

Карпов В.Є.

Козацькому роду нема переводу

Козацькому роду нема переводу

Карпов В.Є.

Міністерство освіти і науки України
Науково-дослідний Центр «Інноваційні технології»

Карпов Валентин Євгенійович

Козацькому роду нема переводу

Науково-пізнавальне видання.

Всім тим, кого хвилює майбутнє України, автор адресує свою книгу. Яку би ціну за цю книгу не просили, вона завжди буде менше її дійсної вартості. Ніякими грішми не можна виміряти національно-патріотичні почуття нашого народу. Щоб зрозуміти сказане, потрібно розповісти про не сказане. Автор не претендує на абсолютність даного науково-пізнавального видання.

Автор висказує свою точку зору на життєво важливі питання козацтва України. Акцентує вашу увагу на козацьких колективах Кіровоградського регіону, підкреслює особливість козацького лицарства усіх без виключення товариств Кіровоградської ОГО «Центральний Козацький Округ». Перш, ніж висловлювати свої думки, автор ознайомився з матеріалами інших видних фахівців, відбиває їх у своїй книзі, виражає їм щиру вдячність за використані матеріали, підказки в підготовці й виданні даної книги. Автор заздалегідь дякує читачам за майбутні критичні зауваження і каже, що все врахує в наступному випуску книги. Сьогодні ми стільки можемо, скільки знаємо.

Автор.

Кіровоград
2012

УДК 94 (477.65) 17.
К - 26.

Рекомендовано на засіданні науково-методичної ради Центру «Інноваційні технології», протокол № 4 від 20.06.2012 року м. Кіровоград – 492 с. (укр. мова).

Автор: **Карпов Валентин Євгенійович**

К - 26. # *Козацькому роду нема переводу*

Науково-пізнавальне видання.

Книга про спеціальне, історіографічне дослідження козацького руху Єлисаветградсько - Кіровоградського регіону. Багато уваги приділено козацьким товариствам Кіровоградської ОГО «Центральний Козацький Округ». Метою книги є створення ефективного механізму взаємодії органів державної влади та козацько-громадських організацій Кіровоградського регіону щодо розвитку історичних, патріотичних, господарських, культурних традицій українського козацтва та сприяння громадській злагоді в нашому суспільстві.

ББК 63.3 (4 УКР.- 4 КІР.) 46.

© Карпов В.Є.

Кіровоград
2012

ВСТУП

На початку книги, слово для вступу надається видатному громадському діячу Кіровоградського регіону, отаману окремого Чорноліського полку імені козака Мамая Знам'янського р-ну, обласної громадської організації «Центральний Козацький Округ», полковнику козацтва - Мазуренко В.І.: «Слід зазначити, що в 2011 р. було проведено перше, історіографічне дослідженням козацького руху Єлисаветграда – Кіровограда і вийшла з друку спеціальна книга «Біля витоків козацтва». Автор книги, доктор ф\п., професор кафедри менеджменту МКА, член-кореспондент МАПЛАК, академік Міжнародної академії козацтва професор-викладач Кіровоградського інституту МАУП, провідний автор двох десятків науково-популярних видань Карпов В.Є. В книзі дуже багато уваги приділялося відродженню українського козацтва:

1). Скільки не гнобили, забороняли, таврували та висилали на каторгу до Сибіру за відродження козацтва, а національний тип козака з його ідеями і традиціями пройшов через віка. Немає уже тих держав, а козацький дух живе й понині. Таким чином, великою помилкою буде думати, що національність людини залежить виключно від мови: ні, національність охоплює всі функції душі чоловіка.

2). Друга увага – це створення ефективного механізму взаємодії органів державної влади та козацьких громадських організацій щодо розвитку історичних, патріотичних, господарських, культурних традицій Українського козацтва та сприяння громадській злагоді в нашому суспільстві.

В першій половині 90-х років, зразу після набуття незалежності нашої держави, група ентузіастів Кіровоградського регіону, (серед них був Карпов В.Є.) почали відтворювати національно-патріотичні ідеї Українського козацтва. Була створена перша козацька, громадська організація «Буго-Гардівська паланка», яка нараховувала більше 5 тис. чоловік.

3). Нема такого кутка в Європі, де би не підіймались пригнічені народи, дбаючи про те, щоб розвинути свою самосвідомість і здобути собі право жити і розвиватися по своїй волі. Про те, що визначає слово «національність», є дві діаметрально протилежні теорії. Карпов В.Є в своїй вищеназваній книзі зазначає:

Перша теорія найбільш розвинута у людей, що живуть у централістичній державі, теорія французько-російська, після якої народність, це те, що складає державу. Це державно-національна теорія.

Друга теорія, якої держаться переважно німецькі, англійські, італійські вчені, - так звана етнографічна. Вона відстоює те, що всяка

група людей, яка складає один тип, творить націю. Таким чином, по цій теорії національність виробляється самою природою, а не державою і її людьми.

Карпов В.Є. пропонує ознайомитися з нашою, **третьою** теорією, проголошуючи національні ідеї, Україна як держава, повинна забезпечити національно-культурне відродження українського народу і її передньої ланки – козацтва, його історичної свідомості і традицій, мови і освіти, патріотичну підготовку підростаючої молоді у всіх сферах суспільного життя. Почалися відтворюватися первинні козацькі осередки.

На початку 2000 року була створена Кіровоградська ОГО «Центральний Козацький Округ» - це благочинна, громадська організація, що створена на основі єдності Українського етносу в справі національно - патріотичного виховання молоді Кіровоградського регіону та Центральної України, і є некомерційною, неприбутковою громадською організацією, (Статут, п.1.5.) Головний отаман округу, повний кавалер орденів «Козацька Слава», генерал-полковник козацтва Карпов В.Є. На 1 січня 2012 р. це товариство нараховує 31 козацький осередок.

В Центральній Україні, і особливо в Кіровоградському регіоні багато інших козацьких товариств із спільною метою і вище зазначеними цілями. Наприклад ОГО «Козаки Інгулу» отаман Нестройний О.І,; «Буго-Гардівська паланка» отаман Шарий В.Г.; Кіровоградська ОГО «Центрально-Український козацький округ», отаман Касьянов Ю.В.; та керівництво обласної ГО «Реєстрове козацтво» - обласний отаман Добрянський І.А. та міський отаман Рубец М.І.

Особливої уваги заслуговують: Світловодська міська сотня окремого Чорноліського полку ім. козака Мамая обласної ГО «Центральний Козацький Округ» отаман Ємченко В.В.; Долинська районна степова сотня окремого Чорноліського полку ім. козака Мамая Буго-Гардіївського округу Українського козацтва отаман Молчанов В.В.; Пашківський курінь Долинської районної ГО «Січеславське Козацтво Запорізьке» отаман Гронт М.Ю.; Ново-архангельське районне об'єднання громадян «Центральне відродження козацтва» - Попов А.О.; Устинівський козацький полк (курінь) Кіровоградської ОГО «Козаки Інгулу» отаман Садовенко О.І.; Громадське формування Українського козацтва з охорони громадянського порядку і державного кордону м. Світловодська отаман Крушина Є.О.; Долинська районна ГО «Курінь імені Л.Бородина» Січеславського козацтва-запорозьке отаман Леонтьев В.Г.; Кіровоградський полк січових стрільців ОГО «Центральний Козацький Округ» отаман Маленко О.В.; Кіровоградське міське козацьке товариство, обласної ГО «Центральний Козацький Округ» - отаман Власенко В.П. та багато інших. Про ці та інші козацькі товариства ви прочитаєте трохи пізніше в цій книзі.

Разом ми непереможні. Майже кожна козацька організація Кіровоградського регіону в своєму Статуті записала, що вона є правонаступником козацьких організацій минулого, т.б. Українського козацтва.

(Мал.. Представники окремого Чорноліського полку ім. козака Мамая).

Ми пропонуємо відійти від практики «розмитих козацьких традицій», коли вільно трактуються козацькі звичаї і визначити. Українське козацтво – це спільність людей (соціальна група), яка сформована на основі єдності історичної свідомості, традицій і культури для спільної реалізації громадянами та юридичними особами своїх прав і свобод і діє відповідно до своїх статутів (положень), які розроблені за звичаєвим козацьким правом у межах Конституції та чинного законодавства України.

За слушним висловом В. Б. Антоновича в цьому найвиразніше і найяскравіше визначилася «провідна ідея, що виявляла собою жадання народу», основою якої був принцип демократизму і рівного політичного права для кожної особистості. Ці засади простежуються на прикладі діяльності козацтва в різних сферах суспільного життя. Так, освоюючи степові простори, козаки, всупереч панівному феодальному способові виробництва, розвивали власне господарство, що базувалося на вільнонайманій праці. Ґрунтуючись на глибоких історичних традиціях, козацтво відродило перерваний іноземними загарбниками державотворчий процес в Україні. Вагомий його внесок у розвиток матеріальної культури та духовного життя народу. Зрештою, з середини XVII ст. козацтво почало репрезентувати перед світом український етнос, а українці дістали назву «козацького народу[1]».

Історичні джерела свідчать про появу українського козацтва в

1 Ямненко М.І. Козацьке право .громадського суспільства України. Київ. 2008. 407 с.

другій половині XV ст. на теренах так званого «Великого кордону», який протягом тривалого часу розділяв європейську та азійську цивілізації. Звідси цілком закономірним було існування типологічно схожих явищ — гайдуків у Болгари та Волощині, секеїв в Угорщині й Трансільванії, граничарів та ускоків у південних слов'ян, татарських козаків у Кримському ханстві, донського козацтва в Московії. Причини походження цих вільних громад відповідно позначилися на багатьох рисах їхнього внутрішнього устрою, соціальному становищі, формах і методах діяльності, стосунках із владою та суспільних функціях.

Однак подібність українського козацтва до аналогічних прикордонних утворень не знімає питання про його особливість та унікальність щодо місця й ролі у вітчизняній історії. Адже, зародившись на прикордонні, козацтво за порівняно незначний відрізок часу, протягом двох століть, не лише зросло чисельно і стало вагомою військовою силою, поширило свій вплив на більшу частину українських земель, а й піднеслося до усвідомлення та відстоювання загальнонаціональних інтересів. В центрі уваги є ґенеза правових, економічних та духовних засад українського козацтва як соціального стану. Воно включає два діалектично поєднані процеси: формування козацтва як соціальної групи населення та утвердження за ним станових прав.

Однією з характерних рис суспільства тієї епохи було визнання за станами певного юридичного статусу. Кожний з них володів специфічними правами в системі соціально-економічних та політичних відносин. Особливістю станового устрою залишався більший чи менший рівень ізольованості станів, спадковість станової належності, утруднений перехід з одного до іншого. Термін «соціальний стан» є синонімічним відповідником поняття «соціальна верства».

При характеристиці козацтва дослідники вживали різні дефініції: «суспільний клас; суспільний стан; суспільна верства; стан; клас-стан», не вдаючись до спеціальних роз'яснень. Ми знаємо, до складу більшості станів входили окремі групи й прошарки, які поряд із спільними рисами мали деякі відмінності. Вже в процесі формування козацького стану існував поділ на два соціальні прошарки, суспільне становище яких суттєво різнилося: *До першого* належали заможні козаки, ті, хто займав старшинські уряди в реєстровому війську, або ж вищі посади, наприклад серед запорожців на Січі.

Другий складало рядове козацтво, для якого важливим джерелом існування було «здобуття козацького хліба».

В ході національно-визвольної війни 1648—1657 рр. з першого

створюється чітко означений привілейований прошарок, а через декілька десятиліть фактичне розшарування набуло і юридичного оформлення. Все це дає підставу кваліфікувати українське козацтво як соціальний стан суспільства.

Зрештою, слід зауважити, що вивчення тривалого і слабо забезпеченого джерельними матеріалами періоду в історії козацтва потребує дотримання фактора часу. Неприпустимо переносити поняття і явища пізнішої епохи на попередню, від чого застерігав один із основоположників наукових студій козацької проблематики В. Антонович.

Формування козацького стану територіально окреслюється Центральною Україною та Поділлям, що за тогочасним адміністративним поділом відповідало Київському (з 1635 р. і Чернігівському), Брацлавському та східним районам Подільського воєводства. Разом з тим, у цьому процесі взяли участь вихідці з інших теренів України та сусідніх земель, наприклад Чорний шлях та Дикий степ теперішньої Кіровоградщини.

Джерелами до написання нашої книги послужили як рукописні, так і опубліковані матеріали, СМІ і Інтернет, а також: законодавчі акти, універсали і накази вищих державних урядовців, козацькі реєстри, акти люстрацій замків, подимні тарифи, документація органів судочинства, універсали і грамоти козацьких ватажків, поземельні привілеї, майнові угоди та заповіти, офіційне й приватне листування, літописи, хроніки, мемуари та інші архівні матеріали.

Характерною особливістю архівних джерел з даної проблематики є брак ґрунтовних і узагальнюючих відомостей. Більшість з них має фрагментарний і розрізнений характер. Часто при використанні останніх виникала потреба у зіставленні їх зі свідченнями інших видів джерел. Найбільший комплекс рукописних джерел, опрацьованих при дослідженні козацької «проблеми», становили матеріали архівів музеїв та бібліотек м. Кіровограда де зберігаються різноманітні документальні збірки, що стосуються українського козацтва XVI - XIX ст.

Широкий спектр взаємовідносин козацтва з властями в документах йдеться мова, насамперед, про «козацькі вольності» для перебуваючих на державній службі. Економічні потреби реєстрових козаків простежуються в кореспонденції місцевих урядовців, що дає можливість проаналізувати не лише соціальну основу, а й духовні підвалини українського козацтва.

Не менш важливими для розкриття проблематики є рукописні матеріали Кіровоградської наукової бібліотеки ім. Д.І.Чижевського, (директор Геращенко О.М. та її заступник Козлова В.А.) У цій багатющій документальній скарбниці зберігаються царські універсали, урядові постанови, в яких означені основні аспекти станових прав українського козацтва. Різноманітні документи урядових комісій XVI I -

XIV ст.. дозволяють простежити позиції запорожців у відстоюванні «вольностей старожитніх». Оригінальні описи козацьких повстань першої половини XVII ст., щоденники московського походу (1608 — 1611), Цецорської (1620) та Хотинської (1621) битв містять безліч фактів, які дозволяють характеризувати особовий і етнічний склад Війська Запорозького. Цікаві оцінки козацтва, зокрема, його ставлення до православ'я є у інших матеріалах.

Для більш глибокого дослідження генези козацької становості використано матеріали Центрального державного історичного архіву України в Києві. (*Прим. автора*: Генезис (греч. génesis), походження, виникнення, (більш ширше) - зародження та процес розвитку, який приводить до певного стану).

Так, у фондах Житомирського громадського суду та збірках документів родин польських і литовських магнатів, зокрема, Замойських і Сапєг містяться свідчення, які дають уявлення про становище козацтва в кінці XVI - першій половині XVII ст. Цікаві інформативні дані взаємовідносин запорожців із владою та представниками інших верств, списки особового складу рядових козаків є у фондах: «Документи і матеріали з історії Запорозької Січі» та «Колекція фотокопій документів про Визвольну війну українського народу 1648-1654» Змістовні документальні матеріали для характеристики козацтва зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. Люстрації «королівщини», виписки з актових книг, універсали козацьких ватажків, кореспонденція урядових чиновників дають змогу з'ясувати джерела формування козацтва, визначити чинники станової самосвідомості.

Серед опублікованих джерел найбільшу цінність для розкриття козацької сутності є такі документальні збірки: «Акты, относящиеся к истории Западной России», «Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России», «Архив Юго-Западной России», «Джерела до історії України-Руси», «Селянський рух на Україні 1569 - 1647 рр.» В них містяться постанови законодавчих органів та розпорядження виконавчої влади, акти люстрацій замків, подимні тарифи, поземельні привілеї, майнові угоди й заповіти, що дозволяє охарактеризувати економічні та правові аспекти утвердження козацького стану.

При дослідженні історії українського козацтва до середини XVII ст., попередники звертали увагу переважно на військову діяльність козаків на прикладі запорожців, їхню участь у визвольній боротьбі проти польсько-шляхетського гноблення і турецько-татарської агресії. Проте, це зовсім не означає, що окремі питання формування козацького стану в Україні опосередковано не висвітлювались.

Спроби оцінки козацтва як соціального явища траплялися вже у творах авторів XVI ст. Польський шляхетський історик Марцін Бель-

ський (1494—1575) у своїй праці «Хроніка Польська» показав козаків воїнами-служебниками, які перебували при місцевій адміністрації. Про причетність південноукраїнських старост до «організації козацьких загонів», а точніше, прагнення магнатів перетворити частину козаків на своїх слуг, писав і польський хроніст, італієць за походженням, Алессандро Гваньїні (1534—1614), який тривалий час перебував на службі короля Сигізмунда II Августа (1548—1572).

Найціннішою за змістом і різноманітністю свідчень про українське козацтво є праця французького дворянина, військового інженера Гійома Левассера де Боплана (1600—1673) «Опис України». Автор зобразив козаків трударями й воїнами, які складали значний відсоток української людності. Батьківщиною козаків Боплан вважав Київщину, зазначаючи, зокрема: «Саме звідси пішов той благородний люд, який нині зветься запорозькими козаками (cosaques zaporousky). Протягом багатьох літ вони заселяють різні місця по Борисфену і довкола».

(Мал.. Представники Знам'янського козацького товариства).

Добре обізнані з вітчизняними й іноземними джерелами та літературою, козацькі літописці другої половини XVII—XVIII ст. поставили собі мету показати український народ рівним серед європейської спільноти. Відповідне місце в їхніх творах відводилося й козацтву, представниками якого були і самі автори. Так, Григорій Грабянка писав: «Оскільки ці люди (козаки) ще здавна були людьми військового стану і більше відчували нахил до вправ з мечем, а не до трудової повинності, оскільки вони зневажали ярмо рабське і рабську покору, то більше схильні були з власної волі на Дніпрі за порогами в місце-

вості пустельній та дикій проживати, перебиваючись ловлею звіра та риби і морськими походами на бусурман». Тобто автор вбачав у козаках лицарську верству, яка віддавала перевагу військовій справі перед традиційним заняттям українців - хліборобством. Аналогічні мотиви в оцінці козацтва зустрічаємо і в Самійла Величка.

Погляд на козацтво як українське лицарство знайшов довершеність у творах дворянських істориків. Так, П.І. Симоновський називав козаків «военным народом». На думку автора, вони були поселені в XVI - XVI I ст. поблизу дніпровських порогів «чтобы от турецких и татарских нападений границы ими были защищаемы, притом и дал (Сигізмунд) им особливые на вольность их привилегии». Визначний археограф й історик Д.М. Бантиш-Каменський говорив про козаків як «о безстрашных, отчаянных воинах, прославивших храбрыми делами себя и свою отчизну». Козацтво у вигляді самобутньої військової організації української шляхти на зразок лицарського ордену постало і в праці М.А. Маркевича.

Наукове дослідження соціальних основ українського козацтва бере початок з середини XIX ст. У прямий зв'язок з общинним побутом княжої Русі намагався поставити генезу козацтва В.Б. Антонович в одній із своїх ранніх праць. Однак, під впливом критичних зауважень М.О. Максимовича, вчений змінив погляд на проблему. В його розвідці «Про козацькі часи на Україні» козацтво постало вже як результат народної колонізації степового прикордоння, за якої головна роль відводилася південноукраїнським старостам. Сам же М. Максимович писав, що «в Украине обеих сторон Днепра козачество развилось с XVI в., как особое сословие малороссийского народа, среди прочих сословий, т. е. духовенства, шляхетства, мещанства, поспольства».

Витвором народної стихії постало козацтво в праці М.Костомарова. Він, зокрема, зазначав: «Города, кроме тягостей, положенных законом на мещанское сословие, терпели еще от произвола старост и воевод, и оттого мещане, особенно молодые и бедные, которых выгоды и симпатии мало привязывали к мещанству, убегали самовольно в козаки». Водночас дослідник стверджував, що представники влади організовували козаків для несення прикордонної служби.

Неоднозначними були погляди на козацтво П.О. Куліша. В одній із його перших праць, козаки - запорожці постали справжніми лицарями, захисниками України від ворожих посягань. Оцінка їхньої діяльності в другому томі «Истории воссоединения Руси» набула протилежних рис. Автор зробив закид козацтву у відсутності конструктивних сил, байдужості до віри, прагненні до розбою.

У другій половині XIX ст. козацька тематика знайшла відображення і в польській науковій історіографії. Загальна оцінка цього явища

однозначно негативна. Вона зводилася до показу козацтва в іпостасі руйнівної антидержавної сили, яка стояла «на перешкоді польському культурному плугу» на теренах «дикого поля». Так, уже в праці Кароля Шайнохи козаки охарактеризовані як збіговисько різного люду на південному прикордонні, що не так боровся з татарською агресією, як займався грабіжництвом.

Зростання чисельності козацтва наприкінці XVI ст., на думку автора, призвело до зіткнення його інтересів із шляхетськими, яке проявилося у формі збройної боротьби. Поглиблення ідей Шайнохи знайшло втілення у працях Францішка Гавронського, який не шкодував темних фарб для характеристики українського козацтва. Мотивацію його дій автор дошукувався ще в грабіжницькій натурі норманів. Козацтво представлене виключно як стихійна сила, спрямована на руйнацію державних засад. Позиція А.Яблоновського принципово не відрізнялася від висновків співвітчизників. Появу та зростання козацтва він також пояснював необхідністю для держави колонізації південноукраїнських степів, де умови життя сприяли виходу козаків з підпорядкування властей. Водночас цінним є доробок дослідника у справі публікації великого статистичного матеріалу з історії України XVI—XVII ст., що сприяє студіюванню й козацької проблематики.

В цілому негативно характеризувала козацтво й російська історіографія. Так, С.М. Соловйов пояснював причини його появи виходом людей через різні обставини на південне прикордоння у пошуках легкої здобичі. Українське козацтво до середини XVII ст. він оцінював як антидержавний руйнівний елемент: «Образовавшееся в степи козацкое общество по основному характеру своєму, именно по хищничеству, имело чисто отрицательное значение в истории, приравнивалось к окружавшим его обществам ногаев, калмыков и крымских татар». Своєрідного погляду дотримувався дослідник литовської доби М.К. Любавський. Витоки козацтва він вбачав у татарських поселенцях поблизу Черкас, до яких з часом приєдналася українська людність, перейнявши відповідну назву. Зазначаючи аналогічні риси в генезі українського і донського козацтва, вчений писав: «Козаки не остатки каких-то древнеславянских вольных общин на пограничье русской оседлости, а вооруженные артели промышленников, Вітянутых из пределов этой оседлости пустотою стезей». Таким чином, Любавський заклав «угодницьку» теорію походження козацтва.

Широкого розвитку дослідження козацької проблематики набуло на межі XIX—XX ст. в українській історичній науці. До генези козацтва

звертався П.Г. Клепатський. Підкреслюючи побутовий характер козакування на степових теренах, він зокрема писав: «Чужой пример часто вызывает подражание, тем более, что казакование, с одной стороны, было выгодно (легкая добыча), а с другой — заманчиво своей привольной жизнью, исполненной приключений. И вот, по примеру татарских удальцов, из южнорусских замков и сел потянулись в направлении степи вереницы искателей приключений и легкой наживы». Колискою козацтва автор називав Черкаський повіт, дикі степи Єлизаветград, які за географічними умовами були найсприятливішою ареною для діяльності шукачів пригод. Зрештою П. Г. Клепатський зробив висновок, що до Люблінської унії 1569 р. козацтво являло собою вільне неосіле населення без міцної організації, що займалося мирними промислами і розбоями на південному порубіжжі.

Із хліборобських громад південного прикордоння, які перебували під татарським гнітом, виводив козацтво І.М.Каманін. «Владения козаков землями и занятия промыслами, (писав вчений), часто вдали от места своего постоянного жительства, и необходимость защиты своих земель и промыслов собственными силами, в виду отсутствия правительственных органов для этого, создавало у них военное сословие и побуждало их организовать правильную военную повинность и полный военный строй». Він наголошував на походженні козаків з української людності, зазначаючи складні обставини формування станової організації.

Величезний археологічний, етнографічний і фольклорний матеріал з історії козацтва представлено у праці Д.І. Яворницького. Положення й висновки автора сприяють усвідомленню місця і ролі козацтва в минулому українського народу. Найбільш ґрунтовно висвітлено історію українського козацтва до середини XVII ст. у дослідженні національного літописця Грушевського. Введення ним у науковий обіг великого масиву архівного матеріалу створило сприятливі умови і для подальших студіювань тематики. Вчений детально зупинився на розвитку козацтва, ставленні до нього литовських і польських властей, участі запорожців у національно-визвольному русі, ставленні козаків до конфесійного питання. Окремо проблема формування козацької верстви М.С. Грушевським не ставилась, хоча чимало її аспектів наявні у дослідженні. Він поділяв процес становлення козацтва на дві стадії:

а) як побутове явище від княжих часів до другої половини XVI ст.;

б) як організовану «суспільну верству», яка формувалася протягом XVI ст. Перше положення цілком очевидне, а друге викликає сумніви. Вагомим аргументом, що заперечує функціонування козаць-

кого стану до національно-визвольної війни, є постанови вальних сеймів про обмеження і навіть ліквідацію прав та привілеїв козацтва. Крім того, масове зростання козацьких рядів припадає на першу пол.. XVII ст., що остаточно визначило ментальні установки «людей лицарських». Теза про формування козацького стану протягом лише XVI ст. здається, не зовсім переконливою, зважаючи на висновки М. Грушевського щодо шляхетської верстви у Великому князівстві Литовському. Вчений аргументовано довів, що вона тривала близько двох століть за сприяння уряду: від указів Ягайла 80-х років XIV ст. до II Литовського Статуту 1566 р.

Дослідження історії українського козацтва тривало і в радянський час. Проте, в умовах тоталітарної системи основним методом був класовий підхід до висвітлення історичного процесу. Відповідно й праці К.Г. Гуслистого і В.О. Голобуцького, ґрунтовні за залученням джерельного матеріалу та достовірністю фактажу, втискувалися в рамки пануючої ідеології. Звідси - основна причина виникнення козацтва визначалася протидією селянських мас соціально-економічному і національному гнобленню. Але в новій редакції монографії В. Голобуцького «Запорозьке козацтво», яка побачила світ у 1994 р., автор наголошував, що «козаками ставали не тільки втікачі від феодального гніту. На вільні й багаті природою землі переселялися всі ті, хто мав надію на покращення свого становища. Серед такого строкатого люду були й українські шляхтичі, невдоволені з різних причин своїм становищем, міщани різного статку, торговці, представники різних вільних професій, тодішня інтелігенція тощо».

На радянський час припадають і останні два десятиліття наукової діяльності І. П. Крип'якевича. Святкування 300-річчя так званого «возз'єднання України з Росією» відкрило можливість для вченого опублікувати велику працю, присвячену Богданові Хмельницькому. Незважаючи на цензуру, широка історична палітра твору дозволила І.П. Крип'якевичу не лише ґрунтовно висвітлити постать Великого гетьмана, але й окремі питання історії українського козацтва XVII ст. Більшою мірою вони простежуються у наближеному до авторського оригіналу другому виданні книги. Так, аналізуючи становище України напередодні Національно-визвольної війни, дослідник звернув увагу на окремі соціальні верстви. Очевидно, віддаючи данину часові, І.П. Крип'якевич вказував на диференціацію в середовищі козацтва, поділяючи його на три групи: заможне, середнє і бідноту. Разом з тим, вчений вперше дав визначення козацької верстви: «Козацтво становило окремий стан у феодальному суспільстві. Це була маса волелюбних войовників, які власними силами здобували собі землі, господарство і захищали його із зброєю в руках. У свої ряди козаки приймали кожного охочого, не питаючи про його походження. Запо-

різький «лицар» не вважав ганьбою для себе займатися господарством, самому орати й сіяти, торгувати та ін. Але при всій своїй специфіці козацтво залишалося однією з груп феодального суспільства і не могло вийти поза його рамки».

Творчий розвиток поглядів І.П. Крип'якевича на козацтво як окремий стан знайшов втілення у працях дослідника середньовічної епохи Ф.П.Шевченка. Він, зокрема, звернув увагу на тривалий період становлення козацької верстви. У другому випуску щорічника «Середні віки на Україні» (1973) вчений опублікував статтю, яка містить висновок про перетворення козацтва на окремий соціальний стан українського суспільства у роки Національно-визвольної війни. Вилучення щорічника з бібліотек стало ще одним кроком до гальмування розробки тематики середньовіччя, в тому числі й козацької.

Лише з середини 80-х років починають з'являтися праці, в яких знайшли відображення окремі аспекти правдивості козацької верстви. Зокрема, у дослідженні В.А.Смолія зазначається, що в середині XVII ст. козацтво «… з гнаного і переслідуваного перетворилось у привілейований стан... Воно посідало особливе місце серед інших станових груп населення України. Підпорядковане у військово-адміністративних справах лише гетьманському правлінню, козацтво користувалося значними економічними і правовими привілеями». Окремою верствою «військового прикордонного населення» вважає козацтво Я.Дашкевич, виводячи це явище з геополітичного становища України.

На генетичному зв'язку козацтва з боярською верствою, насамперед, щодо походження станових привілеїв, наголошує С. Леп'явко. Він вказує на витоки цієї тези у працях П.Куліша, К.Тишковського і А. Яблоновського та можливість застосування її як моделі при розгляді козацьких повстань під проводом Криштофа Косинського і Северина (Семерія) Наливайка. При цьому автор звернув увагу на привілейованість козацького стану вже в другій половині XVI ст.

Безумовно, С.А. Леп'явко має рацію щодо значення боярства у

становленні козацької верстви. Проте не можна погодитися з тезою автора, що на цей процес мали вплив виключно представники дрібної шляхти і боярства. Згадаємо хоча б козакування князів Дмитра Вишневецького, Михайла і Богдана Ружинських чи масове покозачення селян і міщан у пізніший період. Зрештою, одним із важливих прав привілейованого стану феодальної доби була участь у політичному житті держави. До національно-визвольної війни такої діяльності з боку козаків не спостерігалося.

Помітний внесок у розкриття проблеми зробили зарубіжні історики українського походження. Американський вчений Любомир Винар вважає, що козацтво вийшло: «з усіх суспільних верств українського населення, починаючи від середовища українських панів і кінчаючи селянством і взагалі народними низами», і зазначає, що воно оформилось як верства у перші три чверті XVI ст. Німецький історик Вас. Гришко писав, що за часів польського панування козацтво сформувалося в окремий стан, хоча формально й невизнаний. Козацтво мало свою осібну військову організацію, своє військове управління з виразними автономними правами в державі, виробляло свою законність, мало вже вікову традицію, переходило до індивідуального права власності на землю, займані степові простори закріпляло за собою як об'єкт посідання на праві дідичному, власницькому, зі зброєю в руках боронило свої права, освячені кров'ю в лицарській боротьбі».

На основі аналізу нових турецьких джерел французька дослідниця Шанталі Лемерсьє-Келькеже зробила висновок, що українське козацтво сформувалося вже на середину XVI ст., коли зникла різниця між городовими козаками і запорожцями. Сучасний німецький вчений Карстен Кумке вбачає у козацтві XVI - першої половини XVII ст. лише групу населення, в якій простежуються початки соціальної стратифікації. Важливе значення для комплексного дослідження формування козацької верстви мають положення і висновки у працях попередників, що стосуються окремих аспектів проблеми. Вже на початку XX ст. з'явилися розвідки, присвячені процесові легітимації козацтва у Великому князівстві Литовському та Речі Посполитій через прийняття запорожців на державну службу. Андрій Яковлів акцентував увагу на причинах цього явища і зусиллях урядовців по реалізації ідеї протягом першої половини XVI ст. Ґрунтовний аналіз так званої «Баторієвої реформи» здійснили А. Стороженко, В. Доманицький, І. Крип'якевич, довівши безпідставність теорії про реформування козацтва в часи правління Стефана Баторія. Зокрема, І. Крип'якевич зробив слушне зауваження: «Козаччина, як кожна молода суспільність, мала в собі багато елементарної енергії і дуже легко та скоро вміла реалізувати свої бажання. Але світогляд козаччини, знов як кожної молодої громади, навіть у часах Баторія не був викінчений, не стояв ще твердою

ногою. Щоби козаччина могла виробити собі тверді основи, потреба було, щоби вона перейшла цілу дорогу перешкод і утисків, аж по багатьох роках проби могла сконсолідуватися в сильне громадянство». Подібних поглядів на «реформу» Стефана Баторія дотримувався й А.Яблоновський, називаючи її «легендою» або ж «байкою». Однак він вбачав у козаках виключно воїнів, яких обходили справи релігійні чи національні. На думку вченого лише у Зборівській угоді 1649 р. вперше було зафіксовано причетність козаків до «народу руського».

Значно менше уваги приділялося дослідниками питанням, які тією чи іншою мірою стосувалися економічних основ становлення козацької верстви. Лише у працях І.Каманіна було зроблено спробу з'ясувати зародження землеволодіння у козаків. Водночас не можна погодитися з твердженням автора, що козаки одержували землю на правах приватної власності в першій половині XVI ст. Хоча вже в той час немало землевласників козакували, звичайно ж, не афішуючи офіційно подібного заняття.

Знайшли висвітлення в історіографії й окремі аспекти становлення духовних основ козацької верстви. Певне уявлення про усвідомлення козаками свого місця в суспільному житті України епохи культурно-національного піднесення (дали вже праці М.Грушевського і П.Жуковича. Автори акцентували увагу на ролі козацтва у відстоюванні православ'я в Україні, участі козаків у відновленні православної ієрархії. Безсумнівну цінність мають положення про значення конфесійного фактора у розгортанні визвольного руху, рушійною силою якого було козацтво. Ідея єдності козаків з іншими силами українського суспільства у протидії унії знайшла розвиток у роботах польських дослідників Едварда Ліковського та Казимира Ходиніцького.

Національній свідомості української шляхти і козацтва наприкінці XVI у першій половині XVII ст. присвячено працю сучасної польської дослідниці Тереси Хинчевської-Геннель. Слід відзначити сам факт постановки цієї проблеми в історіографії, що, до речі, викликало незадоволення в окремих патріотично настроєних співвітчизників. Авторка розглянула, зокрема, такі питання, як роль мови, традицій та релігії у розвитку свідомості козацтва. При цьому зробила висновок, що носіями національної свідомості, «спадкоємцями українського народу та й руського - почувалися насамперед шляхта, вище духовенство і міщанська еліта».

Завершуючи вступ до книги, отаман Мазуренко В.І. вважає за свій обов'язок висловити подяку усім козакам за поради, критичні зауваження та дружню підтримку, що сприяло появі цієї книги і сказати: «Простота від мудрості, примітив від дурості». Приємного вам читання.

Слава Україні! Слава українському козацтву!

ПЕРШИЙ РОЗДІЛ.

Східноєвропейська держава

Як помітив Умберто Эко, спершу людство переживає історію в пафосі й трагедії, вдруге - у комедії й фарсі, а потім наступає епоха все змішання

МОЯ УКРАЇНА.

Історія козацтва— це кров і мозок політики України, основа державницької свідомості народу, на якій виростає й тримається держава теперішнього часу. Саме так, коли ми говоримо про майбутнє, то звертаємося до своєї історії. Коли говоримо про історію козацтва, неодмінно поринаємо у минулий час: відколи ж починається державність нашого народу?

За сучасну історію існування нашої молодої України ми всі добре переконалися, що наше Українське козацтво – є передовим авангардом по відроджувані історичних цінностей, процвітання незалежної держави, підвищення її могутності та економічного відродження нації. Хто ж вони, сучасні продовжувачі козацької величі наших предків?

Наш український народ і ті минулі часи займав великі простори: в один бік від Чорного моря, в другий бік - до Кавказу і Кубані, в третій бік до Прип'яті та Бугу і в гори Карпатські, а за російською границею - все більше проживало нашого народу та козаків. Цікавість до свого історичного минулого – жило, живе і буде жити в серцях молодих козаків. І ми, сучасні козаки – продовжувачі тієї історичної величі.

Україна - держава у Східній Європі, (південно-західна частина Східноєвропейської рівнини). Площа становить 603- 628 км². Друга країна за величиною на європейському континенті після Росії або найбільша країна, яка повністю знаходиться в Європі. Межує з Білоруссю на півночі, Польщею, Словаччиною та Угорщиною — на заході, Румунією та Молдовою — на південному заході і Чорним й Азовським морями на півдні і південному сході, Росією на сході.

Код країни за системою ISO 3166-1-alpha -2 - UA. Територія України витягнута з заходу на схід на 1316 км і з півночі на південь на 893 км, лежить приблизно між 52°20′ та 44°23′ північної широти і 22°5′ і 41°15′ східної довготи.

Крайній північний пункт - с. Грем'яч Чернігівської області.

Крайній південний пункт - мис Сарич (Автоном. Республіка Крим).

Крайній західний пункт - с. Соломоново Закарпатської області.

Крайній східний пункт - с. Червона Зірка Луганської області.

Площа виняткової економічної зони України становить 72658 км².

Найбільшими чорноморськими портами є Одеса, Іллічівськ, Херсон, Севастополь, азовськими — Маріуполь, Бердянськ, Керч. Загальна протяжність кордонів 6992 км (із них сухопутних 5637 км). Довжина морської ділянки кордону: 1355 км (Чорним морем — 1056,5 км; Азовським морем — 249,5 км; Керченською протокою — 49 км).

Україна - це унітарна держава. Вона складається з 24 областей,

однієї автономної республіки Крим і двох міст з особливим статусом: Київ, столиця і найбільше місто, і Севастополь. Україна є президентсько-парламентською республікою з окремою законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади. Найвищим органом державної влади є Верховна рада України, а головою держави — Президент України.

За останнім переписом населення 2001 року в Україні проживало понад 48 млн. осіб. З них 77,8 % становили українці, 17,3 % - росіяни і 4,9 % - представники інших національностей. Частка міського населення складала 32,5 млн. осіб (67,2 %). Кількість жінок (53,7 %) переважала над кількістю чоловіків (46,3 %). Офіційною мовою в Україні є українська. В результаті багатовікової русифікації у східних і південних областях поширена російська мова. Більшість населення належить до християн східного обряду - православних і греко-католиків. Серед інших конфесій представлені римо-католицизм, протестантизм, іслам тощо.

Україна - промислово-аграрна країна. Вона є одним з провідних експортерів деяких видів сільськогосподарської продукції і продовольства, зокрема, соняшникової олії. Народногосподарський комплекс країни включає такі види промисловості як важке машинобудування, чорна та кольорова металургія, суднобудування, автомобілебудування, авіабудування, виробництво техніки, обладнання для електростанцій, нафтогазової та хімічної промисловості. Україна є потужним виробником електроенергії. Налагоджено виробництво ракетоносіїв, супутників та обладнання для дослідження космосу. Україна є значним виробником зброї: танків, військово-транспортних літаків, зенітно-ракетних комплексів, оптичного обладнання.

Україна є одним із членів-засновників Організації Об'єднаних Націй, а також членом більше сорока міжнародних організацій.

На території сучасної України віддавна існували держави скіфів, готів, гунів та інших народів[1]. Етимологія слова «Україна» трактується по різному. Згідно з однією з теорій, що оформилася під впливом польської і російської історіографії, воно означає «окраїну» або «прикордоння». Згідно з іншою теорією, якої притримуються більшість українських дослідників, «Україна» походить від слів «країна» або «край». Іще у попередніх століттях для позначення території України вживали слова «Скіфія», «Сарматія», «Русь», «Рутенія», «Росія», «Малоросія», «Військо Запорозьке», «Гетьманщина», тощо. Слов'янське слово «Україна» вперше згадується у Київському літописному зводі за Іпатіївським списком під 1187 р. Ним окреслювали терени Переяславського князівства, поруч з Київським і Чернігівським князівствами. Це слово також зустрічається у різних літописах: 820, 860, 912, 1150, 1189, 1213, 1280, 1282, 1377, 1486 та іншими роками.

1 Карпов В.Є. Біля витоків козацтва. Кіровоград. 2011. 704 с.

СТАРОДАВНІСТЬ.

Перші археоантропи на території сучасної України з'явилися в епоху раннього палеоліту, понад 900-800 тис. років тому. Люди сучасного типу - Homo sapiens (кроманьйонці) сформувалися у період верхнього палеоліту, понад 40-35 тисяч років тому. Це були представники європеоїдної раси, мисливці-збирачі, що мали родову організацію. Одним із культових центрів кроманьйонців був природний останець Кам'яна Могила. Понад 10 тис. років тому відбулося танення льодовика, що сприяло збільшенню населення. Криза привласнювального господарства поступово змусила людей приступити до відтворювальних форм: рільництва і скотарства. Це сприяло винаходу кераміки. Настала нова доба неоліту, яка тривала протягом 6-4 тисячоліть до Р.Х. Стабілізувався ландшафтний поділ України на лісову, лісостепову і степову зони, утворився гумусний покрив землі.

З кінця 5-го до початку 3-го тисячоліття до Р.Х. в Україні тривала доба енеоліту. Стала виразнішою господарча спеціалізація природно-кліматичних зон: скотарство у степу, хліборобство у лісостепу і мисливство у лісовій смузі. Центральною археологічною культурою на території України енеолітичного періоду була лісостепова Трипільська культура (4000-2100 до Р.Х.). Її носії будували протоміста, мали гончарські печі та власну знакову систему, тобто були близькі до створення власної цивілізації. Однак цьому завадив екстенсивний характер хліборобства, який розпорошив сили трипільців. Занепад Трипільської культури позначився консолідацією скотарів і появою Ямної культури (2800-2300 до Р.Х.) бронзового віку, у носіях якої вчені вбачають аріїв-індоєвропейців. Вони охоплювали територію від Криму до Київського Полісся. На базі цієї культури у Південно-Східній Україні постає Катакомбна культура (2300-1300 до н.е.), носії якої перебували у контактах з хліборобською Культурою шнуркової кераміки (2300-1700 до Р.Х.), що займала територію Північно-Західної України. Після XVII ст. до н.е. Катакомбну культуру заступила Зрубна культура (1700-1300 до Р.Х.), яка асоціюється з іраномовними племенами скотарів, а Культуру шнуркової кераміки на теренах України витіснила Тшинецька культура (1700-1200 до Р.Х.), яку пов'язують із праслов'янсько-балтською спільністю хліборобів. На XII-X ст. до Р.Х. територія України залишалася розділеною між різними культурними спільнотами. Північні ліси на заході займали праслов'яни, а на сході - прафіноугри; у лісостепу мешкали фрако-іллірійські, а у степу -

північноіранські племена.

У 1000 до Р.Х. на території України з'являються кочові племена кіммерійців. Їх витіснили скіфи (700-300 ст. до Р.Х.) які створили одну з наймогутніших держав того часу. У 300 до Р.Х. на зміну скіфам приходять сармати. Цей союз споріднених племен проіснував до 300 до Р.Х. коли їх витіснили гуни, які згодом дали поштовх до великого переселення народів. Паралельно з цими племенами починаючи з 700 до Р.Х. греки засновують на Північному Причорномор'ї свої міста-колонії: Тір, Ольвія, Пантікапей, Херсонес, а пізніше й Боспорську державу.

ПЕРШІ ЗГАДКИ ПРО УКРАЇНУ.

Перші згадки про українську державу народів «рос», «рус» у візантійських, східних і західноєвропейських джерелах належать до першої половини IX ст. Давній літопис «Повість временних літ» датує початок «Руської землі» 860 р. Стародавня Київська держава охоплювала значні території, населені східними слов'янами, які мали істотний вплив на культуру, мову, побут сусідніх народів. Спеціалізація господарства в окремих регіонах визначила тісні внутрішні зв'язки між ними, а також торговельні і культурні зв'язки із скандінавськими країнами, Візантією, Угорщиною, Німеччиною, Францією, Англією, Вірменією, Грузією, країнами Середньої Азії, Персією, арабськими державами. Особливо тісними були зв'язки з сусідніми Болгарією, Польщею, Чехією.

Відносини з сусідніми й віддаленими державами сприяли поширенню відомостей про Україну. Зокрема в 1150-1153 рр. арабський мандрівник і купець Абу-Гамід тричі побував у Києві, написав такі книги, як «Антологія деяких чудес Заходу» і «Космографія», в яких є відомості про Русь, її природу і господарство, побут слов'ян. Арабський письменник Аль-Масуді (20-50 рр. X ст. у своїх описах слов'ян згадує русів, волинян, вказує на зв'язки з Іспанією, Візантією, Римом тощо. Найдавнішим з відомих нам арабських письменників, який писав про східних слов'ян, русів, був Ібн-Абдаллаг (820-912 рр.). Майже 29 років мандрував Ібн-Баттута (1304-1377 рр.) і написав книгу «Подарунок споглядачам про дива міст та чудеса подорожей», де описує також Крим і Приазов'я.

Відомості про Україну тих часів знайшли відображення на старовинних рукописних картах, зокрема на картах арабського географа Ель Ідріс (1100-1166 рр.), іспанського монаха Беатуса (1377 р.), на Ербсторській карті світу (XIII ст.), Герфордській карті світу (1280 р.) та інших середньовічних картах, зокрема на портоланах Чорного моря з

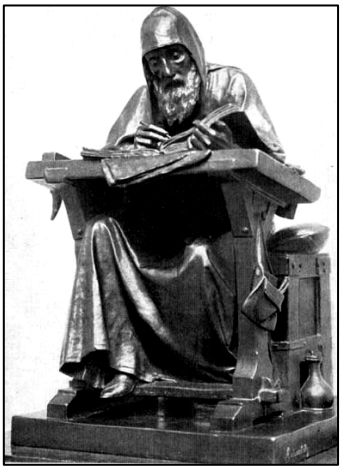
узбережжям. Перші карти усієї української території були подані переписувачами «Географії» Клавдія Птоломея (близько 87-150 рр.), починаючи з XIII ст. Вони були надруковані вперше як Восьма карта Європи (європейська Сарматія) і Друга карта Азії (азіатська Сарматія) в ульмських виданнях в 1482 р. і 1486 р. і входили потім до всіх 57-ми видань цієї «Географії» до 1730 р. включно. Окрім того, українська територія була представлена на відомій карті Касторіуса (IV століття) яка збереглася в Аугсбурзі (Німеччина).

З другої половини XII ст. Київська Русь розпадається на кілька великих самостійних і напівсамостійних феодальних державних утворень, таких як Київське, Чернігівське, Переяславське, Галицьке, Волинське, Турівське князівства тощо. Незважаючи на Модальну роздрібненість, монголо-татарське іго, економічні зв'язки між окремими регіонами України посилювались. Ідеї єдності держави відображуні в тогочасних билинах, наприклад в «Слові о полку Ігоревім».

Спільними для всієї країни були правові норми, записані в «Руській правді». В історичних пам'ятках того часу починає вживатись термін «Україна». В 1187 р. Київський літопис (за Іпатіївським списком), оповідаючи про смерть переяславського князя Володимира Глібовича під час походу на половців, згадує, що «о нем Украина много постона». В тому ж літописі під 1189 р. розповідається, що князь Ростислав Берладник приїхав «ко Украйні Галичьской» (на означення подністрянського Пониззя). У Галицько-Волинському літописі в 1213 р. записано, що князь Данило «прия Берестий и Угровеск ... и всю Украйну» (Забужанську Україну). В цьому ж літописі 1280 р. є «на Вкраинь» і 1282 р. «на Вкрайници».

Наші предки здавна добували кам'яну сіль, бурштин, виплавляли залізо з болотних руд, використовували овруцькі кварцити, граніти, шиферні сланці, вапняки та інші матеріали для будівництва палаців, фортець тощо. Для розвитку держави, що простягнулася на широких просторах лісів, пронизаних численними ріками, знання про її територію були необхідні. Географічних описів того часу не залишилося (найдавніше зведення літопису датується 1037 р., а перший Київський літопис 1039 р.). Але в «Повісті временних літ» та інших хроніках і літописах є багато географічних відомостей про окремі землі й події, які тут відбувалася, про конкретні річки, низовини і височини, про ліси і степи, тваринний світ, про незвичайні явища природи (землетруси, сильні дощі, великий град, бурі, повені тощо). Відомості літописів дають можливість аналізувати клімат тих часів (вказані роки посух, сильних морозів, теплих зим, весняних та осінніх приморозків).

Як бачите дуже багато посилань на літописи тих часів. Тому автор пропонує коротко ознайомитися з виникнення літописання на Русі, (читай Київської Русі).

ЛІТОПИСИ КИЇВСЬКОЇ РУСІ.

Майже з самого початку виникнення писемності в Київській Русі почали записувати найвизначніші історичні факти. Записували їх або дуже стисло, або у вигляді розгорнутих оповідань («сказаній»). Пізніше ці записи були об'єднані і розміщені в хронологічному порядку. Раннє виникнення літописання на Київській Русі є свідченням високого культурного рівня, досяг -нутого давньоруською державою вже на початку її існування. Воно сприяло розвиткові літературної творчості. Ні в якій іншій країні літописання не стояло на такому високому рівні, як у Київській Русі. Інші народи світу цього не змогли зробити

Літописом зветься зведення (звід) у хронологічному порядку коротеньких записів і докладних розповідей про історичні події. Є підстави гадати, що перше таке зведення було складене наприкінці XI ст. у Києві. Далі воно поповнювалось і продовжувалось до виникнення на початку XII ст. того зведення, яке починається словами: «Се повісти времяньных літ, откуду есть пошла Руская земля, кто в Киеві нача первіе княжити и откуду Руская земля, стала есть». «Повість» збереглася в багатьох списках. Найстаріші — це Лаврентіївський (1377) та Іпатіївський (перша чверть XV ст.). «Повість» відома нам у трьох головних редакціях. У кожній з них помітне різне ставлення до політики окремих князів - старших Ярославичів та їхніх синів.

Перша редакція була зроблена близько 1113 р. для виправдання політики київського князя Святополка Ізяславича. За давньою традицією упорядником її вважається чернець Києво-Печерського монастиря Нестор.

Друга редакція виникла в Києво-Видубецькому монастирі, заснованому одним із синів Ярослава — Всеволодом. Упорядником її був ігумен цього монастиря Сільвестр (закінчив свою роботу в 1116 р.). Він висуває на перше місце серед князів сина Всеволода - Володимира Мономаха, який вороже ставився до політики Святополка.

Третя редакція датується 1118 р. Вона теж, як гадають, виникла у Видубецькому монастирі і відбивала прихильне ставлення автора до Володимира Мономаха. Отже, ясно, що різні редакції «Повісти …….» відображають різні напрями феодальних угруповань. Незважаючи на це, руське літописання було виявом народної самосвідомості. Русь прийняла християнство в його візантійській формі, і перед нею стояла небезпека підпасти під владу церковної ієрархії Візантії і тим самим

під її державну владу, бо візантійська ієрархія була провідником політичних домагань імперії.

За Ярослава Мудрого, в часи зміцнення держави і зростання культури, ця небезпека не могла не усвідомлюватися як така, що суперечить державним інтересам руського народу. Для піднесення авторитету руської церкви Ярослав добився встановлення у Києві в 1039 р. вищої церковної організації — митрополії, спершу на чолі з митрополитом греком, а потім, у 1051 р., на чолі з митрополитом з руських — відомим проповідником Іларіоном. З тією ж метою він добився у Візантії канонізації двох своїх братів, Бориса і Гліба, убитих третім його братом — Святополком.

Для посилення опору ідеологічній експансії Візантії на Схід, в інтересах розвитку культури Київської Русі, з ініціативи Ярослава створюється найдавніший літописний звід, що увібрав у себе записи, окремі статті, перекази та легенди, які виникли раніше. Не можна більш-менш точно визначити склад цього найранішого літописного зводу. В усякому разі, він містив ряд статей церковного характеру, які мали завдання зміцнити ідею незалежності від Візантії, утвердження християнства на Русі та релігійної рівноправності руського народу з візантійськими християнами. В цьому найвизначнішому зводі викладалася і світська історія Русі значною мірою на підставі усних переказів, епічних народних пісень і легенд. Тут знайшло своє відбиття лексичне й образне багатство руської літературної мови. Великою мірою позначився і високий ідейний рівень першого узагальнюючого історичного твору стародавньої Русі, автори якого намагалися утвердити державний авторитет Руської землі як рівноправної з усіма іншими землями.

Як правило літопис, починається з найдавніших часів, пройнятий високою ідеєю служіння рідній землі, піклуванням про її благо получчя, ревним захистом її честі й гідності. Літописець виявляє почуття любові до батьківщини, усвідомлює спільність всіх руських племен. У своєму патріотичному ставленні до Руської землі він підноситься над дрібними, егоїстичними і скороминущими інтересами до рівня усвідомлення інтересів загальноруських. До цього спонукають його передусім завдання оборони Русі від зовнішніх ворогів, що посягали на її цілісність і єдність. Автори літописів відображають настрої передових суспільних верств Київської Русі. Свої думки про благо рідної землі літописці вкладають здебільшого в уста князів, іноді їх радників — «смысленных мужей» і, з свого боку, з доброзичливістю звичайно говорять лише про тих князів, які піклуються про свою вітчизну і, як Володимир Мономах, є «добрими страждальцями за Руську землю».

Заклики постояти за рідну землю, «поберечь» її, часто подані в літопису в прекрасній стилістичній формі, що відзначається словес-

ною виразністю і художньою чіткістю мови. Ярослав Мудрий у своєму передсмертному заповіті, закликаючи дітей жити в мирі і любові, попереджає, що в противному разі загублять самі себе і «землю отець своих и дід своих, юже налізоша трудомь своим великым» (1054). Подібні висловлювання знаходимо і в Київському і в Галицько-Волинському літописах, які були органічним продовженням «Повісти временных літ».

Захист Руської землі нерозривно пов'язаний у літописі з усвідомленням рицарської честі й жаданням військової слави, що запалюють на подвиг і на боротьбу, а також з повагою до славних традицій батьків і дідів. «Поискати отец своих и дід своих пути и своей чести» — такий заповіт нащадкам і спадкоємцям від тих, хто своїми ратними подвигами зміцнював і звеличував Руську землю. Через весь літопис проходить проповідь єднання князів у боротьбі проти ворогів.

Джерела літопису різноманітні. Літописці широко використовували історичні документи, оповідання сучасників певних подій, а про події свого часу часто розповідали те, що бачили на власні очі. Багато літописних оповідань мають своїми джерелами усну народну творчість, а також перекази та легенди, що виникали в князівському середовищі. Дещо йде від перекладної літератури (з біблійних книг, апокрифів, історичних хронік).

Наприклад, початкові сторінки історії Русі складаються в «Повісти ……» з відомостей про апостола Андрія, який по дорозі з Корсуня (давній Херсонес у Криму) до Рима відвідав Київ і Новгород, благословив київські гори і підніс на одній з них хрест як символ майбутньої ролі Києва в історії християнства на Русі. Далі викладені легенди про засновників Києва — Кия, Щека і Хорива та про їхню сестру Либідь, про воєвод Аскольда і Діра, про князя Олега, який ходив війною на Візантію і прийняв смерть від власного коня (цей сюжет розроблений у відомій баладі О. Пушкіна «Пісня про віщого Олега» та в наслідуванні їй С. Руданського). 945 р. датоване оповідання про смерть Ігоря від рук древлян і жорстоку помсту за це його дружини Ольги. Відгуки фольклорних переказів відчуваються також в оповіданнях про відважного князя Святослава, про Володимира і його бенкети, про прийняття християнства, боротьбу з печенігами тощо.

Значна частина розповідного матеріалу літописів більшою або меншою мірою має всі ознаки поетичного викладу. Художня цінність цього матеріалу іноді дуже велика. Здебільшого він виникав незалежно від літопису і був використаний у ньому вже в готовому вигляді після спеціальної обробки літописних зводів, але окремо від літописного тексту цей матеріал до нас не дійшов, ознайомитися з ним можна тільки з літописних зводів, чим і зумовлюється велика цінність літопису з історико-літературного погляду.

«Повість временных літ» була покладена в основу пізніших зводів, які доповнювали її переважно місцевим матеріалом. Так, у XII—XIII ст. виникли літописи Переяслава південного, Чернігівський, Володимирський (три зводи), Ростовський, Переяслав-Суздальський, що в свою чергу лягли в основу наступних літописних зводів. Всі пізніші обласні літописні зводи починалися «Повістю временных літ», яка в очах літописців була синтезом всієї давньоруської історії, і цим самим визначала їхній зв'язок з інтересами не тільки певної області, але й всієї Руської землі. (Далі продовжимо розділ «Моя Україна».

СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ.

Починаючи з 8 ст. українські землі стали центром Руської землі на чолі з полянським Києвом. В 882 р. Київ захопив варязький конунг Олег (882-912), який проголосив його «матір'ю міст руських» й встановив владу варязької династії Рюриковичів. За князювання княгині Ольги (945-965), її сина Святослава Ігоровича (965-972) і онука Володимира Святославича (980-1015) територія Руської держави була розширена шляхом підкорення Києву сусідніх східнослов'янських, балтських і угро-фінських племен.

Це була найбільша держава Європи, площа якої сягала 1,5 млн км2. Кордони Русі на півночі пролягали в районах Чудського озера, Фінської затоки Балтійського моря, Ладозького й Онезького озер; на заході — в районі верхів'їв Дністра, Карпат, Західного Бугу, Німану і Західної Двіни; на півдні — Сули, Дону, Росі й Південного Бугу; на сході — Волги та її притоки Оки. Землі й етнічні князівства, де раніше правили місцеві князі, передавалися Рюриковичам. 988 року за правління Володимира русини прийняли християнство з Візантії, що визначило цивілізаційну приналежність українських земель на подальші тисячоліття. Процес феодальної роздробленості у 11 — 13 століттях призвів до ослаблення Русі. У 1240-х роках вона була завойована Монгольською імперією.

Після занепаду Київської Русі політичний, економічний і культурний центр українських земель був перенесений до Галицько-Волинської держави. До його складу входили Волинь, Галичина, Берестейщина, Холмщина, Підляшшя, Белжщина, Туріво-Пінщина, Чорна Русь, західна Київщина та Закарпаття. Основи князівства були закладені ще 1199 року князем Романом з волинської гілки Мономаховичів династії Рюриковичів. 1245 року його син і спадкоємець Данило визнав свою залежність від Золотої Орди, проте сподіваючись на допомогу католицької Європи у боротьбі за незалежність, уклав таємні

союзи із Польщею, Угорщиною, Мазовією і Тевтонським Орденом, а в 1253 році прийняв знак самодержця — корону короля Русі від папи Інокентія IV. Близько 1256 року, після перемог над монголами Куремси, Данило заснував місто Львів, що за двадцять років став постійною столицею руської держави. 1259 року, через відсутність військової допомоги з Заходу, король був змушений повторно визнати верховенство Орди. Його наступник Лев I постійно брав участь у походах орди на Польщу і Литву. 1303 року Данилів (онук король Юрій I) домігся створення православної Малоруської митрополії. 1308 року держава перейшла до його синів Андрія і Лева II, які розпочали боротьбу проти Золотої Орди в союзі з тевтонськими лицарями і мазовецькими князями. Проте після їхньої смерті останній монарх Юрій II знову визнав себе васалом Золотої Орди. 1340 року його вбивство дало привід Польщі та Литві — сусідам, які мали династичні права на руський престол, розпочати війну за Галицько-волинську спадщину.

1392 року Галичина з Белзькою землею і Холмщиною остаточно увійшла до Польського королівства, а Волинь до Великого князівства Литовського.

На кінець 14 столітті українські землі перебували у складі різних держав. Литва опанувала землі Києва, Чернігова і Волині. Польща керувала в Галичині і Поділлі. Південна Україна перебувала під Кримським ханством, утвореного 1447 р., а Східна - під владою Московії. 1569 року Литва і Польща об'єдналися в Річ Посполиту для протидії сусідам, в результаті цього центральні українські землі Литви перейшли під польський контроль.

Україна за часів середньовіччя

Починаючи з XIII століття, географічна інформація про Україну подавалась у звітах і друкованих творах європейських мандрівників. Перш за все зазначимо записки італійця Плано Карпіні і Віллема Рубруквіса з Брабанту, з XV ст.. — опис південно-західних земель України французом Жільбером де Лянуа, узбережжя Чорного і Азовського морів венеціанцем Йосафатом Барбадо, а також звіт про Московщину папського посланця Альберта Кампанзе (1523 р.).

Поряд з внутрішньою торгівлею поширювалися торговельні зв'язки з сусідніми російськими і білоруськими, молдавськими, польськими, литовськими землями. Українські міста тривалий час відігравали важливу роль посередників у торгівлі між Сходом і Заходом. Завоювання турками в кінці XV ст.. узбережжя Чорного моря завдало цій торгівлі сильного удару. Якщо на заході турецькі завоювання і перек-

риття стародавніх торговельних шляхів спричинилися до Великих географічних відкриттів, то через територію України ще певний час проходили торговельні шляхи із заходу на схід, а отже вона продовжувала привертати увагу іноземців і відомості про неї продовжували поширюватися. Зокрема, в XVI ст. з'являються французькі описи українських земель. В 1573 р. Блез де Віжнер склав історико-географічні відомості про Галичину, Волинь і Поділля. Першим докладним описом географії України була книга (1549 р.) Зигмунда Герберштейна — німецького мандрівника, яка кілька разів перевидавалася.

Першою картою, яка охоплювала українські території від Дніпра на схід і на південь до Чорного і Азовського морів, є карта Московії італійського географа Баттісти Аньєзе, створена на підставі інформації московського посла Дмитрія Герасимова та надрукована в 1548 р. Вона стала основою для пізніших карт Московії Я.Гастальді, Г.Руселлі та ін. Карта, що охоплювала східні і південно-східні землі України, створена Антонієм Віда і виконана на підставі інформації Івана Ляцького. Карта була опублікована в 1555 р. Оригінальною західноєвропейською картою Русі, Московії і Татарії, де відображена центральна і східна Україна та Чорне море, є карта англійського мандрівника Антонія Дженкінсона, що видана в 1570 р. Абрагамом Ортелієм.

Розвиток економічних зв'язків між окремими південно-західними землями колишньої стародавньої Київської держави, їх постійна боротьба із загарбниками стали головними передумовами утворення української народності на терені Київщини, Переяславщини, Чернігівщини, Волині, Поділля, Галичини, Закарпаття, Буковини. Головним осередком процесу формування української народності стала середня Наддніпрянщина (переважно Київщина), Переяславщина і Чернігівщина. Тут утворилося етнічне ядро українського народу, до якого тяжіло населення інших українських земель. У XIV-XV ст.. українці виступають як окрема етнічна спільність із своєю мовою, спільною традицією, особливостями етнічного життя і самобутньою культурою.

Назва «Україна» стає географічною назвою козацької території, яка охоплювала широкі простори Наддніпрянщини — правобережної і лівобережної (Київське воєводство в адміністративній системі Речі Посполитої Польської) — і використовувалася в багатьох писемних документах того часу. Гетьман П. Сагайдачний, зокрема, писав про «Україну, власну, предковічну отчизну нашу», «городи українські», «народ український». Поняття і назва «Україна» щоразу далі поширювалися за межі Київського воєводства, зокрема на лівобережжі, включаючи і Слобідську Україну, де в першій половині XVII ст. відбуваються процеси посиленої української колонізації. Особливого ж політичного значення назва «Україна» набуває в період Гетьманщини Назви «Україна», «український», «український народ» щораз частіше

вживаються у політичному і культурному житті, застосовуються в актах і документах Б. Хмельницького, І. Виговського, П. Дорошенка, І. Самойловича, І. Мазепи, П. Орлика. Завдяки кільком виданням книги Г.Л. де Боплана про Україну, ця назва стала популярною в Західній Європі. Французький інженер і військовий картограф Г.Л. де Боплан в 1631-1647 рр. перебував в Україні, а в 1650 р. видав першу спеціальну працю про Україну і козаків — «Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн». Королівський радник П.Шевальє в 1663 р. видав другу книгу про Україну. Інформативне значення для Франції мала також двох томна праця Ж.Б. Шерера, яка охопила історію України до 1734 року. Територія України в першій половині XVII ст. перебувала в складі Польщі (воєводства Київське, Брацлавське, Подільське, Руське, Волинське, Белзьке, Берестейське, Мінське, Холмська земля), Московщини, Молдови, Туреччини, Кримського ханства. Після поділу України між Московією і Польщею в 1667 р. з'явились назви: «сьогобічна» й «тогобічна» Україна, а для Лівобережжя — ще й «Малоросійська Україна».

КОЗАЦЬКА УКРАЇНА (1649—1657).

Велике революційне хвилювання, що пронеслось багатьма країнами світу у XVI - XVIII ст. докорінно змінило, оновило традиційне суспільство і відкрило нові шляхи розвитку, породило новий буржуазно-капіталістичний тип суспільного устрою і державотворення. Вже з кінця 16 ст. піднялась хвиля повстань і буржуазних революцій, які стали важливими ступенями процесу творення світової історії, призвели до розпаду могутніх імперій і виникнення незалежних капіталістичних держав. Ця хвиля «пробудження» національної свідомості, жага незалежності й свободи охопила й Україну. Українська національна революція XVII займала важливе місце в ряді Європейських революцій XVI - XVII ст.

Насамперед слід визначити причини, що призвели Україну до цього грандіозного вибуху непокори 1648 р., адже на перших етапах нової історії Європи навряд чи можна виділити повстання аналогічних масштабів.

По-перше, слід зазначити, що, перебуваючи в складі Речі Посполитої, Україна не мала жодних шансів на повноцінний політичний та національно-культурний розвиток. Правлячі кола Польщі не визнавали за потрібне надання українським землям хоча б часткової самостійності. Польська державна ідея була провідною, що призводило до денаціоналізації української еліти й інтелігенції шляхом вимушеної

консолідації з польською шляхтою. Українці цілеспрямовано не допус-кались до участі в процесі керівництва і розпорядження власними землями, а також до занять наукою, ремеслами, торгівлею тощо. Отже, економічне і політичне життя зосереджувалось в руках іноземців, переважно поляків.

По-друге, що є дуже важливим, суперечності виникали і в сфері суто економічних відносин. Особливо в сільськогосподарському виробництві півдня України, адже розвиток якісно нового типу господарювання, що зумовлювався встановленням козацького устрою йшов врозріз із панщинним станом господарства, ґрунтованим на праці кріпаків. Причому закріпачення все нових вільних селян зростало швидкими темпами. До того ж козацтво почало виробляти нові, власні принципи соціальної організації, що радикально різнились від середньовічних принципів Речі Посполитої.

По-третє, особливо гостре протистояння окреслилось в релігійно-національній сфері. Політика Речі Посполитої відносно православної Церкви була вкінець неприйнятною для етнічного населення України. Прикладались всі можливі зусилля по її ліквідації і впровадження католицизму чи уніатства: закриття православних монастирів і церков, насильницьке навернення до католицизму (уніатства), в той же час будівництво костьолів, жвава діяльність місіонерів католицьких орденів. Дискримінація за релігійною й мовною ознаками в управлінській діяльності, в системі освіти і т. ін., що значно посилювало національне обурення і ненависті до гнобителів.

Отже, дія цих чинників, постійні жорстокі репресії колоніального режиму, напрямлені на придушення найменших виявів непокори, до того ж постійні виснажливі напади татар призвели населення до розуміння нестерпності й неприйнятності свого становища. І це почало давати свої плоди. Бродіння серед найбільш свідомих умів революційних ідей, розвиток і становлення козацтва, як виразника національних інтересів, ядра, навколо якого гуртувались невдоволені маси, утворення ним зародків державних інституцій у південному регіоні, і, нарешті, визрівання національно-визвольної боротьби на Європейському континенті в цілому – все це й призвело до того «вибуху», що сколихнув і привів до бойової готовності націю, що вже почала занепадати й вироджуватись під гнітом колоніального становища.

Ще наприкінці 15 ст. на межі кордонів Литви, Московії та Криму, у «диких степах» Запорожжя, з'явилося угруповання вояків, що звали себе козаками. З 16 століття їхнім військовим осередком стала Січ. Козаки Війська Запорозького формували окремий суспільний стан, що брав участь у війнах на боці Речі Посполитої: Лівонській війні 1558—1583 років, польсько-московській війні 1605—1618 років, Хотинській війні 1620—1621 років, Смоленській війні 1632—1634 років. Крім

цього козаки самовільно ходили з грабіжницькими походами у Молдавію, Московію, Крим, Чорноморське узбережжя Болгарії і Малої Азії, а також активно займалися найманством, особливо під 13-ти річної війни 1618—1648 років. Через правовий і соціальний гніт з боку шляхти козаки неодноразово піднімали повстання, найбільшими з яких були повстання Косинського 1591—1593 років, повстання Наливайка 1594—1596 років, повстання Жмайла 1625 року, повстання Федоровича 1630 року, повстання Сулими 1635, повстання Павлюка 1637 року й повстання Острянина 1638 року. Козаки неодноразово відстоювали права українського населення в Речі Посполитій, що зазнавало релігійних та національних утисків.

У 1648—1657 роках козаки під керівництвом гетьмана Богдана Хмельницького підняли велике повстання у Речі Посполитій, результатом якого стало створення в Наддніпрянщині самоврядної української держави — Війська Запорозького або Гетьманщини. 1654 року для продовження війни з поляками козацька Україна прийняла протекторат московського царя, а 1656 року, через підписання московитами сепаратного миру, уклала союз із Швецією і Трансільванією. 1657 року, після обрання новим гетьманом Івана Виговського, всередині України спалахнуло антигетьманське повстання, що розвинулося у козацько-московську війну. Незважаючи на перемогу гетьмана під Конотопом в 1659 році, він втратив підтримку козацької старшини через союз із поляками.

Стартував період козацьких міжусобиць - руїни, в результаті якої козацька держава розкололася по Дніпру на Лівобережжя, Правобережжя і Запорожжя. Правобережні козаки опинилася під владою Речі Посполитої, а Лівобережжя і Запорожжя під впливом Московії. 1667 року цей поділ був затверджений Андрусівським миром. Козацькі намагання об'єднати Україну під проводом гетьмана П. Дорошенка за допомогою Осмаської імперії у 1672—1676 р. закінчилися поразкою і закріпленням попереднього поділу. 1689 року Московія і Річ Посполита остаточно розділили Гетьманщину.

Наприкінці 17 ст. поляки ліквідували залишки козацького суверенітету на Правобережжі, а московіти зберегли його на Лівобережжі. У 1709 року, під час Великої північної війни, козаки під проводом з гетьманом Івана Мазепи уклали союз із Швецією, намагаючись визволитися з під московського панування, але зазнали поразки під Полтавою.

У 1710 року переможені козаки на чолі з гетьманом П. Орликом прийняли у вигнанні першу козацьку Конституцію. Через повстання Мазепи Московська держава, перетворена на Російську імперію, взяла курс на ліквідацію козацької автономії в Україні. 1754 року росіяни ліквідували українсько-російський митний кордон і 1764 р. скасували

гетьманство, надавши останньому гетьману Кирилу Розумовському титул фельдмаршала. 1775 року було зруйновано Запорозьку Січ, 1781 р. ліквідовано козацький устрій в Україні, а 1783 р. закріпачено українських вільних селян. (Більш детальніше про неодноразове руйнування Запорозької Січі, автором Карповим В.Є. написано у книзі «Біля витоків козацтва». Кіровоград. 2011 рік. 704 с.)

Ключові дати «Козацька Україна» (1649—1657):

- ► 6-8 травня 1648 р. - битва на Жовтих Водах
- ► 15-16 травня 1648 р. - битва під Корсунем
- ► 13 червня 1648 р. - битва під Пилявцями
- ► жовтень-листопад 1649 р. - облога Львова
- ► 23 грудня 1648 р. - вступ Б. Хмельницького до Києва

ІМПЕРСЬКА ДОБА В УКРАЇНІ.

Після останнього поділу Речі Посполитої 1795 року українські землі були розчленовані між Австро-Угорщиною і Росією. Перша отримала Галичину, Буковину і Закарпаття, а друга решту України. З кінця 18 ст., під впливом європейського романтизму і націоналізму на українських землях набув розвитку український національний рух. 1798 року Іван Котляревський видав бурлескну поему «Енеїда», головною темою якої було відновлення козацької держави. Цей твір був першим твором української літератури, написаний розмовною українською мовою, й послужив стимулом для відродження українських національних традицій. 1806 року було засновано Харківський університет, що став центром українознавчих студій, 1825 р. була написана «Історія русів», що справила виплив на формування української гуманітарної інтелігенції, 1834 р. було засновано Київський університет, який так само як і Харківський став одним із українознавчих центрів. У 1840-х роках «будителем» української національної свідомості став Т. Шевченко, поезія якого набула популярності серед широких верств українського суспільства — від Волині до Кубані.

В Росії українське національне відродження сприймалося вороже Російський уряд проводив політику русифікації, з цією метою видавалися офіційні заборони на використання української мови, а саме Валуєвський циркуляр 1863 року й Емський указ 1873 року, тощо.

Більш детально - презентація проекту «Україна: історія великого народу», в рамках якого було представлено книгу «Україна: хронологія розвитку: з давніх часів до пізньої античності». Ця урочиста подія відбулась 23 серпня 2007 року о 16 годині в приміщенні Національної філармонії України, (автори проекту Зубанов В.О.; Толстоухов А.В.)

НОВІТНІЙ ЧАС.

1917 року лютнева революція в Росії повалила монархію і дала початок республіканському Тимчасовому уряду. Відлунням цих подій стало формування 17 березня в Києві Центральної Ради на чолі з професором М. Грушевським. 20 листопада, після більшовицького перевороту в Росії, Центральна Рада як представницький орган України проголосила створення автономної Української Народної Республіки (УНР), а 22 січня 1918 р., через спалах українсько-більшовицької війни, проголосила її незалежність. За місяць український уряд уклав у Брест-Литовську договір з Німецькою і Австро-Угорськими імперіями, за допомоги яких звільнив Україну від більшовиків. Проте 29 квітня, в результаті державного перевороту, уряд Центральної Ради замінила військова диктатура гетьмана Павла Скоропадського.

Республіка була перейменована на «Українську державу». Режим Скоропадського протримався до листопада, коли його головні союзники німці капітулювали у Першій світовій війні. 14 грудня повстання Директорії на чолі з Симоном Петлюрою повалило гетьманат і відновило Республіку. Однак відступ німців дозволив російським більшовикам поновити воєнні дії. 6 січня 1919 вони створили у Харкові маріонеткову державу — Українську Соціалістичну Радянську Республіку, від імені якої розпочали війну. Протягом 1919 - 1920 років за контроль над Україною боролися українські республіканці, більшовики, російські націоналісти за підтримки Великої Британії, Франції та Польщі, українські анархісти на чолі з Нестором Махно й українські партизани. Боротьба закінчилася перемогою більшовицьких сил і встановленням радянського контролю в Центральній, Східній та Південній Україні.

Паралельно з цим, у зв'язку з розпадом Австро-Угорщини, 19.11. 1918 р. українці Галичини, Буковини і Закарпаття проголосили створення Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) зі столицею у Львові. Проте 1 листопада того ж року її атакувала Польща, розпочавши українсько-польську війну. Нападника підтримували країни Антанти: Велика Британія, Франція, Румунія й Угорщина, а західні українці перебували в міжнародній ізоляції. У пошуках союзника уряд ЗУНР звернувся по допомогу до УНР і 22 січня 1919 р. об'єднався з нею у єдину державу. Проте Директорія була зайнята війною з більшовиками і не могла надіслати військ. В результаті цього, на середину липня 1919 року поляки окупували Галичину, румуни - Буковину, а чехи - Закарпаття. В квітні 1920 року за володіння Західною Україною спалахнула радянсько-польська війна. Вона закінчилася 18 березня

1921 року Ризьким миром, що закріпив за Польщею право на українські Галичину та Волинь.

СОЦІАЛІСТИЧНА ДОБА.

30 грудня 1922 року Українська Радянська Соціалістична Республіка уклала разом із більшовицькими республіками Росії, Білорусії та Закавказзя договір про утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР). За цим договором усі національні республіки нового Союзу були рівноправними, проте після прийняття Конституції СРСР 1936 р. була обрана централізована система управління, в якій національні держави перетворювалися на автономії у складі Росії. Протягом 1923-33 р. уряд СРСР та комуністична партія проводили в Україні курс українізації, спрямований на укріплення позицій більшовиків. Шляхом розширення сфери застосування української мови в освіті, науці, засобах масової інформації, війську та партії більшовики намагалися знизити ступінь ворожості українців до радянської влади. Проте з 1930 року, за ініціативи голови українських комуністів Л.Кагановича, стартувала кампанія гострої критики українізації та її прихильників. В 1933 році більшовики затаврували курс як «націоналістичний перегин», розпочали репресії щодо української інтелігенції та поновили русифікаційний курс.

У 1932—1933 роках, з метою колективізації та придушення українського визвольного руху, центром якого було українське село, радянська влада організувала штучний голод на території УРСР. Від нього також постраждали регіони інших радянських республік, де компактно проживали українці, зокрема Кубань. За різними підрахунками, в результаті Голодомору українське населення втратило від 4 млн до 12 млн осіб. Він зруйнував українське село і, як наслідок, традиційну систему цінностей в Наддніпрянщині, Слобожанщині, Запорожжі й Кубані. Голодомор вважається геноцидом й злочином проти людяності.

ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА.

24 серпня 1939 року СРСР та Німеччина уклали пакт про ненапад та розподіл сфер впливу у Східній Європі. 1.09.1939 року німці напали на Польщу з заходу, а 17 вересня Радянський Союз — зі сходу. В результаті цієї операції до УРСР були приєднані Західна Волинь і Галичина, заселені переважно українцями. Після окупації Німеччиною Франції, 28 червня 1940 року СРСР здійснив

напад на Румунію. Завдяки цьому до складу УРСР відійшли Північна Буковина і Північна Добруджа, але була відторгнута частина Придністров'я, що стала частиною Молдавської РСР. 14 липня 1940 року радянські війська окупували країни Прибалтики, а 1 червня 1941 року німці захопили Балкани. Німеччина і СРСР отримали спільні кордони, а також привід для наступу на сусіда для «звільнення» завойованих ним територій.

18 грудня 1940 року Німеччина затвердила план Барбароса й 22 червня 1941 р. напала на СРСР. Війна між цими державами тривала чотири роки й велася переважно на території України. У конфлікті на боці Німеччини виступили Італія, Угорщина, Румунія, Хорватія, Болгарія, Словаччина і Фінляндія. 19 вересня 1941 р. нападники захопили Київ і Правобережжя, 24 жовтня — Харків і Лівобережжя, а червні-липні 1942 року - Крим і Кубань. В лютому 1943 р. СРСР зміг спинити натиск противника під Сталінградом, а в серпні того ж року перехопив наступальну ініціативу після перемоги на Курській дузі. 6 листопада 1943 року радянські війська захопили Київ, а в квітні-травні 1944 року встановили радянський контроль над Правобережжям і Кримом. Наприкінці серпня 1944 року СРСР зайняв Західну Україну й почав наступ на окуповані Німеччиною країни Центральної Європи. 2 травня радянські війська здобули німецьку столицю Берлін. 8 травня війна скінчилася капітуляцією Німеччини. В результаті перемоги СРСР зросла його роль на міжнародній арені. У країнах Центральної Європи була створена низка про радянських режимів.

Німецько-радянське протистояння супроводжувалося жорстокістю, масштабними руйнуваннями населених пунктів, знищенням великих груп населення, депортаціями, вивезенням населення. Жертвами цієї війни стало від 8 до 10 млн жителів України. У цій війні українці воювали як на боці СРСР в Червоній армії, так і на боці Німеччини в дивізії „Галичина“. Частина українців воювала в складі Української повстанчої армії (УПА), що боролася за незалежну від радянського та нацистського панування Україну.

Війна завдала народам світу величезних людських і матеріальних утрат. Кількість жертв досі точно не встановлено. За приблизними підрахунками, у війні загинуло понад 60 млн. людей, 90 млн. стали інвалідами. Найбільших людських жертв зазнали СРСР (до 27 млн. осіб), Китай (до 10 млн. осіб), Польща (6 млн. осіб), Югославія (1,7 млн. осіб). Втрати держав-агресорів становили: Німеччини до 13 млн осіб, Японії - 2, 5 млн. осіб, Італії - 500 тис. осіб. Зокрема серед українців загинуло щонайменше 14 млн. осіб.

Матеріальні втрати. Військові витрати та збитки склали 4 трильйони доларів США. Матеріальні витрати досягли 60-70 % національного доходу учасників війни. Лише промисловість Великої Британії та

Німеччини виготовила 652,7 тис. літаків (бойових і транспортних), 286,7 тис. танків, самохідних знарядь і бронемашин, понад 1 млн. артилерійських знарядь, понад 4,8 млн. кулеметів (без Німеччини), 53 млн. рушниць, карабінів і автоматів і величезну кількість іншого озброєння та спорядження. Війна спричинила колосальні руйнування, знищення десятків тисяч міст-сіл, незліченними лихами десятків мільйонів людей.

ВІДЛИГА. ЗАСТІЙ. ПЕРЕБУДОВА.

У 1945 р. Українська РСР стала одним із членів-засновників ООН. Післявоєнні етнічні чистки відбувалися з новим розширенням Радянського Союзу. Згідно зі статистикою, станом на 1 січня 1953 р., українці були другими у списку серед дорослих «спец. переселенців», а це 20% від загальної кількості. Крім українців, було переселено більше 450 тисяч етнічних німців з України та понад 200 тисяч кримських татар, які стали жертвами примусової депортації.

УРСР була сильно зруйнована під час війни, знищено більше 700 міст та 28 000 сіл, тому відновлення потребувало значних зусиль. Ситуація ускладнювалася післявоєнним голодом 1946-1947 р., який був викликаний посухою і військовими руйнуваннями інфраструктури. Він забрав десятки тисяч життів нашого народу, і його передового авангарду - козаків.

Серед колишніх республік Союзу РСР, а також держав світу, що були втягнуті в Другу світову війну, Україна зазнала найбільших матеріальних і соціальних втрат. Безпосередні матеріальні збитки, завдані фашистськими окупантами та їх сателітами народному господарству Української РСР, становили 285 млрд. крб. у цінах 1940 р., або майже 42% усіх втрат, завданих тодішньому Союзу РСР. Ця сума в 5 разів перевищувала видатки УРСР на спорудження нових підприємств, залізниць, об'єктів енергетики, МТС тощо впродовж трьох довоєнних п'ятирічок. Уся сума збитків, яких зазнали народне господарство і населення України, сягнула майже 1200 млрд. крб.

Після смерті Сталіна в 1953 році Микита Хрущов став новим лідером СРСР. Будучи першим секретарем Компартії Української РСР в 1938-1949 роках, Хрущов був глибоко обізнаний з республікою і після приходу до всесоюзної влади, він почав підкреслювати дружбу між українським і російським народами. У 1954 р. широко відзначалося 300-річчя Переяславської Ради і, зокрема, Крим був переданий з РРФСР до Української РСР.

Вже до 1950 року Українська республіка повністю перевершила довоєнний рівень промисловості й виробництва. У 1946—1950 роках

п'ятирічного плану майже 20 % радянського бюджету було вкладено в радянську Україну. У результаті українська робоча сила зросла на 33,2 % з 1940 по 1955 рік, в той час як обсяг промислового виробництва зріс в 2,2 рази за той же період. Радянська Україна незабаром стала європейським лідером в області промислового виробництва, важливим центром радянської військової промисловості та високотехнологічних досліджень. Така важлива роль в результаті була зумовлена і доповнена значним впливом місцевої еліти - козацтва.

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ (1991 р.)

Історичні прецеденти: 22 січня 1918 р. Проголошення незалежності Української Народної Республіки. Ліквідована російськими комуністами. 16 лютого 1918 р. Проголошення незалежності Кубанської Народної Республіки. Ліквідована російськими комуністами. 19 жовтня 1918 року Проголошення незалежності Західно-Української Народної Республіки. Ліквідована поляками. 15 березня 1939 р. Проголошення незалежності Карпатської України. Ліквідована угорцями. 30 червня 1941 року Проголошення відновлення незалежності Української держави. Ліквідована німецькими нацистами.

16 липня 1990 року Верховна Рада УРСР прийняла Декларацію про державний суверенітет, що поклало початок конфронтації між урядами СРСР і УРСР.

19 серпня 1991 року з метою повернення суспільства до попередніх порядків була здійснена спроба державного заколоту. Його ініціатори — представники вищого державного керівництва СРСР — заявили, що у зв'язку з начебто хворобою Президента СРСР М.Горбачова його обов'язки виконуватиме Г. Янаєв, а країною керуватиме Державний комітет з надзвичайного стану (ДКНС, рос. ГКЧП – Государственный комитет по чрезвычайному положению).

ДКНС оголосив про запровадження на півроку в окремих районах СРСР надзвичайного стану. Призупинялася діяльність всіх політичних партій, окрім КПРС, громадських організацій і рухів демократичного спрямування, заборонялися мітинги, демонстрації, страйки, запроваджувалася жорстка цензура над засобами масової інформації, призупинявся вихід газет, крім кількох лояльних до ДКНС. У Москві, де відбувалися головні події, було запроваджено комендантський час, виведено на вулиці та майдани війська.

Вранці того ж дня у Києві представник ДКНС, зібравши командирів військових частин гарнізону міста, наказали виконувати всі розпорядження ДКНС, ультимативно зажадали підтримки ДКНС з боку Верховної Ради та уряду республіки. Керівництво Компартії України нап-

равило на місця шифротелеграму із завданням партійним комітетам всіляко сприяти діям ДКНС. Лояльність щодо нього виявила більшість облвиконкомів республіки та керівництво Кримської АРСР.

На той час, голова Верховної Ради УРСР Л. Кравчук у своєму виступі по республіканському радіо закликав громадян до спокою і витримки, запропонував зосередитися на розв'язанні найважливіших проблем повсякденного життя, заявивши, що відповідні оцінки і висновки зробить Верховна Рада України та її Президія.

Президія Верховної Ради УРСР лише ввечері 20 серпня прийняла заяву, в якій зазначалося, що постанови ДКНС, поки це питання не вирішить Верховна Ради України, не мають юридичної сили на території УРСР. Після провалу путчистів, 24 серпня 1991 року, Верховна Рада УРСР прийняла Акт проголошення незалежності України. Цей акт підтримало 90,32 % українців на Всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 року. Це ознаменувало появу незалежної держави України. Того ж дня відбулися перші президентські вибори, на яких переміг голова Верховної Ради України, у 1988-1990 рр. завідувач ідеологічного відділу, секретар ЦК КПУ, Леонід Кравчук. 8 грудня в Біловезькій пущі і 21 грудня в Алма-Аті лідери України, Білорусі та Росії підтвердили розвал СРСР і утворили Співдружність незалежних держав.

Україна спочатку розглядалася як республіка зі сприятливими економічними умовами, тим не менш, країна пережила більш глибокий економічний спад, ніж деякі з інших колишніх радянських республік. Під час рецесії Україна втратила 60 % свого ВВП з 1991 по 1999 р і постраждала від п'ятизначних темпів інфляції. Невдоволені економічними умовами, а також кількістю злочинів і рівнем корупції, українці протестували і влаштовували страйки, тощо.

Нова валюта, гривня, була введена в 1996 році. А з 2000 до 2008 років у країні спостерігалося реальне економічне зростання в середньому близько 7 % щорічно до появи кризису. Нова Конституція України була прийнята під час президентства Леоніда Кучми в 1996 році, який перетворив Україну на змішану республіку і стабілізував політичну систему. З іншого боку, опоненти критикували Л. Кучму за корупцію, фальсифікації виборів, перепони свободі слова і зосередження занадто великої влади в своїх руках.

У 2004 р. вся Україна повстала проти Кучмівського режиму, відбулася «Помаранчева революція», яка сколихнула увесь світ. У цьому 2004 р. також відбулися президентські вибори, було два табори і два кандидата в Президенти України, це два Віктора: Янукович і Ющенко. Віктор Янукович, тодішній прем'єр-міністр, був оголошений переможцем президентських виборів. Але з'ясувалося, що вибори у значній мірі фальсифіковані згідно з постановою Верховного Суду України. Результати підрахунків голосів викликали протести громадськості на

підтримку кандидата від опозиції, Віктора Ющенко. Внаслідок мирної Помаранчевої революції, відбулися дії, в результаті чого В. Ющенко і Юлія Тимошенко прийшли до влади.

В. Янукович повернувся до влади в 2006 р, коли він став прем'єр-міністром під час «Антикризової коаліції», що призвело до дострокових парламентських виборів у вересні 2007 року. Через деякий час, у 2010 р. В. Януковича обирають Президентом України, а 11 березня ц.р. було сформовано новий уряд на чолі з Миколою Азаровим.

21 квітня ц.р. Янукович підписав угоду із Президентом Російської Федерації Д. Медведєвим про продовження терміну перебування Чорноморського флоту Російської Федерації у Севастополі до 2042 року. 27 квітня 2010 цю угоду синхронно ратифікували Верховна Рада України і Державна дума Російської Федерації. 16 листопада 2010 р. в Україні почалася перші Акція протесту проти дій уряду В.Януковича, Податкового кодексу, пенсійної реформи, обмеження соціальних пільг, політичного переслідування опонентів, тощо.

На міжнародному рівні, саме бажання інтегруватися у європейські структури та бути повноправним членом НАТО яскраво показує прагнення українського народу до прийняття Європейських цінностей. Такі загальнолюдські цінності, як індивідуальне підприємництво, професіоналізм, корпоратизація, верховенство права, прагнення мирного співіснування, конвенціоналізм були притаманні українському народу протягом усієї її історії. Свого часу Київська Русь перебувала під культурним впливом таких класичних таласократичних, (морських, демократичних) держав як Греція та Візантія. Тому розповсюдження духу господарського підприємництва, індивідуальних цінностей та плинність етичних та юридичних норм переважала на нашій території.

(*Прим. автора*: Теллурократія - греч. «влада внаслідок землі» або «сухопутна влада». Характеристика держав з явною сухопутною геополітичною орієнтацією. Талассократія - греч. «морська влада». Характеристика держав і націй з домінацією мореплавання.

Доказом цього є розвиток унікальної культури та розширення Київської Русі на південь. Але перебуваючи під значним впливом інших культур, починаючи від татаро-монголів і завершуючи російською, які уособлюють основні принципи теллурократії: фіксований простір, стійкі якісні орієнтації та характеристики, що втілюються в осілості, в консерватизмі, в стійких соціальних традиціях, в жорстких юридичних нормах, яким підкоряється великі об'єднання людей: народи, держави та імперії, державні утворення українського народу були нетривалими. Згадати хоча б Запорізьку Січ та УНР, що сформувались на демократичних засадах, які повністю відбивають талассократичний напрям в культурі нашої нації. Відповідно можна зробити висновок, що здобувши незалежність український народ знову повер-

тається до своїх природних цінностей, які повністю співпадають з цінностями талассократичної цивілізації. Звичайно великий слід залишила і теллурократія, яка нам насаджувалась протягом століть державами – колонізаторами, тому необхідно враховувати цю особливість у впровадженні як внутрішньої, так і зовнішньої політики держави.

ПОЛІТИЧНІ ПРОТИСТОЯННЯ.

Україна – єдина на східнослов'яномовному просторі держава, де іще збереглася політична двополярність. Тобто, де опозиція становить реальну конкуренцію владі. Такий «демократичний ренесанс після кучмівського середньовіччя» став можливим завдяки збігу двох умов. *По-перше,* українським соціально-економічним особливостям, коли дві об'єктивно існуючі групи економічних інтересів є не просто протилежними, але й підкріпленими світоглядно – що, до речі, характерно для цивілізованих країн.

По-друге – успіху Помаранчевої революції, коли політична можливість стала дійсністю, а влада «теплих» кольорів отримала сильну опозицію «холодних» кольорів. І навпаки, коли в Україні прийшов до влади протиборствуючий табір:«Від перестановки місць– змін немає»

Всі владні протистояння, не порозуміння та відсутність елементів моралі, боляче вдаряють не тільки по українським козакам, але й по іншим верстам населення України. Про відносини Юлії Тимошенко з Леонідом Кучмою, Віктором Ющенко і Віктором Януковичем, народ складає легенди. По великому рахунку, ніхто із них немає право називатися лідером нації. В уяві козаків, Гетьманом України повинна бути людина з іншими людськими якостями. Кожен із цих людей в першу чергу дбав і дбає про власну кишеню і власні привілеї, забуваючи про свій народ. Тому протистояння між ними були і будуть, а Гетьман першочергово повинен дбати про велич держави і добробут її людей.

Восени 2001 року Генпрокуратура зверталася у Верховну Раду із проханням дати згоду на залучення Юлії Тимошенко до кримінальної відповідальності. Парламент Генпрокуратурі відмовив. Всі згадані обвинувачення Юлія Володимирівна відкидає й називає їх «брудною провокацією»

13 вересня 2004 року російська прокуратура винесла постанову про залучення Юлії Тимошенко як обвинувачуваної в організації дачі кількаразових хабарів через посередника посадовим особам Міноборони, які у відносинах з ЕЭСУ представляли інтереси національної оборони Росії. Прокуратура РФ звернулася до Інтерполу із проханням затримати Юлію Тимошенко. Лідер БЮТ заявила відразу ж, що вона не має наміру здаватися без «бою». Проходить деякий час і Генпрокура-

тура Росії знімає свої претензії до Юліи Тимошенко.

У жовтні 2009 року партія «Батьківщина» висунула Ю. Тимошенко кандидатом у президенти України.

В 2010 році Юлія Тимошенко балотувалася на пост Президента України. Як ви знаєте, за підсумками другого тура голосування вона програла своєму візаві Віктору Януковичу з розривом в 3,48%. Після виборів у Верховній Раді була створена нова коаліція і Ю.Тимошенко втратила пост Прем'єр-міністра.

В той же час Українське козацтво вбачає Ю.Тимошенко прихильницею ринкової економіки, значною мірою контрольованою державою. Багато хто вважають її популістом, щоб розраховувати на більшу симпатію, у першу чергу, серед малозабезпеченої частини населення У питаннях зовнішньої політики – вона «прозападница». Не приховує ворожості особисто до Прем'єр-міністра В.Януковичу й Партії регіонів. Також не може похвастатися теплими відносинами з рядом колишніх союзників з «Нашої України» (П. Порошенко, О. Третьяковим, М.Мартыненко й ін.) і СПУ (насамперед, Олександром Морозом).

Основним завданням, поставленої перед новим Генпрокурором, може стати доведення до логічного кінця розслідування зловживань в уряді Юліи Тимошенко, початок було покладено аудитом проведеним американською компанією Trout Cacheris й її партнерами.

3 березня 2010 року Верховна Рада 234-ма голосами виразила недовіру уряду Юліи Тимошенко. Лідер БЮТ оголосила про перехід в опозицію, почалися політичні репресії.

5 серпня 2011 року Печерський районний суд Києва заарештував Юлію Тимошенко. Через три місяці - 11 жовтня 2011 року той же суд визнав екс-прем'єра винної в перевищенні влади й посадових повноважень під час підписання газових контрактів в 2009 році й присудив її до семи років позбавлення волі й на три роки позбавив права займати посади в органах державної влади. Юлію Тимошенко визнали винної в здійсненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 365 КК («перевищення влади або посадових повноважень, привівши до тяжких наслідків»). Суд також задовольнив цивільний позов НАК «Нафтогаз»

Українські козаки вважають, в'язниця для Ю.Тимошенко - це помста В.Ющенко.Таку думку висловила європейським журналістам дочка засудженого екс-прем'єра Євгенія Тимошенко. Крім того, вона обвинуватила третього президента України В.Ющенка в корупційних угодах, а діючого главу держави В.Януковича в бандитському мисленні.

Так само Євгенія Тимошенко назвала три причини переслідування її матері: *по-перше* вона є лідером опозиції, *по-друге* їй мстять ті, чий

бізнес постраждав у часи її прем'єрства, *по-третє,* Юлія Тимошенко стала «козлом відпущення» для нинішньої влади, що намагається прикрити свої невдачі. Крім того, дочка Тимошенко заявила, що Віктор Янукович намагається фізично усунути її матір: «Янукович і його люди думають зразками 90-х років. Тоді єдиним шляхом прийти до влади було фізичне усунення опонентів. Саме це зараз і робить В. Янукович», (кінець цитати).

БІДНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ КОЗАКІВ.

Сьогодні в країні немає жодної квартири й жодного двору, де б уже відкрито не обговорювали, що і як саме потрібно зробити з тими, хто загнав більшість українців у повну вбо--гість. У так самозваної, сьогоднішньої «еліти» залишилося дуже мало часу, щоб спробувати виправити ситуацію. Закордон не допоможе: досвід СРСР показав, як можна ефективно «діставати» ворогів народу й за кордоном.

«Дві нації, між якими немає ні зв'язку, ні співчуття; які також не знають звичок, думок і почуттів один одного, як мешканці різних планет. Які по-різному виховують дітей, учать їхнім різним манерам; які харчуються різною їжею й живуть за різними законами, ці дві Українські нації - багаті й бідні". Погожі слова про розшарування суспільства були написані 130 років тому двічі прем'єр-міністр Великобританії Бенджамен Дизраэли (1804- 1881). За минулі 20 років нашої Незалеж -ності, нічого не змінився. Ні вибачаюсь: «розрив між багатими й бідними в Україні збільшився втроє». По даним досліджень Інституту соціології НАНУ, якщо на початку 1990 років співвідношення доходів 10% самих багатих й 10% самих бідних українців становило 12:1, то в 2002 році - 30:1, а в 2012 році воно виросло більше 40:1. З огляду на тіньову економіку, академік Н. Шмельов збільшує ці розходження для пострадянських країн взагалі до безпрецедентних масштабів - 60:1 разів. Більше 80% нащадків славних козаків, а це практично вся Україна стала дивної державою жебраків[1].

Для порівняння: у радянський час розбіжність у доходах могло бути максимум 4:1. У сучасних Німеччині, Данії й Швеції, за інформацією Організації по економічному співробітництву й розвитку (ОЭСР), цей показник становить 6:1. А в усьому світі, у середньому найбільш заможні люди, багачі самих бідних усього в дев'ять разів, і за останні 30 років цей розрив не занадто змінився - на початку 1980 р. у багатьох країнах світу він становив 7:1.

Письменник М. Веллер уважає, що в нас уже є життя для бідних і для багатих, і ці два життя не перетинаються один з одним ніде. Ні в

1 Карпов В.Е. В ожиданки выстрела Авроры. Кировоград. с - 550. 2012.

транспорті, ні в магазинах, ні в житлових будинках і районах, ні в школах і лікарнях, ні на відпочинку, ні в театрі, ні в церкві, ні навіть на цвинтарі.

Щоб козаки представили картину повніше, можна звернутися до соціального моніторингу Центра Разумкова, що ведеться з 2004 року. На сайті цього аналітичного центра є дані за всі роки, самі свіжі - за 2011 рок. Де практично вказано - середнього класу немає, є тільки два класи: багаті і бідні, і цим 80% бідним, грошей не вистачає навіть на прожиття. І ще один факт: держава Україна по великому рахунку існує завдяки бідним, які не тільки створюють своєю працею ВВП країни, але й забезпечують бюджет держави. За опублікованим даними, 90% податкових надходжень від фізичних осіб у бюджет дає - сама зарплата бідного населення. У той час, як багаті групи населення, навпаки, виробляють моделі неефективного для країни інвестування й витрати своїх доходів і заощаджень, а саме - придбання товарів іноземного виробництва й власності за кордоном; «виводять вкрадені гроші за кордон; інвестують виробництва інших держав; навчання й лікування проводять за кордоном і т.п. Не дивно, що 90% населення України у віці старше 16 років переконані, що «багаті стають багатіше, а бідні – бідніше». Так чому ми дивуємося з того, що у українського козацтва не має любові до своєї влади.

Виходить, що козаки побудували не демократичне суспільство з ринковою економікою, у якому працюють соціальні закони й існують єдині правила гри для всіх, а типово станове, капіталістичне суспільство. Де діють вовчі закони, а влада вважає народ як не «бидлом», то лекторатом. Про козацтво споминають коли проходить час виборів. А нинішній Президент В.Янукович, боїться козацтва і відхрещується від нього усіма правдами і не правдами. Усі попередні Президенти і Верховна влада так і не спромоглися прийняти «Закон про козацтво». Вони усі разом тремтять перед народною масою і розуміють, що добре організоване, дисципліноване, напівозброєне і рішуче козацтво може стати на захист обездолених українців, як це було у старі часи.

І можна тільки дивуватися політичним діячам з України і Євросоюзу, які жадають від нас дотримання демократичних процедур, боротьби і закликають до справедливого правосуддям. Як показав досвід Майдану 2004 р. і наступних подій в Україні: «Добробут, право на працю і справедливу винагороду, процвітання держави і впевненість в майбутньому наших дітей, залежить тільки від волі українців». Влада нехай пам'ятає, що не ми, а вони – є слугами народу і жирують вони тільки за наш рахунок, обираючи населення.

Цей процес не є унікальним в Україні-- більшість не тільки пострадянських країн, але й країн Західної, насамперед, Старої Європи йдуть по цьому шляху розвитку, відстоюючи свої права.

Нам більше немає ніякого сенсу змагатися із яким ся міфічним соціалізмом за соціальні преференції, раз соціалістичної системи більше немає, а колишній СРСР розвалився «як глиняний колос».

Наприклад, у вересні 2011 р. у Нью-Йорку тисячі людей виступили під гаслом «Окупуй Уолл-Стріт». Як уважає директор Інституту проблем глобалізації Михайло Делягин, цей виступ став жестом розпачу середнього класу США, уперше після Другої світової війни усвідомивши те, що процвітання найбагатших шарів може забезпечуватися не тільки за рахунок зовнішньої експансії й захоплення ринків, але й за рахунок власного населення.

Сучасний сюжет відомої казки «Кішки дім», у якій «жирні коти» безтурботно віддаються радостям життя, у той час як по всьому будинку вже капає гарячий віск із запалених свіч, які незабаром викличуть грандіозну пожежу. Все це нагадує сьогодення нашої України.

Аналітики пророкують, що виходом із цієї ситуації в глобальному масштабі можуть бути масові безладдя, катастрофа цивілізаційних цінностей, хаос і навіть «третя світова війна». Не можна сказати, що нинішній український уряд не шукає спосіб здійснити в країні старий добрий принцип «багаті поділяться з бідними». При цьому ніхто не говорить: «Покажіть хоч одного дурня який добровільно віддасть награбоване». І от зовсім недавно міністр соціальної політики С. Тігіпко обнародував законопроект, по якому планується обкладати податком: високі зарплати, предмети розкоші, антикваріату, яхти, літаки й т.д..

Законопроект, безумовно, цікавий. Таку систему давно пропонують українські експерти для зниження напруги в суспільстві. Інша справа: те, що успішно працює в інших країнах, у нас може не дати ніяких результатів ні для економіки країни, ні для встановлення соціальної справедливості. Причина проста. В усьому світі під таке оподатковування попадають фізичні особи. Але наші багатії - не американським ликом шиті. В Україні майже весь сегмент автомобілів класу «люкс» не є особистою власністю, і як правило, зареєстрований на фірми, корпорації, установи, тобто на юридичних осіб. Тому від оподатковування різноманітних автомобільних «кабріолетів» попадуть тільки прості люди. Так само з маєтками, будинками, тощо. Далеко ходити не треба, затіяна пенсійна реформа в першу чергу вдарила по простим українцям і їх майбутніх дітей.

Доводиться констатувати, що вітчизняна соціальна політика, запропонована С.Тігіпко - малоефективна. У всякому разі, задіяні не ті механізми, які потрібні для подолання бідності. Це визнають всі вітчизняні експерти. А от яка вона повинна бути «народно-козацька політика», і де ці самі «потрібні» козацькі механізми, навряд чи можна побачити крізь затінене скло шикарного автомобіля владних керівників нашого уряду. Козаки з усього цього – роблять свої висновки.

ВЛАДНО-ОПОЗИЦІЙНИЙ РОЗПОДІЛ.

2012 рік українські політики: владні, і опозиційні – зустріли з карликовими рейтингами. В той же час 50-60% громадян не можуть визначитися – яке із пропонованих двох зол є меншим. Після спроб розподілу України на три сорти та на два береги, у 2012 р. ми можемо побачити використання розподілу і навіть протистояння за іншою ознакою – за соціальною. Головний розподіл в українській політиці, який розмежував не тільки козаків, але й інших людей, фактично, відповідає економічному протистоянню – між інтересами крупного капіталу з одного боку, та дрібного – з іншого, (про середній капітал мови не ведеться). Крупний капітал монополізував виробництво та експорт сировини і напівфабрикатів – вугілля, руди, добрив, металопрокату, зерна. Дрібний – це, здебільшого, імпортери закордонної (у тому числі високотехнологічної) продукції та виробники вітчизняної для пересічного споживача. Зрозуміло, що фінансові обороти у перших значно вищі, ніж у других. Відповідно, різні у них і проблеми. Перші, маючи гарантовані джерела прибутку, шукають, куди б вкласти гроші з якомога меншими клопотами. Замість того, щоб «копатися у дріб'язку», розвиваючи та модернізуючи вітчизняні підприємства, вони вважають за краще переводити прибуток в офшори, що дає значні переваги при управлінні саме великими сумами коштів. Другі навпаки, шукають, де б взяти гроші на розширення бізнесу, на їх долю залишаються відносно дрібні дії.

Першим вигідно, аби наша, робочо-козацька сила була дешевою. Щоб так воно було, рівень потреб найманих робітників та сільських трударів об'єктивно не повинен зростати. Найкращий варіант дешевої робочої сили – малоосвічені споживачі пива та розважальних телепрограм, які помирали б одразу після виходу на пенсію. Саме на це, до речі, і націлені процеси, які зараз відбуваються у пенсійній системі та сфері охорони здоров'я України.

Для других – навпаки, важливе постійне широкомасштабне розширення платоспроможного внутрішнього ринку, який споживав би все нові й нові види продукції. Але для цього рівень життя широких верств населення повинен не знижуватися, а зростати. Так само має зростати і тривалість активного життя пенсіонерів – учасників внутрішнього ринку. Усе це означає, що робоча сила має бути дорогою, а доходи більшості населення – високими.

Звідси стає зрозумілим і підґрунтя для існування «східного» та «західного» векторів в українській політиці. Ми це бачимо на прикладі Українського козацтва, яке роздрібнили і розпорошили:

По-перше – роз'єднуй і властвуй.
По-друге - в мутній воді завжди можна «наварити на власну кишеню».

Що таке східний вектор і для чого він козакам? Це спільне утворення на рівні держав з Росією та Казахстаном сировинного придатку цивілізованого світу. Міжнародним «козирем» тут є, спільне ціноутворення на ресурси. Але тут спрацьовує внутрішній вектор – це спільна протидія будь-яким виступам громадян (робочої сили) проти влади (роботодавців). Простіше кажучи, протидія будь-яким вимогам щодо підвищення добробуту найманих робітників. Важливим чинником для цього може бути створення обмеженого інформаційно-культурного простору, який заповнюється централізовано створеною «інформаційною жуйкою» на зразок серіалів, що транслюються у першу чергу «Інтером». Аби у споживачів інформації формувалися певні стереотипи стосовно стабільності та добробуту при існуючому ладі, як це робить наш М.Азаров: «Ми стали жити краще». А ми?

Західний вектор - це розширення внутрішнього ринку збуту, а значить зростання добробуту більшості населення, подорожчання робочої сили, приплив справді іноземного капіталу (на відміну від «інвестицій» наших олігархів з офшорів, або податку на багатство). Але з цим неодмінно пов'язане зростання освіченості та соціальної активності населення і в першу чергу – працюючого козацтва. І головне, що це мусить стати бюджетним пріоритетом.

Таке специфічне економічне протистояння у вітчизняних умовах накладає на світоглядно-ментальне україномовне протистояння, проти – російськомовного. Україномовна культура, орієнтується та порівнює себе з культурами, які мають від неї значні відмінності, з якими не можлива асиміляція. (*Прим. автора*: асиміляція уподібнення, або біол. Процес засвоєння рослинними або тваринними організмами зовнішніх щодо них речовин, або. лінгв. Уподібнення одних звуків іншим).

Російськомовна ж культура в Україні, зорієнтована на повну інтеграцію у російськомовний простір. А водночас – на асимілювання спорідненої україномовної, яка, до того ж, має лише моральну підтримку і те не усього населення, а частини.

З огляду на це вимальовується біполярне, як політичне, так і соціально-економічне протистояння в Україні. Воно збалансовано враховує, як соціальні відмінності козаків та найманих працівників, так і національні підходи до вирішення тих, чи інших питань: україномовність-російськомовність. Ми не маємо право забувати також економічні протиріччя: експортери-імпортери, крупний та дрібний бізнес, тощо

При цьому суто ідеологічні розбіжності мають лише зовнішню, декларативну форму. А, отже, мають другорядне значення. Приклад – одна з небагатьох помітних начебто ідеологічних партій – КП Укра-

їни П. Симоненка. Досить дивним є факт підтримки «захисниками трудящих» саме крупного капіталу бо саме його інтереси в усьому світі найбільш суперечать інтересам козаків і найманих робітників.

З'ясувавши український політичний розклад, ми можемо передбачити ходи основних політичних гравців. Головна задача крупного капіталу – забезпечити собі владну позицію назавжди. Для цього потрібна сателітна псевдо опозиція, яка гарантовано не має шансів прийти до влади.

Створити таку конфігурацію В.Януковичу заважає лише нинішня фактична опозиція, яка, як ми побачили, має визначене економічне підґрунтя. Тому наші козаки аналітично вбачають такий план дій.

Перше - стирання нинішньої більш-менш згуртованої опозиції (а нею сьогодні є лише БЮТ) з політичної карти України.

Друге - розбиття прихильників цієї опозиції на частини, логічно на три, наприклад: два краї та центр і втягнути туди Українське козацтво.

Третє - представникам маленько-середнього та дрібному капіталу залишити два вибори. Або продовжувати відстоювати себе як самостійну політичну силу, або змиритися з правилами, нав'язаними теперішньою владою. Стосовно другого вибору досвід є. Багато хто з нинішньої опозиції півтора десятки років тому працювали на ринках, а багато хто з нинішньої влади тоді встановлював там свої правила – за допомогою бейсбольних біт, паяльників та вогнепальної зброї. Досвід є і стосовно першого вибору – згадаймо кінець 2004 р. – помаранчевий майдан.

Четверте – «покірні козаки» та наймані працівники також мають два вибори. Або остаточно ставати біомасою, дешевою робочою силою, яка помирає одразу після використання, у Росії, де середня тривалість життя чоловіків складає 59,19 р., а в Україні на 1 рік більше. Або… ставати дорогою робочою силою, як в Європі. І отримати сучасні цивілізовані, соціально-економічні перспективи.

Слід наголосити лише на одному. Подобається це козакам чи ні, але єдина реальна опозиція владі В.Януковича і крупному капіталу, згуртована навколо колишньої прем'єрки Ю.Тимошенко. Її стараються нейтралізувати, усунути з політичної сцени і цим внести розкол в політичні партії. Як що так буде, миттєво встановлюється політична однополярність. Утворення іншої опозиції, не контрольованої владою, у найближчі 10 років надто малоймовірно. Якщо лише не виникнуть надзвичайні обставини. Чому? Немає ані ідеї, ані лідера, заради і навколо яких можна було б згуртувати козаків, значну масу людей та потужну частину бізнесу. І все це прийдеться робити з організаційно-фінансового нуля. У той же час «синьо-кольорова» влада крупного капіталу має досвід економічного та репресивного маніпулювання масами. Шальки терезів – коливаються, можливість вибору ще є…

КРАЇНА «ПОКІРЛИВИХ» РАБІВ.

Побудувати країну покірливих рабів не так складно. Досить додержуватися простих правил. Нинішній українській владі треба ще зовсім небагато - і ми зможемо відчути себе повноцінними рабами в нашій державі, і цілком залежати від прихильності й щедрості своїх панів-олігархів і сьогоднішньої, антинародної влади. Які ці правила?

1). Зробити людей залежними - тільки залежні люди бувають покірними, (прикладів з історії – більш ніж достатньо).

Із цим завданням може впоратися прийнятий Податковий кодекс і вмілі дії податкової інспекції. Під дамоклевим мечем погрози постійних перевірок і немислимих штрафів бажання висловлювати свої думки швидко відпадає. Це - якщо ви надалі зможете залишитися підприємцем. Якщо ж не зможете - ласкаво просимо на завод, що належить одному з українських рабовласників. Тільки не сподівайтеся на високу зарплату - коли у відділ кадрів стоїть черга людей, бажання платити більше своїм працівникам у власника підприємства не має.

2). Залякати всіх незалежних людей і в першу чергу - козацтво.

Крім умілих дій податківців, допомогти в заспокоєнні самих не залежних і «буйних» козаків допоможуть «правоохоронні» органи (та «братки» нинішньої влади). Прикладом дій каральної машини сьогодні, стали кримінальні справи проти усіх опонентів В.Януковича. Ніхто не заперечує, судити Ю.Тимошенко і Ю. Луценко напевно є за що. Але чіплятися до дрібниць без урахування форс мажорних обставин і людського фактору, і при цьому не враховувати дії влади Януковича і його команди, яка краде наші гроші – мільярдами. Це значить: на біле казати – чорне, і проводити в країні політичні репресії. Нехай усі інші бояться, якщо можна запросто репресувати перших осіб опозиції, то рядовому громадянинові краще взагалі не витикатися - саме до такого висновку підводять нас головні рабовласники нашої держави.

3). Побудувати якісну каральну машину.

У 2012 році на міліцію, прокуратуру й СБУ виділяють на мільярди більше грошей, чим це було в минулому. Зарплату рядовим правоохоронцям підвищать - і це добре. Але не занадто підвищать - щоб вони були змушені й далі займатися різними «корупційними діями». Отже, почували себе «зв'язаними одним ланцюгом» з рабовласницькою системою й вірно їй служили.

4). Забрати свободу слова.

Уже сьогодні переважна більшість центральних телеканалів не утомлюються обмазувати словесною «солодкою патокою Януковича іі його команду. Все щоб вони не зробили, це правильні дії, хто не зго-

ден – каральна машина напоготові. Далі буде тільки гірше. Установка така: «Інших думок, крім думок «регіоналів» не повинно бути.

5). Загнати людей в убогість, жебрацтво і рабство.

Коли людина має час думати не тільки про їжу, вона починає думати про своє життя. І в голову такому «думальщику» можуть прийти думки про неправильні дії нашого державного устрою. Тому чим бідніше живуть громадяни-козаки, тим менше часу в них залишається на різні заумні думки.

Уже зрозуміло, якими реформами буде займатися команда президента В.Януковича. Підвищили пенсійний вік; переробили Податковий кодекс; нададуть право місцевої влади виселяти людей із приватизованих квартир; наближеним до влади будівельникам дозволять будувати у ваших власних дворах, не запитуючи думки мешканців; введуть 12-часовый робочий день; відберуть дохідні підприємства в нинішніх власників (уже давно почали); насильно змусять створювати суспільства співвласників багатоквартирних будинків - і не думайте, що ваша «хрущівка» буде для цієї мети відремонтована місцевою владою; землю у селян скуплять за безцінь, а самих зроблять кріпаками. А зекономлені за допомогою цих реформ мільярди пустять на необхідні для влади речі: нові літаки і гелікоптери, вілли і яхти, хутра, «Мерседеси», діаманти, тощо.

«Прихватизировані» Миколою Азаровим санаторій в кримському Гурзуфі і украдений В. Януковичем заповідник «Межигір'я», десятки відібраних підприємств, сотні порушених законів і тисячі нажитих ворогів. Панове козаки, невже ви не розумієте - свою владу команда «регіоналів» добровільно віддавати не збирається, вона боїться помсти. А виходить, що любі майбутні вибори в Україні, хоч якось схожими на демократичні, не будуть. А може, і чорт із ними, з демократичними виборами? Навіщо вибори - рабам?

В той же час, споживчий кошик українця, (читай козака) гірше, ніж пайок німецького військовополоненого. Наш уряд пропонує українцям харчуватися вдвічі гірше, ніж годували німецьких військовополонених у сталінських таборах в 1941 р. Кабмін обнародував свої пропозиції по споживчому кошику для українців на 2012 рік. У нього, на думку чиновників, повинні ввійти 106 грамів хліба, 5 грамів сала й 25 грамів ковбаси, півтори склянки молока й 250 грамів картоплі в день, пара носків і колготок на рік, одна пара білизни на 5 років. Такий кошик виявився гірше пайка німецьких військовополонених у Другу світову війну.

У світі існує два види прожиткового мінімуму: *соціальний*, враховуючи культурні потреби населення, і *фізіологічний*, необхідний для фізичного виживання людини (споживчий кошик). Останній розробляли на випадок війни з розрахунку норм продовольства по продуктових картках.

Виходить, Україна дотепер, а це 20 років Незалежності, живе у так званні важкі військові роки. Для порівняння, в 1941 році пайок для німецького військовополоненого, що втримувався в сталінських таборах, був у декілька разів більше, проти наших 106 грам хліба. Виходить, німецьких полонених під час війни 1941-45 р. годували так, як українців хоче годувати наша влада, за 66 р. після закінчення війни

Разом з тим, у продуктовому мінімумі українців є пів-яйця в день і молоко, чим німців у 1941 р. обділили. Також наше населення повинне одержувати, на думку влади, на 35 грам більше насолод, чим німці в дні війни. Хоча в пайку полонених німців, на відміну від загальноукраїнського кошика, були присутні ще й борошно, пюре, а за кращих часів і горох, квасоля, сухофрукти й кава.

Напевно, і одягали їх не гірше, ніж українців сьогодні. Тільки вдумайтеся, нам по споживчому кошику, чоловічі зимові черевики можна придбати раз в 12 років. А на 8 років нашій людині повинно вистачити одного пальто. Панове козаки, побажайте їм особисто, їхнім дружинам і мажорним дітям одягатися по цим нормам.

Як заявив заступник міністра соціальної політики Надрага, держава пішла назустріч громадянам, збільшивши норми споживання по 60 позиціям переліку з наявних 432. Профспілки й представники суспільної експертизи, з якими погоджували новий обов'язковий набір, наполягали на більше істотних змінах, але на ці благі наміри грошей у бюджеті не вистачило.

У різних країнах заходу про своє населення піклуються набагато краще. Скажемо, в Англії в кошик закладені шампанське й пиво, а ще MP3-плеер з музичними записами. Крім того акустична гітара й великий перелік товарів для власного будинку, включаючи дверні ручки й витрати на садівника. Кошик США передбачає витрати на тютюнові й алкогольні вироби, витрати на соціальні потреби, мобільний і комп'ютерний зв'язок.

А французи заклали у свій споживчий кошик також витрати на відвідування перукарні, покупку лаків для волосся, різних гелів для душу й інших численних косметичних засобів, без яких сучасне життя неможливе. Крім цього передбачені засоби на няньку для дитини, апарати для виправлення зубів, оренду автомобілів, проїзд на таксі, а також їжу для кішок і собак.

Як сказав М.Азаров: «Ми стали жити краще». А ми?

Про споживчий кошик можна подивитися на http://news.mail.ru

ДЕРЖАВНИЙ УСТРІЙ УКРАЇНИ.

Україна - унітарна демократична президентсько-парламентська республіка і має багатопартійну політичну систему. В Україні є такі основні інститути державної влади: Президент, Законодавча, Виконавча та Судова влади. Виконавча влада представлена Кабінетом Міністрів і Президентом. Законодавчий орган – Парламент, називається «Верховна Рада України». Судова влада представлена системою загальних і спеціальних судів різної інстанції. **Конституція України.**

Після проголошення Україною своєї незалежності 24 серпня 1991 року і прийняття нею своєї Конституції 28 червня 1996-го вона стала президентсько-парламентською республікою. Проте 8 грудня 2004 р., на прохання «політичної сили, де був прем'єр-міністром Янукович», (яка побоювалася приходу В.Ющенко до влади), депутати ввели радикальні зміни до Конституції: за них проголосували 402 депутати, в тому числі Партія регіонів, Комуністична партія і Соціалістична партія. Україна стала парламентсько-президентською республікою.

З 2004 по 2010 рік легітимність Конституції 2004 р., офіційно зазначив Конституційний Суд України. Коли В. Янукович вже став Президентом, він призначив нових суддів Конституційного суду, і 30 вересня 2010 року Конституційний суд знову прийняв рішення, але вже про скасування Конституції 2004 р. і повернення до Конституції 1996 року (в результаті чого політична система України прийняла більш президентський вигляд).

Законодавча влада

Парламент - Верховна Рада України, згідно зі статтею 75 Конституції України є єдиним органом законодавчої влади в Україні. Конституційний склад Верховної Ради України становить 450 народних депутатів, котрі обираються шляхом таємного голосування на 5 років на основі загального, рівного і прямого виборчого права. Повноваження народних депутатів визначаються Конституцією і Законами України.

Виконавча влада

Президент України згідно з статтею 102 Конституції України є главою держави, гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. На основі та на виконання Конституції України і законів України Президент видає укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України. В. Янукович чинний президент України з 2010 року.

Уряд України - Кабінет Міністрів України, згідно зі статтею 113

Конституції України є вищим органом у системі органів виконавчої влади. Правовою базою його діяльності є Конституція, закони України та акти, видані Президентом України. Уряд відповідальний перед Президентом і підконтрольний Верховній Раді Україні. На практиці ця залежність полягає в тому, що Президент призначає за погодженням з Верховною Радою - Прем'єр-міністра, припиняє його повноваження та приймає рішення про його відставку.

Президент за поданням Прем'єр-міністра, призначає членів Кабінету Міністрів та керівників інших центральних органів виконавчої влади. Підконтрольність та підзвітність Уряду Верховній Раді полягає в тому, що парламент затверджує поданий Урядом бюджет, приймає рішення щодо виконання бюджету, затверджує або відхиляє Програму діяльності Уряду, контролює його роботу.

До складу Уряду входять: Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр, три віце-прем'єр-міністри, і на даний час, 19-цять міністерств. Також в систему виконавчої влади входять: 12 державних комітетів, 27 центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом, 18 інших центральних органів та установ України.

МОВА КОЗАКІВ.

Згідно зі ст. 10, р. 1 Конституції України: «державною мовою в Україні є українська мова». Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України, сприяє вивченню мов міжнародного спілкування. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської та інших мов національних меншин України». Історично українська мова походить з історичної давньоруської, (давньоукраїнської) розмовної мови Київської Русі. Протягом історії українська мова зазнавала тиску з боку польської (за доби Речі Посполитої), а в останні 3 століття — з боку російської.

Згідно зі Всеукраїнським переписом населення 2001 р. українську мову вважають рідною 67,5 % населення України, російську — 29,6 % При цьому українською мовою спілкуються приблизно 53 % громадян України, російською — 45 %, хоча існують й інші цифри.

Українська мова переважає на Західній Україні, у Центрі та Північному Сході, російська мова в Донбасі, Криму та на Півдні. В Україні, особливо в етнічно змішаних районах (Закарпаття, Донбас, Крим, Одеська область) поширені явища білінгвізму (двомовності) та полілінгвізму (багатомовності). З XIX ст. формується суржик (змішана українсько-російська мова), найбільш поширена на Лівобережжі. Серед нашої молоді сформувався свій полілінгвістичний суржик.

РЕЛІГІЯ В УКРАЇНІ.

Україна — світська держава, в якій церква відділена від держави й школи. Конституція України гарантує свободу совісті та свободу віросповідання. Панівною релігією в Україні є православ'я, яке в даний час поділено між трьома Церквами: Українська Православна Церква, автономний церковний орган при Патріархові Московському, Українська православна церква Київський патріархат й Українська автокефальна православна церква. Друге місце за кількістю послідовників має Східна Українська греко-католицька церква, яка на практиці подібна літургійним і духовним традиціям православ'я, але перебуває у спілкуванні зі Святим Престолом Римо-католицької церкви і визнає Папу Римського як главу Церкви.

Крім того, є 863 Католицькі громади латинського обряду й 474 представників духовенства, які позиціонують інтереси близько одного мільйона католиків латинського обряду в Україні. Це приблизно 2,19 % населення, яке складається, в основному, з етнічних поляків і угорців, що проживають переважно в західних регіонах країни.

Християни-протестанти також утворюють близько 2,19 % населення. Їхня кількість значно зросла з початком української незалежності. Всеукраїнський союз церков євангельських християн-баптистів є найбільшою групою, що складається з більш ніж 150 тисяч членів і близько 3000 священнослужителів. Наступною за величиною є протестантська церква Української Церкви віри євангельської з 110 000 членів, понад 1500 місцевих церков і більше 2000 священнослужителів. Інші групи включають кальвіністів, Свідків Єгови, лютеран, методистів і адвентистів сьомого дня.

В Україні живе приблизно 500 000 мусульман і близько 250 тисяч з них - кримські татари. Є 487 зареєстровані мусульманські громади, 368 з них - на Кримському півострові. Крім того, близько 50 000 мусульман проживає в м. Києві, в основному, іноземного походження.

Бог у християнських козаків один, а от святих - десятки тисяч. Святими стають за героїчні подвиги перед людством і зроблені чудеса.

Чим відрізнялася людина при житті, якої майбутньої святості присвятила себе, тим і будуть захищати її після канонізації. Так з розвитком християнства й з'явилося поняття святого як небесного заступника для тієї або іншої професії, місцевості, явища й навіть тварин.

Наприклад, гасить пожежі свята Варвара. А св. Антоній Абатський - заступник свиней і трунарів. Заступником бджолярів є св. Амброзії. Існує легенда, що коли він був ще дитиною й лежав у колисці, на його особу присів рій бджіл, а після того, як комахи полетіли, вся дитина

була в меді. Батько хлопчика порахував це знаком Господнім, і що його дитина буде вправною в ораторстві й переконанні людей. Пізніше св. Амброзії одержав прізвисько «Доктор з медяною мовою» за своє вміння втихомирити й переконати юрбу у своїй правоті.

Архангел Гаврило - посланник Бога, що доставляє інформацію людям. Найчастіше це вісті про народження дітей, найвідоміша з яких – «Аве Марія», у якій він славить майбутню дитину, яку народить Марія. Ця особливість зробила його ідеальним заступником тих людей, хто доставляє інформацію, і пов'язаної із цим діяльності, тобто поштових працівників і філателістів, тощо.

МОЛИТВА

Пресвятой Богородице
в честь иконы
Ея Елисаветградская

Празднование 27 нов. стл. (14 ст. стл.) июля

О Пресвятая Владычице, Мати Божия. На Твою святую икону, именуемую «Елисаветградская», взирая, яко истинную самую Тя зрим Богородицу, верою сердечною на Тя возлагаем всю нашу надежду, на Тя и уповаем: охраняй наш град и люди, живущия в нем. Избави нас от падений греховных, от навета злых человек, от всяких скорбей, бед и от внезапныя смерти.

Даруй нам чистоту помышлений, исправление греховной жизни и оставление прегрешений. Скорбящим помоги, болящих исцели, в вере и любви нас укрепи и о спасении нашем Господа умоли. Да Твоими молитвами сподобимся благия христианския кончины и добраго ответа на страшнем суде Сына Твоего и Царства Небесного наследия со всеми святыми.

Аминь.

Щоб краще зрозуміти й дослідити роль релігії в житті українського козацтва, треба розглянути питання про релігійність козаків.

А на неї вказують хоча б такі риси їхнього характеру: звичай не карати злочинців під великий піст, починати будь-яку важливу справу після молитви, носити при собі «натільний» хрест, образи із зобра-

женням Покрови пресвятої Богородиці, архістратига Михаїла, Миколи -чудотворця; віра в рятівну силу хреста під час «походів і баталій», звичай записувати імена вбитих у бою в синодики, або поменники, військовий клич, з яким козаки зверталися до своїх побратимів по вірі й походженню перед початком усіляких походів: «Хто хоче за віру християнську бути посадженим на палю, хто хоче бути четвертований колесований, хто готовий стерпіти всілякі муки за святий хрест, хто не боїться смерті - приставай до нас. Не треба боятися смерті: від неї не вбережешся. Таке козацьке життя!», та й особлива повага до людей, які «письмо священне читають і інших йому навчають». Усе це допомагає ясніше бачити, яке значення мала релігія в усьому житті українського козацтва.

Наприклад, запорізькі козаки зовсім не заглиблювались у тонкощі богословського й катехізичного вчення, надаючи більше значення безпосередній вірі, заснованій, швидше, на почутті, аніж на розумі, і, живучи в умовах постійної військової тривоги, нерідко через не обхідність вони задовольняли свої релігійні потреби не так, як належало, а як було можливо. Так, якщо під час походу Чорним морем вони не мали при собі священика, якому могли покаятися у своїх гріхах перед лицем неминучої смерті, вони, як говориться в козацькій думі, «сповідувались Богу, Чорному морю і своєму отаману кошовому». Такі ситуації нерідко накликали на запорожців несправедливі докори в безвір'ї та байдужості їхній до релігії.

Декілька слів відносно історичного аспекту відносин козаків і церкви. Наприкінці XVI ст.. польсько-шляхетський уряд, намагаючись використати частину козаків для захисту своїх кордонів, а решту повернути у кріпацтво, взяв на службу кілька сот козаків і склав на них реєстр. Від цих подій почалася назва – «реєстрові козаки». Цим реєстровим козакам віддали містечко Трахтемирів, де вони і збудували свою церкву, що стала першою парафією українського козацтва. Потім, у період козацько-селянських повстань, вона занепала. Замість Трахтемирівської церкви парафією для запорожців став Межигірський монастир у Вишгороді під Києвом. Так було аж до трагічного занепаду Запорозької Січі.

До середини XVII ст.. Запорізька Січ, її духовенство, її церква були підпорядковані київському митрополиту й через нього визнавали верховну зверхність вселенського єрусалимського патріарха.

У другій половині XVII ст.., коли Україна ввійшла до складу Росії на правах автономії з владою виборного гетьмана на чолі, Запорізька Січ була автономною навіть відносно гетьманського уряду. Київські митрополити не раз замірялися підкорити запорізьку церкву своїй кафедрі. Запорізька Січ разом з ігуменом Межигірського монастиря боролися проти цих спроб.

Парафіяльність Межигірського монастиря виявлялася в тому, що він направляв на Січ своїх священиків. Ставилися до них дуже прискіпливо, відсилаючи негайно до монастиря за найменше порушення приписів. Богослужіння проводилося щодня, а священики повинні були бути красномовними та вміти читати проповіді напам'ять.

Усе духовенство, яке посилалося з Межигірського монастиря на Запоріжжя, могло залишатися там тільки рік - з вересня по вересень. Виняток був можливий лише тоді, коли священик дуже полюбиться козакам. Але духовні особи не мали урядової влади, не наважувалися втручатися в «мирські справи», за винятком заступництва під час публічних покараннь за незначні провини. Вони були зобов'язані приносити присягу на вірність кошу.

Усі найважливіші церковні справи вирішувалися на раді козаків, а останнє слово було за кошем. Їх рішення ставилися вище за розпорядження київського митрополита. На раді козаків обирали священиків, які прибули з монастирів, розв'язували питання про будівництво церкви на території коша.

«Спонуковані релігійним почуттям, зазначає Д.Яворницький, козаки двічі на рік, у мирний час вирушали пішки «на прощу», тобто на поклоніння святим місцям у монастирях: Самарський, Мотронинський, Києво-Печерський, Межигірський, Лебединський, Мошенський:

першого разу восени, потім у вересні й жовтні,

другого разу перед постом на масляну;

третього разу усі благочестиві паломники лишалися у святих обителях весь піст до Пасхи й протягом цього часу говіли, сповідалися й причащалися».

Деякі з козаків після бурхливого життя, військових походів і пригод закінчували свої дні у стінах монастиря.

Таким чином, розглянувши питання про стосунки українського козацтва та церкви, ми можемо дійти висновку, що православ'я посідало в житті козаків перше місце, з ним узгоджувались усі їх вчинки, хоч воно й не сприймалося як щось стале, книжне, а лише як власні релігійні почуття.

Надзвичайна релігійність українського козацтва була однією з причин значних змін у менталітеті українського народу, його культурі. Так, наприклад, козаки (козацька верхівка) започаткували в Україні добу українського (козацького) бароко, що є вагомим внеском до світової культури. Сьогодні Україна так само, як і 300-400 років тому, знову переживає добу духовно-цивілізаційних розривів і катастроф. А отже слідом за ними має шанс і на нове духовне пробудження. Як і кілька сот років тому, таке духовне, культурне і політичне пробудження зосереджується в нашому віковічному, волелюбному козацькому дусі, у нашій споконвічній православній духовності і вірі.

ДРУГИЙ РОЗДІЛ.

Зародження козацтва «Дикого поля»

КОЗАЦТВО – ЯК НАРОДНА ПАМ'ЯТЬ.

Утворивши свою козацьку християнську республіку на низу Дніпра, за порогами, тоді козаки вважали основним своїм завданням боротьбу з турецько-татарською агресією, а згодом, з кінця XVI ст., починаються козацько-селянські повстання і тривалі війни проти польсько-шляхетського панування на Україні, що завершилися народно-визвольною війною 1648-1654 рр. під керівництвом Богдана Хмельницького. Це був період, коли, за висловом сучасника, «вся Україна покозачилась» Козаччина була знищена російським царизмом після завоювання Криму й колонізації півдня Украї-їни. Слава про козацькі подвиги залишилася жити в пам'яті поколінь. Героїчні думи та історичні пісні, зберегли і опоетизували кращі автори книг про історію козацтва. Уславили численних ватажків, дали оцінку патріотичним настроям, бойовим вправам і козацькому лицарству, високих моральних якостей і колоритних буднів. Все, що було кращим і світлим в українському народі, асоціювалося з образами українського козацтва. В народній пам'яті козак став символом України, її волі, краси, буйної степової вдачі, оборонцем від турецько-татарської агресії і польсько-шляхетської та московської сваволі.

Як ми зазначали раніше, писану історію козаччини створили у XVIII ст. козацькі літописці — Самовидець, Григорій Грабянка, Самійло Величко, автор «Історії русів». У XIX-XX ст. її продовжили вчені-історики Микола Бантиш-Каменський, Микола Маркевич, Микола Костомаров, Дмитро Яворницький, Михайло Грушевський, Іван Крип'якевич, Микола Петровський, Дмитро Дорошенко, Олена Апанович, Нат. Полонська-Василенко та ін. Українська радянська історіографія теж приділяла увагу козацтву, але висвітлювала її історію з офіційної проросійської точки зору, висуваючи на перший план класове розшарування козацтва і його нібито вірну службу російським царям та імператорам.

Елисаветград-Кіровоград, (1754-2012 р.) на тему козацького життя, бойових подвигів і походів написано багато художніх творів, повістей, оповідань, поем і віршів як українськими, так і російськими і авторами. Одна із них «Біля витоків козацтва» (автор Карпов В.Є.) торкається історії козацтва нашого краю. Можна сказати, що масовий читач знає про козаків і їхню історію більше з красного письменства, ніж із шкільних підручників та наукової і науково-популярної літератури. Романи й повісті Михайла Старицького, Адріана Кащенка, Вячеслава Будзиновського, Андрія Чайковського, Спиридона Черкасенка, Зінаїди Тулуб, Олександра Соколовського, Натана Рибака, Івана Ле,

Павла Загребельного, Романа Іваничука, Юрія Мушкетика, Т. Микитина, Богдана Лепкого, Миколи Лазорського, С Фостуна та інших, сконструювали своєрідну історію козаччини у всіх її часово-просторових вимірах, злетах і падіннях.

Козацька доба в історії України - вічна тема української літератури; її становлення, еволюція досягнення і втрати будуть ще предметом спеціальних досліджень. У XX ст. вона стала об'єктом ідеологічних спекуляцій, на її матеріалі виправдовувався колоніальний режим в Україні, часто козацькі атрибути виводилися як мальована декорація. Найменше заглиблення и проблеми козачини викликало спротив тоталітарного режиму, звинувачення в антиісторизмі, протягуванні «буржуазно-націоналістичних теорій Грушевського і його школи».

Розроблена в партійних кабінетах модель народно-визвольної війни середини XVII ст. і возз'єднання України з Росією, страх перед «мазепинством» були нав'язані й літературі, змарнували чимало талантів. З величезної кількості творів про козацьку добу України лише про небагато можна сказати, що їхня художня правда відповідає - правді історичній. Це відчуття історизму, особливо загострилось тепер, коли Україна стала незалежною державою і, здавалося б, ідеали козацтва реалізовані, збулося те, за що вели віковічну боротьбу.

Дуже сумнівно, що у наш час, поряд з українськими патріотами по відродженню ідей славного козацтва, стоять «козацькі приблуди», це люди, які зовсім далекі від козацького лицарства і національно патріотичного виховання нашої молоді. Приблуди від козацтва є не тільки в нашому регіоні, вони як бур'ян біля дороги пробиваються до гори, лізуть до людських душ, створюють бутафорське уявлення про козацтво, чим наносять не поправимі, негативні наслідки. Після втрачання таких горе козаків, історія може повторитися лише як фарс.

Проте справжній інтерес до історії козацтва не згасає, і першорядна роль у задоволенні цього інтересу належить, справжній художній літературі. Зрозуміло, що в цій літературі, ми маємо справу уже з міфом, але козацька міфотворчість історично виправдана, в різні періоди має свої особливості і несе інше навантаження. Наше козацтво присутнє у всій українській історії XIX-XX ст. Якби до нього ставилися офіційні кола царської Росії і радянської імперії з належною повагою, пам'ять про нього жила в народі повнокровним життям.

Тому сьогоднішнє козацтво повинно мати глибоко патріотичне звучання, формувати українську ментальність, підтримувати свідомість про державність, оберігати колишню славу. Майже кожна народна дума, що розповідає про якусь подію із козацького життя, повинна відображати козацьку славу, яка «не вмре, не поляже віднині й довіку». Кобзарі не помилялися, коли казали: козацька слава розійшлася по всій Україні і є гордістю національної історії.

Міфи про Елисаветградсько - Кіровоградське козацтво, автори почали створювати у XIX ст. Дивлячись на Миколу Гоголя із його безсмертною повістю «Тарас Бульба», яка справила могутній вплив на всю подальшу літературу про козаків. Одночасно й інші українські автори почали створювати свою міфологізацію козацької старовини, надачи їй рис ірреальності. Козак-характерник, заклятий козак, козак-невмирака іноді починає заступати образи тих козаків-воїнів, січових лицарів, що накладали головами за Україну, боронили честь і волю рідної землі.

В окремі періоди над історією козацтва нависає тінь малоросійщини, образ козака затемнюється культом здобичництва, безжурним гультяйським життям, пияцтвом, яскравими шароварами і бездумним залицянням. Спочатку малоросійщина, а потім і окремі представники «української хохлаччини» почали перетворювати цей образ в балаганний тип і нав'язувати його з підмостків сцен і кіноекранів. Ми повинні чесно сказати, що життєвий матеріал, історична і народна традиція того часу, очевидно, давали для цього приклади, витворили такі образи-типи, проте не вони були головними.

Козак - це національний герой, що представляє українську ментальність, українську душу, українське слово. Глибинно цей образ ще не простежений до кінця, не збагнута уся його велич і повнота. В своїй основі - він ідеальний. Проте, на відміну від закутого в лати і статичного західноєвропейського лицаря, він рухливий, життєрадісний, дотепний, сповнений гумором і веселощами. Козак умів боротися, готовий був умерти за обрану справу, зате умів і радіти життю, віддавав козацьким звичаям і веселощам частину свого неспокійного розгойданого буття.

Як ми казали, кожен письменник по-своєму опрацьовував козацьку тему. Попри твори першорядної величини з'явилося чимало й таких, які не стали класикою, забулися, хоч у свій час були популярною лектурою. Між ними є твори гостро проблемні, з живим відчуттям сучасності, публіцистичні, а є й більш приземлені, міфологізовані. Де ми бачимо у всіх мозаїку козацтва - від побутових деталей до героїзму, від суворої дійсності до фантастики, від козацької буйності і звитяги до фаталізму. Читача нашого регіону приваблюють ці колоритні образи й характери, разом з ними він мандрує через століття, переживає неймовірні пригоди, журиться долею України, вірить у її зірку.

Допитливий читач сприйме їх як одне монументальне ціле, простежить у них історію козацтва від заснування Запорозької Січі і до сучасного часу, разом з її героями переживе славні героїчні сторінки нашої історії. Були вони різні: патріотичні, бентежні, а часом і сумні. Кожна з них має свої мистецькі здобутки і прорахунки, але не відмовиш у цікавості, героїчно-патріотичному пафосі і любові до України.

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ КОЗАЦТВА.

Зрозуміти будь-яке історичне явище глибоко і всебічно можна лише через звернення до його коренів. Важливо окреслити, хоча б наближено, хронологічні рамки, в межах яких останні простежуються. Такі засади набувають особливої актуальності при студіюванні витоків українського козацтва та утвердження його в суспільному житті. Крім того, необхідно врахувати весь комплекс економічних, політичних та соціальних чинників цього тривалого процесу. Походи в благодатні степи, хоча й небезпечні через наявність войовничих кочівників, очевидно, мали місце ще до створення єдиної Руської держави. Згадки про них у княжі часи знайшли відображення на сторінках літописних хронік. Тому не випадково, що вже в період описової історіографії XVI— XVIII ст. з'явилась ціла низка різноманітних версій генези козацтва. Зважаючи на важливість і не до кінця досліджене питання, ми вже не один раз коротко позначаємо його основні аспекти. (*Прим. автора:* генез – (греч.) зародження, походження, джерело, процес розвитку).

Серед первісних теорій появи українського козацтва ми неодноразово відзначали цілий ряд авторів, значне місце належить етимологічній, побудованій на семантичних висновках, так:

1). Польські шляхетські історики П. Пясецький, С. Твардовський, Веспасіан Каховський зазначали, що термін "козак" пішло від слова "коза", зважаючи на спритність козаків.

2). Український літописець Г. Грабянка, а за ним і російський дворянський історик О. Рігельман вбачали в останніх нащадків хозарських племен.

3). Прихильників гіпотези про походження українських козаків від чужоземних народів слід назвати російського історика М. Карамзіна, який вважав попередниками козацтва - половців і чорних клобуків.

4). Слідом за В. Татищевим версію про те, що козаки вийшли з Кавказу, повторили Г. Міллер і П. Симоновський.

5). Основоположниками автохтонної теорії ґенези українського козацтва, а саме — обґрунтування походження козаків з місцевої української людності, можна по праву вважати: польського хроніста М. Бельського та французького дворянина Гійома Левассера де Боплана, а також С. Величка, В. Антоновича, М. Максимовича, П. Куліша, М. Костомарова, І. Каманіна, Д. Яворницького, М. Грушевського – які розширили останню тезу, довівши її до логічного завершення. Останні десятиріччя не внесли принципових змін у висвітлення проблеми.

Широкий спектр поглядів на зародження козацтва пояснюється наявністю різноманітних свідчень про його попередників на терені

південноукраїнського степу. Існуючі джерела не дають підстав для твердження про пряму спадковість козацтва від войовничої давньоруської людності, яка проживала в цьому регіоні. Водночас недоцільно ігнорувати близькість соціальних і політичних факторів, що сприяли формуванню своєрідного захисного поясу на межі зі степом у різні історичні епохи.

Археологічні та писемні джерела переконливо свідчать про постійне проживання серед тюркомовних кочівників у пониззі Дніпра, Південного Бугу, Дністра та Дунаю слов'янського населення протягом X—XIII ст. Намагання князів Олега та Ігоря приєднати уличів і тиверців до Руської держави призвело до відходу їх за Дністер. Літописець Нестор зазначав: «Множество их сидит по Днепру до моря и суть гради их до сего дня». Під натиском печенігів, а згодом і половців, слов'яни залишали ці благодатні землі. Проте, незважаючи на ординські спустошення, частина населення вижила. Слов'янське походження цих мешканців степу аргументовано доведено в працях П. Голубовського, В. Ляскоронського та М. Грушевського. Разом з тим в історіографії має місце й думка про його поліетнічність. Вітчизняні та іноземні джерела називали це населення бродниками. Руський літопис вперше згадує бродників у зв'язку з князівськими усобицями чернігівського Святослава Ольговича та київського Ізяслава Мстиславовича в 1147 р. Візантійський історик Нікіта Хоніат писав про допомогу бродників болгарам, які прагнули здобути незалежність від Константинополя (1186). Воєвода бродників Плоскиня цілував хрест на вірність київському князеві Мстиславу Романовичу перед боєм на р. Калка в 1223 р.

Візантійські та угорські автори обмежували землю бродників Подунав'ям, яке перебувало в полі зору їхніх урядів. Проте, руські літописи згадували бродницьке населення на південно-східному кордоні Русі та в Північному Приазов'ї. До речі, роль прикордонних загонів київського князя виконував чорноклобуцький племінний союз. Бродники підтримували стосунки з Руссю, адже функціонування торговельних шляхів потребувало постійної уваги князівської адміністрації. Разом з тим, ситуація в південноукраїнських степах значно впливала на політичну атмосферу Руської держави.

Досить суттєвим є питання про заняття бродників. Пристосовані до кліматичних і ландшафтних умов свого краю, вони, ймовірно, займалися мисливством, рибальством, а також військовою справою. Останнє дає право твердити, що населення постійно перебувало в напіввоєнному стані й привертало до себе увагу як потенційний союзник київських князів. Разом з половцями, бродники неодноразово брали участь у походах на Балкани. Все це дало підставу для бачення в бродницьких громадах XII—XIII ст. прообразу інституту козацтва.

Хоча спеціальних досліджень порівняльного аналізу подібних типологічних явиш не проводилося.

Інколи бродники виступають у джерелах під ім'ям берладників. Існують припущення, що ця назва могла походити від міста Берладі, яке на Русі вважалося скупченням «темного люду» — вигнанців із суспільства. Так, коли володимиро-суздальський князь Андрій Боголюбський вигаяв з Руської землі залежного від нього Давида Ростиславовича (1173), то мовив при цьому: «А ты пойди в Берладь, а в Руськой земли не велю ти быти». Для володарів Русі Берладь і взагалі нижнє Подунав'я були символом беззаконня і розбійництва. Відповідно літописці, будучи виразниками суспільних інтересів князів і бояр, прозвали Давида Ростиславовича «берладником», що означало волоцюга, голодранець, розбійник[1].

Письмові свідчення про бродників губляться з монголо-татарською навалою і послабленням суспільного життя руських князівств. Найпізніша згадка міститься в листі угорського короля Бели IV до папи Інокентія IV (1254), де, зокрема, зазначалося: «Когда государство Венгрии от вторжения татар, как от чумы, большей частью было обращено в пустыню и, как овчарня изгородью, было окружено различными племенами неверных, именно: Русскими, Бродниками с востока, Болгарами и Босняками, еретиками с юга». Проте, це зовсім не означає, що з південноукраїнського степу як частини «Великого кордону» зникло войовниче населення слов'янського походження.

Зі свого боку монголо-татарські власті підтримували анти князівські течії, створюючи в степах слободи, куди прибували люди з князівських сіл. Однак з кінця XIII ст. міжусобна боротьба татарських емірів призвела до сваволі ординців. М. Ернст: «Вся степь наполнилась татарскими отрядами, которые, слоняясь, не признавали никакой власти. Безопасное передвижение в степи, как было раньше, сменилось грабежами, нападениями беспризорных отрядов на купеческие караваны. В те времена эти татарские отряды назывались казацкими, которые не подчинялись власти хана, а действовали независимо и только иногда шли к кому-нибудь на службу». Перебування в степах ставало небезпечним, і населення здебільшого тікало в обжиті райони.

Дещо інша картина життя південного прикордоння в XIII ст., зокрема, в так званій «Болохівській землі», що охоплювала подільський край, бачимо у автора М.Дашкевича. Оскільки положення, висловлені

1 Карпов В.Є. Біля витоків козацтва. Кіровоград. 2011. 704 с.

автором, стосуються витоків козацтва, то їх слід розглянути детальніше. На думку вченого, татари, поселившись на Поділлі після ординської навали, підпали під вплив місцевої людності, можливо навіть прийняли хрещення і займалися землеробством, тваринництвом та промислами, чому сприяли великі природні багатства.

Свою тезу М.Дашкевич стверджував, посилаючись на польського історика Мацея Стрийковського (1547—1582), який нібито зустрічав літописні свідчення про переймання татарами слов'янської мови і зміну традиційного характеру занять. Крім того, автор звернув увагу на устрій сільських громад, очолюваних отаманами, прагнення до общинного життя і самоуправління. Водночас він припускав небезпеку для населення, що існувала від окремих татарських загонів, які здійснювали розбої паралельно з узгодженою даниною на користь хана Золотої Орди. Звідси М.Дашкевич зробив висновок, що необхідність для мешканців подільського краю бути завжди готовими до оборони стала причиною виникнення козацтва.

М.Дашкевич: «Южнорусские козаки, на первой ступени своего развития, если и отличались воинственностью, то она далеко не была у них на первом плане. Они не составляли еще тогда военных дружин, которые собирались впоследствии, не переходили еще в наступление, а ограничивались защитою там, где нападал на них неприятель, было ли то среди домашнего хозяйства, или среди занятий и промыслов, ради которых нужно было выходить за пределы своей земли». Питання про відсутність будь-яких згадок про козаків у наступний період, який охоплював понад століття, М. П. Дашкевич пояснював міжусобицями Литви і Польщі та завоюванням останньою Поділля, внаслідок чого місцеве населення було відсторонене від самостійного захисту краю.

Аргументовану критику погляду М. Дашкевича щодо генетичного зв'язку козацьких громад, які виникли під владою татар, здійснив Любавський. Він піддав сумніву прямі посилання на Стрийковського, оскільки згадки останнього про подільських козаків у XIII—XIV ст. не мають підтвердження в джерелах. Крім того, М.Любавський зауважив про наявність отаманів як сільських старшин у багатьох регіонах України. До цієї думки підходить і автор нашої книги, на тій підставі, що нові документальні матеріали дозволяють ширше розглянути проблему. Справді, отамани, як керівники сільських громад, з'явилися в татарську добу і зустрічалися навіть у XVI ст. Вони відали збором данини для ханських баскаків, виконували адміністративні та військові функції. Про можливість перебування на цих посадах татар в XIII—XIV ст. можна лише здогадуватись. Пізніше в джерелах фігурували переважно слов'янські прізвища. Навіть наведене М.Дашкевичем прізвище отамана с. Петрівців на Київщині — Микита Вареник,

достеменно не тюркського походження. Разом з тим, татарський термін «отаман», як, до речі, й «козак», про що буде нижче, поступово поширювався на українську людність. Отже, точку зору М.Дашкевича на витоки українського козацтва можна розглядати як одну з гіпотез історіографії XIX ст.

Становище на південному прикордонні українських земель помітно змінилося в другій половині XIV ст., коли Подніпров'я увійшло до складу Великого князівства Литовського. Спостерігалася нова спроба відновлення державного життя в передстеповому районі, шляхом спорудження укріплених замків і заселення військово-службовою людністю. Великого значення цьому надавав литовський князь Вітовт (1392—1430), який здійснював військові експедиції в степ аж до Північного Причорномор'я. Про успіхи колонізації можна судити з надання у 1442 р. Чорноморського узбережжя «со всеми городами, портами, таможнями, водными и сухопутными, шляхтичам Бучацьким». Нові державці зобов'язувалися укріпити за свій кошт замки і містечка. Фактично це було поверненням до часів княжої Русі, коли в степових районах поряд із кочівниками проживало слов'янське населення.

Брак актового матеріалу періоду вітовтової колонізації не дозволяє простежити і відтворити її основні етапи. Збереглися лише окремі згадки про надання угідь у Західному Поділлі, що свідчило про формування військово-службової верстви. Судячи з пізніших часів, аналогічний процес проходив і на Київщині, Брацлавщині та в степах Дикого поля. Опорними пунктами державного наступу на південній околиці мали стати укріплені замки з відповідним населенням.

Розвиток колонізації помітно загальмувався зі смертю князя Вітовта. Але імпульс, наданий процесові князем-подвижником, мав реальне продовження, зокрема, у діяльності князів Олелька Володимировича (1440—1455) та Семена Олельковича (1455—1470). В результаті протягом кількох десятиліть тисячі представників військово-службової верстви, які мали офіційну назву бояр, отримали землі в широкій передстеповій смузі від р. Мурафи на Поділлі до басейну р. Сули на Лівобережжі. Надані землі часто складалися з кількох частин, віддалених одна від одної. Але навіть за небезпечних умов степового прикордоння угіддя цінувалися і були розподілені між власниками.

Українське боярство було опорою Литовської держави на південному прикордонні, а володіння землею фактично узаконювалось як плата за службу. Маєтності, пожалувані до волі , тобто тимчасово, не могли переходити у спадок або ж передаватися в інші руки. Куплені й «отчизні» з дозволу господаря підлягали успадкуванню і відсудженню. При відсутності прямих спадкоємців, здатних нести службу, земля переходила до розряду виморочних і поверталася до господаря.

Поряд з майновими за боярами закріплювались і особисті права.

Боярин підлягав присуду воєвод і старост, але не міг бути взятий у підданство. На земську службу він виїжджав «конно й збройно» власною персоною, а також у супроводі пахолків. Крім того, як і представники інших соціальних верств, бояри зобов'язувались брати участь в укріпленні замку, їздити з урядниками на лови.

Нижчий розряд службових людей становили: коланні і ясачні, які виконували роботи при замку, за що користувалися невеликою ділянкою землі та платили переважно натуральний податок. До вищого розряду належали слуги ординські, путні й замкові. Так, згідно Овруцької люстрації «слуги ордынские повинны при послах и гонцах господарских ездити до Орды, а живуть у месте, а земли отчизные, данные, а входы свое на то особливе мають и при старосте предся на службу господарскую конно и збройно ехати повинны, а подводою и стацыею». Слуги путні використовувались для кур'єрської роботи і нагляду за шляхами, по яких рухались татари, слуги замкові «во всех потребах, где колвек им розкажуть».

Кінні, або ж панцирні слуги, несли патрульну службу в полі, поблизу замку. З сільського населення прикордонної смуги створювалися загони слуг, які займалися виключно військовою справою. Як відзначав М. Любавський: «слуги вербовались обыкновенно из зажиточных тяглых или каких-либо других крестьян, так как с отправлением на войну связаны были расходы не под силу обыкновенной крестьянской «службе». На основі широкого фактичного матеріалу М. Любавський зробив слушний висновок, що слуги в селянських лавах посідали вищу сходинку і в економічному, і в юридичному сенсі - місце, близьке до бояр. Безумовно, слуги могли входити і до складу загонів, організованих для ведення степових промислів, у тому числі й експедицій за здобиччю на татарські улуси.

В другій половині XV ст. колонізаційна хвиля української людності наштовхнулась майже на аналогічне явище з боку Кримського ханства. В 1475 р. воно стало васалом Туреччини, що призвело до активізації експансії на сусідні християнські держави. Мешканці степового прикордоння стали першими жертвами татарських погромів. Згодом ординські спустошення набули регулярного характеру і досягали навіть Волині та Північної Київщини. Нечисленні гарнізони службових людей при замках не могли зупинити ординців, а уряд Великого князівства Литовського не мав коштів для утримання на прикордонні найманого війська. Місцеве населення змушене було самостійно з організовуватися перед татарською навалою. І це ставало не лише елементарною потребою, а й обов'язком, що пізніше було закріплено у законодавстві. «Лбы уси мещане и подданые наши часу навалное потребы и з иншими людьми нашими земскими войну служили, зазначалося в Першому Литовському Статуті, або з дозволенья нашего

на войну выправляли».

Поряд із професійними вояками — боярами, драбами, старостинськими служебниками на захист власних осель виступали й селяни, ремісники. Люстратори канівського замку 1552р. відзначали: «Повинни каневцы, так мещане, яко бояре и подданные их, и церковные, и гости вси против людей неприятельских и в погоню за ними конно, збройно бывати з старостою и без него з слугами его». Отже, потреба в обороні зумовлювала постійну бойову готовність населення, а походи в степ проти татар дістали назву козакування. Як ми уже знаємо слово, «козак» - тюркського походження і запозичений українцями від південних сусідів. У широкому розумінні «козак» - це вільна людина, шукач пригод, бурлака. Водночас цей термін застосовувався для означення прикордонника, вправного вершника, найманого воїна, степового розбійника, добичника тощо.

Для з'ясування початкового періоду становлення українського козацтва важливим питанням є назви військових та адміністративних назв, (титулів). Ймовірно, це зумовлювалося територіальною близькістю з тюркомовною людністю, її вливанням до козацьких ватаг, хоча антагонізм між ними навряд чи сприяв швидким темпам такого процесу. Вірогідніше, що вже з княжої доби русичі переймали від тюркомовних народів стратегію і тактику степового бою, відповідні елементи атрибутики кочівників. Тому досить реально постає передбачення Г. Халимоненка про можливість існування «козацьких таборів» у басейнах річок Росі й Сули вже в XI-XII ст., де проживало змішане тюрксько-слов'янське населення.

Не викликає сумніву існування тюркських козаків у Криму та Північному Причорномор'ї вже в XIII—XIV ст. У половецькому словнику за 1303 р. слово «козак» означає вартового, або ж людину, яка перебувала на передовій сторожі. На синаксарі міста Сурожа (Судака) під 1308 р. йдеться про вбивство кримськими козаками «раба божого Алмальчі». Татарські козаки згадуються і в Статуті генуезьких колоній 1449 р.: «Коли трапиться придбати якусь здобич козакам кінним кафинцям, або ж на ловах татарських биків чи деінде, постановляємо: аби консул Кафи й інші чиновники або й котрась висока особа аж ніяк не сміли вимагати собі частки з такої здобичі, а нехай вона трактується як вільна (від податку) і з повним правом належить тим, хто її захопив чи підстрелив, і нехай консул Кафи намагається таких козаків кінних підтримувати, виявляючи їм усіляку допомогу и ласку».

Термін козаки стосувався й нижчого прошарку татар, осаджених князем Вітовтом південніше столиці Вільно. За відбування військової служби козаки володіли невеликими земельними наділами і належали до окремих підрозділів. Цілком можливо, що і «подільські козаки», згадані Мацеєм Стрийковським, мали аналогічну природу. Згадка про надання землі татарам поблизу Овруча наприкінці XV ст. жалуваною грамотою Казимира IV (1440—1492) наштовхнула М. К. Любавського на думку, що якась їх частина могла бути осаджена і на Київщині. Про аналогічні випадки за князювання Гедиміна (1316—1341) йдеться в люстраціях Канівського замку 1552 р.

Існує немало свідчень про діяння козаків на терені південноукраїнського степу. Козаки, напевне, часто залучалися до ханського війська поряд з представниками інших соціальних верств. Так, на прохання великого князя московського Івана III (1462—1505 р.) вислати війська проти ординців, які перешкоджали нормальному сполученню між державами, чинячи грабунки й розбої, кримський хан Менглі-Гірей відреагував позитивно. У розмові з царським послом у Криму - Семеном Борисовичем він, зокрема, відзначив: «Посылал под Орду уланов и князей и Козаков всех, колко их ни есть в моей земле. И они под Ордою были все лето и делали, сколько могли». З іншого боку, у посланні великого московського князя до Менглі-Гірея від 4 березня 1487 містилося прохання прислати до Курська своїх людей для зустрічі послів через небезпеку від татарських козаків у степу. Водночас Іван III повідомляв, що московські ратні люди разом із військом брата кримського хана Нурдовлатом вже здійснили похід по степових шляхах: «под Ордою улусы имали и головы поймали... и я здесь у тех Козаков те головы поймал и отдал семи их твоему послу Тевекелю улану да Лукбердею дувану о тобе бы то ведомо было. А список есми к тебе послал, те и головы имяны преписавши, колко их отдано твоим послам».

Про контакти татарських козаків з українськими козаками можна здогадуватися з тексту великокнязівської уставної грамоти киянам від 14 травня 1499 р., в якій зазначалося: «Коли осмник воєводин застанет которого мещанина, або купца, а либо козака християнина, з белыми головами непочетные речи делаючи, ибо наместнику митрополичому с того врочая вина, а воеводе с того вины копа грошей; а коли застанет осмник в таковых речах гостя турчина, або татарина, а любо ормянина, тогды воеводе с такового вины дванадцать коп грошей». Звідси цілком закономірним є результат аналізу етнографічного складу населення Київщини XV ст., здійсненого П. Клепатським. Вчений відзначив, що після українців найбільший відсоток на цій землі становили татари. Наведені факти переконливо свідчать про перехід назви «козак» на українців від татарських кочівників. Одночасно й козаку-

вання як побутове явище набувало ширших масштабів. За прикладом татарських козаків з південноукраїнських замків та сіл виходили в степ ватаги шукачів легкої здобичі. «Ходити в козацтво» означало, насамперед, виходити в поле чи «на низ» по здобич. Яскравою ілюстрацією цього можуть послужити також свідчення Рейнгольда Гейденштейна, довіреного секретаря Стефана Баторія: «Великі простори полів, безліч землі залишаються там необробленими і незаселеними. Більшу частину часу люди займаються рибальством і здобичництвом, вважають ворогом коленого, від кого сподіваються отримати більше здобичі, але, оскільки серед них чисельно переважають християни, то вони відчувають особливу неприязнь до невірних (варварів), насамперед до татар, і не раз подавали допомогу польським королям. Оскільки вони займають нижню частину Польщі, яка прилягає до річки, (Дніпра) то й називаються... низовцями, і серед інших козаків - таким саме загальним іменем називаються як кінні, так і піші люди, які збираються з доброї волі для занять розбоєм на прикордонні».

Гейденштейн зафіксував своє враження після завершення війни між Річчю Посполитою і Московією в 80-х роках XVI ст., коли немало її учасників, не знайшовши застосування своїм силам, подалося на пошуки «козацького хліба», хоча аналогічні випадки мали місце і в попередній час. Однак походи на татарські улуси становили тільки один бік діяльності козаків.

Південноукраїнський степ з широко розгалуженими водяними артеріями вражав сучасників надзвичайними природними багатствами. Литовський мемуарист Михайло (Михалон) Литвин із захопленням писав: «Диких звірів і зубрів, диких коней і оленів така сила по лісах і полях, що на них полюють тільки задля шкіри, а м'ясо через велику їх кількість викидають, окрім спинної частини; ланей і диких кабанів навіть зовсім не вживають. Дикі кози в такій великій кількості перебігають зимою з степів до лісів, а літом назад, що кожний селянин забиває їх до тисячі на рік. По берегах річок у великій кількості зустрічаються оселі бобрів. Птиць така дивовижна сила, що весною хлопчаки назбирують цілі човни яєць диких качок, гусей, журавлів і лебедів, а пізніше їх виводками наповнюють курники. Вірлят зачиняють до кліток задля їх пір'я, котре чіпляють до стріл. Псів годують м'ясом диких звірів і рибою, бо ж річки переповнені неймовірною кількістю осетрів та іншими великими рибами».

Навіть скрупульозні й лаконічні королівські ревізори, описуючи українські староства, не могли утриматися від захоплених характеристик краю: «Коням и всякому быдлу хованье там роскошное по дубровах и свиньям по дубниках через зиму, а там радо быдло всякое множится. Зубров, оленей, лисиц и иншого зверу множество великое. Меду тож офитость великая, а предке доброго, чистого,

белого без бортей и без всякое праци великое, не только с пасек, але готового с вепетов видираючи».

Наявність великої кількості дичини сприяла широкому розвою уходництва. Крім мисливства, рибальства, бджільництва, промисловці часто здійснювали походи за сіллю. Так, у люстрації 1552 р. зазначалося: «Кгды соль идет, с низу хоживало старосте перво з десятка по ковшу соли, а ковш тот з безмен, а теперешний староста от каждого человека колько их у десятку будет, берет соли по два безмены. А над то еще берет староста теперешний с каждого десятка соли по котлу деся точному и по ковшу. А еще особно обестки з десятка каждого по котлужу десяточному берет». Податок у вигляді здобичі місцеві власті стягували восени при поверненні промисловців на волості. З часом він узаконювався у фіксованих розмірах. В даному випадку козаками іменувалися уходники з придніпровського регіону. Такі ж козаки-промисловці ходили в степ і по інших річках. Марцін Бельський під 1489 р. згадував козаків, які добре знали Побужжя і допомогли польському королевичу Яну-Ольбрехту дістатися до Савранi. Заняття промислами вимагало відваги і певних військових навиків, оскільки нечасто обходилося без сутичок з татарськими козаками та чабанами. Тому уходники об'єднувалися в загони, обирали досвідченого ватажка і відповідно озброювалися. На уходах споруджували тимчасові стоянки-засіки, або ж городці, для первинної обробки і зберігання здобутого, а також оборони на випадок нападу ординців.

Соціальні причини виникнення українського козацтва полягали у поглибленні суспільного поділу праці, змінах у земельних відносинах. Після перетворення українських князівств на воєводства традиційний принцип общинного землеволодіння поступово підмінювався роздачею маєтностей князем, як верховним сюзереном, особам вищого (князі, пани, зем'яни-шляхта) і середнього (бояри) станів, які перебували на військовій та адміністративній службі. Відповідно з розряду землевласників виключалася найбільш численна верства - селянство Природним явищем став зростаючий відхід селян з центральних регіонів на окраїни, що в той час не зустрічало перешкод з боку властей. Навпаки, при відсутності регулярного війська переселенців планувалося використати у боротьбі з полчищами кочівників.

Разом з тим, з кінця XV ст. у Великому князівстві Литовському спостерігалося зародження товарно-грошових відносин. На загальнодержавному рівні його чітко ілюстрував Устав 1514 р., спрямований на збільшення прибутковості великокнязівських маєтностей за раху-

нок розширення площі дворової ріллі, яку передбачалося обробляти із застосуванням праці тяглих людей.

Збільшення відробіткової ренти викликало відповідну реакцію з боку селянства. Однією з найпоширеніших форм протесту проти соціального гніту стали втечі. Безумовно, їх масштаби суттєво різнилися на обширних теренах Великого князівства Литовського. Напевне, більшою мірою втечі були притаманні власне литовським землям, меншою - батьківщині козацтва - Центральній Україні. Проте наявність окремих артикулів у Першому Литовському Статуті 1529 р., в яких мова йшла про запобігання селянським втечам і суворі покарання втікачів, дозволяє припустити, що в малоосвоєні прикордонні райони відходила й частина українського населення. Відсутність документальних свідчень не дає права ствердно говорити про участь цієї категорії селянства у козакуванні до середини XVI ст., хоча й для заперечення можливості такого явища немає підстав. Тому слова за нашим читачем, можливого читач має інші джерела.

Отже, саме охоронці південного прикордоння й уходники-промисловці, які перебували в постійних контактах з татарськими кочівниками, вперше зустрічаються у джерелах другої половини XV ст. під назвою «козаки». З цього часу джерельні свідчення про козацтво на терені південноукраїнського степу простежуються регулярно. Давнє побутове явище козакування поступово набувало широких масштабів, в Єлисаветградській провінції, яка складалася з 70 округів:

- 16 рот Чорного гусарського полку,
- 16 рот Жовтого гусарського полку,
- 20 рот Єлисаветградського пікінерного полку,
- 2 міських округів і 16 розкольницьких слобод.
- Чорний і Жовтий гусарський полки були сформовані на базі гусарського та пандурського полків Нової Сербії,
- Єлисаветградський пікінерний полк – зі Слобідського козачого полку.

Залучаючи представників різних соціальних верств у містах Єлисаветград та Новий Миргород. Ці умови прикордоння створили своєрідний тип людини, характерною рисою якої було поєднання в одній особі воїна і трудівника. Не слід забувати про «Чорний шлях» - історична дорога (шлях), що використався кримськими татарами для нападів на правобережну Україну й Польщу в XVI-XVII століттях.

Шлях починався від перекопського перешийка, проходив через Запоріжжя, заходив на територію сучасної Кіровоградщини й виходив до Чорного лісу теперішнього Знам'янського району. Всі поселення, які знаходяться в верхів'я річок Інгульця, Інгулу, Тясмину - мають відношення до подій того часу. Після «Чорний шлях» повертав на захід і розділявся на дві частини - північну й південну. Від південної галузі

майже відразу ж відокремлювався йдущий на південь «Кучманский шлях», після чого він направлявся убік Шполи, Тального, Умані та Дашева. Північна галузь проходила поблизу Корсуня, Богуслава, Лисянки, Жашкова та Тетіїва.

Обидві частини «Чорного шляху» з'єднувалися в районі Липовца, після чого «Чорний шлях» прямував на захід у напрямку до Хмільника, Тернополя й Львова.

(Примітка автора. Виходить, все що ми описуємо в нашій книзі – має пряме відношення до людяності, які проживали на терені Центральної частини України. Багато козаків з сучасних козацьких організацій нашого регіону являються потомками історичних подій того часу: Кіровоградська ОГО «Центральний Козацький Округ», головний отаман Карпов В.Є., окремий Чорноліський полк імені козака Мамая Знам'янського району, Кіровоградської ОГО «Центральний Козацький Округ» отаман Мазуренко В.І.; Кіровоградська ОГО «Козаки Інгулу» голов. отаман Нестройний О.І.; Кіровоградська ОГО «Буго-Гардівська паланка» отаман Шарий В.Г.; Кіровоградська ОГО «Центрально-Український козацький округ», отаман Касьянов Ю.В.; керівництво Кіровоградська обласної ГО «Реєстрове козацтво» - головний отаман Добрянський І.А. та міський отаман цієї організації, професор Рубец М.І.

Особливої уваги заслуговують: Світловодська міська сотня окремого Чорноліського полку ім. козака Мамая обласної ГО «Центральний Козацький Округ» отаман Ємченко В.В.; Долинська районна степова сотня окремого Чорноліського полку ім. козака Мамая Буго-Гардіївського округу Українського козацтва отаман Молчанов В.В.; Пашківський курінь Долинської районної ГО «Січеславське Козацтво Запорізьке» отаман Гронт М.Ю.; Ново-архангельське районне об'єднання громадян «Центральне відродження козацтва» - Попов А.О.; Устинівський козацький полк (курінь) Кіровоградської ОГО «Козаки Інгулу» отаман Садовенко О.І.; Громадське формування Українського козацтва з охорони громадянського порядку і державного кордону м. Світловодська отаман Крушина Є.О.; Долинська районна ГО «Курінь імені Л.Бородина» Січеславського козацтва-запорозьке отаман Леонтьев В.Г.; Кіровоградський полк січових стрільців ОГО «Центральний Козацький Округ» отаман Маленко О.В.; Кіровоградське міське козацьке товариство, обласної ГО «Центральний Козацький Округ» отаман Власенко В.П. та багато інших.

З часом викристалізувалися інші версії, що пояснюють походження козацтва:

1) «хозарська» — ототожнює козаків з давніми народами степу «козарами», або хозарами;

2) «чорноклобуцька» — вбачає в них нащадків «чорних клобуків» тюркського племені, яке у давньоруські часи жило в пограничному зі

Степом Пороссі та Дикому полі;

3) «черкаська» — вважає виникнення козацтва одним з наслідків процесу міграції в Подніпров'я черкесів (черкасів), які до того проживали в Тмутаракані;

4) «татарська» - виводить козацький родовід з татарських поселень, що виникли на Київщині за часів Володимира Ольгердовича та Вітовта, де шляхом злиття татарського елементу з місцевим населенням утворилася якісно нова верства — козацтво;

5) «автохтонна» — доводить, що козацтво як спільнота є прямим спадкоємцем, логічним продовженням вічових громад Київської Русі, які за литовської доби не зникли, а лише трансформувалися, зберігши свій вічовий устрій, у військово-службові формування, підпорядковані великому литовському князю;

6) «болохівська» — пов'язує козаччину з існуванням у давньоруських автономних громадах так званих болохівців, які після встановлення монгольського іга, добровільно прийняли протекторат Орди і вийшли з-під влади місцевих князів;

7) «бродницька» - висвітлює генетичний зв'язок козацтва зі слов'янським степовим населенням періоду Київської Русі «бродниками», які жили у пониззі Дунаю;

8) «уходницька» - пов'язує виникнення козацтва з утворенням на території Наддніпрянщини громад вільних озброєних людей, котрі прибували сюди на промисли за рибою, бобрами, сіллю, дикими кіньми та іншою здобиччю;

9) «захисна» — пояснює появу козацтва на південних рубежах необхідністю дати організовану відсіч наростаючій татарській загрозі;

10) «соціальна» - факт виникнення козацтва пояснює як наслідок посилення економічного, політичного, національного та релігійного гніту, яке штовхало селянство до масових втеч на вільні землі та самоорганізацію в нових місцях проживання.

Жодна з цих теорій не може пояснити всю складність виникнення та формування козацтва на терені нашого Єлисаветградсько-Кіровоградського краю, оскільки кожна з них базується на якомусь одному чиннику із економічної, етнічної, воєнної чи соціальної сфер. Водночас більшість із них містить раціональні зерна, синтез яких дає можливість наблизитися до правильної відповіді.

Розгортання Національно-визвольної війни, також суттєво вплинуло на реалізацію козацьких прав і привілеїв. В атмосфері соціальної напруги і ведення бойових дій проти військових вторгнень інакше й не могло бути. Після Переяславської ради 1654 р. змінилася і політична ситуація. Значну частину українських земель було включено до Російської держави. Настала реальна потреба поновити юридичні норми козацького статусу в Україні.

ДЖЕРЕЛА ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА.

Зародження і становлення козацтва рельєфно простежується при з'ясуванні джерел цього явища. Протягом тривалого часу на нього мали безпосередній вплив найрізноманітніші фактори еволюції українського суспільства. Тому слід детально проаналізувати окремі періоди форму вання козацтва, враховуючи їхні особливості та специфіку. Чинниками, що робили можливими появу та формування козацтва, були:

1) існування великого масиву вільної землі зі сприятливими для життєдіяльності умовами;

2) досвід освоєння південних територій уходниками, бродниками та інше;

3) природне прагнення людей до міграції в пошуках кращого, до самозбереження, самоствердження і самореалізації.

Необхідність виникнення козацтва зумовлена:

1) зростанням великого феодального землеволодіння, що розпочалося з XV ст. і підштовхнуло процес господарського освоєння та колонізації нових земель;

2) посиленням феодальної експлуатації, прогресуючим закріпаченням, наростанням релігійного та національного гніту;

3) зростанням зовнішньої загрози, нагальною потребою захисту від нападів турків і татар.

Козацтво сформувалося на стику землеробської та кочової цивілізацій між слов'янським та тюркським етнічними масивами, між християнством та магометанством. Показово, що турки називали запорожців «буткалами», тобто змішаним народом. У козацький побут органічно ввійшли тюркські слова (кіш, осавул, булава, бунчук, барабан, табір, майдан тощо), татарські озброєння (крива шабля), одяг і звичаї (шаровари, оселедець тощо). Тому термін «протистояння», поширений в історичній літературі, не зовсім точно відображає характер тих умов, за яких відбувалося формування козацтва. Цей маргінальний прошарок населення зростав на ґрунті взаємодії, взаємовпливу та пошуку компромісу між кочовою та хліборобською цивілізаціями.

Дехто до середини XVI ст. козаками називали людей, які займались угодними промислами на південному порубіжжі та боротьбою з татарами. На жаль, в актових матеріалах про них збереглися лише фрагментарні згадки, але й вони дають підставу для конкретних висновків щодо джерел формування козацтва в теперішній Центральній Україні. Вже в 1492 р. кримський хан Менглі-Гірей повідомляв вели-

кого князя литовського Олександра Казимировича про напад на фортецю Тягиню загону козаків з Канева, Черкас та прилеглих територій. Документальні свідчення про цю акцію містяться у відповіді останнього від 19 грудня, 1492 р. надісланій до Криму: «Також писав нам в своєму ярлику, що наші люди канівці і черкасці, прийшовши Дніпром, під Тягинею човен твій розбили, чоловіка одного і багато статків та грошей побрали, а потім цього твого чоловіка забрали і кілька волів з ним взяли, а після того під Тягинею черкасці взяли десяток коней і трьох чоловік забрали з собою. Про те нам невідомо і сталося без нашої волі. З приводу того послали до наших урядників українних, щоб речі ті відшукали між козаками, а якщо б знайшли - передали в руки твоєму слузі Мусаці, і людей, які будуть знайдені і відібрані статки. А тих лихих людей, які те вчинили, повеліли стратити».

Безумовно, у цьому поході брали участь вихідці й з інших міст та містечок Центральної України. Менглі-Гірей добре володів інформацією про становище на прикордонні з Литовсько-Руською державою, оскільки сам неодноразово здійснював грабіжницькі набіги на її територію. Однак, він був зацікавлений у суворому покаранні литовськими властями конкретних винуватців козацького нападу, щоб запобігти її повторенню в майбутньому. І, як видно з листа Олександра Казимировича, урядники південноукраїнських староств зобов'язувалися вжити відповідних заходів. Майже аналогічний інцидент стався за три роки до цієї події (1489 р.) на Таванському переїзді через Дніпро, хоча у листі великого князя московського Івана III до правителя Литовської держави козакуючих на чолі з ватажками Богданом, Голубцем і Васьком Жилою власне «козаками» не називали. Цілком можливо, що у Московії даний термін був ще маловідомим: «Нынеча пак сего лета, говориться в документі, наши послы Московские земли Тферские земли и Ноугородские земли многие люди шли из Крыма с твоим послом Яном вместе; да как пришли на Тавань к перевозу, и твоего посла Яна перевозники через Днепр перевезли, а наших гостей не перевезли. Да пришед на них твоего пана Юрьева люди Пацевича, в головах Богдан, да Голубец, да Васко Жила со многими людьми да наших гостей перебили и переграбили, и товар у них весь поймали, многих людей до смерти побили и перетопили, а иных многих людей тех наших гостей и нынеча без вести нет». Тут мова ідеться про вчинки служебників київського воєводи Юрія Паца. Проте, в тогочасній епістолярній спадщині козацтво виступало під різними назвами. Як ми зазначали раніше: загальною назвою – «Черкаси», по імені урядовця або ж ватажка громади, наприклад «князя Дмитрія козаки», або «козаки Щурової роти» тощо.

Через землі Центральної України пролягали великі й малі шляхи, які були, передусім, торговими артеріями не лише князівства Литов-

ського, а й усього центрально-східноєвропейського регіону. Ними ж користувалися представники дипломатичних служб. За повідомленням кримського хана Менглі-Гірея великому князеві Івану III у жовтні 1494 р., московське посольство на чолі з боярином Іваном Суботою, яке прямувало до валашського господаря Стефана, поблизу дніпровської переправи «из черкасского городка козаки потопили, все поймали, пеша остали». Очолював козацький загін черкаський воєвода Богдан, який невдовзі зруйнував турецьку фортецю Очаків, як базу, створену для дій проти «Черкас». Київські, черкаські та козаки теперішньої Центральної України були причетні також до сутичок з татарами на пониззі Дніпра взимку 1502-1503 рр.

Документальні свідчення про участь у козацьких походах представників місцевої адміністрації, зокрема, південноукраїнських старост Предслава Лянцкоронського, Остафія Дашковича, Єжи Отруся, Миколи Сенявського, Берната Претвича, Семена Пронського та інших стали основою для проголошення їх історіографією XVII—XVIII ст. організаторами українського козацтва, першими гетьманами і т. д. Насправді ж, виконуючи обов'язки по охороні кордону, старости замовчували факт спільних дій з козаками, бо це загрожувало немилістю великого князя, або ж сплатою з власного рахунку за збитки, заподіяні козаками. Так, у листі турецького султана Сулеймана II (1520—1566) до польського короля Сигізмунда II Августа від 10 вересня 1557 р. йшлося про набіг козаків, очолюваних князем Дмитром Вишневецьким, на татарські улуси поблизу Акермана, а також містилася вимога повернути «що кому належало» і покарати учасників набігу.

На старост покладалися також обов'язки контролювати козаків, щоб не допускати їх збору і самостійних походів проти татар. У люстрації Кременецької волості 1563 р. зазначалося: «Козаків, або ж людей неосілих, прихожих не утримувати ніде в селах більше 3 днів, все село має знати, коли який козак прийде чи піде, оскільки від таких людей робиться по селах багато шкоди; а якщо б хто пустив до хати такого козака, людину неосілу, не сповістивши всьому селу (старості) і тримав його більше трьох днів, а відпустивши, не оголосив всьому селу, і якщо б від того трапилась кому шкода, то будь-який господар повинен буде відшкодувати її і, крім того, зобов'язаний виплатити три рублі згідно статуту земського».

Контроль над козаками поширювався навіть на воєводські міста, зокрема, на Київ. У згадуваній грамоті великого князя литовського Олександра Казимировича (1499) зазначалося: «Коли которые купцы, а любо козаки приходят до Киева, а в которого мещанина станут на подворьи, тот мещанин мает их обестити воеводе киевскому, або наместнику его, подлуг давнего обычая, а если бы который з вас мещанин не хотел купца або козака воеводе обестити, на том воеводе

киевскому дванадцать коп грошей вины».

Через брак документальних свідчень нелегко судити, наскільки вдавалося старостам виконувати поліційні функції. Більше відомі випадки, коли вони в обхід закону очолювали загони служебників та козаків і здійснювали сміливі рейди в південні степи аж до Чорноморського узбережжя. Оповідаючи про похід під Очаків (1541) барського старости Берната Претвича, Марцін Бельський, зокрема, писав: «не задовго перед тим татари напали на Русь, починивши великі шкоди коло Винниці і по інших місцях. Бернат Претвич, гербу Вчеле, староста барський, вартий пам'яти у всіх нас, поляків, пустився за ними з невеликим числом козаків і черемисів, пройшовши за ними аж під Очаків. З добичею повернувся додому і наступного року те повторив»

Для боротьби з татарами власті активно залучали і місцеве населення. Так, у привілеї, наданому м. Лисянці, підкресювалося, що його мешканці мають ставити палісаду, а кожний з міщан повинен запастись рушницею, двома фунтами пороху і копою куль. У творі польського шляхтича Марціна Бронєвського (70-і р. XVI ст.) міститься згадка про Брацлав: «Лежащий на границах Подолии, несмотря на свою маловажность и незначительность, имеет крепостцу и более пятисот жителей, превосходных стрелков, которые приобрели немалую опытность и навыки в легких и частых стычках со скифами, (татарами)... Братиславцы содержат постоянно отряд войска для защиты от набегов перекопских, очаковских, белгородских татар и валахов». Отже, не лише військові люди, а й усе населення прикордонних міст добре володіло зброєю, мало бойові навики і могло брати участь у козакуванні.

Небезпека з боку татарських ординців ставала на перешкоді проникненню на південь Поділля та Київщини представників привілейованого стану. Навіть немало старост залишали у фортецях заступників, а самі жили у власних маєтках на Волині, Північній Київщині, на землях теперішньої Центральної України чи в Галичині. Татарська загроза не стимулювала й розвиток традиційного землеробства. Відповідно втрачався сенс ведення як селянського, так і панського господарства. Немало інформації про джерела формування українського козацтва міститься в кореспонденції правителів сусідніх держав, зокрема турецького султана та кримського хана. Так хан Сагіб-Гірей писав з Бахчисараю польському королеві Сигізмунду І: «Приходят козаки черкаские, каневские и другие, стают на Днепре под нашими улусами и чинят шкоды нашим людям. Я к вам много раз посылал за тех Козаков, чтобы их усмирить, но ваша милость не послушал. Если

хочеш иметь приязнь с нами, будь добрым, пришли к нам тех, что делали шкоды, иначе не имей того за зло, и я не хочу сломать приязни братской и присяги, но на те замки, Черкасы и Канев - пошлем нашу рать». Майже аналогічний лист турецького султана Сулеймана II до того ж короля від 1546 р., в якому зазначалося, що з «далеких замків, належачих до Польщі: Переяслава- Яцько і Мануйло, з Черкас - Карпо і Єдрушко, з Брацлава, з Києва і багатьох інших прикордонних замків минулого року козаки, очолювані Претвичем, Сангушком і Пронським, здобували приступом Очаківську фортецю».

Отже, актові матеріали і інші джерела переконливо свідчать про вихід козаків з міст теперішньої Центральної України. Та це зовсім не означає, що козакували власне міщани, ремісники чи торгові люди. Саме вони не завжди складали більший відсоток населення, насамперед, прикордонних міст, призначених для оборони краю від ординської агресії. Наприклад, у Черкасах (1552 р.) проживало 223 міщанина; бояр, панів і князів - 9 чол.; слуг міських - 25; пушкарів - 2; почет старости - 66; драбів - 160; козаків - 250. Трохи менше співвідношення людей проживало на початку 1752 р. у передмісті, яке потім стало підставою міста Єлисаветграда і послужило будуванню кріпості св. Єлисавети. Аналогічним було співвідношення населення в той час у Брацлаві та Вінниці.

Примітка автора відповідно будування кріпості св. Єлисавети. Внаслідок іменного указу Імператриці Єлисавети Петрівни, від 11 січня 1752 року, була з торжеством закладена генералом Глєбовим, кріпость св. Єлизавети. Через різні обставини, лише 18 червня 1754 було розпочато її будівництво. Кріпость св. Елисавети була побудована в дикому степу поблизу границі зимовників запорізьких козаків, на правом, нагорному березі ріки Інгулу. Вона призначалася для захисту цього краю від набігів татар і іншого люду. У Найвищому указі від 11 січня 1752 р. між іншим сказано: «дозволити в мирний час селитися тут (поблизу кріпості) службовцям у полках і вести торгівлю як із внутрішніми, так і із прикордонними містами, а також із Кримом, Молдавією й Польщею, але у Великоросійських і Малоросійських містах робити їм торг із платежем покладених у тих місцях мит, у власних їхніх житлах торгувати їм безпошлино; дозволити їм будувати церкви, заснувати училища, котрі й утримувати на свої кошти, а платні давати тільки полковим священикам; судитися їм військовим уставом й артикулами; що ж стосується, до установи крамниць, шинків і про чого тому подобного, те надати Хорватові, припущення свої, по міркуванні з місцевими обставинами подати на затвердження Сенату. З людьми що не служать, поки дійсно поселенням оснуються й гарнізонна канцелярія заснована буде, суд і розправу лагодити генерал-майорам Глєбову й Хорватові обще в потребних випадках з київської губерн-

ською канцелярією зносини мати».

На околицях міцності св. Елисавети селилися греки, молдовани, серби, росіяни й старообрядники з Польщі й Чернігівської губернії. У такий спосіб поблизу міцності утворилося поселення, що становить тепер частин м. Елисаветграда під назвою Бикове й Пермське. Останнє одержало назву від табору Пермського Карабінерного полку, квартирувавшого в 1754 році для прикриття робочих людей. А Бикове - на прізвище капітана Бикова, який проживав там і завідував цим районом. Греки які населяли передмістя Биково мали своїх старшин. Капітан Биков завідував також відводом місць грекам у передмісті Биково. Так наприклад з ордера коменданта міцності св. Елисавети від 1-го квітня 1755 р. на ім'я капітана Бикова видно, що йому доручене було відвести місце грекові Дмитру Юр'єву, що бажав перейти в міщанство кріпості св. Елисаветы.

Побудова кріпості св. Елисавети злякало навіть саму Оттоманську Порту. З переданої частини архіву, скасованої кріпості св. Елисавети видно, що в 1755 році присланий був паша Девлет-алі-сент-ага для огляду ново будованої кріпості. Генерал-майор Глєбов, перший комендант кріпості, попереджений Російським посланником у Константинополі, надвірним радником Обресковим, зробив зазначеному паші - гарний прийом.

Зауважимо: щоб вважатися повноправним громадянином, тобто, перебувати під захистом міського самоврядування, користуватися привілеями, які надавалися городянам, зокрема правом займатися ремеслом, вести торгівлю на міському ринку, необхідно було володіти нерухомим майном, як мінімум - власним будинком. Цим пояснюється той факт, що в південноукраїнських містах ревізори фіксували значну кількість бездомних, або ж «людей прихожих». На Волині, Північній Київщині, Єлисаветграді та Новому Миргороді, а також серед людей проживавших у верхів'я річок Інгул, Інгулець та Тясмин - переважали селяни, які намагалися здобути свободу за міськими мурами.

Характерним для південних міст було проживання в них козаків. У Черкасах, Єлисаветграді та Новому Миргороді, наприклад відзначали, що «окромя оселых бояр и мещан бывают у них козаки прихожие» Поряд з боярами, слугами і міщанами у Каневі проживали: «люди прихожие, козаки неоселые». На противагу міщанам більшість козаків не мали власної осідлості і ходили в степ на промисли або ж служили у заможних городян. Різниця між ними чітко визначалася в люстрації, де вказувалися повинності: «Козаки, которые домов у Черкассах не мають, и тые дають старосте колядки по шести ж грошей, сена косять ему на два дни на лете толоками за его стравою и за медом. А которые козаки, не отходячи у козацтво на поле, ани рекою у низ, служать в местах в наймах боярам або мещанам, тыи старосте колядки дава-

ти, ани сена косити не повинни». Звертає на себе увагу наявність у Черкасах та Єлисаветграді значної кількості представників військово-службової людності: почесні старости, драби, а також слуги міські або ж замкові.

Разом з тим, у більшості міст та містечок України проживали й селяни. Було б недоцільно повністю виключити можливість їхньої участі в козакуванні, як і сільських мешканців, насамперед, тих, хто перебував на нижчому соціальному щаблі. Безземельні або ж власники незначних земельних ділянок: городники, халупники, комірники, підсусідки — не були тісно пов'язані із землеробством і мали змогу займатися допоміжними промислами, в тому числі й козакуванням.

З середини XVI ст. спостерігається новий етап в історії українського козацтва. За слушним зауваженням І. П. Крип'якевича, на цей час: «в степах виробився оригінальний тип господарки, а в його обороні нова воєнна організація; знов під впливом сеї господарки і в війні зі степовими ордами повстала нова козацька суспільність, зі своїм окремим побутом і окремим світоглядом. Виробивши собі новий лад в степах, переходять козаки до давніх українських центрів, до городів; тут лучаться з міщанською опозицією против нових міських порядків, переймають на себе її боротьбу з локальними урядниками і реорганізують міста за своїм ідеалом. Цілий цей процес відбувається дуже скоро; козацький лад так знаменито відповідав пограничним відносинам і в своїм поході показав стільки сили, що протягом двох-трьох десятиліть покозачили всі міста над степовим поясом».

Отже, перенесення козацького устрою на волості стало важливою передумовою формування окремого соціального стану. Цей процес збігається з характерним для середньовічних держав переосмисленням панівним класом свого місця в суспільстві.

Консолідація панівних верств Великого князівства Литовського супроводжувалася ліквідацією різноманітних ступенів ієрархії та ревізією прав на шляхетство. Підставою для визнання останніх стало не відбування військової служби, а наявність документально підтвердженого землеволодіння. Більшість володіла землею за звичаєвим правом, тому лише небагатьом вдалося довести своє «благородне» походження шляхом пред'явлення жалуваних грамот на землеволодіння. Всі ж інші представники цього стану переводилися до розряду державних селян.

Аналогічну політику проводили на українських землях після Люблінської унії 1569 р. і польські власті. Вже наступного року було організовано люстрації Брацлавського і Київського воєводств. У ході їх проведення ревізори вимагали від усіх землевласників пред'явлення жалуваних грамот на маєтності, оскільки, за їхніми словами, при українських замках було багато таких «земл'ян і шляхти», які не хочуть

відбувати земську службу і заявляють, що вони вільні люди. На це не звертали уваги, тож південноукраїнське боярство стало перед проблемою пошуку свого місця в суспільстві. Через брак умов для заняття землеробством воно намагалося іншими шляхами відстояти свій попередній статус. Цьому ж об'єктивно сприяло створення козацького реєстру та залучення урядом Речі Посполитої українського населення до військової служби під час чергових кампаній, насамперед для боротьби проти Швеції та Московської держави.

Найбільш підготовленими, безумовно, виявлялися бояри і слуги. Вони й стали основою створення козацьких загонів, які перетворювалися на вагому силу при кварцяному війську. Отже, бояри та слуги склали нову хвилю формування українського козацтва. Саме тому в документальних матеріалах південного порубіжжя кінця XVI початку XVII ст. трапляються лише окремі згадки про бояр. При цьому обов'язково підкреслювалося їхнє «не шляхетське» походження, належність до «хлопства». У Північній Київщині та на Волині українському боярству під назвою «околичної шляхти» вдалося утриматися аж до Національно-визвольної війни середини XVII ст. Проте в джерелах дедалі частіше з'являлися такі визначення їхнього соціального статусу, як, наприклад, «козаки, звані боярами овруцького староства». Водночас поповнення козацтва боярським контингентом збігалося з важливим моментом у формуванні лицарської верстви, а саме: початком станових прав козацтва.

Помітний вплив на формування козацького стану справили заходи, вжиті урядом Речі Посполитої по колонізації Подніпров'я та Лівобережжя. Роздача земель у власність з метою їх заселення практикувалася ще й за литовської доби. Більші можливості для встановлення польського панування на українських землях аж до кордону з Московською державою відкрила конституція, прийнята варшавським сеймом 1590 р. «Простори пустих місць на прикордонні за Білою Церквою, зазначалося в цьому документі, не приносять ніякої користі, ні державної, ні приватної, необхідно мати з них користь, щоб вони даремно не пустували. А тому за дозволом і повноваженням від усіх чинів сейму ухвалюємо, що ми будемо роздавати ті пустелі у приватну власність особам шляхетського стану за заслуги перед Річчю Посполитою по волі і розумінню нашому».

Прагнучи здобути земельні володіння, тисячі безпомісних і дрібних шляхтичів з Волині та Галичини взяли участь у колонізаційному процесі. Обставини життя на Подніпров'ї, зокрема, слабкість виконав-

чих та судових структур, відкривали можливості панування кулачного права або ж фізичної сили. Звідси - поява латифундій нових власників, особливо гетьманів, воєвод, примноження магнатських родів, так званих «королев'ят»: Вишневецьких, Корецьких, Збаразьких та інших.

Серед прибулих на Подніпров'я було немало й таких, хто головним своїм заняттям вважав військове ремесло. Вже при Стефані Баторії шляхта становила верхівку козацького реєстру. Зростання престижу козаччини залучало до королівської служби нових представників привілейованої верстви як українського, так і польського походження. Проект католицького біскупа Йосипа Верешинського по створенню козацького князівства за Дніпром, очевидно, ґрунтувався на реальних фактах наявності значної кількості шляхти серед українського козацтва. Шляхтичі не лише очолювали реєстрових, а й становили основну масу козацької старшини. Тим більше, що в її середовищі перебувало чимало представників польського етносу, зокрема шукачів військових пригод, авантюристів, які схвально відгукнулися на заклик папи римського Климента VIII.

Під егідою Ватикану створювалась ліга європейських християнських держав для боротьби проти турецької агресії, на що відпускалися значні кошти. Головну військову силу ліги мало становити запорозьке козацтво. Восени 1593 р. папа римський вислав свого нунція— хорватського священика Алессандро Комуловича до українських козаків з метою залучення їх на службу. Згідно з інструкцією папський легат мав вести переговори на кресах Речі Посполитої: в Кам'янці, Каневі, Черкасах та інших містах теперішньої Центральної України. В листі Климента VIII до козаків відзначалася поінформованість Ватикану про їхню хоробрість і військову відвагу.

Вагомим додатком до послання понтифіка із закликом боротьби проти неприятеля святого Христа мали стати 12 тисяч дукатів, як завдаток до початку кампанії. Решту обіцялося виплатити в ході війни. Однак маршрут Комуловича пролягав через волості, де йому порадили звернутися до київського воєводи князя Костянтина Острозького. Напевно, через конфлікт Януша Острозького з Криштофом Косинським, папський посланник не знайшов шляху до Запорозької Січі. Під час зупинки у Снятині вів переговори з місцевим старостою Миколою Язловецьким. Який бувший старший реєстру продовжував підтримувати тісні контакти з козаками. Тому, ймовірно, не без ініціативи Язловецького, в грудні 1593 р. відбувся похід на придунайські турецькі міста. У складі козацького війська перебувала значна частина подільської шляхти

Відсутність детального опису реєстрового, козацького війська на рубежі XVI-XVII ст. не дозволяє ґрунтовно проаналізувати його структуру та національний склад. Однак відомо, що наступний розвиток

подій, зокрема війна з Московією, Цецорська та Хотинська битви, сприяв поповненню реєстру представниками української шляхти, до якої належали: Петро Сагайдачний, Оліфер Голуб, Марко Жмайло, Михайло Дорошенко, Іван Сулима, Богдан Хмельницький, тощо.

Козацький полковник.

Реалізація конституції 1590 р. в Україні супроводжувалася також посиленням соціального гноблення. Кожний прибулий шляхтич одержував право будувати у своєму маєтку замок для захисту від татар, залучаючи поселенців з інших районів. Часто власники виділених їм урядом земель утворювали нове поселення за рахунок селян, захоплених у сусідніх феодалів. Актові матеріали кінця XVI першої половини XVII ст. містять величезну кількість свідчень про шляхетські міжусобиці. В результаті грабіжницьких нападів шляхтичі ставали власниками нових маєтків та підданих, згодом одержували документальні підтвердження від властей на право володіння ними. У пошуках нових джерел прибутків магнати реєстрували свої володіння у статусі міста чи містечка. В такому випадку до рук землевласника переходило і право верховного суду над підданими, регулювання податків та повинностей.

Для залучення нових поселенців феодали на перших порах встановлювали пільги - звільнення від будь-яких повинностей на 5, 10, 15 і більше років. Протягом цих років селянин міг вести власне господарство, не відбуваючи панщини, не сплачуючи натуральних чи грошових податків і вважати себе відносно вільною людиною. Водночас освоєння нових земель було вигідне феодалам, оскільки пізніше вони могли використати їх для розширення власних угідь. Крім того, окремі шляхтичі, незважаючи на існуючі умови, все ж залучали «слобожан» до виконання багатьох робіт. Так, у Курилівцях на Київщині в 1616 р. двадцятьох «свобідних осіб», які не мали ніяких повинностей, змушували робити зажинки, обжинки, закоси, обкоси, допомагати у толоці. В люстрації остерського староства за 1636 р. зазначалося: «завдяки скупченню людей, що оселяються на слободах, остерська оренда медів, пив, горілок, млинів, мит пішла за значно вищу ціну, тому не мало зріс дохід». Отже, шляхта використовувала можливі засоби для стягнення всіляких опосередкованих поборів з мешканців слобід. При надмірних утисках або ж наближенні завершення строку дії «слобод», останні відходили на нове місце проживання в південні та південно-східні райони. Йшло заселення «Дикого поля» з якого потім формувалося козацтво Правобережної України. До заснування фортеці святої Єлизавети залишалося трохи більше 100 років.

Ті ж із згаданого руського (українського) народу, відзначали сучасники подій, хто звичніший і вправніший тримати зброю, а також не побажав підкоритися данницькому ярму земських панів, вийшли до віддалених і до того часу не заселених місць і там привласнювали собі вільне право і відтоді заснували нові поселення. На відміну від інших русинів, підпорядкованих земським панам, цих називають козаками уа. Згодом, оцінюючи причини козацького повстання, польський магнат Микола Потоцький наприкінці 1637 р. зауважив, що осередки «свавільників» містилися саме в слободах: «скільки цих бунтівників було і є, всі мають свої гнізда в нових слободах, що містять у собі по кілька тисяч своєвільних людей, як обидві Кобеляки й інші селища на Ворсклі та Пслі. Наплив цих своєвільників у слободи робить розсадники бунту, та й самі осадчі застерігають з плачем, що як ці гнізда не будуть зруйновані, то своєвілля досить скоро оживе знову».

Значна частина населення заселялася в «слободах», але відмовлялася підпорядковуватися старостинській владі, оголошуючи себе козаками. Селян та міську бідноту приваблювало право козаків на володіння землею, свобода від експлуатації, насамперед кріпацтва. Перехід до козацтва асоціювався у них з ідеєю вільного господарювання. Такі люди фігурували у донесеннях королівських комісарів під назвою «непослушних». Уже восени 1593 р. Станіслав Жолкевський писав з Поділля до канцлера Яна Замойського: «Пан староста брацлавський (Єжи Струсь) дуже збентежений сваволею і бунтами тих злих хлопів, пильно потребує ласки й рятунку вашого, бо через опір і бунт тих хлопів важко йому виконувати свої обов'язки... Я радив панові старості, і з свого боку буду того пильнувати, щоб якось по-доброму привести їх до послушності, але якщо надалі з їхнього боку буде такий непослух, прошу порадити, що в такому разі робити. Я маю відомості, що вони присяглися не допустити там жовнірських постоїв, а, очевидно, і в кримського хана бувають їхні посланці. Такий непослух у них і своєвілля, що вже не поважають зовсім ні бога, ані когось іншого».

Про широкі масштаби покозачення населення Подніпров'я свідчать люстрації «королівських володінь» 1616 р.:

- У Білій Церкві було «міщанських домів послушних 300», а таких, що не хотіли бути «послушними», понад 300;
- у Трилісах — відповідно 170 і 30;
- у Богуславі — 200 і 400;
- у Каневі — 160 і 1346;
- у Корсуні — 200 і 1300;
- у Стеблеві — 100 і 400;
- у Переяславі — 300 і 700;

- у Гельмязові — 40 і 100;
- у Бикові — 30 і 25;
- у Черкасах — 150 і 800;
- у Боровиці — 50 і 100;
- у Ірклієві — 20 і 300;
- у Говтві — 30 і 700;
- у Кропивні — 30 і 60;
- у Чигирині — 50 і 500;
- у Крилові 50 і 400.

Отже, в багатьох містах і містечках кількість тих, що вважали себе козаками, була значно більшою, ніж населення, яке відбувало феодальні повинності. На південному порубіжжі фактично ігнорувалися феодально-кріпосницькі порядки, а спроби їх запровадження завершувалися масовими втечами на Запорожжя. Так, у королівській інструкції на сейм 1615 р., зокрема, зазначалося: «...пішли до них (запорожців) неосілі, пішли засудженці, пішли втікачі, повтікали, покинувши поля, повтікала челядь, так, що мало хто і до плуга має людей на Поділлю». До речі, у вищезгаданих містах існували козацькі громади. Про офіційне їх визнання за литовської доби свідчить королівський лист (1560), адресований «подстаростам его черкаскому и каневскому и теж бояром, мещаном, козаком и всим подданым нашим тамошнім». В іншому аналогічному посланні міститься конкретніший адресат «намеснику черкаскому и отаману и войту и всим мещанам черкаським».

Отже, на чолі міських козацьких громад стояли отамани, як і в січовому товаристві. В житті міста їхній вплив був значним, коли в урядовому листі отаман означений перед війтом. До компетенції отамана, входили управлінські функції в громаді та її взаємини з міською владою. Після Люблінської унії міське козацтво, крім перебуваючих на державній службі, дістало назву «непослушних», поряд з тими, хто оголошував себе козаком з середовища міського населення. Посилаючись на опубліковані матеріали І. Каманіна, І.Крип'якевич стверджував, що інститут отаманства продовжував існувати, а самі отамани, зокрема, затверджували власним підписом тестаменти й акти купівлі-продажу землі, прикладаючи «печать мескую». Однак, у збірці І. Каманіна наводиться документ, в якому йдеться про затвердження офіційного акту отаманом чигиринським, реєстровим козаком Війська Запорозького

Цікаві дані про джерела формування козацтва знаходимо і в деклараціях королівських комісарів до реєстровців під час Вільшанської комісії 1617 р. Поряд з обмеженням кількості тих, хто перебував на державній службі, однією тисячею і погрозою смертної кари для не-

послушних, наказувалось: «Ремісників, купців, шинкарів, віятів, бурмистрів, кафтанників, балакезів, різників, кравців та інших неприкаяних від себе відігнати і виключити з реєстру, а також усіх тих новоприбулих міщан, які протягом останніх двох років, вийшовши з урядової юрисдикції, пристали до нашого війська, аби вже більше козаками не називалися, і на майбутнє без волі короля і пана гетьмана коронного таких до війська приймати не будемо». Отже, навіть серед реєстрових козаків було чимало ремісників, торговців, колишніх представників міської адміністрації.

Наступного року мало місце нове піднесення козацького руху на Київщині та на правому березі Дніпра. З'явилися десятки козацьких загонів в степах «Дикого поля», в верхів'ях річок Інгул, Інгулець та Тасьми, (землі майбутньої Єлисаветградщини). У скарзі шляхтянки Гальшки Лозчиної до житомирського гродського суду від 25 серпня 1618 р. йшлося про напад на її маєтність Рожів козацького загону і зазначалося, що серед козаків були вихідці з «людей люзних, свавільних» та з багатьох інших сіл та міст Київського воєводства.

Неодноразові спроби учасників Хотинської війни 1621 р. домогтися в уряді визнання за ними козацьких прав - були марними. Закономірною відповіддю на це стала хвиля покозачення, про що свідчать результати люстрації Київського воєводства за 1622 р. Зокрема, на території Канівського староства було немало сіл, якими володіли козаки: Пекарське, Решітки, Біркозова, Виргани, Чабанівка, Кришин, Костянець, Тростянець, Райтків, Селище. «А козаки, говориться в люстрації, два добрих села — Колещинці й Ромашки - відібрали від свого монастиря Терехтемирова і далі, де їм подобається відбирають Ті названі села дуже залюднені, але скрізь козацтво, і щодень замкові піддані до козаків відходять - з часом лише самі козаки будуть».

Села та хутори Богуславського староства Біївці. Вільховець, Більмачі, Тептіївка, Охматів, Дибинці, Мисайлівка Ісайки, Щербанівка, Пуники, Вулля, Семерхів також належали козакам. Із 25 сіл та хуторів Переяславського староства лише 280 сімей відбували феодальні повинності, а решту становили козаки, «які мають землі і всяке майно, від них немає ніякого прибутку і послушності, їх є понад 1000 душ». Подібну картину зафіксували ревізори і в Черкаському старостві. У королівській інструкції 1625 р. - місцевих сеймиків застерігали: «Домашня сваволя бере гору і так завзялася, що і самим нам тяжка, і з сильними сусідами нас сварить». Про масове покозачення населення писав у 30-х роках XVII ст. і Гійом Левассер де Боплан, зазначаючи, що серед козаків перебували «люди, досвідчені у всіх взагалі необхідних для життя ремеслах: теслі для будівництва жител і човнів, стельмахи, ковалі, зброярі, кожум'яки, римарі, шевці, бондарі, кравці, тощо. Всі уміють добре обробляти землю, сіяти, жати, випікати хліб,

готувати м'ясні страви, варити пиво, мед, горілку, брагу тощо».

Отже, суспільні процеси значною мірою впливали на джерела формування українського козацтва в степах «Дикого поля», верхів'ях річок Інгул, Інгулець та Тасьми, на землях майбутньої Єлисаветградщини. Уходництво й оборона південного прикордоння до середини XVI ст. були головними чинниками поповнення козакуючої людності, серед якої переважали вихідці з українських міст та містечок. Часто-густо організаторами козацьких походів виступали й представники місцевої влади. Соціальні зміни в Україні після Люблінської унії зумовили поповнення козацтва з колишніх бояр, шляхти і особливо з селян та міщан.

СІЧ - ЯК ЦЕНТР КОНСОЛІДАЦІЇ КОЗАЦТВА.

Потужним імпульсом консолідації українського козацтва, формування його самосвідомості та утвердження організаційної структури стала Запорозька Січ. Питання про час і місце її виникнення через брак прямих свідчень залишається дискусійним. В той же час, від його вирішення залежить підхід до оцінки становлення козацтва як соціальн. верстви.

Історики доклали немало зусиль до пошуків документальних матеріалів про організацію Січі за дніпровськими порогами. На думку автора цієї книги, зародження постійного осередку козацької громади на Запорожжі слід відносити до кінця XV ст.: «Еще в XV в. на Днепре где-то на Тавани или около нея, во всяком случае ниже порогов, т. е. за порогами, находилось место постоянного пребывания отряда черкасов или Козаков, и притом довольно значительного в числе …».

Протилежного погляду дотримувався сучасники, доводячи, що Січ постала лише в кінці XVI ст. Визнаним репрезентантом низового лицарства, за М.С. Грушевським, Запорозька Січ стала у 80-х роках XVI ст. При цьому вчений слушно зауважував: «Се не могло статися так від разу і розвій Січи супроти сього треба класти на передні десятиліття — семе і восьме, слідом по заложенню Хортицького замку і діяльності Вишневецького». Дехто вважає появу Січі за дніпровськими порогами, приблизно 30—50-ми роками XVI ст.

Серед найважливіших причин виникнення Запорозької Січі, на нашу думку, слід відзначити, насамперед, внутрішню потребу козацт-

ва в своїй організації у зв'язку із зростанням його чисельності в середині XVI ст. З іншого боку, заснування центру козацької вольниці зумовлювалось практичною потребою захисту українських земель від зростаючої татарської агресії. Тривале перебування козаків далеко від волостей викликало необхідність об'єднання в згуртовані загони на чолі з досвідченим отаманом. Формування козацької громади в умовах безпосередніх контактів з кочівниками вплинуло на її військову організацію, яскраво проявилося в мові та одязі запорожців.

Розширення козацьких промислів супроводжувалося появою на уходах тимчасових сторожових постів, або ж засік. Очевидно, вони існували вже в кінці XV на початку XVI ст., оскільки в описі Черкаського замку 1552 р. досить чітко вказувались межі уходів. До них зокрема належали «уходы або ж станы по реце Днепру, а по речках Ворскле, Ореле, Тясмени, а по обеих Ингулах, а на Самаре, озера Уступный и Западный затоны, Засякли —ловенье рыбы и бобровые гоны. Найпервый по Днепру, зверху почонши от Мошон, уход и став, на имя Дубослей, там озера».

Козаки-уходники, як правило, промишляли на певній території і були добре обізнані з її особливостями. З іншого боку частина їх через посилення контролю замкової влади і збільшення старостинських поборів не поверталася на волості і залишалася на постійне проживання в уходах, про що красномовно свідчать багато записів. Канівський боярин Чайка скаржився властям (1552), що він зібрав минулої осені «з уходов тих Сиверских меду от половинников 90-то кадей, окроме бобров, рыб, мяса и иных пожитков, а пан староста теперешний поведил иж далеко вжо того не приходит, а иже сей осени только пол 4 кади меду досталось ему з уходов оных».

Очевидно, для забезпечення постійних прибутків адміністрація прикордонних старост не дозволяла будівництва сторожових постів у південних степах. Зокрема, про заборону зведення «городців» для черкасців по «Дніпру і по ріках на Орелі і обох Тясмина» йшлося у судовому рішенні короля Сигізмунда I від 06 травня 1546 р. з приводу позову міщан на старосту Оникія Горностая. Однак, із зростанням кількості козацтва на Дніпрі та його притоках, південніше р. Самари, аж до турецького прикордоння з'являлися нові «городки», які створювали цілу систему укріплених осередків.

Віддаленість од волості визначала своєрідну сферу життя та діяльності козацтва. Потреба у хлібі та продукції ремісничого виробництва зумовлювала пошук адекватного товару для обміну. Тому козаки часто вдавалися до походів за здобиччю на татарські улуси. Захоплені коні та вівці згодом продавалися у волості. Здобуття так званого «козацького хліба» супроводжувалося звільненням з неволі співвітчизників. Своїми сміливими діями козаки стримували турецько-

татарську експансію в Україну. Водночас південноукраїнські старости переймали практику козаків, залучаючи їх до спільних походів. Вищенаведені міркування прямо стосуються появи Запорозької Січі.

Автор цієї книги стверджує, ідея створення твердині на південних рубежах виникає, в середині XV- початку XVI ст. у зв'язку зі спробами литовського уряду прийняти козаків на державну службу. Проте через брак коштів реалізувати її вдалося лише князеві Д. Вишневецькому. Важливою рисою втілення в життя цього плану стали: розбудова козацтва на південному березі Дніпра, верхів'ях річок Інгул, Інгулець та Тасьми, а також органічна потреба єднання зусиль перед татарською агресією. Як наслідок стала поява в середині 50-х років фортеці на одному з дніпровських островів, її місцезнаходження до сьогодні залишається дискусійним. Зате, була побудована фортеця святої Єлизавети і у 1754 р. засноване місто Єлисаветград.

(Прим. автора. 1436 рік. Острів Хортиця уперше нанесений на карту венеціанцем Андрієм Біанком. 1449 року це робить на своїй карті іспанець Альфонс Демаруа).

1459 рік. На карті, якою користувався король Португалії Альфонс V, помічено великий острів у нижній частині Дніпра.

Кінець 1472 року. Повертаючись з «ходіння за три моря» (в Індію) біля Хортиці через Кічкаський перевіз переправлявся Афанасій Нікітін. З кінця XV століття на Хортиці появляються перші козаки. 1540 р. ознаменувались переселенням козаків з Хортиці на острів Токмаківку, що теж на Дніпрі. 1551 р. вперше про козаків безпосередньо з Хортиці у своїй «Всесвітній хроніці» розповідає польський хроніст Мартій Бельський. Він називає острів Хорчика.

1555 рік. Козацький гетьман, князь Дмитро Вишневецький на острові мала Хортиця будує укріплення проти татар. Це була перша Запорозька Січ – Хортицька.

Січень 1557 року. Кримський хан Давлет-Гірей спробував зруйнувати укріплення Вишневецького, але це йому не вдалося. У 1558 році татари все ж розорили фортецю, але не завдяки тому, що запорожці не були здатні її захистити. Через відсутність харчів козаки змушені були через таємний хід у скелі залишити Хортицьку Січ і зникнути в порогах Дніпра. Пусту фортецю розлючені татари - спалили.

Осінь 1559 року. Д. Вишневецький, повернувшись з Московії, що вела війну проти Лівонії, а також попередньо довоювавши за Перекоп та суміжні з ним землі, Дніпром прийшов до Хортиці, звільнив її від татар, але не надовго залишився на ній. Литовський комісар Михайло Литвин згадує про Кічкас, район Хортиці.

1586 рік. Керівник збройного повстання запорожців Криштоф Косинський на хортицькій землі нагромаджує сили для боротьби з польською шляхтою.

1594 рік. Двічі Хортицю відвідав посол австрійського імператора Рудольфа II, дипломат Еріх Лясота.

Відповідно цього, ми зазначаємо, що свідчення про призначення Хортицького замку дає грамота Сигізмунда II Августа, Дмитрові Вишневецькому (1557). В ній король висловлював подяку за будівництво фортеці, стійкість і мужність під час оборони від перекопських татар, обіцяв у майбутньому не забувати подвигів князя: «А що стосується збудованого тобою замку і виявленої нам послуги, то така послуга приємна нам, бо ти влаштував замок для нас, господаря, у потрібному місці, і саме такий замок міг би надійно стримати лихих людей, шкідників, і забезпечити панства наші. Та щоб зміцнити той замок людьми й бойовими засобами, як ти писав нам про це, то без особистого твого приїзду до нас ми тепер не маємо ґрунтовних підстав виконати це, хоч виводити тебе з замку на цей час також не годиться з огляду на звістку від тебе і з інших країн про намір великого московського князя збудувати замки при ріці Дніпрі саме в тому місці, де й ти хотів збудувати городи, на нашій землі, а також заради зачіпок, на які могли б зважитися за твоєї відсутності козаки, наражаючи на небезпеку краї нашої держави. Виводити тебе з замку не годилося б іще й задля того, що ти, залишаючись у ньому, міг велику користь принести, не допускаючи козаків робити зачіпки чабанам і шкоди улусам турецького царя, з огляду на багато причин, на угоду і присягу нашу з турецьким цісарем і вічний мир з перекопським царем».

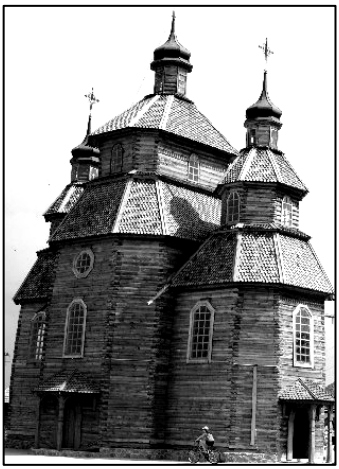
Прагнення монарха утримувати постійну залогу на Хортиці для запобігання сутичок козаків з татарами було б незрозумілим, якби фортеця призначалася виключно для запорожців. Отже, її зведення мало подвійну мету:

1) - створення форпосту боротьби проти татарської агресії;
2) - здійснення контролю над діями козацтва.

Не одне покоління істориків задумувалося перед дилемою правомірності ототожнення Хортицького замку з 1-ою Запорозькою Січчю. Незважаючи на нові наукові відкриття, ця проблема і сьогодні залишається дискусійною. Фортеця Вишневецького зовні напевно відрізнялася від відомих пізніше архітектурних комплексів, козацьких твердинь на Дніпрі. До складу гарнізону входили, крім козаків, представники військовослужбової людності: бояри, слуги, драби.

Разом з тим, проживання єдиною громадою у специфічних умовах південного порубіжжя сприяло зародженню своєрідної військово-політичної організації запорозького товариства, її моделі. Як слушно зауважив М. Владимирський-Буданов, Хортицька фортеця стала гніздом «низовой вольницы, которая послужила потом зерном будущей Сечи». Цілком прийнятним є також твердження М.Грушевського, який у статті, присвяченій історичним заслугам Д. Вишневецького,

назвав князя «духовним батьком огнища нової української плебейської республіки». Любомир Винар вважав замок на Хортицькому острові: «першим прототипом козацької Січі, в якій розвивалося військове й господарське життя запорожців». Звідси логічним є висновок, що Хортицький замок став своєрідним прототипом козацького укріплення, яке згодом утвердилось на острові Томаківка в 60 - 70-х роках XVI ст., дістало назву Запорозької Січі.

Незважаючи на досить короткий час існування (1555—1557), Хортицька фортеця справила помітний вплив на еволюцію українського козацтва, зростання його лав. У листі до козаків від 20 листопада 1568 р. Сигізмунд II Август вперше звернувся до них як до окремої групи українсь кої людності, що «з замков и мест наших Украйных, без розказаня и ведомости нашей господарской и старост наших Украйных, зъехавши на низу на Днепре, в полю и на иных входах перемешкивают: Маем того ведомость, иж вы, на местцах помеж ных, у входах розных свавольне живучи, подданых царя турецкого, чабанов и татаров царя перекопского, на улусы и кочовища их находечи, великие шкоды и лупезтва им чините, а тым границы панств наших от неприятеля в небеспеченство приводите».

Відзначаючи відмінності в організації січової громади і козаків, що проживали в цей час на волості, М. С. Грушевський писав: «Запороже таким чином значно випередило в своїй політичній еволюції козаччину «городову», кажучи традиційним терміном - організацію її «на волости». Там вона ще була вповні безправною, не признаною як організація, як суспільна верства, не організованою вповні пригнетеною властю адміністрації й шляхти. Тим часом на Низу вона була вже сильно сконсолідованою, а далі й організованою силою, перейнятою почуттєм своєї окремішности й незалежности. Пізніша традиція, що вважала Запороже властивим осередком і головою козаччини, й його рішення (а не рішення військової ради городових полків), авторитетними для всієї козаччини, мала таким чином свій корінь і оправданнє в відносинах ще з середини XVI в. Запороже було огнищем козацької сили, солідарности, організованости».

Вищим органом влади на Запорозькій Січі була *рада*, право учас-ті в якій мали всі без винятку козаки. Інколи ради проводилися і на репрезентативній основі депутацій від куренів або ж виключно старшинські. Зібрання козаків за їх власною ініціативою називалося «чер-

нецькою радою». До компетенції *загальної ради* входили всі найважливіші справи життя козацького товариства: встановлення військового устрою, обрання старшини, вирішення питання війни і миру, ведення переговорів з представниками інших країн. Нерідко козацька рада виступала і в якості вищої судової інстанції. За традицією козацькі ради збиралися щороку 1 січня для переобрання кошового отамана і старшини. В міру потреби, незалежно від часу, скликалися неординарні ради, на яких розглядалася широка палітра питань.

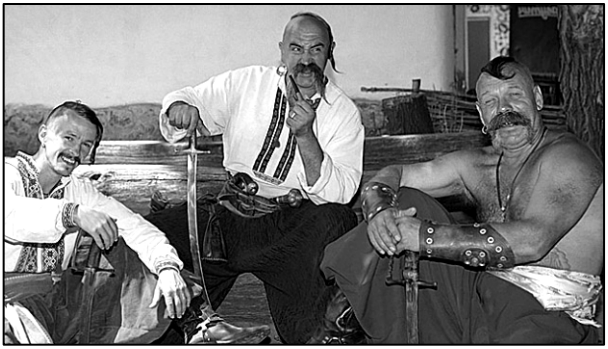

(Прим. автора. Коза́цька ра́да, військова рада - загальні козацькі збори, орган козацького управління в Україні в 16-18 століттях. У козацьких радах могли брати участь всі козаки, представники православного духовенства та ті селяни і міщани, які вступали до повстанського козацького війська. Залежно від участі в них широких мас рядового козацтва («черні») козацькі називалися «чорними»; від їх чисельності – «великими, вальними»; від їх загальноукраїнського значення «генеральними, явними» тощо. Практикувались також ради городових козаків окремих міст (наприклад, рада козаків м. Канева під час повстання Жмайла 1625 р.). Загальновійськові ради об'єднували запорізьких, городових та реєстрових козаків. В разі необхідності козацьку раду скликав гетьман (на Запоріжжі - кошовий). Учасники козацької ради ставали в широке коло, посеред якого розміщувалася козацька старшина, полковники, гетьман. Перед тим старшина скликала свою, так звану Раду старшини, яка заздалегідь готувала для козацької ради – рішення).

«*Чо́рна рада*» — термін на означення козацької ради, в якій, крім старшини, брало участь велике число рядових козаків. Слово «чорна» - термін, що ним старшина окреслювала рядових козаків, а також нижчі стани суспільства. Найвідоміша Чорна рада відбулася 17 — 18 червня 1663 року біля Ніжина. Рада була скликана для обрання гетьмана Лівобережної України. Участь у чорній раді взяли не тільки козаки, але й селяни та міщани — «чернь», які також мали право

голосу. *Передумови*. Після зречення в січні 1663 року Юрія Хмельницького в Україні розпочався період громадянської війни, який в українській історії носить назву «Руїна». Україна фактично розпалася на дві частини —Правобережну і Лівобережну. На хід подій у Правобережжі намагалася впливати Річ Посполита, а Лівобережна Україна знаходилась під контролем Московської держави.

На початку 1663 року за згодою польського короля у Правобережній Україні гетьманом було обрано Павла Тетерю. Однак лівобережні полки і Запорожжя не визнали влади Тетері. У Лівобережжі на гетьманську булаву претендували наказний гетьман Яким Сомко, ніжинський полковник Василь Золотаренко і запорозький отаман Іван Брюховецький. Кандидатури Сомка і Золотаренка підтримували північні полки Лівобережної України і різні групи козацької старшини.

Постійним місцем проведення козацької ради була Січ. Проте, оскільки рада являла собою орган військової влади, то прив'язаність до даного топографічного пункту не абсолютизувалася. Важливою була присутність війська. Звідси зрозумілим стає скликання ради під час походу в степу чи на волості - в Сухій Діброві, на Масловому Ставу. Перша коротка згадка про козацьку раду 1581 р. міститься у творі Бартоша Папроцького, де описувалася подорож на Запорожжя польського шляхтича Самуеля Зборовського.

Останній з «немалим почтом своїх слуг і гайдуків спочатку прибув до Канева, звідки їхав до Черкас, з Черкас до Псла річки і до порогів, де лицарські люди мешкають. Там є місце на Дніпрі важке для просування, бо ті пороги з великих скель, через які вода як з високих гребель спадає, і там ніхто не може проїхати, крім козаків».

З прибуттям на Січ, (С. Зборовський) був проголошений на раді - гетьманом, а потім організував козацький загін для походу проти Московської держави. Грунтовніші відомості зустрічаємо у щоденнику Еріха Лясоти - посла німецького імператора Рудольфа II (1576-1612) в Україну (1594). В той час Запорозька Січ перебувала на о. Базавлук який лежав у Чортомлицькому рукаві Дніпра проти гирла р. Підпільної Е. Лясота прибув з метою агітації козаків виступити на боці Австрії проти Туреччини і залишив нащадкам цінні матеріали з історії Базав-

луцької Січі (1593-1638).

Щоденник німецького посланця є першою документальною розповіддю про життя січового братства. Вже при наближенні до Заморозької Січі - Лясота був зустрінутий делегацією кількох заслужених і авторитетних козаків, які вітали прибулих від імені січового товариства. Вступ іноземців на Січ супроводжувався гарматними пострілами. Особливу увагу Е.Лясота звернув на порядок голосування під час козацької ради. Після оголошення імператорської пропозиції, запорожці розділилися «на два кола. В одному була старшина, у другому — прості люди, яких називають черню. Обговоривши все між собою, чернь ухвалила своєю звичайною acclamation - згода без голосування податися на службу до його цісарської величності, на знак чого кидала вгору шапки, після чого побігла до другого, старшинського кола і пригрозила, що коли хтось буде проти, вони його втоплять у воді. Але старшина відразу погодилася». Після досягнення згоди гриміли литаври і десяток гарматних пострілів.

Виконавча влада належала кошовому отаманові. Про значення цієї посади серед козацького товариства і характер виборів яскраво свідчать спостереження Гійома Левассера де Боплана: «…. коли зберуться усі старі полковники і старі козаки, що користуються серед них пошаною, кожен з них віддає свій голос за того, кого вважає за найздібнішого, і той визначається більшістю голосів. Якщо обраний не хоче приймати посади, відмовляючись невмінням, малими заслугами, браком досвіду чи похилим віком, це йому не допомагає... Якщо обраний козак приймає на себе обов'язки старшого, то дякує зібранню за виявлену честь, хоча (додає, що) недостойний і для такої посади нездатний, далі ж, однак, урочисто запевняє, що докладе зусиль і старання, аби гідно послужити як усім взагалі, так і кожному зокрема, і що завжди готовий покласти своє життя за своїх братів (так вони називають між собою один одного). На ці його слова кожен плеше в долоні, вигукуючи: «Слава! Слава!» і т. д. Потім усі один за одним відповідно до свого рангу йдуть вклонитися йому».

(Прим. автора. Козацька виборча система. В той час, коли майже в усіх країнах Європи панували монархи у запорожців існувала республіканська форма правління. Кожен запорожець мав право голосу у загальній раді, якій належала вся повнота влади. *Загальна* (військова) рада відбувалася на Січі звичайно двічі-тричі на рік 1 жовтня та на другий-третій день після Великодня). На радах звичайно, обирали козацьку адміністрацію-старшину, тобто гетьмана або кошового отамана, суддю, писаря, осавула, а також менших достойників: довбиша, пушкаря та інших.

Треба завважити, що поряд зі словом «гетьман» на Січі вживалося рівнозначне «кошовий отаман». З часів визвольної війни українсь-

кого народу 1646-1654 рр., титул гетьмана закріпився за правителем основної частини визволених земель України, а для Запорожжя з того часу лишився титул кошового отамана. У XVI-XVIIIст. влада кошового отамана іноді не визнавалася частиною козацтва або урядом Речі Посполитої і тоді він волів титулуватися «старшим» («старшим на той час у Війську Запорозькому»).

Паланки на своїх радах обирали полковників, а курені — курінних отаманів. Рада й вибори старшини проходили за складною церемонією, яка формувалася століттями. У стислому викладі вона виглядає таким чином. У визначений день після служби у церкві та обіду запорожці виходили з усіх куренів на майдан. У цей час лунав постріл з гармати, а довбиш, що стояв на майдані, починав бити в литаври. Генеральна старшина, а також курінні отамани з клейнодами-символами влади, але без шапок виходили на майдан за простими козаками. Після складних церемоній відбувалися вибори або перевибори старшини, причому вони нерідко супроводжувалися суперечками та сутичками. Першим обирали кошового отамана, а потім – всю іншу старшину. За звичаєм обраний кошовий отаман мусив двічі відмовлятися від булави і лише за третім разом взяти її до рук.

Щоб він не забував свого місця і не зневажав рядових козаків і взагалі козацтво, старі січовики посипали його голову піском або мазали багнюкою. Кошовий же повинен у цей час дякувати за ласку й довір'я товариства і вклонятися на чотири сторони. Зате й козаки присягають бути слухняними вождю і виявляють йому всіляку повагу після виборів. Так, коли кошовий говорив, його вислуховували мовчки й підкорялися його рішенням, що стосувалися життя й смерті кожного козака, особливо під час воєнних дій.

Вибори кошового отамана знаменували кульмінаційний момент ради, оскільки від даної кандидатури значною мірою залежало життя на Січі протягом цілого року. Інші старшини: суддя, осавул та писар не відігравали такої визначної ролі, як кошовий. Як слушно підмітив Карстен Кумке: «Казацкие старшины являлись прежде всего исполнителями общественной воли группы людей. Не от властолюбивых старшин исходила власть, напротив, главным авторитетом была казацкая общность или, точнее, ее воля. Поэтому успех зависел от способности руководителей интегрироваться в группу, знать ее нужды, ибо только признаваемые каждым казаком приказы могли быть исполне-ны добровольно. Любое принуждение со стороны старшин для испол нения приказов или послуша-

ния со стороны казаков было невозможно, так как противоречило казацкой демократии».

У житті козацької громади особливе місце відводилося *курінному отаманові* - безпосередньому начальникові куреня, що був своєрідним козацьким земляцтвом. Назви куренів, як правило, походили від місцевості, де раніше проживали козаки на волостях. М. Слабченко нараховував у XVI ст. на Січі 7 куренів: Пашківський, Титарівський, Дерев'янківський, Поповичівський, Іванівський, Канівський, Дядьківський. Курінний отаман обирався на курінній раді і не потребував затвердження на загальному зібранні козацького товариства. Він здійснював прийом до куреня нових козаків, розпоряджався куреневим майном. З спогадів: «козаки куренные его так слушают, как своего отца...». За традицією, лише той, хто обіймав певний час посаду курінного, міг реально претендувати на обрання кошовим отаманом.

Специфічне самоуправління з притаманними йому демократичними рисами сприяло консолідації козацтва. Не став на заваді навіть перехід на державну службу тих козаків, які до 1625 р. перебували майже виключно на Запорожжі, хоча і не обов'язково в Січі. Слід зауважити, що ігнорування останнього фактора приводило багатьох дослідників до ототожнення кошового устрою з реєстровим. В офіційних актах польської адміністрації керівник реєстрових козаків іменувався «старшим, поручником» або ж «гетьманом» у розумінні керівника військового підрозділу. Там же йшлося й про поділ реєстрових на полки, сотні й десятки. Водночас на Січі залишався курінний устрій, при якому верховна влада перебувала в руках кошового отамана. З кінця 20-х років XVII ст. практикувалося обрання старшого серед нереєстрових, який іменувався «гетьманом запорозьким». Але в даному разі йшлося про вибори козацького ватажка для проведення чергової експедиції. Велике значення у справі консолідації козацтва, мала боротьба запорожців проти турецько-татарської агресії. Січ стала своєрідною військовою базою звідки розпочиналися морські та сухопутні походи, відповідно козацтво –

могутньою організацією з власним флотом, піхотою і артилерією. Вже протягом другої половини XVI ст. козаки здійснили десятки експедицій до Очакова, Кілії, Ізмаїлу, Акермана, Гезлева, інших турецьких твердинь на Північному Причорномор'ї. Згодом козацькі чайки досягли навіть, берегів Анатолійського півострова, зокрема, фортець Сінопа і Трапезунда. Актові матеріали зберігають багато листів турецьких султанів, кримських ханів та інших високопоставлених осіб, в яких вони скаржилися польському урядові на запорожців, намагалися використати походи останніх як привід для втручання у внутрішні справи Речі Посполитої. У відповідь власті заявляли, що вони не можуть покарати козаків, оскільки запорожці їм не підпорядковані. Лише перед реальною загрозою турецької агресії в 1590 році сейм ухвалив постанову «Порядок щодо низовців і України». Вона передбачала, зокрема, виведення із Січі «людей свавільних» і зміцнення там реєстрової залоги представниками шляхти. Однак, аналогічні постанови викликали зворотну реакцію і не перешкоджали зростанню запорозького товариства. Один із сучасників зазначав: «Напрасно поверялось панам и их дозорцам ловить и заковывать бродяг (гультяев), бегавших из королевских и дедичных имений, и возвращать их в места прежнего жительства, где их могли тотчас же казнить жестокою смертью. Пока Запорожье со всеми днепровскими островами и приднепро -вскими трущобами не будет во власти панов - нельзя задушить козачество».

Наступні події, пов'язані з козацькими повстаннями, перекреслили плани уряду Речі Посполитої. Зростаюча козацька енергія на Січі змусила його відмовитись від тиску на запорожців і перейти до пошуків компромісів. За участь у війні проти турків та їхніх васалів (1600 р.) козаки висунули свої вимоги: відміну баніції, повернення вольностей, наданих Стефаном Баторієм, заборону старостам кривдити козаків на волості. (*Прим. автора*. Баніція - покарання вигнанням з вітчизни). Початок XVII ст. ознаменувався цілою серією гучних походів на Чорне море під керівництвом П.Сагайдачного. Гетьманування Сагайдачного збіглося з масовим приходом на Січ покозачених селян та міщан. Не випадково магнат Януш Острозький на одному із засідань сейму закликав вжити проти них суворих заходів, «лише б хлопи наші, до козаків не приставали і до них себе не прилучали». Тож, очевидно, не стала проблемою організація 40-тисячного війська для походу проти полчищ султана Османа II (1618-1622) під Хотин (1621).

Зростанню міжнародного авторитету запорожців сприяла також їхня участь у Тридцятирічній війні (1618 — 1648). Про це яскраво свідчить текст маніфесту шведського короля Густава-Адольфа (1611 — 1632) від 25 червня 1631 р., підготовлений його радником Жаком Русселем. «Благородні і вільні лицарі, — зазначалося у зверненні до

запорожців, мужі хоробрі, володарі Дніпра і Чорного моря, а що найважливіше, релігії християнської грецької старинної завзяті оборонці». А далі містилася пропозиція перейти на службу до шведського монарха.

Одним із найважливіших факторів консолідації козацтва стало перетворення її у своєрідний осередок визвольного руху українського народу. Саме на Запорожжі здобув авторитет і визнання Криштоф Косинський, який очолив виступ козацтва проти панського свавілля. Останній похід на волості (1593) гетьман Косинський здійснив із Січі. Цей шлях став у майбутньому основним для руху повстанських сил аж до часів Богдана Хмельницького. Очоливши повстання влітку 1594 р., Северин Наливайко відправив з Брацлавщини посольство на Запорожжя із закликом до спільних дій. Із Січі на допомогу повстанцям виступив загін на чолі з Григорієм Лободою. Навіть після Солоницької битви Сигізмунд III видав універсал від 1 вересня 1596 р., в якому містилося суворе попередження: «Тех запорожцев, а бысте с Запорожья на Украину, где бы ся выгребать хотели, не пушали, и противко ним, яко неприятелей коронных конно, збройне повстали и пристани до берегов моцно боронили, заховалибытеся в том всем водлуг конституции».

З 1625 р. Запорозька Січ стала центром організації повстанських загонів для боротьби проти коронного війська. Саме там з'являються письмові звернення до українського народу, зміст яких відбивав прагнення широких соціальних верств. На Січі конкретизувалися методи і завдання визвольного руху. Недаремно в листі до короля Владислава IV від 27 червня 1636 р. урядовий комісар у козацьких справах Адам Кисіль визнавав, що Запорожжя завжди було «капітулою всіх змовників проти існуючого порядку».

Отже, виникнення осередку лицарської вольниці — Запорозької Січі в другій половині XVI ст. було зумовлене поряд із внутрішніми потребами козаків, які знаходилися на південному порубіжжі, необхідністю захисту від зовнішньої загрози. Ці обставини мали безносередній вплив на зростання чисельності, формування демократичних засад військово-політичного устрою січовиків — коша. Важливим фактором консолідації українського козацтва стало утвердження Січі як форпосту боротьби проти турецько-татарської агресії і центру національно-визвольного руху в Україні.

Недаром для захисту своїх поселень в 1754 - 1757 рр. була побудована фортеця Святої Єлизавети:

1) – від козаків Запорозької Січі з однієї сторони;

2) – від турецько-татарської агресії з другої сторони.

Потім виникло місто, яке з 1775 р., після офіційного отримання міського статусу, стало називатися Єлисаветградом, (нині — Кіровоград).

ДОЛЕНОСНЕ XVII СТОЛІТТЯ. Середина XVII століття, це багато в чому визначальна доба в історії України. Колосальний вибух революційної енергії народу (недарма період 1648 — 1676 років сучасні вітчизняні історики цілком слушно називають національно-визвольною революцією); небачені жертви, що їх повсталі українці віддали на олтар свободи; блискучі перемоги і невдовзі нові катастрофічні поразки, котрі, як здавалося, зводили плоди цих перемог нанівець; щирий патріотизм, готовність віддати своє життя задля Вітчизни — і неспроможність навіть найглибших умів епохи обґрунтувати й збагнути сутність поняття «суверенна національна держава»; шляхетність — і епідемія зрад, що, власне, й призвело в 60—70-х роках XVII ст.. жахливої національної катастрофи — Руїни; показний демократизм козацької старшини і явне, свідоме прагнення у примножуванні своїх багатств не поступатись «ясновельможному панству» Речі Посполитої, мати не менше статків, слуг, земель; нарешті, суперечлива, таємнича, незбагненна постать вождя революції Богдана Хмельницького — усе це разом узяте, доволі переконливо пояснює, чому ті вогняні роки були, є й довго ще залишатимуться на «вістрі уваги» істориків.

Тим більше, що саме на той період припало найвідповідальніше (і, як виявилося, найбільш згубне для крихкої української державності) політичне рішення Хмельницького — січневий Переяславський акт 1654 року. Той самий акт, що вплинув на долю України на три століття наперед, включивши її територію до «євразійського» (якщо заводно, «московсько-ординського», «самодержавно-візантійського», тоталітарно-неєвропейського) «просторового поневолення». Як і чому гетьман наважився на такий крок, чи він усвідомлював, із ким має справу (будучи сам, зауважимо, людиною цілком європейської освіти й епітет «козацький Макіявель», яким Зіновія-Богдана нагородив канцлер Речі Посполитої - Оссолінський, а також деякі інші освічені поляки того часу, по суті, виглядає радше компліментом, враховуючи ставлення до знаменитого флорентійця в контексті доби), чи можливі були альтернативи Переяславу? Про це ми поговоримо сьогодні. І будемо враховувати при цьому, що як географічна карта не передає реальної складності тієї чи іншої території, будучи лише схемою земель, хай тисячу разів правильною, так і всі моделі, концепції та варіанти історичного розвитку є неповними й обмеженими.

Отже, почати варто з геополітичного становища козацької України наприкінці 1648 року. Гетьман Хмельницький, тоді вже триразовий

переможець військ Речі Посполитої: під Жовтими Водами, Корсунем та Пилявцями, — здобув безперечно високу повагу й авторитет в очах не лише власного народу (це, одразу підкреслимо, базовий, вирішальний момент), але й усіх сусідів. Коли було довершено розгром польських з'єднань під Пилявцями, гетьман мав унікально вигідні й військово-стратегічні, й політичні позиції: здавалося, що у Варшави не було вже сили боротися з могутнім козацьким гетьманом, уряд не мав належної кількості готового війська, й дорога на столицю Польської держави була відкрита. На ці обставини мінімально впливав той факт, що в перебігу дипломатичних перемовин зі Стамбулом та Бахчисараєм (турецьким султаном та номінально підвладним йому кримським ханом) – Б.Хмельницький, спритно маневруючи й прагнучи заручитися підтримкою цих східних можновладців, вдався у своїх листах до хана Іслам-Гірея до велеречивих та туманних фраз, що їх при бажанні можна було б тлумачити як визнання себе васалом цього правителя - звісно, реально ці фрази нікого ні до чого не зобов'язували (не так було в Переяславі), проте натомість Б.Хмельницький отримав певну (небезпечну й неоднозначну) військову допомогу ханського уряду. Цей протекторат був уявним, формальним, і гетьман вподобав такі «паперові» договори - втім, йому ще належало обпектися у своїй політиці «полівасалітету».

Отож повторимося: ці номінальні «визнання зверхності» чи то хана, чи то турецького султана (це сталося дещо пізніше, 1650 року, й не розголошувалося публічно; джерела повідомляють коротко й глухо лише про те, що Богдан нібито визнав «сферою впливу» султана подільські землі по Дністер, до Кам'янця-Подільського, а султан, у свою чергу, надіслав гетьману бунчук, булаву, шаблю й почесний жупан та наказав кримському хану надавати йому допомогу проти поляків), все це не впливало вирішально, а тим більше фатально на зовнішньополітичні успіхи або ж невдачі Б.Хмельницького.

А що ж, власне, впливало? Два засадні напрямки:

1) - недостатня визначеність у геостратегічному виборі гетьмана (він аж до початку 1649 року постійно заявляв, що є лояльним підданим короля Речі Посполитої й бореться лише проти ворожої щодо козаків та православних шляхти, а кажучи узагальнено - постійно вагався у своїх прикінцевих намірах, не знаходячи «точки опори» для державної самостійності козацької України).

2) - різке падіння авторитету гетьмана в народі після укладення ним Зборовського договору з Польщею у серпні 1649 року (це наслідок згаяного ним часу наприкінці 1648-го й невдалої облоги Львова та Замостя), коли прості українці ясно побачили, що на них чекає повернення нереєстрового козацтва в польську неволю і взагалі відновлення підданства Речі Посполитій.

Це було сприйнято «соціально незахищеною» частиною населення як пряма зрада гетьмана. Ось коли наочним (і трагічним) чином підтвердилась істина: міцність зовнішньополітичних позицій державного діяча визначається передовсім мірою його підтримки власним народом усередині країни.

Саме на цьому тлі варто розглядати й перебіг переговорів Хмельницького з московським урядом царя Олексія Михайловича про підданство, наскільки реальним воно буде? А може, про символічний протекторат? Про військовий союз? Ми знаємо, в якому напрямі розвивалися подальші події. Чи знав гетьман, що веде переговори з правителем, який розглядає його країну як «тимчасово втрачену» свою спадщину? Чи знав він узагалі, як варто розмовляти з Москвою? Більше, проте, важила та обставина, що уряд гетьмана перебував на початку 1650-х років у вкрай важкому, мало не безвихідному становищі: негласне підпорядкування турецькому султану не забезпечувало татарської допомоги, а без неї козацтво (особливо в умовах розчарування та протесту неповноправних класів) вже не могло достатньо успішно змагатися з Польщею (окрім перемоги під Батогом).

Дипломатичні контакти з царем та його боярським оточенням гетьман встановив ще з 1648 року. Спочатку це були вельми своєрідні переговори, де сторони дуже довго, методично, з великою обережністю та недовірою з'ясовували позиції одна одної. Так, царський уряд був вельми не задоволений союзом Хмельницького з «басурманами» (тобто з ханом та султаном). У перші місяці після початку повстання сам варшавський уряд сповіщав Москву про події в Україні та про союз козаків із татарами, причому на підставі нещодавно укладеного договору нагадував про обопільне зобов'язання виділити військо для допомоги сусіду в разі навали кримських татар. Москва не відповідала відмовою, але й не поспішала діяти; додатковим мотивом для вичікування були й наполегливі чутки про те, що після смерті короля Владислава найреальнішим його наступником може бути... цар Олексій Михайлович (астма Москва в це вірила...).

Цікаво, що цю ідею певною мірою підтримував і сам Хмельницький. Він скористався посланцем московських воєвод до Адама Киселя, одного з відомих державних діячів Речі Посполитої, затримав цього посланця та відправив із ним на царське ім'я приватний лист (від 8 червня 1648 року) з оповіщенням про здобуті ним перемоги під

Жовтими Водами та Корсунем і з висловленням свого гарячого бажання, аби в його землі самодержавним государем був саме Олексій Михайлович, для чого пропонував свої збройні сили для організації спільних воєнних дій проти шляхти. Тут — і це важливо підкреслити, ще не йдеться про підданство України царю, а тільки про бажання мати його государем у самій Речі Посполитій, головне ж - отримувати від нього допомогу, не стільки людьми, скільки грошима.

Безпосередні ж зносини Хмельницького з царем Олексієм розпочалися завдяки посередництву єрусалимського патріарха Паїсія, який, перебуваючи в Києві наприкінці 1648 р., зблизився зі знаменитим козацьким гетьманом. Богдан, після тривалих вагань (особливо коли побачив, що новообраний польський король Ян Казимир налаштований вельми вороже), пристав на пропозицію Паїсія та відправив разом із ним до Москви полковника Мужиловського з декількома козаками як почет-супровід, а насправді як свого посла до царя з проханням про покровительство та підданство, що мало залишитися таємницею для поляків.

У Москві полковника розпитали (дуже докладно) у Посольському приказі про мету його приїзду й про те, що робиться у козаків із поляками. Мужиловський заявив, що розповість про це лише самому царю 4 лютого 1649 р. цар зі звичайними церемоніями прийняв гетьманського посла в присутності Паїсія. Полковник «поклав до ніг» государя лист від гетьмана, в якому коротко викладав історію останнього повстання та польських утисканъ, а в кінці листа містилося прохання про царську допомогу. головним чином задля захисту православної християнської віри. Проте цей лист було складено в навмисно туманних, непевних висловах; Мужиловського затримали, а до гетьмана направили особливого посла, Григорія Унковського, з листом у відповідь, де давалася порада гетьману й козакам просити в сейму у Варшаві дозволу на перехід запорозького війська в царське підданство та агітувати за обрання Олексія Михайловича польським королем (очевидно, Москва була не в курсі, що короля уже обрано). Дуже характерно, що Унковський, цей перший посол від царя (а потім були й інші: боярин Григорій Пушкін, посольський дяк Алмаз Іванов, думний дяк Михайло Волошенінов, перед Переяславом - відомий Бутурлін), уже віз багаті подарунки від царя (золото, гроші, хутра) для гетьмана та деяких, прихильних до Москви, представників козацької старшини!

Звичайно, траплялись і періоди певного охолодження (й навіть різкого погіршення) відносини чигиринського уряду та Москви. Так, у 1650—1651 роках Хмельницький у різних висловах лаяв московських прикордонних воєвод, котрі скаржилися йому на козаків, що ті мовляв не шанують у листуванні повного царського титулу, захоплюють порубіжні з Московією землі; гетьман (щоправда, лише в узькому колі, й,

як повідомляють деякі джерела, напідпитку...) кричав (так викладали це в донесеннях царю воєводи): «Вы-де за земли да за пасеки говорите, а я-де и города Московские и саму Москву сломаю! Кто-де на Москве сидит, и тот-де от меня не отсидится». І все ж таки з року в рік дедалі більше брали гору спільні матеріальні інтереси (це меншою мірою стосувалось особисто гетьмана, значно більшою - Виговського, Тетері, низки впливових полковників).

Приміром, новий царський посланець, піддячий Іван Фомін (це вже 1653 рік), відправляючись на черговий «раунд» переговорів із гетьманом про умови підданства, для «додаткового підсилення» політичних аргументів Москви віз із собою такі «скромні подарунки»: «гетьману сорок соболей в 80 рублей, да две пары добрых по 10 руб. пара, а Выговскому пару соболей також в 10 руб; також 40 соболей в 70 рублей ему же, Выговскому, от гетьмана в тайне». А на початку вересня 1653 року «ближний царев стольник» Матвій Стрешньов та дяк Мартем'ян Бредихін доставили до Чигирина вже майже офіційне «государское жалование» для гетьмана та старшини - в сумі 2352 руб (вельми солідна сума на той час; втім, гетьман і до того, й після аж ніяк не був малозабезпеченою людиною...).

(*Прим. автора.* Можна стверджувати, що більшість земель Правобережної України, (а це й частина теперішньої Кіровоградщини) належала Б.Хмельницькому).

В грамоті, що її везли Бредихін та Стрешньов, між іншим, писалося: «И о чем они тебе, гетман, говорить учнут, и тебе бы в том им верить, и к нам, великому государю, отпустить их не задержав». Додамо, що й зміст грамоти був вельми знаменним: посли вручили Хмельницькому згоду «на принятие его под высокую государеву руку». Цю акцію (не без вирішального впливу патріарха Никона) затвердив у жовтні 1653 р. Земський собор у Москві.

Залишається тільки звернути увагу читача на два моменти:

По-перше, починаючи вже з 1649 року представники царя, прослухавши під час переговорів із людьми Хмельницького дещо туманні прохання про «допомогу», «високе государеве покровительство», «захист православ'я» тощо, жорстко й чіпко вимагали роз'яснити: що конкретно при цьому має гетьман на увазі. І з кожним «раундом» тодішніх переговорів умови Москви ставали дедалі агресивнішими: розташування військ царя на українській землі, обмеження права гетьмана на дипломатичні контакти, тотальна й безумовна присяга всіх українців на вірність царю... А можливості Хмельницького протистояти цим вимогам ставали дедалі меншими, бо менше залишалося надійних союзників, а підтримка простого народу, який ясно бачив станову обмеженість політики гетьмана, танула. До того ж «вольності козацької» (тобто привілеї старшинської верхівки) цар - гарантував.

По-друге. Варто ще раз нагадати про відомий (доленосний) епізод січня 1654-го в Переяславі. У відповідь на прохання Хмельницького, аби цар (посли від його імені) присягнувся шанувати права козаків та всього Війська Запорозького, (а козаки, зі свого боку, присягу на вірність царю принесли), боярин Бутурлін з обуренням відповів: у Московській державі тільки піддані присягають своєму государю, але ніяк не навпаки! А ми тут будемо говорити про «Громадський договір» Руссо, поділ влади та європейські цінності...

(Прим. автора. Навіть найвидатніший серед гетьманів України не був байдужим до матеріальних принад: грошей, підношень, «відкатів» («відкупів», мовою того часу), хутра, злата тощо. Що ж говорити про сьогоденну владну українську еліту, яка, відверто кажучи, не варта й пилу з Богданового чобота? Адже в історії залишаться заслуги гетьмана, а з «цими царьками» сьогоднішньої України буде зовсім інша розмова).

ІСТОРІЯ – БОЛІСНИЙ ПРОЦЕС УСВІДОМЛЕННЯ.

Державне будівництво проходить безболісно тільки тоді, коли загальний історичний досвід має під собою народне виправдання. Цей родовий досвід минулого внутрішньо цементує нації й дає вектор руху на перспективу. Без цього загальноприйнятого розуміння історії всяке державне майбутнє виглядає ефемерно.

Як не дивно, але в Україні проводиться цілеспрямована брехня. За роки незалежності України зміст шкільних підручників по історії перетворилося в конфліктну територію сучасної політичної еліти. Два десятки років громадяни не можуть знайти солідарну оцінку свого минулого. Хто в цьому винуватий? Політики? Академічна наука? Педагогіка, що покликана виховувати громадян через історію? Питань багато, а поверхневих відповідей ще більше.

Знаходження загальної національної історії - болісний процес усвідомлення народом своєї єдності. Без цього усвідомлення співтовариство людей (нації, народності, плем'я) помре на етнічній карті миру. Наприклад історик Борис Поршнєв назвав появу солідарної цивільної пам'яті – «хворим часом» у становленні народів.

Політики люблять тупцювати в історії. Пристосувати академічну науку для реалізації своїх тактичних і стратегічних завдань заманливо й ефективно. Якщо виборці переймуться «потрібним» сприйняттям

загального минулого, то вони схвалять й «потрібну програму» на майбутнє. Українська історична наука - унікальна, тут навіть археологію поставили на службу сучасній політиці. В 1995 році офіційний академічний журнал «Вісник Національної академії наук України» опублікував глави із книги Юрія Каныгина «Україна в духовній історії людства». Автор цілком серйозно, використовуючи наукові інструменти, доводив, що наша країна - колиска всього людства. Саме з берегів Дніпра перші люди пішли освоювати мир. Не було ні Вавилона, ні Шумеру, ні Єгипту. Тільки Україна «поширювала свою духовність на безлюдних просторах Землі».

Автор сформулював оптимістичний висновок: «Новий історичний етап для України буде позитивним. Ми переконані в українському чуді XXI століття - стрімкому й потужному зльоті нашого народу, що буде мати яскраво виражену, духовну складову...»

Через рік ці «академічні» тези потрапили в шкільний підручник. Коли весь абсурд став випирати назовні, «унікальний Древній мир» тихо забрали із цивільної історії для 7 класу. Українська наука зробила паузу й повернулася в русло звичної хронології.

У травні 1996 року народний депутат України Василь Кузьев - доцент Миколаївського пединституту - звернувся з офіційним запитом до керівників Верховної Ради й уряду. Народний обранець зажадав вилучити й знищити всі нові шкільні підручники історії для старшокласників.

Що не сподобалося в новому підручнику миколаївському викладачеві? От витримка з його депутатського запиту: «Цілеспрямована брехня, перекручення історичних фактів, фальсифікації минулого України тяжким тягарем звалюються на плечі підростаючого покоління, деформують його свідомість».

«Нова національна історія» обурила не тільки Кузьева, але й усіх, хто одержав базове утворення при СРСР. По яких же підручниках усмоктували досвід поколінь наші батьки й діди?

Як було раніше- укладачів «невдалих» підручників розстрілювали.

Після революції 1917 року прагнення переулаштувати старий мир відбилося на формі й змісті утворення. У школі скасували класно-визначену систему, багато предметів і підручники. Першою справою забрали із програми стару «царську історію». Ця дисципліна була відсутня до середини 30-х років XX століття. Її замінили суспільствознавством, що давало дітям початкові знання про походження людини, історії праці й класовій боротьбі.

В 1934 році за рішенням Політбюро була створена спеціальна комісія під керівництвом Жданова. У її завдання входило підготувати підручники історії для середньої школи. Провели спеціальний конкурс, на який надіслали цілих 47 варіантів нової комуністичної історії.

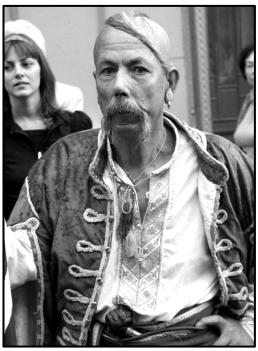
Комісія прочитала рукописи, і всі вони одержали розгромні рецензії від самого Сталіна. Пізніше майже всіх укладачів «невдалих» підручників - розстріляли.

У друге коло конкурсу вийшла тільки одна книжка, написана істориками під керівництвом професора Шестакова. Це був підручник для 4-го класу, що через тотальну відсутність взагалі яких-небудь історичних посібників рекомендували використати також у старших класах. У книзі все було просто й зрозуміло. Іван Грозний і Петро I - видатні державні діячі, які перемогли опозиційну аристократію й побудували сильну державу. Після 1917 року партія більшовиків скинула царя, розгромила зрадників-троцькістів, провела індустріалізацію, колективізацію й культурну революцію. Побудова соціалізму під керівництвом великого Сталіна - закономірний підсумок усього попереднього розвитку радянського народу.

Ця генеральна схема виявилася дуже зручною. Вона згодом застосовувалася до всіх подій XX століття, а потім поширилася й на все минуле. Незмінними виявлялися організуюча роль партії під керівництвом вождя, бездоганність її стратегії й перевага радянського ладу над іншими режимами.

З підручника час від часу забирали портрети розстріляних маршалів і додавалися портрети живих. Після війни ввели розділи «про віроломний напад», «10-ти сталінських ударах». А при М.Хрущеві з'явилися «глухі» фрази про «тимчасові прорахунки», «завищеній самооцінці Сталіна», «перегинах у кадровій політиці». Але про самий культ особистості - ні слова.

Академічна наука непомітно «підтяглася» до легендарного підручника. Були написані фундаментальні історії Великої Вітчизняної війни, Цивільної реформи 1861 року й декабризму. Поступово вся вітчизняна історія, від первісного ладу до сучасності, уляглася в стрункую концепцію. Гарна вона була або погана? Не суть важливо. Головне те, що підручники по цивільній історії СРСР виконували свою функцію - уніфікували історичну пам'ять народу й внутрішньо цементували багатонаціональну державу. Це була єдина програма, що споювала нації й давала вектор руху в майбутнє.

Ми українці – унікальні.

В 1991-м усе звалилося. Колишні союзні республіки стали створювати «своє» минуле. За роки автономного існування колишні союзні республіки встигли створити тільки по одному підручнику своєї цивільної історії. Україна тут випередила всіх. Наше Міністерство науки й утворення змусило дітей вивчати цілих три варіанти свого

національного минулого, що підганялося на догоду ідеології змінюваної еліти. Спочатку школярі встигли засвоїти основну концепцію історії, де минуле буття українського народу (від трипільської епохи до сучасності) трактуєть-ся як рух до єдиної пра-вильної мети – державотворенню .

Потім Україна в підручниках з'являється жертвою всіх, хто хотів її захопити, окупувати, знищити: від татаро-монголів до більшовицької кліки з Москви. Всі наші багатостраждальні землі були тимчасово окуповані, але «щасливим образом повернулися» у границі єдиної держави.

Третій варіант загального минулого був недавно обнародуваний Міністерством науки й утворення в новому шкільному підручнику. Це самий толерантний варіант історії, що повинен примирити Захід і Схід України. Він також обслуговує інтереси правлячої еліти - у підручнику присутня докладна біографія президента країни Віктора Януковича й усього два рядки присвячений «Блакитній революції» 2004 р. Тепер тільки можна представити, яка «історична каша» зробиться в головах наших молодих громадян за останні двадцять років.

В 2004 році на Всеросійському гуманітарному форумі президент РФ Володимир Путін озвучив своє бачення історії для народу. От витримка з його виступу: «...Раніше історики напирали на негатив, тому що було завдання зруйнувати колишню систему. Зараз у нас інше, творче завдання. Необхідно зняти всю лушпайку й піну, які за ці роки нашарувалися. У підручниках повинні бути викладені історичні факти, вони повинні виховувати в молоді почуття гордості за свою історію й свою країну».

Академіки від історії виконали завдання. З'явився новий шкільний підручник історії Російської Федерації. Яке минуле відтепер будуть вивчати школярі сусідньої країни? От кілька наскрізних тез із цього посібника, що стосуються України:

1. Назва «Україна» виникло наприкінці XII в. для позначення давньоруських земель, які безпосередньо граничили зі степом (термін уживається в значенні «окраїна»);

2. Всеукраїнська Рада в Переяславі під керівництвом Б. Хмельницького в січні 1654 р. ухвалила рішення щодо возз'єднанні України з Росією. Це відповідало інтересам двох народів.

3. Спроби гетьманів-зрадників И.Виговского, М.Дорошенко, И.Мазепи відірвати Україну від Росії не одержали підтримки переважної більшості українських народів, що виступав проти них.

4. Діяльність російських правителів Петра I і Катерини II мала позитивне значення для України. Український народ одержав захист від економічного утиску козацьких старшин і грабіжницьких нападів турецько-татарських феодалів.

5. Проголошення в 1918 році незалежності України було проявом сепаратизму, не відповідало інтересам українського народу й не мало всенародної підтримки.

6. Українська Центральна Рада підписала в 1918 році ганебний Брестський мир, у результаті чого німецькі війська окупували Україну й грабували селян.

7. Голодомор 1933 року не був геноцидом українського народу, тому що голодом були уражені окремі райони Росії й Казахстану, голодували не тільки українські селяни, але й представники національних меншостей. Побічними причинами голоду стали посуха й помилки, допущені низовими органами влади в ході проведення колективізації.

8. Пакт Молотова - Риббентропа був змушеним, але необхідним актом для підготовки до відбиття майбутньої німецької агресії.

9. Під час Великої Вітчизняної війни українські націоналісти перебували на службі німецьких окупантів. Чимало їх служило в німецькій воєнізованій організації СС, визнаної пізніше Нюрнберзьким трибуналом злочинної. Керівники Організації українських націоналістів, зокрема С. Бандера, А. Мірошник, Р. Шухевич, були агентами німецької розвідки.

10. У червні 1941 року українські націоналісти зі складу батальйонів «Нахтигаль» й «Роланд» у Львові влаштували масові розстріли польської і єврейської інтелігенції. Протягом всієї війни українські націоналісти брали участь у геноциді євреїв на території України, зокрема в Жіночому Яру (Київ).

11. Українська повстанська армія створена за допомогою німецької окупаційної влади, що надала націоналістам зброю й інструкторів. Ці воєнізовані формування не воювали проти німецьких окупантів.

12. РСФСР була основним донором економічного розвитку післявоєнної УРСР.

13. У розпаді СРСР винуваті зрадники й зовнішні сили.

14. Незалежна Україна - це неприродне державне утворення, приречене на швидку загибель.

Восени 2008 р. з ініціативи доктора історичних наук Н. Яковенко була створена моніторингова група з 12 чоловік, що розглянула шкільний підручник на предмет його відповідності вимогам сучасних істеричних знань і потребам сучасного суспільства. Академічні історики видали зовсім нову концепцію досягнення солідарної пам'яті народу про своє минуле. Тексти в підручнику політично не ангажовані й спонукують школяра до самостійного осмислення подій. Однак сама Н.Яковенко скептично підсумувала: «З огляду на зміну політичних обставин, важко прогнозувати, як будуть розвиватися події надалі». Інакше кажучи, поки владні еліти не перестануть підбудовувати під

себе історію, наші діти ризикують спостерігати в підручниках портрети своїх «розстріляних маршалів», або в українському варіанті – представників влади і президентів - у в'язниці.

ОКРЕМІ КОЗАЦЬКІ ТОВАРИСТВА УКРАЇНИ. (2010-2012 р.)

1. МГО Азово-чорноморське козацьке військо - А.Грива.
2. КТ «Звичайне товариство українських козаків» - Е.Петренко.
3. КТ «Реєстрове козацтво» - Г.Нужний.
4. КТ «Гетьманське Військо» - М. Фурса.
5. Товариство Нестора Махна «Гуляй-поле» - О.Притула.
6. Переяславский курінь - В.Исаков.
7. Козацьке товариство м. Києва - А.Соловей.
8. Київський отаманський округ - В.Песців.
9. Козацька національна федерація кикбоксингу - П.Орел.
10. Одеське обласне козацьке товариство - В.Запорожець.
11. Кіровоградська ОГО «Центральний Козацький Округ» - В.Карпов.
12. Міжнародна асоціація «Козацтво» - О.Конечний.
13. Центр Козацького Характерництва - О.Холошня.
14. Черкаський козацький полк - О.Туз.
15. Дніпропетровський козацький округ - О.Ламкин.
16. Полтавський козацький округ - В.Поляков.
17. Київське козацьке товариство - М.Коваленко.
18. Товариство козаків Київщини - П.Аброскин.
19. Окремий козацький полк Архангела Михайла - С. Верхоглядов.
20. Осавульський полк - Е.Кулиш.
21. Снижнянский полк - О.Багненко.
22. Краматорський полк - В.Вороняч.
23. Агропромисловий козацький округ - С.Муравйов.
24. Херсонський козацький полк - В.Стецун.
25. Військово-патріотичний козацький полк «Молода Січ» - С.Черняк.
26. Козацький автомобільний полк - О.Тереза.
27. Український козацький центр особистої безпеки людини - О.Куль.
28. Гетьманське козацьке військо - С.Брижицкий.
29. Волинський полк - С.Разумов.
30. Південний оперативний округ - П.Солодский.
31. Центральний залізничний округ – О.Сухомлинов.
32. Козацька територіальна оборона - В.Сидих.
33. Паланка війська запорізького - В.Убогість.
34. МГО «українське козацтво» - І.Вардинець
35. Східний Кальмиуский козацький округ - В.Дебелий.
36. Азовське козацьке військо - В.Задунайський.

37. Горошинский козацький полк - В.Липко.
38. Міжнародний союз козаків - В.Скубаев.
39. МГО «Козацтво Запорозьке» - Д.Сагайдак
40. Військо вірних козаків-чорноморців - О.Дрямин.
41. Козацьке товариство «Отаман Сирко» - Ю.Михайлов.
42. Всекримске військо козацьке - С.Супрун.
43. Солом'янско-святошинске товариство - О.Вертелецький.
44. Севастопольський козацький полк - В.Кондратюк.
45. Союз козаків «Військо Запорізьке» - П.Заболотний.
46. Козацький регіональний округ – В.Середа.
47. Донецький козацький округ – А.Колокайло.
48. Київський благодійний фонд «Козацький» - В.Михайлов.
49. Козацький центр «Бойовий гопак» - В.Пілат.
50. Екологічний козацький полк - В.Сердюк.
51. Полк імені И.Мазепи - И.Мазепа.
52. Ялтинско-алупкинский округ - А.Оскин.
53. Васильковский козацький полк - А.Півень.
54. Харківський козацький полк - М.Мирошниченко.
55. Чорноморське козацьке з'єднання - В.Пуклич.
56. Козацький спортивний полк - С.Арестов.
57. Кіровоградська Буго-гардівська паланка - В.Шарий.
58. Південний козацький округ м. Одеса - М.Пеструев.
59. Одеський козацький полк, центральна паланка - О.Горобець.
60. Козацький кредитний союз м. Одеса - В.Перминов.
61. Козацька громадська організація Одещини - О.Ворона.
62. Козацький полк імені Палія - И.Палій.
63. Криворізький козацький полк - Ю.Десинов.
64. Козацький науково-навч. полк "Українознавства" -П.Кононенко.
65. ВГО «Всеукраїнське Козацьке Військо» - В.Каленяк
66. ВГО «Козацтво Нової України» - М.Ситнюк.
67. МГО «Міжнародний комітет Всеукраїнського козацтва» А.Соколов.
68. МГО «Міжнародний Союз козацтва» - О.Хорофейко.
69. МКС «Українське Гетьманське Військо» - В.Щербина.
70. МГО «Міжнародна Академія Козацтва» - М.Ямненко.
71. Козацький полк офіцерів запасу - О.Лалак.
72. Буго-чорноморський кіш - В.Юшко.
73. Всеукраїнське суспільне об'єднання «Всеукраїнське Гетьманське Козацтво імені Івана Богуна» - О.Гарнашинский.
74. Студентський козацький полк УВКИ - М.Левченко.
75. Південно-східний козацький округ - В.Зиненко.
76. Уманський окремий полк - А.Палій.
77. Миколаївський козацький полк - В.Ракуленко.
78. Козацько-мерефянский кіш імені Івана Сирка - И.Федулов.

79. Паланка козаків-запорожців - О.Черкасов.
80. Кінний козацький полк Благодійний фонд «Козаки» - О.Юрчишин.
81. Ясиноватский полк - О.Гращенко.
82. УК. Краснолуцке районове товариство «Схід» - С.Василенко.
83. Видубицкий полк - В.Тарновский.
84. Осавульський полк спеціального призначення - К.Шатохин.
85. Ингульска паланка українського козацтва - В.Боцманенко.
86. «Сиверско-бурлуцкий козацький кіш» УК - М.Медяник.
87. Кадетський корпус ім. Рівноапостольн. кн. Володимира - Д.Шубін.
88. Сумське обласне козацьке товариство ВГО «Всеукраїнське козацьке військо» - В.Максютенко.
89. Чернігівський козацький полк - В.Нечепа.
90. Волинське обласне товариство козаків «Волинська Січ Війська Запорізького» - В.Присяжнюк.
100. МГО «Українське Реєстрове Козацтво» - А.Шевченко.
101. Кіровоград ОГО «Українське Реєстрове Козацтво» - І.Добрянський
102. Кіровоградська міська, молодіжна військово-козацька паланка інституту МАУП, (ОГО «Центральний козацький округ») – М.Свірень.
103. Кіровоградське ОКТ «Козаки Інгулу» - О.Нестройний.
104. Кіровоградська ОГО «Центрально-Український козацький Округ» - Ю.Касьянов.
105. Кіровоград ОГО «Академія історії та археології», (відділення МГО «Міжнародна академія козацтва») – О.Травкін.
106. Кіровоград. «Буго-Гардіївсько-Кодацько-Інгульське КТ» Ю.Яценко.
107. Кіровоградське МКТ Центрального козацького округу - В.Власенко.
108. Знам'янська районна організація «Окремий Чорноліський полк «Імені Козака Мамая Центрального Козацького Округу» - В.Мазуренко.
109. Світловодська міська сотня окремого Чорноліського полку імені козака Мамая «Центрального Козацького Округу» - В.Ємченко.
110. Структурний осередок Українського козацтва в Світловодському районі Кіровоградської області – О.Якимець.
111. Долинська районна степова сотня окремого Чорноліського полку ім.Козака Мамая Буго-Гардіївського округу УК – В.Молчанов.
112. Кіровоградський полк січових стрільців, (Кіровоградської ОГО «Центральний Козацький Округ») – О.Маленко.
113. Новгородківський козацький полк, Кіровоградської ОГО «Козаки Інгулу» - В.Ковальов.
114. Устинівський козацький полк, Кіровоградської ОГО Козаки Інгулу – О.Садовенко.
115. Кіровоградська ГО, (представництво) «Кіровоградська Академія Козацтва» Р.Тараненко.

Нажальу цій книзі, ми не можемо зазначити усі козацькі товариства України, станом на 01.01.2012 р. – їх більше 500 організацій…..

ТРЕТІЙ РОЗДІЛ.

Єлисаветград – Кіровоград
1754 2012

КІРОВОГРАДСЬКА ОБЛАСТЬ.

Кіровогра́дська о́бласть — адміністративно-територіальна одиниця України. Утворена 10 січня 1939 року. Розташована у центрі України, у межиріччі Дніпра і Південного Бугу. Практично вся територія області розташована на правому березі Дніпра. На півночі межує з Черкаською, на північному сході з Полтавською, на сході та південному сході з Дніпропетровською, на півдні з Миколаївською та Одеською, на заході з Вінницькою областями України. Площа області становить 24,6 тис.км² , (це 4,1% від території України). Протяжність області з півночі на південь становить майже 148 км, із заходу на схід — 335 км.

Хронологія історичного формування обл.:

1752 — створено військово-поселенську територію Нову Сербію.

1754 — засноване місто Єлисаветград.

1754 — створення Новослобідського козацького полку

1759 — Новослобідські козачі поселення були приєднані до Нової Сербії.

1764 — скасовані Нова Сербія і Новослобідський козацький полк, їхні території під назвою Єлисаветинської провінції ввійшли до складу утвореної указом Новоросійської губернії.

1796 — створено Єлисаветградський повіт Новоросійської губернії Російської імперії.

8 жовтня 1802—15 травня 1803 — Єлисаветградський повіт у складі Миколаївської губернії.

15 травня 1803—6 січня 1921 — повіт у складі Херсонської губернії.

1869 — засноване місто Знам'янка, важливий залізничний вузол України.

січень 1918 року — установлення радянської влади.

6 січня 1921 — Єлисаветградський повіт входить до Миколаївської губернії УСРР.

30 грудня 1922 — УСРР входить до складу Радянського Союзу.

7 березня 1923 — створено Єлисаветградський округ Миколаївської губернії.

8 липня 1924 — Єлисаветград перейменовано на Зинов'євськ, Єлисаветградський округ — на Зинов'євську округу.

3 червня 1925 — ліквідовано Миколаївську губернію.

2 вересня 1930 — створено Зинов'євський район УСРР.

1934 — місто Зинов'євськ перейменоване на м. Кірове.
10 січня 1939 — утворена Кіровоградська область, до якої ввійшли 30 районів: Аджамський, Бобринецький, Велико-Висківський, Витязівський, Добровеличківський, Долинський, Єлисаветградківський, Златопільський, Знам'янський, Кам'янський, Кіровоградський сільський, Компаніївський, Мало-Висківський, Новгородківський, Ново-Архангельський, Ново-Георгіївський, Ново-Миргородський, Ново-Празький, Ново-Український, Олександрівський, Олександрійський, Онуфріївський, Петрівський, Підвисоцький, Піщано-Брідський, Рівнянський, Тишківський, Устинівський, Хмелівський, Чигиринський; м. Кірове перейменоване на Кіровоград. 4 серпня 1941—8 січня 1944 — німецька окупація.

1939 — місто Знам'янка віднесене до категорії міст обласного підпорядкування.
1944 — утворено Червонокам'янський район.
26 листопада 1946 року — місто Олександрія віднесене до категорії міст обласного підпорядкування.
7 січня 1954 — Златопільський, Кам'янський і Чигиринський райони ввійшли до Черкаської області.
15 лютого 1954 року до складу Кіровоградської області включені Вільшанський, Гайворонський, Голованівський та Ульяновський райони Одеської області.
7 червня 1957 — скасовано Тишківський район.25 вересня 1958 — скасовано Великовисківський район.
21 січня 1959 — скасовано Червонокам'янський район.
16 липня 1959 — скасовані Аджамський і Підвисоцький райони.
12 листопада 1959 — скасовані Витязівський, Єлисаветградківський і Піщанобрідський райони.
1961 — місто Кремгес віднесене до категорії міст обласного підпорядкування.
1962 — скасовано Новогеоргіївський район, утворено Кремгесівський район.
30 грудня 1962 — скасовані Вільшанський, Гайворонський, Голованівський, Знам'янський, Компаніївський, Новгородківський, Новомиргородський, Новопразький, Онуфріївський, Рівнянський, Устинівський і Хмелівський райони; міста Гайворон і Новомиргород віднесені до категорії міст обласного підпорядкування.
4 січня 1965 — відновлені Гайворонський, Голованівський, Знам'янський, Компаніївський, Новгородківський, Новомиргородський райони;

міста Гайворон і Новомиргород віднесені до категорії міст районного підпорядкування.
1967 — утворені Вільшанський, Онуфріївський та Устинівський р-ни.
1969 — Кремгесівський район перейменовано на Світловодський.

Населення Кіровоградської області. Населення на 1 січня 2005 р. становило 1085,7 тис. чол. (2,3% населення України). Середня густота населення — 45,3 чол./км² це менше майже в два рази по Україні, (80 чол./км²). На 01.04.2009 р. проживало 1025,5 тис. чол., зараз набагато менше. В області живуть представники більш ніж 30 національностей. Із них українці становлять 90,13 %, росія - ни - 7,46 %, представники інших національностей — 2% населення.

В Державному архіві Кіровоградської області справ реабілітованих громадян, репресованих у 1920-1922 роках, небагато. З відомих причин: досі в Україні не реабілітовані повстанці-самостійники, так звані холодноярці (термін досить умовний, народжений за назвою території – урочище Холодний Яр Кам'янського району в 1939-1954 р. разом з Чигиринським районом належали до Кіровоградської області – най густішої концентрації повстанських загонів проти більшовицьких поневолювачів, хоча повстанська стихія охопила тоді всю Україну й багато загонів навіть не знали про Холодноярську республіку). Досі вони вважаються ворогами народу, вбивцями, грабіжниками, бандитами. Їхні кримінальні справи доступні лиш окремим науковцям. І хоча питання про реабілітацію ставиться перед найвищими органами влади в нашій незалежній Україні не перший рік і вже й не перше 10-чя, однак позитивних результатів нема.

На території сучасної Кіровоградської області народились, жили і згодом піднімали потужні хвилі народного гніву проти поневолювачів Микола Кібець-Бондаренко (Знам'янський район), Кость Блакитний-Пестушко (Петрівський), Матвій Григор'єв (Новгородківський), Ларіон Загородній (Новомиргородський), Василь Кваша (Новоукраїнський), Юхим Коваленко-Залізняк (Маловисківський), Юрій Дроботковський-Андрій Чорнота (Компаніївський), Пилип Хмара, Тиміш Компанієць, Денис Гупало, Мефодій Голик-Залізняк (усі – Олександрівський), Сергій Клепач (Долинський), Андрій Гулий-Гуленко (Новоархангельський). Про цих повстанців уже написані нариси, знайдені фотографії, відгукнулись нащадки. У справах реабілітованих, що знаходяться у ДАКО, знаходять нові прізвища повстанських отаманів (в дужках – район оперування): Пантелей Стеблин, Савенко (Вільшанський), Марія Нікітіна, Ребрина (Гайворонський), Заславський, Соколов,

Карпо і Охрім Шевченки (Голованівський), Козубський, Дмитро Хорунжий, Григорій Дончук, Чорноуський (Добровеличківський), Платон Черненко, Бондаренко (Долинський), Гупало, Штиль (Знам'янський), Григорій Залізняк, Іван Стихно (Кіровоградський), Грищенко, Островський (Компаніївський), Семен Олійник і Грищенко (Новомиргородський), Вовк (Новоукраїнський), Сіденко (Олександрівський), Корюк (Олександрійський), Сава Яровий (Петровський) та інші.

На запитання: «Бандити вони,чи народні оборонці»? Відповідь надасть сам народ. Пошук імен триває – науковцями, письменниками, краєзнавцями; мартиролог оборонців землі зростає. Значна частина їх, на жаль, іще зберігається в архівах Служби безпеки і чекають нового закону про реабілітацію.

І ще одне ім'я земляка-повстанця. Герасим Нестеренко-Орел. Нарис про нього також уже написаний (Роман Коваль «Головний отаман Холодного Яру» у книзі «Коли кулі співали», Київ-Вінниця. 2006), але доля повстанця в ньому обривається 1922 роком. Що далі і куди зник, де подівся – невідомо. Випадок характерний для багатьох, кого поглинув більшовицький тюремний морок. І хоч у списку заарештованих у жовтні 1922 р. в справі «Щирі» тричі згадується ім'я Нестеренка-Орла.

Висновок дослідника нашої історії селянського повстанського руху на початку 1920 років минулого сторіччя Романа Коваля: «Для мене отаманія – це бурхлива українська стихія – бунтівна, вогненна, нещадна, здатна змести на своєму шляху ворожу стихію іншого народу. І вона, ця порядкуюча у власній хаті отаманія, – невід'ємна риса українського національного характеру, завдяки якій ми й збереглися як нація. І не критикувати її треба, а очолити, зробити дієвим знаряддям побудови національної держави.

ОБЛАСНА РЕЛІГІЙНА КОНФЕСІЯ.

Основною релігійною конфесією на території області є християнство, що з'явилося тут, вірогідно, ще в часи Київської Русі. Православ'я на території сучасної Кіровоградської області остаточно утвердили козаки, що ревно захищали свою віру, зводили і прикрашали православні храми. Після входження цих територій до Російської Імперії та юрисдикційного перепідпорядкування Київської митрополії Московському патріархату, як ми уже знаємо на території Новослобідського козацького полку була побудована Єлисаветградська фортеця. В околицях фортеці стали селитися переселенці - більшість з яких були православними або старообрядцями. Згодом фортеця перетворилася на місто Єлисаветград. До 1757 року територія області відносилася

до Київської митрополії, потім переважно до Переяславської єпархії, а з 1775 до Словенської (згодом названа Катеринославською) єпархії. Із 1796 року ці землі увійшли до складу Херсонської єпархії. У 1880 році при Херсонській єпархії було відкрито Єлисаветградське вікаріатство. Після революції Православ'я в регіоні, як і всюди в Україні, зазнало великих гонінь, було вбито і заслано безліч віруючих, священиків і єпископів.

У 1942—1944 роках існувала Єлисаветградська єпархія Української автокефальної православної церкви. 1947 року було створено Кіровоградську єпархію Українського екзархату Російської православної церкви, що з 1991 року стала єпархією Української православної церкви (Московського патріархату). З 1992 року вона стала відповідати межам області, а в 2007 східні райони області були виділені в окрему Олександрійську єпархію. Згодом була також створена Кіровоградська єпархія Української православної церкви Київського патріархату.

Станом на 1 січня 2009 року в області Українська православна церква (Московського патріархату) мала дві єпархії, де налічувала 212 парафій та 2 монастирі з 28 ченцями і черницями, 175 священнослужителів, 28 недільних шкіл та 7 періодичних видань. Українська православна церква Київського патріархату мала одну єпархію із 72 парафіями, одним монастирем без ченців, 23 священнослужителя, 5 недільних шкіл та 2 періодичні видання. Українська автокефальна православна церква мала 10 парафій та 4 священнослужителя. Старообрядці мали 4 громади та 2 священнослужителя. Інші православні релігійні організації — 3 громади і 3 священнослужителя.

Протестантизм. Станом на 1 січня 2009 року в області були найбільш поширені такі протестантські організації:

Всеукраїнський союз об'єднань євангельських християн-баптистів 1 управління, 92 громади, 2 місії, 50 недільних шкіл 94 священнослуж.

Всеукраїнський союз церков християн віри євангельської-п'ятидесятників — 1 управління, 53 громади, 1 місія, 15 недільних шкіл, 1 періодичне видання, 60 священнослужителів.

Українська уніонна конференція церкви адвентистів сьомого дня 26 громад, 8 недільних шкіл, 1 періодичне видання, 27 священнослужителів.

Католицизм. 1 січня 2009 року в області налічувалося 4 громади і 3 священнослужителі Греко-католицької церкви та 3 громади, 1 недільна школа і 4 священнослужителі Римо-католицької церкви.

Інші релігії. В області діють громади й інших релігій: іудейські, мусульманські тощо.

Міста і смт. Кіровоградської області.

Міста: Бобринець. Гайворон. Волинська. Знам'янка. Кіровоград.

Мала Виска. Новомиргород. Новоукраїнка. Олександрія. Ульяновка. Помічна. Світловодськ.

Смт: Балахівка. Вільшанка. Власівна. Голованівськ. Димитрове. Добровеличківка. Єлизаветградка. Завалля. Знам'янка. Капітанівка. Компаніївка .Лісове. Молодіжне. Нова Прага. Новгорода. Пантаївка. Нове. Новоархангельськ. Олександрівка. Онуфріївна. Павлиш. Петрове. Побузьке. Приютівк. Салькове. Смоліне. Устинівка.

ІСТОРИЧНЕ ФОРМУВАННЯ КІРОВОГРАДСЬКОГО КРАЮ.

Відповідно історичного формування Кіровоградської області, ми уже неодноразово зверталися за підказками до К. В. Шляхового. Ось і цього разу К.Шляховий стверджує: **«**Наша рідна Кіровоградщина -це постійно пульсуюче середохрестя України з життєдайними артеріями Дніпра, Інгульця, Інгулу, Синюхи та Південного Бугу. Географічне диво, що поєднало у собі чарівливі кручі дніпровського узбережжя, таємничі нетрі Чорного лісу, золоті лани Поінгулля, яблуневий розмай Східного Поділля. Священний Екзампай, потайник державної бронзи, Степова Еллада»!

Ще раніше, у книзі «Біля витоків козацтва» (автор Карпов В.Є.) було зазначено, що перші люди на території сучасної Кіровоградщини з'явилися дуже давно[1]. Племена давніх мисливців, скотарів та землеробів у ході історичного поступу та законів природи безперервно змінювали один одного на цій не завжди гостинній землі. Про найдавніші віхи історії краю свідчать численні викопні пам'ятки, тощо.

Трипільські поселення, які представляють одну з найяскравіших археологічних культур доби енеоліту, виявлено біля сіл Данилової Балки, Луполового та Сабатинівки Ульяновського району. Знайдене археологами давнє поселення біля села Сабатинівки навіть дало назву археологічній культурі пізнього періоду бронзової доби. Сабатинівська культура існувала у XIV-XII ст.. до нової ери, мала характерну кам'яну архітектуру, розвинуту, як на той час, металургію та хліборобсько-скотарське господарство.

У 1949 році в Чорному лісі, біля села Богданівки Знам'янського

1 Карпов В.Є. Біля витоків козацтва. Кіровоград. 704 с. 2011.

району, було виявлене давнє городище, дослідженням якого займався професор О.І.Тереножкін. Передскіфську культуру, одним із важливих центрів якої було знайдене городище, за топонімічною прив'язкою знахідки археологи охрестили чорноліською. Чорноліська культура являє собою перехідний етап від бронзового до залізного віку та охоплює значний відрізок історії краю. Характеризується орним землеробством, скотарством, високим розвитком ремесел, серед яких особливе місце посідала бронзоливарна справа. У VII ст. до нової ери чорноліські племена, перебуваючи під сильним впливом скіфської степової культури, дали початок новому середньодніпровському землеробському народу – скіфам-орачам, перші писемні згадки про яких знаходимо ще у батька світової історії Геродота.

Взагалі, Кіровоградська земля багата розгаданими і нерозкритими ще таємницями, це наче непрочитана книга, що терпляче чекає на свого мудрого і дбайливого читача. Літера за літерою, рядок за рядком вітчизняні науковці старанно і наполегливо вчитуються у загадкову і, безперечно, багату історію українського степового краю. Перший крок у вітчизняних наукових дослідженнях археологічних пам'яток краю було зроблено у 1763 році, коли за наказом останнього командира Нової Сербії генерал-поручика О.П. Мельгунова в урочищі Кучерові Байраки (тепер – у Знам'янському районі) розкопали скіфський курган під назвою Лита Могила (початок VI ст. до н.е.).

Найдавнішим з відомих за своєю назвою народів, чиє перебування (з XI ст. до н. е.) на території Кіровоградщини зафіксоване істориками, були кіммерійці. У VII ст. до н. е. Кіммерію підкорили східні племена скіфів, що спромоглися створити власну державу з ефективною військовою організацією та самобутньою культурою.

До Великої Скіфії, як окрема її область, входила земля скіфів-орачів, що лежала у межиріччі Дністра і Дніпра. На південь від території скіфів-орачів між Гіпанісом (Південним Бугом) і Борисфеном (Дніпром) простягалася земля алазонів. На межі цих двох народів знаходилася загадкова місцина Ексампей (Екзампай), яку греки називали Священними Шляхами, бо саме тут був загальноскіфський сакральний центр, де сходилися шляхи з усіх країв Великої Скіфії.

Давньогрецький історик Геродот записав, що в Ексампеї стояв велетенський казан, відлитий за наказом царя Аріанта з наміром своєрідного перепису населення – кожний підвладний йому скіф мав принести по наконечнику стріли, з яких і був відлитий пам'ятник величі й могутності скіфської держави та її володаря. Місцевість Екзампай займала вододіл Чорного Ташлика та Мертвоводу, вершина якого з

позначкою 269 метрів над рівнем моря знаходиться біля села Вільні Луки Кропивницької сільради Новоукраїнського району області. Це узвишшя серед степів і було центром скіфського Космосу, де нібито стояв священний казан Аріанта. Сакральний центр співпадав з географічним центром Великої Скіфії, описаної Геродотом як тетрагон, що майже вписується у межі сучасної України. Не випадково, що й географічний центр нашої держави (за однією з методик його визначення) знаходиться біля селища Добровеличківки – центром сусіднього з Новоукраїнським району. Очевидно, Екзампай – найдавніша назва нинішньої Кіровоградщини.

У III столітті до нової ери скіфські народи були підкорені й асимільовані войовничими племенами сарматів. Виникла нова держава – Сарматія, котра відігравала важливу роль на міжнародній арені античного світу. (*Прим. автора*: Асиміляція (лат. assimilatio, уподобнення) - процес, у ході якого етнічна, расова, соціальна, конфесійна чи інша меншість сприймає цінності, норми поведінки, культуру більшості тощо).

У першій половині III ст. н. е. сарматські завойовники повторили долю скіфів, будучи підкореними племенами готів. Готія набула своєї могутності у середині IV ст. н. е. за правління короля Германаріха, довгий час залишалася впливовим гравцем античної історії, вдало воюючи з таким військовим гігантом, як Рим, проте супроти об'єднаного союзу східно-слов'янських племен – антів виявилася заслабкою. У 375 р. ослаблена і виснажена постійними війнами Готія була розгромлена азійськими племенами гунів.

Легендарний цар гунів Аттіла у V ст. н. е. створив могутню і величну державу, терени якої простягались від Волги до Рейну. Сарматія ввійшла до її складу під назвою Припонтійської Скіфії, управління якою жорстокий цар доручив своєму старшому синові – Еллаку. Після смерті Аттіли (453 рік) імперія гунів розпалася.

Колишня Скіфія опинилася під владою нових завойовників, племен обрів (аварів). Далі естафету підкорення цих земель перехопив Хозарський каганат – федерація прикаспійських і причорноморських племен.

Найвизначніша археологічна пам'ятка VII-VIII ст.. знайдена на Кіровоградщині біля села Глодоси Новоукраїнського району, знаменитий Глодоський скарб, поховання, за деякими висновками, слов'янського багатого і знатного вождя з великою кількістю срібних і золотих речей.

У IX ст.. у південних степах з'явилися угри та вони невдовзі були витіснені войовничими печенігами. У середині X ст.. в результаті жорстокої війни зі слов'янами зникають і печеніги. Натомість у XI столітті сюди прийшли половці, які постійно нападали на Русь, що певною

мірою спричинило її розпад на окремі князівства у першій половині XII століття. У 30-х роках XII ст.. північна окраїна сучасної Кіровоградщини належала до Київського удільного князівства. Але основна її територія перебувала у складі Половецьких земель, які об'єднав у єдину державу знаменитий хан Кончак.

У першій половині XIII ст.. князівські міжусобиці стали фатальними для руської землі: монголо-татарські завойовники розбили розрізнені війська руських князів, на території від Дунаю на заході до Обі та Сирдар'ї на сході постала одна з наймогутніших імперій світової історії – Золота Орда на чолі з ханом Батиєм. Завойовані монголо-татарами руські князівства не входили до складу Золотої Орди, але перебували у васальній залежності від неї. Половецька ж земля була повністю поглинута Батиєвою імперією. Улусом, розташованим між Дніпром та Дністром, управляв онук хана Джучі, темник Куремса. У 1256 році замість нього був призначений темник Бурундай. Підвладну намісникам територію й називали за їх іменами. Звичайно, Кіровоградщина не може претендувати на казкову Берендею, хоча свого часу існувала під схожою за звучанням назвою.

У 1362 р. Київська земля на правах автономного удільного князівства ввійшла до складу Великого Литовського князівства – єдиної на той час сили, спроможної протистояти зростаючій могутності Золотої Орди. Ординці не хотіли миритися з втратою, але у битві при Синіх Водах, де 1363 р. полчища трьох ординських ханів зіткнулися з литовсько-руським військом, очолюваним князем Ольгердом, потерпіли поразку і до складу Литви відійшла більша частина Поділля. Є вагомі наукові аргументи, що Синьоводська битва сталася на річці Синюсі неподалік від містечка Торговиці (тепер у Новоархангельському районі). Але якщо ця подія і мала місце в районі античної Ольвії на берегах синіх вод Дніпро-Бузького лиману, як вважають деякі автори, то незаперечним фактом залишається переміщення традицій цього давнього торговища в район Синюхи, де ще впродовж кількох століть сходилися рубежі найбільш потужних держав Європи (Росії, Польщі і Туреччини).

1370 р. великим князем Ольгердом було приєднане й південне Поділля. Якщо поглянути на сучасну карту, литовсько-ординський кордон у межах Кіровоградської області проходив по ледь вигнутій лінії Вільшанка – Світловодськ.

Після Кревської унії 14 серпня 1385 р. почалося політичне зближення між Литвою та Польщею. Удільні князівства на території Великої Литви було ліквідовано, замість них постали області на чолі з литовськими намісниками. Намісника Київщини було призначено 1394 р. У 20-х роках XV ст. литовський князь Вітовт розширив межі свого князівства, завоювавши стратегічно важливий вихід до Чорного моря.

У 1440 р. Київське удільне князівство, в якому тоді перебувала північно-східна окраїна нинішньої Кіровоградської області, було відновлено у складі Литви, у 1471 р. здобуло статус Київського воєводства Великого Князівства Литовського. Брацлавське Поділля (частиною якого тоді були землі сучасної Кіровоградщини, розташовані за річкою Синюхою) ще на початку 1430-х р. ввійшло до складу Великого Князівства Литовського, а у 1566 році стало основою Брацлавського воєводства.

Утворене 1449 року внаслідок розпаду Золотої Орди Кримське ханство, претендуючи на ординську спадщину, поступово прибрало литовські причорноморські володіння. В 1478 році кримські татари визнали себе підвладними султанській Туреччині, що значно посилило їхні військові потужності. З XVI століття тут, у степах так званого Дикого Поля, почали селитися козаки – український військовий і селянський люд, який переходив на вільні землі, щоб позбутися зростаючого феодального гніту польсько-литовських магнатів. Козацька колонізація краю відбувалася в умовах жорстокої боротьби з татарсько-турецькими суперниками.

Сумнозвісний Чорний шлях, котрим користувалися кримські татари для грабіжницьких набігів на Правобережну Україну, йшов із півдня і повертав на захід між верхів'ями Інгульця і Тясмину (тепер території Знам'янського та Олександрівського районів). Уже в XVII столітті на Чорному шляху стояв польсько-козацький форпост Верблюжка, який запобігав несподіваності татарських нападів на українські села.

За Люблінською унією 28 червня 1569 р. Литва і Польща об'єдналися в єдину державу – Річ Посполиту. Згідно з адміністративним поділом терени сучасної Кіровоградщини відійшли до Королівства Польського: землі сучасних Гайворонського, Ульяновського, Голованівського, правобережні (відносно річки Синюхи) частини Новоархангельського і Вільшанського районів – до Звенигородського повіту Брацлавського воєводства, північні виступи територій Новомиргородського та Олександрівського районів – до Чигиринського старостваКиївського воєводства, решта – до козацької автономії Запорозької Січі.

З початком Визвольної війни 1648-1654 років полум'я козацьких повстань знищило польську адміністрацію і на українських землях був запроваджений полковий адміністративно-територіальний устрій. За ним території сучасних Гайворонського, Ульяновського, Голованівського і правобережна частина Новоархангельського та Вільшанського районів відносилися до Уманського полку, північні окраїни Новомир-

городського, Олександрівського, Знам'янського та Світловодського районів – до Чигиринського полку, який був основою війська та держави Богдана Хмельницького. Пізніше правобережна частина теперішнього Новоархангельського району відійшла до сформованого гетьманом Петром Дорошенком Торговицького полку.

ІСТОРИЧНО-КОЗАЦЬКА СЛАВА КІРОВОГРАДЩИНИ.

Чимало населених пунктів Кіровоградської області пов'язані з козацькою славою. Село Торговиця було центром Торговицького козацького полку (1669-1674), Крилов і Власівка – сотенними містечками Миргородського полку. Криловська сотня виникла ще у складі найстарішого козацького Чигиринського полку і відома з 1625 року, Власівська – заснована 1676 року. Весною 1648 року біля Табурища та Крилова гуртувалися загони озброєних повстанців, які приєдналися до запорожців. 6 травня 1648 р. біля урочища Княжі Байраки (поблизу с. Попельнастого Олександрійського р-ну) повним розгромом польського загону Стефана Потоцького завершилася Жов-товодська битва, перша перемога повсталого козацького війська під проводом гетьмана Богдана Хмельницького. Творець Української держави володів землями на правому березі Дніпра, на річці Тясмині, зокрема Бірками (тепер в Олександрівському районі), де мав ставку, в якій збиралося для походів його військо, там же було місце перебування козацького військового обозу. У липні 1661 року біля села Торговиці загін полковника Івана Сірка дав відсіч татарам, які зчиняли грабіжницькі набіги на східну Брацлавщину. У 1663 році в урочищі Цибульнику біля Крилова козаки знищили десятитисячне військо кримських татар і ногайців. У 1664 р. загони кошового отамана Івана Сірка, що базувалися поблизу Торговиці та на Побужжі, забезпечили охорону цієї території від нападів спільних польсько-татарських військ.

Деякі населені пункти Кіровоградщини виникли на місцях козацьких і чернецьких промислів – рибних ловів, пасік тощо. Це переважно села, розташовані у смузі лісів Чути і Чорного, де мав пасіку і Богдан Хмельницький. Пам'ять про володіння останнього ще довгий час зберігалася у назвах балки Богданки і Хмелевих байраків, де згодом, у часи масового заселення краю, постали села Богданівка і Хмельове (нині відповідно – Знам'янского та Маловисківського районів).

Ґрунтовими землями біля м. Крилова володіли гетьман Данило Апостол та його син полковник Петро Апостол. Брат останнього українського гетьмана і чоловік імператриці Єлизавети Петрівни генерал-аншеф граф Олексій Григорович Розумовський мав хутір біля містечка Цибулева.

За Білоцерківським мирним договором, укладеним між гетьманом України Богданом Хмельницьким і польським урядом 18.09.1651 р., козацькою територією визнавалося лише Київське воєводство, а у Брацлавське воєводство повернулося польське управління. Та вже у травні 1652-го гетьман анулював умови цього договору.

Після фатального проголошення рішення Переяславської ради 8 січня 1654 р. про утворення воєнно-політичного союзу між Україною та Московією спалахнула московсько-польська війна 1654-1667 років.

Внаслідок невдалих спроб одного з найтрагічніших українських гетьманів Юрія Хмельницького продовжувати державотворчу справу свого великого батька (Слободищенський трактат 17 жовтня 1660 р.) правобережні полки знову потрапили під владу королівської Польщі.

За Андрусівською угодою 9 січня 1667 р. Правобережна Україна (крім Києва) залишилася за Польщею, а Лівобережна - ввійшла до складу Московського царства. Запорозька Січ мала перебувати під спільним контролем Варшави і Москви.

За Бучацьким мирним договором 18 жовтня 1672 р., яким закінчилася польсько-турецька війна 1671-1672 років, Польща втратила Поділля, а Брацлавщина і південь Київщини перейшли під владу гетьмана Петра Дорошенка. Існують перекази про перебування Петра Дорошенка у кінці 1660– на початку 1670 років у Торговиці та про існування там козацького монетного двору.

У квітні 1673 р. відмова польського сейму затвердити умови Бучацького договору стала приводом до нової війни (1673-1676 років). Вона закінчилася Журавненським мирним договором 17 жовтня 1676 року, за яким Поділля лишилося у складі Османської імперії, значна частина Правобережної України, за винятком Білоцерківського і Паволоцького полків, визнавалася козацькою територією під протекторатом Туреччини. Цей договір також не був ратифікований польським сеймом, але наслідки його виявилися для українського козацтва трагічними. У результаті взяття турками Умані та окупації території були ліквідовані Торговицький (1674), Уманський (1675) і після руйнування Чигирина - Чигиринський (1678) полки. Пізніше Уманський та Чигиринський козацькі полки відновлялися, та не надовго. Останню крапку в їх історії поставила Прутська угода 1712 року.

Після російсько-турецької війни 1677-1681 років Бахчисарайський мирний договір 13 січня 1681 року закріпив Брацлавщину і південну Київщину за Туреччиною, а Лівобережну Україну та Запоріжжя – за

Московією. Обидві сторони – польська і турецька, домовилися не заселяти землі між Південним Бугом і Дніпром. Бахчисарайський та наступний договори значною мірою загальмували заселення нашого краю. З якого боку не були спроби тут осісти, супротивна сторона нищила всі починання.

«Вічний мир» між Польським королівством і Московським царством, підписаний у Москві 6 травня 1686 р., підтвердив умови Андрусівської угоди стосовно Правобережної України і закріпив входження Лівобережної України і Запоріжжя до складу Московської держави. Поділля при цьому залишалося під владою Туреччини, а Брацлавщина і південна Київщина мали стати незаселеною нейтральною територією.

За рішенням Карловицького конгресу, підписаного 16 січня 1699, Польща повернула собі Поділля, Брацлавщину і південну Київщину. У червні того ж року польський сейм ухвалив постанову про ліквідацію територіальних полків у Київському та Брацлавському воєводствах.

Після війни 1686-1699 р., внаслідок довгих дипломатичних переговорів і проведення розмежування російських і турецьких володінь, 22 жовтня 1705 року був укладений Межевий трактат, за яким територія між Синюхою, Південним Бугом і Дніпром відійшла до Росії.

14 травня 1709 р. за підтримку козаками переходу гетьмана Івана Мазепи на бік Карла XII згідно з наказом Петра I була ліквідована Запорозька Січ. Тим самим Москва втратила важливого союзника у протистоянні Порті й 1711 року програла чергову турецьку війну. Внаслідок цього Запорозькі землі перейшли Туреччині, що було обумовлено договором від 5 квітня 1712 та затверджено 13 квітня 1713 року. Таким чином територія краю, за винятком Брацлавської та Київської частин, підпала під владу Османської імперії.

Українські поселення на південь від річки Тясмин, як і придніпровські села Правобережної України, згідно з політикою Петровського згону насильно були переведені на лівий берег Дніпра. Лише поодинокі оселі залишалися під виглядом пасік, сіножатей та інших промислів, ведення яких допускалося вищезгаданими договорами. З 1725 р. ці території почали самовільно займати поляки, які до 1728 року захопили майже всі землі на межі з Чигиринським староством. У 1732 р. у відповідь на зухвалі дії заповзятих сусідів, Росія повернула собі втрачену внаслідок невдалого Прутського походу 1711 року територію. З метою зміцнення російських позицій та освоєння територій під протекторатом київського генерал-

губернатора графа Йоганна Бернгарда фон Вейсбаха ці землі почали активно заселятися українськими переселенцями з Польщі та прилеглих сотень лівобережних полків Гетьманщини. Проте вже протягом 1735-1739 років ця територія була спустошена черговою російсько-турецькою війною, населення, що тільки почало обживатися на нових місцях, знову перевели на Лівобережжя.

Ця війна відзначилася тяжкими втратами і незначними результатами. В її боях і походах загинуло понад 100 тисяч російських вояків та запорозьких козаків. Головна стратегічна мета, здобуття виходу до Чорного моря, не здійснилася. Винуватцем невдачі можна вважати союзну Австрію, яка у самий кульмінаційний момент кампанії підписала мирну угоду з Туреччиною, тим самим самостійно вийшла з війни, залишивши союзника наодинці з ще сильним ворогом. Але для нашого краю наслідки цих кровопролитних змагань були корисними – територія звільнилася від офіційного підпорядкування Оттоманській Порті, зафіксованого міждержавними документами 1712 та 1713 р.

Треба зазначити, що провідну роль у війні 1735-1739 років зіграв російський генерал-фельдмаршал граф Бурхард Христофор фон Мініх, який порозумівся із запорозьким козацтвом і прозорливо зіперся на його силу. На початку травня 1737 року командувач військами в Україні Б.Х.Мініх переправився через Дніпро біля Кременчука та крізь наш край здійснив похід на Очаків, який захопив штурмом 12 липня. Цей перехід зафіксований у тогочасній мапі, яка є цінним джерелом вивчення історії цих теренів.

Бєлградським мирним договором 18 вересня 1739 року, ратифікованим у Константинополі (Стамбулі) 28 грудня того ж року, запорозькі землі були повернуті до складу Росії. Ще до початку цієї війни, у березні 1734 року, запорозьке козацтво (депутація Олешківської Січі) отримало від російської імператриці Анни Іоаннівни дозвіл на відновлення Запорозької Січі. З ентузіазмом відбудовників козаки заснували Нову Січ, яка після війни була розділена на паланки (округи).

За часів попередніх Січей паланками називалися козацькі форпости, а у період останньої вони вже стали адміністративно-територіальними одиницями. Терени між Бугом з Синюхою та Інгульцем належали Бугогардівській, між Інгульцем і Дніпром – Кодацькій паланкам. Треба зазначити, що фактично до січових паланок потрапила тільки південна окраїна території теперішньої Кіровоградщини, основна її частина контролювалася малоросійськими полками Гетьманщини та російськими військами. У цей період ними командували визначні воєначальники генерал-поручик Федір Штофельн (у 1739 р.) та брат шотландського лорда генерал-аншеф Яків (Джеймс) Кейт (у 1740 р.), який мав права малоросійського гетьмана.

Кордон з Польщею йшов по річках Синюсі, Висі й Тясмину, а з

Голти (тепер частина Первомайська). Лунали по степу і Бугу муедзинські заклики на молитву. Кордон із Туреччиною на Правобережній Україні визначив укладений на річці Великому Інгулі (Інгул тоді називався Великим, а Інгулець – Малим Інгулом) російськими і турецькими комісарами 4 листопада 1740 року так званий Інструмент (акт), який відновив кордон, затверджений конвенцією 22 жовтня 1705 року.

Розмежування володінь було затверджене Константинопольською конвенцією 26 серпня 1741 року. У 1740 році була складена мапа, на якій позначені російсько-польський та російсько-турецький кордони і територія, відвойована 1739 року. На цій мапі серед поселень, що існували до 1735 р., значиться слобода Цибулів (це село Цибулеве Знам'янського району). Тут герой Полтавської битви генерал від кавалерії граф Й.Б.фон Вейсбах домовлявся у 1735 році зустрітися з кошовим отаманом Запорозької Січі Іваном Малашевичем для спільного походу на татар, та його передчасна смерть зашкодила цьому.

1742 р. на Правобережжі для охорони від вторгнень єдисанських і буджацьких татар була створена Архангелогородська сотня Миргородського козацького полку з центром до 1750 р. в Архангельському городку (тепер – Новоархангельск) і до ліквідації сотні 1752 року – у Новому Миргороді (тепер – Новомиргород). 1743 року Задніпровські місця були офіційно закріплені за Миргородським і Полтавським козацькими полками. Осадчі козаки Миргородського полку заснували Архангельськ (Новоархангельськ), Новий Миргород (Новомиргород), Усівку (Олександрію), десятки інших населених пунктів. На початку 1745 року ці землі належали Архангелогородській, Криловській (відновленої 1744 року), Власівській, Кременчуцькій, Потоцькій сотням Миргородського полку та Келебердянській сотні Полтавського полку. 1748 р. понад Чорним шляхом була сформована Цибулівська сотня (центр – слобода Цибулів, тепер село Цибулеве). Межею між Архангелогородською та Цибулівською сотнями була річка Інгул. Серед чисельних новозаснованих козачих слобод і хуторів, у цей час тут доволі комфортно почували себе також пасіки київських монастирів – Видубицького і Михайлівського Золотоверхого, не говорячи вже про володіння та займища більш близьких Мотронинського та Пиво-Городиського монастирів. Активному заселенню краю сприяла по суті не займана природа, багата лісами, байраками та степовими травами. Однак, українським козакам хазяйнувати тут довелося недовго. 1752 року задніпровські Криловська, Цибулівська та Архангелогородська сотні були скасовані.

24 грудня 1751 р., вийшов указ імператриці Єлизавети Петрівни «О принятии в подданство Сербов, желающих поселиться в России и служить особыми полками, о назначении на границе со стороны Турецкой выгодных мест к поселению; об определении жалованья по

окладу Гусарских полков конным, а пешим оклада полков пехотных, и о подчинении оных полков Военной Коллегии». З цієї дати починається історія військо-поселенської області, названої за етнічною ознакою основного ядра переселенців Новою Сербією. Заснована імператрицею для оборони південних рубежів від нападів турків і кримських татар, Нова Сербія являла собою ряд захищених шанцями (земляними укріпленнями) поселень і охоплювала територію між річками Синюхою та Дніпром, на півночі була обмежена польським кордоном, який проходив по річках Великій Висі та Тясмину, на півдні – прямою лінією від гирла річки Кагарлика притоки річки Синюхи) до гирла Омельника (притоки Дніпра).

Новосербські поселенці були вихідцями з так званого Військового кордону, вузької смуги землі на південній окраїні Угорського королівства, що входило до складу Австрійської імперії. Вибір Єлизавети пав на сербів не випадково, серби і хорвати з кінця XV ст.. охороняли кордон з Турецькою імперією, першими приймали удари численних ворожих вторгнень, віками накопичували досвід аванпостної служби та ненависть до ісламських агресорів.

Російський уряд швидко порозумівся зі зневаженими внаслідок угорсько-австрійської домінанти сербами – останні потребували поваги до своїх звичаїв і віри, обіцяних в одновірний православній Росії. Російська імперія у свою чергу мала потребу в охороні прикордонних земель. Контролювання цієї території запорожцями, яке здійснювалося головним чином пікетами (по-козацькі – бекетами), вже не відповідало тогочасним потребам, козаки ж не хотіли міняти уклад свого життя на поселенський. У них, як писав М.В.Гоголь, «були незахищені безтурботні кордони, на видноті яких татарин показував прудку свою голову та нерухомо дивився турок у зеленій чалмі своїй». Тому ідея посилити прикордонну службу сербськими граничарами була доречною.

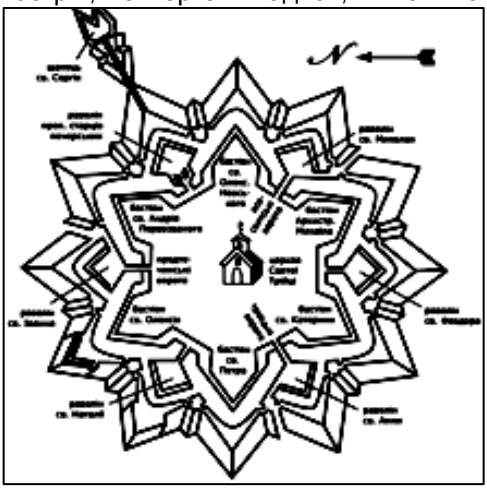
28 вересня 1751 р. граф М.Бестужев-Рюмін відправив до Петербурга реляцію на основі прохання одного з лідерів переселенського руху, полковника Йована Хорвата щодо формування на російській території сербської військово-поселенської смуги у складі чотирьох полків на кшталт австрійського Військового кордону. Імператриця погодила проект.

Етнічний склад переселенців був дуже різноманітний – серби, волохи, молдавани, чорногорці, македонці, боснійці, герцоговинці,

далматинці, болгари, угорці, навіть записані сербами українці. Але всіх їх об'єднувала одна віра та надія на кращу долю на новому місці.

Кожний з утворених двох новосербських поселенських полків складався з двадцяти рот, які займали визначені ділянки території з ротними поселеннями у центрі. Більшість поселень була влаштована на вже заселених місцях, жителі яких (4008 дворів), згідно із сенатським указом від 29 січня 1752 року повинні були у примусовому порядку продати свої будівлі прибульцям і повернутися туди, звідки прийшли сюди у пошуках кращого життя.

Переселенцям дозволили перейменовувати на свій лад відведені їм селища, але найбільші й найдавніші з них (Ново-Миргород, Крилов Архангельськ, Цибулів, Табурище, Крюків, Кам'янка, Глинські, Дмитрівка,) зберегли свої назви. Та за розпорядженням князя Потьомкіна, який управляв цим краєм у 1774-1791 р., завезені з-за кордону назви були замінені на місцеві. Хоч деякі з них устигли органічно прижитися на українській землі: села Надлак, Мартоноша, Панчеве, Каніж, Буквarка (Вуковар), Суботці (Суботиця), Мошорине та Павлиш. Вже за радянських часів були перейменовані колишні новосербські шанці Сентове (Сента) – на Родниківку, Федварь (Фельдвар) – на Підлісне. Кілька сіл і досі місцевими старожилами називаються за номерами гусарських рот часів Івана Хорвата: Друга – Коробчине, Третя– Петро -острів, Четверта – Надлак, П'ята – Кальниболота…, тощо.

У 1754 році для захисту новосербських поселень з півдня була побудована фортеця Святої Єлисавети, що відразу стала серцем нового міста, яке згодом отримало назву Єлисаветграда. Указ про ство -рення на правому бер. Інгулу фортеці підписаний імператрицею Єлизаветою 11 січня 1752 р. Проект затверджений 30 липня 1752 р. Вибір місця - нового укріплення обумовлений стратегічними розрахунками, воно було майже на рівній відстані від вже існуючих фортець – Архангельської на р.Синюсі та Мішуриноріжської на Дніпрі, що в комплексі з новосербськими шанцями та козацькими форпостами створювало цілісну систему оборони краю.

Місце для фортеці обирав артилерії генерал-майор І.Ф.Глєбов, затверджувалося воно на засіданнях Сенату 21 березня та 1 квітня

1753 р. Проте у зв'язку з напруженою зовнішньополітичною ситуацією будівництво було відкладене. Урочисте закладання цитаделі відбулося 18 червня 1754 року. Будівельними роботами безпосередньо керував інженер-підполковник Л.І.Менцеліус під загальним контролем генерал-майора артилерії І.Ф.Глєбова.

Фортеця складається з утвореного земляними валами шестикутника бастіонних фронтів з шістьма равелінами поперед куртин. Вся фортифікаційна система оточена глибокими сухими ровами, вздовж зовнішнього периметру яких проходила фортечна дорога, прикрита шістьома гласісами. На березі Інгулу, для охорони водозабору, в 175 сажнях від фортеці знаходився окремий горнверк - шанець Св.Сергія. Бастіони мають форму п'ятикутників із відкритими на фортечний плац горжами, равеліни - форму ромбів. Всі верки (захисні споруди) у відповідності з останніми вимогами фортифікації споруджені земляними.

У фортеці було троє воріт з сторожовими вежами та кордегардіями – Троїцькі (головні, тепер виїзд на Новоолексіївку), Пречистенські та Всесвятські. Бастіони фортеці названі іменами святих – Петра (перший від Троїцьких воріт за стрілкою годинника), далі послідовно – Олексія, Андрія Первозваного, Олександра Невського, Архістратига Михаїла та Катерини. Равеліни також мали святих покровителів – Анни (навпроти Троїцьких воріт), потім по колу – Наталії, Іоанна, Пресвятих Печерських, Миколая та Федора. Більш детально про фортецю ми розкажемо трохи нижче.

Стурбована появою серйозного опорного пункту небезпечного супротивника, турецька Порта заявила протест Росії на підставі відповідних статей останнього мирного договору. Не дивлячись на 100-верстову відстань від свого кордону, турки вважали фортецю Їлдизбеш (Зірка-гора), як вони її називали, такою ж важливою, як Бєлград на Дунаї. За донесенням особливого турецького емісара паші Девлет-Алі-Сеїт-Аги, який здійснив огляд фортеці Св. Єлисавети у вересні 1755 р., вона була вже побудована «міцно і надійно», але вали невисокі, у деяких місцях до 2 аршинів, а де й менше.

Не зважаючи на дипломатичні дебати, фортифікаційні роботи продовжувалися, але у 1756 році, у зв'язку з початком Семилітньої війни і небезпеки приєднання Туреччини до ворожої коаліції, вони були призупинені. Після війни 1756-1763 р. фортеця продовжувала розбудовуватися та озброюватися.

На території фортеці зародилося ціле військове містечко, цент-

ром якого була дерев'яна Свято-Троїцька церква. Гарнізон фортеці складався з трьох батальйонів і двох команд – артилерійської та інженерної. Тут знаходилися солдатські та офіцерські казарми, будинки коменданта та протопопа, цейхгаузи і порохові погреби, інші необхідні для служби і побуту будівлі. Величезний, на 14 кімнат, будинок резиденції князя Г.О. Потьомкіна, який він купив і перевіз із Миргорода, згодом слугував палатами для поважних осіб і послів, що були тут гостями на шляху з Петербурга до Константинополя і зворотно.

З історією фортеці пов'язано біографії багатьох видатних людей, про яких ми розкажемо нижче. Улітку 1769 року тут разом зі штабом 2-ї армії перебував генерал-аншеф П.О. Рум'янцев. Восени 1770 року фортеця гарматним салютом зустрічала тріумфатора Бендер графа П.І.Паніна. У 1779 році у фортеці побував член Військової колегії генерал-поручик І.І Апухтін. 27 вересня 1782 року Єлисаветград вперше відвідав князь Г.О.Потьомкін, який потім подовгу жив у своєму фортечному будинку. Під час війни 1787-1791 років у фортеці часто перебував генерал-майор М.І. Кутузов, тут проживала його сім'я і народжувалися діти. Славетний полководець О.В.Суворов неодноразово відвідував фортецю за службовими справами у 1786-1792 роках, після смерті князя Г.О.Потьомкіна (1791 рік) він шефствував над Єлисаветградською медико-хірургічною школою.

Знала фортеця й багатьох представників європейського шляхетства, від австрійського фельдмаршала принца Шарля де Ліня до французького герцога Лаваля де Монморансі, який, до речі, навіть був її комендантом.

Поступово, протягом кількох років фортеця обеззброювалася. Повне скасування фортеці відбулося 15 березня 1805 року, фортечний гарнізон був розформований. Фортеця Святої Єлисавети була опорною базою відвоювання у турків земель, що отримали назву Новоросії. Таким чином Єлисаветград можна вважати батьком усіх великих міст півдня України. Єлисаветградці будували й заселяли Катеринослав, Херсон, Миколаїв, Одесу тощо.

Фортеця Святої Єлисавети майже повністю збереглася до нашого часу. Сьогодні вона становить собою унікальну фортифікаційну пам'ятку XVIII століття, до якої інтерес науковців зростає з кожним роком. Це єдина в Європі земляна фортеця вобанівської системи, що без будь-яких реставраційних чи консерваційних заходів майже повністю збереглася.

З 1753 року південніше фортеці почали виникати поселення українців, вимушених покинути місця свого проживання, відведені для іноземних переселенців Нової Сербії. Указом 14 травня 1754 року ці поселення стали сотенними слободами Слобідського козачого полку. Наприкінці 50-х років їх було 28. У 1759 році Слобідське козаче посе-

лення приєднане до Нової Сербії, але 1761 року воно відокремилося і після реформування Слобідський козачий полк складався вже з 20 сотень.

У 1764 році Нова Сербія і Слобідський козачий полк були скасовані, а їх території під назвою Єлисаветградської провінції ввійшли до складу утвореної указом 22 березня 1764 року Новоросійської губернії, губернська канцелярія якої до 26 березня 1765 року знаходилася у фортеці Св. Єлисавети, а після – у Кременчуці. Таким чином Єлисаветград цілий рік фактично був губернським містом.

Єлисаветградська провінція складалася з 70 округів: 16 рот Чорного гусарського полку, 16 рот Жовтого гусарського полку, 20 рот Єлисаветградського пікінерного полку, 2 міських округів і 16 розкольницьких слобод. Чорний і Жовтий гусарський полки були сформовані на базі гусарського та пандурського полків Нової Сербії, а Єлисаветградський пікінерний – зі Слобідського козачого полку. Містами почали рахувалися Єлисаветград та Новий Миргород.

Того ж 1764 року втратило свій козацький статус останнє сотенне містечко краю – Власівка. Території Власівської та Кременчуцької сотень Миргородського полку, що перейшли у Новоросійську губернію під час її утворення, за указом 26 лютого 1765 р. повернуті у підпорядкування Малоросії і ввійшли до складу Дніпровського пікінерного полку.

У 1769 р. в Єлисаветградській провінції розташувався Молдавський гусарський полк, сформований з турецьких підданих православного віросповідання, які перейшли на бік Росії під час російсько-турецької війни 1768-1774 років. Центром полку став споруджений за наказом командуючого 2-ю армією генерал-аншефа П.І. Паніна, так званий Павлівський редут – згодом посад Павлівськ, Ново - Павлівськ, а тепер Новоукраїнка. Брати Микита та Петро Паніни очолювали павлівську партію при дворі Катерини II і з цього можна зробити висновок про походження назви редуту. За Кючук-Кайнарджійським мирним договором, яким закінчилася війна 1768-1774 років, Росія здобула межиріччя Південного Бугу і Дніпра з виходом до Чорного моря, що значно збільшило територію запорозьких паланок, але й майже нанівець звело їх прикордонне значення. 4 червня 1775 р. за наказом імператриці Катерини II, Запорозька Січ була ліквідована і її землі ввійшли до складу Азовської та Новоросійської губерній.

У другій половині XVIII ст. на лівому березі Сугаклеї Комишуватої

колишні козаки-компанійці заснували село Компаніївку, яке згодом стало центром Компаніївського району. Компанійські полки складали гетьманську легку кавалерію, призначенням якої була сторожова та розвідувальна служба на південному та західному кордонах. Компанійці, що вийшли у відставку, повинні були приписуватися до соціального стану, відповідного обраному роду своїх занять, тобто у міщани, козаки чи селяни. Останні компанійські полки були реформовані у регулярні легко кінні полки 24 жовтня 1775 року. Цей процес став причиною значного оселення колишніх компанійців, імовірно тоді й виникла Компаніївка.

1775 року в Єлисаветградській провінції склався такий адміністративний поділ: Чорний, Жовтий та Молдавський гусарський полки по 16 рот кожний, Єлисаветградський пікінерний полк із 20 рот та 7 округів державних поселян.

У 1775-1776 роках провінції Новоросійської губернії поділились, як і всі губернії Російської імперії, на повіти. Єлисаветградська провінція складалася з Єлисаветградського, Крюківського та Катеринінського повітів.

До Єлисаветградського повіту ввійшла половина рот Чорного гусарського полку і частина рот Молдавського гусарського та Єлисаветградського пікінерного полків. До Крюківського повіту ввійшли роти Жовтого гусар-ського полку та більша частина рот Єлисаветградського пікінерного полку. До Катеринінського повіту ввійшла більша частина рот Молдавського гусарського полку та близько половини рот Чорного гусарського полку. Частина території Молдавського полку, основними поселеннями якої були Інгульський шанець (Інгуло-Кам'ян-ка) та слободи Куцівка (Новгородка) і Верблюжка - ввійшли до Інгульського повіту Херсонської, згодом – Слов'янської провінції.

У 1783 році Новоросійську та Азовську губернії об'єднали в одну адміністративну територію під назвою Катеринославське намісництво яке за указом 30 березня 1783 р. повинно було поділитись на 12 повітів. Провінційний поділ, що мав напіввійськовий характер, скасували. Остаточна структура Катеринославського намісництва визначилася указами від 24 січня 1784 року, за якими воно було поділене на 15 повітів. На території колишньої Єлисаветградської провінції утворилися три повіти: Єлисаветградський, Ольвіопольський та Олександрійський. При реформуванні Крюківського повіту планувалося зробити повітовим центром Петриківку (тепер – Нова Прага Олександрійського району) як найбільший населений пункт на цьому терені. Але

завдяки зручнішому в плані комунікацій розташуванню центром новоствореного Олександрійського повіту визначено колишній Бечейський шанець Жовтого гусарського полку (раніше – козацький хутір Усівка), відповідно перейменований. Центр Катеринославського намісництва спочатку знаходився у місті Кременчуці і тільки за указом від 1 червня 1789 р. був переведений у спеціально побудоване м. Катеринослав.

За указом 4 вересня 1784 р. адміністративним центром Ольвіопольського повіту стало м. Новомиргород, а повіт був перейменований на Новомиргородський.

У 1793 році внаслідок другого поділу Речі Посполитої у складі Російської імперії на територіальній основі Брацлавського і частини Київського воєводств створено Брацлавське намісництво, в якому опинилась територія майбутньої Кіровоградщини, що входила раніше до складу цих воєводств.

За указом 27 січня 1795 р. з частини Брацлавського намісництва та Єлисаветградського, Новомиргородського, Херсонського повітів і Очаківської області Катеринославського намісництва було створене Вознесенське намісництво, адміністративним центром якого у 1795 р. став тимчасово Новомиргород, у 1796 році – спеціально побудоване біля містечка Соколова на річці Південний Буг - місто Вознесенськ. Майже рік Новомиргород, який тепер існує у якості районного центру і ледве втримує міський статус, свого часу був губернським містом. Вознесенське намісництво відкрите 13 червня 1795 року в складі 12 повітів: Вознесенського, Богопольського, Катеринопольського, Єленського, Єлисаветградського, Новомиргородського, Ольгопольського, Тираспольського, Уманського, Херсонського, Черкаського та Чигиринського.

Олександрійський повіт залишився у Катеринославському намісництві, але указом від 20 липня 1795 року його адміністративний центр був переведений у місто Крилов і, щоб не міняти назву повіту, останній перейменували на Олександрію.

За указом імператора Павла 12 грудня 1796 року всі намісництва скасовані, з Катеринославського і Вознесенського намісництв була створена нова Новоросійська губернія. За штатом на 31 грудня вона ділилася на 12 повітів. Указ, який остаточно визначив кордони губернії, виданий 29 серпня 1797 року.

Новоросійська губернія складалася з Бахмутського, Єлисаветградського. Катеринославського, Маріупольського, Новомосковського, Ольвіопольського, Павлоградського, Перекопського, Ростовського, Симферопольського, Тираспольського та Херсонського повітів. Олександрійський повіт був скасований і його територію приєднали до Єлисаветградського повіту.

За указом 12 грудня 1796 року були також створені Подільська

губернія (з центром у м. Кам'янці), до якої відійшли Ольгопольський повіт і частини Богопольського, Єленського та Тираспольського повітів, і Київська губернія, до якої відійшли Катеринопольський, Уманський, Черкаський та Чигиринський повіти колишнього Вознесенського намісництва. За указом 26 вересня 1797 року слобода Балта була передана до складу Подільської губернії і приєднана до м. Єленська з перейменуванням його на Балту.

Таким чином, станом на 1797 рік, основна територія нинішньої Кіровоградщини перебувала у складі Єлисаветградського та Ольвіопольського повітів Новоросійської губернії, західна частина у Балтському та Гайсинському повітах Подільської губернії, міжріччя Синюхи і Ятрані – в Уманському повіті, північні частини Новомиргородського та Олександрівського районів у Чигиринському повіті Київської губернії.

Указом від 8 жовтня 1802 року Новоросійська губернія поділена на три – Миколаївську, Катеринославську і Таврійську. Миколаївська губернія складалася з чотирьох повітів – Єлисаветградського, Ольвіопольського, Тираспольського та Херсонського.

15 травня 1803 року Миколаївська губернія була перейменована на Херсонську, а губернське правління переведене з Миколаєва до Херсона.

У 1806 році з Єлисаветградського повіту виділено Олександрійський, у результаті чого у Херсонській губернії стало 5 повітів.

21 серпня 1806 року Усівка знову стала Олександрією і повітовим центром, а місту Крилову повернуто його рідну назву.

1 січня 1806 року Катеринославський повіт Катеринославської губернії поділився на два – Верхньодніпровський та Катеринославський, у складі Верхньодніпровського повіту опинилася східна окраїна майбутніх Олександрійського та Онуфріївського районів Кіровоградської області, які до того знаходилася в Катеринославському повіті.

17 травня 1817 посад Крюків Олександрійського повіту був переданий до складу Полтавської губернії і приєднаний до м. Кременчука.

У 1817 році в усіх, крім Тираспольського, повітах Херсонської губернії та у Верхньодніпровському повіті Катеринославської губернії почався процес створювання округів військових поселян. Метою інституції військових поселень було зменшення витрат на утримання військ шляхом передачі частини армії на кошт сільських жителів. Поселені серед них війська повинні були злитися з ними, допомагати на господарчих роботах і домашніх клопотах, натомість, зі свого боку, привчати їх до військової служби, дисципліни та шикування. Керував цим грандіозним проектом генерал від артилерії граф О.А. Аракчеєв. Його запровадження на теренах нашого краю започаткував указ 16 квітня 1817 року про перетворення Бузького козацького війська на Бузьку уланську дивізію, що було здійснене 8 жовтня 1817 року з

використанням кадрів двох полків (3-го та 4-го) Української уланської (до 26 жовтня 1816 року – козацької) дивізії.

Указами від 24 грудня 1817 року та 26 серпня 1818 р. для поселення бузьких уланських ескадронів відведено території Єлисаветградського, Олександрійського, Ольвіопольського та Херсонського повітів Херсонської губернії. Влаштуванням Бузької уланської дивізії керував начальник Української уланської дивізії генерал-майор граф Іван Йосипович де Вітт, який за успішне виконання своєї місії 6 травня 1818 р. отримав чин генерал-лейтенанта, а з жовтня 1823 року очолив 3-й резервний кавалерійський корпус. (На мал. І.Й. де Вітт).

Указами від 11 грудня 1819 р., 27 лютого 1820 р., 1 січня 1821 р. та 21 березня 1821 були відведені землі Єлисаветградського та Ольвіопольського повітів для влаштування чотирьох полків Української уланської дивізії.

2 вересня 1820 року полки 3-ї Кірасирської дивізії 3-го Резервного Кавалерійського корпусу – Орденський, Малоросійський, Новгородський та Стародубський були призначені на поселення у Херсонську губернію, куди для забезпечення квартирування направлено їхні запасні ескадрони та чотири ескадрони з кадрового складу.

12 грудня 1821 року території, визначені для розміщення цих кірасирських полків, названі Округами Військового Поселення Орденського, Стародубського, Малоросійського та Новгородського кірасирських полків.

У результаті виникнення Новоросійського військового поселення більша частина майбутньої Кіровоградщини була поділена на 8 округів, у яких поселилися полки 3-ї Кірасирської та 3-ї Української уланської дивізій 3-го Резервного Кавалерійського корпусу. Кожна дивізія складалася з чотирьох полків. Штаб корпусу знаходився в Єлисаветграді. Штаб кірасирської дивізії та управління перших чотирьох округів знаходилися у Новій Празі, до дивізії входили Орденський кірасирський полк, Стародубський кірасирський полк, Малоросійський кірасирський полк та Новгородський кірасирський полк. Штаб Української уланської дивізії та управління 5-го, 6-го, 7-го та 8-го округів знаходилися у Новомиргороді, до дивізії входили 1-й Український уланський полк, 2-й Український уланський полк, 3-й Український уланський полк та 4-й Український уланський полк. Крім того у Вільшанці знаходились штаби 12-го округу та 4-го Бузького уланського полку, який був у складі Бузької уланської дивізії, яка входила до Звідного Резервного Кавалерійського корпусу. Кожен округ ділився на три волості, у яких розмі-

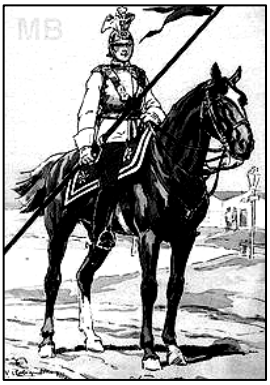
щалися ескадрони.

Передача багатьох поселень у військове відомство значно зменшила територію повітів Херсонської губернії і у 1828 році призвела до їх перерозподілу.

6 грудня 1828 року видано відразу два укази, згідно з якими міста Єлисаветград і Ольвіополь були передані у відомство військових поселень. Міста ці втратили статус повітових, їхні повіти скасовано, з їхніх частин було утворено новий Бобринецький повіт із адміністративним центром у місті Бобринці.

Частини повітів, що не ввійшли до округів військового поселення були розподілені: Єлисаветградського повіту – між Олександрійським і Бобринецьким повітами, Ольвіопольського повіту – між Бобринецьким і Тираспольським повітами.

25 червня 1830 року поселенські уланські полки перейменовано - 1-й Український на Український, 2-й Український на Новоархангельський, 3-й Український на Новомиргородський, 4-й Український на Єлисаветградський, 1-й Бузький на Бузький, 2-й Бузький на Одеський, 3-й Бузький на Вознесенський, 4-й Бузький на Ольвіопольський.

Кірасирські та уланські полки, дислоковані на Олександрійщині та Єлисаветградщині, взяли активну участь у Польській кампанії 1831 р. За мужність і доблесть, проявлену в боях, на честь цих полків імператор Микола Перший 2 квітня 1832 р. звелів перейменувати населені пункти, де розташовувалися полкові штаби: м. Крилов – на Новогеоргіївськ, с. Аврамівку – на Новий Стародуб, посад Петриківку – на Нову Прагу, с. Куцівку – на Новгородку, посад Новопавлівськ – на Новоукраїнку, с. Михайлівку на Єлисаветградку. Таким чином вони отримали назви від Орденського (ордена св. Георгія кірасирського; Новостародубського кірасирського; Малоросійського кірасирського (особливо відзначився в бою біля варшавського передмістя Прага), Новгородського кірасирського, Українського уланського (сформованого з 1-го Українського уланського) та Єлисаветградського уланського (сформованого з 2-го Українського уланського) полків.

21 березня 1833 року армійська кавалерія була переформована, внаслідок чого 3-й резервний кавалерійський корпус і відповідно його дивізії (легка – уланська, важка – кірасирська) отримали № 2. Командиром 2-го Резервного Кавалерійського корпусу був відомий воєначальник генерал від кавалерії граф Дмитро Єрофійович Остен-Сакен, який дуже багато зробив для благоустрою міста (тоді корпусного)

Єлисаветграда.

Наступна реформа була здійснена 31 грудня 1851 р. 2-й Резервний Кавалерійський корпус отримав № 1, 3-й Резервний Кавалерійський корпус став 2-м, а 1-й був розформований. При цьому новий 1-й Резервний Кавалерійський корпус отримав з колишнього 1-го корпусу 1-шу Кірасирську дивізію (Катеринославський, Глухівський, Астраханський та Псковський кірасирські полки), 2-га Уланська дивізія в його складі була перейменована на Резервну Уланську дивізію. Крім того корпусу була додана 1-ша Кінно-артилерійська дивізія. У такому складі, не рахуючи фурштатських рот і військово-робочого батальйону 1-й Резервний Кавалерійський корпус зустрів Східну війну 1853-1856 р., у якій його полки брали участь в різних оперативних з'єднаннях. Командиром 1-го Резервного Кавалерійського корпусу був олександрійський гусар 1812 року, генерал від кавалерії Єгор Іванович Гельфрейх.

Після війни у Новоросії був сформований Окремий резервний кавалерійський кор.-пус. Він складався із Звідної Кірасирської дивізії (з полків колишніх 1-ї та 2-ї резервних кірасирських дивізій - Катеринославського, Глухівського, Астраханського, Псковського, Воєнного Ордена, Стародубського, Малоросійського та Новгородського), 2-ї, 4-ї, 5-ї та 6-ї легких кавалерійських дивізій (кожна складалася з трьох двополкових бригад – драгунської, уланської та гусарської), та Кінно-артилерійської дивізії (2-га, 4-та, 5-та, 6-та і Звідна бригади та 1-й кінно-піонерний дивізіон).

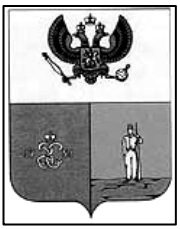
3 липня 1856 року полки колишньої Української Уланської дивізії, перейменованої на Резервну Уланську дивізію, були розформовані, а їхні перші дивізіони приєднані до колишніх полків Бузької уланської дивізії, тобто до Бузького, Одеського, Вознесенського та Ольвіопольського уланських полків. Вознесенський та Ольвіопольський уланські полки склали уланську бригаду 4-ї, а Бузький і Одеський уланський полки – уланську бригаду 5-ї легких кавалерійських дивізій, що ввійшли до складу останнього на цих теренах резервного кавалерійського корпусу.

Командував Окремим резервним кавалерійським корпусом (від 8 листопада 1856 року до 12 грудня 1862 року) генерал від кавалерії барон Іван Петрович Оффенберг, який розпочав перехід військ на систему групування у військових округах. Талановитий адміністратор, військовий педагог і зразковий кавалерійський начальник І.П.Оффенберг 1858 року заснував у Єлисаветграді офіцерське кавалерійське училище, яке 1865 року було перетворене на Єлисаветградське юнкерське кавалерійське училище.

Після невдалої Кримської війни 1853-1856 років, що призвела до необхідності перегляду військової доктрини взагалі, аналіз досвіду військових поселень показав їхню невідповідність викликам часу. За указом від 4 червня 1857 року Новоросійське військове поселення підлягало скасуванню з передачею його округів у склад так званого Південного поселення, створеного на період переходу колишніх військових поселень у цивільне відомство. Остаточно Південне військове поселення було скасоване за указами від 28 вересня та 25 жовтня 1866 року.

У період військових поселень були затверджені міські герби Єлисаветграда, Новогеоргіївська, Новомиргорода – 6 квітня 1845 року, Бобринця та Олександрії – 7 листопада 1847 року. (На мал. Герби Єлисаветграда, Новогеоргіївська, Новомиргорода, Бобринця).

У 1865 році повітове правління з Бобринця переведено в Єлисаветград. Ольвіопольський повіт не відновився, його територія розподілилася між Єлисаветградським та створеним 1834 р. Ананьївським повітами. Починаючи з цього моменту і по суті до 1917 р. в губерніях, до яких входила теперішня територія Кіровоградщини, не здійснювалося радикальних адміністративно-територіальних реформ.

Після Лютневої революції 1917 р. влада в Україні з 4 (17) березня 1917 року перейшла до Української Центральної Ради, яка 7 (20) листопада 1917 року проголосила створення з дев'яти українських губерній Української Народної Республіки у федеральному складі Росії. 6 (19) грудня 1917 року з'їзд Рад Херсонської губернії визнав губернію невід'ємною частиною Української Народної Республіки. 22 січня 1918 року Центральна Рада проголосила повну незалежність УНР.

2 березня 1918 року уряд УНР прийняв закон про новий територіально-адміністративний поділ держави на 30 земель, ухвалений Центральною Радою 6 березня 1918 р., але його не встигли запровадити. 29 квітня 1918 року був проголошений гетьманат П. Скоропадського, який відмінив закони Центральної Ради, у тому числі й закон про територіально-адміністративний устрій. Грамота гетьмана Скоропадського від 29 квітня 1918 р. оголосила нову назву країни – Українська Держава. Гетьманський уряд повернувся до старої адміністративно-територіальної системи, тільки замінив посади губернаторів та

повітових справників на губернських та повітових старост.

Внаслідок політичної кризи гетьманату 14 грудня 1918 року влада перейшла до Директорії, яка відновила попередню назву держави (УНР) і республіканську форму державного ладу. Незважаючи на ухвалення закону про територіально-адміністративний поділ, запровадження нового устрою було відкладене. Схема адміністративно-територіальних одиниць гетьманату в основному збереглася, проте губернські та повітові староства були перетворені на губернські та повітові комісаріати.

У ході запеклого внутрішнього та зовнішнього протистояння керівництво УНР наприкінці 1920 втратило контроль над політичною ситуацією і змушене було емігрувати.

Дуже складний період 1917-1920 р. – Лютнева та Жовтнева революції 1917 р., світова війна, австро-німецька окупація 1918 р., інтервенція Антанти 1918-1919 р., війна з Польщею 1920 р., обтяжені жорстокою громадянською війною, нав'язаною ззовні, не дав можливості створити в Україні сталий адміністративно-територіальний устрій. Коли у ході громадянської війни більшовики зайняли Єлисаветград, у ньому був створений губревком Херсонщини. Хоча пізніше у Херсоні організувався відповідний комітет, Єлисаветградський губревком ще певний час функціонував з ним паралельно. Вдруге в історії Єлисаветград отримав губернський статус та знову не надовго.

У травні 1919 р. Херсонська губернія розділилася на дві: Одеську та Херсонську. Цей розподіл був підтверджений спеціальною постановою Всеукрревкому від 28 січня 1920 р. А 13 березня 1920 р. Херсонську губернію було перейменовано на Миколаївську з переведенням адміністративного центру до міста Миколаєва. Миколаївська губернія складалася з чотирьох повітів: Дніпровського, Єлисаветградського, Миколаївського та Херсонського. Одеська губернія складалася з шести повітів: Одеського, Тираспольського, Ананьївського, Балтського, Первомайського та Вознесенського.

У травні 1920 року було створено Кременчуцьку губернію, укази ВУЦВК від 18 і 30 липня та 15 серпня 1920 року остаточно закріпили за нею території, які раніше входили до складу Київської, Полтавської та Херсонської губерній. Кременчуцька губернія складалася з шести повітів: Золотоніського, Кременчуцького, Олександрійського, Хорольського, Черкаського та Чигиринського.

Таким чином, у 1920 р. основна частина майбутньої Кіровоградсь-

кої області знаходилася в Єлисаветградському повіті Миколаївської губернії, Олександрійському і Чигиринському повітах Кременчуцької губернії та у Первомайському (у липні 1919 р. рішенням ВУЦВК м. Ольвіополь Єлисаветградського повіту, с. Голта Ананьївського повіту Херсонської губернії та м. Богополь Балтського повіту Подільської губернії були об'єднані в одне місто – Первомайськ) і Балтському повітах Одеської губернії. Невеликі частини Кіровоградщини перебували у Гайсинському повіті Подільської губернії, Уманському повіті Київської губернії та у Верхньодніпровському повіті Катеринославської губернії.

Адміністративно-територіальні зміни 1920 року виявилися недовговічними. У жовтні 1922 р. Кременчуцька губернія була розформована, а Миколаївська приєдналася до Одеської.

Наступні великомасштабні адміністративно-територіальні перетворення були покладені постановою ВУЦВК від 1 лютого 1922 року «Про впорядкування і прискорення робіт по адміністративно-територіальному устрою УРСР». 25 жовтня 1922 року друга сесія ВУЦВК затвердила основні принципи майбутньої грандіозної реформи, яка передбачала створення замість повітів округів з населенням від 400 до 600 тисяч осіб. Сесія визнала за необхідне спочатку передати частину повноважень губернських органів окружним, а потім ліквідувати губернії, переходячи на систему округ – район – сільрада. Реформа здійснювалася згідно з постановою ВУЦВК від 7 березня 1923 затвердженою другою сесією ВУЦВК 12 квітня 1923 р. Згідно з цими документами замість 102 повітів було утворено 53 округи, а замість 1989 волостей – 706 районів.

У 1923 році були створені такі райони майбутньої Кіровоградської області: Бобринецький, Великовисківський, Голованівський, Добровеличківський, Долинський, Єлисаветградківський, Єлисаветградський, Златопільський, Знам'янський, Кам'янський, Компаніївський, Маловисківський, Новгородківський, Новоархангельський, Новомиргородський, Новопразький, Новоукраїнський, Олександрівський, Олександрійський, Онуфріївський, Петрівський, Підвисоцький, Рівненський, Устинівський, Хмелівський, Червонокам'янський та Чигиринский. Вони входили до різних округів – Єлисаветградського, Криворізького, Олександрійського, Кременчуцького, Первомайського, Уманського, Шевченківського (Черкаського). Округи входили до різних губерній – Одеської, Катеринославської, Київської.

Ще до районування 1923 р. Єлисаветтрадський повіт мав досвід створення районів. VI Єлисаветградський повітовий з'їзд Рад прийняв постанову про створення районів, для чого обрав спеціальну адміністративно-територіальну комісію. Постановою міжвідомчої губернської територіальної комісії від 5 квітня 1921 року Єлисаветградський повіт

був поділений на дев’ять районів – Бобринецький, Володимирівський, Єлисаветградський, Злинський, Новомиргородський, Новоукраїнський, Плетено-Ташлицький, Устинівський та Федварський.

Постановою президії Єлисаветградського повітового виконкому від 24 червня 1921 року Володимирівський район ліквідовано, його волості ввійшли до складу Єлисаветградського району.

Постановою президії Єлисаветградського повітового виконкому від 22 лютого 1922 року Злинський, Плетено-Ташлицький та Устинівський райони також були ліквідовані. Замість восьми створено п’ять районів – Бобринецький, Єлисаветградський, Новомиргородський, Новоукраїнський та Федварський.

24 травня 1922 р. розширений пленум Єлисаветградського повітового виконкому прийняв постанову про ліквідацію районів і районних адміністративних установ.

У липні 1922 року з ліквідацією районів у Єлисавєтградському повіті відбулося укрупнення волостей – замість 40 стало 24. Такий адміністративний поділ Єлисаветградського повіту існував до березня 1923 року. Постановою ВУЦВК від 7 березня 1923 року «Про адміністративно-територіальний поділ України» повіти і волості були ліквідовані. Єлисаветградський повіт реорганізувався в Єлисаветградський округ, до складу якого увійшли 13 районів: Бобринецький, Братський, Великовисківський, Єлисаветградський, Злинський, Компаніївський, Єлисаветградківський, Маловисківський, Новомиргородський, Новоукраїнський, Рівненський, Устинівський та Хмелівський. Цією ж постановою Олександрійський повіт був реорганізований в Олександрійський округ у складі чотирнадцяти районів: Аджамського, Верблюзького, Глинського, Знам’янського, Користівського, Червонокам’янського, Лихівського, Новгородківського, Новогеоргіївського, Новопразького, Новостародубського, Онуфріївського, Троїцького, Цибулівського.

У 1924 році рішенням ВУЦВК від 8 липня 1924 р. місто Єлисаветград перейменовано на Зінов’євськ. У грудні 1924-го Аджамський район Олександрійського округу перейшов до складу Зінов’євського району. (*Прим. автора*: Григорій Овсійович Зінов'єв, справжнє ім'я — Овсей-Гершен Ааронович Радомисльський (Апфельбаум), народився у Єлисаветграді (нині Кіровоград) у заможній єврейській родини. Емігрував з політичних мотивів, жив у Парижі, згодом у Берліні, Лондоні, Берні, де 1903 року познайомився з В. Леніним. У 1901 р. став членом РСДРП, з того ж року брав участь у революційному русі. Повернувся до Росії 1905 р. У 1917 р. приєднався до більшовиків. Від 1919 до 1926 року - голова Виконкому Комінтерну. У 1934 р. Г.Зінов'єв був заарештований та засуджений до 10 років ув'язнення у справі «Московського центру». 24 серпня 1936 року засуджений до розстрілу у сфабрикованій справі так званого Антирадянського об'єднаного троцькіст-

сько-зінов'євського центру. Реабілітований у 1988 р.)

На підставі рішення IV Всеукраїнського з'їзду Рад про перехід на триступеневу систему управління та постанови ВУЦВК від 3 червня 1925 року був скасований губернський поділ. Крім того здійснено укрупнення округів за рахунок восьми (в тому числі Олександрійського) округів. До Зінов'євського округу приєднано п'ять районів Олександрійського округу – Верблюзький, Знам'янський, Новгородківський, Новопразький та Цибулівський. Решта увійшла до Кременчуцького та Криворізького округів.

Постановою ВУЦВК і РНК УРСР від 20 жовтня 1926 р. був ліквідований Цибулівський район, його сільради розподілилися між Знам'янським і Єлисаветградківським районами.

9 грудня 1927 року рішенням Первомайського окрвиконкому утворено Вільшанський район. (Мал. герб Вільшанського району). Восени 1928 в Первомайському окрузі був утворений Данилово-Балківський (з лютого 1932 р. – Грушківський) – майбутній Ульяновський район Кіровоградської області. У 1930 р. постановами ВУЦВК та РНК УРСР від 13 червня 1930 13 округів та 12 вересня 1930 року решта округів ліквідовано, замість них встановлено 2 ступ. систему управління (район – центр).

У зв'язку з цим на території Зінов'євського округу було створено чотирнадцять районів – Бобринецький, Братський, Великовисківський, Єлизаветградківський, Знам'янський, Компаніївський, Маловисківський, Новгородківський, Новомиргородський, Новопразький, Новоукраїнський, Рівненський, Устинівський, Хмелівський. Зінов'євський район увійшов до складу Зінов'євської міської Ради за винятком кількох сільрад, які передали Компаніївському району. Таким чином Зінов'євськ виділився у самостійну адміністративно-господарчу одиницю.

У лютому 1931 р. шість районів – Братський, Єлизаветградківський, Компаніївський, Маловисківський, Новгородківський та Рівненський ліквідовані шляхом приєднання: Братського – до Бобринецького, Єлизаветградківського – до Знам'янського, Компаніївського – до Зінов'євської міської Ради, Маловисківського – до Великовисківського, Новгородківського – до Новопразького, Рівненського – до Новоукраїнського.

IV позачергова сесія ВУЦВК XII скликання 9 лютого 1932 року прийняла постанову про створення в Україні перших п'яти областей – Вінницької, Дніпропетровської, Київської, Одеської та Харківської. Райони майбутньої Кіровоградської області розподілилися між Дніпро-петровською, Київською, Одеською та Харківською областями. У Дніпропетровській області опинилися Новопразький район колишньо-

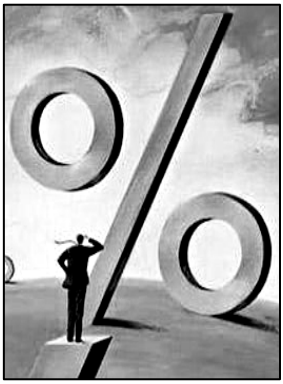
го Зінов'євського округу, райони колишнього Криворізького округу, зокрема Долинський, Олександрійський та Петрівський, у Київській області – Златопільський, Кам'янський, Олександрівський, Підвисоцький та Чигиринський райони ліквідованих Уманського, та Шевченківського (Черкаського округів), у Харківській області – Новогеоргіївський та Онуфріївський райони скасованого Кременчуцького округу, решта – в Одеській області, в якій у тому ж році був утворений Гайворонський район.

У липні 1933 року з частин територій, що належали Зінов'євській міській Раді, Новоукраїнському та Рівненському районам, був створений Компаніївський район.

27 грудня 1934 р. за політично інспірованим клопотанням громадськості місто Зінов'євськ перейменували на Кірово, у січні 1935 року ВУЦВК і ВЦВК прийняли відповідні постанови.

У 1935 р за постановами ВУЦВК від 23 січня та 17 лютого у складі Одеської області були утворені Витязівський, Єлизаветградківський, Маловисківський, Піщанобрідський та Тишківський райони.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 22 вересня 1937 року була утворена Миколаївська область, до складу якої ввійшли Бобринецький, Витязівський, Єлизаветградківський, Знам'янський, Кіровський, Компаніївський та Устинівський райони з Одеської області і Долинський, Новопразький, Олександрійський та Петрівський райони – з Дніпропетровської області. Тим же указом була утворена і Полтавська область, до якої ввійшли Новогеоргіївський та Онуфріївський р-ни,

котрі до того були у складі Харківської обл. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 10 січня 1939 року була утворена Кіровоградська область, а місто Кірово перейменовано на Кіровоград. До складу Кіровоградської області увійшло 30 районів: 13 районів з Миколаївської області – Аджамський (виділився з Кіровського), Бобринецький, Витязівський, Долинський, Єлизаветградківський, Знам'янський, Кіровоградський, Компаніївський, Новгородківський (виділився з Новопразького), Новопразький, Олександрійський, Петрівський, Устинівський, 10 районів з Одеської області – Великовисківський, Добровеличківський, Маловисківський, Новоархангельський, Ново-миргородський, Новоукраїнський, Піщанобрідський, Рівненський (виділився з Новоукраїнського), Тишківський, Хмелівський, 5 районів Київської області – Златопільський, Кам'янський, Олександрівський, Підвисоцький, Чигиринський, 2 райони Полтавської області – Ново-георгіївський та Онуфріївський.

Під час німецької окупації 1941-1944 років Кіровоградська область була розділена на гибіти (округи), які ввійшли до складу Миколаївського генерального округу (генералбецірку), підпорядкованого Райхскомісаріату України з центром у місті Рівне. Гебітскомісаріати знаходилися у Бобринці, Гайвороні, Долинській, Кіровограді, Новомиргороді, Олександрівці, Олександрії, Гайвороні. Кожен гебіт складався з 4-5 районів: Бобринецький – з Бобринецького, Рівненського, Устинівського та Витязівського;

Гайворонський – з Гайворонського, Голованівського, Грушківського (Ульяновського), Новоархангельського та Підвисоцького;

Долинський – з Долинського, Новопразького, Новгородківського та Петрівського;

Кіровоградський – з Кіровоградського, Аджамського, Великовисківського та Компаніївського;

Новомиргородський – з Новомиргородського, Хмелівського, Маловисківського, Новоукраїнського та Златопільського;

Олександрівський – з Олександрівського, Єлизаветградківського, Кам'янського та Чигиринського;

Олександрійський – з Олександрійського, Онуфріївського та Знам'янського.

Добровеличківський, Піщано-Брідський та Тишківський райони входили до Первомайського гебіту. Крім того, частина Гайворонського району (правобережна відносно Півден. Бугу) перебувала у Трансністрії – окупаційній території, підпорядкованій румунському командуванню.

Червонокам'янський район виділився з Олександрійського, після війни 1941-1945 років, у документах воєнного періоду він не фігурує. Велика Радянська Енциклопедія у 1953 році подає склад Кіровоградської області у кількості 31-го району. Такий склад області зберігався до 1954 року.

У січні 1954 р., на підставі Указу Президії Верховної Ради СРСР від 7 січня 1954 року про створення Черкаської області, Златопільський та Кам'янський райони відійшли до Черкаської області. У лютому 1954 р., згідно з указом Президії Верховної Ради СРСР від 12 лютого 1954 р., до Черкаської області відійшов Чигиринський район, а Вільшанський, Гайворонський, Голованівський та Ульяновський (колишній Грушківський) райони Одеської області – до Кіровоградської області.

За Указами Президії Верховної Ради УРСР відбулося укрупнення районів області, зокрема: ліквідовано Тишківський район, уся його територія ввійшла до складу Добровеличківського району; відбулося укрупнення Кіровоградського, Маловисківського та Новомиргородського районів за рахунок території сільрад ліквідованого Великовисківського району; ліквідовано Червонокам'янський район – увійшов до

складу Олександрійського району; Аджамський район – увійшов до складу Кіровоградського, територія Підвисоцького району була розподілена між Голованівським і Новоархангельським районами; ліквідовані Витязівський, Єлизаветградківський і Піщанобрідський райони, території сільрад цих районів, залежно від розташування, відійшли до Бобринецького, Вільшанського, Знам'янського, Кіровоградського, Новоукраїнського, Олександрівського та Рівненського районів; укрупнився Новомиргородський район за рахунок міста Златополя і території дев'яти сільрад колишнього Златопільського району Черкаської області; до складу Новомиргородського району була передана Пастерська сільрада Кам'янського району Черкаської області; за рішенням № 238 Кіровоградського облвиконкому, Іваноблагодатнівська сільрада Маловисківського району передана до складу Кіровоградського району, а Веселівська Новомиргородського – до складу Маловисківського району.

Наприкінці 1962 року до складу Кіровоградської області входило 24 райони.

Згідно з Указом Президії Верховної Ради УРСР від 30 грудня 1962 року відбулося подальше укрупнення районів області, у результаті якого було ліквідовано дванадцять районів: Вільшанський, Гайворонський, Голованівський, Компаніївський, Знам'янський, Новгородківський, Новомиргородський, Новопразький, Онуфріївський, Рівненський, Устинівський та Хмелівський, їхня територія ввійшла до складу 12 укрупнених районів – Бобринецького, Добровеличківського, Долинського, Кіровоградського, Кремгесівського (колишнього Новогеоргіївського), Маловисківського, Новоархангельського, Новоукраїнського, Олександрівського, Олександрійського, Петровського, Ульяновського.

Згідно з Указом Президії Верховної Ради УРСР від 4 січня 1965 р. було проведено розукрупнення районів Кіровоградської області – замість 12-ти районів створено 18: Бобринецький, Гайворонський, Голованівський, Добровеличківський, Долинський, Знам'янський, Кіровоградський, Компаніївський, Кремгесівський, Маловисківський, Новгородківський, Новоархангельський, Новомиргородський, Новоукраїнський, Олександрівський, Олександрійський, Петрівський та Ульяновський. А вже 1967 року були відновлені Вільшанський, Онуфріївський та Устинівський райони.

У 1969 р. місто Кремгес (до 1832 року з перервою у 1795-1806 р. – Крилов, після і до його перенесення на нове місце – Новогеоргіївськ, з 1954 року – селище гідробудівників, у 1955-1961 роках – селище Хрущов, у 1961-1962 роках – місто Хрущов, з 1962 року – Кремгес) було перейменоване на Світловодськ, Кремгесівський район відповідно – на Світловодський.

Кордони Кіровоградської області остаточно визначилися на 1960

рік, а територіально-адміністративна структура – на 1968 р. Подальші незначні земельні переділи проходили тільки на рівні сільських рад.

Область організувалася у межиріччі середніх течій Дніпра і Південного Бугу, на терені священного центру Великої Скіфії та географічного центру України, історично та економічно вона тяжіє до Бугo-Дніпровської ділянки Чорноморського узбережжя, відвойованої в турків 1774 року силою і кров'ю полків, підготовлених у фортеці Святої Єлисавети та Єлисаветградській провінції, і запорозьких козаків.

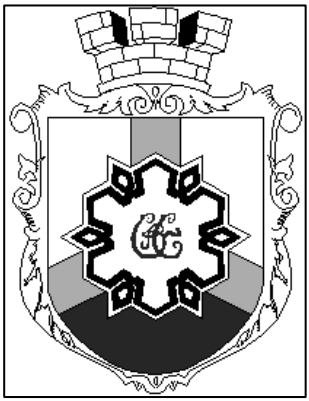

В історичному аспекті територія області розвивалася від військово-політичного до господарчо-економічного принципу територіальної організації, які завжди включали географічний та соціально-етнічний аспекти. Реальне адміністрування основ ної частини краю розпочалося з підпорядкуванням її Миргородському козацькому полку, який тоді очолював полковник В.П.Капніст. Місто, що згодом стало обласним центром, було засноване завдяки виникненню фортеці Святої Єлисавети, побудованої для забезпечення переселенського проекту Нової Сербії. Козацького полковника В.П. Капніста, який героїчно загинув у бою під Гросс-Єгерсдорфом 1757 року, та гусарського генерала І.С.Хорвата, що згинув у Вологодському засланні, можна без сумніву вважати передвісниками майбутньої козацької Кіровоградщини.

Як бачимо, шлях до остаточного і органічного об'єднання всіх земель сучасної Кіровоградщини в єдине ціле був складним і довготривалим. Межі різних географічних зон, історичних територій і держав залишили тут свої вікопомні автографи. Кіровоградська земля пережила три основні історичні культуроформуючі етапи: додержавний, позадержавний та державний. Останній ще можна розділити на періоди у відповідності до часу і держав, яким підпорядковувалися частини цього надзвичайно привабливого для сусідніх і перехожих світів краю. За складністю історичного поступу, багатством природних ресурсів, різноманітністю мальовничих ландшафтів, мультикультурністю походження населення Кіровоградська область становить собою своєрідну мікромодель європейської держави.

Степовою Елладою назвав наш край Євген Маланюк. Видатний поет і культуролог як ніхто знав що вкладається в цей гучний епітет.

На сьогодні Кіровоградська область становить єдиний гармонійно функціонуючий організм, кожна ланка якого зберегла своє історичне, економічне і соціальне значення, де козацтво відіграє не останню ланку, а разом всі вони консолідуються під егідою спільної державно-національної ідеї.

ФОРТЕЦЯ СВ'ЯТОЇ ЄЛИСАВЕТИ.

Історична довідка - фортеця Святої Єлисавети, зроблена за підказками К. Шляхового, старшого наукового співробітника відділу історії Кіровоградського обласного краєзнавчого музею. (На мал.. Герб Кіровограда зі схемою фортеці в середині).

Фортецю Св. Єлисавети було побудовано біля південної межі Нової Сербії - військово-поселенської області, створеної в 1752 році для оборони Південної України від нападів турків і кримських татар. Указ про створення на правому березі Інгулу фортеці підписаний імператрицею Єлизаветою 11 січня 1752 року. Проект затверджений 30 липня 1752 року. Вибір місця розташування обумовлений приблизно рівною відстанню від вже існуючих тоді фортець - Архангельської (тепер - Новоархангельськ) на Синюсі та Мішуриноріжської на Дніпрі, що створювало оборонну лінію з трьох великих укріплень, проміжки між якими захищалися новосербськими шанцями та козацькими форпостами.

Місце для фортеці вибрав генерал артилерії І.Ф. Глебов згідно з наданої йому 3 лютого 1752 року спеціальної інструкції. Затверджувалося воно Сенатом на засіданнях 21 березня та 1 квітня 1753 року.

Але у зв'язку з напруженою політичною ситуацією будівництво було затримано і указ про його початок вийшов тільки 3 березня 1754 року. Урочисте закладання фортеці відбулося 18 червня 1754 року. Будівельними роботами керував інженер-підполковник Л.І. Менцеліус.

Фортеця складалася з утвореного земляними валами шестикутника бастіонних фронтів з шістьома равелінами поперед куртин. Вся фортифікаційна система оточувалася глибокими сухими ровами, вздовж зовнішнього периметру яких проходила фортечна дорога, прикрита шістьома гласисами. На березі Інгулу, для його оборони, в 175 сажнях від фортеці знаходився окремий горнверн - шанець Св. Сергія. Бастіони мали форму п'ятикутників, з відкритими на фортечний плац горжами. У бастіонів були подвійні фланки. Равеліни мали форму неправильних ромбів і були відкриті з тилу. У випадку захоплення неприятелем це робило їх беззахисними з боку фортечного вогню. Всі верки, (*Прим. автора* - захисні споруди) були земляними.

Головний вал був висотою 19 футів, товщиною - 18 футів, висота понижених фланків - 7,5 9 футів, висота равелінів - 16 футів, висота гласисів - 7 футів, глибина ровів - 18-21фут, (1 фут = 0,3048 м.)

У фортеці було троє воріт, облаштованих сторожовими вежами та кордегардіями - Троїцькі (головні, тепер виїзд на Ново-Олексіївку),

Пречистенські та Всесвятські. Бастіони фортеці названі іменами святих - Петра (перший від Троїцьких воріт за стрілкою годинника), далі послідовно - Олексія, Андрія Первозваного, Олександра Невського, Архістратига Михаїла та Катерини. Равеліни також мали святих покровителів - Анни (навпроти Троїцьких воріт), потім по колу: Наталії Іоанна, Пресвятих Печерських, Миколая та Феодора.

У зв'язку зі стурбованістю Туреччини щодо правомірності місця розташування фортеці та розпочатими з цього приводу переговорами, будівництво у середині жовтня 1754 року було призупинене, хоча в цілому оборонні вали були вже насипані, тільки не на повну висоту. За донесенням особливого турецького уповноваженого паші Девлет-Алі-Сент-Аги, який здійснив огляд фортеці Св. Єлисавети, у 1755 р. вона була вже побудована «міцно і надійно», але вали невисокі, у деяких місцях до 2 аршинів, а де й менше. (*Прим. автора*: 1 аршин = 16 вершкам = 0,7112 м = 28 дюймам).

На висновки турецького візитера, що заспокоїли Порту, очевидно вплинуло дуже добре приймання, яке йому організували попереджені загодя російським у Константинополі послом надвірним радником О.М. Обрєзковим комендант фортеці бригадир О.І.. Глєбов та головний військовий командир краю генерал-майор І.Ф. Глєбов. Не дивлячись на дипломатичні дебати, роботи у фортеці з причини ускладнення на південному кордоні були поновлені вже у 1756 році: вздовж прикритої дороги поставлений палісад, де не було брустверів улаштовані рогатки, у вихідних кутах і на фланках бастіонів, а також на фасах равелінів поставлені гармати перед якими насипали бруствери

Артилерійське озброєння фортеці тоді складалося з 120 гармат, 12 мортир, 6 фальконетів, 12 гаубиць та 6 мортир.

В наступні роки будівельні роботи у фортеці продовжувалися, але дуже повільно і не були закінчені навіть до кінця правління імператриці Єлизавети (1761 р.)

На території фортеці було розбудоване ціле місто, в центрі якого стояла дерев'яна Свято-Троїцька церква, що з 1755 по 1801 роки мала статус соборної. Солдатські казарми були розраховані на 2200 вояків. Гарнізон складався з трьох батальйонів та двох команд: артилерійської та інженерної. Тут знаходилися комендантський, ганералітетський, протопопський будинки, порохові погріби (один з них, що у бастіоні Св. Петра, у 1994 році був досліджений кіровоградськими археологами), кузні, криниці, провіантський магазин, кордегардії та

інші будівлі. Чотирнадцятикімнатний дім, в якому у 1787-1788 роках жив генерал-фельдмаршал князь Г.О. Потьомкін, пізніше був пристосований для перебування послів, що зупинялися тут, подорожуючи з Петербурга до Константинополя і зворотно.

Незабаром, 1763 року, у фортеці відкрилася школа для офіцерських дітей, 1764 року – перша в Україні друкарня цивільного шрифту, у 1787-му за ініціативою князя Г.О. Потьомкіна розпочала роботу п'ята в імперії (перша у Москві, друга й третя у Петербурзі, четверта – у Кронштадті) медико-хірургічна школа, котра за необхідністю готувати лікарів для Української й Катеринославської армій та Чорноморського флоту стала першим в Україні вищим медичним навчальним закладом. Одним із відомих її випускників був Є.Й. Мухін (1766-1850), – професор Московської медико-хірургічної академії та Московського університету, вчитель геніального хірурга М.І. Пирогова, (1810-1871) котрий неодноразово оперував хворих у фортечному шпиталі. Сам М.І. Пірогов працював у фортечній лікарні під час Кримської війни 1853-1856 років. Погруддя, встановлене славетному лікарю-хірургу на території лікарні, потребує серйозної реставрації і реконструкції.

З історією фортеці Св. Єлисавети пов'язано багато знаменитостей. Влітку 1769 року тут перебував зі штабом своєї 2-ї армії генерал-аншеф П.О. Рум'янцев (1725-1796, генерал-фельдмаршал з 1770 р., граф з 1775 р.). Тоді ж у фортеці знаходився Донський козачий полк Є.Д. Кутейникова (1725-1779), в якому служив хорунжим О.І. Пугачов (1740-1775). Приборкувач Пугачовського повстання генерал-аншеф граф П.І. Панін (1721-1789) теж був у фортеці Св. Єлисавети - у 1770 році йому тут організували тріумфальну зустріч з гарматним салютом як покорителю Бендер. Розминувся він тоді з хорунжим О.Пугачовим, щоб через кілька років переслідувати його як самозванця Петра III.

У 1779 році у фортеці був член Військової колегії генерал-поручик І.І. Апухтін (1726-1804). Князь Г.О. Потьомкін (1739-1791, генерал-фельдмаршал з 1784 року) вперше прибув у фортецю 27 вересня 1782 року, пізніше він часто приїздив і жив у своєму фортечному будинку. Часто і на досить тривалий час у 1773-1794 роках у фортеці перебував М.І. Кутузов (1745-1813, генерал-фельдмаршал з 1812 року). Знаменитий полководець О.В. Суворов (1729-1800, генерал-фельдмаршал з 1794 року) бував у фортеці в 1786 та 1792 роках. Відомий австрійський фельдмаршал принц Ш.Ж. де Лінь знаходився у фортеці у 1788 році і залишив про цей період цікаві спогади. Генерал-фельдмаршал (1799) граф (1797) І.В. Гудович (1741-1820) був у фортеці Св. Єлисавети коли командував корпусом під час російсько-турецької війни 1787-1791 рр.

Бували тут і кошові отамани та січова старшина українських козаків. Після ліквідації Запорозької Січі у 1775 році архів і зброя запорож-

ців певний час зберігалися у фортеці.

Безпосередньо у бойових діях фортеця Св. Єлисавети брала участь тільки один раз. Сталося це під час російсько-турецької війни 1768-1774 рр., перша компанія якої розпочалася 1769 року навалою Кримського хана Крим-Гирея на Єлисаветградську провінцію. 4 січня очолюване ним 70-тисячне турецько-татарське військо перейшло російський кордон біля Орловського шанця і 7 січня зупинилося біля фортеці Св. Єлисавети, в якій укрився начальник провінції генерал-майор О.С. Ісаков з гарнізоном та місцевими жителями. Орду зустрів вогонь фортечних гармат. Крим-Гирей не зважився на штурм., а О.С. Ісаков не міг йому протиставити достатньої військової сили для відкритого бою. Нападники розділилися на кілька загонів, знищили вогнем і мечем поблизькі села, захопили в полон більше тисячі жителів, забрали багато худоби та відійшли за Дніпро. З фортеці була зроблена вдала вилазка кінного загону князя І.В. Багратіона, який порубав ар'єргард татар .

Це було останнє татарське нашестя на Україну. Певну роль в його невдачі зіграла і фортеця Св. Єлисавети.

В кінці X VIII ст. фортеця Св. Єлисавети втрачає своє стратегічне значення з кількох причин:

- перемога у війні 1768-1774 рр. та підписання Кучук-Кайнарджійського мирного договору (1774), за яким Росія дістала вихід до Чорного моря між гирлами Південного Бугу і Дніпра;
- ліквідація Запорозької Січі у 1775, що сприяло остаточному знищен -ню гайдамацького руху та масовому залюдненню території цивільним населенням;
- адміністративно-територіальні реформи 1775-1776 рр. та 1783-1784 рр., які поступово переводили військове управління краєм у цивільне русло;
- розподіли Речі Посполитої (1772, 1793, 1795 рр.), які знешкодили небезпечного військового супротивника-сусіда;
- приєднання Криму до Російської імперії у 1783 році, що політично знищило ще одного претендента на цю територію.

Рескриптом імператриці Катерини II від 10 лютого 1784 року на ім'я генерал-фельдмаршала князя Г.О. Потьомкіна було повідомлено, що фортеця Св. Єлисавети «так як за своїм становищем в середині держави фортецею вважатися не могла і була перетворена на внутрішнє місто». Поступово, протягом кількох років фортеця обеззброювалася. У 1794 році тут ще утримувалося 162 гармати, які обслуговувалися 277 артилеристами. Гармати та артилерійські припаси вивозили в прикордонні міста, головним чином у Херсон.

У квітні 1795 року 5 гармат було відправлено у Новомиргород.

Тільки дві гармати збереглися у фортеці Св. Єлисавети - вони встановлені на кам'яних п'єдесталах при в'їзді з колишніх Пречистенських воріт.

Повне скасування фортеці Св. Єлисавети здійснилося 15 березня 1805 року. Фортечний гарнізон був розформований, але в казармах ще багато років розміщався нестройовий батальйон (три інвалідні роти).

Фортеця Св. Єлисавети є унікальною фортифікаційною пам'яткою XVIII ст.. Сучасне використання фортечного комплексу не відповідає його історико-культурному значенню. Реконструкція, музеєфікація та введення в міжнародний туристичний оборот фортеці Св. Єлисавети - важливе державне завдання, яке вже зафіксоване в кількох документах:

- Указ Президента України від 9 грудня 1995 року «Про заходи щодо відтворення видатних пам'яток історії та культури»;
- «Перелік визначних пам'яток історії та культури, що потребують першочергового відтворення», затверджений Кабінетом України 30 грудня 1998 року;
- «Заходи щодо відтворення визначної пам'ятки історії та культури - фортеці Святої Єлизавети» , затверджені КОДА 1 березня 1999;
- Постанова Кабінету України від 23 квітня 1999 року № 700 «Про Програму відтворення видатних пам'яток історії та культури України»;
- Розпорядження голови КОДА від 28 травня 1999 року № 232-р про фінансування заходів щодо відтворення видатної пам'ятки історії та культури - фортеці Святої Єлисавети;

Провідні вказівки для чиновників є, треба розпочинати роботу, залишився людський фактор і патріотична ініціатива не тільки козаків, але й усіх жителів Кіровограда.

Проблема взаємодії суспільства і держави на сучасному історичному етапі існування людських спільнот може значною мірою бути об'єктивно визначеною і поясненою за умов:

а) чіткого розуміння сутнісного характеру та особливостей феноменів «суспільство», «держава», «козацтво» (спільне і особливе);

б) розуміння діалектики взаємовідносин та взаємовпливу держави – суспільства - козацтва одне на одного;

в) врахування стану суспільно-політичних трансформацій та модернізації, зокрема українського суспільства в контексті.

Відтак, держава щодо Українського козацтва, повинна стати своєрідною керуючою системою, що здатна за своїм призначенням і функціями впливати на всі найважливіші процеси, що відбуваються в нашому суспільстві. А на практиці виходить, що чиновники навіть бояться прийняти закон «Про козацтво» в Україні, бояться історії козацтва.

Таким чином, Українське козацтво – феноменальне явище не тільки національне, а й усесвітньої історії. Наш народ який втратив власну самостійну державу у XII-XIV ст.. і, здавалося, був приречений на неминучу асиміляцію, створив власні Збройні сили – Військо Запорозьке, і плацдарм для відродження незалежної Української держави – Запорозьку Січ. Козаки захистили свій народ від знищення, зберегли православну віру й православну церкву, взяли активну участь у *першій* (1648-1676 рр.) і *другій* (1917-1921 рр.) національно-визвольних українських революціях.

Український народ під проводом козаків створив козацько-гетьманську державу (1648-1764 рр.). У 90-х роках XX століття козацтво знову відродилось. Ось чому сьогодні український народ, особливо юнаки і дівчата, хочуть знати історію козацтва, його традиції та звичаї, ось чому сьогодні молодь поповнює ряди козацтва.

Роль козацтва не обмежувалася тільки вузьконаціональними інтересами. Це було інтернаціональне явище, тому проблеми, які йому доводилося розв'язувати, були тісно пов'язані з загально історичними процесами суспільно-політичного життя багатьох сусідів державних утворень. Загально історичні реалії того часу породили такі типологічно спільні з козацтвом явища як «гренцери» (граничари) у Хорватії, ускоки у Сербії, гайдуки (піхотинець) на Балканах і донське козацтво у Росії. Всі вони мають схожість з Українським козацтвом.

Пам'ять про цю героїчну сторінку рідного народу спонукала до подвижницької праці та ратних подвигів наступні покоління борців за українську справу, чиїми зусиллями стали можливими національно-культурне пробудження України в середині XIX ст. У 1862 р. Павло Чубинський написав свій знаменитий вірш «Ще не вмерла Україна». Він пророкував, що вороги вільної України згинуть, подібно «росі на сонці». Пом'янув і козаків: «Душу й тіло ми положимо за нашу свободу і покажемо, що ми, браття, козацького роду». У рік написання цих рядків, «за вредное влияние на умы простолюдинов» етнографа і фольклориста П.Чубинського заслали в Архангельську губернію. А через 50 років вірш став національним гімном. А ще через століття пізніше, у дні «помаранчевої революції» 2004 року, гімн співали на Майдані Незалежності як пісню протесту.

Українство виявилося невмирущим. Вузьким струмочком, підпіль-

ними щілинами пливла національна свідомість, ховалася та викристалізовувалася в народній пісні, у кобзарській думі, віднаходила її патріотична молодь, шукаючи натхнення в таємному минулому, традиціях та звичаях козаків. Український народ вистояв супроти всіх хвиль і незгод і будує тепер суверенну державу 17 березня 2008 р. на Другій Великій Всеукраїнській козацькій раді, ці та інші питання обговорювалися керівниками 34-х Всеукраїнських громадських козацьких організацій. (*Прим. автора*: слід наголосити, що автор цієї книги практично був на всіх Всеукраїнських козацьких радах). Уплив козацьких традицій відбувався і в становленні незалежної демократичної Української держави в останніх десятиліттях ХХ століття і знову на відродження Українського козацтва на початку ХХІ ст. У нас було шість спроб відродження Українського козацтва:

Перша спроба це створення Української Народної Республіки (УНР) на чолі з президентом Української Центральної Ради (УЦР) М.С. Грушевським (4 березня 1917 – 29 квітня 1918).

Друга – Українська Держава (Другий Гетьманат) на чолі з гетьманом Павлом Скоропадським (29 квітня 1918 - 14 грудня 1918 р.), де вплив козацьких традицій відбувся, зокрема в організації вільного козацтва, регулярних військових частин і будівництва Другого Гетьманату.

Сьогодні знову в суспільстві, особливо в пресі, пропонується *втретє* гетьманська модель, яка передбачає чіткі правила гри й реальний контроль за діяльністю влади. Кількість прихильників Гетьманату зростає з кожним днем і коли досягне критичної межі, перехід відбудеться природно и невимушено. Справа в тім, що людська мрія, особливо козаків, має велику силу.

Третя – УНР в період Директорії (13-14 листопада 1918 - 20 листопада 1920 р) на чолі з В.Виниченком, який виступав за союз із більшовицькою Росією проти Антанти, а після нього С. Петлюра орієнтувався на Антанту.

Четверта – Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР) на чолі з президентом Є. Петрушевичем (13листопада 1918 р. проголошена з територією 70 тис. км2 , населення – майже 6 млн. осіб). 22 січня 1919 р. був підписаний Договір про злуку УНР і ЗУНР. З 2004 р.

цей день в Україні відзначається, згідно з Указом Президента, як День Соборності українського народу.

П'ята – Автономний уряд Карпатської України на чолі з прем'єр-міністром русофілом А.Бродієм з 11 жовтня 1938 р., а уже 26 жовтня 1938 р. став прем'єр-міністром А.Волошин. 15 березня 1939 р. сенат офіційно проголосив незалежність Карпатської України, обрав президентом А.Волошина, але через 5 днів після запеклих боїв територія Закарпаття була окупована угорськими військами з благословення Німеччини.

Шоста - Акт проголошення Української держави у м. Львові 30 червня 1941 р. ОУН під проводом Бандери.

Перша Велика Всеукраїнська козацька рада проводилася 4 червня 2005 року на о. Хортиця, на честь 230-річчя ліквідації Запорозької Січі царицією Катериною II. На цій козацькій раді всі керівники громадських козацьких організацій присягалися на вірність Гетьману українського козацтва В.Ющенкові. А перед цим в День Соборності України 22 січня 2005 року в Києві на Софіївській площі В.Ющенко в присутності Великої Установчої Ради прийняв присягу на посаду гетьмана українського козацтва. Йому вручили булаву й запевнили в підтримці та виконанні наказів Президента України. А він, у свою чергу, висловив думку, що хоче бачити козацтво єдиним.

Проект закону «Про засади відновлення та розвитку українського козацтва, козацькі організації та їх об'єднання» у разі прийняття його Верховною Радою забезпечить створення нового статусу козацтва, а значить, і нової відповідальності козаків перед суспільством. Але необхідний закон «Про козацтво», який стане сучасною козацькою конституцією в Україні.

Друга Велика Всеукраїнська козацька рада проводилася 17 бе-

резня 2008 р., але закон «Про козацтво» знову не прийняли. В котрий раз обіцяного «чекають» роками, а віз і нині там. Зате президент України Ющенко В.А. у своєму виступі охарактеризував українське козацтво як унікальну сторінку української історії, подібних до якої не має в історіях інших країн, а самих козаків – як «лицарів своєї нації, людей готових загинути заради своєї Батьківщини та її незалежності»

Він закликав керівників козацьких організацій «брати участь у культурних проектах, спрямованих на відновлення української історії» (*Прим. автора*: за всю історію, наше козацтво втрачало незалежність тільки один раз в XX ст., після поразки у двох війнах у результаті чого прокотилось дві хвилі вимушеної еміграції: під час громадянської війни в 1920 р. і Другої світової в 1943 р. Населення козацьких областей, яке залишилося на батьківщині, було піддано цілеспрямованим репресіям, а з 1920 року – насильницькому переселенню). На протязі XX століття український народ весь час боровся за незалежну соборну Україну, а в кінці століття знову збудував незалежну Україну і відродилося козацтво.

Козак увійшов у свідомість нашого народу в значенні вільна людина, народний месник, борець за православну віру, свободу, вільний від будь-яких зобов'язань перед суспільством, за винятком військової служби.

В той же час президент Віктор Янукович скасував низку указів своїх попередників щодо козацтва. Про це повідомляє прес-служба президента.

Так, В.Янукович скасував укази: «Про Національну програму відродження та розвитку Українського козацтва на 2002-2005 роки», «Про раду українського козацтва», «Про заходи з підтримки розвитку українського козацтва». Як зазначила радниця президента О. Лукаш, підписаний Януковичем указ з питань Українського козацтва «спрямований на уникнення дублювання функцій профільних Рад, які сьогодні діють як консультативно-дорадчі органи при президенті та уряді».

Лукаш нагадала, що рада Українського козацтва була створена В.Ющенком ще у червні 2005 р., «проте через відсутність узгодженого бачення її членами завдань організації Рада протягом останніх двох років не виконувала своїх функцій і взагалі не проводила засідань».

1 серпня 2011 року Кабінет міністрів утворив Координаційну раду з питань розвитку козацтва в Україні як консультативно-дорадчий орган уряду: «Сподіваємося, діяльність Координаційної ради буде більш ефективним механізмом координації заходів із розвитку козацтва у нашій державі, адже рада вже активно розпочала свою роботу і консолідує навколо себе найбільш активні козацькі організації».

Міністр оборони України Михайло Єжель в листопаді 2011 року заявив:«Зроблено перший крок до об'єднання українського козацтва»

23 листопада 2011 р., у Центральному будинку офіцерів Збр.Сил України відбулося перше організаційне засідання Координаційної Ради з питань розвитку козацтва в Україні при Кабінеті Міністрів під головуванням Голови Координаційної Ради – Міністра оборони України Михайла Єжеля.

Участь у заході взяли представники структурних підрозділів Міністерства оборони України, Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства культури України, Міністерства з надзвичайних ситуацій України, Адміністрації Держприкордонслужби України, керівники громадських організацій, статутна діяльність яких пов'язана з відродженням традицій козацтва в Україні.

Михайло Єжель: «Вам добре відома ситуація, яка склалася з козацтвом в Україні. Керівництво держави уважно стежить за її розвитком і працює над її покращанням! Однією з її складових є прийняття Урядом України постанови про утворення нашої Координаційної Ради. Бажаю нам плідно попрацювати заради піднесення статусу та ролі козацьких організацій в суспільстві».

Секретар Ради – Головний отаман міжнародної громадської організації «Вірне козацтво» Олексій Селіванов оголосив склад Кординаційної Ради, який учасники затвердили одностайним голосуванням. Зокрема, голова Координаційної Ради Михайло Єжель, відповідно до своїх повноважень, призначив своїм другим заступником заступника Міністра з надзвичайних ситуацій України - Віталія Бута.

Учасників було поінформовано щодо «Положення про Координаційну Раду з питань розвитку козацтва в Україні», після чого вони обговорили напрями роботи Ради та шляхи виконання основних завдань. Також в ході засідання були розглянуті та обговорені проекти типового Статуту козацької організації в Україні та типового Положення про неї.

Михайло Єжель запропонував учасникам зборів у місячний термін опрацювати та надати пропозиції до робочої групи, яку очолює помічник Міністра оборони України - Олександр Тарасенко і зазначив: «Однією з найактуальніших проблем козацтва сьогодні є розвиток козацьких об'єднань, а саме – відсутність прийнятих усіма козацькими організаціями єдиних норм та правил козацького життя. Один із шляхів вирішення цієї проблеми – це єдиний для всіх типовий Статут козацької організації, який охопить весь спектр її життєдіяльності. Міністерство оборони України в ініціативному порядку розробило проект типового Статуту козацької організації. Ми хотіли б отримати від вас пропозиції для його подальшого опрацювання». (*Прим. автора*: На якій підставі козакам нав'язують думки людей, які далекі від звичаїв і привілеїв козацтва і чому типовий Статут козацької організації повин-

но «розробляти» Міністерство оборони, а як бути зі «старими» козацькими статутами, які раніше затвердила держава»?

Заступник голови Ради – Голова Синодального відділу Української Православної Церкви у справах пастирської опіки козацтва та духовно-фізичного виховання молоді єпископ Іосиф благословив збори: «Дуже важливо, щоби держава взяла на себе відповідальність за відпрацювання правової бази козацьких організацій. Саме держава призвана регламентувати козацьку службу, яка у першу чергу проводиться як служба ратна. Так, присвоєння чергових звань козакам, як нам здається, має бути регламентовано виключно державними органами. Для козацьких військових формувань має бути відпрацьована єдина символіка та встановлена єдина форма одягу. Тому що поява прийнятих у державі і державою санкціонованих символів виділить козацтво і виведе його з-під критики тих, хто недоброзичливо до нього ставиться» – зазначив єпископ Іосиф.

– Мають бути різні види цієї форми, відмінності будуть пов'язані з воєнною козацькою традицією, особливостями, притаманними кожній військовій козацькій організації.

Учасники збору також обговорили пропозиції до проекту Плану роботи Координаційної Ради з питань розвитку козацтва в Україні на 2012 рік. Його головним завданням було запропоновано визначити розробку та ухвалення на загальному з'їзді типового Статуту козацької організації.

Присутні на засіданні керівники козацьких громадських організацій запропонували також залучити до роботи в Координаційній Раді представників інших козацьких організацій, обговорити пропозиції до проекту Закону України «Про козацтво в Україні», звернути увагу на питання військово-патріотичного виховання дітей та юнацтва.

Наприкінці засідання президент міжнародної громадської організації «Міжнародна академія козацтва» Михайло Ямненко від імені делегатів подякував голові Координаційної Ради Михайлу Єжелю за ініціативу з питань консолідації діяльності козацького руху в Україні.

Таким чином, ми можемо зробити висновок: Україна була й залишається козацькою державою. Цей висновок підтверджується проектом Закону України, де у вступній частині вказано: «У період національно-визвольних змагань українського народу у XVII ст.. виникла нова форма української державності – козацька держава, сформована на основі традиційних народних форм організації суспільного життя. Під час української революції 1917-1921 р. український народ зберіг форми козацького суспільного життя та козацької державності. Протягом усього часу до здобуття Україною незалежності в 1991 році український народ зберігав козацькі традиції. Після здобуття Україною незалежності козацький рух охопив широкі кола громадян.

ЧЕТВЕРТИЙ РОЗДІЛ.

ДАЙ БОЖЕ ВОЮВАТИ І ШАБЕЛЬ В «ДИКОМУ ПОЛІ» НЕ ВИЙМАТИ

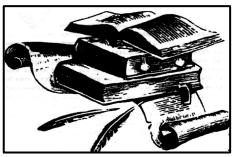

ЛЕГЕНДИ – ЯК ПАМ'ЯТЬ НАРОДНА.

Розпочинаючи розділ «Наш край в легендах, переказах та художніх творах», автор цієї книги звернувся за підказками до Л.В. Матвієнко– завідуючої відділом бібліографії та краєзнавства Кіровоградської облас ної бібліотеки для дітей ім. А. П. Гайдара: *З однієї сторони* жодне явище історії українського народу не здобуло у світі такої слави, прихильності, заслуженої популярності й романтичного освітлення як українське козацтво. Доказом цього є той факт, що слово «козаки», їхні військові подвиги, героїзм, волелюбність, лицарство, мужність, безкорисливість ще й тепер згадуються далеко за межами України. Іван Франко стверджував, що в XIX столітті у Європі українське козацтво сприймалося як символ вільності, вартий наслідування й пильної уваги. Кожний п'ятий житель Кіровоградщини вважає себе козаком і продовжувачем тієї, козацької слави.

З другої сторони, ми вже знаємо, що територія нинішньої Кіровоградщини була на перехресті багатьох історичних подій, не раз знаходилась в центрі національно-визвольної боротьби. Не зважаючи на те, що на Кіровоградщині є близько шести тисяч пам'яток археології, але археологи виявили мізерно мало інформації про наших далеких предків. Де ви знайдете, наприклад, гордого британця, який би не йшов у своєму духовному розвитку від рідного корін-ня і від світла національної культури? Або француза? Або поляка?

Адже кожен, хто хоч якось шанує своє минуле, ніколи не стане плюндрувати свої національні корені. Бо без кореня - немає дерева. «Хто ми? Хто наші предки?», - запитує Ліна Костенко у відомій поемі-феєрії «Скіфська Одіссея»:

«... чому на землях цих, де Київ,
іще до літописних лихоліть,
так, наче нам хто чорну дірку виїв
у історичній пам'яті століть?»

Землеробські племена, які в VII-III століттях до н.е. населяли степові райони між Доном і Дунаєм, (а до них відносяться і землі теперішньої Кіровоградщини), з легкої руки давньогрецького історика Геродота дістали назву скіфських. В обласному краєзнавчому музеї зберігається найбільша на Україні колекція унікальних скіфських статуй VI-V ст. до н.е., знайдених на території Кіровоградщини.

Про Скіфію писав і батько вітчизняної історії, Нестор-літописець «І жили в мирі поляни, і древляни, і сіверяни, і радимичі, і в'ятичі, і хорвати. І було множество їх, бо сиділи вони по Бугові і по Дніпру аж

до моря, і єсть городи їх і сьогодні. Через те називали їх греки «Велика Скіфія».

Скіфи створили першу державність на Україні і столиця цієї древньої держави збереглася й сьогодні. Це містечко Запорізької області - Кам'янка-Дніпровська, нині пересічний районний центр, що загубився в степах, а в ті часи – столиця великої держави, куди з усіх міст Древньої Греції пливли купці зі своїми товарами: вином, олією, різноманітними виробами, а поверталися із зерном, худобою, рабами. Уся торгівля проводилась морем, річками та сушею.

(Прим. автора: Основним на суші був Чорний шлях, який йшов по водорозділу між Бугом і Дніпром. Від Чорного шляху йшли відгалуження на північ та захід. Чорний шлях починався в Польші, далі йшов на Львів, Умань, Торговицю і через річку Синюху – далі. Один напрямок йшов через землі Новоархангельська, Добровеличківки, Вільшанки, Помашної і на Бобринець, доходив до витоку Ташлика і Бугу та Караванного шляху. Другий напрямок проходив від Торговиці і Новоархангельська, поряд з Малою та Великою Виссю, через землі колишнього Єлисаветграда, біля Знамянського Чорного лісу, Олександрії і далі до Дніпра. Чорний шлях дістав свою назву від Чорного лісу. Чорним шляхом користувалися київські князі Олег, Ігор, Святослав. В XV-XVII століттях Чорний шлях набув великого стратегічного значення: його широко використовують кримські татари для розбійницьких нападів на Україну. І тепер ще багато ділянок сучасних доріг в нашій області звуть колишнім Чорним шляхом).

…Полянам, древлянам і всім безіменним.
Дорога козацька, повстанська дорога.
Крізь дикі поля й ненаситні пороги.
Дорога Хмельницького, Гонти, Шевченка...
Дорога гуде наче мідь
Дзвоном прадавніх століть. (П.Воронько)

В описанні Скіфії згадується: скіфи-землероби займали простір на схід три дні шляху від річки Гіпаніс (сучасний Південний Буг) до Пантікапеса (тобто до Інгула). Що означають ці назви? По-скіфському Пантікапес – це: рибний шлях. Ці річки у верхів'ї були зв'язані озером і стародавні греки вели торгівлю з скіфами, і одним із товарів, які вони вивозили була риба.

Другою гіпотезою є певне сполучення двох слів: монгольського «панти», яке означає молоді не окостенілі роги марала і латинського «капіо» — ловля, дослівно «ловля пантів». У ті часи в лісистих долинах цих річок водилися олені.

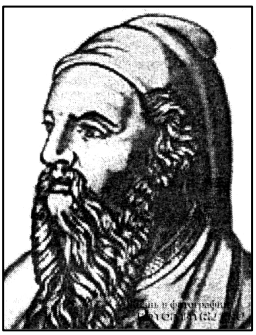
Ще одна гіпотеза назви р. «Інгул». Інгул згадується в історичних

джерелах X-XI століть. Першим його виявили, судячи з назви, турецькі завойовники, що здійснювали набіги у ці краї з берегів Чорного моря. Їх вразила велика кількість озер, розташованих по течії річки. Тому й назвали вони її Єнічел – нове озеро. Пізніше назва трансформувалась в р. Інгул.

Скіфські племена відбили перший в історії наших земель завойовницький напад – перського царя Дарія в IV столітті до н.е. Ця подія відображена в книгах: Б.Прилежаева-Барская «В Северном Причерноморье» (Л.: 1958) та «Дерево пам'яті» (К.: 1990).

Кілька причин змусили перського царя до походу на цю країну: то була остання з відомих персам вільна земля і цар Дарій бажав увічнити себе у величних скульптурах, як переможця вільної землі Скіфії. Коли через два тижні все перське військо переправилось на лівий берег Дунаю, мілетський тиран Гістіей, який збудував міст і тепер лишався тут стерегти його, спитав у царя: «Ми стерегтимо міст аж до твого повернення, але коли це буде?». Замість відповіді Дарій узяв у свого колісничного батіг і нав'язав на ремені рівно 60 вузлів: «Розв'язуватимеш щодня по вузликові» сказав він Гістіеєві й простяг йому батіг. «Якщо я не повернуся, поки ти порозв'язуєш усі вузли, значить мені сподобалося у цій країні і я вирішив тут перезимувати. Тоді маєте право зруйнувати цей міст і пустити колоди за водою, а самі повертатися додому, до своїх жінок і дітей».

Від річки Порати (так називалася р. Прут) до Бористену (Дніпра) цар не бачив жодного скіфа, а якщо траплялися села чи городища, то вони були спалені, а на згарищах блукали тільки ошалілі від

щойно згаслих пожеж коти. Відступаючи, скіфи все знищували на своєму шляху.
(На мал. Дарій – I).

Серце Дарія раділо. Ще жодне плем'я не відступало перед персами так безоглядно і стрімко. Якщо так ітиме й далі, то він за місяць підкорить увесь цей неосяжний край. Скіфського війська ніде не було видно, хоча провідники заспокоювали Дарія, що скіфи не зможуть утікати без кінця, бо далі тече широка і глибока ріка Бористен (Дніпро).

Якось надвечір перси справді побачили скіфське військо. Швидко переправивши своє велетенське військо на лівий берег Бористену, згаявши на це чимало днів, Дарій розпорядився послати гінця до царя скіфів. Гонець так переказав скіфам слова свого царя: «Чому, лякливий скіфе, зайцем втікаєш від мене? Спинись, давай поміряємося силою, а там нехай боги вирішують, кому віддати перевагу: тобі чи мені!»

Скіфський цар звелів переказати перському цареві: «Не я прийшов у твою землю, а ти в мою. Коли схочу, тоді й поміряюся з тобою силою. От якби ти знайшов і спаплюжив священні могили наших предків, тоді побачив би, лякливі ми зайці, чи ні».

Але жоден перс і жоден ольвійський провідник не знали де скіфи ховають своїх небіжчиків. А переслідувати скіфів стало все важче. В персів закінчилися харчі та корм, вони мусили відходити далеко праворуч і ліворуч від свого напрямку, а скіфи нападали на цих шукачів їжі та сіна й винищували їх. До того ж смуга випаленої землі ставала дедалі ширшою. Перси почали забивати коней та вже непотрібних в'ючних ослів. Але в кінці першого місяця війни, у них не стало й конини. Серед персів почалося замішання, їх посів страх. Вони заходились обкопувати свій стан 8-ма рядами крутих ровів і валів, остерігаючись нічних нападів.

Так минув ще тиждень, у Дарія стискалося серце, коли він згадував про батіг із 60 вузлами. На тому батозі лишилося менш як двадцять вузликів. Через неповних три тижні Гістіей зруйнує міст і попливе назад, вирішивши, що він, Дарій, уже підкорив Скіфію й надумав зазимувати там. Знову шле Дарій гінця до скіфів: «Нерозумний скіфе! Мене ще ніхто в світі не перемагав! Якщо не маєш сили й зваги в серці – пришли мені, своєму володареві, звичні в такому разі дари: воду у срібному глекові й землю у золотій мисі. І я допущу тебе до себе й дозволю на знак верховної ласки до тебе, поцілувати носак мого черленного царського чобота. Я був і буду твоїм господарем, а ти був і лишишся моїм вірним рабом».

Скіфський цар вельми розлютився, але тоді лише махнув рукою й звелів послу відвезти перському цареві скіфські дарунки. Гонець щасливо повернувся до перського стану й передав ті дарунки своєму цареві Дарію: шуліку в великій клітці, мишу в маленькій клітці, жабу в череп'яному глечику, а також кілька гострих добре оперених стріл.

Дарій запитав гінця: «Що звелів тобі переказати словами скіфський цар?» Він велів переказати: «Якщо ви, перси, не шугнете у небо шуліками, або не сховаєтесь у мишачі нори, або не зникнете у болоті, мов погані жаби, то кожен отримає в горло по такій стрілі».

Тепер Дарій не мав іншого виходу, як справді перемогти скіфів. Але скіфів уже добрий тиждень ніхто не бачив, наче вони згоріли у цих неосяжних, спалених степах. Так тривало страшних пів тижня, голод у перському війську почав косити багато людей, у стані почалося людоїдство. Іншої дороги назад, до Дунаю, не знали провідники, через те перси мусили рухатися тією самою випаленою смугою,

якою досі йшли на схід. Персидська армія, яка вважалася непереможною, втекла з ганьбою із скіфських степів. Цар Дарій втік з частиною війська за Дунай, залишивши на загибель своїх воїнів. Своїм радникам він сказав, що завоювати скіфів неможливо, бо волю вони люблять більше ніж золото, і що їм завжди допомагає рідна земля.

Так закінчується бувальщина про похід перського царя Дарія на Скіфію. *(Прим. автора:* Скіфи - экзоэтноним грецького походження, що застосовувався до групи народів, що жили в Східній Європі, Україні Середній Азії й Сибірі в епоху античності. Стародавні греки називали країну, де жили скіфи – Скіфією. У наш час під скіфами у вузькому змісті звичайно розуміють іраноязичних кочівників, що займали в минулому території України, Молдавії, Південній Росії, Казахстані й частини Сибіру). Потім були монголо-татарські завойовники, поляки, шведи, французи, німці: «Хто з мечем на Русь прийшов, той від меча і помре». Бойовий меч і пояс у скіфів, а у подальшому й у сарматів, містив у собі істотний сакральний зміст. У середовищі українських козаків-лицарів культ шаблі мав декілька істотних рис про які ми напишемо трохи пізніше.

На наших землях залишилось немало назв, які нагадують про тисячолітнє існування (до V ст.) грецьких поселень. Насамперед, це місто Ольвіополь (Первомайськ). Від скіфського царя Скіля залишилася ще й сьогодні назва села Скалівські хутори Новоархангельського району.

Як ми уже раніше зазначали, на рубежі нової ери на територіях, про які йде мова, з'являються перші слов'янські племена. Чи не найбільшими з них були племена уличів. По Іпатському літопису уличі «сиділи по Бугу і по Дніпру І було без ліку їх і сиділи... аж до моря... Край той греки називають Великий Скуф».

Археологи на Південному Бузі, в басейні Тясмину (Гайворонський, Світловодський р-ни) знайшли залишки поселень уличів. З утворенням в IX столітті Київської держави, землі де жили уличі, привернула увагу київських князів. Вабили їх високий рівень ремесел і землеробства уличів. В Іпатському літописі в 885 р. читаємо: «Князь Олег володів древлянами і полянами, а з уличами і тиверцями воював».

Цей народ був не лише працьовитим, а й свободолюбивим: не вдалося Олегу підкорити уличів. Справу попередника продовжив князь Ігор. Він почав з ними затяжну боротьбу, яка тривала три роки. Зрештою, уличі не змогли встояти проти сильного суперника і змушені були відступити за Дністер, де губляться їх сліди.

Дуже цікаве дослідження проводив київський археолог Юрій Шилов, (ж. Всесвіт. 1991. № 6.) Автор доволі переконливо стверджував, що кілька тисячоліть тому на Україні, зокрема, на території нашого Елисаветграда-Кіровограда, перебували стародавні індійці, які досить тісно контактували з місцевим населенням. І досі українці мають прізвища, які дивовижно перегукуються з індійськими: Сахно, Пересада, Шамрай, Самрай, Шудра і Шудря. Шовіністична наука продовжує замовчувати відкриття українських археологів, величезних протоміст на українських землях Черкаській, Кіровоградській, Київській областях і в Криму. За кількістю жителів ці протоміста на кілька порядків переважали відомі міста Месопотамії, Єгипту та навіть Індії. Тут були свої святилища і обсерваторії, власна писемність з буквенно-звуковим алфавітом. Знайдені трипільські написи датуються III-II тисячоліттям до н.е.

Перша літературна згадка про територію нинішньої Кіровоградської області належить Київському літопису. Записом, датованим осінню 1190 року, літописець повідомляє про одну з численних сутичок руського війська з половецьким. Події розгортаються в басейнах річок Мала та Велика Вись, а перемогу над половцями руські війська здобули у верхів'ї річки Інгулець: «Того ж року Святослав зі сватом своїм Рюриком, утишивши землю Руську, а половців підкоривши під волю свою і порадившись пішли удвох на лови по Дніпру в човнах на устя Тясмину і, тут, лови діявши, наловили безліч звірів. І тоді вони на забавлялися обидва і пробули у приязні і у веселості всі дні, і вернулися до себе».

Ця літописна згадка про мужність і хоробрість наших пращурів, що боронили південні кордони Київської Русі не випадкова. Ця ж тема широко відтворена в усній поезії нашого народу – в думах, піснях, легендах. Значна їх частина пов'язана з конкретними місцями та подіями, що розгорталися на землях нинішньої Кіровоградщини, чи з історичними особами, що діяли на її території. Адже цей степовий край уподовж кількох століть був кордоном нашої Батьківщини, ареною постійної боротьби проти різноманітних нападників, що загрожували їй. Якщо спробувати визначити бодай орієнтовно хронологічні рамки цієї боротьби, то вони сягають раннього періоду Київської Русі, а завершуються, останнім походом на Єлисаветградщину татарської орди на чолі з ханом Керим-Гіреєм в 1768 -1769 рр. Ці події ми вам розповідали і вони відображені в таких думах та народних піснях:

«Івась Вдовиченко Коновченко», «Сторожа біля Чорного лісу і полонена дівчина», «Ой, над Бугом над рікою», «Ой, за річкою та й за Синюхою», «Ой, летів пугач».

З навалою татаро-монгольських завойовників життя між Інгулом і Інгульцем по суті завмерло на кілька століть. Наші степи перетворилися у так зване «Дике поле», на якому лише гасали кочівники та випасали табуни своїх коней. Здичавіли колись оброблювані ділянки, покрились дерном, а пізніше – ковилою.

(*Прим. автора*: «Дике поле» – історична назва українських і російських степів Причорномор'я і Приазов'я (межиріччя Дністра і Дона), верхів'я річок Інгулу, Інгульця, Тясмину, Синюхи та південного Бугу, де в XIV-XVI ст. збиралися втікачі від феодального утиску й ставали козаками). Південний кордон освоєння території України, яка входила на той час в склад Великого князівства Литовського, приблизно проходив на Правобережжі - землями Черкаської, Кіровоградської, Вінницької, Одеської областей, на Лівобережжі Дніпра – по річці Сула.

Ось як відображено цей період в художній літературі :

1). «... тоді увесь південь, увесь той простір, що становить теперішню Новоросію, до самого Чорного моря був зеленою незайманою пустелею. Ніколи плуг не проходив по незмірних хвилях диких рослин Самі тільки коні, ховаючись у них, як у лісі, толочили їх. Нічого в природі не могло бути кращого за них. Вся поверхня землі являла собою зелено-золотий океан, по якому бризнули мільйони різних квітів... Хай вам чорт, степи, які ви хороші !», так змальовував «Дике поле» Микола Васильович Гоголь.

2). О.Єфименко. Татарські напади. Древо пам'яті. Кн. істор. оп. К.: Веселка, 1990. «О, звичайно на самих кордонах українських там, де починається Дике поле, - безмежний, безлюдний степ, - ті сміливі люди, що зважились там оселитися ні на хвилину не забувають про татар. Та й як їх забути? Хай поховалися їх слободи й хутори у гущавині терну й бур'яну, по глибоких балках та хіба не знайде їх гостре око ногайця? Як вовки повсякчас гасають хижаки по степах, придивляються, де б пограбувати безборонний хутір, одігнати табун коней або черідку скоту, забрати в полон неозброєну людину, щоб продати її в Криму в тяжку неволю».

А там, де плещуться води
Під подувом хвиляста смуга
Списи монгольської орди
Виблискують потойбіч Буга.
Ті, що лишились там живі,
Схиляють плечі над плугами,
І сіють просо татарві,
Із островерхими шапками.

Там виє зголоднілим псом
Блукаючи простором, вітер,
Там напувають кумисом
І кажуть смак його хвалити.
Звідтіль лиш часом, уночі
Проб'ється хтось уплав крізь води
І довго, з жаху тремтячи,
Сказати слова він не годен.(С.Гординський. Поезія. 1990.с.123)

Ні з чим не зрівняний, неповторної краси край розкинувся у західній частині нашої області: Новоархангельський, Ульяновський, Голованівський райони. Тут відчувається подих сивої давнини. У пам'яті жителів історичні події переплелися з легендами і міфами:

Тебе я знаю кілька тисяч років.
Ти простилався в буйній ковилі
На всі чотири сторони землі –
Незайманий, рівнинний і широкий...
Зникали ріки, гасли зорі в небі
А ти –живий, і я побіля тебе -
В неспокої, в тривозі, в боротьбі.
На Січ пробравшись з панської неволі
Прапращур мій колись козакував,
Одгонив турка і мечі кував,
І шкварив «козачка» в козацькім колі.
...Ішов на смерть за землю за свою.
Хоч власної було, що під ногами.
Посічений у битві ворогами
Спочив у придніпровському краю.
За що ж поліг? Чого він домагався?
А ми, про нас, нащадків, турбувався ?

(Є.Доломан. Роздуми степу і неба. зб. Доломан Є. Квітуче літо. Лірика, гумор, поеми. К. Дніпро,1970. 268 с.)

Несе свої води Синюха. Назва річки Синюхи (Сині води) походить від синюватого кольору води. Ще в XI-XII ст. вона із своєю притокою Вись для Київської Русі слугувала водним рубежем від нападу половців.

Річка Сухий Ташлик – ліва притока Синюхи. Назва походить від тюркського: ташлик (дослівний переклад - кам'яний) – Суха річка серед каменю.

Річка Чорний Ташлик – права притока Синюхи – річка серед чорного каменю.

На правому березі Синюхи стоїть село Торговиця (Новоархангельський район). Перша згадка про Торговицю датується 1331 року, хоча історія його сягає у далеку сиву давнину. Точну дату виникнен-

ня Торговиці ще не встановлено. Дехто запевняє, що ця подія трапилась «в літо 1032 р.», коли Ярослав Мудрий почав ставити міста на Росії. Інші називають XII століття, коли на землях Київської Русі бурхливо виростали «гради» - міста. Давня Торговиця до монгольських часів мала своїх умільців-ремісників. З півночі сюди підступали ліси, що зумовило розвиток теслярства, бондарства, бортництва (розведення бджіл у бортах для одержання меду). Жінки традиційно ткали полотно. На чорноземах збирали добрий урожай, а близькість кочового степу сприяло розвиткові скотарства. Отже у цих місцях було чим торгувати. На велелюдних торгах у Торговицю сходились жителі Галичини, Київщини, Волині, Владимиро-Суздальського князівства, волохи, литвини, угорці. Торговиця стала одним із осередків нової спільності: тут оселилися не тільки найсміливіші, а й вмілі люди, котрим треба було і господарювати, і боронити себе в разі потреби.

Про довгі роки, коли Київська держава знаходилася у татаро-монгольському ярмі, ми писали раніше. (Окремі епізоди зазначені у книзі Карпова В.Є. «Біля витоків козацтва». Кіровоград. 2011. 704 с.)

Влітку 1363 року великий князь Литовський Ольгерд вщент розбив на Синіх водах (тепер Синюха) татарське військо, поклавши край пануванню ординців у Південно-Західній Русі. Місцем цієї битви вважається околиця с. Добрянки (Вільшанський район). Поле, де відбулася битва, місцеві жителі до цих пір звуть татаркою.

Битва на Синій Воді залишила про себе чимало слідів у письмових джерелах. Зокрема у Густинському літопису відзначається, що Ольгерд «пішов у поле і побив на Синій воді татар, трьох братів: князя Качибея, Кутлубучу і Дмитра». Цікаво описана ця битва в книзі польського церковного історика А.Похилевича «Сказания о населеннях местностях Киевской губернии».

Золотоординцям було завдано поразки, від якої вони так і не змогли отямитись. Відбулася битва у 1362 році, тобто за 18 років до битви Куликовської (1380). Минуло вже більше 630 літ з дня славної перемоги українського народу над монголо-татарськими ордами. Дуже дивно, що наша історія замовчує цей факт, в той час як Куликовська битва називається «першою серйозною спробою визволитись від татарського іга» і росіяни всіляко підносять значимість цієї битви. (Повторюючись, зазначу, що битва на Синіх водах відбулася за 18 років перед Куликовською битвою). А наші чиновники з цього приводу «Як в рот води набрали».

«Зволожений щедрою росою, степ дихав пахучим настоєм диких трав. На неприбраному сухостої і отавах то тут, то там блукали табуни коней, череди худоби, отари овець. То був великий шлях, яким мандрували численні орди народів, що вийшли з безводних степів Середньої Азії, шукаючи собі щасливішої долі на просторах плідної

землі Європи. Скіфи, а за ними готи і сармати, гунни й авари, хозари й печеніги, а потім половці – всі вони побували тут, виживаючи одні одних з благодатного дніпро-дунайського краю, аж поки не з'явилися кровожерливі орди, що знищили своїх попередників і сплюндрували слов'янські землі. Останніми з'явились турки-османи, які прибрали до рук своїх одновірців татар і з зазіханням поглядали на багатющі сусідні землі. Бурхливе XIV ст.., коли гриміли бої на Синіх водах, Білобережжі, настав період, коли на просторах нинішньої Кіровоградщини поселився люд хана Тохтамиша. Тому нам зрозуміло татарське походження козацьких родів Чечеліїв, Камбурліїв, Гебердіїв, що мали маєтності на Єлисаветградщині вже за часів Катерини II. І сьогодні на карті області збереглися села Чечеліївка (Петрівський район), Камбурліївка (Онуфріївський район) і т. д.

Тут зіткнулись два світи: азіатський і європейський, магометанський і християнський, між якими зав'язалася уперта багатовікова боротьба. Більше 500 років тому на історичній арені з'явився феномен, який не має аналогів у світі – українське козацтво.

Вільнолюбиві слов'яно-руські підданці, що не терпіли розгнузданої сваволі своїх панів тікали на пониззя південних річок, у незаймані ліси і степи, тут промишляли на дикого звіра, ловили рибу, випасали худобу, і, господарюючи на нових землях, неминуче стикалися з непрошеними азіатськими забродами. Поволі відчайдушна степова вольниця виросла в могутню військово-господарську громаду, що стала надійним вартовим південноруських кордонів і в XVI ст. назвалася Січчю Запорозькою. Так описує появу українського козацтва С.Добровольський у книзі «Очаківський розмир» (К.: 1984).

Легендарна святиня українського народу – козацтво відображена в творах письменників України XIX - XX початку XXI століття:

Ю.Опільський «Упирі».
Є.Гребінка «Чайковський».
А.Чайковський «За сестрою».
Д.Мордовець «Сагайдачний» і
М.Грушевський «Історія України»
А.Химко «Під Сабур-могилою».
Р.Іванченко «Історія без міфів».
А.Чайковський «Сагайдачний».

П.Куліш «Чорна рада». О.Субтельний «Україна-історія». Т.Шевченко «Назар Стодоля». М.Костамаров «Історія України». М.Кропивницький «Богдан Хмельницький». М.Вовчок «Маруся». М.І.Ямненко «Козацьке право громадянського суспільства України». В.Карпов «Біля витоків козацтва» тощо. Слід прочитати Д.Яворницького: «Історія запорозьких козаків», «Вольності запорожських козаків», «Наша доля - Божа воля», «У бурсу!», «Поміж панами», «Драний хутір», «Русалчине озеро», «Де люди - там і лихо», «Три несподівані стрічі», роман «За чужий гріх», «Запорожье в остатках старины и преданиях народа» (рос. мова) і тому подібне.

Академік Дмитро Яворницький у недавно поверненій з небуття «Історії запорозьких козаків», своїми думками підтвердив ствердження професора-викладача Кіровоградського інституту МАУП, Валентина Карпова про те, що територія теперішньої Кіровоградщини майже повністю збігається із землями Буго-Гардівської паланки і з центром у Запорозькому Гарді на р. Бузі.

До зруйнування Січі (1775 р.) на територіях Південної України тільки за приблизними підрахунками жило понад 200 тисяч чоловік, було 4 тисячі слобод, зимівників та хуторів. Зимівники у більшості розміщувалися на берегах річок. Найбільше їх засвідчено на Інгулі – 17, на Дніпрі –14, Інгульці та Громоклії – по 11, Бузі – 7, Мертвоводі – 4. Але це не завадило пустити плітку про якусь пустелю... А от Анатолій Авдєєв, редактор журналу «Сурма» http://surma.at.ua/ у своїй статті «Чи мало назву Дике Поле»? висловлює недовіру, каже: «а чи взагалі було Дике поле? …Стосовно місцевості, то нею три-чотирі сторіччя тому проходив шлях, що звався Кучманським, про що писав навіть Д.Яворницький. А шлях нашим краєм проходив не один. Висновок з цього витікає єдино можливий, що місцевість якою проходив цей шлях могла носити назву не Дикого поля, а лише Кумань». Ми, козаки Кіровоградщини кажемо А. Авдєєву: «Ви помиляєтесь друже».

(*Прим. автора:* А.Авдєєв – один із перших основоположників розбудови українського козацтва на Кіровоградщині і разом із автором цієї книги був ініціаторами створення першої козацько-громадської організації «Буго-гардівська паланка» у Кіровоградській області).

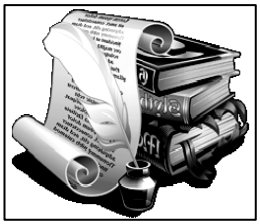
Запитання до читача, а звідки пішли анекдоти про «потьомкінські села...» І навіщо було Потьомкіну ліпити якусь бутафорію, коли понад Дніпром тяглися вже тоді багаті села: Мишурін Ріг, Косарівка, Плахтіївка, Пушкарівка тощо. Відстань між цими густонаселеними і багатими селами не перевищувала 25-30 км. Відповідь така: «Щоб позбавити нас історичної пам'яті, щоб перетворити душі майбутньої молоді на «дике поле», щоб потомки знали, что «матушка-государиня» заселила нічию землю і тому вона зветься «істинно руською».

Кому не відома картина художника І. Рєпіна «Запорожці пишуть

листа турецькому султану». Та не всі знають, що цей шедевр живопису відображає події, які відбувалися у нашому краї три з лишнім століття тому, коли на цій землі творив подвиги славний кошовий Січі Запорізької - Іван Сірко.

(*Прим. автора:* ...Був теплий квітень 1663 р. Полковник Торговицького полку Іван Сірко приймав у себе командира півтисячного загону московської раті та донського козака Григорія Косачова. Той приніс звістку, що кримські і ногайські татари кількістю до 10 тисяч воїнів стали табором в урочищі Цибульник під Криловим, (поблизу нинішнього Світловодська) і готують напад на Січ. І хоч було у Сірка людей вп'ятеро менше, ніж татар, перемогу святкували козаки. Не було, певне, заклятішого ворога у запорожців, ніж турецький султан Мухаммед IV. Він систематично робив набіги на Україну, винищив тисячі людей, зрівняв з землею 17 міст в т.ч. такі великі як Ладижин і Умань. Грабіжник ставив перед собою завдання розгромити Запорозьке військо і спустошити Кіш. Але перш ніж відправити військо на Запоріжжя, султан вирішив залякати козаків і послав їм листа, де «повелівав» запорозьким козакам здатися добровільно. Іван Сірко, прочитавши листа, гучно розреготався. А далі скликав кошову раду і в присутності усього коша козаки написали відповідь турецькому султану. У цій розповіді згадується про м. Крилов).

У XII ст.. на лівому березі Тясмину виникло поселення Крилів. На початку XVII ст.. Крилов одержало статус міста. Побіля нього і почали виникати перші козацькі слободи. На території нашого краю навряд чи знайдеться ще одне місто, яке так часто згадується. В 1625 році під Криловим відбулася битва козаків гетьмана Марка Жмайла з поляками. В 1634 р. в Крилові та на околиці діяли повстанські загони на чолі з гетьманом Павлюком (Бутом). Для боротьби з поляками збирав тут сили Богдан Хмельницький. Не раз громив татар і поляків під Криловим славний кошовий отаман І. Сірко.

Багатьом відома українська народна пісня «Ой на горі та женці жнуть». Згадаймо початок її :

«Ой на горі та женці жнуть.
А попід горою. Яром, долиною
Козаки йдуть. Попереду Дорошенко
Веде своє військо. Військо запорізьке -
Хорошенько».

(*Прим. автора*: Історію запорізьких козаків ділять на 6 періодів:

- утворення запорізького козацтва (1471-1583).
- боротьба проти Польщі за релігійно-національну незалежність південної Русі (1583-1657).

- участь у боротьбі за релігійно-національну незалежність правобережної Украйны проти Польщі, Криму й Туреччини (1657-1686).
- боротьба проти Криму, Туреччині й Росії за збереження самобутності (1686-1709).
- існування запорожців за межами Росії й спроби їх до повернення в рідні місця (1709-1734).
- протистояння з російською владою за самостійне існування й падіння Запоріжжя (1734-1775)

Козацькі Січі (у хронологічному порядку). *Запорізькі*:

Хортицька 1552-1558). Томаківська 1563-1593). (Базавлукська 1593-1630). (Микітинська 1638-1652). (Чертомликська 1652-1708). (Каменська 1710-1711). (Алешковська 1711-1734). Нова (Підпільненська 1734-1775). (Задунайська 1775-1828), кінець примітки автора).

Хто ж такий ватажок війська Запорозького – Петро Дорошенко? На Січ він прийшов в 1600 році. На той час вже повністю склався устрій козацької вольниці. Основною військово-адміністративною одиницею був курінь. Всі курені мали власні імена. Одним із перших був заснований курінь Крилівський. Він значиться під номером 7. До нього зараховували вихідців із Крилова і навколишніх поселень. Є всі підстави стверджувати, що Дорошенко потрапив до цього куреня, а значить він був уродженцем названих місць, найвірогідніше – Крилова. Цікава деталь: гетьман Петро Дорошенко, ставши воєводою, був одружений вдруге уже в Росії і що його правнучка по прямій лінії – Наталія Гончарова стала дружиною О.С.Пушкіна.

Трагічні долі чекали козацькі місто. Їх повністю знищували за своє вільнодумство в XVII ст. А друге знищення козацьких поселень відбулося коли після спорудження Кременчуцької ГЕС, де було затоплено форпост козаччини – Новогеоргіївськ (Крилів). Величезною «калюжею води» площею у 2250 кв. км (це перевищує територію трьох нинішніх районів, розташованих на берегах Дніпра: Олександрівського, Онуфріївського, Світловодського), затоплено майже 50 тис. селянських садиб, понад 200 тисяч гектарів найродючіших у світі придніпровських земель, здатних прогодувати пів-України.

У творі З.Тулуб «Людолови» барвисто змальовуються степи теперішньої Кіровоградщини, що були протягом кількох сторіч ареною кривавих битв слов'ян проти кримських татар: «Знаючи хижацький звичай татар, - говориться в романі, - козаки пильно стерегли степ. І до наших часів збереглися в степу високі могили-кургани, з яких удень і вночі стежили вони, чи не з'явиться на обрії чорна хмара-орда. Безкраї степи були безмовними свідками багатьох трагічних історій, тяжких мук і лихої долі бранців, що потрапляли в аркани татар-людоловів.

Про один з епізодів боротьби козаків з татарсько-турецьким військом розповідає легенда, пов'язана з Високою могилою, що розталована між селами Антонівкою і Роздільним, Долинського району. Тут, на березі Інгулу, ординське військо натрапило на козацький загін. У нерівному бою козаки здобули перемогу, полонивши багато татар. Відсвяткувавши успіх в бою, козаки змусили полонених ординців наносити шапками велику могилу-сторожу серед поля. Так з'явилася в степу Висока могила, що й сьогодні вражає своїми розмірами, а місцеві жителі кажуть, що в добру погоду з неї видно м. Долинськ за три десятки кілометрів від могили. Повз Високої могили тягся з Єлисаветграда давній-предавній Чумацький шлях, яким проїжджав і малий Т.Шевченко з чумаками. З Єлисаветграда, Чумацький шлях ішов повз село Клинці, перетинав Аджамську балку, повз Фирсові могили і далі на Інгуло-Кам'янку.

А кілометрів за 6 від Інгуло-Кам'янки в широкій балці, недалеко с. Новосавицьке Долинського р-ну знаходилася нічна стоянка чумаків з колодязем та просторими випасами по балках. Звідси шлях тягнувся повз Високу могилу і на мілководний переїзд через річку Березівку, що лежав між селами Антонівкою Долинського р-ну та Жовтневим Устинівського р-ну. Вище цього переїзду на пагорбі був побудований собор, який ще стояв під час подорожі Т.Шевченка Більше 150 км. пройшов тоді Тарас з чумаками по землі сучасної Кіровоградської області. Побачив він тут Дикий степ, покритий ковилою-тирсою, побував на Високій могилі, милувався нашими чудовими краєвидами.

Відомий історик Запорізької Січі, академік Д.І.Яворницький, він свої лекції завжди починав з пісні: Ой, у полі могила з вітром говорила: «Повій вітре, буйнесенький, Щоб я не чорніла, Щоб я не марніла, Щоб на мені трава росла, Росла й зеленіла».

Могила може говорити не тільки з вітром, а й з людиною, тільки треба розуміти її мову. Вона доведе вам матеріальними, археологічними документами – хто, яка людина тут лежить, розкаже про уподобання небіжчика, домашній побут, звичаї, релігійні вірування. Могили, як і наші степи, були і лишаються понині темою творчості письменників, художників, про них складено у народі багато пісень-легенд.

- При цьому слід наголосити, що офіційна наука простежує історію слов'ян із середини 1 тис. н.е.;
- Русі – із VI-IX ст..
- А козацтва з 1240 р., але найбільше історичних легенд - до 1556 р.

«Чубата могила – і серце розрає.
Чубата могила – над оком орла,
А далі розгнуздана далеч безкрая,
Мов з лука козацького пружна стріла.
Чубата могила в степу, як дзвініця…»

Так описував в своїй поемі «Чубата могила» Валерій Юр'єв. Чубату могилу в Петрівському районі. Чубата – влучно названа народом за те, що ще здалеку було видно її високе чоло, на якому сивів чуб ковили. В назвах деяких могил відбито романтично-трагічні випадки з народного життя. Так, два запорожці, осівши зимівником в урочищі річки Жовтої, закохалися в одну жінку, а після її смерті назвали поселення і могилу на ім'я коханої Ганни.

Тепер старовинні назви великих і малих могил забуті, хоча в народній пам'яті вони не зникають. Так, тільки в Петрівському р-ні серед степів височать могили: Близниці, Водянські, Китаєва, Верблюжа, Чумацька, Головківська, Гроблена, Товста Січова, Навезена Січ, Маякувата, Гостра Бекетові, Богданівська, Стареча, Близниці Петрівки, Вовча, Оголянська, Жовтоводська, Савур-могила. Деякі з них височать до 8-9 метрів над степом. А малих, розораних - безліч. Всі вони – цікаві пам'ятки матеріальної культури, залишки нерозкритої книги життя, яке тисячоліттями кипіло в цьому степу з буйними полями, луками, джерельними ріками.

Один з сигнальних постів на могилі був на місці теперішньої Нової Праги (Олександрійський район). Цікаве дослідження з історії поселення провів краєзнавець Федір Миколайович Плотнір, він повідомляє, що на правому березі річечки Свинарної на крутій горі стояла висока могила. З неї по долині проглядався простір майже до Чорного лісу, а також далеко було видно на південь за Донський шлях та на північний схід. У наш час могилу ту майже розгорнули бульдозерами. Ось біля того сторожового пункту ранньої осені 1728 побудував свою землянку запорізький козак Петрик, заснований ним хутір дістав назву Петриківка. Скоро на цих родючих землях оселилися інші втікачі з Поділля, Придніпров'я, російські старооб-рядці. Свою нинішню назву селище отримало в 1821 році на честь російського полку, який 1813 р. відзначився в боях за визволення Праги від наполеонівських військ. У часи Коліївщини, Петриківці брали участь у походах Максима Залізняка. Військові частини в Новій Празі та близьких поселеннях знаходилися аж до початку XX ст., коли їх було направлено в діючу армію на Далекий Схід – на російсько-японську війну. В Новій Празі до наших часів збереглися (з деякими перебудовами) поселенські хати та приміщення, тепер там розташовані поліклініка, сільська хлібо-

пекарня. Нова Прага – селище з цікавою історією, бо чи багато у нас знайдеться таких поселень, які були б засновані запорожцями, а потім стали важливим військовим поселенням, де в різні часи побували три самодержавці, Пушкін і Горький, маршали Конєв і Ротмістров. В селищі певний час перебувала шабля Наполеона[1].

А скільки славних вихідців з самої Нової Праги? Саме нашому земляку – новопражцю Г.Честахівському довелося проводжати в останню путь Великого Кобзаря. З його ініціативи і під його керівництвом прах Шевченка перевезли з Петербурга до Канівської гори і поховали там. Автор популярної пісні «Їхав козак за Дунай» Семен Климовський похований неподалік від Нової Праги.

«На високих могилах у сивих степах.
Поцупкішав чебрець і безсмертям пропах.
Там нема обелісків і знаків нема -
Тільки тиша, як вічність, чатує німа.
Тільки ворон, убравшись у траур стоїть
Вартовим над загиблими з давніх століть.
Та ж до правнуків степ, як судьба, вируша,
І летить, як провидець – козацька душа».
(М.Малахута. На високих могилах. 1990.)

Козацьке минуле нашого краю, його культура, побут, історія, життя людей, багатства краю та природні умови привертали увагу вчених, географів, краєзнавців. Зокрема, природні умови краю, Чорний ліс та його околиці в комплексі досліджував видатний російський вчений географ і статистик, Почесний член Петербурзької Академії Наук П.Семенов Тян-Шанський (1827–1914 р.). Під керівництвом та участю вченого на основі статистичного дослідження були створені і видатні багатотомні географічні видання, зокрема, (19-томне видання «Росія. Повний географічний опис нашої Батьківщини». Т.7 і Т.14-й присвячені описові території України та нашого краю). Видатний вчений детально дослідив Чорний ліс і його околиці.

Чорний ліс і Чута складали колись єдиний ліс, який був продовженням знаменитого в історії гайдамак Мотронинського лісу Коївської губернії. Вони перетиналися 2 ріками: Ірклейцем і Інгульцем.

Важливу роль у зосередженні і формуванні гайдамацьких загонів відіграв Чутянський ліс. Чимало пісень та романтичних легенд створено про Чутянське козацьке замчище, а в 30-х–40-х р. XVIII ст. про Чуту, як оплот гайдамаччини. Гайдамаччина, народно-визвольний рух проти феодально-кріпосницького та національно-релігійного гніту. (*Прим. автора*: Козацька старшина поступово захоплює землівільних поселенців у верхів'ях річок Інгулу, Інгульця,Тясмину і Синюхи. Місцеве населення почало чинити рішучий опір феодальним утискам).

1 Карпов В.Є. Біля витоків козацтва. Кіровоград. 2011. 704 с.

Всі ви знаєте картину «Козак Мамай». Хто ж він – козак Мамай? Начальник штабу Кіровоградської ОГО «Центральний Козацький Округ» полковник козацтва Олег Маленко на сайтах http:\\karpov-shop.uaprom/net та http:\\karpov-shop.sells.com.ua в статті-дослідженні «Про козака Мамая» говорить: «Я хочу поділитися з вами думками про назву нашого козацького товариства, окремого Чорноліського полку імені козака Мамая, Кіровоградської обласної ГО «Центральний Козацький Округ». Отаман полку, добрий організатор і чуйна людина, відомий громадський діяч Центральної України, полковник козацтва Віктор Мазуренко, який разом зі своїми козацькими побратимами не жалкують власних сил задля відновлення історії рідного краю.

Багато різних думок відповідного Козака – Мамая, одна із них – це козак-бродяга, легендарний український козак, який ходив по світу і допомагав людям у біді. Узагальнений образ козака, захисника українського народу, степовика, мандрівника, воїна і характерника в одній особі. З його іменем (назвою), тісно пов'язане стародавнє поняття: «мамаювати» (мандрувати, вести козачий спосіб життя), «ходити на мамая», (іти навмання, куди очі дивляться)….». Молодь питає у нас: «Чи справді це реальна особа, чи мав козак-Мамай свого прототипа і кого саме?» Проце читач довідається із вище-названної статті.

Найбільш відома картина «Козак Мамай» зберігається в Державному музеї українського образотворчого мистецтва. Цікаві відомості ми знаходимо в газеті «Народне слово» (17.01. та 7.03.1991) про козака-Мамая. Відмічу лише, що серед матеріалів гайдамацького руху є й такі, які підтверджують, що в середині XVIII ст. діяв гайдамака під таким іменем. З 1740 р.

Марко Мамай поселився в с.Ухівці біля Цибулева (нині Знам'янський р-н). Тут він ставить хату, де живе з дружиною. Серед селян Мамай користується повагою. Протягом двох років його обирають своїм отаманом. Згодом Мамай переселився в с.Калантаївку, звідки й пішов у гайдамаки. В 1750 р. Був полонений під Чорним лісом. Гайдамацький ватажок був пові-шений, потім четвертований. Голову в шапці було виставлено на мосту в Торговиці, що на Синюсі, на острах іншим гайдамакам. Однак страта гайдамацького ватажка не перешкодила повстанському руху. Побратим Андрій Марченко, одягнувши шапку Мамая, продовжував гайдамакувати під його іменем.

(*Прим. автора*: Як ми раніше зазначали, в Кіровоградському регіоні є окремий Чорноський полк ім.. Козака Мамая, Знам'янського району, ОГО «Центральний Козацький Округ»).

Пам'ять про гайдамацького ватажка зберегли в топоніміці: його іменем було названо дуб в Холодному Яру. У селі Цибулевому на Кіровоградщині, топонім Мамаїв Яр пов'язаний з легендою, що в ньому знайшов козацький отаман свій останній притулок.

Марку Мамаєві присвячена пісня:
«Ой на біду, на горе, Козак уродився.
В чистім полі, край дороги, Ляшкам
сподобився».
Різні за манерою виконання картин про козака Мамая, об'єднує глибока повага художників до образу народного захисника.

Мамаева Могила. Не така ж вона й висока, однак у Кіровоградському степовому краї, мабуть, не знайдеш більше знаменитої височини, чим Мамаева Могила, або Мамай-гора. У Великій Знам'янці (точніше, у західній частині с. Алексіївка) її ще називають Майєю-горою. Раніше на гору селяни часто вибиралися, щоб відпочити, повеселитися; особливо добре тут було в травні серед квітучого степового різнотрав'я. І от недавно над скіфським похованням підземні розвідувачі виявили середньовічного могильника.

А який вид відкривався з вершини древньої гори! Унизу її підковою обгинала мальовнича Конка. По ній, на Херсон плили барки, посередині яких на платформах височіли ящики з яблуками, грушами, виноградом й іншими дарунками нашого краю. За нею простиралося могутнє зелене роздолля Великого Лугу. За деревами й очеретами вгадувалися річки Лайок, Сирица, оз. Плоске і Вербове. Зараз на цьому місці зробили Каховське море. Русло Конки, тільки старожили, можуть визначити по білястій вигнутій смузі, видної з Мамай-горы. Щороку море відщипує шматочки суши. На північній стороні гори утворилися фантастичні глиняні вежі, стовпи, стрімчаки, провали. У народі розповідають про їх безліч чудесних історій.

Чимало шукачів скарбів поховано в тутешніх глиняних печерах і гротах. Справа в тому, що гора, як листковий пиріг, буквально «напхана» різними похованнями, починаючи з епохи неоліту. А місцеві скіфські поховання відомі в усім світі і є у своєму роді унікальними. Під час чергового польового сезону, запорізькі археологи вище скіфських поховань виявили середньовічний могильник Мамай-Сурка (Мамасуркой знам'янці називають невелику річку, що протікає в підніжжя Мамай-гори). Могильник виявився одним з найбільших у Європі. Уже розкопано більше 1000 поховань цього могильника. Майже всі вони примітні тим, що в них похована не знать, а простолюдини. Саме цьому могильнику належать знайдені особисті речі: серги, намиста, персні, скроневі кільця, браслети, численні амулети. Подальші розкопки допоможуть дати відповіді на безліч питань, пов'язаних з епохою Середньовіччя. І можливо, після з'ясування того, яке ж все-таки населення проживало тут, які в нього були відносини із Золотою Ордою і як татаро-монголи (а саме з ними й пов'язують у народі назву

священної гори) вплинули на формування українського народу. І чи вдасться уточнити час зародження козацтва нашого краю, простежити його коріння.

Сонце повільно й мляво сідало в тепле Каховське море. З його просторів дує рівний вітер, прибиваючи до «мамаївського берега» зелену болотисту рідоту. На самій горі пахне різнотрав'ям й чабрецем. Над глинистими кручами вільно ширяли великі білі птахи. Пройшов ще один день із життя Мамайгори, Знам'янського району.

Чорний, Чута, Нерубай, (біля Федваря – Підлісне, Олександрівського р-ну) і Круглик, (біля с. Цибульово Знам'янського району) з тюркської означає «земляні яблука» – ліса, які відігравали важливу роль для козаків – вони часто знаходили притулок в цих лісах від набігів татар, турок, поляків. У козаків XVIII ст. навіть склався особливий термін «утік до Чорного лісу» - значить став гайдамакою. А тому народні перекази часто говорять про місцезнаходження в цих лісах підземних погребів з дорогоцінними скарбами, про сумні голоси, які нібито чути між деревами, про сивих вусатих запорожців в червоному, як вогонь, одязі і з люльками в зубах, які сидять на купах золота в підземних печерах і т.д.

Перша хвиля закладок із цінностей в Знам'янці почалася на початку XX ст.. після подій першої російської революції. Уперше країну тоді охопило неясний час, і обиватель, боячись погромів, поніс найдорожче до схрону, або на горище будівлі. У першу чергу це були золото, ювелірні прикраси, дорогий посуд. Зброю ховали мало, тому що, в тодішньої Росії, її зберігання не заборонялося.

В різних історичних джерелах є згадки про гайдамаків в Бірках, Бовтишці, Нерубайці, Ставидлах, Осоті та інших селах Олександрівського району. В поході від Мотронівського монастиря до Умані гайдамаки проходили Осотою і в ній для збереження закопали свої скарби і частину зброї. Пізніше цю зброю було знайдено. Вільні козаки-зимівники не хотіли миритися із підневільною долею. Козацька вольниця кликала їх до зброї, а тому чимало наших предків поповнювали гайдамацькі загони Чорного та Чутівського лісів. Перекази розповідають, що в долині колись був маковий луг, прозваний Макортень, а мак взагалі був неодмінною ознакою весняного степу. З цим і пов'язане народне трактування слова «гайдамаки». Як тільки весняний степ просихав та вкривався травами й маками, молоді нащадки січовиків збиралися в гурти й «гайда по маках» до Чорного лісу. Ось така цікава й не полишена логіки версія про походження назви «гайдамаки» й досі побутує в згаданих місцях. А макові поля наказала

винищити та ж Катерина II.

Коли вигнали з України польську шляхту, землі перейшли у володіння Війська Запорозького. На той час ще багато земель гуляло і на них осідав хліборобський люд, який і обробляв ниви, випасав худобу на власний розсуд.

Як ви знаєте, масове заселення території сучасної Кіровоградщини відбувалося в середині XVII століття. В степах народжуються фортеці, форпости, шанці – Архангельськ (нині Новоархангельськ), Миргород (Новомиргород), Давидовка (Петроострів), Цибулеве тощо.

На початку 18 ст. виникли козацькі зимівники на берегах лівої притоки Інгулу – Аджамці. Вони дали назву однойменному селу. У 1752 році засноване Грузьке, приблизно у ті роки Калинівка, Клинці, Овсяниківка, Покровське, Компаніївка. Друге за величиною місто області – Олександрія.

(На мал. герб міста Олександрії).

Перші відомості про нього належать до 1751р. Виникло воно на території «Дикого поля». За ім'ям засновника козака Уса, спочатку називалося Усівкою (його предок Ус значиться у першому козацькому реєстрі 1581р). Після створення в 1752 році Нової Сербії населений пункт став укріпленням і почав називатися Бечея, або Беча, (вона нагадувала новим мешканцям – сербам про місцевість, звідки вони прийшли). Шанець Бечея був тоді оперезаний глибоким ровом і обнесений високими земляними валами. В 1784 р. укріплення Бечея стало повітовим містом з назвою Олександрійськ (на честь великого князя Олександра), а пізніше отримало сучасну назву. За часів козацької Січі було засновано Андріївку, Вогнівку, Голованівку (Бекша), Дівоче поле, Звенигородку, Косівку, Червонокам'янку тощо.

(*Прим. автора*: 05 червня 2012 р. виповнилося рівно 237 років з моменту руйнування Запорізької Січі за таємний указом Катерини II від 1775 р. і рівно через два місяця Січ була ліквідована).

Особлива біографія у с. Попельнасте. У письмових джерелах, це село згадується вперше 1765 р. На території села у балці Княжі Байраки 2 травня 1648 р. відбулася історична битва часів визвольної війни 1648-1654 років. Війська Богдана Хмельницького тут здобули першу перемогу над поляками, яскраво описану в літописі Григорія Грабянки. У тій битві «все польськоє військо єдино мечем убієнно, а другоє в плін... заведено» - пише літописець. В історію ця битва увійшла під назвою Жовтоводської, бо відбулася в урочищі Жовті Води. Нажаль ніякого відношення до сучасного міста Жовті Води, Дніпропетровської області ця битва не має, але суспільство постійно відмічає у травні місяці – цю видатну подію.

УТВОРЕННЯ ПОСЕЛЕНЬ НАШОГО КРАЮ.

Крім літописної історії утворення населених пунктів Кіровоградщини про яку ми писали раніше, є ще чисельні легенди і перекази про історію масового заселення території нашого краю. Їх можна умовно розділити на три групи

1). *Група легенд і переказів про села і міста області, що започаткувалися козацькими зимівниками.* Розпочнемо з *Голованіська*. Старожили села Свірневого Голованіського району розповідають, що спочатку козацькі загони облюбували цю багату джерелами і соковитими травами місцину для постою. На одному з пагорбів вони закопали у землю сворінь (дерев'яну палю), до котрої припинали коней. Той постій одержав назву Свірневий.

(*Прим. автора*: Козацький отаман Кіровоградської військово-козацької паланки МАУП, яка входить до «Центрального Козацького Округу», док.тех. наук, професор, директор Кіровоградського ін-ту, МАУП, генерал-лейтенант козацтва Микола Свірень, має свої історичні коріння сама з цих місць).

Згодом котрийсь із козаків обрав собі колишній постій для зимівника, який і успадкував і його назву. Колись поруч із цією місциною пролягав чумацький шлях. На березі степової річечки Боковеньки зупинялись на ночівлю чумаки, співали, розповідали бувальщини чи небилиці, веселилися. Через це, (як переказують), місцевість і одержала свою назву Веселі Боковеньки. Цей степовий куточок полюбився Миколі Львовичу Давидову – нащадкові Дениса Давидова, героя Вітчизняної війни 1812 року (за іншими переказами, він був онуком декабриста В.М.Давидова). Закінчивши Московський університет, він приїхав у свій маєток і заходився створювати дендрологічний сад. То була не тільки данина моді другої половини XIX ст.., а й бажання збагатити степовий край новими красивими і корисними рослинами.

Між широким Дніпром і Південним Бугом розкинулася щедра земля Кіровоградщини. Дві могутні ріки обіймають її, а перетинають десятки річок і річечок, отих тихоплинних і говірких: Біанка, Синюха, Сріблянка, що, мов намисто розсипано по всьому краї, а серед них – чарівна і прудка Ятрань. В усі часи люди селились виключно біля води. Місцевість, де несе свої води Ятрань, історична. На грецькій мові Ятрань (ятер) – лікар. Чому саме так назвали річку? Бо тут на її берегах росла величезна кількість лікарських рослин, які греки використовували в медицині. Та й вода чиста, мов сльоза, повітря цілюще, наповнене дмухняним ароматом. На звивистих берегах Ятрані розташовано немало сіл. Найбільше – Перегонівка (Голованіський

район), згадується у письмових документах 1760 р., ще давніша Лебединка (засновано 1682), у 60-х р. XVIII століття виникло село Покотилове (Новоархангельський р-н). А ще є на річці Ятрань село Ятрань (Новоархангельський р-н). Корінням своїм воно теж пірнає у XVIII ст. У ті далекі часи на берегах Ятрані поселився козак Когут і назвав село Когутівкою. Пізніше село дістало назву Ятрань.

«Черпніть із Ятрані води,
Вдихніть пахучого настою,
де очі радують красою
і литий колос, і плоди.
Священні хліб наш і меди.
Священна велич супокою
над знаменитою рікою,
де чесних пращурів сліди.
І птахів спів на всі лади,
і синява над головою,
і дуб з осколком під корою –
усе це наше назавжди.
Черпніть із Ятрані води».
(А.Загравенко. Ятранські ронделі. Промінь. 1990).

Світловодський район. Фортеця Табурище (або вірніше Таборище) своєю назвою зобов'язана колишньому козацькому табору, який тут знаходився. З посиланням на австрійського дипломата Еріха Лясоту робиться висновок, що поселення це вже існувало в 90-і роки XVI ст. У Таборищі бували князі київські, громили ворогів полки отамана кошового Івана Сірка, гетьманів Павла Бута (Павлюка) і Богдана Хмельницького. Ось як згадує про свій рідний край український письменник Віктор Соколов: «Поблизу міста Кременчука на високих придніпровських кручах розкинулось моє рідне село Таборище, назване так ще в ті сиві часи, коли в цих місцях стояла табором козацька вольниця. Одна з його вулиць, по якій збігали білі мазанки з крутої гори до самої річки, називається Чорноморською. Розповідають, що колись старий запорізький козак Чорномор, втративши в жорстокій січі з кримською ордою всіх своїх товаришів, піднявся вверх по Дніпру, аж сюди, до Високого каменю, який, мов величезний чорний клик якогось затонулого чудовиська стирчав посеред ріки, і тут, біля підніжжя зморшкуватої гори, що поросла дубняком, поставив собі хату. Пройшли роки, і по обидві сторони від неї довгим білим ланцюжком витяглась ціла вулиця». І жили там не тільки козаки, але й інші, щирі і працьовиті люди.

Наш земляк поет Валерій Юр'єв так написав про цей край:

«... Про ці краї легенда є така
Колись давно на місці Таборища

Зустрів козак чужого вояка
І в кревнім герці навісного знищив.
І сам упав обличчям до Дніпра,
Руді вітри насипали могилу...
Відтоді з неї проростала сила,
Ту силу, кажуть дикий степ ввібрав.
І хто ступав на трави, на піски –
За ним шуміли, грали колоски».

На високих кручах над плесом збудував хату і поселився в ній запорізький козак Устин зі своєю чарівною дочкою Устиною. Дівчинку виховував батько. Мати померла ще молодою. Тож виховував батько Устину по-козацькому. Вона з дитинства добре їздила верхи, гарно стріляла з лука, вміла вполювати дичину, ловити рибу. Припав до вподоби край ловильних степів, не стріляного звіра, не полоханої риби хороброму запорожцю і його доньці.

Сюди на вільні землі втікали кріпаки від жорстоких панів-кріпосників. Серед тих втікачів був юнак Іван - гарний, як сонце, стрункий як тополя, мав лагідне серце. Але бідний. Полюбила Устина Івана, та куцим було їхнє щастя. Одного вечора прийшли в хату свати, але не від Івана, а від багатія Панаса. Устина призналася батькові, що кохає іншого. Але батько й слухати не схотів: «Будеш дружиною Панаса». Та недарма Устинка була козацького виховання. «Якщо не з коханим, то ні з ким» - сказала вона. Діждавшись темної ночі, тихо вийшла дівчина з хати і пішла до глибокого плеса. «Господи, прийми мою душу», - мовила і стрибнула у воду. Вранці кинувся батько шукати доньку, та не знайшов її. Гірко заплакав, та пізно. А це село Іванко пізніше назвав іменем коханої - Устинівкою.

З цієї групи легенд ще один цікавий переказ, який потребує перевірки. Поблизу Жовтих Вод, де Богдан Хмельницький розгромив війська шляхетської Польщі є селище Петрове. На його околиці понад берегом Інгульця тягнеться балка Воронова. Кінець її, розмитий весняними паводками, згори нагадує курячу лапу. Тут, за давніми переказами, знаходиться козацька скарбниця. Має там лежати цілий човен золота, чимало зброї, сідла та жупани. Схованка та під землею, вкрита великим каменем. Під каменем мурована криниця, засипана золотавим піском. Під ним – три тесані камені. Вони затуляють хід до печери, в якій знаходиться скарб.

Цікаво те, що в 1930 р. трактористи випадково зачепили плугом за ту кам'яну брилу. Потім вода та вітер оголили її. Метрової товщини граніт приблизно в 4-5 кв.м. площею, довго не могли зрушити з місця. Лише в 1959 р. за допомогою вибухівки підірвали цю тисячопудову кам'яну покрівлю. Яким же було здивування, коли під каменем справді побачили мурована криницю із золотавим піском. А далі

все те, про що балакали люди. Переказ, що його тривалий час вважали за легенду, як виявилось, мав під собою реальну основу.

2). *Друга група переказів і легенд про історію заселення нашої області пов'язана із роздарюванням Катериною II земель колишньої Буго-Гардівської паланки.*

Державні діячі цариці Катерини, головним чином, князь Потьомкін, вирішили скасувати Січ, після чого почали щедро роздавати запорозькі землі російському дворянству та козацькій старшині:

«Ой, під городом, Єлисаветом
Сизі орли позлітались,
Ой, там пани сенатори
Та до міста поз'їжджались,
Пани сенатори, превеликі генерали
Совіт-раду учиняли.
Ой, як би нам, ой, як би нам
Запорозьку землю одібрати.
...Ой ізібрали вони собі спосіб добрий
Запорожцям волю дати -
Приказали вони по всій їх землі
Слободи заселяти».
(М.Плісецький. Думи та історичні пісні.1941).

На початку січня 1757 р. у фортеці святої Єлисавети зібралися на з'їзд уповноважені змішаної комісії для опису запорозької землі, розмежування їх з Новою Сербією і Новослобідським полком. Комісія була створена за наказом цариці Єлизавети. Цілий рік кошовий отаман Данило Гладкий з осавулом Калнишем та писарем Чугуєвцем просиділи у столиці, чекаючи прийому у гетьмана чи в імператриці. А відрядили їх січовики до берегів Неви, аби вони відстояли право запорожців на свої законні володіння, які останнім часом уряд почав сильно урізати. Спочатку на р. Синюсі спорудили Новоархангельський шанець, далі – Орловський, біля Бугу. А на початку 1751 року сам гетьман повідомив кошового, що північні землі Буго-гардівської паланки, від Бугу до Дніпра, верхів'я Висі та Інгульця аж до самого Омельника віддаються сербським переселенцям, які прибули в Росію з полковником Хорватом. А це майже половина території паланки. Ще більшого утиску зазнали запорожці, коли у верхів'ї річ. Інгулу було споруджено фортецю св. Єлизавети. Нові поселенці вели себе зверхньо щодо запорожців: не пускали їх рибалити, спустошували оброблену землю, чинили наругу над церквами. Та робота у комісії не пішла. Петро Калниш із Петербурга приїхав фактично ні з чим. Хіба що з новим прізвищем. Гетьман Розумовський, який сам був звичайним собі селянським парубком Кирилом Розумом, дорікав осавулу: як то він може носити таке неоковирне прізвище – Калниш. Додай лише

закінчення – і ти вже не якийсь там простачок-січовик, а благородний. Переговори, у Єлизаветі, ясна річ, не задо-вольнили козаків. І Петро Калнишевський (зміна прізвища відбулася) знову зібрався у далеку дорогу, до царських палаців. Не просто поїхав, повіз дарунки столичним вельможам від коша: найкращих коней-скакунів, рибу, навіть рідкісні заморські дива – верблюдів та каву. Знову більше року оббивали царські пороги запорозькі посланці і – безрезультатно. Протягом семи років Петро Калнишевський намагався захистити від загарбання вольності запорозькі. Поле битви його розтягнулося від фортеці свят. Єлисавети до Петербурга, а противники були різного рангу: від коменданта фортеці Муравйова і сербського полковника Хорвата - до імператорів Росії. А цих імператорів Петро Калнишевський пережив аж дев'ятеро душ, (від Петра І - до Павла І).

(*Прим. автора:* Петро Калнишевський жив у трьох століттях: народився 1690 р. (17століття), помер – 1803 (19 ст.). Булаву кошового отамана вперше одержав у віці 72 років – у 1762 році. Він – єдиний кошовий Січі, який обирався на цю посаду 10 разів підряд). Не добившись позитивного результату за столом переговорів, кошовий Калнишевський різко міняє тактику. Він добре зрозумів, які методи взяв на озброєння царизм для освоєння завойованої землі: сюди посилено переселяли людей чи не з усього світу. Серби, поляки, болгари, молдавани, німці, не кажучи вже про росіян тисячами переїздили на благодатні землі запорозькі, селилися тут назавжди. П.Калнишевський обрав єдино правильний у тих умовах засіб протистояння завойовникам – залюднювати запорозькі землі переселенцями - українцями. Тому особливо багато поселень виникло у другій половині XVIII ст., у теперішніх Бобринецькому, Компаніївському, Долинському, Кіровоградському, Новгородківському районах. А щоб в уряді не виникло підозр відносно інтенсивного заселення земель, Калнишевський, як кошовий, оголосив їх своєю Власністю. Сам він ще раніше, до обрання кошовим, облюбував собі місце на березі Інгульця, у давньому козацькому зимівнику. Назвали його Петровим. За П.Калнишевського воно переросло в село, а нині стало районним центром.

П.Калнишевський часто відвідував Єлисаветградські зимівники: Кущівський курінь на Інгулі, (район Кущівка). Бував у гостях у козака Лелеки, (район Лелеківка), зробив дарунок місцевій церкві. Є підстави гадати, що під час роботи комісії він жив саме у цих зимівниках. Мабуть, ніхто в Україні так не зрозумів підступності російського царизму, як Петро Калнишевський. Але у відкриту, по козацькому «кидати»

рукавичку він не міг – сила була на боці Росії. Старий отаман прийняв гру противника, продовжував загравати з Катериною та її оточенням. І водночас твердо проводив у життя свою лінію, спрямовану на залюднення земель і зміцнення Січі.

Місто *Мала Виска* виникло в другій половині XVIII століття. Спочатку селище називалося Кудашевим – за прізвищем поміщиці Кудашевої, якій Катерина II подарувала 918 селян і понад 8 тисяч десятин землі. Нинішню назву місто отримало від річки Малої Висі, на берегах якої розташовано. За розповідями старожилів на місці нинішнього міста був хутір Никодима. Козак Никодим мав велику сім'ю. Жителі хутора займалися землеробством, мисливством, збирали мед диких бджіл. В річці було багато риби, в степах водились зграї дрохв і іншої дичини. Родючий чорнозем неозорого степу, хороший клімат приваблювали селян, і, незважаючи на набіги татар і турків, виникали поселення. Згодом хутір став шанцем Єлисаветградського пікінерс. полку.

«Зелена моя колиска,
Селище рідне моє
З гарною назвою Виска
Посеред степу встає.
Звідки береш ти соки
Щоб лан золотий колосивсь?
Що ж у тобі високе
Вись моя, матінко Вись?
В каторзі прадіди наші
Голови гордо несли,
За це їх поміщик Улашин
Під різки валив на ослін.
Звивайся, червона пташко,
Востаннє, щоб пан звеселивсь!
Встає, піднімається важко
Вись моя, матінко Вись...»
(В.Бровченко. Вись. 1981).

Степи *Олександрівщини* тримають у вічній схованці тисячі людських доль. Земля тут густо полита кров'ю... Знаменитий Холодний Яр, який збирав найхоробріших лицарів волі, усіх, хто не терпів шляхетської наруги і кріпацького поневолення.

(*Прим. автор:* Ми зробимо маленький відступ і коротко розкажемо про державне утворення на території України (1919-1922 роках) в районі Холодного Яру, під назвою - *«Холодно́ярська Респу́бліка»).*

Слід зазначити, що багато інших авторів вже розповідали вам про ці події, наприклад Тарас Шевченко «Холодний яр». 17 грудня 1845 р. В'юнище: «Бо в день радості над вами, Розпадеться кара. І повіє огонь новий. З Холодного Яру».

А також:

В 1918 - 1922 роках Мотронинський монастир став осередком українського повстанського руху, який очолили отамани брати Чучупаки. Після революції в селі Мельники жителями було створено загін самооборони Мотронинського монастиря, під керівництвом Олекси Чучупаки, на прохання ігумені, щоб вберегти Монастир від пограбування. (Батьки - Оксана Сидорівна Лівацька та Степан Григорович Чучупак мали п'ятеро синів: Петро, Орест, Василь, Олекса і Дем'ян. Троє з них: Василь, Петро та Олекса стали повстанськими отаманами. (На мал.. Петро Чучупака та Андрій Гулий-Гуленко).

У нас не має фо то Василя Чучу –паки. Просимо допомоги у читачів, при можливості надісла -ти нам фото.

До складу загону входили 22 особи. Пізніше, в 1919 році загін перетворився на полк, а В. Чучупаку було обрано полковником (до цього він був сільським вчителем). Його брат Петро Чучупака став начальником штабу полку. Під час окупації України денікінцями полк брав участь у вигнанні їх з міста Черкас. Полк увесь час поповнювався, його чисельність сягала більше 2000 чол. Згодом утворилась Холодноярська республіка, яка контролювала понад 25 навколишніх сіл та мала близько 15 тис. армію.

У листопаді 1919 р. до Холодного Яру прибув отаман Катеринославщини і Херсонщини. Тоді гол. отаманом Холодного Яру був Василь Чучупака. Йому підпорядковувалися отамани Герасим Нестеренко-Орел, Трифон Гладченко, Михайло Мелашко, Сірко, Око, Чорний Ворон (Чорногузько), Мефодій Голик-Залізняк, Семен Вовк,

Калюжний, Д. Канатенко, 1-й і 2-й Олександрійські полки.

У березні 1920 р. Степова Дивізія визволила Херсон від більшовиків та повела вдалий наступ на захід (через Білозерку) по лінії Кам'янка-Єградівка-Ружичів-Чигирин. Зупинилась дивізія в урочищі Холодний Яр, де з'єдналась з Холодноярськими збройними силами.

Після загибелі Василя Чучупака Холодноярську організацію очолив його заступник Іван Деркач, член Холодноярського повстанкому. Він керував збройними силами Холодного Яру під час повстання весни - осені 1920 року.

24 вересня 1920 в Медведівці, де колись починалася Коліївщина, відбулася нарада холодноярських отаманів, в ній узяли участь командири Степової Дивізії, отамани інших регіонів. На цій нараді Костя Блакитного було обрано Головним отаманом усіх повстанських загонів Холодного Яру і околиць.

В жовтні 1920 року Кость Блакитний склав з себе повноваження Головного отамана Холодного Яру та вирушив в Катеринославську губернію на чолі Степової дивізії.

Межі Холодного Яру не обмежувалися лише територією Черкас. Керівництво Холодноярської організації визнавали й прибережні села (вгору по Дніпру до Черкас: Рацеве, Тіньки, Боровиця, Топилівка, Сагунівка, Худяки, Бужин, Леськи та інші), чигиринські села, що розкинулися на берегах Тясмина (Погорільці, Чорнявка, Худоліївка, Трушівці та інші). Підтримували тісні зв'язки з Холодним Яром й веремііївські отамани Панас Келеберда та Іван Савченко-Нагірний (Золотоніський повіт Полтавської губернії, тепер Чорнобаївський район Черкаської області), отаман із с. Балаклії, що за м. Смілою у бік Києва, Іван Полтавець-Остряниця, смілянський отаман Яків Водяний, Голова Уманського повстанкому - Петро Дерещук (відповідно і села Уманського повіту), отаман Петро Кучма з села Аджамки, що неподалік м. Єлисаветграда (нині Кіровоград), Єлисаветградський повстанком на чолі з Тихоном Березняком, а отже і села Єлисаветградського повіту та значна частина Олександрійського і Звенигородського повітів. Мліївський ватажок Трохим Голий-Бабенко, отамани з Криворіжжя Ялисей Лютий-Черевик та багато інших.

Останнім з головних отаманів Холодного Яру, обраним на загальному представницькому з'їзді всіх отаманів республіки був Герасим Нестеренко-Орел. Нарис про нього написанив (Роман Коваль, «Головний отаман Холодного Яру» та книга «Коли кулі співали», видавництво Київ – Вінниця, «Державна картографічна фабрика», 2006 р.), але доля повстанця в ньому обривається 1922 роком.

(*Прим. автора*: У неділю вранці, 17 квітня 2012 р. делегації з усіх земель України стікалися в Мельники – «столицю Холодноярської республіки», щоб вшанувати головного отамана Холодного Яру Васи-

ля Чучупака, його осавула Юрія Городянина, козаків і старшин полку гайдамаків Холодного Яру. Були й делегації з Одеси, Криму, Донбасу, Буковини, Закарпаття, Прикарпаття, Харківщини, Полтавщини, Київщини, Надсяння, Холмщини, Закерзоння, Кубані. Що вже говорити про Центральну Україну! Делегати від Кіровоградської ОГО «Центральний Козацький Округ» квітами вшанували пам'ять героїв).

(На мал. Герасим Нестеренко-Орел).

Одним з етапів спецоперації ЧК по ліквідації Холодноярської республіки стала так звана «амністія», яку обіцяли тим повстанцям, які здадуться добровільно, повстанці їм повірили. Перехід відбувся в с. Жаботині, (4 числа, в інших документах 7 серпня 1921 р.) На «амністію» піддалися: голова Холодноярського окружного штабу Іван Петренко, отамани Деркач, Василенко, Олекса Чучупака, С. Чучупака, Товкаченко (Товкач), Темний, Литвиненко, Пинченко і ще більш 20 отаманів і 76 чоловік охорони, зокрема Пономаренко, Віслоух, Бих і Литвиненко. Після цього «амністовані» звернулися з листом до отаманів Хмари, Загороднього, Залізняка та інших із закликом до припинення боротьби та переходу на бік Радянської влади.

Більшовики з самого початку планували ліквідацію амністованих отаманів, але не наважувались це зробити аж до листопаду, коли вже заходились ліквідовувати не тільки отаманів, а й увесь повстанський, «підозрілий» і співчуваючий елемент у районі Холодного Яру. Дуже скоро, репресії проти населення стали основним засобом боротьби з повстанством. Сім'ї повстанців і куркульських елементів, що допомагали повстанцям, виселялися. У них конфісковувалося майно, інвентар і запаси продовольства. Всіх працездатних направляли в трудові частини, непрацездатних розміщували у містах і селищах.

Холодноярська Республіка проіснувала до 1922 р., коли більшовики обманом заманили холодноярських отаманів в засідку. Проте, навіть у полоні, в стінах Київської в'язниці, ватажки повстанців перебили охорону, захопили зброю і спробували звільнитись. Під час нерівного бою, всі вони загинули смертю героїв. Події що відбуваються на теренах сучасних Черкаської, Кіровоградської та Вінницької областей, а також у Києві, Полтаві й на території тодішньої Польщі ніколи не померкнуть в людських серцях.

Холодний Яр - це одна з найяскравіших сторінок визвольної боротьби в Україні. Це живий приклад, як невеликі числом, але сильні духом - можуть успішно боротися з незрівнянно сильнішим ворогом.

В часи нової «Руїни» вони знову стали осередками збройної боротьби, до якої охоче приставало місцеве селянство, що не любило

гнути шиї, серед якого не загинули ще без сліду войовничі традиції предків-козаків, яке однаково любило і плуг і рушницю. Ці села були в свій час козацькими сторожами «Дикого поля». Природні умови: великі ліси, гори, яри - робили їх вигідними для оборони. Вони століттями жили спільним життям з недалеким Запоріжжям, до якого надсилали юнаків - козакувати, а від нього приймали старців і покалічених. Розповсюджені в селах прізвища: Отаманенки, Отамасі, Осауленки, Хорунжі, Кошові, Довбуші, Гармаші, Козаченки, Бунчуженки, Верни-Гори, Верни-Дуби, Запоріжці, Залізняки і цілий ряд знаних з козацької історії прізвищ - говорять самі за себе. (Більш детальніше до Холодноярської організації 1917-1922 р. ми повернемося трохи пізніше).

А скільки легенд і переказів зберегла пам'ять людська про неповторні дні славного минулого, Стара Осота, Бірки та інші населені пункти. У цьому місці річка Тясмин розливається широким плесом. Красиве, неповторне воно в обрамлені мальовничих берегів.

Бірки Олександрівського району. (*Прим. автора:* Бірки – множини від слова «бір», що означає сосновий ліс). Вони славляться не тільки красою і цілющим повітрям. До сьогодні вітер і дощі нагадують бірчанам трагедію, що розігралась колись у піщаних кучугурах. Після негоди люди знаходили і знаходять тут уламки древніх мечів, шматки візерунчастої кахлі. Копаючи погреби і колодязі, бірчани натрапляють на обгорілі колоди, цеглини, старі монети із зображенням невідомих воїнів. Що це ? Відгомін яких подій ?

Здавна відповідь на ці запитання бірчани черпали з легенд, які від покоління до покоління передаються в селі. А йдеться ось про що… Сотні літ тому у часи володарювання князів Київських, стояло над Тясмином місто – велике й багате. З трьох боків захищало його води Тясмину, з четвертого – високий вал. Звалося це місто – Бірградом. Жили в місті ремісники й землероби, навідувались сюди купці і кочівники. Але не вони визначали долю Бірграда. Бо було це, насамперед, місто-воїн, сторож південних кордонів Київської Русі.

Постійно надходила біда до Бірграда з півдня, з степів половецьких. Не раз і не два жителі міста ціною крові своєї зупиняли наскоки кочівників. Але найстрашніша біда прийшла звідти, звідки її не чекали. Одного разу гонець приніс повідомлення: з півночі в степ надтодить велика орда, яка вже потоптала священний Київ, кров'ю і стогоном сповнила всю землю. Ось-ось незвані гості будуть на берегах голубої Тесьми (так звали річку давньоруські літописці). Мовчки вислухала громада похмуру звістку. Ніхто не здригнувся, не залементував. Порішили: битися до останньої краплі крові, смерть прийняти у місті своєму, а не гинути у поганській неволі. А щоб не зміг ворог бенкетувати на тілах їхніх, щоб не знайшли поживу хижі загарбники, надумали бірчани всі свої коштовності потопити у найглибшому місці

річки. Увечері зібралася громада знову, цього разу на березі Тесьми. Ніби на свято прибралися жінки і діти, у повному бойовому вбранні стояли воїни. Жоден купець світу не втримався б від захопленого вигуку, уздрівши багатства, які принесли і привезли ці люди з собою до води. І ось настав очікуваний момент. До берега кіньми підвезли священний вантаж – величезний цар-дзвін з головної дзвіниці церкви. Мить – і він опустився у чорну вечірню воду.

Дзвін, який був душею міста, який десятки літ кликав на свято і битву. За «царем» осунувся другий дзвін, третій, четвертий... А далі у розгойдану глибочінь посипався барвистий дощ золотих монет, тарілей, перснів, підвісок..... Летіло у воду те, що добувалося роками важкої праці. Місто прощалося з радістю назавжди. А на ранок під валами вже гарцювали перші вершники великої орди. Зав'язалася жорстока січа. Мужньо билися бірчани, навіть жінки і діти гинули на вежах зі зброєю в руках. Та нерівними були сили – з диким торжеством, увірвалися нападники до міста. Та що це? Ніде – нічого, пустота. Лиш поскрипують двері в порожніх хатинах та тріщить полум'я на закривавлених валах. Жах охопив передніх ординців. Орда відсахнулась від стін порожнього Бірграда, коні понесли похмурих нападників у степ. Місто, яке не могло стримати ворога живим, перемагало його мертвим.

З тих пір минуло сотні літ. Заросло лісом, затяглось піском древнє попелище, поміняв русло Тясмин, назавжди поховавши під берегами незліченні скарби бірчан. Тільки дощі та вітри відкривають час від часу завісу над мертвим містом, нагадуючи нащадкам про давню трагедію. Щоб знайти те місце, де лежать незліченні скарби, треба прочитати три рази спеціальну молитву і бути чистим душею. Слова цієї молитви знає козацький отаман окремого Чорноліського полку імені козака Мамая Знам'янського р-ну, обласної громадської організації «Центральний Козацький Округ», полковник козацтва – В.Мазуренко: «Мені про цей скарб і про молитву, під великим секретом розповів мій покійний дід, а він був із славетного козацького роду».

У першій половині XVII століття на лівому березі р.Тясмин виникло поселення. 1785 року воно стало містечком Олександрівкою. За народним переказом назва походить від імені першого поселенця Олександра. В 1793 році містечко подароване разом з жителями вірному слузі царського трону Потьомкіну. А той «пере подарував» Олександрівку, (так само з усім рухомим і нерухомим майном і людьми) своєму родичу Бжозовському. А чому б і не зробити щедрий пода-

рунок – адже у володінні «світлішого князя» була майже вся Правобережна Україна.

На перетині річки Великої Висі та її притоки Гептурки 250 літ тому запорозький козак Тресяга збудував першу хату, поклавши таким чином початок новому зимівнику. До речі, за переказами ще 600 р. тому, нині мілководна річечка Гептурка, була такою глибокою і широкою, що аж до Турії, (село в Новомиргородському р-ні) заходили кораблі і вели жваву торгівлю. Невдовзі сюди потягнулися селяни-переселенці й козаки Миргородського полку. Новому поселенню *дали назву Новомиргород.*

Майже одночасно з ним на протилежному березі річки виник інший населений пункт – *Златопіль*. Ще в 1850 р. дід відомої української письменниці Зінаїди Тулуб, - О.Тулуб записав легенду про історію Златополя. Колишня прикордонна корчма, поставлена польським магнатом Любомським, на межі Польщі з Росією й наречена ним же Гуляй-поле. Новий володар цих земель – князь Потьомкін, об'їзджаючи свої нові володіння, відвідав й Гуляйпільську корчму. Хитрі поляки, аби задобрити свого господаря, піднесли йому в дарунок діжечку червонців. Розчулений Потьомкін вигукнув: «То це ж не Гуляй-поле, а Золоте поле». З того часу й стали звати містечко, що виросло навколо корчми – Златополем.

З історією обох міст пов'язані життя і діяльність багатьох видатних людей. В гімназії м.Єлисаветграда викладачем історії працював кириломефодієвиць Олександр Тулуб, тут чумацькою валкою проїзджав малий Тарас Шевченко. Про це він писав у своїх творах. Тут навчався письменник Микола Зеров, народився декабрист Євген Оболенський, служив поручиком у гусарському полку творець вічної «Енеїди» Іван Котляревський. Вподовж кількох років проходив військову службу російський поет Афанасій Фет, (на мал..), також бував О.Пушкін. Уродженцями були: Б.Гончаренко, Юрій Мокрієв, Євген Поповкін, Петро Біба, тощо.

«...Тут запорожці в ніч татарську
Ішли й верталися на Вись.
Тут Пушкін, кажуть, на поштарських
У Кам'янку летів колись.
А там, дрімаючи тихенько,
Брели воли між нив і трав.
І з батьком сам Тарас Шевченко
Чумацьким шляхом мандрував».
(Біба П. Братерство. К. 1983).

(*Прим. автора:* Афанасій Фет (26.04.1890) літературознавець блискучий і відважний критик та полеміст, лідер славетної плеяди поетів «неокласиками», першорядний майстер поезії і сонетної форми).

3). *Окрему третю групу становлять перекази про заснування населених пунктів втікачами з-за Синюхи, з українських земель, поневолених Польщею.*

В третій групі цікавий матеріал дають с*. Добровеличківського, Вільшанського, Маловисківського, Олександрівського районів*. Навіть прислів'я збереглося: «Пройшов Вись – не журись».

«Ішли літа, мінялися події –
Немов церковні дзвони відгули
Віків далеких бурі - снігові
Події ті навіки замели…..».
(Г.Донець. Там, за Дніпром.1970).

В 1773 р., коли точилася затяжна війна між Туреччиною і Болгарією, яку вів болгарський народ за свою незалежність, близько 500 болгар звернулися до російського царя з проханням надати їм притулок, захистити від яничарів. Так, супроводжені драгунами графа Рум'янцева, з'явилися сім'ї болгар у фортеці Єлизавети. Їм було милостиво дозволено заселяти безкраї степи і надано можливість зайняти стільки землі, скільки за день зможуть здолати запряжені у вози з домашнім скарбом їх воли. Ось таким чином і зв'язала доля болгар з Вільшанським районом на Кіровоградщині. Та й назви сіл, де оселились болгари, промовляють самі за себе: Добре, Добрянка, Станкувате, Дорожника тощо.

Івангород Олександрівського району. Виник ще за часів польського панування. Переказ розповідає, що в одного польського пана був наймит на ім'я Іван. І дуже хотілося сіромасі стати вільним. Не раз просив Іван пана дати волю. І ось після чергового прохання пан «змилостивився»: «Поший волову сорочку, одягни і носи. Як зносиш, так і станеш вільним». Заплакав Іван, коли ж зносити сорочку з волової шкіри? Й життя не вистачить. Але добрий чоловік порадив: «А ти на ніч ляж у гній у воловій сорочці. Сорочка попріє, полопається...» Так і зробив Іван. Наступного дня прийшов до пана у «зношеній» сорочці. За винахідливість дав пан волю Іванові, а той почав козакувати і в теперішньому Олександрівському районі побудував собі хату. Так і виник там Івангород – «Іванів город».

Відома легенда про заснування *Добровеличківки* – козацьким ковалем Величком в другій половині XVIII століття. За переказами, тут на чумацькій зупинці, (р. Добра, яка й досі протікає через селище, несучи за своїми водами тисячолітню історію краю) першим поселився втікач, колишній кріпак і коваль Величко. Згодом він став добрим козаком, побудував першу хату, а потім заснувався хутір, названий Добровеличківкою. Його заселяли українські селяни-втікачі з-за річки Висі, що рятувалися від польсько-шляхетського гніту. У часи Запороз-кої Січі тут розташовувався Величківський курінь, старшим у курені

був Омелько Величківський. Прізвища його козаків дуже близькі до тих, які й нині зустрічаються в селищі. Добровеличківка, селище з семитисячним населенням, один з центрів чорноземних грунтів на Україні. Тож не дивно, що фашистські загарбники вагонами вивозили звідси землю до своєї Німеччини.

І мабуть, є щось символічне в тому, що центр України знаходиться на північно-східній околиці районного центру Добровеличківки – селищі з такою доброю назвою. А поруч ще й села Любомирка, Дружелюбівка. Добро, любов, дружба - те, що завжди було притаманне українському народу.

(*Прим. автора:* Тричі, у 1919 р. перебував у цьому краї видатний діяч часів громадянської війни Нестор Махно. Родом з села Піщаний Брід походить дружина Н.Махно – Галина Кузьменко).

Єлисаветград, про це місто вже дуже багато написано, не будемо зупинятися на історії нашого міста – це тема окремої розмови. Єдине, що відзначимо: декілька років тому Кіровоград облетіла сенсаційна звістка: в районі міста, Велика Балка знайдено будинок з табличкою, (1752 р.) що свідчить про часи давніші, ніж часи заснування нашої фортеці. Виходить, що до свого «історичного» 1754 р. заснування, місто вже існувало. Про це свідчать козацькі поселення, українські назви районів міста: Лелеківка, Балка, Кущівка, тощо. Все це надає віри в заселення районів м. Кіровограда ще за часів Богдана Хмельницького. А вже назви Арнаутово, Балашівка, Первозванівка і т.д. свідчать про приплив нової людності із Балкан, Росії, Угорщини. Чи не пора нам уже пошукати нарешті глибших своїх коренів на Кіровоградщині, ніж ті, про які ми писали в попередніх розділах?

Відповідно до козацької культури, зазначимо, що вона започаткована надзвичайно давно. У 1616 році в Україні започаткували вищу освіту, а в Росії - ще було темне царство; російські царі цього періоду навіть не вміли підписатися, були безграмотними і на документах державної ваги ставили хрестики. В 1654 році сірійський представник вищого духовенства Павло Алепський, подорожуючи через Умань до Києва, на території теперішнього Маловисківського району, був приємно вражений, як дорослі і діти молилися, добре співали, всі вміли читати. А через 200 років царського панування, за переписом 1883 р., в Малій Висці з 3061 селянина лише 28 уміли читати і писати, письменних жінок зовсім не було. Так російський царизм «дбав» про добробут і культуру українського народу. Чому ж тоді нація з такою древ-

ньою культурою, історією, мовою дозволила себе закріпачити? Існують легенди економічного характеру, але ми не будемо переказувати.

Три чверті світового запасу чорнозему знаходиться в Україні. Працьовитість наших людей притягала у всі часи колонізаторів: і з Півдня, і зі Сходу, і з Півночі. Ми знаємо, що нас називали: дикунами і малоросами, хохлами і мужиками, і якимись третьосортними. Щодо назви українці – то цей термін пішов гуляти від поляків, які робили штучні теорії нібито Україна – це окраїна Польщі. Потім цю ініціативу блискуче перейняла Московська держава і також почала називати нас окраїною своєї держави, гнобили нашу мову, історію, культуру, бо їм хотілося бути більш «дієвими» за нас. Славне Українське козацтво, в своїх тлумаченнях, перетворили на збіговисько селян-кріпаків. Це і є найголовнішою причиною українського занепаду. Наша історія - багата. Скільки ще її сторінок невідомі народові. І добре, що тепер вони повер -таються до нас, нащадків наших славних пращурів. (Вірш В.Бровченко):

«Я – з колишнього «Дикого поля»...
... Де зродилася пісня і мова
Та з народами визріло братство,
Де сопілки душа калинова
Нам дорожча була за багатство.
... Я з колишнього «Дикого поля»,
Де раби не водилися зроду».

Виходить була в Кіровограді Україна, з давніх давен. І як би там не намагалися сьогоднішні єфремівсько-заблоцькі регіонали знищити все українське - поки що не вдається. З покоління в покоління передаються національні колорити – слобожанська говірка мова, козацьке лицарство і неперевершена в усьому світі дівоча краса, життєдайна жіноча мудрість, котра міцно тримає на своїх плечах не лише сім'ю, а й понівечену збанкрутілими політиканами і розгойдану північними буревіями нашу неньку - Україну.

(*Прим. автора:* Дикий степ (Дике поле) отримав таку назву, бо історично був театром безперервних воєнних дій. Географічні особливості зробили степ диким, небезпечним регіоном. Саме тут упродовж багатьох сторіч вели довгі й криваві бої слов'яни й численні кочові племена – печеніги, половці (кипчаки), а згодом і татари. Росіяни стверджують хибну думку про незаселеність території нашої області у XII-XV ст. і називають цю місцевість Диким полем, але археологічні знахідки говорять про інше. Всім відомий історичний факт, що приблизно за 150 кілометрів від нинішнього обласного центра Єлисаветграда-Кіровограда в 1363 році відбулася битва на річці Синій (Синюсі) між татарським та українсько-литовським військом. Татари зрозуміла

річ прийшли в ці степи, а українці були в себе вдома. За порожні степи ніхто не воював, ними лише кочували.

Упродовж XIV-XVIII ст. ця «нічия земля» стала домівкою українських козаків. Згуртовуючи най волелюбніші елементи козацтва, вона стала осередком боротьби не лише проти зовнішніх ворогів України – Турецької (Османської) держави і Кримського ханства, а й проти зазіхань правлячих кіл Речі Посполитої щодо України. Козаки очолили рух свого народу за соціальне визволення. Січ стала зародком нової української козацько-старшинської державності. На то були причини:

По-перше, дикі степи, ревучі пороги, плавневі нетрі, бурхливі моря – саме ці «місця розташування», на думку більшості, визначили характер козака, який поселився тут. Покинути обжите місце й піти за пороги, швидко освоїтися й обжитися в цій «дикій землі», міг тільки чоловік «із залізною натурою». Такими й були запорозькі козаки – «сміливий, пристрасний, характерний народ».

Відвага мед п'є, або кайдани тре, іншого козаку не дано. Мужність, відчайдушність козаків стали своєрідним символом відваги взагалі. «Або помреш, або повиснеш – один раз мати родила», – любили говорити січовики. Недарма їх в народі називали «отчаюками», людьми відчайдушними, готовими на все. Навіть вороги віддавали належне їх відчайдушності та залізній волі. Турецький літописець XVII ст.. Наїм підкреслював: «Треба сміло сказати, що неможливо знайти на землі більше хоробрих людей, які би так мало турбувалися за своє особисте життя і так мало боялися би смерті». Цей дух – продукт української історії.

По-друге, серед якого народу живеш, того й звичай переймаєш. Куди доля схилить, туди часто й гнеться українець на чужині. Але вперто крокує своїм шляхом, не забуває ні своєї віри, ні звичаїв-предків. Не багатство без дна і краю, а заможність і благополуччя, у якому сім'я плаває, як вареник у маслі, оця мета українця-добувача, українця-хазяїна, українця-козака. Спокійним за завтрашній день, упевнений у собі він може відчувати себе тільки тоді, коли є хліб і до хліба…

По-третє, в одних упертість і наполегливість козаків в досягненні свого викликає повагу, інші в цій самостійності, хуторянській філософії бачили негативну національну рису, якусь родинну пляму, яку українці успадкували від запорожців-вільнодумців. У звичаях козаків більше доброго, ніж поганого, кажуть, вони наполегливі, незговірливі й недовірливі, але наполегливість їх є наслідком твердості характеру. Незговірливі українці тоді, коли їм досконало не розтлумачать, коли їх

не вислухають, не розберуться в суті діла, а тільки суворо карають. Недовіра в українських козаків створювалася на протязі віків через історичні чинники.

По-четверте, багато авторів порівнюють запорозьких козаків зі спартанцями, які труднощі в походах зробили нормою життя. «На простоту и роздержанность в жизни запорожцы смотрели как на одну из важнейших и необходимейших причин их непобедимости в борьбе с врагами: только тот, кто победил в себе излишние потребности, в состоянии победить и неприятеля», писав Д. Яворницький. Зрозуміло кожному, що висидіти й добу, і дві в засаді, терпіти укуси комах, мандрувати спаленими українськими просторами, тижнями бовтатися в морі зможе тільки загартований, вольовий чоловік.

По-п'яте, із раннього дитинства козаків привчали до стійкості, витривалості, самообмеження. «Коли хрестили мене, – згадував один старий січовик, то батько ще й пороху підсипав у купель, щоб загартувати, бачите, ще з самого дитинства – уже така поведінка була в запорожців». Козацька дитина підростала, і природний гарт (часто змушений або вплетений в народні обряди) ставав правилом його простого вільного життя. Це були й купальські стрибки через багаття з наступним пірнанням у річку, і хрещенське купання в ополонці, і ходіння босим по юр'ївській росі, і сидіння біля нічного багаття в години випасу січових коней. Козак просинався і першим ділом мив обличчя й тіло холодною водою. У будь-яку пору року ця процедура була обов'язковою.

По-шосте. «Зі сміху люди бувають», – стверджували бувалі козаки. І не просто до всякого ремесла й діла здатні трудяги, а лихі рубаки, витривалі піхотинці, кмітливі розвідники. За різними ознаками набирали досвідчені козацькі старшини кандидатів у штурмові загони, диверсійні групи, морські команди. У число достоїнств зараховувались і здатність «гуморити», жартом підтримати товаришів, які потрапили в біду, гострим слівцем «переломити» безнадійну ситуацію.

Козак умів і плач в радість обернути, із будь-якого сумного приводу міг не плакати, сміятися. У веселий час йому не тільки шмагання, а навіть і смерть була не страшна. Розповідали про одного смільчака, який під час страти, коли його саджали на кіл, насміхався над катом: «Криво, пан, лізе – пряміше заганяй, прямо!»

Сміх – важливий природний стан козака. Як ковток води або шматок хліба. Спочатку це був щит, потім він став символом, перетворився в прапор. Прапор цей розвівається до цих пір над всіма козацьки-

ми товариствами Кіровоградського регіону.

У такому середовищі, де свободу цінували понад усе, вироблялися демократичні принципи співжиття, що з часом заклали основи козацької республіки, до речі, однієї з перших республік у Європі. Отже, козаччина розвивалась органічно як результат особливих умов українського життя кінця XIV початку XVIII ст. на степовому порубіжжі з агресивним татарським Кримом (1428-1783 років), султанською Туреччиною (1453-1918 рр.) та польсько-литовською Річчю Посполитою (1569-1795 рр.). Саме козацтво Правобережної України з життєвими артеріями Дніпра, річок Інгулу, Інгульця, Тясмину, Синюхи та Південного Бугу породило козацький стан і стало праобразом сучасного козацтва Кіровоградщини.

НОВА СЕРБІЯ - ЯК ЗЕМЛІ ЄЛИСАВЕТГРАДЩИНИ.

Розповідає козацький отаман м. Кіровограда, ОГО «Центральний Козацький Округ», генерал-майор козацтва Валентин Власенко: «Нова́ Се́рбія – це історична територія України, що займала простір із заходу на схід від Синюхи до Дніпра, а з півночі на південь від Великої Висі до верхів'їв Інгулу та Інгульця (землі сучасної Кіровоградської області»). У книзі «Біля витоків козацтва» професора-викладача Кіровоградського інституту МАУП, головн. отамана «Центральний Козацький Округ» - Карпова В. Є. зазначено, що Нову Сербію було створено як військово-поселенську територію в 1752 році за розпорядженням російського уряду (29 грудня 1751 р.). В Нову Сербію переселялися серби з південного кордону володінь Габсбургів (з 1802 року Австрійської Імперії), за річками Дунаєм, Тисою і Моришем. Серби мали на тому кордоні з Туреччиною щось на зразок козацьких ліній.

За проектом 1747 року землі по Дунаю, Тисі і Моришу мали бути віддані угорським прикордонникам, а серби перетворитися на простих селян. Цей проект викликав велике незадоволення серед сербів і в 1748 році австрійський уряд запропонував сербам влаштуватися на новій прикордонній лінії. Частина сербів натомість вирішила переселитися до одновірної Росії. Один з лідерів переселенського руху полковник Йован Хорват звернувся в 1751 року до російського посла у Відні графа М. П. Бестужева-Рюміна з пропозицією виведення до Росії - сербів у кількості, достатньої для формування 4-х полків і створення ними військово-поселенської округи на кшталт генералату австрійського Військового кордону.

У 1752 р. австрійський уряд почав чинити перешкоди переселенню, 11 березня 1752 р. імператриця Марія Терезія, спеціальним «Па-

тентом про покарання» заборонила вербування переселенців, і відтак вже нелегальним шляхом воно відбувалося дуже повільно.

Як ви уже знаєте, Нова Сербія поділялася на два полки: гусарський (кінний) з центром в Новомиргороді та пандурський (піхотний) з центром в Крилові; адміністративний центр Нової Сербії знаходився в Новомиргороді. Обидва новосербські полки складалися з 20 рот, які мали поселення, укріпленні шанцями, що згодом розрослися в села і міста.

Деякі населені пункти Кіровоградської області зберегли в просторічному вжитку старі ротні назви: П'ята Рота (Кальниболот), Восьма Рота (Мартоноша), Дев'ята Рота (Панчеве) тощо.

Для захисту новосербських поселень з півдня в 1754—1757 рр. була побудована фортеця Святої Єлисавети, біля неї виникло місто Єлисаветград. З 1754 р. південніше фортеці почали виникати поселення українців, вимушених покинути місця свого проживання, відведені для іноземних переселенців Нової Сербії. Указом від 14 травня 1754 р. ці поселення стали сотенними слободами Новослобідського козачого полку. В кінці 1750-х років їх було 28 слобод.

У 1759 р. Новослобідські козачі поселення були приєднані до Нової Сербії, але в 1761 р. вони відокремилися і після реформування Новослобідский козачий полк складався з 20 сотень.

У 1764 р. Нова Сербія і Новослобідський козацький полк були скасовані, а їх території під назвою Єлисаветинської провінції ввійшли до складу утвореної указом 22 березня 1764 р. Новоросійської губернії, губернська канцелярія якої до 26 березня 1765 р. знаходилася у фортеці Св. Єлисавети, після перейшла в Кременчук.

Не дивлячись на скасування Нової Сербії як адміністративної одиниці, ще довгий час вона продовжувала існувати як культурна реальність. В Кіровоградській області з 2000 року діє обласне товариство «Україна-Сербія» яке налагодило зв'язки з Сербсько-українським товариством у місті Нові Сад.

Іншою військово-поселенською територією України, заселеною південними слов'янами, була Слов'яно-Сербія (в сучасній Луганській області).

Як уже неодноразово зазначалося, у 1751 році уряд імператриці Єлизавети Петрівни, йдучи назустріч прагненню австрійських сербів до переселення у межі Російської імперії, а також в супереч бажаючим заселити землі Запорозьким козакам, які на той час були віддані короні російській, дозволив їм (сербам) переселитися на українські землі. Засновується лінія військових поселень під назвою Нова Сербія. Вона охоплювала територію від річки Кагарлика (лівої притоки Синюхи) і далі по Висі, Тясьмину до Дніпра і т.д. протяжністю 200, а завширшки 30 верст. І, напевно, непотрібно нагадувати, що це терто-

ріальне утворення було цілком викроєне, (читай вкрадене) із запорозьких володінь. І, зрозуміло, викликало невдоволення запорозьких козків.

Майже слідом за Новою Сербією, у 1753 р. на сході Вольностей Війська Запорозького було засновано другу сербську провінцію, так звану Слов'яно-Сербію, з центром у місті Бахмуті. В обох «Сербіях» всім іноземним поселенцям було роздано великі наділи землі «кожному чину по пропорції», увільнено від усяких податків та підтримувано грішми, хлібом, деревом, тощо.

Проте, за середньовіччями правилами, земля (територія) могла вважатися захопленою (колонізованою) лише після того, як займався (захоплювався) або засновувався її ключовий пункт, тобто фортецю. Саме тому, майже одночасно в Новій Сербії (у північній частині сучасної Кіровоградщини) для її захисту було вирішено побудувати фортецю, що була б адміністративним центром нової провінції, а, крім того, головним опорним пунктом російських армій на півдні імперії.

(На мал. Іван Хорват).

В жалуваній грамоті Іванові Хорвату, колиш - ньому полковникові австрійської армії, говорилося: «...Для защиты на всякий случай от нападения вражеского...построить земляную крепость, которую именовать крепостью Святой Елисаветы». Тобто названо було ще не збудовану фортецю на честь святої покровительки правлячої імперії -доньки Петра І, - імператриці Єлизавети Петрівни. Ну, а щодо ворогів, на випадок нападу яких повинна була бути побудована фортеця, то до них, крім турок і татар, причислялися козаки і гайда-маки. Вищезгадану жалувану грамоту було датовано 11 січня 1752 року. Проте будівництво фортеці дещо затрималося і розпочато було лише 18 червня 1754 року. До речі, охорону будівництва кріпості несли 200 запорозьких козаків. Як бачимо, знову «битий - не битого везе». Та й захист у більшій мірі був у ці часи, потрібен був запорожцям, а не навпаки.

Не пройшло і місяця після указу Єлизавети Петрівни, як між притоками річок Грузької та Сугоклеї, на узвишші правого берегу Інгулу (200 саженів від річки) під проводом генерала І.Ф.Глєбова негайно було розпочато різноманітні інженерні підготовчі роботи по кріпості. Бо вже 5 лютого генерал Глєбов отримав «особую инструкцию», де відзначалися вигоди місця, яке було ним обране для будівництва фортеці. Зокрема відзначалася близькість широкої річки, наявність лісу, каменю для фундаментів, доброї глини для випалювання цегли тощо. Були там відзначені і недоліки: розташована неподалік від май-

бутньої фортеці командна висота та яруги, що підходили до самої підошви гласіса.

Втім яруги найближчим часом передбачалося засипати «будущих приумножений жителей сором, что гарнізоном і теми же жителями учинить можно».

Для будівництва фортеці були прислані селяни з центральних районів Російської імперії, солдати Пермського карабінерного полку і, звісно, охочі люди (добровольці) з навколишніх земель. Крім того, у травні гетьманом України Кирилом Розумовським було прислано 611 робітників (замість запланованих двох тисяч. Три роки, практично ні вдень, ні вночі не припинялися роботи на будівництві.

Сотні людей одночасно заготовляли у Чорному лісі будівельний матеріал, транспортували його до фортеці, копали глибокі рови та насипали високі вали. Водночас йшла напружена робота і у дипломатичних колах. Адже Константинополю «перманентному» ворогові Російської імперії, спорудження велетенської фортеці на підступах до узбережжя Чорного моря видалося за порушення «статусу кво» у тимчасовій рівновазі двох імперій. Було заявлено, що Оттоманська Порта також вдасться до спорудження подібної фортеці на своїх кордонах. Звісна річ, як одну так і іншу сторону в їх протистоянні підтримали «друзі»-союзники... Зрештою, перемогу у дипломатичному протистоянні отримала Росія. Турецькій стороні було надано можливість ознайомитись з картами місцевості, де будувалася фортеця. Її було запевнено, що споруда призначена «для охраны и защиты от своевольных людей-гайдамаков русских границ и тех поселений, которые вблизи польских границ с недавнего времени числятся и Новой Сербией именуются».

Дослідники відзначають, що в означеній дипломатичній боротьбі ще раз вельми відзначився своєю твердістю віце-канцлер Михайло Воронцов, один з провідних учасників двірцевого заколоту 1741 року та арешту правительки Анни Леопольдівни.

Зрештою дипломатична боротьба закінчилася перемогою Росії. Проте, вона ще раз показала, що будівництво у цих краях фортеці у ті часи було справою вельми неординарною...

Отже, історично склалося так, що на колишній території Єлисаветградщини формувалася складна система різноманітних історично-етнографічних та етнокультурних регіональних одиниць: одні з них повторювали кордони літописних східнослов'янських племен, інші - союзів племен, треті - земель, четверті - кордони колонізованих сусідніми країнами районів, п'яті - межі новоосвоєних українським населенням земель.

У 1776 р. генерал-губернатор Новоросії князь Г. О. Потьомкін видав розпорядження замінити іноземні назви колишніх ново сербсь-

ких шанців - російськими. Але деякі з них настільки прижилися і стали звичними, що їх чужеземне походження вже не помічалося. Таким чином, до наших днів, збереглися (деякі - у перекрученому вигляді) свідки нетривалого, але дуже важливого для історії нашого краю - назви Надлак, Мартоноша, Панчеве, Каніж, Букварка, Суботці, Мошорине, Кальниболото, Дмитрівка тощо. Вже в радянські часи були втрачені назви Сентов і Федвар.

Майже всі дослідники, які торкалися історії Нової Сербії, сходяться на тому, що вона не мала великого значення. Але це був погляд у контексті загальної історії, в кращому випадку історії України, і їх можна зрозуміти. З точки ж зору історії краю і краєзнавства особливо, Нова Сербія мала суттєве значення. Його головні чинники:

1. Створення Нової Сербії дало значний поштовх процесу заселення нашого краю - зайняття новосербськими поселенцями вже май -же освоєної на той час території спонукало їх попередників заселити нову смугу земель, заснувати цілий ряд нових селищ, які організувалися у Новослобідський козачий полк; таким чином з феноменальною швидкістю була заселена центральна частина майбутньої Кіровоградщини.

2. Переселення представників різних народів, які згодом майже всі, за винятком невеликих болгарських та молдавських громад, були асимільовані українцями, збагатило культурний, ментальний і генетичний фонд жителів Кіровоградщини.

3. Нащадки сербських переселенців зайняли гідне місце в різних галузях культури, мистецтва, науки. Можна назвати цілі династії знаних сербів - Хорватів, Депрерадовичів, Милорадовичів, Шевичів, Вуїчів, Екскузовичів та інших.

4. Існування Нової Сербії збагатило топоніміку Кіровоградського краю. Допомогло талановитим, козацьким отаманам, які, крім природних даних, мали ще й специфічний набір необхідних чинників: освіченість, відповідний рівень культури, матеріальний стан, що значною мірою визначалося походженням, прийти до вищих щаблів козацької ієрархії.

5. У свою чергу, степове козацтво визначило сутність і характер всього низового козацького лицарства, напрацювало суворий закон Пограниччя, ставши згодом його культурною нормою і навіть своєрідним прапором.

Нехтуючи пунктами указів, орденів, прикордонних «інструментів», договорів і пограничних записів, козаки часто, де хотіли, там і розкидали свої табори; де вважали доцільним, там і влаштовували укриття, засади, похідні стоянки; де вважали потрібним і зручним, там і звіра ловили, і промислами всякими займалися. Для тих, хто робив спробу обмежити їх вольності, була одна коротка відповідь: «Оце знай ляше,

де твоє, а де наше».

БУГО-ГАРДІВСЬКА ПАЛАНКА (1734-1775).

Буго-гардівська паланка, адміністративно-територіальна одиниця Запорізької Січі у 18 столітті. Центром паланки було урочище Гард на Бузі. Крім того, були зимівники в Соколах (сьогоднішний Вознесенськ), Вербовому, Балацькому, Мигії, Корабельному, Вовковому, Харсютиному й Громоклії. Паланка займала степи між лівим берегом Бугу і правим берег. Інгульця з одного боку та рікою Дніпром і новосербським кордоном з другого і була найбільшою адміністративно - територіальною одиницею на Запоріжжі. Площа Буго - гардівської паланки - (БГП) дорівнювала 20.984 кв.км.

У 1752 р. на півночі України відбулося відчуджені землі для Новосербії і потім була побудована фортеця Св. Єлисавети південніше Новосербії. У 1754 р. утворився Новослобідський козацький полк з відселених козаків з Нової Сербії, українських переселенців з Гетьманщини і правобережжя. У 1764 р. з Новосербії і Новослобідського козачого поселення - сформована Новоросійська губернія.

Територія тодішньої Буго-гардівської паланки охоплювала майбутні Єлизаветградський та Олександрійський повіти, на той час Херсонської губернії.

Буго-гардівська паланка. Паланкове місто – Гард, але були і Інші міста: Соколи; Вербове; Балацьке; Мигія; Корабельне; Вовкове; Харсютине; Громоклія; Орлик; Малий Бобринець; Тресяги; Лиса Гора; Михайлівна; Баловневе.

У зв'язку з тим, що на той період самим великим, козацьким з'єднанням були паланки, (військово-козацькі округи появилися пізніше), у Війська Запорозького Низового було дві основні, великі паланки, розташовані на різних берегах Дніпра:

Правобережна велика паланка, до якої входили Буго-гардівська Кодацька та Перевізька паланки.

Лівобережна велика паланка, до якої входили: Кальміуська; Орельська; Прогноївська; Протовчанська та Самарська паланки.Так що ж собою представляла Буго-гардівська паланка того часу?

1). Для свого харчу козаки Буго-гардівської паланки, утворили кращі рибні заводи запорожців. У м. Гарді знаходилась паланкова старшина та гарнізон прикордонної сторожі. Оскільки тутешні землі були не дуже родючими, то мешканці обробляли її в мізерній кількості. Від інших паланок Буго-гардівська паланка відрізнялася своєю чітко вираженою господарською спеціалізацією: в основному її формували дві галузі - рибальство та мисливство. Артілі лисичників (головний предмет полювання - лисиці), мали свій курінний лад, окре-

мого виборного отамана. Здобуті ними хутра високо цінували на закордонних ринках, і ця паланка була основним постачальником цього товару на ринки сусідніх держав.

2). Коротка історіографія та хронологія Буго-гардівської паланки.

Територія півдня України, до складу якої входила також і територія Буго-гардівської паланки, завжди являла собою ласий кусень для тих держав, що її оточували. А це були Росія з півночі, з так званою Новосербією, з заходу - Польща та Отоманська імперія, з півдня - Кримське ханство та Єдісанська і Єчікульська ногайські орди, що кочували степами Північного Причорномор'я. Лівобережна Україна тоді вже входила до складу Російської імперії, хоч і являла собою своєрідну автономію. Ось чому за ці багатющі землі протягом століть, і особливо у XVIII столітті весь час точилася боротьба.

Не зважаючи на те, що ці землі входили до Запоріжжя, і на них поступово виникали різні оселі (зимівники, курені, маєтки, городки, форпости, пасіки тощо), загарбницька політика урядів вищезгаданих держав мала на той час місце. Селянство, що проживало на цих землях, дуже потерпало від різного роду утисків, експлуатації праці, всілякого приниження та глумління польськими панами, російською стороною, татарами-ногаями, та турками, які іноді вдавалися до збройних набігів на території Дніпровського Правобережжя, і нищили не тільки оселі, а й селянство. Жорстокість пануючих та постійні знущання над біднішими верствами населення, насильницьке введення іншої релігії супроти православ'я - все це разом замішувавлось на різного роду скаргах, та збройних виступах страждаючого населення Правобережжя.

У 1734 р. було створено Нову Січ з її адміністративно-територіальним поділом. Як відомо, Нова Січ поділялась на Самарську, Інгульську, Прогноїнську та Буго-гардівську (правий беріг Дніпра) паланки. Щодо останньої, то вона охоплювала степові землі, розташовані від правого берега річок Інгульця та гирла Мертвоводу вверх, - до кордону України, що на той час була зайнята Польщею, та від місця, що займав Гард на Південному Бузі по річці Синюсі. Межевим записом 1705 р. вже зазначено місце розташування Запорізького Гарду, що розміщувався в гирлі оврагу Ташлику на Південному Бузі в 2-х верстах від переправи. Це місце спочатку призначалось тільки з метою водної переправи та рибальства, але ще в XVII столітті перетворилось у найважливіший кордонний пост, або адміністративний центр паланки.

Яворницький Д.І. свідчить про те, що кордони земель запорозьких козаків проходили повз р. Південний Буг через Гард, де знаходився умовний прикордонний камінь. Крім цього, в Гарді була розташована церква. Гард був дуже зручним місцем, який приваблював різних

людей, які шукали можливість у суворих обставинах тієї дійсності вижити. Тут вони годувались, займались рибальством, або випасом худоби неподалік від Гарду, та іноді відбували сторожову службу на перевозі. На чолі з гардовим полковником тут мешкало, або перебувало тимчасово від 200 до 500 різних людей, але найбільше – запорізьких казаків, що захищали південно-західні кордони Правобережної України.

Події, що відбувалися на землях Вольностей Запорозьких, не обминали території Буго-гардівської паланки. Торкаючись цих подій, що являли собою селянсько-гайдамацькі виступи на Дніпровському Правобережжі, В. Антонович поділяє їх на три етапи:

Перший етап пов'язаний з повстанням Верлана в 1734 р.

Другий етап пов'язаний з повстанням селян у 1750 р., які тікали від кріпацтва і приєдналися до гайдамаків.

Третій етап відомий під назвою Коліївщини - 1768 р.

(*Прим. автора*: Є дуже цікава історія про широкомасштабне повстання, яке очолив старшина двірських козаків - Верлан, (Вірабян) він з часом прийняв титул козацького полковника. Частково знайдена інформація вказує на те, що на початку 2000 років, пра-пра-правнук, полковник козацтва Валерій Віробян продовжив славну традицію свого діда, будучи керівником Оперативного підрозділу Кіровоградської ОГО «Центральний Козацький Округ». У той час до Верлана приєднався Сава Чалий (Чаленко), що став одним з ватажків селянсько-гайдамацького руху, і діяв зі своїми загонами на кордонах Польщі, Туреччини та Росії. Загони Чалого чисельністю до ста, а то й більше гайдамаків, складалися з волохів, циган, поляків, і з десятка інших втікачів-запорожців, яких приховував Буго-гардівський полковник Василь Пхайко, за що вдячні козаки нагороджували його хабарями. Та згодом Савка Чалий став зрадником запорозьких козаків і найманцем польської шляхти. Як стверджують деякі дослідники, в грудні 1741 р. Чалого було покарано Гнатом Голим з товаришами, які «поранили його списами і, захопивши живого у бранці, привезли в Січ, а там військовий суд засудив його до смертної кари, і Саву Чалого козаки забили киями», хоча деякі документи свідчать про інше. Але це вже зовсім інша історія).

Напередодні у 1739 р. в листопаді місяці ногайські татари під керівництвом Джаум-Мурзи сплюндрували Гард, щоб помститися за те, що гардівський полковник нібито приховував трьох калмиків, що втікли з ногайського полону.

Всі ці події відбувалися на тлі війни, що сталася між Росією та Туреччиною у 1735-40 рр. До складу російських військ входило також і Військо Запорізьке, що наприкінці цієї війни втратило біля 6000 душ чи «біля половини всього годящого до бою товариства».

Після закінчення цієї війни, Росія умовою 1739-1740 рр. передала Туреччині запорозькі землі на Дніпровському Правобережжі з гирлами річок Мертвоводу, Гнилого Єланця, Інгулу і Інгульця, тобто ті землі, що належали до цього території Буго-гардівської паланки. І хоча офіційно вони почали належати Туреччині, турки не намагалися їх освоювати, побоюючись нападок запорізьких козаків. Перша половина 1740 років на території Буго-гардівської паланки відзначалася лише окремими епізодами та сутичками з полякми татарами, або нападами гайдамаків та запорожців на маєтки заможних поселян.

Як свідчили офіційні документи «...В нынешнем 1743 г. Правительствующему Сенату доложением от войска Запорожского низового представлены жалобы... на поляков, что они тпеть их, лежащую от р. Мёртвых вод себе присваивают и в прошлом де году козаков их невинных в Бого-гардовском уезде трёх человек убили и четырёх ранили и полковничий зимовник разорили; они же доносили, что на войсковыя их вольности козацкия из городов польских люди приходят и оседлость чинить позволили...»

Витяги з інших документів доволі яскраво показують, як «некоторая партия запорожских козаков из живущих на росийской Императорской степи, которых место Гардом и Великим Ингулом называется, предерзостно осмелились 5 числа сентября 1745 года чрез границу в королевско-польскую Украину нападение учинить и мою местность, или хутор насильно разграбить…» - скаржиться перебуваючий на польскій королівській службі німецький генерал-майор від кавалерії фон Вейсбах, звертаючись до російської імператриці, і називає себе першим німцем, що «тамо поселиться отважился» і вважає цю місцевість (хутір на річці Росі між Богуславом і Корсунем) небезпечною тому, що де «от запорожских козаков, которые по выступлении своем гайдамаками нащзываются, здесь частые нападения чиняться».

І далі: "…И понеже таким образом достаточно доказательства имеются, что помянутые запорожские козаки, в противность Вашего Императорского Величества Высочайших указов, чрез свою границу в польскую Украину нападения и великие насильства и грабительства чинят, того ради я, со всенижайшим благоговением к стопам Вашего Императорского Величества припадая, всенижайше прошу, да соизволите Ваше Императорское Величество милостиво своего вернаго раба припомнить и отправляемым к кошевому и старшине запорожских козаков указом крепчайше повелеть, чтоб часто помянутые к запорожским козакам принадлежащие при Гарде и Великом Ингуле находящиеся козаки то, еже они ограбили, или натурою паки все воз-

вратили или же по совестной оценке наличными деньгами заплатили, а впредь от всякого насильства и грабежа удержаться принуждены были…».

Серед численних документів архіву Коша Нової Запорізької Січі звертає на себе увагу та обставина, що ворогуючі на той час сторони крали коней та худобу одна у одної. І це було зрозуміло, тому що кордони Буго-гардівської паланки якраз займали степові простори, і кінь був чи не єдиним способом швидкого пересування. А в часи воєнних сутичок, наступу, утечі та інше, кінь відігравав неабияку вирішальну роль.

Донесення полковника Буго-гардівської паланки Андрія Сухого Кошовому отаману про свавілля і непокору деяких козаків, звинувачених у причетності до крадіжки коней спільно з ногайськими татарами, у козака Левушківського куреня Стецька Старого з товаришами, в якому, між іншим, зазначається: «...То я рад би якъ найлутше и найскорейше тое дело ісъправиты, точию я не могусъ такимы самовольцамы нечого учинити і дела сего ісправити, і техъ козаковъ, вишъписанних в Гарду сего чисъла за разъ всъех невозможно сискатъ. А хочай би я кого і сискавъ съ техъ же козаковъ, обаче они моего суда і наказания не слушают і не боятся, на чьто на тотъ часъ в Гарду били і о сей справке и керенние атамани Романъ, левушковсъкий, да Якимъ, каневский, о том, ведаютъ і признают...».

За цими наведеними словами криється безсилля Буго-гардівського полковника розшукати і покарати тих козаків, що порушили, на думку полковника, козацьку честь.

На тлі різного роду подій, що точилися на теренах Буго-гардівської паланки, особливо несподіваним і віроломним ударом було: «многим числом ногайскими татары в 1747 г. в декабре месяце учинили нападение на Гард запорожской и находящуюся тамо в Гарду Божію церковь разграбили, и всю церковную утварь растащили, иконы Божія рисованныя на холсте подстилали на лошади под седла, и что именно похищено, о том в жалобах запорожских точно изъяснено, и хотя во оніх жалобах и подписано при окончании написания оной церкве цену деньгами.., то оная сумма положена токмо за одни имеющиясь в тое время при показанной церкве припасі и другие материалі и приуготовления; что же касается к протчим святостям, в том числе и освященный антиминс, в котором по должности христианской имелась некоторая частица мощей святых, как и во инных таких же антиминсах по всем Божиим церквам святые мощи по некоторой частице имеются, оному цены в тех запорожских жалобах не положено,

ибо таких вещей высоких я с товариством оценить не могу, и оное их татарское злоучение и ругательство как можно за праведное и совестное к соседственному дружескому снисхождению привесть..; они же учинившим на помянутую Божию церковь нападение именованным татарам, как мирній трактат повелевает, что делающие то защищаеми да не будут, но по правам правды и по законам божественным, по тягости вин своих, безпощадно да накажутся, все оное отринув в отменность надлежащего наказания не учинили, и какими способы оную Божію церковь и в какой точно ценою сумме на их татарския, вымышленныя, плутовския, ложныя жалобы, яко то на лошади и протчее заменить, я с товаристовм нини откудова никакого наставления не имею…», як зазначив кошовий отаман Яким Ігнатович і донесенні київському генерал-губернатору М. Леонтьєву.

У 1748 році татари повині були повернути козакам відігнаний ними п'ятисоткінний табун з Гарду, але не повернули на вимоги козаків та ще й помстилися, знищивши гардівську церкву. І ця справа доволі довго мандрувала у листуванні сторін. Та вже в серпні 1748 року «во известие, что хан за Гардовое разорение ногайских татар человек с 40 под крепком караулом из Очакова привез и трех повесил». Таким чином, хоч у якійсь мірі, але розбійний напад ногайських татар на Гард і розорення церкви було засуджено ханом, і деяких з нападників покарано. Щодо «претензій», що час від часу надходили з боку запорожців до татар, чи з боку татар до запорожців, чи з боку поляків до козаків, або навпаки, кримінальних справ було безліч, і кожна сторона старалася звинуватити в крамолі іншу. Але для звичайного поселенця степів Північного Причорномор'я це було все однаково: його життя і господарська діяльність цілком залежали від стосунків ворогуючих сторін, від випадку.

Серед низки документів є так звані реєстри страчених поляками запорозьких козаків і захопленого у них майна в 1733-1749 рр. та відмова польською стороною розглядати ті, чи інші реєстри.

У Війську Запорозькому, де не існувало писаних законів, де козацька спільнота протягом кількох сторіч жила за давніми заповітами та переказами, старі січовики відігравали вельми важливу роль як носії та суворі оборонці старожитніх козацьких звичаїв. Вони пильно стежили, аби молоді козаки свято дотримувалися цих звичаїв, і вимагали найсуворішої кари їх порушникам. Під час Загальновійськових рад старі січовики разом із курінними отаманами підтримували лад серед козаків.

ЯК ЗРУЙНУВАЛИ СІЧ.

Перед тим як перейти до опису «Буго-гардівська паланка» зразка 1995–2012 років необхідно розповісти вам як руйнували козацьку Січ.

(*Прим. автора:* Ми уже зазначали, що у черві місяці 2012 року виповнилося 237 років з моменту ліквідації і руйнації Січі).

05 червня 1775 року за таємним указом Катерини II російськими військами була зруйнована, а через два місяці офіційно ліквідована славнозвісна Запорозька Січ: «...Заводя собственное хлебопашество, (вказано в маніфесті Катерини II), расторгали они... самое основание зависимости их от престола нашего и помышляли… ставить из себя посреди отечества область совершенно независимую под собственным своим… управлением». Ось чого боялася імператриця і що стало головною політичною причиною знищення Січі (економічний мотив зрозумілий - бажання дворянства, російських поміщиків заволодіти родючими придніпровськими землями). Маніфест же Катерина II видала, щоб якось виправдатися перед Європою за цю ганебну акцію. Саме ж знищення Запорозької Січі, носія української державності — не стало несподіванкою. Впродовж майже 20 років точилася героїчна боротьба Нової (Підпільненської) Січі з царським урядом за свої політичні та територіальні вольності, які не відповідали самим підвалинам абсолютистської монархії.

До того ж, з підписанням Кучук-Кайнарджійського договору закінчилася російсько-турецька війна 1769–1774 років. Внаслідок перемоги, у якій значна роль належала Війську Запорозькому, остаточно було покладено край нападам татар на українські землі. За таких умов вищі урядові кола Росії вважали, що Запорозька Січ уже втратила своє значення форпосту в боротьбі з агресією турків і татар. І запорожці, ці могутні, вправні й досвідчені воїни, які охороняли південні кордони імперії, стали не потрібні. Катерина II вирішила покінчити з

козацькою вольницею. Остаточно долю Січі було вирішено 23 квітня 1775 року на так званій раді при Високому дворі. На ній всесильний володар Південної України, новоросійський генерал-губернатор і фаворит цариці Григорій Потьомкін запропонував для знищення козацької держави використати війська, які поверталися з російсько-турецької війни.

Тут необхідно зазначити зрадницьку, підступну роль Потьомкіна. Якийсь час він загравав із козаками, хвалив їх за хоробрість, навіть записався до Кущівського куреня під прізвиськом Грицька Нечеси. Проте він же з особливою жорстокістю розправився із Січчю. Уряд схвалив проект Потьомкіна і для його здійснення виділив 8 полків регулярної кавалерії, 20 гусарських і 17 пікінерських ескадронів, 10 піхотних регулярних і 13 полків донських козаків - загалом близько 65 тисяч осіб. За висловом сучасника, цієї армії було достатньо для оголошення війни будь-якій європейській державі. Командувачем військ призначили генерал-поручика Петра Текелі, вихідця із Сербії.

На той час на Січі, як і в паланках (округах), було небагато запорожців. Нічого не підозрюючи, більшість їх розійшлася на господарські роботи, або подалася на промисли. Охороняли ж запорозькі землі близько 10 тисяч осіб, а Січову фортецю - всього 3 тисячі козаків із 20 невеликими гарматами. 04 червня 1775 р., саме на Зелені свята, війська генерала Текелі, не зустрічаючи опору і ніким не помічені, підійшли до стін укріплення. Вартових було знято, артилерію захоплено, довкола виставлено власну охорону. Після цього була блокована Січова гавань на річці Підпільній. Водночас інші військові формування генерала Текелі (ними командував князь Прозоровський) зайняли (захопили) всі запорозькі паланки.

На Січі зібралася остання рада. Кошовий отаман П. Калнишевський звернувся до козаків: «А що, панове, будемо тепер робити? Чи віддамо Січ-матінку москалеві, чи не віддамо?!» Рядові вояки вирішили боротися. Але кошова старшина та запорозький архімандрит Володимир переконали військо не проливати марно християнську кров. Січ була окупована, козаків роззброєно. 05 червня 1775 р. за наказом Текелі зі сховищ забрали й вивезли клейноди, прапори, боєприпаси, матеріальні цінності та архів запорозької військової канцелярії. Частину скарбу знищили, все інше відправили до Петербурга. Будівлі на Січі (крім укріплень) зруйнували, пушкарню засипали. На паланках усі зимівники стерли з лиця землі. Багату січову церкву пограбували донські козаки, а ризницю і коштовності відвезли Потьомкіну. Старшину,

яка виїхала до генерала Текелі на переговори, підступно заарештували.Тільки кільком тисячам запорожців вдалося вийти з оточення і поселитися у гирлі Дунаю, (на території Османської імперії), де вони

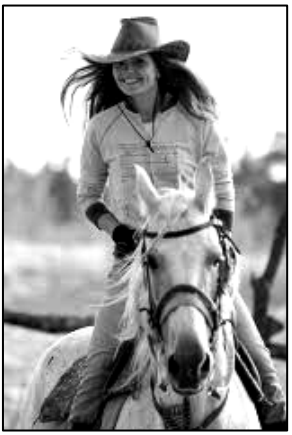

згодом утворили Задунайську Січ (на мал.) Родючі землі колишньої запорозької вольниці, які простягалися в межах сучасних: Запорізької, Кіровоградської, Дніпропетровської, Донецької, Луганської, Херсонської та Миколаївської областей, стали звичайною російською провінцією. Значну їх частину пізніше поділили між російськими вельможами, німецькими та сербськими колоністами.Жорстоко повелася імператриця з вищим січовим керівництвом. Військового писаря Івана Глобу заслали до Сибіру, де він і помер у Турханському монастирі. У довічне вигнання в Тобольський монастир відправили військового суддю Павла Головатого, причому навіть не дозволяли йому вийти до церкви. Особливо важка доля спіткала останнього кошового отамана Війська Запорозького П. Калнишевського, (про нього ми уже розповідали). У 85 років він був засланий на Соловки, в місцевий монастир, де його, по суті, живцем замурували в кам'яному мішку без вікон і дверей (тільки маленька щілина була, щоб подавати їжу). Там він промучився 12 років. Після цього його перевели до іншого каземату, але розмовляти з ним було заборонено. Він помер 1803 року в 112-літньому віці. Рубежі трьох століть: XVII, XVIII і XIX — пройшли через його долю.

Запорозької Січі не стало. Минув час і тільки вали, рови та козацькі могили нагадували про її легендарне минуле. Царський маніфест від 03 серпня 1775 року оголошував: «Нет теперь... Сечи Запорожской в политическом ее уродстве, следовательно же, и казаков сего имени». Отож, маніфест засвідчує прагнення царизму знищити навіть пам'ять про козаків.Та ніколи український народ не забуде свою національну гордість, героїчну козацьку республіку Запорозьку Січ, славних запорожців, невмируща слава яких пройшла крізь віки і житиме вічно. Т.Шевченко так написав про зруйнування Січі у вірші: «До Основ'яненка». «Слава не поляже;

Не поляже, а розкаже,
Що діялось в світі,
Чия правда, чия кривда,
І чиї ми діти».

СЬОГОДНІШНЯ БУГО-ГАРДІВСЬКА ПАЛАНКА (1995-2012).

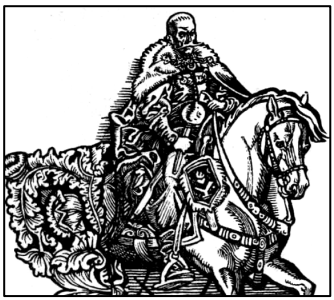

Не перебільшуючи, ми повинні сказати, що кожний 5-тий житель Кіровоградщини вважає себе козаком. Оволодіваючи козацькою духовністю і вступаючи до лав козацтва, молодь (і як не дивно, дуже багато дівчат приходять «вступати» до козацтва), українці ставали славним і звитяжним братством лицарів волі, чесних власників, палких патріотів і повноправних господарів рідної землі. Це був і є не лише волелюбний козацький орден, що постійно стояв на чатах своєї батьківщини, охороняв рідну мову, культуру, духовність, етнічну територію від ворожих навал. Козаки були землеробами і хліборобами, митцями і вченими, культурними і державними діячами, тим соціальним станом, який на своїх могутніх плечах зберігав і виплекав українську націю, державу. Козацтво було невичерпним джерелом української еліти, яка виконувала історичну націо і державотворчу місію.

Давайте згадаємо український визвольний Рух початку 1990 р. - кінці ХХ ст. на чолі з гетьманом українського козацтва В'ячеславом Чорноволом, цей рух сколихнув усю Україну. Зовсім свіжа дата 22 листопада 2004 р. - славнозвісний київський майдан Незалежності, який прозвали «Помаранчевою революцією», де козаки Кіровоградщини разом з однодумцями відстоювали інтереси своєї нації, цілодобово несли вартування по охороні наметового містечка, проводили заходи і виступали на зборах в підтримку забезпечення прав і свобод українського народу.

Ця революція продовжувалася тільки 17 днів, але вони сколихнули не тільки Українське суспільство, увесь світ був зачарований цими подіями.Серед багатьох громадських організацій в Україні чимало тих, що відроджують традиції та звичаї Українського козацтва. Історичну славу українського козацтва на Кіровоградщині почали відтворювати в 1992-95 рр.- створивши перший козацький осередок «Буго-гардівська паланка». У той час, козацький рух охопив всі райони нашої області і через 5 років козаків у «Буго-Гардівській паланці» Українського козацтва було більше 5 тис. чоловік. Розпочинали цей козацьких рух наші земляки: В.Каюков і П.Довбненко (нині покійні), О.Караванець і Ю.Яценко, С.Коваленко і І.Носков, В.Карпов і В.Зеленкевич, С.Шевченко і О.Мокрицький, О.Чудний і О.Демешко, В.Полтавець і В.Шарий, Г.Дрок і М.Колісніченко, В.Гришко і О.Травкін і багато інших славних козаків. Потім до цих людей приєдналися однодумці.

Пройшло 5-8 років і на початку 2000 р. почалися створюватися інші козацькі осередки, які з однієї сторони мають власну самостійність, а з іншої сторони - утворюють великі угрупування. Наприклад: Вільне Українське козацтво і Територіальна Козацька Оборона, Козаки Інгулу і Центральний Козацький Округ, Міжнародна академія козацтва і Азово-чорноморське Козацьке Військо, Запорозьке і Реєстрове козацтво, всього ми маємо на Кіровоградщині більше 25 різнопланових козацьких осередків, але всі козаки збираються на Свято Покрови, пов'язують це дійство із землею - символом матері та повагою до Пречистої Богородиці, у якої хлібороб просив благословення на наступний урожай, благав захисту від ворогів та добробуту для родини.

Виникає питання, чому так багато козацьких організацій в Україні? Офіційне відродження козацтва в Україні відбулося 1991 року, хоча до того часу існували окремі не легалізовані козацькі осередки та угруповання. Організація козаків отримала свою назву - Українське козацтво (УК). Усі сьогоднішні відгалуження пішли саме з нього. Хтось не погоджувався із позицією першого Гетьмана В'ячеслава Чорновола і створював паралельні структури, когось не влаштовувала лінія наступних гетьманів: Володимира Муляви й Івана Біласа. Єдину структуру розколювали також, аби ослабити національно свідомі українські сили. Появилися козацькі організації різного спрямування зареєстровані згідно із законом України про громадські об'єднання, а також згідно із Указом Президента України (Л.Кучми) «Про відродження історико-культурних та громадських традицій Українського козацтва». Згодом появилося і російське козацтво в Україні, репрезентоване різними організаціями, які вважають себе козаками Кубані чи Дону і не бажають входити в загальну українську козацьку структуру – Українське козацтво. Їх підтримують ті сили, які до сьогодні налаштовані вороже до української незалежності.

Кіровоградська Буго-Гардівська паланка на початку 90 років XX ст.. була створена як дієвий підрозділ Українського козацтва. Після 2000 р. більшість «старих козаків БГП УК» почали створювати свої козацькі громади. Довгий час головним отаманом БГП УК був Юрій Сценко, але згодом ця людина проявила себе з негативної строни. Козацька честь і суспільна мораль відійшла на останне місце. Яценко організував біля себе таких самих «горе-козаків»: О.Травкіна, М.Громового, М.Єлісєєва тощо, які проявили себе з негативної сторони. Вони розвалювали Кіровоградське козацтво, вимагали гроші з козаків за чини і винагороди, проводили різні фінансові махінації тощо. Деяких

виганяли з козацтва, інших позбавляли козацьких чинів і звань, але подібніні «діячі від козацтва» уперто домагалися свого, переходячи з однієї організації – в іншу. Одним вони представлялися генералами козачих військ і показує відповідне посвідчення тієї, чи іншої козацької структури, коли це не до місця і явно через край, представлялися «козацькими представниками» МГО; ВГО; МАК тощо. Ні офісу, ні прапора, ні честі. Займаються тим, що вішають локшину на вуха молоді про свої «героїчні» справи разом зі своїми сподвижниками.

Звісно, що «старі козаки» спочатку позбулися таких «козацьких приблуд», а потім почали сворювати свої самостійні, козацькі товариства. Від «БГП УК» відійшло більше 90% козаків Кіровоградщини, ті козаки, що лишилися спочатку тимчасово, а потім і на постійній основі вибрали головним отаманом «БГП УК» - Віктора Шарого. Але у нього виникли непорозуміння в генеральній канцелярії Українського козацтва і Буго-Гардівська паланка почала переходити від однієї козацької течії – до іншої. У 2010-2012 р. В.Шарий заявляв: «Ми запорозькі козаки, бо наша паланка завжди була однією зі складових Війська Запорозького Низового. Коли було ухвалено перший Статут Українського козацтва, ми з початку 1992 р. увійшли у це громадське об'єднання, а потім перейшли до іншого підрозділу. Це наше право». Хоча сьогодні є багато козацьких товариств та Українське козацтво являється стриженем козацького руху.

Козаком людина стає тоді, коли має потяг до демократії, козацьких вольностей, відновлення традицій козакування, демократичного, громадського способу життя. Мету діяльності всіх організацій викладено в юридичному аспекті, бо звичаєве право, характерне для козацтва, сьогодні відступило на задній план. Основна мета – державотворча діяльність, започаткована ще на Запорожжі та в Гетьманщині. Сьогодні у козацьких Статутах зазначено мету – як в сприянні органам державної влади та місцевого самоврядування розбудовувати Україну як суверенну та незалежну правову державу. Державотворення було завжди притаманне козацькій демократії. Ми продукуємо ту українську національну ідею, за яку наші предки в усі часи клали голови, борючись за свободу й незалежність.

Чи є надія на об'єднання козацтва у всеукраїнських масштабах? Так – є. Ми неодноразово порушували питання про ЗКУ «Про козацтво», яке допоможе консолідувати і об’єднати усі розрізненні козацькі товариства. Козаки хочуть мати одного Гетьмана, це - Президент України.

Зараз козакам часто закидають шароварництво, театральщину й бажання відродити те, що вже давно померло. Ми думаємо, що ці люди не праві, наприклад, нехай би вони попробували дорікати японцям в кімоношництві, самурайстві та посміялися над плеканням

японських традицій. Або поспілкувалися із шотландцями й розповіли про їхні смішні вбрання. Йдеться про відродження, збереження та розвиток не лише формального боку українських традицій, а й про плекання істинно українського духу - гордого і незламного, здатного на самопожертву заради спільної справи.

Традиційно всі козаки були носіями християнської ідеї. Але нині козацтво настільки демократична організація, що віросповідання людини вже не є визначальним критерієм. Головне, щоб вона була носієм української державотворчої ідеї, дбала про територіальну цілісність України. Тому серед нас є і католики, і рунвірівці, і навіть мусульмани. Але вони прийшли в Українське козацтво з метою реалізації своїх проукраїнських громадянських волевиявлень, тому ми беремо до уваги усвідомлення людиною всього Божого начала.

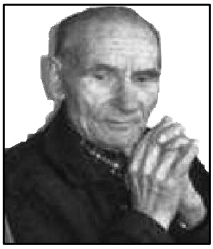
В першу чергу, важливо, щоб за людину поручилися, щоб вона була чесною, відданою і принциповою. Серед віруючих існує таке поняття - Господь людину ще не відібрав, вона до нього ще не прийшла, не просвітилася, їй потрібно побути в колективі, усвідомити, що в організацію, як і у храм, просто так не приходять. Людину щось туди приводить. І якщо вона усвідомлює себе не лише громадянином, а й відчуває в собі козацьку ментальність, сутність, то буде толерантною і до нашої віри. А ми, свідомі її поваги до нас як до людей віруючих, із розумінням ставитимемося до її світоглядного вибору.

Опираючись на ствердження науковця М. Жмихова, що кожні 532 роки відбувається кількісний стрибок у розвитку будь-якого етносу, що мешкає в зоні помірного клімату. В той же час, жителі теплих країв існують у прискореному темпі, а північних - у сповільненому. У термін 532 років вписується двадцять поколінь із найвищим репродуктивним віком у 26,6 року. Три п'ятсоттридцятидворічні періоди складають час, упродовж якого кількісні зміни переростають у якісні. Тоді відбудяться світоглядні зрушення в надрах громадської свідомості і український етнос вступить на вищий щабель розвитку. Зміни у баченні породжують активізацію руху в усіх сферах людської діяльності: економічній, науковій, політичній, військовій, культурній, інформаційній, духовній, національно-патріотичній.

У старих документах зазначено перелік населених пунктів Кіровоградщини, що виникли на місці козацьких зимівників і де мали бути встановлені меморіальні дошки. Там фігурують Аджамка, Дмитрівка, Каніж, Онуфріївка, Плетений Ташлик, Чечеліївка, Спасове, Суботці та Цибулеве. Зрозуміло, що після відставки Шелеста, звинуваченого у симпатіях до «українського буржуазного націоналізму», на цій Постанові зовсім поставили хрест. Ми вважаємо, що це неповага до нашої національної гордості, до українського народу, до нашої нації.

(*Прим. автора:* Петро Шелест перший секретар ЦК КП України з

02.07.1963 по 25.05.1972 роки).

Не будемо надто прискіпливими, чому лише 9-ть сіл нашого краю тоді було визнано такими, що мають козацьке походження, але ми знаємо, що їх значно більше. Сьогодні ми говоримо, що всі без винятку райони нашої області причетні до історії Українського козацтва. Відродження гуманістичної духовності неможливе без знання джерел української історії, культури, народної педагогіки, пізнання народного досвіду козацького виховання. Державницький напрямок діяльності світочів української нації наближав до кожного з нас незалежну Українську державу, закликав совість і сумління людини стати на сторожі національної самосвідомості, гідності та честі.

(Фото. Окремі представники колишньої і теперішньої обласної Буго-гардівської паланки).

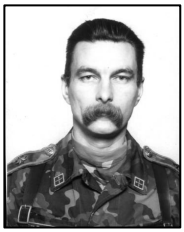

Загальний висновок:

Історія Буго-гардівської паланки та окремих подій на території Кіровоградської області до цього часу у вітчизняній науці висвітлена лише окремими рисами. Серед опису деяких подій є посилання на окремі документи, але цим все і обмежується. Це й зрозуміло, тому що, дослідженням історії Буго-гардівської паланки практично ніхто не займався. Тому теперішньому керівнику Кіровоградської обласної Буго-гардівської паланки, головному отаману В. Шарому необхідно консолідувати свої сили в цьому напрямку і випустити окрему книгу, пропонуємо назву: «Буго-гардівська паланка: міфи і реальність».

КОДАЦЬКА ПАЛАНКА (XVIII ст.)

Кодацька паланка - адміністративно-територіальна одиниця Війська Запорозького Низового у 18 ст. Центр паланки - місто Новий Кодак. Паланка містилася між річками Дніпро і Базавлук та верхів'ям Інгульця з одного боку й р. Тясмином, в 1752 р. та новосербською граничною лінією з другого, у майбутніх Катеринославському й Верхньодніпровському повітах. До паланки належали села й зимівники: Старий Кодак, Волоські хутори, Половиця, Микитине, Кічкас, Біленьке, Тарасівка, Медовець, хутір Грязного, Кемликівка, Набоківка, Тарамське, Карнаухівка, Тритузне, Романкове, Бородаївка, Мишурин Ріг, Комісарівка, Лихівка, Томаківка, Саксагань, Михайлівка.

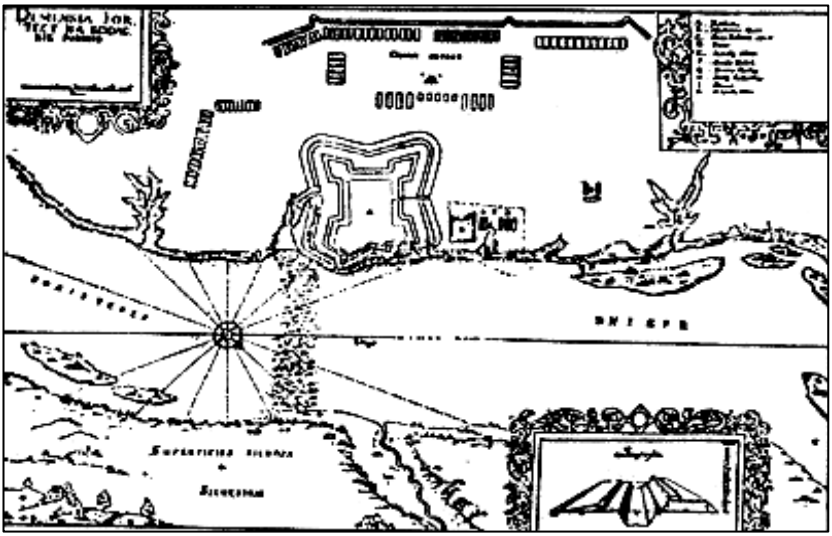
По скасуванні - російський уряд утворив на землях паланки: Саксаганський (Кодацький) й Слов'янський) повіти. Де паланкове місто було - Новий Кодак

Ко́дацька фортеця або Кодак (сучасне Кайдаки; пол. Kudak, Кудак від тюркського «кой» — селище та «даг» — гора), фортеця на правому березі Дніпра напроти Кодацького порогу (див. Дніпрові пороги), 10 км. нижче теперішнього Дніпропетровська, на території села Старі Кайдаки.

Збудована польським урядом у липні 1635 р. з метою ізолювати Запоріжжя і Дон від України, перекрити вихід до Чорного моря і перешкодити втечі селян на Запорозьку Січ. «Ключем до Запоріжжя» називали фортецю сучасники. Кодак будувався під керівництвом французького інженера де Боплана. На побудову сейм асигнував 100 тисяч польських злотих. Залога фортеці складалася з двохсот німецьких найманців-драгунів на чолі з французьким офіцером Ж.Маріоном.

У серпні 1635 р. запорожці під проводом гетьмана І. Сулими зруйнували Кодацьку фортецю, Маріона було страчено. Відбудована була німецьким інженером Ф.Геткантом 1639 р., її розміри збільшилися

майже втричі, були побудовані католицький костел і монастир, православна церква, а польська залога збільшена до 600 найманців. Вогневу міць посилили артилерією, а також встановили за 3 км. величезну сторожову вежу. Губернатором Кодака став шляхтич Ян Жолтовський, а комендантом А. Конецпольський, племінник коронного гетьмана С. Конецпольського. 01 жовтня 1648 р. Кодак був взятий за наказом Б. Хмельницького (який за переказом влучно висловився на адресу цієї фортеці: «Manu facta manu distruo» («руками створене руками і руйнується») козацьким загоном під командуванням полковника М. Нестеренка (за іншою версією, полковника Ніжинського полку П. Шумейка) і перетворений на опорний пункт українського війська.

В Дніпропетровському історичному музеї зберігається літографія, на якій зображені відбитки з печаток кількох козацьких паланок, в тому числі і дві печатки Кодацької паланки - 1750 та 1770 р. На печатці 1750 р. подано не зовсім виразне зображення двох щабель та, ймовірно, зірки і абревіатури з нечітких літер. Печатка 1770 року більш чітка і має зображення коня, що біжить степом, над ним корона, перехрещені шабля та стріла, обабіч яких семипроменева зірка та півмісяць і абревіатура ППКП, що тлумачиться як «Печать полкова Кодацької паланки». Саме корона, зображена на печатці, над всім головним малюнком, дає підстави припустити, що на печатці зображено герб, адже на багатьох печатках українських міст XV-XVIII ст. над щитом чи картушем, у який вписувався гербовий малюнок, зображувалась корона, що вказувала на приналежність цього поселення «їх королівській» чи «царській милості». На жаль, ніяких документальних

джерел, підтверджуючих існування подібного герба в Новому Кодаку, не знайдено. Вперше зображення паланкових печаток було подано у книзі А.Скальковського, пізніше їх передрукував Д. Яворницький.

За гетьмана І.Мазепи, Кодак був сторожовим постом супроти Січі. У 1711 р. за умовами Прутського мирного договору разом з іншими фортецями на півдні України був зруйнований. У 1734-1775 р. Кодак - козацька слобода, центр Кодацької паланки. У кін. XVIII ст. Кодак перейменовано на с. Старі Кодаки, (тепер у межах м. Дніпропетровська) і тут оселилося багато запорожців, після зруйнування Нової Січі. Руїни Кодака збереглися до наших днів. У 1910 році за ініціативою Д. Яворницького на місті знаменитої фортеці встановлено пам'ятний знак.

Зараз громадськістю міста Дніпропетровськ обговорюється перейменування міста в Кодак. Наводяться дані про стародавність назви Кодак, або Кайдаки. Назва не була вигадана польськими загарбниками, вона була взята ними вже як існуюча назва степовиків, яка може сягати праукраїнського, кіммерійського, скитського, половецького і княжого минулого України. Противники кажуть про неприпустимість «польської», невраховуючи те що назва існувала до Речі Посполитої і наполягають на назві - Січеслав.

ІНГУЛЬСЬКА ПАЛАНКА (XVIII ст.)

Перевізька паланка (Інгульська паланка) адміністративно-територіальна одиниця Запорізької Січі у 18 ст. Паланка була розташована вздовж лівого берега річки Інгульця, у північній частині майбутнього Херсонського повіту. Центром її була так звана Перевізка, біля правого берега Дніпра, на 2 версти нижче гирла Інгульця, й на 2,5 версти нижче садиби власника села Фаліївки - М.Комстадіуса (село Кам'янка при впаданні річки Кам'янка в Дніпро, де була Кам'янська Січ). Окрім того, до неї належали села та кілька зимівників: Квакове, Блакитне, Білі Криниці, Давидів Брід, Шестірня, Пономареве, Осокорівка, Кривий Ріг, Милове, Золота Балка, Тернівка, Ракове та інші. Паланкове місто:Перевізка, потім Кам'янка (Кам'янська Січ).

На жаль, досі не виявлено печаток Інгульської та Прогноївської паланок. Натомість збереглася козацька печатка, знайдена 1998 року у селі Любимівка Каховського району Херсонської області. Ці землі історична традиція пов'язує з Таванським перевозом, яким з 1717 по 1775 р. володіли запорожці. Печатка має овальну форму, у центрі композиції - відкрита брама, супроводжена згори прапором, зсередини - кавалерським хрестом, з боків - двома тополями та двома вежа-

ми, з'єднаними між собою прямою лінією й увінчаними бунчуками, а знизу - човном-дубом з прапорами на щоглі й кормі та стилізованими хвилями. Відсутність легенди чи абревіатури свідчить про те, що перед нами митна печатка Гаванського, (або Кизикерменського) перевозу. Ліквідована Інгульська паланка одночасно з Новою Січчю влітку 1775 р. Нині ця територія належить до Херсонської області. Пізніше територія Херсонщини входила до 2 паланок – Перевізької (або Інгульської) та Прогноївської.

Перша з них включала в себе всю Правобережну частину Херсонщини і виконувала функції спостереження за татарами, контроль над рибальством на Нижньому Дніпрі, Інгулу та Інгульці ще й над перевозами. Територія Перевізької паланки була досить активно заселена козаками.

Зовсім іншими були завдання Прогноївської паланки. Тут зосереджувалися соляні промисли, що приносили Війську чималий прибуток. Саме сюди прямували чумаки, які везли потім прогноївську сіль в Україну, Польщу, Росію. Але на відміну від інших паланок, на Прогноях заборонялося засновувати села чи хутори - зимівники, (вдавалося взнаки сусідство з Кримським ханством).

Починаючи із XVIII ст. на території сучасної Херсонської області розмістилися дві козацькі Січі - при гирлі балки Кам'янки (нині село Республіканець, Бериславського р-ну) - Кам'янська Січ, та Олешківська Січ (зараз м. Цюрупинськ), вона була заснована у 1711 році на татарських володіннях. У 1783 р. у Херсоні розпочалося формування Чорноморського козацького війська. Чорноморці та катеринославці виявляли виняткову мужність у російсько-турецькій війні 1787-1791 р. Але згодом Чорноморське військо було виселене на Кубань, а Катеринославське військо перетворене у регулярні кінні полки російської армії, - це вже зовсім інша історія.

БОРОТЬБА ЗА НАЗВУ НАШОГО МІСТА.

З початку 90 років XX ст. громадськість Кіровограда періодично звертається до актуальної в часи національного відродження теми перейменування заідеологізованих радянських назв, головним пунктом якої є зміна нинішньої назви міста. У цьому контексті подальший шлях розвитку вбачається в 3-х напрямках: повернення місту первинної назви Новокозачин, імперської назви Єлизаветград (із перевагою варіанта з архаїчним російським правописом - Єлисаветград), або створенні абсолютно нової назви.

Перша пропозиція зустрічає опір політичних сил, орієнтованих на Росію, яким вдалось, використовуючи низький рівень загальної осві-

ченості депутатського корпусу міської ради, лобіювати варіант «Єлисаветград».

Другій пропозиції, в свою чергу, протидіють національно-патріотичні кола, які вважають неприпустимим повернення місту імені російської імператриці і відкидають аргументи про суттєвість зв'язку назви Єлизаветград із святою.

Третя - приречена на обережне сприйняття через свою неминучу штучність і слабкість зв'язків із історичним минулим міста.

Серед пропонованих варіантів нової назви є також наступні:

1). Тобілевичі - назва запропонована письменником Ю. Мушкетиком на честь родини видатних українських діячів театральної культури, братів Івана (Івана Карпенка-Карого), Миколи (Миколи Садовського) та Панаса (Панаса Саксаганського) Тобілевичів, за безпосередньої участі яких 1865 року в місті було створено спершу аматорську, а 1882 року і першу в Україні професійну театральну трупу);

2). Дописувачі кіровоградських газет пропонували цілу низку найрізноманітніших назв, пов'язаних із географічним розташуванням: (Інгульськ, Інгулоград, Степоград, Золоте Поле, Златопіль);

3). Його історичною минувшиною (Слов'янопіль, Бугогардівськ, або Новий Ґард - від поселення запорізьких козаків на Південному Бузі та Буго-ґардівської паланки, на території якої знаходилася фортеця св. Єлизавети;

4). Лелеківськ, Великі Лелеки - від назви зимівника і нинішнього передмістя Кіровограда за іменем козака Лелеки, який заснував це передмістя;

5). Умовно-позитивні: (Долеград, Доброград, Перлинодар). На окрему увагу заслуговують ще запропоновані варіанти:

6). Байгород - за однойменною новелою 1927 р. уродженця Кіровоградщини, Ю.Яновського, у котрій змалював охоплене громадянською війною місто, прототипом якого виступив Єлизаветград

7). Кучмань, не без апломбу та сарказму висунута редактором Кіровоградської «Просто газети» А. Авдєєвим (стверджувалося, що назва навіяна новочасним Кучманським шляхом, що пролягав західною частиною нинішньої Кіровоградської області);

9). Скіфопіль за пропозицією історика з Кіровоградщини (Скіфопільщини) Сергія Плачинди;

10). Грушевське - на честь Михайла Грушевського, голови ЦРУ;

11). Ексампей - сакральне місце Великої Скіфії, яке, за переказами Геродота, розміщувалось саме на території сучасної Кіровоградської області. Цей варіант відстоює голова Кіровоградської обласної організації «Молодий Народний Рух» - Дмитро Сінченко;

12). Шевченкоград, Центральноукраїнськ тощо.

Вже двічі (у 1991 та 2001 роках) проводився міський референдум

по перейменуванню міста. Однак перейменування не вдалось.

22 жовтня 2008 року депутати кіровоградської міської ради проголосували за проведення референдуму щодо повернення місту однієї з історичних назв - ЄлиЗаветград (остаточний варіант правопису назви міста, через букву «з», як і те, чи будуть запропоновані інші варіанти його нової назви, належить вирішити Топонімічній комісії при міськраді). Провести референдум було заплановано одночасно з достроковими парламентськими виборами, однак оскільки рішення про проведення дочасних парламентських виборів ухвалено не було, наразі місцева влада має визначитись з подальшою долею і перспективою проведення подібного референдуму.

Костянтин Шляховий, науковий співробітник обласного краєзнавчого музею: **«Те, що була монархія і все робилося з її волі, ніхто не заперечує, але це наша історія».** К.Ш. у своїх висновках і судженнях спирається на документи. Багато цікавого про історію краю міститься у книзі нашого земляка Анатолія Пивовара «Поселення задніпровських місць до утворення Нової Сербії». Тут прояснюється чимало суперечливих моментів, вказується, хто й коли заснував Лелеківку, Катранівку, Кущівку та інші райони. Далі К. Шляховий зазначає: «мені зрозуміла позиція ветеранів, які стверджують, від того, що Кіровоград - це теж історична назва. Так, ця назва вже має певний історичний ценз, хоча й менший за Єлисаветград. Але мене дивує позиція тих, хто пропонує дати місту нову назву, що означає розглядати історію тільки з позиції сьогоднішнього дня. Колись це вже було. Єлисаветград перейменували більшовики, і що з цього вийшло? Якщо цю тенденцію перейменувань не припинити, то вона ніколи не закінчиться».

Світовий досвід свідчить про інше. Сталим і авторитетним є те, що не змінюється впродовж віків. Наприклад, всесвітньо відома назва Париж походить від назви невеликого племені, яке побутувало у древній Галії ще за часів Римської імперії. Воно було стерте з лиця землі, мова їхня втратилась. У ті місця зайшли кельти, пізніше кельтську мову змінила латина, там панували германські франки, тільки після них склався французький етнос. Але назва збереглась по сьогодні. Інший приклад - Кьольн. Історія цієї назви сягає в глибину віків більше двох тисяч років.

Отож, треба зберігати те, що було, а не без кінця змінювати. А щодо того ім'я святої чи імператриці ми повертаємо, то, на мою думку, це не має ніякого значення. Справа у тому, що фортеця засновувалась при царюванні Єлизавети Петрівни. Нам важко уявити свідо-

мість людини XVIII століття. Монарха сприймали тоді як такого, що даний Богом. Усе, що робилось у монархії, відбувалося тільки з її волі, з благословення монархів, цього ніхто не заперечує. Треба сприйняти це як спадщину, як нашу історію. На цій підставі, К.Ш. пропонує надати місту назву – Єлисаветград.

Відкритий лист депутата Кіровоградської облради В.Громового до кіровоградського міського голови та депутатів міськради щодо перейменування Кіровограда.

Шановні колеги-депутати!

У зв'язку з тим, що останнім часом знову з'явилися письмові звернення, публікації в пресі та усні виступи посадових осіб, у яких є грубе спотворення історичних фактів та неадекватне відображення сьогоднішніх реалій і намірів, офіційно вношу пропозицію винести на сесію міської ради питання «Про повернення нашому місту в рік 250-річного ювілею його справжньої назви - Єлисаветград».

Підставою для цієї пропозиції є такі аргументи:

1). У нашого міста в часи компартійної диктатури вкрали справжнє святе ім'я - Єлисаветград. Зараз мова не йде про намір зробити чергове перейменування на догоду політичній кон'юнктурі, як це робилось у радянські часи (Зінов'євськ - Кірово - Кіровоград). Мова йде про те, що все вкрадене (і церковну власність, і рідну мову, і прикриті одним розчерком пера гімназії, і справжнє ім'я міста) слід повертати, якщо ми, звичайно, ставимо на меті будувати цивілізовану правову державу. Повернення місту справжньої назви, а не намір здійснити чергове перейменування - це перша аксіома, на якій має будуватися наша робота.

2). Аксіома друга: ми святкуємо 250-річчя Єлисаветграда! Не можна у 2004 році святкувати 250-річний ювілей Кіровограда. Це компартійне тавро місто змушене носити з 1939 року, тож зараз прибічники лівої ідеї можуть при бажанні відзначити 65-ту річницю цієї події. Якщо ж прибічники компартійних назв переживуть віки, то у 2189 році фан-клуб тов. Кострікова (Кірова) може відзначити 250-річчя Кіровограда.

Актуальність повернення справжньої назви міста відзначається ще й тим, що Кіровоград - це двічі несправжня назва. Місто назване на честь несправжнього прізвища (партійної клички тов. Кострікова), партійного діяча давно розпущеної партії (ВКП(б) - КПСС) неіснуючої держави.

Неблагополуччя нашого міста закладене вже в самій назві (згадаймо відому фразу, яку М. Булгаков вклав у вуста професора Преображенського, про те, що розруха починається не в парадних, а в головах...).

У будь-якого європейця не може не викликати подив той факт, що

привид комунізму, який уже давно не бродить по Європі, матеріалізувався у назві нашого міста. Ми ніби застрягли у минулому, і якщо й надалі демонструватимемо це всьому світові, ні про яку інвестиційну чи туристичну привабливість міста не може бути й мови.

3). Аксіома третя: повернення справжньої назви міста, не самоціль. Це лише перший крок до подолання минулого, який започаткує серйозну роботу, спрямовану на те, щоб підняти престиж міста на всеукраїнській та міжнародній арені, привернути до нього увагу інвесторів, розвинути туризм (одним із центрів якого має бути фортеця Св. Єлисавети), провести культурно-просвітницьку роботу серед членів міської громади, реставрувати пам'ятки архітектури і т.д. Нам вкрай необхідно зняти більшовицьке прокляття, яке тяжіє над містом, вдихнути в нього нове життя, адже ми бачимо, як усе більше й більше втрачаються ознаки цивілізованого міського життя, як ми потроху перетворюємося на неконсолідований, голодний і злий соціум у залізобетонних хащах Дикого поля...

4). Слід визнати, що кіровоградський період історії нашого міста є надзвичайно складним і неоднозначним. Упродовж семи десятиліть з міста Єлисаветграда робили Кіровоград і з його мешканців теж прагнули зробити кіровоградців. Цей період включав у себе все: руйнування храмів і будівництво хрущобів, тотальне винищення інтелігенції у 1937-1939 роках і голокост єврейської частини населення під час Другої світової війни, закриття «Просвіти» і тотальна русифікація, будівництво гігантів індустрії і перетворення річки Інгул на стічну канаву.

У старшого покоління кіровоградців є підстави і для гордості, є підстави і для покаяння. Незаперечне одне: той Кіровоград, який будували як місто епохи розвинутого соціалізму в нових ринкових умовах зазнав повного краху. Мертві заводи, зруйновані храми, скалічені душі, це те, що дісталось у спадок нинішньому поколінню кіровоградців.

Мабуть, ні в кого не викликає сумнівів четверта аксіома: так далі жити не можна! Кіровоград періоду 1939-91 років уже ніколи не повернути! Ми - третє покоління, яке змушене називатися кіровоградцями... Та до нас було десять поколінь будівничих цього міста, десять поколінь єлисаветградців, які створювали під оберегом святої Єлисавети наш маленький Париж. Після нас теж будуть нові покоління, яких ми не повинні прирікати на комплекс кіровоградства як символ непродвинутості і консерватизму. Я хочу, щоб мої сини (чотирирічний Артем і дворічний Михайло) могли, коли виростуть, з гордістю вимовляти ім'я міста, в якому вони народилися. Повернення справжньої назви місту потрібно не нам, це потрібно нашим дітям, навіть якщо вони самі ще цього не усвідомлюють.

5). Поряд із міфом про те, що ми хочемо перейменувати місто,

необхідно раз і назавжди розвіяти міф про фантастичні витрати з бюджету міста, які буцімто підуть на повернення справжньої назви, міф про те, що місто назване на честь російської цариці Єлизавети Петрівни тощо. Розвінчання цих міфів має бути серцевиною інформаційної стратегії, якщо ми дійсно хочемо покінчити з розрухою в головах людей.

Тому аксіома п'ята: не міфи, а справжні історичні факти, тверезий розрахунок і бачення перспективи мають бути покладені в основу прийняття рішення.

6). Аксіома шоста: ми дуже запізнилися з прийняттям рішення про повернення справжньої назви, а тому заклики не поспішати є щонайменше недоречними. Уже кілька разів із 1991 року міняють печатки і вивіски, документи і дорожні знаки, а ми все ще не поспішаємо і кажемо, що в разі повернення справжньої назви на все це потрібні будуть гроші. Тож ми продовжуємо затягувати вирішення проблеми, про яку мешканці Луганська (колишня компартійна назва - Волошиловград) чи Маріуполя (компартійна назва - Жданов) уже давно забули.

7). Аксіома сьома: усі спроби придумати нову назву (Новокозачин, Тобілевичі чи Великі Лелеки) є тупиковим варіантом, який заводить нас у глухий кут. Невідомі приклади такого вирішення проблеми з назвами міст на всьому пострадянському просторі (м. Кіровакан у Вірменії чи місту Кіровобад в Азербайджані повернули їх справжні первісні назви). Як показує досвід 90-х, кількість прихильників нових назв нашого міста, (а варіантів назв було більше 50), як правило, не перевищує кількості авторів з їх найближчим оточенням. Тож розмови про нову назву, це ще один спосіб збереження назви Кіровоград.

8). Аксіома восьма: посилання на те, що вже був референдум і мешканці міста висловилися за Кіровоград, носить фарисейський характер. Попередня спроба зустріти 2000 рік у Єлисаветграді була заблокована оригінальним способом проведення опитування. Замість того, щоб чітко поставити одне-єдине запитання: «Чи згодні ви з тим, що нашому місту слід повернути його справжню назву Єлисаветград за умови, якщо це не призведе до значних фінансових витрат бюджетних коштів», тоді було сформульовано три питання, які просто дезорієнтували мешканців міста.

Окрім цього, причинами тодішньої «кіровоградофілії» стала відсутність політичної волі тодішнього керівництва міста й області, відверте загравання з лівими силами, заяви про величезні витрати на перейменування та відсутність широкомасштабної культурно-просвітницької роботи.

Ювілей міста - це не одномоментне гучне дійство на центральному майдані. Це нагода вирішити застарілі проблеми. Це ще один шанс змити з його обличчя нашарування компартійного минулого і

сміливо поглянути в майбутнє.

Тож дай нам, Боже, снаги і мудрості нарешті розрубати гордіїв вузол застарілих проблем із тим, щоб зрештою достойно відзначити цьогорічне свято міста на вулиці Великій Перспективній у Центральному районі, у рік 250-річного ювілею Єлисаветграда.

З повагою, Віктор Громовий, депутат обласної ради від міста Кіровограда (Єлисаветграда).

(*Прим. автор:* Віктор Громовий народився 1963 року в селищі Нова Прага Олександрійського району Кіровоградської області. В 1984 році закінчив історичний факультет Кіровоградського державного педагогічного університету ім. Винниченка. З 1984 по 1990 р. працював вчителем історії та заступником директора з виховної роботи у школах міста Кіровограда та Кіровоградського району. В 1992 році закінчив аспірантуру Інституту соціології Академії наук України. З 1992 року працював директором відродженої української гімназії ім.Т. Г. Шевченка. В 1998 та 2002 роках обрався депутатом обласної ради. В 2001 році визнаний кращим директором школи України, удостоєний почесного звання «Заслужений вчитель України». Стажувався у Швеції, Нідерландах, США, Ізраїлі (менеджмент освіти), Японії (вдосконалення освітніх програм у середніх школах). Автор понад 200 наукових і публіцистичних праць із проблем розвитку освіти, соціології освіти та політології, зокрема підручника з менеджменту освіти та посібника із сучасної риторики для старшокласників та студентів «Мистецтво живого слова»).

Юрій Матівос, краєзнавець: **«Я не зочу жити ні під чоботом Кірова, ні під каблуком Єлизарети».** Нам потрібна правдива історія міста, побудована не на вигадках і припущеннях, а на фактах. Особливо це стосується початкового періоду, бо за умови відсутності архівних документів у хід пускалися ідеологічні виверти. Почнемо з фортеці. Чому її назвали іменем святої Єлисавети? І якої преподобної чудотвориці (VI-VIII ст.) чи праведної матері Іоанна Предтечі (I ст.)? В обох випадках беру назву під сумнів, адже на гербі міста, виконаному у 1846 році, стоїть вензель СЄ:

по-перше, обидві названі Єлисавети не були святими;

по-друге, наскільки відомо, святі вензелів не мали.

Абсолютною вигадкою є те, що деякі вулиці, що знаходяться на далекій відстані від фортеці, нібито носять назви окремих бастіонів і равелінів, а ті у свою чергу - святих: Олександрівська (Володарського), Михайлівська (Кірова), Іванівська (Луначарського), Олексіївська (Гагаріна), Петрівська (Шевченка) та інші. Безпідставна вигадка:

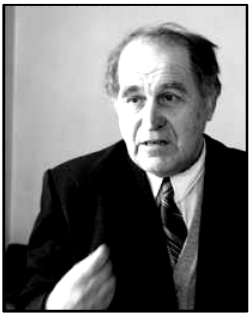
ніяких бастіонів і равелінів у фортеці не існувало, їх не виявлено на жодній фотографії другої половини XIX ст., не знайдено навіть найменших натяків про них у спогадах сучасників або решток у розкопках. Ці споруди існували лише у проектах, не втілених у життя.

Що стосується справжніх назв вулиць, то вони навколо фортеці були такі: Єлисаветинська, Катеринінська, Потьомкінська, Румянцевська, Суворова та ін. Коментувати їх, гадаю зайве, у цих назвах відбито епоху царської імперії. Інша епоха, комуністична - представлена у самісінькому центрі міста. Приміщення адмінустанов, над яким розвівається національне знамено, оточене вулицями Маркса, Леніна, Луначарського, Дзержинського.

І насамкінець про тих, хто уславляв наше місто. Сьогодні виходять масовими тиражами календарі, буклети, всілякі довідники. Багато з них співають пісні із старих платівок: у фортеці побували Суворов, Пугачов, місто відвідували Пушкін, Міцкевич, Фет. Усі ці особи побували у місті проїздом, дехто лиш зупинився, щоб перепрягти коней та випити келих вина у шинку. Про Калнишевського, приміром, який неодноразово і довго перебував у місті у службових справах, ніде - ні рядка, ні слова. А про Л.Українку, Павла Тичину, Володимира Сосюру хтось згадує? Не раджу деяким гарячим головам бігти попереду воза, випускаючи друковану продукцію під назвою Єлисаветград.

Коли в руках чогось не маєш, то не кажи, що вже твоє, радив Іван Котляревський. Назву міста поки що не змінено. Прихильники імперської назви заявляють, що не бажають жити під чоботом Кірова, а я так само не хочу жити й під каблуком Єлизавети.

(*Прим. автора*: Юрій Матівос – дослідник історії, краєзнавець, журналіст. Автор численних краєзнавчих розвідок, кількох книг про історію Кіровограда (Єлисаветграда) від часів його заснування. Лауреат обласної краєзнавчої премії імені Володимира Яструбова).

Ігор Рябцев, науковий співробітник Кіровоградського музею музичної культури ім.К.Шимановського: **«Перейменування – не самоціль, із ним треба пов'язувати інше – куди ми йдемо, що ми хочемо, які ми?** На будь-яку проблему слід дивитись не з якихось вузько-партійних позицій, а із загально-цивілізаційної точки зору. Як на мене, перейменування нашого міста не самоціль. Уявімо, що перемагає якась одна сторона. І що, у Єлисаветграді чи Новокозачині смітників стане менше, з'явиться освітлення, транспорт почне нормально функціонувати, життєвий рівень підвищиться, культура піде вгору? Дозвольте констатувати: нічого не зміниться.

Отож перейменування слід пов'язувати з тим, якими ми будемо, куди ми йдемо, чого ми хочемо? Чи до цивілізованості, чи до перемоги якогось вузького інтересу будь-якими засобами?

На мою думку, перейменування міста - це не питання референдуму, а влади. Вона, звичайно, має дослухатися до думки народу, але мусить і діяти.

Представники ветеранської організації стверджують, що назва Кіровоград осяяна славою бойових подвигів його захисників. Але ж назва Ленінград була не менш осяяна подвигом радянських людей, та це місто перейменували у Санкт-Петербург. Мабуть, тому, що росіяни - патріоти своєї держави. І ця риса – патріотизм, дуже вирізняє їх і допомагає багато в чому.

Нам же треба не конфліктувати між собою за назву, беручи один одного за петельки. Мова не йде про те, яка сторона переможе, треба, щоб ми всі перемогли. Щоб наше місто процвітало, щоб ми нормально жили і були цивілізованою нацією.

КОЗАЦТВО КІРОВОГРАДЩИНИ ЗА ІСТОРИЧНУ ПРАВДУ.

Валентин Карпов, головний отаман Кіровоградської крайової ГО «Центральний Козацький Округ», відомий громадський діяч. Говорячи формально, вся Європа вважала козаків лицарським станом нашої нації. Більше того, після Хотинської битви, коли козацтво практично врятувало Європу від Турецької імперії, значимість козацтва піднялася на найвищу щабель. А серед козаків, справедливість і спадковість грає чи не вирішальну роль. Адже як у станових мусульманських монархіях, так і в сучасних країнах Європи чи США людина, яка чогось досягла у певній царині людської діяльності, намагається передати свої здобутки в опіку не найкращому професіоналу зі сво-го оточення, а своєму синові, або найближчому родичу. Спрацьовує базовий інстинкт Роду. Візьмемо топ-менеджера якоїсь великої корпорації, яким би високопрофесійним він не був, ніколи не вийде на рівень власників корпорації. Хіба що одружиться на дочці власника. І це характерно не тільки для суспільного прошарку, означеного у становій системі козацтва, а й для усіх інших станів. На підставі цього ми пропонуємо звернутися до наших козацьких коренів.

Наш читач уже знає, що саме з фортеці Єлисавети вийшли російські війська для руйнації Запорозької Січі. Історичні джерела доводять, що місто було назване в честь російської імператриці Єлизавети, під началом якої колонізувалася наша земля і було принесене кріпосницьке рабство. У 1769 році орда кримського хана Керім-Гірея

пройшлася по землях Єлизаветградської провінції «татарською чумою». А російські війська, не вступаючи в бій, заховалися за фортеними валами і дали татарам можливість безкарно пограбувати і спалити Новокозачин (передмістя фортеці св. Єлисавети). Постраждали: Аджамку, Цибулеве, Лелеківку та десятки інших навколишніх сіл. Захопивши в ясир (полон) тисячі українських бранців, татари спокійно відійшли. Дуже дивно, що місцеве українське населення, гарнізон фортеці не захищав і не збирався цього робити, бо мав іншу мету. Фактично татари частково виконали завдання російської залоги фортеці по знелюдненню прилеглих земель. Ми також знаємо, що нинішня назва обласного центру, (Кіровоград) носить ім'я одного з лідерів кривавого більшовицького режиму і має ідеологічно непристойний вигляд. Тому козацтво Кіровоградщини вважає образою та національною ганьбою для українців:

1). Залишати й надалі назву міста Кіровоград;

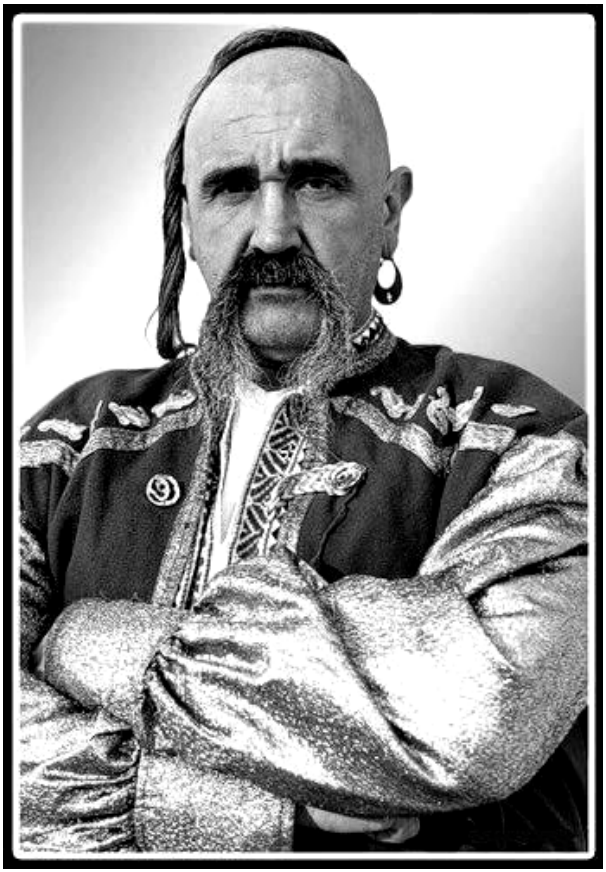
2). Повернення місту російської імперської назви в умовах незалежної України – Єлисаветград. Цю назву настирно вже не вперше нав'язують усій міській громаді представники російської церкви в Україні та антиукраїнськи налаштовані громадські організації. Через засоби масової інформації розповсюджуються вигадки та міфи про «святе» походження назви міста. Якби місто отримало свою назву від назви фортеці, яка називалася «Святої Єлизавети», то й місто називалося б тотожно, а саме Свято-Єлисаветград. У цьому випадку в місті обов'язково був би побудований храм в ім'я Св.Єлизавети. Відсутність такого храму свідчить про те, що назва міста не має ніякого стосунку до Святої Єлизавети.

Ви мабудь забули, що місто утворилося із слободи, розташованої на правому березі Інгулу, яка носила назву *Новокозачин*. Виходячи з цього, пропонуємо винести на розгляд сесії міської ради питання про повернення місту цієї, першої історичної назви, а саме - Новокозачин. Вона, безумовно, відповідає національному духові українців і вічно нагадуватиме нашим нащадкам часи, коли в наших степах зародилося українське козацтво, невмируща слава якого назавжди золотими літерами вкарбована в історію України.

Тож сьогодні ми сміливо говоримо про те, що козацька ідея і воля відіграє важливу роль у державотворчих, націєтворчих процесах, консолідує суспільство та сприяє його інтеграції до світової спільноти. Роль сучасного козацтва, без сумніву, зростатиме, адже козацька мораль з кодексом честі і волелюбністю вже заволоділи свідомістю тисяч і тисяч людей. Дамо нашому місту - козацьку назву.

П’ЯТИЙ РОЗДІЛ.

СТЕП ТА ВОЛЯ – КОЗАЦЬКА ДОЛЯ

КОЗАКИ – ЗИМІВЧАНИ (сидні)**.**

Кожен народ знаходить собі духовну опору в певних історичних часах, і поміж інших (визвольна війна українського народу, Гетьманщина, тощо) - для нас це часи Козацької доби. Малозаселені простори території сучасної Кіровоградщини у XIV-XV ст.. межували з землями, захопленими (з півночі і заходу) литовськими та польськими, турецькими і татарськими феодалами (з півдня). По цих землях розливалася спустошлива хвиля нападів іноземних поневолювачів. Це призводило до того, що *по-перше*, землі і надалі продовжували залишатись вкрай малозаселеними (що пізніш і дало підставу називати їх «Диким полем»), а *по-друге,* саме через малозаселеність, сюди не досягала шляхетність. Завдяки цьому землі сучасної Кіровоградщини стали частиною земель, на яких на рубежі XV-XVI ст.. зародилась окрема, майбутня українська нація – козацтво. Пізніше Б.Хмельницький сказав, козацтво склалося з «людей, що холопства не витримали й пішли в козаки». Недарма слово «козак» у тюркських мовах означає «вільна людина».

Зважаючи на постійні ворожі напади, саме козацтво взяло на себе одну з основних державних функцій - захист рідної країни, стало збройними силами українського народу. Згодом козаки, у пониззі Дніпра та верхів'ях річок Інгул, Інгулець, а також Синюхи і Південного Бугу створили свою систему укріплень, і стали центром своєрідної козацької республіки. Проходить XVI-XVIII ст. а стрижнем українського етносу – є все теж козацтво. В Європі українців називали «козацькою нацією», а Україну — «країною козаків».

Олександр Герцен писав; «Україна була козацькою республікою, у підвалинах якої лежали демократичні й соціальні засади» Українське козацтво — це різновид європейського лицарства, яке відіграло провідну роль на середньовічному, етапі розвитку європейської цивілізації. У свою чергу, лицарство суттєвий елемент, що відрізняє середньовічний захід від східних деспотій, для яких воно не властиве. Але, якщо на заході лицарство було привілейованою соціальною верствою, яка згодом склала основу дворянського стану, то «Запорозька Січ становила дивовижне явище, симбіоз плебеїв-витязів, лицарів-селян і шляхетність козаків».

Землі, контрольовані січовим товариством «Вольностей Війська Запорозького», куди увійшла зокрема і сучасна територія Кіровоградщини, заселялися зимівниками, так званими козацькими заставами. Зимівником називалось господарство, хутір (фільварок) у запорозьких козаків, де вони перебували, поки не було військових дій. На перших

порах особливо взимку (звідси і назва). Спочатку зимівники використовували лише для утримання худоби, пізніш вони перетворились у хутірські господарства. Причому великі зимівники, особливо за часів Нової Січі (1734—1775 рр.) нерідко об'єднували по декілька, а то і по кілька десятків господарств. Одним з таких, великих, був зимівник запорожця Тресяги, у якому було до 40 господарств. Пізніш на місці цього зимівника виник Новомиргород.

Зрозуміло, що в масі своїй, до лав козацтва вступали найсміливіші, наймужніші люди — адже на них чекали військові походи й битви, тривала повсякчасна боротьба проти напасників. Проте ці, в недалекому минулому селяни, призвичаєні до землі, не лише воювали. Перед ними розкинулися простори родючої землі, повноводні річки та незаймані степи, багаті на рибу і звірину. І козаки бралися за плуга, полювали хижого звіра, годували худобу, ремісникували. Займатися господарською діяльністю козаки могли, не у військових укріпленнях, а на землях Січі, тобто у зимівниках.

Саме у зимівниках козаки створювали і свої родини. Адже приводити жінку в Січ, хоч би й рідну матір, заборонялося під загрозою смертної кари. Це зумовлювалося надзвичайно важкими і небезпечними умовами життя на Запорожжі, де все було підпорядковано вимогам постійної війни.

Д.І.Яворницький (І855-1940) у своєму тритомнику «Історія запорізьких козаків» (1895-1897 рр.) дав докладний опис житла запорожців поза Січчю. Він писав, що в кожному зимівнику було дві-три хати для людей і різні господарські будівлі; хати будували часом з рубленого дерева, часом плетені з хмизу й обмазані глиною. Всередині кожної хати «була кімната й окрема комора»; хати будували серед великого подвір'я, оточеного тином або частоколом; на подвір'ї були хліви, клуні, стайні, льохи або погреби, омшаники або зимові приміщення для бджіл». За офіційним описом 1769 року під зимівником розуміли садибу, в котрій було «хат три, одна з комнатами, и две коморы с лехом и стайнею рубленными, загородь, четыре двора частокольные из доброго резанного дерева, доечаные. Близ же одного зимовника мельница двопольная (на два постава) и во всем в ней хлебным и прочим припасом. В одном зимовнике разной муки 13 да пшона 4 бочек, жита засеков больших 2, и со всею экономическою посудою и вещами. Овец 1200, лошадей 127, из коих верховых 12, кобыл 85, неуков-лошаков разнодетных 30, рогатого скота — волов 120, коров лучших из гурта 54, остальных скотин не считано».

Зимівники рідко будував один господар, переважно три-чотири; у кожного господаря зимівника було по 3—4, або по 5—6 козаків і при них по 10 молодиків), а над усіма — «господар», тобто управитель. У зимовий час вони були багатолюдніші, ніж улітку: до них приходило,

щоб прохарчуватися, чимало різного люду з міст, який подовгу жив на зимівниках; улітку ж такий люд затримувався на тиждень-другий, далі переходив з одного зимівника у другий, з другого на третій. Більшість зимівників було розкидано по берегах річок, островах, балках, ярах та байраках; жили в них одружені запорожці, люди, що прийшли з України, Литви й Польщі, або неодружені «абшитовані» старшини, котрі покинули січову службу й віддалилися у степ зі своєю челяддю, хлопцями, хлопчаками й наймитами. Офіційно козаки-зимівчани звалися сиднями або гніздюками, глузливо — баболюбами або гречкосіями; вони складали поспільство, тобто буди підлеглим станом щодо січових козаків.

Головним обов'язком гніздюків було годувати січове товариство, вони були запорозькими господарями у справжньому розумінні слова: Обробляли землю відповідно до її властивостей і якості; розводили коней, рогату худобу, овець, заготовляли сіно на зиму, мали пасіки, садили сади, обробляли городи, полювали на звірів, ловили рибу й раків, вели дрібну торгівлю, здобували сіль, утримували поштові станції та ін. Основна частина всього достатку запорозьких зимівників доставлялася в Січ на потреби січових козаків. В ході постійних зносин січових козаків з козаками-зимівчанами між ними виробилися особливі звичаї й терміни. Виробився навіть своєрідний ритуал.

Січові козаки, що приїхали на зимівник, повинні були, не злізаючи з коней, тричі прокричати «Пугу!». Господар, почувши крик, двічі пугукав у відповідь. На це приїжджі знову кричали: «Козак з лугу!» Господар питав: «А з якого лугу, чи з Великого, чи з Малого? Як з великого, йди до кругу!» Після цього, придивившись до вершників і переконавшись, що це дійсно січові козаки, господар зимівника кричав: «В'яжіть коней до ясел та просимо до господи». Тоді з хати вибігали господареві хлопці й заводили козацьких коней у стайню, а самих гостей запрошували до хати. Гості заходили в сіни, клали тут на «тяжах», тобто на кабиці свої ратища (списи), далі входили в хату, молилися на образи, вклонялися господареві й казали: «Отамане, товариство, ваші голови!» Господар, відповідаючи поклоном на уклін, казав: «Ваші голови, ваші голом!». Потім запрошував приїжджих сідати на лави й пропонував їм різні почастунки - напої, страви. Серед останніх, звичайно, була тетеря; якщо випадав скоромний день, то варилася «тетеря до молока», якщо пісний - «тетеря до води». Весело погулявши кілька днів, гості врешті збиралися від'їжджати, дякували привітному господареві за гостину: «Спасибі тобі, батьку, за хліб, за сіль! Час уже по курінях роз'їжджатися, до домівки, просимо, батьку, іди нас, коли

ласка». Господар відповідав: «Прощайте, пани-молодці, та вибачайте: чим багаті, тим і раді. Просимо, не прогнівайтеся». Після цього гості виходили з хати, хлопці виводили їм нагодованих, напоєних і осідланих коней, і січовики, спочивши, мчали від зимівника - далі.

Ще простіше було життя козаків у бурдюгах. Не мало їх було розкидано і по степах та яругах земель сучасної Кіровоградщини. Саме слово «бурдюг» татарського походження. Воно означає вивернуту цілком шкіру тварини, просмолену і вживану як посудину для води. У запорозьких козаків так називали самотні, без жодних додаткових будівель землянки, де-не-де розкидані по степах запорозьких вольностей. В них жили зовсім самотні козаки, що шукали повної відокремленості і від бурхливого січового, і від важкого хутірського життя.

Бурдюги робили простими й невибагливими: у викопаній землянці ставили чотири стіни з плетеного хмизу, навколо стін загортали землю, зверху робили дах, а все це разом обмазували знадвору глиною й кізяком і обставляли кураєм; у стінах залишали отвори для невеликих, круглих, мов тарілочки, віконечок, засклених зеленим і рябеньким з камінцями склом у круглій рамці з чотирьох трісочок. Всередині бурдюга не було ні печі, ні димаря. Піч заміняла мечеть, на якій пекли хліб, та кабиця, на котрій варили страву, обидві робили з дикого каменю, тому вони легко нагрівалися, й легко зігрівали бурдюг і в зимовий час змушували забувати зовсім про лютий холод, і про шалені завірюхи. В деяких бурдюгах часом зустрічалося якесь умеблювання у вигляді лав, зброї, розмальованих під золото образів і килимів.

Бурдюги ніколи не замикали, вони були відкритими завжди і для всіх. Більше того, коли господар бурдюга йшов кудись в степ, то він ще й клав на стіл харчі. Тому траплялося, ходить, блукає якась людина по степу, та й захоче їсти. Бачить вона, стоїть бурдюг, відразу зайде в нього, знайде там казан, пшоно, сало чи рибу, викреше вогню, розкладе багаття, зварить собі обід, сяде й попоїсть, а після обіду нап'ється води та ще й ляже відпочити. А прийде господар, то зустріне гостя, мов батька, адже тільки й рідне йому в широкому степу, що захожа людина. Якщо ж гість не встиг побачитися з господарем, то, попоївши, напившись й відпочивши, він робить маленького хрестика з дерева, ставить його серед бурдюга, щоб знав господар, що у нього була мандрівна людина, та й іде собі з богом, куди йому треба.

Задумавши похід проти татарів, турків чи поляків запорожці повідомляли про це козаків-зимівчан, та тих, хто жив по хуторах, слободах і бурдюгах. Тут потрібно зауважити, що гніздюків кликали на війну лише у виняткових випадках.

В разі ж потреби робився особливий постріл гармати в Січі («салют») або робились оголошення спеціальними гінцями- машталярами («кругова повістка») від кошового отамана. У таких випадках гречкосії

мусили беззаперечно виконувати військову службу, з огляду на це кожен з них мусив мати рушницю, списа та «прочую козачью збрую», а також неодмінно з'являтися в Січ «для взятья на козацтво військовых приказов». Крім військової служби їх викликали для сторожі, охорони кордонів, а також для лагодження куренів у Січі, спорудження артилерійських або інших будівель та т. ін. На Січі, якщо йшлося про термінову оборонну війну, наприклад, треба було відбити напад ворога, відбити у нього ясир (здобич), козаки збиралися у похід швидко, стрімко кидалися на ворога, ішли в бій мужньо, не жалкуючи ні сил, ні життя, і потім так само швидко поверталися у Січ. Якщо ж йшлося про наступальний похід, особливо великий, грандіозних розмірів, то запорозькі козаки залучали до нього, крім сиднюків, ще й малоросійських козаків. Тоді посланці від запорозької старшини вирушали до українських міст і вербували охочих до воєнного походу: такі вербувальники, звичайно, вибирали базарні чи ярмаркові дні, входили в натовпи, вилазили на вози й голосно кричали: «Хто хоче за християнську віру бути посадженим на палю, хто хоче бути четвертованим, колосованим, хто готовий зазнати всіляких мук за святий хрест, хто не боїться смерті - приставай до нас! Не треба боятися смерті: від неї не вбережешся. Таке козацьке життя!». Потрібно думати, що Єлисаветградські ярмарки також чули такі оголошення 1768 року, коли розпочиналася

«чергова» російсько - турецька війна. Зібравши якомога більше охочих у похід, запорозька старшина розпочинала велику раду. На раді старшини розповідали «славному низовому товариству» про мету скликали ради і про загальний план війни, далі розпускали всіх на кілька днів по куренях, зимівках, слободах і бурдюгах, аби вони запаслися всім необхідним для тривалого походу, продовольчою «харчею» (звичайно кожен брав з собою кілька горщиків тетері, толокна, тобто круто звареної каші, та пастерми, тобто висушеної і пров'яленої на сонці баранини), бойовою зброєю, важкими возами, сильними кіньми, й після цього оголошувався похід. А у похід козакам вирушати доводилось досить-таки частенько. Адже ворогів вистачало. Ви знаєте, що бойові дії велись і на території сучасної Кіровоградщини.

В кінці XVI - першій половині XVII ст. райони Інгулу й Інгульця стають ареною збройної боротьби між повсталими козаками і польсько-шляхетськими військами. У жовтні 1625 року біля села Табурище (сучасне місто Світловодськ) стався запеклий бій між запорожцями на чолі з гетьманом М. Жмайлом і польською армією Конецьпольського.

Вперті бої селянсько-козацьких повстанських загонів з польською шляхтою відбувалися також в цих районах у 1637-1638 р. У серпні 1637 р. в Крилові та його околицях діяли загони на чолі з П.М. Бутом (Павлюком).

Вже на початку Визвольної війни 1648-1654 р. у північно-східних районах Кіровоградщини сталися перші битви козацько-селянських загонів проти польської шляхти. Весною 1648 року в урочищі Жовтих Водах (за 45 км від сучасної Олександрії) загони Б.Хмельницького розгромили авангард польських військ, направлений для придушення повстання. Наступного дня біля Княжих Байраків (поблизу сіл Попель -настого і Григорівни Олександрійського району у полон до козаків потрапили рештки польських військ. Після цієї перемоги з Крилова та навколишніх міст і сіл до загонів Б.Хмельницького приєдналися близько двох тисяч повсталих селян і міщан.

Запорозькі козаки не раз громили і татарські орди на Південному Бузі, Синюсі, Інгулі та Ташлику. Так, у липні 1661 року шлях татарам перетяли загони кошового отамана І. Сірка, які виступили з Торговиці на Буг. Через два роки у районі Крилова, в урочищі Цибульнику, запорожці знищили десятитисячну орду кримських татар і ногайців, закликану на Україну гетьманом П.Тетерею. Козаки визволили тоді близько 4 тисяч полонених. 1664 року козаки, базуючись в районі Торговиці (знову під проводом І.Сірка) та на Побужжі, забезпечили оборону цих територій від об'єднаних польсько-татарських військ. Значної поразки завдали вони татарам і в 1668 році на Тясьмині.

На території сучасної Кіровоградщини запорозькі зимівники виникали вже з другої половини XVI ст. Перші з них з'явились на території де згодом буде побудована фортеця Св. Єлисавети. Подібні зимівники облаштовуються і в інших місцях, наприклад на місці сучасної Онуфріївки виник зимівник козака Онуфрієнка.

У XVII ст. процес виникнення зимівників продовжувався. В середині XVII ст. на місці сучасної Великої Андрусівки Світловодського району існував багатий зимівник запорожця Андруся, а також на сучасній території села Зеленого, Петрівського району також виник подібний зимівник. Крім того, вже з XVII ст на сучасній Кіровоградщині існували Зозулівський зимівник та Совиний хутір (в районі сучасного селища Молодіжного Долинського району), а також зимівник на місці сучасної Олексіївни, Бобринецького району. Підкреслюємо, це лише достеменно відомі зимівники, а скільки десятків, а можливо, й сотень їх до сьогоднішнього дня невідомі ні історикам, ні тим, хто цікавиться запорозькою старовиною. Але, на жаль, історичних джерел з цього приводу обмаль. Головним же джерелом у такому випадку можна вважати лише людську пам'ять.

Отже, землі заселялись. Але, як відзначає більшість дослідників

козацької історії, колонізувались землі вкрай мало, що і дало можливість деяким історикам пізніше говорити про якусь особливу, «цивілізаторську» місію, щодо земель Січі, шляхетської Польщі та царської Росії. Це ж, якимось чином сприяло і тому, що у 1709 році військом Петра І порівняно легко було зруйнувати укріплення Старої (Чортомлицької) Січі. І кошем запорозьким були зроблені певні висновки з минулих прорахунків. Та й час вимагав свого. За часів існування Нової Січі вже набагато більше уваги приділялось адміністративному управлінню та колонізації власних земель.

ПРАВОСЛАВНА - ПРЕДКІВСЬКА ВІРА.

Козацтво, у всі часи свого існування, відзначалося глибокою релігійністю і щирою, далекою від будь-якого святенництва, побожністю. Захист віри предків і православної церкви становив основу ледве не всього життя козаків. Яворницький писав: «Народ козацький з давніх часів, «не нарушимо» тримаючись православної віри, ніколи не вагався іновір'ям; разом із Богданом Хмельницьким почав він війну «оприч прав і вольностей войсковых, за веру святую православную», а після її закінчення лише задля «единоверия православного» під «протекцією государства московскаго удался». Саме тому П. Орлик, приймаючи гетьманську булаву, зобов'язувався дбати і твердо наполягати на тому, щоб «никакое иноверие в Малую Россію ни от кого не било впроважено». Саме тому козаки не скупились ні тоді, коли справа йшла про будівництво храмів, ні тоді, коли питання стояло про їх благоустрій.

Дбаючи про благочестя й чистоту своїх храмів і православної предківської віри, козаки приймали урочисту присягу — не приймати до себе нікого, крім православного люду. А прибульців інших націй та релігій допускати до себе лише після прийняття ними в усій повноті вчення православної християнської церкви. Хоч і кажуть, що євреям же та розкольникам взагалі заборонялось жити як у Січі, так і в зимівниках козацьких вольностей, але з кожних правил – були винятки. Ми знаємо і підтверджено історичними документами, що козацькому війську було багато представників інших національностей. До розкольників козаки зараховували, з одного боку, своїх соратників, яких вони вважали прихильниками несвідомої лжевіри, а з другого, боку розкольників, що селилися у форштадтах фортеці святої Єлисавети, що поклала початок обласному центру, та в поселеннях Злинці, Клинцях, Каліновці, Красному Ярі, Знам'янці, Плоскому тощо, багато було іншомовного люду. В той же час, розкольники так тривожили запорозьких козаків, що 1767 р. козаки через своїх депутатів просили російський

уряд забрати їх від російських кордонів; «понеже в войску низовому, по жительству их, на границах, устав иноверным не быть и не жить». Але згадане прохання зосталось, звичайно ж, без позитивної відповіді. Час був такий, що умови диктував той, хто сильніше. Сильнішою ж тоді була Російська імперія.

Щодо ревності козаків до православного віросповідання, то тут потрібно зазначити, що віра, релігія та її установи (храми, монастирі тощо) давали запорожцям не лише духовну втіху. Скажімо, монастирі використовувались козаками і як шпиталі для поранених, навіть як богадільні для січовиків похилого віку. Між селами Антонівка (нині Долинського району) і Жовтневе (колишня Ворошилівка) сучасного Устинівського району діяв козацький монастир з собором. Потім, на цьому місці довго існувало козацьке село Монастирище. Що ж, вельми можливо. Запорожець, бачачи неминуче наближення старості й відчуваючи себе вже нездатним ні до війни, ні до праці у зимівнику, ні до гулящого життя, нерідко йшов у ченці у який-небудь ближчий чи дальший монастир і там доживав останні дні свого життя.

Переважно запорожець покидав Січ раптово, без жодного розголосу; ніхто не знав, коли й куди він зникав, і лише випадково відкривали якогось схимника у пустелі, в лісі, або в берегових печерах. Він харчувався там лише проскурою, вправлявся у постах і молитвах, мужньо зносив фізичні злигодні, а потім помирав, і в його криївці знаходили атестат, виданий йому запорозьким кошем за участь у яких походах, проти неприятелів.

Та часом цей відхід у ченці справлявся урочисто, на виду у всіх; і супроводжувався гомеричними веселощами й грандіозною пиятикою. Це називали «прощанням козака зі світом». У такому випадку старий запорожець, що вирушав у монастир «спасатися», одягався у найдорожчий одяг, чіпляв блискучу зброю, набивав усі свої кишені та шкіряний черес щирими золотими, наймав різних музик, накуповував цілі бочки «п'яного зілля», а до того «зілля» повні вози усілякої їжі й вирушав у монастир «спасатися». Музики витинали «веселої», й товариство вирушало в путь. Тут кожен, хто спеціально, чи випадково виявляв бажання проводжати прощальника до монастиря, пив, їв і танцював, а попереду всіх на чудовому бойовому коні мчав прощальний «сивовусий»; нерідко й він сходив з коня, пив, їв і кидався навприсядки. Всіх зустрічних запрошував до гурту, частував напоями й пропонував перекусити. А як побачить на своєму шляху віз горшків, неодмінно підлетить до нього, перекине догори колесами, а все веселе

товариство підбігає до горшків, танцює по них і топче. За всі збитки платить потерпілим золотими, розкидаючи їх навколо себе жменями. Так дістається він зі своїм товариством до самого монастиря; тут товариство зупиняється біля стін святої обителі, а сам прощальник вклоняється людові на всі чотири сторони, просить у всіх прощання, по-братськи обіймається з кожним, далі підходить до воріт монастиря і стукає.

Тоді ворота відчиняли і прощальника впускали в обитель, а все його веселе товариство з музиками, горілками, нивам» й медами залишалося біля стін монастиря. А в той час прощальник, сховавшись за монастирською стіною, знімав з себе черес з рештою червінців, скидав дорогий одяг, одягав власяницю і розпочинав важкий, але давно бажаний шлях до спасіння.

Звичайно, не всі зі старих запорожців закінчували своє життя в монастирях: більшість умирала там, де жила, причому, якщо козак умирав у Січі, його ховали на спеціально відведеному біля кожної Січі цвинтарі; якщо він умирав у зимівнику чи бурдюзі, його ховали деінебудь на схилі глибокої балки, біля гирла ріки, біля мальовничого озера чи серед відкритого високого степу. Над могилою померлого нерідко насипали високий курган «для пам'яті знатної людини».

Померлих ховали в повному козацькому вбранні, шапці та при зброї: в труну часом ставили карафку горілки, і череп'яну люльку, приказуючи при цьому: «А нумо, товариші, поставим йому пляшку горілки у голови, бо покійничок любив-таки її». На могилі ставили кам'яного хреста, нерідко витесаного самим покійником ще за життя, на хресті робили відповідний напис і виставляли білий прапор на знак бездоганної чистоти померлого лицаря. Залишилось лише додати, що чимало таких козацьких могил є і на нашій Кіровоградщині.

Хоча переважно козаки гинули в боях, на морі чи на суходолі, під час походів проти неприятелів. Тоді, ясна річ, козак складав свою «голівоньку» де доведеться. Якщо траплялися при цьому товариші, вони нашвидкуруч викопували могилу шаблями, землю з неї вибирали полами чи шапками й ховали померлого товариша. Якщо ж козак помирав сам, то його кості «спочивали» зовсім без поховання.

Були у нашому краї і храми козацькі. Про один з них знаходимо відомості в «Історії запорозьких козаків» Д.Яворницького. Він пише: «В урочищі Лелековці запорожця Лелеки, теперішньому селі Лелековці (зараз у Кіровограді), названої (Херсонської) губернії та (Елисаветградського) повіту, перша церква заснована у ім'я св. Трійці у 1766 р., як це видно зі слів, що вирізані на дубових одвірках дверей храму».

Ще одна, достеменно відома, запорозька Церква була побудована у селі Коротяки (Перепелицине) сучасного Бобринецького району Кіровоградщини, запорожцем Перепелицею. Про це є відомості у праці П.З.Рябкова «Музейна справа у Зінов'євську (Елисаветграді) та його окрузі колись і тепер (1883-1924 рр.)». Рукопис цієї роботи знаходиться у фондах Кіровоградського краєзнавчого музею.

За Нової Січі кількість козаків значно збільшилось, і становило, ймовірно, близько 200 тисяч чоловік. У зв'язку з цим ускладнилося й управління краєм - відбувся поділ його на вісім паланок (округів). Північна частина трьох з яких лежала на сучасній території Кіровоградщини, що ми вам розповідали раніше. Це були Буго-гардівська, Інгульська та Козацька паланки.

В сільському господарстві Січі, як і раніше, панівні позиції належали зимівникам старшини й заможним козакам. Відбулися значні зміни і у структурі господарства. Якщо раніше, у XVI - XVII ст.. головними господарськими заняттями козаків у зимівниках були промисли, передусім рибальство, скотарство, бджільництво, скотарство, конярство, гончарство, торгівля, вівчарство тощо. Набули подальшого розвитку промисли і почало успішно розвивалися землеробство якого раніше майже не було, але про це ми напишемо трохи пізніше.

Особливою повагою у козаків користуються християнські свята Покрови Пресвятої Богородиці та Миколи Чудотворця. Пресвята Богородиця здавна вважалася заступницею російської землі, а Покров Божої Матері був символом її заступництва і допомоги. Тому свято Покрови у козаків вважається найголовнішим. Святитель Микола Чудотворець - покровитель всіх мандрівних - супроводжував козакам у військових походах.

Християнство на Єлисаветградську землю прийшло разом з Андрієм Первозванним, через 40 років після народження Ісуса Христа. Цікавий той факт, що наші предки-козаки свято Різдва Христового почали відзначати на 1000 років раніше, ніж у Києві. Відомо, що Святки тривають з 7 по 19 січня (за новим стилем).

Святки відзначалися приблизно однаково по всій Єлисаветградській землі. У поселеннях і хуторах вводилася заборона на роботу і дотримувалася - суворо. Люди ходили один до одного в гості, каталися на санях, влаштовували молодіжні гуляння. У багатьох поселеннях були популярні кулачні бої, так звані «навкулачки». Утворився цілий пласт прислів'їв, приказок і загадок, пов'язаних з кулачним боєм. У кулачного бійця високо цінувалася не тільки сила: «Богатирська рука одного разу б'є», але і швидкість і спритність: «То

не козак, шо поборів, а тієї, шо вивернувши». Визначальна роль відводилася мужності і хоробрості бійців: «Бій - відвагу любить», «Назад - тільки раки лазять». Важливе значення надавалося дотриманню правил бою: «Не тієї праві, хто сильніше, а той, хто чесніше». Зазвичай кулачні бої велися «по справедливості», при цьому осуджувалося явне порушення правил ведення сутички або провокування бійки: «Хто бійку затіває, той частіше битим буває».

У ході кулачного бою козаки освоювали прийоми колективної взаємодії з ведення бою. Ефективність такого підходу виразилася в приказці: «Гуртом і батька добре бити».

Один із прийомів ведення кулачного бою, пов'язаний з груповими діями бійців, знайшов відображення у загадці: «Стали хлопці в ряд, проходять не велять». Відгадка - тин. Тин тут асоціюється зі стінкою - особливою побудовою кулачних бійців, при якому вони перебувають у бойовій стійці, розташовуючись в одну шеренгу і ставши щільно один до одного.

Слід зазначити, що ці кулачні бої не несли особливої агресивності до суперника. Після закінчення бою зазвичай влаштовувалося спільне застілля, під час якого учасники обговорювали хід бою, прийоми ведення сутички, характеризували бійців по виявленим здібностям. Це сприяло з'ясуванню окремих моментів і розбору всього колективного поєдинку. Обговорювали помічені недоліки, тактичні удачі.

Отже, після гуляння на Різдво зазвичай за стіл сідали всією сім'єю. Стіл намагалися робити рясним, обов'язково готувалася кутя - розсипчаста каша з пшениці, або рису з сухофруктами; під миску підстилали солому, щоб був хороший врожай. У різдвяний ранок хлопчики, юнаки та молоді чоловіки ходили по хатах і співали «Різдво Твоє, Христе Боже наш» і «Многая літа». У деяких поселеннях ходили з вертепом чи робили Різдвяну зірку зі вставленою всередину свічкою і так обходили будинки.

Водохресним Святвечором святки закінчувалися. Всі сідали вечеряти. Господар виходив на ганок і говорив, підкидаючи вгору ложку куті: «Мороз, Мороз, іди до нас кутю їсти, та не поморозь наших телят, ягнят, лошат». Вважалося, що таким чином домашні тварини будуть надійно захищені від холоду.

Кутя - поминальна їжа, з'являлася у Водохресний святвечір не випадково. Таким чином ніби поминали минуле, вмираючий рік і померлих предків. Вважалося, що якщо в поворотні моменти року душі померлих предків як слід задобрити, то вони допоможуть у наступаю-

чому році забезпечити хороший врожай і добробут сім'ї ...

Центральним дійством свята Хрещення було водосвяття і обряди, пов'язані з водохресною водою. Водосвяття відбувалося на річці на світанку. На річці робили йордань: вирубували ополонку у формі хреста. Тут же встановлювали крижаний хрест, який поливали червоним буряковим квасом. Сюди йшли з хресним ходом, святили воду.

Велике освячення води трапляється тільки на Водохреща, один раз на рік. Освячена вода називається у церкві - святочною. Святу воду зберігають увесь рік. Як кажуть православні священики, в цей день навіть вода з-під крана або з будь-якого природного джерела має однакову духовну дію. Водохрещем завершувалося святочними веселощами.

Протягом усіх Святок, але особливо в ніч під Різдво, Новий рік і Хрещення, дівчата ворожили, намагаючись дізнатися, чи вийдуть вони в цьому році заміж, яким буде чоловік, свекруха.

Широко і весело проводжали зиму на Масляну. Це свято було дуже популярне і в поселеннях, і в містах, і селищах і тривало весь тиждень, який в народі так і називалася - олійною.

Перший день - зустріч Масляної;

Другий - в'язання колодок;

Третій, як правило з четверга, починалися прощені дні, що закінчуються прощеним Воскресінням. У цей тиждень всі ходили один до одного в гості, каталися з крижаних гір, спалювали опудала.

Обов'язковими стравами були вареники з сиром, млинці і яєчня чи яйця. Популярний був лапшевник. Особливо рясною була вечеря в останній день Масляної – бо на наступний день починався Великий піст, який тривав сім тижнів. Великий піст - період фізичного і духовного очищення перед Світлим Христовим Воскресінням, перед Великоднем. У козаків це свято називали «Великдень». Великдень - світле і урочисте свято оновлення. У цей день прагнули надіти все нове. Навіть сонце радіє, грає новими фарбами. Готували святкове частування, смажили порося, пекли паски. Яйця фарбували в різні кольори: червоний колір символізував кров, вогонь, сонце, блакитний - небо, воду, зелений - траву, рослинність. У деяких поселеннях завдавали геометричний малюнок - писанки. А обрядовий хліб – «паска» був справжнім витвором мистецтва. Старалися, щоб він був високим, «голову» такого хліба прикрашали шишками, квітами, фігурками птахів, хрестами, змащували яєчним білком, посипали кольоровим пшоном. Натюрморт Великодня був прекрасною ілюстрацією міфологічних уявлень наших предків: хліб - дерево життя,

порося - символ родючості, яйце - початок життя, життєва енергія. Повернувшись з церкви після освячення обрядової їжі, вмивалися водою, в якій знаходилася червона "писанка", щоб бути гарним і здоровим. Розговляються яйцем і паскою. Ними ж обдаровували жебраків, обмінювалися з родичами та сусідами.

Дуже насиченою була ігрова, розважальна сторона свята: водіння хороводів, ігор з крашанками, у кожному поселені влаштовували гойдалки, каруселі. Катання на гойдалках мало обрядове значення - воно повинне було стимулювати ріст усього живого. Завершувався Великдень - Червоною Гіркою, або Проводами, через тиждень після пасхального неділі. Це був «батьківський день», поминання покійних.

Ставлення до предків - показник морального стану суспільства, людей, тому на Єлисаветградщині до предків завжди ставилися з глибокою повагою. У цей день в поселеннях, йшли на цвинтар, в'язали на хрестах хустинки і рушники, влаштовували поминальну тризну, роздавали «на помин» їжу та солодощі. Козакам притаманні щедрість, чесність, безкорисливість, постійність у дружбі, любов до свободи, повага до старших, простота, гостинність.

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ КОЗАКІВ З РОСІЙСЬКИМ УРЯДОМ.

Правові відносини козацтва до російського уряду були унормовані в умові, яку було підписано літом 1734 року у Лубнах. Запорожці визнали себе підданими російської цариці, дістали свої землі, право жити за своїми старими законами-звичаями і підкорялися російському урядові, останній, приймаючи запорожців у 1734 році в царське підданство, обіцяв забезпечити їм спокійне володіння «Вольностями Війська Запорозького», до яких, як невід'ємна складова частина, увійшла сучасна територія нашого краю. Але уряд імперії дуже рано почав порушувати споконвічні права запорожців. І насамперед - на незайманості запорозьких володінь. Справа стояла навіть таким чином, що один з дослідників козацтва (А. Шиманов у 1888 р.) назвав останні десятиліття існування Запорожжя його «передсмертною поземельною боротьбою».

Вже в кінці XVII ст. московський уряд дуже докучав запорожцям тим, що будував свої укріплені пункти на їхніх землях та тримав там свої залоги. Та це не йшло майже ні в яке порівняння з тим, що відбувалося за останньої (Нової) Січі.

Легковажна «Єлизавета» була гідною донькою Петра Великого, тож у своїй політиці щодо автономій козацької України, вдаючись до

певного загальмовування інкорпораційних процесів в 40-х рр. XVIII ст. вона просто готувала ґрунт для нового інкорпораційного наступу, який її уряд розпочав у 50-х рр. XVIII ст. Наведемо кілька прикладів. Єлизаветинський уряд йшов на відновлення інституту гетьманства, але одночасно відмовлявся затвердити кодифікацію українських законів – «Права, за якими судиться малоросійський народ» та вдавався до скасування у 1754 р. митного кордону між Гетьманщиною і великоросійськими губерніями. Вдало відзначаючи в такий спосіб, на думку С.М.Соловйова, 100-річчя з часу приєднання «Малоросії до Московії» Імператриця відкидала надто рішучі проекти київського генерал-губернатора Леонтьєва щодо реорганізації Війська Запорізького низового за зразком донської козаччини у 40-х рр. XVIII ст. з тим, аби 1753 року власним розпорядженням спробувати скасувати процедуру виборності січової старшини та санкціонувати урядову колонізацію Запорізьких «Вольностей».

Подібним чином Єлизавета діяла й у слобідських полках. На початку свого царювання, йдучи назустріч проханням слобідської старшини, Єлизавета Петрівна вдалась до часткового перегляду реформ своєї попередниці. Згідно з царською грамотою слобідським полкам від 28 листопада 1743 р., частина запроваджень князя О.Шаховського підлягали скасуванню. Зокрема, Канцелярія комісії слобідських полків припиняла свою діяльність, а полки знов переходили до ведення Військової колегії. Одночасно проголошувалось підтвердження козацьких привілеїв «черкаської обидності» і відновлювалась стара система комплектування козацьких полків. Значно зменшувалась (до чотирьох полків) кількість розташованих на Слобідській Україні царських військ, від козаків більше не вимагалась поштова повинність, нарешті підлягало скасуванню найогидніше для козацького серця запровадження доби імператриці Анни Іоанівни – драгунський полк. Колишні драгуни, могли знов стати козаками та відбувати більш звичну для них козацьку службу.

Здійснюючи ці «блага» уряд Єлизавети Петрівни, однак не збирався повністю зводити нанівець усі інтеграційні кроки своїх попередників. Так, вдаючись до певних соціально-економічних поступок козацтву, Петербург залишав беззмінним розповсюдження на слобідських козаків дії імперського законодавства, підтвердивши існування полкових канцелярій.

Якщо на початку XVIII ст., за Мазепи, запорозьке січове товариство жило на самій периферії заселених областей, то тепер густо населені землі зовсім близько присунулись до його кордонів. Польська Україна, Слобожанщина, Гетьманщина тісним півколом облягали Вольності з заходу, півночі й північного заходу. При цьому на навколишніх землях вже явно відчувалося бажання поширення - далі (на

запорозькі землі тобто) колонізаційного руху. А землі Запорожжя, звичайно ж, являли з цього приводу велику принаду. Та й сам російський уряд постійно носився з різноманітними планами будування укріплених ліній і окремих фортець на Вольностях. І запорозьке товариство вірно розуміло цю ситуацію, вона була не в їх користь. Козаки почали заселяти навколишні землі - самі. Праця козаків давала відчутні результати. Як гриби після дощу на просторах «Вольностей Війська Запорозького» почали виникати нові зимівники, про які ми писали раніше.

Уже на початку XVIII ст., на землях Кіровоградщини козацькі зимівники існували на місцях сучасних населених пунктів:

Аджамка (Кіровоградського району);
Нова Прага (Олександрійського району);
Гайворона (села Гайворон, Струнькове, Ташлик);
Новомиргорода, Протопопівки (Олександрійського району);
Верблюжки (Новгородківського району) та самої Новгородки;
Бобринця, Новоукраїнки, Олександрії (Кіровоградського району);
Коробчине (Новомиргородського району);
Рівне (Новоукраїнського райну);
Іванківці (Знам'янського району);
Єлисаветградка (Олександрійського району);
Федірки (Світловодського району);
Добрянка (Вільшанського району) та сама Вільшанка.

Сільськогосподарську продукцію власники зимівників в основному вивозили на продаж, крім Січі, на Лівобережну і Правобережну Україну, а також у Великоросію, Крим, Польщу і т. д. Запорозьких коней, наприклад, постачали - пруській кавалерії.

Взагалі козацьке господарство було значною мірою спрямоване на товарне виробництво зерна для Європи. Та це й не дивно, адже розвиток міст і зростання населення на Заході піднесли попит на хліб, що почасти стимулювало козацьку колонізацію незаселених або малозаселених земель та переорієнтацію його на зернове виробництво. І хліборобство у козаків розвинулось настільки добре, що Майерберг (посол цісаря Леопольда I при московському дворі), побачивши такий стан справ, щиро вважав, що козаки «первісно були хліборобами».

Все це свідчить про розвиток в Україні ринкових, буржуазних відносин, тобто, про економіку європейського типу. Про це ж свідчить і розквіт гуртової торгівлі (чумакування) та те, що робочу силу великих зимівників становили наймити.

За кілька десятків років наш край почав помітно змінювати своє обличчя. Він почав обертатися в «козацьку країну» осілої хліборобської культури з вільним селянським населенням. І тому не дивно, що саме на Запорожжі, де ніколи не було кріпацтва, уперше в Європі

склалася прогресивна форма багатогалузевого господарства фермерського типу - запорозький зимівник.

Земля вважалася власністю всього Запорозького війська, а Кіш відводив її власникам зимівників і слобідським громадам. Населення як зимівників, так і слобод поділялось на козаків та посполитих. Головною повинністю козаків була військова служба на власний кошт. Крім того, на козаків поширювалась повинність «постою» війська і деякі грошові податки. Цікаво, що одружені козаки податків платили більше, ніж холостяки. Наприклад, «подимний» податок (1 крб. до 1753 року, потім - 1,5 крб.) вони повинні були сплачувати нарівні з посполитими[1].

Посполитих було звільнено від військової служби, але натомість вони відбували багато інших повинностей на користь Війська й сплачували основні грошові податки. Потрібно зазначити, що саме посполиті (селяни) становили найчисленнішу категорію Колоністів запорозьких Вольностей. Вони переселялися в основному з Гетьманщини, Слобідської і Польської України. А зважаючи на те, що з усіх цих областей легальне переселення було дуже утруднене, майже неможливе, то переселенці звичайно просто тікали зі своїх рідних сіл. При цьому, чим тяжчою ставала панщина у сусідніх краях, тим більший потік утікачів шукав собі щастя-долі на вільних козацьких землях. Та це й не дивно, (повторюємо), кріпацтва на Запорожжі не існувало, а бажання працювати на себе та на свою родину, було споконвічним (можливо й досі нездійсненним) прагненням селянина.

Козаки й посполиті на землях Запорозької Січі не були замкнутими станами. Посполиті могли вступати до козацтва, а зубожілі козаки - переходити в розряд посполитих. Такі переходи, однак, регулював Кіш. Зацікавлений у збільшенні війська, він, в окремі періоди, наприклад, під час воєн затримував перехід у посполиті.

І праця цих десятків (а можливо і сотень) тисяч трудівників давала свої позитивні наслідки. М.Аркас у своїй «Історії України-Русі» пише: «І через кілька вже років степів Запорозьких не можна було впізнати: де колись висока тирса хвилювала на пекучому сонці, тепер простелялися розкішні лани, поорана віковічна цілина давала великі врожаї, і навіть склалася у козаків така приказка: «Як був кошовий Лантух (у 1750 р.), не було чого всипати в лантух, а як став кошовим Калниш, то з'явилися паляниця й корж і книш». Щодо приказки, то до наших днів вона дещо трансформувалася, і до нас дійшла у вигляді: «Як був кошовим Лантух, то не було хліба й для мух, а як став кошовим Калниш, то лежав на столі цілий книш».

1 Карпов В.Е. Біля витоків козацтва. Кіровоград. 2011. 704 с.

А що стосується натяку (за принципом «Сказка ложь, да в ней намек»), то дійсно, якщо в 50-і роки (XVIII ст.) козакам ще не вистачало власного хліба і вони закуповували його в інших місцях, а наприкінці 60-х років вони вже повністю забезпечували свої потреби, та ще й, крім того, самі вивозили його до Криму, Польщі й, навіть, постачали хлібом російську армію. От тут уже воістину як у тій казці - «Битий - небитого везе».

Як колонізатор особливо відзначився щойно згаданий Петро Калнишевський (1691-1803 р.), останній кошовий отаман (1762, 1765 1775 роки) Запорожжя. Він був надзвичайно заможною людиною для свого часу, причому значна частина його збіжжя приводилась на землі Кіровоградщини. Про це говорить, зокрема, факт, який наводить у своїх спогадах Яр Славутич. Він пише, що неподалік від його рідного села (Гуріївка Долинського району) існував великий зимівник, що так і називався «Калнишевський».

За роки перебування П. Калнишевського на посаді кошового отамана селяни - утікачі часто не записувались до реєстру Коша, а їм наділялась земля для ведення господарства. Таким чином, з одного боку — заселялись саме пустуючі землі, тобто, велась планомірна колонізація, а з іншого боку - нерідко заселялись спірні (прикордонні) землі, на які зазіхали Польща та Росія. Саме завдяки такій земельній політиці Коша у XVIII столітті, зокрема, і на території сучасної Кіровоградщини почався могутній зріст кількості зимівників, а пізніш і слобод. При цьому потрібно зауважити, що; як і раніш, частина хуторів виникала спонтанно. У трьох згаданих паланках (Буго-гардівській, Кодацькій та Інгульській) в останні роки існування Січі було близько 1,5 тис, зимівників. З них на сучасну територію Кіровоградщини, ймовірно, приходиться від 100 до 400 (в різні роки, в залежності від багатьох обставин) зимівників. У всякому разі існують дані, що на 1775 рік лише на правому березі «Вольностей Війська Запорозького» було 763 зимівника, де мешкало 8634 січовики.

Поліпшення господарських відносин вело до поліпшення торговельних і економічних зв'язків. В останні десятиліття свого існування Запорожжя не лише позбулося економічної залежності від Росії, а й стало серйозно конкурувати з нею на півдні. Відбулося значне поліпшення торговельних зв'язків Запорожжя з Кримом, Польщею, Волощиною. Все це, звичайно ж, давало неабиякі прибутки січовому товариству. І війни не могли завадити розвитку господарських зв'язків Січі з сусідніми краями. Відомо, що до Криму збіжжя вивозили навіть під

час війни 1768—1774 років.

Все це не могло не турбувати царський уряд. Адже він в цьому районі втрачав контроль над економікою. А відомо, що економічна незалежність рано чи пізно призводить до незалежності політичної. Зважаючи на це, уряд Московщини, ще за імператриці Єлисавети Петрівни розпочав великий, але поки що прихований наступ на Запорізьку Січ.

Першим етапом цього наступу було будівництво фортець. Відразу після переходу запорожців у російське підданство поставлено було військову залогу зовсім близько від самої Січі. Зроблено було це під приводом допомоги в обороні проти татар. Наступним етапом було будівництво у 50-х роках нових укріплень (фортець, форпостів, шанців) на заході запорозьких кордонів, понад річками Бугом і Синюхою. Таким чином виникають зокрема фортеці Архангельська (нині Новоархангельськ), у Давидовці (Петроострів), шанці в Глинському, Крилові, Цибулевому та ін.

Отже, в самому серці запорозьких вольностей повстала лінія російських фортець з постійною військовою залогою. Все це у повсякденні, звичайно ж, вело до найрізноманітніших невигідностей. Запорожці скаржились: «Від віку ніяких городів у пущі нашій військовій ніхто не ставив, так і тепер ми, все військо запорозьке - низове, верхове, дніпрове, кошове і що перебуває по лугах, полях паланках і в усіх урочищах дніпрових і польових... городів... ставити не дозволимо...». Та що могло вдіяти січове товариство, якщо часи були не ті. Сила вже була не на їх боці.

Чутки про сутички між сербами-поселенцями й запорожцями, звичайно ж, доходили і до російського уряду. І монарше невдоволення, само собою, випало не на долю новопоселенців. Крім того, скарги на запорожців йшли і від польського уряду, який звинувачував січовиків у підтримці гайдамацького руху на Україні. І врешті-решт, ці події відбувались вже у правління імператриці Катерини II, з її політикою скасування всіх автономних областей у межах імперії й переведення їх на рівень звичайних провінцій. А якщо взяти до уваги прагнення економічної (а у перспективі і політичної) незалежності Запорожжя, то стає зрозумілим, що доля його була однозначно вирішена Ще задовго до фатального 1775 р. Та й справді, існування цієї народоправної, демократичної козацької республіки, з вільним козацьким населенням було занадто різким контрастом супроти російського абсолютизму, опертого на поліцейсько-бюрократичну систему й закріпачення селянських мас поміщиками, щоб така автономна республіка могла довго утриматись. Та до пори козаки на цих землях. для Росії були край необхідні. Але часи міняються... І коли стало цілком зрозумілим, що політика утисків (фортеці, заселення земель, митниці тощо), все ж

таки не дає відчутних результатів, то тоді було проведено варварську акцію. Січ була по-зрадницькому захоплена і брутально знищена.

У 1774 році закінчилась «чергова» російсько-турецька війна (1768 — 1774), внаслідок якої Росія здобула вихід до Чорного Моря. Тоді ж зменшилася небезпека турецько-татарських наскоків, а нові кордони пролягли далеко на південь від Запорозької Січі. Завдяки новим придбанням імперії на півдні, у причорноморських степах, зміцнилась влада царизму на Україні. Все це разом узяте, стало поштовхом для царизму у практичній реалізації смертного вироку Запорожжю. Причому у згаданій війні з Туреччиною далеко не остання роль належала запорозькому війську. І все ж, у вищих урядових колах Росії стали вважати, що Запоріжжя вже втратило своє значення форпоста в боротьбі з турецько-татарською агресією, а запорозькі козаки не становлять цінності як військова сила. І хоча подальші події показали, що це було помилкою, але операцію по ліквідації Запороз. Січі - проведено.

У похід на запорізьке козацтво царські війська виступили 25 травня 1775 року. Для операції були використані збройні сили, що поверталися з війни. Це були 8 полків регулярної кавалерії, 20 гусарських і 17 пікінерських ескадронів, 10 піхотних регулярних і 13 донських козацьких полків із значним артилерійським парком, загальною кількістю понад сто тисяч чоловік. Командував тими численними силами генерал-поручик Петро Аврамович Текелій (Текеллі), виходець з сербського дворянського роду, колишній австрійський офіцер, друг і родич Хорвата — правителя Нової Сербії, типовий ландскнехт.

Текелій поділив своє військо, сконцентроване біля фортеці Святої Єлисавети (сучасний Кіровоград), на 5 частин. Найбільший загін, під проводом самого генерал-поручика мав атакувати Січ - запорозьку столицю. Інші загони мали наказ наступати на паланки одночасно з кількох напрямків. До речі, до одного із з'єднань, що рушило від річки Сугоклеї-Камишеватої до гирла Домоткані, входило 11 ескадронів Єлисаветградського пікінерного полку. 04 червня війська підійшли до Січі: опору не зустрічалось ніде. Певною мірою завдяки раптовості нападу, а також нечисленності січової залоги. Більша частина козаків на той час розійшлася по зимівниках або подалася на промисли. Січ охоронялася 20-ма невеликими гарматами та тритисячним гарнізоном (за іншими даними — десятитисячним). Залоги в паланках були ще слабкішими. Зимівники не охоронялися зовсім. Та й хто мав лиху гадку, адже позаду було шість років спільних з російськими військами бойових дій.

Переважна частина рядового козацтва, наявна в той час у Січі, мала намір вступити в боротьбу з царськими військами. Але старшинська рада, зважаючи на перевагу царських військ, доклавши чимало зусиль, все ж переконала козаків уникнути кровопролиття. І 5 червня

війська Текелія зайняли Січ майже без опору.

Окуповану територію «Вольностей...» було поділено на «уезды». Частина старшини зберегла свої маєтки (зимівники), проте основна маса козаків була позбавлена прав не закріпаченого землероба або ремісника. На базі зимівників та інших поселень почали створювати державні слободи, жителі яких переводилися у стан військових поселенців, пікінерів та ін. Вони мешкали вже на казенних землях і мали поставляти певну кількість солдатів до царської кінноти. Потім їх зрівняли з державними селянами, обкладаючи тяжкими податками (поземельний «оклад», подушний податок тощо), примушуючи на свої кошти утримувати сільську адміністрацію, а також виконувати шляхові та багато інших повинностей.

Отже - Січ ліквідовано. Але Січ жива! Жива Січ в легендах, переказах, думах, в піснях народних. До речі, у багатьох історичних народних піснях йдеться про події часів Козаччини саме у нашому краї. Це такі пісні, як «Ой над Бугом над річкою», «Ой за річкою та й за Синюхою», «В одно врем'я під Єлисаветом много орлів ізліталось» тощо.

Жива Січ і в пам'яті народній, про що свідчать нещодавні події, пов'язані із святкуванням 500-ліття виникнення козацтва на Україні та 300-ліття з дня народження останнього кошового отамана Січі П.Калнишевського. Нарешті, жива Січ і у нашому прагненні побудови незалежної, вільної української держави, не даремно ж у гімні України є строчка: «І покажем, що ми, браття, козацького роду».

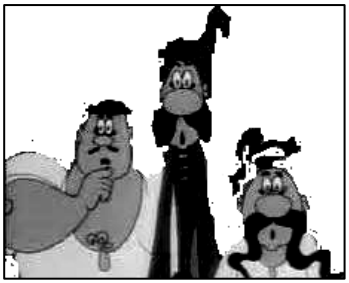
P. S. Останнім часом, на жаль, історія козацтва на терені нашого краю використовується з метою зганьбити історичне ім'я обласного центру Кіровоградщини — Єлисаветград. У цьому контексті основним аргументом є те, що фортеця (місто) виникла на запорозьких землях незаконно. Юридичний аспект, то тема для особливої розмови. Але, як би там не було, місто з'явилось на світ під ім'ям святої Єлисавети, і то є його власна, природна назва. І те позитивне, що прийшло у цей край з містом на декілька порядків переважає все негативне, пов'язане із його заснуванням.

ЩЕ НЕ ВМЕРЛА УКРАЇНА

Ще не вмерла України, і слава і воля.
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші вороженьки, як роса на сонці,
Запанує і ми, браття, у своїй сторонці.
Душу, тіло ми положим за нашу свободу
І покажем, що ми, браття, козацького роду.
Душу, тіло ми положим за нашу свободу
І покажем, що ми, браття, козацького роду.
Станем, браття, в бій кривавий від Сяну до Дону,
В ріднім краю панувати не дамо нікому.

Чорне море ще всміхнеться, дід Дніпро зрадіє,
Ще у нашій Україні доленька наспіє.
А завзяття, праця щира свого ще докаже,
Ще ся волі в Україні пісньгучна розляже.
За Карпати відоб'ється, загомонить степами,
України слава стане поміж народами.

ЗАРОДЖЕННЯ КОЗАЦЬКОГО ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ.

Відношення людини до землі було визначальним фактором при оцінці її місця й ролі в середньовічному суспільстві. Тому важливим аспектом дослідження формування українського козацтва є питання про його землеволодіння. Через брак документальних свідчень, зокрема, переписів, люстрацій чи тарифів, аналогічних шляхетським, складно простежити становлення козацьких володінь. Об'єктивно виникає потреба залучення різноманітних опосередкованих джерел, використання ретроспективного методу.

(Прим. автора: люстрація - очищення, висвітлення, виведення на чисту воду всього того, що, паразитує).

Зародження козацького землеволодіння на землях теперішньої Кіровоградщини зумовлювалося, насамперед, колонізацією південних степових просторів України. На перших порах власті не чинили ніяких перешкод мисливству та рибальству. Завзяті уходники досягали навіть пониззя Дніпра, розвідуючи багаті рибою та звіром місця. Згодом на прибутковість промислу звернули увагу урядовці, які почали збирати податки з його учасників до державної казни. На середину XVI ст. більша частина уходів вже контролювалася властями. У люстрації Черкаського замку 1552 р. зазначалося, що «староста теперешний уходы верху писаный дает кияном, чернобыльцом, мозырцом, петриковцом, быховцом и иным чужегородцом, а берет от них, напервей пускаючи их в уходы, поклону з ватаги овса осмак, то есть пять Солянок, круп солянку, солоду солянку, колеса або умовыть на то пенязями або медом».

Працюючи постійно на одних і тих же уходах, що тяглися аж до татарських поселень, козаки освоювали їх, засновували пасіки та хутори. «Иная пасека, зазначав ревізор Брацлавського замку в 1545 стоит больше трех селищ: при некоторых пасеках земли на целую милю, а самое малое на полмили, там у него (пасечника) пашня, спускные ставы, множество пчел, всякий зверь, сады, роскошные огороды и всякие другие выгоды. У докуметах середини XVI ст. неодноразово зазначалося, що козацтво осідало на уходах «уставичне»,

тобто назавжди. Так, в описі Канівського замку йшлося про Сіверський ухід, де козаки «уставичне там живут на мясе, на рыбе, на меду з пасек, з свенетов и сытят там собе мед яко дома».

Близьке сусідство з татарами не сприяло розвитку традиційного для українців заняття, тому з певним застереженням слід сприймати ревізорський запис: «пашут мещане и бояре на поли, где хто хочет». Мабуть, ішлося про освоєння земель поблизу Черкаського замку. На Запорожжі, Єлисавеградщині та інших південних окраїнах про землеробство не знаходимо документальних свідчень аж до Національно-визвольної війни середини XVII ст. Інша річ — Лівобережна Україна, передусім Чернігівшина, куди татарські полчища приходили не так часто, а власті були зацікавлені в освоєнні нових територій на межі з Московською державою, з якою Річ Посполита часто вела війни.

Не лише на прикордонні, а й у центральних районах обробка пустуючої землі (займанщина) створювала умови для володіння нею. Але в останньому випадку при постійній присутності представників влади нелегко було уникнути сплати податків. На окраїнах через віддаленість від адміністративних центрів, навпаки, це стало звичайним явищем. Певною мірою воно проникало в правову свідомість уходників. Козаки розглядали своє господарство як промисел за межами держави, поза її володіннями, тим більше, що його захист доводилося здійснювати власними силами. Від цих переконань козаки не відмовлялися і тоді, коли зайняті ними угіддя оточували землі міщан та шляхти.

У зв'язку з великим строком фактичного користування і володіння уходом право розпоряджатися ним зміцнювалося. Здобуті землі на правах займанщини козацтво прагнуло закріпити шляхом одержання жалуваних грамот від намісника, великого князя або ж короля, що стало юридичною основою формування козацького землеволодіння. Цей процес був тісно пов'язаний із зміцненням козацького імунітету в результаті заснування Запорозької Січі та організації реєстрового війська. Так, у вищезгаданому привілеї Янові Бадовському надавалися у Білій Церкві два будинки «з огороды, кгрунты и зо всими их належитостями». Про характер надання у цьому ж документі містилося уточнення: «Так же той Бадовский и его жона в домах своих в месте Белоцерковском лежачих шинк вольный, мед, пиво, горелку мати и всякие пожитки себе там розмножати мають, а с того капщизне, платов и повинностей жадных нам, господару, и никому полнити не будут повинны до своих животов».

Спочатку аналогічних документальних свідчень зустрічалося небагато і стосувалися вони переважно старших козацького реєстру. Проте, у проекті конституції, пропонованому на варшавському сеймі 1592 р., зазначалося: «Добра їх, які були надані їм як на все військо

низове, так і, зокрема, окремим козацьким особам сеймовою ухвалою будь-то назавжди або ж іншими умовами від нас наданими на вічні часи конфіскуємо». Є всі підстави вірити, що існували й інші умови надання маєтностей козакам, можливо, лише на час служби, як це мало місце в наступний період. Цікаво, що в другій половині XVI ст. спостерігалося становлення козацького землеволодіння і в Московській державі. Згідно з «боярським приговором» від 18 лютого 1571 р. 300 сторожовим козакам із «украинных городов» надавалося по 20 четвертей (близько 10 десятин) землі кожному за охорону південного прикордоння.

Запис до реєстру фактично давав козакові право на володіння землею, якою він користувався, і підставу одержати жалувану грамоту на неї з метою її узаконення як приватної власності. Цілком можливо, що ініціаторами появи останньої не обов'язково ставали самі козаки. Необхідність у дешевій військовій силі в уряді, постійно зростала, а спроможність її оплати, навпаки, зменшувалась. Єдиним вагомим резервом були степові простори України, за рахунок яких уряд міг компенсувати прогалини державного бюджету. Саме тоді в офіційному діловодстві з'явився термін «дике поле», яким позначалися території на схід від Дніпра та верхів'я річок Інгулу, Інгульця та Тясьмину. У документах зафіксовані надання земельних наділів лише козацькій старшині, більшість якої становила українська шляхта.

Фактично узаконювалося ще одне джерело зростання козацького землеволодіння як плата за державну службу. Це явище не було новим, адже аналогічні надання в Україні одержували і раніше бояри та зем'яни. М.Любавський навів цікаве свідчення із Литовської метрики за 1522 р., згідно з яким Сигізмунд I пожалував «до волі» землю Сітни в Полоцькому повіті, з якої давно не було ніяких служб, козакові полоцькому Артему Яковлевичу. Оскільки у грамоті була відсутня вказівка, що володар мав би служити з землі попередню службу, Любавський зробив висновок про надання маєтностей за службу військову або ж козацьку. Виникає запитання щодо ідентифікації Артема Яковлевича як козака. Ймовірно, тут маємо одну із форм переходу терміна «козак» на слов'янську людність. Полоцький повіт межував з теренами, де за Вітовтової доби були поселені татарські козаки, які відбували військову службу на умовах отримання земельних угідь. Аналогічне надання отримав і Артем Яковлевич, хоча про його належність до козаків чи участь в козакуванні можна говорити лише гіпотетично. В описі придніпровських замків середини XVI ст. вказувалося: «Повинни черкасцы бояре служити конно, збройно и

ездити з старостою, або и без старосты с служебниками его против людей неприятельских и в погоню за ними». Тут же йдеться про володіння боярином Богушем Морозовичем землею Кашиною, а уходами на р. Пслі - боярином Микитою Драбом, землею пирятинською – боярином Чайкою.

В 1583 р. земляни Андрій та Іван Кішки, з родини яких, очевидно, вийшов знаменитий козацький гетьман Самійло Кішка, володіли великими маєтностями на півдні Брацлавського воєводства. Стефан Баторій (1578) надав черкаському боярину Михайлові Байбузі «пустелі для осадження людьми на річках Сула, Удай, Солониця», а після його смерті більшість цих володінь королівським привілеєм було закріплено за його синами Семеном і Тихоном. У люстрації Київського воєводства за 1616 р. зафіксована заява Федора та Євстахія Байбузів, що ґрунти на Ворсклі, а також севруки або ж данники їхні, що мешкають у Черкасах - їхня дідична спадщина і до юрисдикції старости не належить, так само як і урочище Лебедин.

Подимний тариф 1631 р. містить свідчення про володіння частиною Поворскля Євстахієм Байбузою і дітьми його брата Федора. Нащадки їхні значно розширили свої маєтності. У реєстрі Війська Запорозького 1649 р. Євстахій (Тишко) записаний у Драгилевській сотні Черкаського полку. Разом з тим, винагорода козакам за службу шляхом надання їм земельних володінь не набула широкого розвитку до Національно-визвольної війни.

Незначний відсоток козаків, які перебували на державній службі, не вичерпував усіх земельних власників серед них. Наприклад Річ Посполита майже постійно вела війни з сусідніми державами, і уряд часто вербував тисячі українських селян та міщан до свого війська. Перебування їх у козацьких загонах значною мірою впливало на подальше становище в суспільстві, зростання самосвідомості. Повертаючись до власних осель, учасники військових експедицій оголошували себе козаками і відмовлялися виконувати феодальні повинності. Згодом ці козаки виходили з підпорядкування місцевих властей, залишаючи за собою право на володіння землею. За такі протизаконні дії козаків, як правило, не карали, оскільки уряд мав намір і надалі використовувати їх як дешеву і боєздатну військову силу. Зі свого боку урядовці всіляко намагалися заволодіти козацькими маєтностями, вичікуючи загибелі або смерті козака, на що часто скаржилися реєстровці. Проте українська адміністрація не завжди зважала на королівські універсали з суворими розпорядженнями, адже так звані «козацькі свавілля» - дедалі зростали.

Виникнення козацького землеволодіння пов’язане також з придбанням земельних угідь у представників інших соціальних верств. У документах XVI ст. «отчинами» або ж власниками називалися бояри,

зем'яни, міщани. Різкого розмежування між ними і козаками не існувало, тому і землі їхні могли ставати козацькими на засадах приватної власності. Наприклад, у заповіті козака Тишка Волевача від 8 серпня 1600 р. зазначалося: «Пасека в Мотронине, понад Еничем лес с подлесьем, с сеноми и пахотным полем, з екой пасеки и Суботовка речка вийшла, пчел в оной стодвадцет, то синови моему Антону, а тот грунт куплен небожчиком дедом моим Иаковом Волевачом от Ивана Безмольного, на який и запис имеем». Отже, Яків Волевач купив землі в першій половині XVI ст., маючи юридичні підстави на їх володіння.

Його нащадки доклали максимум зусиль до розвитку власного господарства. Згідно з заповітом Тишко виступав справжнім лихварем, зокрема, йому заборгували: «Кузьма Кривец коп сто грошей, Иван Соленик полтораста две копы, Яким Долгополый пятсот коп винен грошей... мещане винни шестьдесет коп грошей, брал Коваленко Юско да Бондаренко, Скрипчишины дочки винни десет коп грошей». Завірив документ чигиринський отаман Михайло Лаврикович, а підписав писар Михайло Щелипинський. Часто земельні володіння продавалися разом із людьми, які на них жили. Так, у відписці возного Василя Сосницького від 12 березня 1606 р. йшлося про продаж київським підчашим Лавріном Лозкою села Сотники козацькому гетьманові Григорію Лободі. Запис про продаж угідь чигиринським козаком Максимом Михайловичем реєстровцю Івану Волевачу від 5 березня 1615 р. містить примітку, що земля купується «з сенокосами и с степным полем и пахотным и с поселением людей; до якого Плоского леса повинно бить дванадцать байраков, без малых байрачков, дай речка Цибульник, якая вийшла спод Плоского леса, обе вершины зойшедшися повинни быть тож с поселением людей и сенокосами по оба боки, с пахатним и степним полем до скель и далее; и той вышеписаный грунт зо всеми угодиями продаем его милости пану Волевачу, жоне и потомкам его у вечность за добру монету литовской личби за тисяч две коп грошей без десяти; я теж себе, жену и потомков моих и покровенних, ближних и дальних, вечне оддаляю».

Розв'язувати конфлікти з приводу володіння спадковими маєтностями доводилося козацькій адміністрації. Так, переяславський козак Гаврило Колушкевич поскаржився гетьману Дмитрові Барабашу на сусідів-козаків Саченків, які «єму в кгрунтах отцовщины его безправне, так в сеножатех, яко и засеянем пашне на нивах власнеє отцівщины его кривды и утиски безправне чинять и тих грунтов не будучи посессорами и ни жадными дедичами, нет ведома за яким правом...

уживають». 7 березня 1617 р. гетьман видав універсал, адресований переяславській старшині, в якому містився наказ: «Под ласкою нашею войсковою и под строгим каранем войсковым, убытку товарише-ви нашему, тому Гаврилове такового обележеня, кривды и утисков тим Сачченкам в кгрунтах его чинить над тое писане наше не допушать рачили. А што пашни свое власноє посеяли на нивах грунту его, абы ему десятину давши, большей уживать тих нив не важилися, яко и сеножатей косить...».

Основним типом козацького землеволодіння був хутір, до якого, як правило, входили луки, сіножаті, ниви, ставки, пасіки. Працювали на хуторах самі володарі та члени їх сімей, а також наймані робітні люди, переважно селяни. Ревізори відзначали, що поблизу Переяслава, козаки «засіли міські хутори», а в Корсунському старості поселень взагалі не було, тільки «хутори козацькі». Більшість з них були невеликими, хоча існували й окремі заможні господарства. Так, реєстровий козак Гурин продав міщанинові Охріму Туровичу (1638) свій хутір на Соколиних Лозах поблизу Мошен за 10 кіп литовських грошей Козачка Федора Андрієва продала пасіку (1630) по річці Інгульцю - Іванові Волевачу за 500 кіп. Майже аналогічні ціни на землю виставлялися і в густонаселених частинах Київщини та Волині. Зокрема, село Стара Рудка Коростишівського повіту (1623) було продане господарем за 500 кіп литовських грошей, а село Якимівка Білилівського повіту (1629) коштувало 1000 польських злотих або ж 400 кіп литовських. (*Прим. автора*: одна копа дорівнювала 2,5 злотих). Це свідчить, що і на південь від Тясмина та інших річок землі теперішньої Кіровоградської області, в козацькому краї були освоєні і мали гідну ціну.

Люстратори Київського воєводства з тривогою зазначали, що козаки «беруть собі всілякі користі з піль та рік, забирають собі мало не всі грунти не лише в місті, але й по селах, і з того немає ніяких доходів. Тобто, внаслідок існування козацького землеволодіння місцеві власті недораховувалися значних прибутків. Адміністратори постійно вимагали від уряду ліквідувати козацькі привілеї. Наприклад у петиції до вищого законодавчого органу країни коронний гетьман Станіслав Конецпольський на початку 1638 р. заявляв, що козаки володіють «такими багатствами і частностями, з яких мали б задармо служити королю і Речі Посполитій».

У реєстрах подимного Київського і Брацлавського воєводств (1629, 1640) наводяться загальні дані про землевласників по групах без позначення їхньої належності до козацтва. В інших актових матеріалах містяться лише окремі згадки про землеволодіння козаків. Так, Петро Сагайдачний володів «батьківщиною» в селі Кульчиці на Самбірщині. Іванові Сулимі в 1615 р. належали земельні угіддя поблизу Борисполя, де він служив урядником у маєтностях коронного гетьма-

на Станіслава Жолкевсысого.

Інвентар Острозьких латифундій (1620) фіксує в селі Озеряни Волинського воєводства козака, власника трьох волок землі. Обозний Війська Запорозького Іван Волевач (1630) володів землею на «реце Макаровце, зо всеми приналежностями: з байраками и байрачки и из рекою Макаровкою от вершины до устья Макаровки, сенокоси тож в реце Ингульцю з хуторищем и с селищем людей, сенокосеми и полем степным по оба оки Ингульца и Макаровки речок, с плесами, ловлями рыбными и звериными».

П'ять козаків з містечка Жукова на Волині (1643) мали одну волоку землі. Власниками маєтностей у Київському і Волинському воєводствах були також Богдан Хмельницький і його майбутні соратники: Павло Тетеря, Антон Жданович, Іван Нечипоренко та інші. Так, у 1650 р. король Ян-Казимир жалуваною грамотою підтвердив права на маєтності Богдана Хмельницького, якими він володів до початку війни, а межі «добр (були визначені), від пасіки Б.Хмельницького ще старого, через Інгулець і Чорний ліс до гирла річки Березки і до байраків, а з іншого боку від витоків до гирла річки Кам'янки, впадаючої в Інгул». Отже, початково-спадкову власність Богдана Хмельницького становила земля від Лебедина до Суботова на півночі, до гирла річки Кам'янки, впадаючої в р. Інгул, на півдні. Пізніше до неї, згідно з королівськими жалуваними грамотами, були приєднані села Кам'янка і Бірки, а також містечко Медведівка. В цих маєтностях вирощувалося багато хліба, розводилася велика рогата худоба, вівці, були млини, пасіки, шинки з пивом, медом і горілкою.

Ситуація дещо змінилася з утворенням козацької держави в ході Національно-визвольної війни. Всі попередні земельні акти підлягали скасуванню, а земля стала власністю Війська Запорозького. Богдан Хмельницький мав право роздавати володіння козакам «за службу войсковую». Однак гетьман, насамперед, підтвердив попередні земельні права монастирів, потім землевласників, які вступили до війська, що, до речі, робили і його наступники. Зокрема, в універсалі від 24 червня 1651 р. зазначалося: «иж Лукаш Носачович, маючи грунт свой власный за Черниговом, с которого перед тим грунту конную отправовал в войску службу, а теперь войску нашом (Запорозькому) так же повинность належную отдавати мает, пилно теди надаем и сим нашим писанием навпоминаем, абы за указанем оного на власных грунтах своих не от кого найменшой не поносячи трудности, безпечне зоставал и з грунтов помененных пожитки яко поссесор заживал, а що там слободяне Роиские часть тих же его власных засели грунтов, абы конечно з того десятину каждый давал, нечим не отмовляючись и сперечным не будучи». Аналогічне надання гетьмана любечському сотникові Саві Онучку та Артемові Красковському від 31 березня 1656

р., «которые от початку войны щире служачи у Войску Запорожском, в кождих потребах добре ставають и за веру православную биются, которых мы заховуючи при добрах власных отчистых, яко в привилеи от королей здавна наданом мають, сурово приказуєм, жебы жаден так з старшин и черни и посполитых людей в добрах (земельна власність) их от чистых найменшой кривды меновате полях, сеножатех, озерах, руднях и бортех и инших пожитках, чинити не важился».

Зрештою, однією з форм плати за службу стали надання гетьманом, насамперед старшині, «урядових» або ж «рангових» маєтностей. В перші роки Національно-визвольної війни воно не набуло широкого розмаху, оскільки поява замість польської шляхти нових господарів могла викликати протест селян рядових козаків. Проте пізніше кількість рангових надань зростала. Так, військовий канцелярист Кость Мокрієвич одержав села Сибереж та Ямище; слабинський сотник Іван Домонгович- села Смолин і Максилі; миргородський полковник Григорій Лесницький — містечко Шишаки; переяславський полковник Павло Тетеря - двір у Переяславі; лубенський осавул Левко Костянтинович - двір у Лубнах та сіножаті поблизу Пісочної; биховський сотник Павло Ярмултовський — село Вербичі і маєтності в селі Горбове тощо.

Поряд зі старшиною рангові надання одержували шляхтичі. В універсалі Богдана Хмельницького від 23 червня 1657 р. підкреслювалося: «Поневаж Бог всемогущий наклонил шляхту до Войска Запорожского, ми, їх ласкаве принявши, їх маєтности і грунтов власных уживать, яко здавна уживали, позволяємо». Роком раніше гетьман видав універсали на право володіння маєтностями стародубським шляхтичам: Лаврентієві Борозні - на села Горськ, Клюси, Куршоновичі, Жолвідь, Медведове, Ярцове, Заничі, Бахаївське, Тростянське, Рощинське, Роєвське, Рарцеве, Хоромне з різними «пустощами» та будинок у Стародубі;

Мартинові і Федорові Воронам — на села Савостяновичі, Буки, Вадковичі, Туровичі, Бурновичі;

Михайлові та Іллі Рубцям - на села Курознів, Раженичі з млином, Бобки, Чорнооків, Брахлів з різними "отчинами", Полхів і Стобки. Цікаві дані збереглися по Чернігівському полку за 1656 р. про надання Оліферові Радченку у володіння селища Постовбиці «зо всема грунтами» та вдові шляхтича Катерині Грязній — селиці Слабин, Янівка, Лукашівка, Стефанівці, Суличівка і Пересажі на Сіверщині.

Розширення козацького землеволодіння відбувалося і шляхом купівлі нових маєтностей. Характерним може бути придбання хутора

у Припоні Корсунського полку 1652 р. брацлавським полковником Тимошем Носачем у пана Яроша Черепинського. Останній декларував у торговому акті, що «продав п. Тимошеві Носачу, брацлавському полковникові, хутір на Припоні з усіма приналежностями, а саме: з ставком і озером, і сіножатями, і полем, тобто нивами і запустами, з усім і на усім, і халупу, що належить до цього хутора, за суму триста злотих; на що були добрі і вірні гідні вище названі сусіди при усій продажі або і купівлі від пана Черепинського, що так і я пане полковнику, панове отамани, віддаляю сам себе, жінку і дітей своїх, близьких і далеких родичів своїх від того хутора на вічні часи; вільно пану Тимошеві Носачу, брацлавському полковникові, дати, дарувати, продати і, як бажає, на найкращу свою користь повернути: що як ми погодилися і сторгували, так для ліпшої віри і більшого підпорядження надали руками своїми підписати і печать звичайну притиснути». Хутір переходив до брацлавського полковника з правом повного розпорядження ним як Тимошу Носачу, так і його нащадкам. У 1655 р. родич Богдана Хмельницького - Яким Сомко купив села Воронків та Рогозів поблизу Переяслава. А спадкоємці Якима користувалися ними вже на правах приватної власності.

Актові матеріали про маєтності, як правило, містили застереження про суворе покарання тих, хто наважився порушувати права їхніх власників. Так, у купчій грамоті Секлети Красковської від 18 листопада 1656 р. зазначалося про продаж сотникові Саві Онучку землі «за золотых сто грошей готовых, который тот вышепомененный грунт он сам, вышепомененный Сава Онучко, поволен буде як хотячи ним владнуты, продать, дать, даровать и як хотячи к лепшому пожиткове своему оборочать, ведлуг воле и уподобаня своего, а жаден ему в той его купле перешкодою в том быти не мае».

Розширення козацького землеволодіння відбувалося і в результаті земельних пожалувань царського уряду. Самійлові Богдановичу-Зарудному та Павлові Тетері вдалося випросити для себе, містечко Старий Мліїв «з селянами и со всеми угодьями» та містечко Смілу. Із зміцненням становища генерального писаря Івана Виговського він одержав аналогічні грамоти на містечка Остер, Козелець, Бобровицю, Трипілля, Стайки, села Городище, Лісовичі, Ківшовате «со всеми доходами и угодьями» та місто Ромни з навколишніми селами. Значні володіння одержали і його брати: Данило - Прилуки та м. Борисполь, Баришівку, Басань, Білгородку, Рожів з селами, а Костянтин - Козари і Кобиняц.

Наведені актові матеріали охоплюють лише частину свідчень про виникнення та формування козацького землеволодіння на землях теперішньої Кіровоградщини. Право на землю засвідчувалося переважно самим фактом володіння нею протягом тривалого часу без

документального оформлення в державних установах. Тому відомостей про козацькі господарства збереглося мало.

Отже, становлення козацького землеволодіння тісно пов'язана із трудовою колонізацією південного прикордоння. Освоєння уходів, в яких козаки займалися промислами, самотужки захищаючись від татар і поступово осідаючи на проживання, утверджувало в їхній свідомості впевненість у правомірності розпоряджатися цими угіддями. З часом право на володіння землею, яке спиралося на вікові традиції, фіксувалося юридичними актами. Ведення господарства в козацьких хуторах за відсутності кріпосницьких відносин являло собою зародки майбутнього фермерства. Козацьке землеволодіння зростало внаслідок нових угідь, куплених у міщан, шляхти, а також отриманих як плата за державну службу.

КОЗАЦЬКА СТАРШИНА – ЯК ОКРЕМИЙ СОЦІАЛЬНИЙ ПРОШАРОК

У процесі еволюції соціальних станів якісні зрушення часто пов'язувалися з конкретними подіями та явищами. Наприклад, завершення формування шляхетства у Великому князівстві Литовському зумовилося, прийняттям Другого Литовського статуту 1566 р. Для українського козацтва такою подією виявилася Національно-визвольна війна середини XVII ст. Повсталі народні маси ліквідували польських магнатів, католицьку шляхту і духовенство, які зосереджували у своїх руках економічні важелі та політичну владу. У козацькій державі, ці важелі впливу перейшли до старшини. Що ж спричинило кардинальні зміни в становищі козаків? Слід наголосити, що важливим чинником формування заможного прошарку серед козаків була державна служба. Крім відповідної платні, козацька старшина всіляко домагалася розширення власних володінь. У козацьких петиціях звучали також прохання про свободу заняття промислами. Як приклад, про розмір платні для козацької старшини реєстровців яскраво свідчить один з пунктів Куруківської угоди (1625). Старшому козаку, (отаману підрозділу) Війська Запорозького призначалося 600 злотих на рік, двом осавулам - по 150 злотих, обозному, судді та писарю - по 100 злотих, шести полковникам - по 100 злотих, шести полковим осавулам - по 50 злотих. Не останню роль у збагаченні окремих козаків відігравали успішні походи на татарські улуси та Чорне море.

Водночас в умовах польсько-шляхетського панування реалізувати повною мірою права і привілеї старшині - не вдавалося. Той же уряд Речі Посполитої постійно втручався у справи козацтва, а його

участь у визвольних рухах призвела до появи в 1638 р. «Ординації», якою ліквідовувалася більшість козацьких прав. Через 10 р. Національно-визвольна війна знову поставила на порядок денний питання про козацькі «вольності». І цього разу козацька верхівка свого шансу не втратила.

Для того, щоб проаналізувати процес переходу старшини в якісно нове становище, необхідно, насамперед, з'ясувати джерела її формування. Про окремі випадки цього явища, ми вже не один раз писали у цій книзі. Зростаюча чисельно, в ході національно-визвольної війни козацька старшина фактично перетворилася на нову генерацію панівного класу. Так, виходець з реєстрового козацтва Павло Апостол в роки війни очолив Хомутецьку сотню, а після неї — Галяцький і Миргородський полки. На останній посаді він домігся призначення свого сина Данила, який розширив родинні зв'язки з впливовими старшинами. За свідченням сучасників, багато полковників і «знатних осіб» були «сопряжены с ним близким свойством и любовию».

Сини козацького ватажка першої половини XVII ст. (на фото) Івана Сулими: - Степан, Северин та Федір, вступивши до реєстру в 40-х роках, згодом перейшли до розряду старшини, Северину вдалося дослужитися до посади переяславського полковника. У реєстрі Війська Запорозького 1649 р. син Якова Острянина Іван вписаний полтавським сотником під прізвищем Іскренко. Очевидно, останнє він дістав від назви слободи поблизу Полтави, де поселився після повернення з Чугуєва в 1641 р. У ході національно-визвольної війни Іван Іскренко здобув ранг наказного полковника, в якості посла Б. Хмельницького їздив до Москви. До вищих щаблів козацької ієрархії - полтавського полковника, дослужився і його син Іван.

(*Прим. автора*: Іва́н Сули́ма (р.н. не відомо, помер 12.12.1635, гетьман нереєстрових запороз. козаків у 1628 - 1629, 1630 – 1635 р.)

Поповнення рядів козацької старшини, як правило відбувалося і з середовища міщан та реміснично-торгової людності. Завдяки нагромадженим капіталам вони домагалися від гетьманського правління універсалів на «уряд», як правило, сотенний. Посада сотника, відповідно, відкривала нові джерела збагачення - важливої передумови для дальшого просування службовими сходинами. Так, син Іван, заможного міщанина з Красного Колядина - Костянтина Голуба дослужився до генерального бунчужного і, користуючись владою, скуповував землі в Глухівській та інших сотнях Чернігівського полку. Його старший брат Захар мав звання «військового товариша». Внук черні-

гівського райці Яреми Полуботка - Леонтій у 1668р. зайняв посаду полкового писаря, а через десять років став генеральним осавулом. Переяславський купець І. Томара, грек за походженням, спочатку влаштував двох своїх синів в гетьманську канцелярію, що дозволило їм невдовзі перейти у старшинське коло. Степан Томара здобув полковницьку посаду в Переяславі, а рідний брат - суддівську при Чернігівському полку.

У першій половині XVII ст. Самійло Самойлович був священиком містечка Ходоркового поблизу Сквири. Його син Іван пройшов шлях від красноколядинського сотенного писаря до гетьмана України (1672 - 1687). Майже аналогічний шлях просування службовими сходинами уродженця Умані - Івана Скоропадського. Вступивши з братами до Чернігівського полку, на початку XVIII ст. він став стародубським полковником, а протягом 1708 - 1722 рр. займав гетьманську посаду. Нащадок переяславського і гадяцького протопопа Григорія Бутовича - Артамон служив канцеляристом у генеральній військовій канцелярії.

Крім українців, ряди козацької старшини поповнювали і представники інших народностей. Григорій Скорупа, чий батько переселився з Білорусі до Стародуба, служив у військовій канцелярії, а згодом бачимо його у числі значкових товаришів Стародубського полку. Його сучасник Яків Жданович був вихідцем з Литви, а Родіон Дмитрашка родом з придунайських князівств. Стародубський полковий писар Павло Дублянський і сенчанський городовий отаман Кирило Криштофович мали польське походження.

Таким чином, формування козацької старшини відбувалося з різних соціальних верств. До її лав входили також представники литовського, польського, білоруського та іншого походження. Розширення кола старшини відбувалося шляхом вступу на службу - на відповідну посаду, через матеріальне збагачення, використання родинних зв'язків тощо.

Із самого початку національно-визвольної війни Б. Хмельницький неодноразово звертався до Варшави з проханням відновити козацькі права і привілеї. У листі до короля Владислава IV від 12 червня 1648 він досить образно змалював становище козацтва, при якому «пани державці і старости на втіху собі нестерпно кривдять нас і тяжко обра -жають, позбавляючи нас не тільки убогого майна, але й свободи, посягаючи на наші хутори, луки, сіножаті, ниви, зорані поля, ставки, млини, бджоляні десятини». Ці всі володіння належали, насамперед, козацькій старшині, в тому числі й самому гетьману. Листи аналогіч-

ного змісту було відправлено тоді ж і до коронного маршалка Адама Казановського та князя Домініка Заславського.

В умовах військової конфронтації досягти згоди тривалий час не вдавалося. Лише після Зборівської битви Б.Хмельницький і канцлер Речі Посполитої - Єжи Оссолінський підписали угоду (8 серпня 1649), в якій регламентувалися права козацтва, чим, відповідно, відмінялися статті «Ординації» 1638 р. Зазначалася і територія, на яку поширювалася дія закону, «од Днепру почавши с тоей-ту стороны Дымеру, в Горностайполю, в Коростышове, в Паволочи, в Погребищах, в Прилуке, в Винници, в Браславлю, от там-толь од Браславля до Ямполя ку Днестрови, так же до Днепра розумеется мает, в реєстр козаки мают быти примованыи; а з другое зась стороны Днепра в Остру, в Чернигове, в Нежине, в Ромне и всюды аж до границы московской и Днепра». До рук старшини (генеральної, полкової і сотенної) перейшли найважливіші ланки державного управління, що, безумовно, піднесло її політичну вагу в суспільстві.

Зміцненню позицій української козацької старшини сприяли й інші статті Зборівського трактату, передусім, право на землеволодіння. Адже надання рангових маєтностей передбачало й користування «послушенством» селян «так як і перед тим було». Цікаво, що старшина намагалася одержати рангові надання у північних регіонах і там розвивати свої господарства, де здані повинності були звичним і, відповідно, краще психологічно сприйнятим явищем. Складання нового реєстру також цілком покладалося на старшину з людей «абы ведлуг годности который бы был до того способный». На гетьманську булаву віддавалося Чигиринське староство з усім його прибутком. Переваги при призначенні на «уряды вшелякие в воеводстве Киевском, Брацлавском и Черниговском» надавалися представникам старшини.

Становлення козацької держави докорінно вплинуло на становище і роль старшини у суспільстві. Вона фактично змінила існуючі раніше структури влади, а Зборівський договір став першим кроком законодавчого закріплення старшинського імунітету.

Процес виділення старшини серед основної маси козацтва яскравіше спостерігався в економічній сфері. В результаті ліквідації магнатських латифундій значні простори земель перейшли в користування селян, міщан та козаків. Зайняття покинутих панських маєтків стало поширеним явищем. Відомий арабський мандрівник Павло Алеппський писав, що «козаки, овладев страной, разделили земли между собою и теперь этот лес рубят, выжигают корни и засевают землю зерном». Якщо в попередній період представники козацької старшини володіли переважно хуторами з невеликими ділянками орної землі та сіножатями, то в ході Національно-визвольної війни масштаби їх во-

лодінь зростали. Займаючи військово-адміністративні посади, старшина розпоряджалася фондами майна, насамперед землею, зосередила в своїх руках значні грошові суми. Отже, перед нею відкривалися широкі можливості одержати земельні угіддя за службу, придбати на правах приватної власності і, нарешті, примножити їх за рахунок займанщини. Крім того, старшина вкладала кошти в різноманітні прибуткові підприємства: млинарство, селітроваріння, виробництво горілки, пива, меду тощо.

Прагнення козацької верхівки законодавчо закріпити за собою володіння у приватну власність явно простежується у заяві переяславського полковника Павла Тетері та військового судді Самійла Богдановича-Зарудного (1654) під час їхнього перебування в Москві. Вони намагалися одержати маєтки «...со всеми землями, к ним належачими, и на тех землях подданными будучими и со всеми приналежностями, полями, лесами, уходами и озерами, которые имеют быть со всем, как и прежде было.

И чтоб если были вольны в своих подданых, как хотя ими урежати и обладати мы и наследники наши, которые бы имели от нас те маетности одержати, и чтоб до них никто, кроме нас и наследников наших, никакого дела не имел вечными времены. Также чтоб нам вольно было на тех землях своих, которые с милостивого жалованья его царского величества будем имети, людей селить, как которые будут приходити, мельницы ставить и всякие пожитки, какие ни будь прежде были и какие сами можем привлащить и вымыслить можем, приспособляючи без всякой в том ни от кого помешки. Также и о том челом бьем, чтобы нам вольно было всякие питья для своих же подданых держати, вино курити и откуп, как извычай есть на Украине, имети, и при всем том извычаю, как в том краю ведется пребывати». По суті, мало місце прагнення козацької старшини відновити велике землеволодіння, знищене Національно-визвольною війною.

Утримати свої володіння намагалися і представники української шляхти, значна частина яких перебувала в повстанській армії Богдана Хмельницького. Під час присяги на вірність московській короні (1654) кількість шляхтичів у списках становила 188 чоловік. У «Березневих статтях» зазначалося, що шляхтичі, «чтоб при своих шляхетских вольностях прибывали, и межи себя старшин на уряды судовые обирали и добра свои и вольности имели, как при королях польских бувало». Йдеться, насамперед, про шляхетське право на землеволодіння, як це мало місце в попередній період. Однак, в умовах дії соціальних наслідків Національно-визвольної війни шляхетський привілей необмеженого права власності на землю фактично втратив свою винятковість. Тому йшов процес зрощення шляхти з козацькою старшиною, зайняття першими посад у гетьманській адміністрації.

Водночас за шляхтою зберігалося право володіння спадковими землями, ленними та довічними наданнями на певних умовах. Про це, зокрема, говорилося в універсалі Б. Хмельницького за 1656 рік: «Спадковими маєтностями, що знаходяться в повіті Пінському, Мозир -ському і Турівському, як і де-небудь в іншому якому-небудь окрузі, дозволяємо їм користуватися з усіма доходами - однак хто виконає присягу вірності. Також ленні права, які мають, з давнього надання від королів, вповні при кожному залишаються і будуть залишатися - це забезпечуємо за Військом Запорозьким за нас і потомків наших. Тільки самі королівщини, староству пінському та інших приходові належні, будуть забрані з їх користування. Довічні ж надання повинні служити кожному до смерті, а після смерті кожного посесора повернуться до нашої диспозиції».

Право на надання рангових маєтностей спочатку було прерогативою гетьмана. Однак вже в ході Національно-визвольної війни воно поширилося і на старшину. В універсалі чернігівського полковника Івана Поповича від 20 квітня 1654 р., виданому полковому товаришу Оникію Силічу, зазначалося: «Запустілі поля на Білоусі, прозваному Старим Сіухом, зокрема, Тополівщина, Кондратовшина, Сенковшина, тії поля не належачі жодному посесору і ніхто їх протягом кількох років не використовував, надаємо для спокійного вжитку товаришу нашому пану Оникію Силічові, щоб тими грунтами як своїми власними володів, чинячи послуги Війську царської величності Запорозькому».

Разом із землею до володінь старшини відповідно переходило і населення, що там проживало, й яке змушене було відбувати так зване «послушенство» на користь нового господаря. В універсалі ніжинського полковника Василя Золотаренка (1662) прямо вказувалося: «поглядаючи услуги от п. Марка Кимбаровича на разных службах отдаванные, даем оному на вживлене село Березу, в сотне глуховской будучое, зачим приказуєм, абы вуйт и вся громада березовская поименному Маркови Кимбаровичови, товаришу полку нежинского, належнеє послушенство, при звыклой повинности, отдавала». Фактично утверджувалося старшинське право на володіння підлеглими людьми, відповідно створювалися нові форми соціальної залежності.

Отже, в ході Національно-визвольної війни 1648 —1657 рр. відбулися суттєві зміни в українському суспільстві. Ліквідація магнатів та польської шляхти супроводжувалась й конструктивними процесами творення нової еліти. З представників заможного козацтва, міщанства, православної шляхти та духовенства сформувався окремий соціальний прошарок - козацька старшина. До її рук фактично перейшла провідна роль в економічній, соціальній та політичній сферах державного життя.

Таким чином, права українського козацтва формувались на осно-

ві існуючих традицій. На змісті станових ознак, зокрема, позначилися суспільні привілеї боярства та шляхти. Правове утвердження козацького стану тривало майже сто років. В умовах іноземного панування цей процес не завжди проходив по висхідній, оскільки суперечив прагненню шляхти до необмеженої влади в тогочасному українському суспільстві. Урядові постанови 70—80-х років XVI ст. знаменували початок формування козацького стану. Надалі козацтво доклало немало зусиль для збереження своїх прав і привілеїв переважно дипломатичним шляхом. Проте з середини 20-х років XVII ст. у їх відстоюванні козаки вдавалися до найрадикальніших методів – збройної боротьби. Під час Національно-визвольної війни козацтво інтенсивно трансформувалося у привілейований стан. В той же час законодавча, виконавча й судова влада зосередилася в руках старшини, яка перетворилася на окремий соціальний прошарок.

СУДОВІ ІНСТАНЦІЇ КОЗАКІВ.

Тривалий час найвищою судовою інстанцією серед козаків була рада. На ній видавалися певні присуди і, як правило, там же виконувалися. В ході Національно-визвольної війни козацька рада у війську Богдана Хмельницького поступово втрачала своє значення. Гетьман передавав судову владу полковим і сотенним судам, здійснюючи лише контроль козацького судочинства, а в особливих випадках призначав надзвичайні суди. В гетьманських універсалах з наданням посади полковника останній наділявся і судовими повноваженнями. В універсалі від 01 серпня 1650 р. на ім'я ніжинського полковника Лук'яна Сухини зазначалося, що він «от нас суполную владу мает непослушных карати... каждого з козаков там зостаючих добром миловати, а злом карати». В інших справах гетьман давав владу полковникам та іншим старшинам для покарання всіляких злочинців. Як зразок надзвичайної гетьманської судової комісії маємо факт за 1656 р., коли київський полковник Антон Жданович, «посланный в Белорусию от его милости пана гетьмана для выслушанья сыску в розных делах, кто чинит разорение и царского величества людям всяким неправду и грабеж, таковым сыскивать и росправу чинить и всякого винного, на кого б такое только воровство покажется, горлом карати и наказание чинити всякое». В результаті слідства полковник суворо покарав винуватих, а окремі справи залишив на розгляд сотників.

Вищий суд при гетьмані вели генеральні судді, а нижче судочинство перебувало в руках місцевої адміністрації. В універсалі Богдана Хмельницького від 29 грудня 1648 р. зазначалося: «Чого всего полковникове, а де не мается полковников, сотни кове и атаманове поб-

лизкие, кому бы сей наш универсал ука занным был, перестерегать будут, и то все судове без жадного миласердия на горле, до мене не отсилаючи, карати мают». Інколи в містах відбувалися отаманські суди з участю козацької ради. При відсутності старшого, наділеного правами судочинства, в дію вступали запорозькі звичаї, згідно з якими «де три козаки, одного два повинні судити». Однак аналогічні випадки дедалі ставали винятковими, а основні справи козацького суду переходили до рук старшини.

Процес утвердження козацької старшини як привілейованого прошарку суспільства зафіксований і в «Березневих статтях» 1654 р. Характерно, що вже першим пунктом проекту угоди, привезеної до Москви посольством на чолі з Самійлом Богдановичем-Зарудним та Павлом Тетерею, стояло питання про козацькі вольності. Гетьман прагнув зберегти за старшиною основні важелі влади, здобуті в ході війни. Крім того, в пропозиціях містилося застереження про недопущення царських воєвод до судочинства. Очевидно, Б. Хмельницький передбачав, що московські воєводи могли створювати серйозну конкуренцію місцевій владі в результаті реалізації Переяславської угоди. До речі, перший пункт козацьких вимог і після редагування в Посольському приказі не зазнав серйозних змін. У царській жалуваній грамоті від 27 березня 1654 р. зазначалося: «И мы, великий государь, наше царское величество, подданного нашего Богдана Хмельницкого, гетмана войска запорожского и все наше царского величества войско запорожское пожаловали... а наше царское величество бояре и воеводы в те их войсковые суды вступати не будут».

Після 1654 р. козацька Україна перебувала в складі Російської держави, і старшина завжди посилалася на «Березневі статті» як на основу своїх прав і привілеїв. У наступних угодах (1659, 1665, 1669 та інших) вони знову декларувалися, хоча на практиці дедалі більше утискувалися. Підтвердженням стало намагання одного угруповання старшини здобути дворянський титул й іншого - шляхетські привілеї, «як при королях польських». Останні тенденції превалювали серед соратників Івана Виговського, який намагався втілити їх в життя шляхом підписання Гадяцького договору 1658 р. У 1665р. царський уряд присвоїв гетьману Іванові Брюховецькому звання боярина, а генеральній старшині - дворянські титули, крім того, всі вони одержали пожалування на маєтності, з правом суду над залежними селянами.

Закінчуючи цей розділ, необхідно наголосити, що важливу ланку еволюції українського суспільства початку нової доби становила козацька верства, що позначилося на всіх сторонах його життя: економічному, політичному та соціальному розвитку, етнокультурних процесах В умовах іноземного панування козацтво виступило захисником українського етносу перед загрозою фізичного знищення і духовної аси-

міляції. Сформувавшись із представників різних соціальних станів, воно стало виразником загальнонародних інтересів, мало визначальний вплив на становлення національної свідомості українців.

(*Прим. автора*: Асиміляція - злиття одного народу з іншим з втратою одним з них своєї мови, культури, національної самосвідомості).

Незважаючи на відсутність первинної державності, козацтво зуміло добитися визнання за собою окремого юридичного статусу, який визначав місце козаків у системі соціально-економічних та політичних відносин. Одночасно утвердилися морально-етичні цінності «людей лицарських», що позначилося на їхньому світобаченні та нормах поведінки. Все це дає підставу констатувати, що на середину XVII ст. козацтво остаточно сформувалося як соціальний стан українського суспільства.

Утворення козацтва була закономірним результатом вікової боротьби осілого землеробського населення зі степовими кочівниками в зоні «Великого кордону», який з однієї сторони сприяв виникненню поселень на майбутніх землях Кіровоградщини, з другої сторони, розділяв європейську та азійську цивілізації. Наявність типологічно подібних соціальних явищ у Болгарії, Угорщині, Трансільванії, Волощині, Московії свідчить про певні закономірності організації вільної людності, не обмеженої державними правовими нормами. Всі вони виникли і розвивалися в межах одного хронологічного періоду (XV—XVI ст.) і мали багато спільних рис внутрішнього устрою, господарських і військових занять, соціального становища. Водночас, подібність українського козацтва до аналогічних явищ не виключала його специфіки та унікальності щодо місця й ролі у вітчизняній історії. Адже еволюція козацтва, не тільки Єлисаветградської території, а й в Україні сприяла утворенню вищої форми суспільної організації - держави, в формуванні якої воно (козацтво) відіграло провідну роль.

Різноманітні суспільні процеси мали безпосередній вплив на джерела формування козацтва. Необхідність відсічі татарської агресії в кінці XV на початку XVI ст. зумовило створення контингенту військовослужбової людності на південному прикордонні. Таким чином, до козакування прилучалися не тільки старостинські й магнатські «служебники», але й самі представники місцевої адміністрації.

Основи формування станових ознак українського козацтва закладалися шляхом залучення козаків на державну службу. Водночас становлення козацьких прав зумовлювалася історичним досвідом, спиралася на певні традиції суспільного життя. Звільнення від феодальних податків та повинностей і право на володіння маєтностями за відбування військової служби тощо. При цьому, козаки одержували за державну службу платню грошима і сукном. Зародження цих елементів у життєдіяльності козацтва належить до створення реєстрового

війська. Управління козацтвом, включаючи й виконання судових функцій, закріплювалося за старшим козаком (отаманом) Війська Запорозького. Згодом з'явилася посада військового судді, який у своїй діяльності спирався на козацьке право, вироблене в січовій громаді. Право на політичну діяльність козацтво здобуло шаблею лише в середині XVII ст., створивши власну державу.

Вагомим чинником зростання чисельності козацтва з другої половини XVI ст. стала Запорозька Січ як форпост боротьби проти татарської агресії, а згодом - центр визвольного руху в Україні. Запорозька громада поповнювалася вихідцями з різних соціальних верств української людності та представниками інших народів. При цьому переважну більшість козаків становили українці. Розширення козацьких рядів супроводжувалося започаткуванням родинних династій майбутньої суспільної еліти: Голубів, Гордієнків, Дорошенків, Кулаг, Сулим, Федоровичів, Хмельницьких тощо. Перед Національно-визвольною війною кожний четвертий мешканець Центральної України (землі Кіровоградщини) належав до козацтва. (*Прим. автора*: з 1995 по 2005 роки, кожний п'ятий житель Кіровоградщини вважав себе козаком).

В процесі ставлення козацтва, реально постало два прошарки: старшина і рядові козаки. Їх матеріальне, а, відповідно, й суспільне становища, помітно різнилися. Козацька верхівка походила, як правило, з бояр та шляхти, що вплинуло на формування рис її соціального обличчя. До рядового козацтва, основним джерелом прибутків якого було лицарське ремесло, входили не лише нереєстрові, але й городові, приватні козаки, більшість перебуваючи на королівській службі.

Правове утвердження козацького стану мало досить тернистий шлях через прагнення до необмеженої влади в тогочасному суспільстві. Суттєвою перепоною цього процесу було також іноземне панування в Україні. Проте несприятливим обставинам козацтво, як нова суспільна сила, протиставило могутній заряд енергії і рішучість дій.

Стереотипи поведінки та морально-етичні цінності козацтва зароджувалися в суворих умовах прикордоння. Своєрідною оцінкою козацької самосвідомості стала запорозька громада. Водночас на утвердження духовних основ становості козацтва великий вплив мали й вікові традиції українського етносу. Значної енергії в цьому процесові надало культурно-національне піднесення в кінці XVI першій половині XVII ст.

Одним із найважливіших його здобутків стало усвідомлення власних історичних традицій, виражене через культ пам'яті й спрямоване на виховання патріотизму на зразках минулого Тому цілком природно, що саме світоглядні засади козацтва стали одним із вагомих чинників національної свідомості українців, а серед тогочасної європейської спільноти - дістали назву «козацького народу».

КОЗАЦЬКА ДОБА КІРОВОГРАДЩИНИ. У Кіровоградському центрі перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ та організацій обласної державної адміністрації відбувся круглий стіл на тему: «Історія та сучасність українського козацтва: традиції та перспективи». У ньому взяли участь отамани Кіровоградської обласної організації «Українського Реєстрового Козацтва» А.Добрянський; обласної громадської організації «Центральний Козацький Округ» В.Карпов; обласного козацького товариства «Козаки Інгулу» О.Нестройний; крайового отаманства Буго-Гардівської паланки Українського В.Шарий - тощо. Разом з козаками за круглим столом були представники державної влади, органів місцевого самоврядування та науковці. Під час заходу експонувалася виставка тематичної літератури з проблем козацтва, підготовлена працівниками обласної наукової бібліотеки імені Д.Чижевського та йшлося обговорення книги, Кіровоградського автора, генерал-полковника козацтва В.Карпова.

Начальник штабу ОГО «Центральний Козацький Округ», полковник козацтва О.Маленко: «Як зазначив професор Карпов В.Є. у своїй книзі «Біля витоків козацтва», мова в ній йдеться про «козацький дух» поселень, які перебували на землях «Дикого поля», згодом отримали дивну назву «Кумань». Потім це був сумнозвісний «Чорний шлях», який йшов із півдня між верхів'ями річок Інгулу, Інгульця і Тясмину, по територіях теперішнього Кіровоградської області.

Опираючись на ствердження науковця М. Жмихова, що кожні 532 роки відбувається кількісний стрибок у розвитку будь-якого етносу, що мешкає в зоні помірного клімату. В той же час, жителі теплих країв існують у прискореному темпі, а північних - у сповільненому. У термін 532 років вписується двадцять поколінь із найвищим репродуктивним віком у 26,6 року. Три п'ятсоттридцятидворічні періоди складають час, упродовж якого кількісні зміни переростають у якісні. Тоді відбуваються світоглядні зрушення в надрах громадської свідомості і етнос вступає на вищий щабель розвитку. Зміни у баченні породжують активізацію руху в усіх сферах людської діяльності: економічній, науковій, духовній, політичній, військовій, культурній, інформаційній, національно-патріотичній.

Доцент кафедри історії КДПУ Сергій Шевченко звернув увагу присутніх на топоніми Кіровоградщини, які, безумовно, є свідченням того,

що козацькі герої пов'язані з нашим краєм. Як відомо, у нашій області розташовувалися козацькі паланки: Кодацька, Інгульська та Бугогардівська, у багатьох районах області були козацькі зимівники. На землях, що нині входять до складу Кіровоградської області, проходили важливі бої. Зокрема, під час Визвольної війни після боїв під Жовтими Водами та Корсунем у 1649 році було укладено угоду, згідно з якою визнавалася українська козацька держава, з військом, яке налічувало більше 40 тисяч реєстрових козаків та було відновлено православну віру.

З відомих пам'ятників козацької слави Кіровоградщини, відомі – пам'ятник Богдану Хмельницькому у Кіровограді та у с.Бірки Олександрівського району, погруддя Івана Сірка у Новоархангельському районі, могила Сави Самодрига у с. Іскрівці Петрівського району, могила козака Мамая (який є збірним образом козацьких отаманів) біля Цибулевого Знам'янського району. В обласному краєзнавчому музеї до його закриття на ремонт демонструвалася колекція козацьких люльок та тематичні виставки проводилися у районних музеях.

Говорячи про сучасний стан козацтва в Україні, учасники круглого столу наголосили на необхідності знайомити людей, особливо молодь, з історією козацької слави. Пролунали пропозиції щодо активного впровадження традицій козацтва у систему національної освіти, культури та українського війська.

Цьому мають сприяти різноманітні заходи, зокрема, робота з молоддю у навчальних закладах, тематичні виставки у музеях. Було б непогано започаткувати пересувні виставки, з використанням матеріалів, що зберігаються у приватних колекціях.

Що ж до вже зробленого, слід відзначити проведення козацьких розваг, які вже встигли полюбитися кіровоградцям. Зокрема, під час святкування Дня міста і молодь, і люди старшого віку активно брали участь у козацьких забавах, що проводилися у парку Пушкіна, котрий іще відомий у народі як «Козачий острів». Також мешканці міста вже знають про ідею збудувати музей козацького побуту під відкритим небом, ініційовану колишнім начальником відділу культури і туризму Кіровоградської міськради Миколою Барабулею, який є радником з культури отамана ОГО «Центральний Козацький Округ».

Проте виникає питання: а чому б козацьким організаціям не об'єднатися, аби разом вирішувати ці проблеми? Адже кількість громадських організацій, так чи інакше пов'язаних із козацькою тематикою, вже «зашкалює». Як тут не згадати приказку по те, що у нас на двох українців три гетьмана. Така розпорошеність українського козацтва є віддзеркаленням стану нашого суспільства. Часом здається, що тим, хто називає себе козаками, важливіші звання та атрибути, які вони собі присвоюють, ніж наше національне ДІЛО.

ШОСТИЙ РОЗДІЛ

Козацтво – авангард національної свідомості.

ГАЙДАМАЦЬКИЙ РУХ НА ЗЕМЛЯХ СУЧАСНОЇ КІРОВОГРАДЩИНИ.

У другому десятиріччі XVIII ст. Польща відновила своє панування на всій території Правобережної України. Тут поновили свою діяльність воєводські органи управління та королівські суди. Магнати і шляхта знову стали єдиними володарями краю. Панщина досягала небачених розмірів, влітку робота на панських землях тривала по 13-15 годин на добу, селяни сплачували безліч податків, ледь-ледь перебиваючись, в той час як кілька родин найбільших магнатів володіли величезними латифундіями. Іноземне панування гальмувало економічний розвиток українських земель.

Майже 80% земель перебували у приватній власності магнатів і шляхти. Відродження козацтва тут було заборонено. Без козаків селянам було важко дати відсіч шляхті. Час від часу спалахували локальні повстання на чолі з селянами-втікачами. Повстанці ховалися у лісах і звідти нападали на поодинокі маєтки, їх (з початку XVIII ст.) почали називали гайдамаками. Гайдамацькі повстання проти польського панування відбувалися у 18 столітті на Правобережній Україні.

Ми твердо знаємо, що український народ ніколи не мирився з соціальним, національним чи релігійним гнітом. Ніколи українці не корилися чужинцям, що розтинали українську землю між собою на частини. З XVI ст.. таке прагнення до волі знаходило свій вихід у покозаченні українського люду. Проте у 1709 р. російським військом було знищено Чортомлицьку «Стару» Січ. До Олешківськоі січі було далеко, і тому у певній мірі на тимчасову зміну козацтву прийшов інший рух - гайдамацький.

Світе тихий, краю милий,
Моя Україно,
За що тебе сплюндровано,
За що, мамо, гинеш? Т.Шевченко

Перша згадка про гайдамаків, що зустрічається у польських історичних документах, датується 1717 р. (*Прим. автора*: Гайдамаки, від тюрськ. «гайде» - гнати, турбувати, свавілля чинити). Польська шляхта називала учасників своєрідних партизанських загонів – гайдамаками, вони непомітно з'являлись, швидко пересувались, завдавали ворогові несподіваних ударів, а потім зникали в лісах, степах, або зимівниках здебільшого - запорозьких вольностей.

Губителі України – вічне вам прокляття! О.Гончар.

На землях Запорозької Січі гайдамаки у ті часи мали опорні пункти-стани і називалися «базами». Там вони збиралися і гуртували

загони, заготовляли продовольство та зброю. Туди стікались рештки розбитих загонів, що спасались від переслідувань карателів. Зрештою, козацькі стани були гайдамакам місцем зимівлі. Найчастіше вони розташовувались в малодоступних яругах, лісах, на дніпровських островах, в плавнях і безпосередньо в степу, вкритому велетенською травою.

Найвідоміші гайдамацькі стани, що розташовувались на теренах сучасної Кіровоградської області були у Цибулевому (сучасний Знам'янський (р-н), Цвітному (сучасний Олександрівський р-н), у Чорному та Чутянському лісах. З'являлись гайдамаки переважно навесні. Вони руйнували маєтки багатіїв, костьоли, уніатські церкви, а пізніше і фортеці, палили й захоплювали майно феодалів, знищували документи на маєтки, нападали на орендарів, корчмарів, лихварів, представників польської і навіть української панівної верхівки. У збройних сутичках з карателями гайдамаки героїчно билися до останнього, бо в разі, якщо вони попадали в полон, їх мордували, садовили на палі, четвертували і вішали.

Для розуміння природи гайдамацького руху окреслимо основний соціальний склад загонів. Це, насамперед, українські селяни, бідніша частина козацтва - «голота», наймити, міщани-ремісники. Брали участь у гайдамаччині також білоруські, молдавські, польські російські селяни, дезертири і розкольники. Траплялись шукачі пригод, волоцюги і навіть розбишаки. Іноді історики називають гайдамаччину політичним бандитизмом, (ми з цим не згодні). Найактивнішу роль у загонах відігравали запорожці, а також козаки і селяни з польської України. Ці ж категорії складали основну частину гайдамаків на землях сучасної Кіровоградщини.

Ватажками гайдамацьких загонів, як правило, були досвідчені запорожські козаки. Гайдамаки не займали бідних, тому користувалися пошаною та симпатією селян, міщан та духівництва, які вважали їх за своїх месників. Гайдамацькі загони почали зосереджувались у лісостепових районах сучасної Кіровоградщини з самого початку ХУІІІ ст. З цих земель повстанці нападали на маєтки шляхти Брацлавщини, Поділля, Київщини, грабували і палили їх.

Один з перших виступів гайдамаків у північно-західних районах сучасної Кіровоградщини в околицях Торговиці, польські джерела зафіксували вже у 1726 році. Протягом 30 - 40рр. ХУІІІ ст. у зв'язку з посиленням поляками соціального гніту та через зовнішньополітичні обставини гайдамацькій рух не раз переростав у великі повстання, перше з яких спалахнуло у 1734 році. Землі сучасної західної Кірово-

градської області входили у сферу дії гайдамацьких загонів, Медведя, Гриви та Сави Чалого. Ім'я останнього набуло особливого розголосу по всій Україні.

Походив Чалий із знатного козацького роду. Сам певний час був у Січі, потім служив сотником надвірного війська магнатів князів Любомирських, а під час повстання 1734 став одним із найвидатніших ватажків гайдамаччини. Дослідники визначають його виняткову хоробрість, розум, кмітливість, військовий та організаторський талант, а також жорстокість.

З середини 30-х рр. Чорний і Чутянський ліси (верхів'я Інгулу, Інгульця та поблизу Тясьмину і Висі) стають центрами зосередження і формування гайдамацьких загонів. Часто гайдамаки навіть захоплювали досить значні населені пункти. Так, у 1736 році загін Медведя оволодів Криловим. Часом зазнавали й невдач, після яких уцілілі рештки загонів відходили до своїх станів, або просто до зимівників і там перебували, залічуючи рани, відпочиваючи та набираючи охочих до подальших промислів. Так загін Сави Чалого у 1736 р. кілька місяців перебував у зимівниках Буго-гардівської паланки Нової Січі. Але, попри всі сподівання, наприкінці року на чолі трьохсотенного загону Чалий перейшов на службу до поляків. Служив він не абияк (інакше не вмів) і все ж...

На початку 1737 р. об'єднані загони гайдамаків, за повідомленнями польської адміністрації, «снували по селах і лісах понад річкою Тясмином». Саме в цей час на чолі загонів став Гнат Голий, також один з найвидатніших ватажків гайдамак. Голий був, за повідомленням істориків, надзвичайно колоритною особою. Він, як і Сава Чалий до нього, відзначався великою сміливістю, популярністю серед гайдамак та місцевого населення. «Голим» його називали тому, що він при розподілі «трофеїв» брав собі лише незначну частину, все інше роздавав своїм сподвижникам. Він не любив надмірностей і задовольнявся у всьому дещицею. Ось як його описує польський історик Антоній Й.Ролле: «... куртка с телячьей кожи, баранья шапка, простые козловые сапоги; одна рубашка, вымазанная жиром и дегтем, служила ему целый год; конь под ним неказистый, с большой головой, но выносливый, проворный, крепкий в ногах, настоящий подольский конь; самопал, немного свинца в торбе, в карманах табак и люлька, без которой не мог обойтись больше, чем без хлеба и водки... Вот и все богатство».

У 1737 р. Голий «засікся» з кількома товаришами у Чорному лісі.

Ватага постійно розросталася і невдовзі засіка перетворилася на гайдамацький кіш, що поступово став однією з основних опорних баз повстанців, справжньою гайдамацькою столицею. Там ватажки координували свої зусилля, розділяли «сфери впливу», звідти розходились загони майже по всьому Правобережжю, зрештою, саме там здебільшого реалізувались «трофеї», влаштовувалась справжні гайдамацькі ярмарки. Нереалізовані при цьому товари могли протягом певного часу знаходитись біля тієї чи іншої бази. Так, 9 липня 1759 р. Буго-гардівський осавул повідомляв у Запорозький кіш, що під час розшуку гайдамак він з карательною командою знайшов гайдамацьке «кочовище», де паслась отара овець. Такі череди давали можливість гайдамакам забезпечувати продовольством свої стани.

Польські каральні команді хоча і вистежили місце знаходження Чорноліського гайдамацького Коша та підійти в притул до нього не наважились, бо той розташувався у непролазних хащах. А із засідок на деревах можна було отримати кулю. Найпомітнішим ворогом гайдамак наприкінці 1730-х р., завдяки хоробрості та знанню тактики і стратегії, став С. Чалий, але навіть він, знаючи круту вдачу свого козацького побратима Голого по Медведівському куреню Січі в Олешках, обходив гайдамацькі ліси «десятою» дорогою. Іншим же гайдамакам від С.Чалого буквально життя не було. Саме наприкінці 1730-х років іхні супротивники значно активізувалися.

С.Чалий не просто охороняв довірені йому кордони Речі Посполитої з Запорозькою Січчю а, навіть часто-густо, з власної ініціативи виступав у рейди в запорозькі степи і там руйнував гайдамацькі гнізда, тобто ті зимівники, де гайдамаки найчастіше знаходили відпочинок і притулок.

Старання С.Чалого не були марними. Сам Потоцький у 1738 році подарував йому два села і призначив полковником свого надвірного війська. С.Чалий не був невдячним, Антоній Й. Ролле розповідає: «... В 1740 году гайдамаки полюбили савранские окрестности, и вот полковник обращается с просьбой к великому гетьману, чтобы он позволил ему попробовать счастья - выдушить на месте гнездо и шершней», Потоцький позволил. Осторожно и проворно двинулся Чалий к югу на Буг, снес «гарду» (тобто козацьку фортецю Гард на Південному Бузі), разогнал запорожский пикет, исполнявший там службу, сжег церковь, здесь построенную, разграбил несколько соседних зимовников, а сколько гультяев убил, повешал, это только Богу и ему было известно».

Зрозуміло, що люд український, який мав стільки надій на Чалого, після того, як він перейшов на службу до поляків щиро його зненавидів за марні свої сподівання. Після його подвигів на користь корони, ця ненависть посилилась, а остання акція щодо Буго-гардівської паланки була тою останньою краплиною, що переповнила чашу терпіння. Саме після цієї акції запорожці та гайдамаки вирішили скарати Саву Чалого на смерть, що було виконано під проводом Гната Голого якраз на Святий вечір 1741 року.

Про подальшу долю гайдамацького Коша у Чорному лісі даних немає, напевне десь у середині-наприкінці 1740-х років його зруйнувала таки посилена військова каральна експедиція. Та вже було дещо запізно адже наближалось друге велике повстання гайдамак. Його передвісниками на теренах сучасної Кіровоградської області були гайдамацькі загони, що у 1748 - 1749рр. лише в околицях Архангельська об'єднували до 800 чоловік.

Навесні 1750 року спалахнуло нове гайдамацьке повстання. Маса загонів повстанців з'явилась з району Києва та запорозьких степів, вони прийшли з теренів сучасної Кіровоградщини. Вже в червні 1750 року відбулися збройні сутички гайдамаків з карателями у Цибулівській сотні, під селом Ухівкою. У липні 1750 р. запеклий бій стався біля Чутянського лісу. У ході повстання терени сучасної Кіровоградщини, що лежали на правому березі Синюхи були звільнені від польсько-шляхетської неволі. Повстанці здобули навіть Крилів. Але що робити далі, після вигнання панів, гайдамаки не знали. Повстанці прагнули вільного козацького життя, як за Б.Хмельницького, але як його досягнути? І повстання поступово - затихло. Та й кількість ворогів у гайдамаків зростала у геометричній прогресії. У розпал кожного з повстань король польський звертався по допомогу до царя російського, і починали тоді полювати на гайдамаків крім шляхти з надвірними козаками і російські військові каральні команди, і навіть, як це не парадоксально звучить, самі запорозькі козаки, у яких все залежало від старшини, і в першу чергу від ставлення до гайдамаків кошового січовика.

За далеко не повними даними рапортів Київського генерал-губернатора протягом липня 1750 - серпня 1755 рр. російські каратели мали до десяти збройних сутичок з гайдамацькими загонами В.Мелешка, М.Мамая, Василя і Прокопа Савранських та інших. Тому не дивно, що на той час однією з основних стратегічних задач заснування Нової Сербії (1751), Новослобідського козачого полку (1751) та фортеці Св.. Єлисавети (1754) була боротьба з гайдамацьким рухом. Росіяни запевняли Порту Оттоманську, що означена фортеця призначена «для охраны и защиты от своевольных людей: гайдамаков, запорожских казаков та русских границ и тех поселений, которые вблизи польских границ с недавнего времени числятся и Новой Сербией

именуются».

У цьому контексті дуже красномовним є указ Російської державної колегії іноземних справ від 22 травня 1758 року, що був знайдений у справах фортеці Святої Єлисавети. Зокрема у ньому йшлося про те, що за скаргами з польського боку, гайдамаками з 4 грудня 1750 року по 19 листопада 1757 року обивателям Брацлавського воєводства завдано усіх збитків на 4212 тисяч злотих, людей різного стану було вбито 359 чоловік і пограбовано 2 костьоли, церква, сорок міст і 199 сіл. При цьому видавалося розпорядження про «приложение особенного старания к искоренению гайдамак».

Знаючи, що основною опорою гайдамаків є Запорозька Січ, оберкомендант фортеці Глібов для виконання цього розпорядження запровадив у слобідках Воші та Інгулецькій, вартові стаціонарні пости з тим, щоб усі, хто йде повз фортецю Святої Єлисавети з різними припасами у Січ не пропускалися, а мусили з'являтися до гарнізонної канцелярії, що була у фортеці.

І все ж, не дивлячись на каральні заходи російських та польських військових, у 50 - 60-х рр. XVIII ст. через російські форпости Нової Сербії та Новослобідського козачого полку на Польську Україну і Київське генерал-губернаторство продовжували прориватися гайдамацькі загони. За даними Брацлавської прикордонної комісії, у 1755-1757рр. гайдамаками були зруйновані маєтки магната Ф.Потоцького в районі Торговиці, Грушок, Нерубайки, Кам'янечого, Голованівська. У 1759 р. повстанці кілька разів нападали на володіння магнатів Любомирських в районі Синюхи і Новомиргорода. Об'єктами нападів нерідко стають хутори, слободи та маєтки новосербських офіцерів, старшини Новослобідського козачого полку, поміщиків Єлисаветинської провінції, а також багаті зимівники козаків Буго-гардівськоі, Інгульської та Кодацької паланок Нової Січі.

На Запорожжі під час гайдамаччини, тобто протягом всього XVIII ст. відбувався обопільний вплив і запорожців, що давали нові кадри вишколених бійців для повстанських загонів, і гайдамаків, що несли на Запорозькі землі запал і піднесення боротьби. Під впливом гайдамаччини заворушення відбувалися і у паланках, які своїми частинами входили у кордони сучасної Кіровоградської області. Такі заворушення сталися у 1759 р. в Бугогардівській, а у 1761 в Кодацькій паланках.

Про чисельність запорозьких гайдамацьких загонів є різноманітні дані. Іноді вони були досить чисельними -до 150, 200 і більше чоловік.

Проте такі формування не були стабільними і не діяли в одному й тому ж складі скільки-небудь тривалий час. Здійснивши один або декілька нападів гайдамаки розходилися, щоб через деякий час при сприятливих обставинах зібратись і знову створити новий загін. Але, не дивлячись на таку нестабільність, кількісного, а відповідно і якісного складу, гайдамацький рух являв собою партизанську війну, яка не припинялась весь час існування Нової Січі, і навіть пережила її.

До запорозьких гайдамацьких загонів у першу чергу йшли так звані сірі люди: робітники зимівників, промислів, чумаки-наймити, селяни, що відбували військовий обов'язок за своїх господарів і т.д. А вже до них приєднувались утікачі-селяни, солдати-дезертири... тобто люди, що не попали до різноманітних козацьких реєстрів, також було багато - шукачі пригод тощо.

Нова Січ звідусіль контрольована і по всяк час все більше й більше обмежувана у своїх володіннях, діях, а відповідно, і помислах. Гайдамаки ж, попри всі їхні негаразди, відчували себе у більшій мірі, аніж запорожці, - вільними. Крім того, і називали себе повстанці не інакше як козаками. І не без підстав, бо багато серед них було козаків.

Запорозька місцева (паланкова) адміністрація нерідко була практично безсилою у боротьбі з гайдамацтвом, адже бувші при паланках команди складалися із місцевого козацтва, яке, здебільшого, співчувало повстанцям і не бажало боротися з ними. Тому звичайним заходом Коша була посилка до паланок спеціальних «роз'їзних» каральних команд. Так, на початку 1758 року з Січі до Буго-гардівської паланки прибула команда, що складалася з 200 козаків, «які завжди при річці Бузі та Великому Інгулі будуть перебувати і у викоріненні гайдамаків пристосуватись». Загалом, під тиском росіян, у своїх зверненнях «до всіх козаків, жиючих по низу Дніпра» Кіш завжди вимагав: «всіма мірами викоріняти злодіїв ... яких і які спротив чинитимуть, у смерть вбивати».

Якщо у Коші були достеменні відомості про перебування в гайдамацьких ватагах того чи іншого козака, то вимагалось його повернення до Січі. Багато січовиків підкорялись. Приклад тому доля гайдамацького бандуриста Данила Бандурки на призвісько Малий, яку він розповів на допиті у фортеці Святої Єлисавети 19 червня 1761 року. Народився у Києві, у десятирічному віці пішов навчатися грі на бандурі до бандуриста Матвія Волошина у Богуслав. Після року навчання його, як талановитого бандуриста забрали до Київського генерал-губернатора Леонтьева, де він пробув три роки. Після смерті означеного сановника повернувся до батьків, де прожив близько семи років, після чого відбув на Запорозьку Січ, ставши козаком Корсунського куреня. Через шість років, у 1760 році, він піддавшись на вмовляння козаків Стеблівського, Плотніерівського, Кисляківського та Канівсь-

кого куренів, уперше з ними поїхав на зимівник, на річку Інгул до козака Ірклівського куреня Василя Пугача. Згодом вирушили до Богуслава. Та їх спіткала невдача. Через повінь на річці Висі вони не змогли здійснити своїх намірів і змушені були повернутись назад. Степом поїхали до слободи Плетений Ташлик. Минуло не багато часу, і товариство знову відбуло на зимівник на Інгул, до Корсунських курінних Панаса та Петра Кривеньких. Саме там Бандурка і отримав повідомлення, що йому конче потрібно негайно повернутися до Січі. Бандурка виконав наказ «з'явитись до свого куреня» де курінним отаманом був Швидкий. Одразу ж його закували в кайдани і після короткого допиту в Січовій військовій канцелярії (6 лютого 1761 р) та покарання нагайками відправили до фортеці Святої Єлисавети.

Дослідники відзначають, що під час гайдамацких бойових походів Данило Бандурка не раз відзначався мужністю і відвагою, був хорошим бандуристом, але на жаль, невідомо, які саме думи та пісні співав цей кобзар та у чому полягали особливості його виконавської майстерності. Невідомо також як склалася доля цього бандуриста після допиту у фортеці Святої Єлисавети. Знаємо лише, що до річки Ташлик, яка протікала в межах колишніх запорозьких степів, підходить з південного боку балка Бандурка, а близько неї розташувалося село тієї ж назви. Тому ми висловлюєм припущення, що Данило Бандурка згодом оселився там і доживав свого віку, залишивши по собі добру згадку у цих краях.

Землі Буго-гардівської паланки були прикордонними з Польською Україною, тому не дивно, що теренами сучасної Кіровоградської обл.. пролягло багато добре відпрацьованих (протоптаних) гайдамацьких стежок. Так, протягом 50 - 60-х рр. XVIII ст. повстанці неодноразово переправлялися бродом на Чорному Ташлиці (міст с. Піщаний Брід сучасного Добровеличивського району). У тих місцях неодноразово відбувались збройні сутички між гайдамаками та польськими і російськими каральними загонами. До речі, щойно згадану Добровеличівку у другій половині XVIII ст., скоріш за все під впливом гайдамаччини, заселяли селяни-утікачі з Польської України, з-за річки Висі. У ті часи навіть була склалася місцева приказка: «Як перейшов Висі, то тільки п'ятами білись».

Найбільшим піднесенням гайдамацького руху, стала знаменита, славна Коліївщина (1768р.). Розгортанню повстання сприяла поява на Правобережній Україні російських військ, присланих царським урядом для боротьби проти Польської конфедерації 1768 р. Селяни бачили, що ненависних їм ляхів б'ють, і самі бралися за рушницю, шаблю, списа, сокиру, кілки, (звідси і назва повстання). Озброєні конфедерати чинили люту розправу над українським населенням, намагаючись остаточно його підкорити. Це викликало протидію. Посилю-

вався рух гайдамак. (*Прим. автор*: Конфедерація. **1).** Союз, об'єднання громадян, або організацій (право). **2).** Назва військового союзу шляхти в старій Польші, відстоючи свої класові права).

Повстання мало найширше відлуння і на теренах сучасної Кіровоградської області. Вже навесні 1768р. у північно-західній частині краю, в районах Чорного лісу, Цибулевого і Цвітного почали збиратися повстанці. Чимало учасників повстанських загонів М.Залізняка, Г.Саражина, В.Щербини, К.Крутя та інших походили з різних районів Єлисаветинсткої провінції. У загонах гайдамацького ватажка С.Неживого були навіть жителі форштадтів фортеці Святої Єлисавети. Іноді збройні сутички розгорталися ледве не в самому місті. Тож ми мали рацію, коли робили припущення, що в 1887 році: «В історії гайдамацького руху Єлисаветград не може бути викресленим, бо місто було свідком буйних і жахливих сцен, що розіграли гайдамаки у їх нападах...».

Разом з українцями у повстанському русії брали участь росіяни та солдати новосербських поселень. Так за участь у Коліївщині до в'язниці потрапили серби Побушкевич і Требиніський. Повстанці відзначалися винятковою хоробрістю. Очевидець подій Е.Кітович, перебуваючи у таборі супротивників, писав: «На 50 гайдамаків потрібно було наших 200, 300 і більше, щоб їх перемогти». Населення запорозьких вольностей здебільшого прихильно ставилось до гайдамак. Люди ховали їх від переслідувань, попереджали про наближення каральних команд, давали провідників, їжу, зброю тощо.

Така широка підтримка, змушувала козацький кіш під тиском російських військових видавати спеціальні накази про жорстокі покарання для «придержателей» гайдамак. В ордері всім паланковим правлінням від 24 квітня 1768 року вимагалось: «розвідувати, чи не мешкають десь злодії (гайдамаки) по тамошніх зимівниках або по обивательських хуторах... якщо хтось утримувач відшукається, з ним також, як із спійманими злодіями вчиняли не милуючи.» Тож не дивно, що траплялися випадки запроданства. На допиті у 1768 році запорожець Федір Мамай розповідав, що він брав участь разом зі своїм товаришем Гаврилом Мандулою, який раніше працював з ним разом на зимівнику козака Кирилівського куреня Івана Швеця, у загоні гайдамак, що діяв на Правобережжі під час Коліївщини. В одній із збройних сутичок із загоном урядового війська куля роздробила Мамаю руку.

Знесиливши від втрати крові він «до ночі був у траві, а в ночі... повернувся до того зимівника, у якому з товаришами сіно косив в річці Інгул... по прибутті був взятий господарем... І представлений у військову канцелярію».

На самому початку травня 1768 року шинкар, кобзар Корсунського куреня Кіндар Колеберда, доніс Буго-гардівському полковнику Мойсею Головку, що з Інгульських риболовних промислів пішло у гайдамаки 30 чоловік козаків-робітників. Цікаво, що коли Колеберда запитав їх, куди вони йдуть, хоча й так було зрозуміло, то вони йому відповіли: «що тобі за діло нас спрашувать? Куди бог дасть, туди й пройдемо».

Все ж, не дивлячись на заходи «офіційного» Коша, не зважаючи ні на що... 0І червня 1768 р. полковник Головко рапортував Кошу, що через землі Буго-гардівської паланки (тобто здебільшого теренами сучасної Кіровоградської області) безперервно проходять до Польщі гайдамацькі загони «для некоторых бунтов». До цих загонів приєднувались місцеві жителі. Багато з них ставали ватажками окремих загонів, як Яким Репетея, Павло Яцкович, торговицький сотник Власенко. Хащуватський сотник Я.Панко разом з І.Гонтою приєднались до повстанського війська М.Залізняка. До речі, батько Максима Залізняка проживав у селі Олексіївці (в нинішньому Бобринецькому районі). Вважають, що саме тут народився і майбутній гайдамацький гетьман.

Під час облоги Умані біля села Кам'янечого стояв гайдамацький табір. На відзнаку 200-річчя з дня повстання, у 1968 р. там був встановлений пам'ятний знак. Після здобуття Умані, на гайдамацькій раді Власенко був обраний управителем цього міста. (*Примітка*. У автора цієї книги є інформація, що це був пра-пра дід нашого (2010-2012 р.) козацького отамана м. Кіровограда, ОГО «Центральний Козацький Округ» - Валентина Власенка).

По придушенню Коліївщини за допомогою російських військ, багато гайдамацьких загонів перейшли на більш безпечні для них Запорозькі степи. Так, полковник М.Головко у своєму рапорті від 28 серпня 1768 року повідомляв Кіш про перебування на терені підвідомчої йому Буго-гардівської паланки в урочищі Густий Байрак «гайдамацьких шайок більше двохсот (чоловік) під проводом принцепалів... старого запорізького злодія...- Саражина, та плотнірівського курінного Олексія Дейнеки та якогось мінського Савки». Там же, на землях «вольностей» колишні гайдамаки здебільшого і осідали. Саме так, наприклад, було засновано один із сучасних райцентрів Кіровоградської області - Голованівськ. Коли царське військо зайняло Умань, частина повстанців, очолювана ватажком Голованем, пробилась на південь і осіла тут на правому березі ріки Кайнари.

Після переміщення вогнища гайдамаччини на Запорожжя, до

Коша з різних місць почали поступати донесення про їх напади на козачі зимівники. Так, 31 вересня 1768 р. Буго-гардівський полковник М.Головко повідомляв про неодноразові напади гайдамацького загону з 26 чоловік під проводом якогось Макара на місцеві зимівники. Тому Кіш змушений був і надалі розсилати по вольностях каральні загони. Старшина, що командував одним з таких загонів, 23 вересня 1768 року рапортував у Кіш про те, що «багато злодійських зборищ... у різних річках схованки свої мають».

Через співчуття козаків, нерідко гайдамаками непокори і навіть відмови, з'являтися до роз'їздних каральних команд. Полковник М.Головко у рапорті від 21 вересня 1768 року повідомляв, що козаки підвідомчої йому паланки, отримавши наряд про явку до такої команди, «пренебрегши приказ наш отказались (в) намериваемой нами собрались объездки.» Наприкінці листопада 1768 р., коли полковник знову наказав козакам з'явитись до команди для боротьби із загоном гайдамак (у кількості більше 100 чоловік), що з'явився на терені Буго-гардівської паланки, козаки знову не підкорились наказу - «явились ослушными».

Накал пристрастей на землях війська Запорозького під впливом гайдамаччини сягнув свого апогею 26 грудня 1768 р, коли в Січі, за висловом малоросійського генерал-губернатора П.Румянцева, відбулись «дерзости необыкновенные»: козаки виступили проти «старшины с наглостью возмущения». Вони захопили пушкарню і звільнили гайдамаків, що перебували там в ув'язненні. Після придушення означеного повстання центр недовольства перемістився на паланки. Козацький полковник Йосип Калнишевський, (брат Кошового) у рапорті від 10 лютого 1769 року повідомляв Кіш про масові випадки захоплення «сірим людом» зимівників заможних козаків, про підпали тощо. «Сіромахи» (сірий люд), за висловом Й.Калнишевського «відчиняють загороди і заганяють (крадуть) скоти... насильно, що бачать у хаті,-беруть». Визначаючи розмір небезпеки, полковник відзначав, що таких «піших і безоружних сіромах» у його паланці «много сильно». Вони не лише забирали майно заможних козаків, але й били тих «без пощады». На завершення полковник повідомляв, що «сіромахам не можна і слова... мовити, (бо) гуртом зібравшись, на відповідь йдуть».

Цей непокірний виступ знедолених, звісна річ, було також ліквідовано, але відголоски гайдамаччини ще довго бентежили жителів

запорозьких вольностей. Значно вплинула на розвиток визвольного руху в Єлисаветинській провінції селянська війна під проводом О.Пугачова. До речі, як ми вам розповідали, сам О.Пугачов, ще до дезертирства, перебуваючи у російському війську, свого часу служив у фортеці Святої Єлисавети, і саме там у нього виникла думка «про узурпацію Імперського трону». Під час війни, у 1770 - 1775 р. знову активізувалися гайдамацькі виступи, збройні сутички між військовими поселенцями і повстанцями охопили всю провінцію. А.Скальковський свого часу доповідав, що «у 1774 році на Запорожжі подібні 1768 року жахи знову готувались».

Зрештою, за визначенням В.Голобуцького, відгуки гайдамаччини знаходимо в ордері генералу Черткову від 20 квітня 1776 р, де звертається увага влади на «бывшее злодейское возмущение селений», що раніше (тобто до середини 1775 р.) входили до складу Вольностей Запорозького Війська. (*Прим. автора:* Гайдамацький рух ослабив Річ Посполиту, яка внаслідок магнатсько-шляхетської анархії переживала надзвичайно гостру внутрішню кризу, і створив передумови для падіння Польщі як самостійної держави).

В середині 1791 р. в Петербурзі при підтримці російської імператриці Катерини II польські реакціонери, учасники антикоролівської змови розробили план збройного виступу (рокошу 1792 р.), одночасно з вторгненням російських військ у Польщу (14 травня 1792 року в міст. Торговиці, тепер село Новоархангельського району) було створено районну Торговицьку конфедерацію. (*Прим. автора*: Торговицька конфедерація (пол. Konfederacja Targowicka) — змова подільських магнатів з К.Браницьким, С.Щ.Потоцьким і С.Ржевуським на чолі (всі з Правобережжя) проти реформ Чотирирічного сейму і Конституції 03 травня в Речі Посполитій. Конф-ція проголошена 14 травня 1792 р. а фактично створена 27.04.1792. Разом з цим російські війська вторгнулися на територію Польщі, що призвело до польсько-російської війни)

У міру просування царських військ по території Польщі «торговичани» встановлювали свої тимчасові органи. Заколотники отримали перемогу, і щоб не бути невдячними, розрахувались з Росією та Пруссією володіннями Речі Посполитої. Саме в 1793 році Російською імперією були приєднані західні терени сучасної Кіровоградської області.

Гайдамацький рух зайняв гідне місце в історії України та Кіровоградської області. Цей рух об'єднав у своїх рядах незаможних селян втікачів, найманих робітників з гарулень, млинів, фільварків, міщан, дрібну шляхту й нижче духовенство, але підтримували його найширші верстви українського населення.

Гайдамацький рух - це насамперед широкий соціальний рух селянства, спрямований проти гніту польських і українських феодалів. Але оскільки на Правобережжі феодалами, експлуататорами висту-

пали переважно польські або полонізовані українські шляхтичі, які були носіями й національно-релігійного гніту, класова боротьба українського селянства проти кріпосництва, набираючи тут національно-релігійного забарвлення, набувала водночас форми національно-релігійного руху. Тому, виступаючи проти соціального й національного гноблення, гайдамаки боролися й за возз'єднання Правобережжя з Лівобережною Україною в єдине ціле.

Але гайдамацький рух був стихійним, слабо організованим і безперечно не міг протистояти добре підготовленим арміям Польщі та Росії, саме тому повстання швидко придушувались. З іншого боку маючи в своїй основі соціально-економічні і релігійні чинники він набув широкого резонансу в українському суспільстві.

Гайдамаччина знайшла своє яскраве віддзеркалення в усній народній творчості. Варто згадати пісню «Ой не славна Чута густими дубами». Покарання С.Чалого знайшло своє відображення в історичній пісні «Ой був в Січі старий козак» (пісня про Г.Голого і С.Чалого). Цим же подіям письменник І.Карпенко-Карий присвятив драму «Сава Чалий». Коліївщина оспівана Т.Г.Шевченком у поемі «Гайдамаки». Характеризуючи гайдамаків як борців «за святу правду-волю», Шевченко у творі «Холодний яр» рішуче виступив проти дворянсько-поміщицької концепції гайдамаччини, як суто розбійницького руху. До тогочасних подій нерідко звертаються і сучасні автори.

У роки української революції та громадянської війни 1917-1922рр. борці за незалежність, України використовуючи популярні в народі історичні традиції і термінологію, називали свої загони гайдамацькими. На прикладі теренів сучасної Кіровоградської області XVIII ст. наочно бачимо безупинну загарбницьку експансію Російської Імперії. Якщо у 1733 р. на цих теренах Росії не належало жодного кв.метра ґрунту, то у 1794 р. - Росії належали всі ці землі.

Окреслюючи основні моменти в найбільш значущих рисах можна сказати:
XVI ст. — Козаччина;
XVII ст. — Хмельниччина;
XVIII ст. — Гайдамаччина.
Боротьба українських селян, козаків, міських низів на правобережних і західноукраїнських землях наприкінці XVII на початку XVIII ст. в своїй основі була спрямована проти класового гноблення, феодальної експлуатації. Водночас за національно-релігійну незалежність українського народу, тому ця боротьба мала ще й національно-визвольний характер. (*Прим. автора*: У 1793 р. державний кордон Російської Імперії з Річчю Посполитою проходив по річці Синюсі, Кіровоградської області).

ХОЛОДНОЯРСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ (1917–1922 р.)

(*Прим. автора:* Холодно́ярська Респу́бліка (1919-1922) короткочасне державне утворення на території України в районі Холодного Яру. В 1918 - 1922 р. Мотронинський монастир став осередком українського повстанського руху, який очолили отамани брати Чучупаки. Після революції в с. Мельники жителями було створено загін самооборони Мотронинського монастиря, під керівництвом Олекси Чучупака, на прохання ігумені, щоб вберегти Монастир від пограбування. У четвертому розділі цієї книги, де йшлася мова «Про утворення поселень нашого краю» надані фото ватажків Холодноярської організації. Спочатку до її складу входило 22 особи. Пізніше, в 1919 р. загін перетворився на полк, а Василя Чучупака було обрано полковником, (до цього він був сільським вчителем). Його брат Петро Чучупак, став начальником штабу полку. Під час окупації України денікінцями полк брав участь у вигнанні їх з Черкас. Полк увесь час поповнювався, його чисельність сягала більше 2000 чоловік. Згодом утворилась Холодноярська республіка, яка контролювала понад 25 навколишніх сіл та мала близько 15 тисячну армію).

В зв'язку з тим, що початки передісторії Холодноярської організації губляться у давнині, ми звернулися за підказкою до письменника Романа Коваля. Ще з часів Київської Русі, на теперішніх землях Черкащини - Кіровоградщини існувала військова організація у вигляді залоги смілянського воєводи Мирослава, якому ці землі подарував Ярослав Мудрий. «Мирослав збудував тут городище, обніс його високим земляним валом, створив різноманітні укріплення у відрогах ярів, побудував печери, дві підземні церкви і підземну в'язницю».

У пам'ять про трагічну загибель Мирослава у 1036 р. його дружина Мотря побудувала монастир, названий її ім'ям. Упродовж віків поруч із релігійним, відігравав він і військове значення. Дочка Мотрі Ганна в 1074 році неподалік Мотриного, побудувала ще один монастир – Жаботинський. Він також став військово-релігійним осередком.

У XIII ст. в хащах Холодного Яру виникли давньоукраїнські поселення, орієнтовані не стільки на мирну працю, скільки на збройний захист від кочових племен степу, на межі якого і розкинувся Холодний Яр. Всього у Холодному Яру знайдено рештки 23 городищ, що постали як селища-фортеці (частина – задовго до нашої ери). Як зауважив багатолітній лісничий Холодного Яру - Олександр Найда, «від часів Київської Русі мешканці холодноярських сіл завжди були активними творцями своєї історії», тобто воїнами, точніше воїнами-хліборобами.

Не дивно, що територія на південь від Холодного Яру входила до складу Вольностей запорозьких козаків, а Холодний Яр став своєрідним пересильним пунктом для втікачів від панщини, які прямували на Січ. Доки поляки не збудували Кодак, кожний, хто досягав Холодного

Яру, ставав вільною людиною. Тісно пов'язані з цим краєм військові походи Дмитра Байди-Вишневецького, Криштофа Косинського, Северина Наливайка, Марка Жмайла, Павла Павлюка (Бута), Дмитра Гуні. У 1648 – 1660 р., коли Чигирин став гетьманською столицею, Чигиринщина з її Суботовим та Холодним Яром опинилася в політично-військовому центрі України. Саме на Чигиринщині творилася Українська держава, саме сюди їхали посли зі Стамбула, Варшави, Швеції, Ватикану, Венеції, Москви…

Після падіння держави Гетьмана Богдана Хмельницького і поразки Івана Мазепи Холодний Яр на десятки років став основною базою, а якщо говорити поетично, то серцем гайдамаччини, зокрема, у 30-х роках XVIII ст. тут було засновано Холодноярську Січ. У різні роки гайдамаків очолювали сотник Верлан, отамани М. Грива та І. Жила. В 40-х роках XVIII ст. в Холодному Яру стояли табором козаки на чолі з Гнатом Голим, Г. Похилим тощо.

Гайдамацький рух 30 – 60-х років XVIII ст.. на Правобережній Україні, як зазначав професор Павло Вакулюк, став «своєрідною формою партизанської боротьби українського народу проти поневолювачів, центром якої був Холодний Яр… Діяли тут і гайдамацькі загони під проводом Шелеста, Писаренка, Медвідя, Теслі, Письменного, Швачки, Журби, Бондаренка, Москаля, Середи, Чорного, Рудя, Бороди, Тарана, Невінчаного, Беркута тощо». Абсолютно логічно, що саме в Холодному Яру, в Мельниках, Медведівці, Жаботині й Буді наприкінці травня 1768 року почалася Коліївщина, провідником якої став Максим Залізняк із м. Медведівки. Великий дзвін Мотриного монастиря почули тоді не лише у Чигирині, Черкасах, Умані, Каневі, але й у Києві, Варшаві, Санкт-Петербурзі і Стамбулі.

Одним із героїв Коліївщини став отаман Неживий (Семен Мусієнко), який на чолі великого загону діяв на Чигиринщині, Смілянщині, Черкащині, Єлисаветградщини, Канівщині…». В XIX ст. Холодний Яр висловив рішучу незгоду з поневоленням українського народу: в 1830 роках тут знову збиралися гайдамацькі ватаги, зокрема, під проводом Устима Кармелюка. Зрозуміло, що російські окупанти називали їх «розбійницькими». «Розбійниками» нарік окупант і учасників селянського повстання на Чигиринщині у 1873 р. Повстання охопило тоді по-

над 50 сіл Чигиринського повіту. Особливо багато учасників «Чигиринської змови» (під такою назвою повстання увійшло в історію) виявилося у с. Головківці і м. Медведівці. Царські війська довго не могли тоді приборкати повсталих. Лише через два роки їм вдалося досягти тимчасового успіху. У холодноярських селян були як політичні, так і економічні вимоги, а саме: повернення від поміщиків колишніх козацьких земель і прав та вольностей Україні. «Із 917 осіб, притягнутих до суворої відповідальності, 600 селян було із сіл Холодного Яру».

Та, попри викриття «Чигиринської змови» і масові репресії, холодноярські селяни не змирилися. І невдовзі спільно з народовольцями холодноярські селяни почали творити нову нелегальну організацію під назвою «Таємна дружина», яка нараховувала близько тисячі осіб. 1877 року її було викрито і багатьох підпільників заарештовано. І в 1905 році «хвилювалися райони, які облягали Холодний Яр», тобто відбувалися селянські заворушення. В історію вони увійшли як «Чігірінскіє аґрарниє волнєнія». В 1906 р. есери, серед яких був і майбутній холодноярський отаман Яків Водяний, планували підняти нове повстання на Чигиринщині.

Бунтівний дух Холодного Яру сягнув навіть царської армії: під час Першої світової війни в 418-му Олександрівському полку, солдат Іван Коваль створив підпільну організацію «Холодний Яр», метою якої було поширення серед солдатів українознавства. В серпні 1917 року до цієї організації вступив і штабс-капітан Григорій Яковенко, майбутній отаман і член Холодноярського повстанкому.

Хмельниччина, Коліївщина, «Чигиринська змова», «Таємна дружина», «Чігірінскіє аґрарниє волнєнія» – все це передісторія Холодноярської організації доби Визвольних змагань початку ХХ століття. І творилася Холодноярська республіка на тих самих землях, у тих же селах, містечках і містах, що й Коліївщина: Медведівці, Мельниках, Буді, Жаботині, Чубіївці, Білозір'ї, Смілі, Черкасах, Умані та на теренах сучасної Кіровоградської області - Цибулевому (Знам'янський р-н) Цвітному (Олександрівський р-н), у Чорному та Чутянському лісах. Не дивно, що більшовицькі окупанти називали Холодноярську організацію «чем-то вроде петлюровской «Запорожской Сечи», тобто самі вбачали зв'язок поколінь борців за свободу рідного краю. А історик-чекіст Б. Козельський у своїй книзі про «петлюрівське» повстанство писав, що «затуманена своєрідною романтикою гайдамаччини молодь постачала бандитські, (повстанські) загони».

Справді, тут, в Холодному Яру, романтикою гайдамаччини були просякнуті десятки поколінь українців, які з містичною повагою ставилися до зброї, не розлучаючись з нею ні у будні, ні у свято. Селянин не йшов в поле без списа чи шаблі. А в хаті, під образами, ставив рушницю. (*Прим. автора*: Рушниці під образами – символ віри і дії).

Воно й зрозуміло, бо земля випромінювала тут – і це очевидно! – мілітарний дух, який входив, здавалось, в кожного, хто народжувався. Місцева топоніміка засвідчує войовничий дух української природи та її дітей: тут є Січовий та Гайдамацький яри, урочища Склик і Ратище, дуб Максима Залізняка, під яким – згідно з легендою, Тарас Шевченко писав поему «Гайдамаки».

«Тут, здається, сажня землі нема, не политого козацькою кров'ю, писав Юрій Горліс-Горський у своєму історичному романі «Холодний Яр». І населення наше, з козацьким духом, самі українці – за Україну, очі видеруть». Це добре знали наші вороги, які у всі віки зустрічали в Холодному Яру, не просто шалений спротив, а вибух люті...

В простих селянських серцях інстинкт до боротьби був природнім, а ненависть до окупантів і бажання знищити їх – щирим та чистим почуттям. У холодноярців не виникало й думки поступитись природнім правом бути господарем на своїй землі, вони не могли не відповісти, коли принижували рідних, коли чоботом завойовника топтали найсакральніше– Українську Землю пропахлу хлібом, залізом, кров'ю.

ЗВ'ЯЗКИ ХОЛОДНОЯРЦІВ З КОЗАКАМИ.

В добу Визвольних змагань, що почалися Лютневою революцією 1917 року, початки збройної організації Холодного Яру слід шукати у відродженому Вільному Козацтві. Саме воно заклало перші клітини не тільки Холодноярської організації, а й усього повстансько-партизанського руху, який охопив Україну в 1918 – 1920-х роках. Чимало творців Вільного Козацтва сформували й очолили повстанські загони, що вели збройну боротьбу проти окупантів – червоних і білих. Йдеться про Ілька Струка, Юрка Тютюнника, Ананія Волинця, Овсія Гончара-Бурлаку, Івана Полтавця-Остряницю, Якова Водяного, Якова Мамая-Щирицю, Павла Солонька, багатьох інших. Так, до збройних сил Холодного Яру входив партизанський загін звенигородського отамана Семена Гризла, якого ще у березні 1917 року було обрано кальниболотським курінним Вільного Козацтва, а у квітні – першим кошовим (звенигородським) Вільного Козацтва. Зрозуміло, не тільки Гризло, а й багато інших організаторів Вільного Козацтва стали пізніше творцями Холодноярської організації. Серед них слід згадати Івана Полтавця-Остряницю (уродженця с. Балаклії, що під м. Смілою) та смілянського полковника Якова Водяного, Якова Мамая-Щирицю і Павла Солонька з с. Боровиці на Чигиринщині. Вільне Козацтво та повстансько-партизанський рух настільки переплетені, що інколи важко знайти грань між ними. Може, й не варто шукати цієї грані? Про природний зв'язок Вільного Козацтва з повстансько - партизанським

рухом свідчить, зокрема, наказ № 8 від 14 березня 1921 року отамана 144-ї Надбужанської повстанської дивізії Іполита Хмари-Годзиківського, який висловив щиру подяку «панам козакам» за те, що чемно поводились із населенням м.Теплика і що «не було ніяких позорящих наше Вільне Козацтво випадків». Цей наказ продемонстрував, що отаман Хмара-Годзиківський вважав свою повстанську дивізію формацією Вільного Козацтва. Слід зазначити, що і через інші накази подільського отамана проходить наскрізна – і хвилююча – думка про козацьке лицарство. Мабуть, було б справедливо розглядати селянські повстання на Східній і Південній Україні в 1918 – 1920-х роках як козацькі рухи, а не анархічні бунти темних мас, доведених до відчаю нещадними «обдираціями» російських окупантів. Гречкосій лишався на господарстві, а селянин, який йшов до війська чи повстанських загонів захищати збройно Батьківщину, ставав - козаком. Учасники повстансько-партизанської боротьби не тільки називали себе козаками, але й вели козацький спосіб життя, що ґрунтувався на давніх козацьких традиціях.

Визначаючи дату зародження Холодноярської організації – як козацької формації, слід брати за відлік саме березень – квітень 1917 тобто час творення перших відділів Вільного Козацтва на Черкащині, Кіровоградщині, Звенигородщині та Чигиринщині. Другою відправною датою можна вважати 3 (16) – 7 (20) жовтня 1917 р., коли в колишній гетьманській столиці м. Чигирині, відбувся Перший з'їзд Вільного козацтва, який не лише задекларував на всю Україну відродження козацтва, але й дав потужний імпульс стихійному творенню українських збройних сил. Найсильнішим він був у центральних р-х України.

Як ми уже зазначали, однією з перших клітин Холодноярської організації став відділ самооборони с. Мельників, який на прохання ігумені Мотриного монастиря створив і очолив місцевий вчитель Олекса Степанович Чучупак. Мета формування – захист скарбів Мотриного монастиря від російських дезертирів, які тікали із фронтів Першої світової війни.

Першою відомою акцією мельничанських козаків була реквізиція зерна в садибі пана Ярузальського у с. Знам'янці, зібраного для німецького війська, повернення його селянам та арешт німецьких солдатів, яких помістили у підвали Мотриного монастиря. Щоправда, ця акція для холодноярців завершилась плачевно: в Мотриному монастирі їх атакувала німецька армійська частина, що підійшла зі Старої Осоти. Врешті, мельничанський відділ було роззброєно.

Згодом, очевидно, вже в час підготовки до антигетьманського повстання, селяни с. Мельників звернулися до Василя Чучупака, який був не тільки старшим від брата Олекси, але й мав вище військове звання – прапорщик (Олекса – рядовий царської армії), – створити

новий відділ, що той і здійснив. Збройний відділ складався з 400 чол. серед яких було багато родичів братів Чучупаків: куми, свати, дядьки, двоюрідні брати, небожі. Ймовірно, частину зими та початок весни «чучупаківці» провели в лісі, час од часу вступаючи у збройні сутички з червоними. Про це свідчить доповідь голови Чигиринського повітового виконавчого комітету Брайка: «В той момент не була ще цілком знищена банда в повіті так званого Чучупаки, котра містилася в лісі в Холодному Ярі. Тоді той самий Чучупака став стягать свої сили до Яру і після повітового з'їзду Ради 10, 11, 12 квітня він підняв повстання проти комуни та Совітської влади за самостійність, але був розбитий нашими червоноармійцями до щенту і розігнан».

Підхорунжий повстанського відділу чорноліського полковника Пилипа Хмари - Михайло Дорошенко у своїй книзі «Стежками Холодноярськими» стверджував, що Василь Чучупак скликав до м. Медведівки «видатніших побратимів по зброї з сіл та хуторів», які створили Військову Раду обрали Василя «своїм і цілого повстанського руху старшим», (отаманом). З усього видно, що Василя Чучупака справді обрали Медведівським курінним, та чи став він одразу «цілого повстанського руху старшим», це вже інше питання. Як свідчить відозва інформаційного бюро штабу отаманства Холодного Яру за 1919 рік (число і місяць не вказано), отаманом Холодного Яру на час її створення був «батько» Незбієнко: «Тепер, коли вся Україна охоплена повстанням проти гнобителів Раковського і К^0 і коли партизанські загони налічують в собі десятки тисяч борців, і коли це військо розташувалось на Чигиринщині і інших місцях України, наш батько отаман Незбієнко і його штаб Холодного Яру закликає всіх до спокою і порядку, прохає селянство допомогти йому і його козакам в його творчій роботі визволення українського народу від насильників його волі. Всіі як один вставайте з допомогою нашому батьку отаману і вірте, що права наші будуть забезпечені і над нашими селами засяє яскраве сонце спокію і кращого вільного життя. Нехай живе Червоне Козацтво». Напевно, ця відозва написана і оприлюднена у травні 1919 року, коли на заклик «червоного отамана» Матвія Григор'єва десятки тисяч селян піднялися на боротьбу проти «грабіжницької комуни».

Звернення «Брати селяни і козаки» від 4 червня 1919 року було прийняте від імені «інформаційного бюро штабу загону Холодного Яру». Ось його уривок: «Хай же справдяться слова нашого незабутнього борця за волю, мученика і пророка Тараса Григоровича Шевченка, який сказав, «що ще дихне огнем пикучим всім ворогам Холодний Яр». Отже, хто любить спокій, хто любить волю, хто любить свій рідний край, хай зараз же іде козаком до Холодного Яру, хай буде дійсно козаком. Хто має зброю, забирай її з собою, хто ж такої не має, але почуває себе здатним до козацтва, хай іде до нас. Гуртом скорі-

ше здобудемо зброю. Знайте, брати, що Холодний Яр дійсно буде нашим оплотом і він одіб'ється од усіх ворогів…». Це був заклик до формування організованих збройних сил Холодного Яру під єдиним командуванням.

Подальший фрагмент цитованого звернення засвідчує, що тодішній отаман Холодного Яру - Незбієнко був за переконанням соціалістом, прихильником поширеного в той час гасла «За радянську владу без комуністів»: «Знайте, селяне-брати, говорив він, що ваші сини ідуть вас же захищати, свої села від грабіжницької комуни, од розграблення вашого добра. Не вірте тим брехням, які комуністи розносять по всіх закутках, буцімто ми проти Радянської Влади, це суща брехня. Ми якнайдужче слідкуємо, аби ні одно із здобутків революції не згинули, не були поругані. Нам дорога народня воля, народні права. Ми всі помремо, а одстоємо Землю і Волю. Хай же живе Червоне Козацтво. Всі як один до Холодного Яру. Всі за зброю. Всі одностайно станьмо на захист нашого спокію. Всі за народні права».

Наприкінці травня, або в перших числах червня до Чигирина увійшов відділ григор'євського отамана Федора Уварова. (*Прим. автора:* Ф.Уваров на фото, навесні 1919 р. григоріївський отаман. Під час повстання під проводом Матвія Григор'єва командував відділом який налічував до півтори тисячі чоловік. Полк Уварова відзначався високою дисциплінованістю. Звільняв від більшовиків місто Черкаси, ст. Бобринську та інші населені пункти теперішньої Кіровоградщини).

В Чигирині Ф.Уваров перебував до середини червня 1919 р., а потім, «коли більшовики стали підтягувати під Чигирин сили, Ф.Уваров рішив відвести свій відділ в околиці Холодного Яру» і перейшов до Медведівки. Тут відбулася його зустріч із Василем Чучупаком. На ній виникла суперечка, «бо ні один з отаманів не хотів признати другого старшим…». У кожного із них була своя рація: Василь Чучупака, місцевий отаман, здобув високий авторитет серед тутешнього населення, а Федір Уваров, хоч і був чужим на Чигиринщині, та мав вище військове звання, більший військовий досвід і командував більшим відділом. Командир кулеметної чоти отамана Уварова - Сергій Полікша стверджував, що відділ Уварова на час приходу в Медведівку становив біля тисячі «добре здисциплінованих вояків» і мав 24 кулемети.

Та головне, що між отаманами не було ідейного розходження, бо Василь Чучупак «боровся за незалежність України, а Ф.Уваров, хоч і не зовсім чисто балакав по-українськи, ставив за ціль боротьбу за

незалежну українську державу вкупі з Кубанню. Погодилися на тім, що Чучупака в чисто військових справах уступив першенство Уварову, а сам залишався отаманом місцевості з правом рішаючого голосу в справах боротьби. Постійний відділ Холодноярців підпорядковувався Уварову. Мобілізація Холодноярських збройних сил, в разі потреби – лежала на Чучупаці. Відділ Уварова перейшов до Мотриного монастиря в Холодноярському лісі». Дві сотні піхоти і кулеметна чота розташувалися в с. Головківці.

«Мушу зазначити, – писав Сергій Полікша, – що такого приємного і турботливого відношення населення, як в районі Холодного Яру, я ні до того часу, ні опісля не зустрічав. На Зелені свята школу, в якій я стояв з кулеметчиками, буквально заатакували жінки і дівчата, які понаносили і печеного і вареного, найкращого, що було в них самих. Козаків, частуючи, три дні перетягали з хати до хати».

Отже, військовим отаманом, керівником збройних сил Холодного Яру став кубанець, колишній штабс-ротмістр царської армії Ф.Уваров. А Василь Чучупак очолив цивільну владу в Медведівській волості і, очевидно, в деяких інших волостях Холодноярської округи. Об'єднані збройні сили становили не менше 1400 старшин і козаків. Голова Чигиринського повітового виконкому більшовик Брайко стверджував, що в цей час «контрреволюціонерські сили, в тім числі і всі бувшіі заарештовані і випущені ними елементи» налічували близько трьох тисяч люду.

Але на Чигиринщині, в районі Холодного Яру, були й інші повстан-ські загони. Той же Брайко згадував: «Становище в повіті неспокійне, позаяк банди ще не ліквідовані, кругом – позиції. В однім місті банда, котра б'ється проти Радянських військ, складається з 3 – 4 тисяч, і в другім місті – до 1000 чоловік, котрі не сьогодні завтра можуть знову захватити Чигирин…».

Оскільки згадок про «батька-отамана Незбієнка» більше не вдалося відшукати (попри опрацювання великого пласту інформації про Холодний Яр часів Визвольної боротьби 1917 – 1920-х років), то про його долю можна лише гадати: або на той час він був убитий, або перейшов до іншого району, або поступився владою досвідченішому отаману Федору Уварову. Слід зазначити, що за твердженням Сергія Полікши, помічником Уварова, тобто заступником отамана Холодного Яру, був галичанин, прізвища якого Полікша не запам'ятав. Галичанин загинув 5 червня (очевидно, за ст. ст.) в загалом успішних боях за холодноярські села Стару і Нову Осоту, в результаті яких червоні загони були відігнані до м. Олександрівки. Успішним був для холодноярців і бій в с. Плескачівці, де було знищено цілий курінь більшовиків.

Наприкінці червня 1919 р. до Холодного Яру прибули два представники уряду УНР, за участю яких відбулася нарада штабу Холод-

ного Яру. На ній вирішено, що Уваров зі своїм відділом і бажаючими з місцевих спробує пробитися через кільце червоних частин і піде на з'єднання з отаманом Ю.Тютюнником, а В.Чучупак залишиться боронити місцевість. «З Уваровим виступило около 200 чоловіка кінноти і коло 400 чоловіка піших», – писав Сергій Полікша.

(На фото Іван Полтавець-Остряниця). Отож, Федір Уваров не довго отаманував у Холодному Яру, лише у червні 1919 року і, мабуть, впродовж другої половини місяця. Після відходу Уварова у напрямку ст. Райгород колишній прапорщик російської армії В.Чучупак зосередив у своїх руках військову, адміністративну і судову владу в Холодному Яру та його околицях, ставши фактично, Голов. отаманом Холодного Яру, або як писав С. Найден, «диктатором Холодного Яру». Офіційно В.Чучупак величався отаманом полку гайдамаків Холодного Яру, а його старший брат Петро, також колишній прапорщик царської армії, начальником штабу полку гайдамаків Холодного Яру.

Якийсь час у Холодному Яру, принаймні у липні 1919 р., перебував «доктор права Копцюх», від імені якого видано відозву «гайдамаків-повстанців» (примітна зміна риторики після закликів створити Червоне козацтво). Цей Копцюх, очевидно, займав якусь відповідальну посаду, радше був «політичним комісаром», можливо, членом Холодноярського повстанкому, якщо на той час той вже діяв.

Збереглася фотокопія документа від 6 грудня 1919 р., де Василь Чучупак виступає як «командір полку гайдамаків Холодного Яру».

До «Холодноярської держави» входили села і хутори, розташовані безпосередньо на території Холодноярського лісового масиву, а саме: Суботів, Чмирівка, Рублівка, Полуднівка, Новоселиця, Іванівка, х. Вдовичий, Матвіївка, Головківка, Ївківці, х. Кресельці, Мельники, Медведівка, Знам'янка, Деменці (Чигиринського р-ну Черкаської обл), Лубенці, Куликівка, Жаботин, Завадівка, Флярківка, Ребедайлівка, Михайлівка, Ревівка, Косари, Грушківка (Кам'янського р-ну Черкаської області), Чубіївка - Черкаського району, Голов'ятине, Залевки, місто Бузуків, Сунки, Плескачівка, х. Шевченків - Смілянського району, Іванківці, Триліси, Любомирка, Базиківка, Стара Осота та Нова Осота, Бірки, Нижчі Верещаки, Вищі Верещаки, Цвітна - Олександрівського р-ну та ряд інших поселень Кіровоградської обл. Не всі вони в 1919 р. підпорядковувались Холодноярській організації. Наприклад, Суботів, Янич, Ївківці, Новоселиця, Чигирин становили вотчину - суботівського отамана Свирида Коцура, засновника Чигиринської республіки, супротивника Василя Чучупака. Лише після загибелі, (чи зникнення) Сви-

рида Коцура у квітні 1920 року ці населені пункти приєдналися до Холодноярської організації.

Однак, цими володіння Холодного Яру не обмежувалися: керівництво Холодноярської організації визнавали й прибережні села (вгору по Дніпру до Черкас: Рацеве, Тіньки, Боровиця, Топилівка, Сагунівка, Худяки, Бужин, Леськи та інші), чигиринські села, що розкинулися на берегах Тясмина (Погорільці, Худоліївка, Чорнявка, Трушівці та інші).

1). Підпорядковувались Холодному Ярові й вереміївські отамани Панас Келеберда та Іван Савченко-Нагірний (Золотоніський повіт Полтавської губернії, тепер Чорнобаївський район Черкаської обл..),

2). Отаман із с. Балаклії, що за м. Смілою у бік Києва,

3). Іван Полтавець-Остряниця. (*Прим. автора*: український військовик та політичний діяч, консерватор, монархіст-гетьманець, нащадок козацького роду гетьмана України Якова Остряниці, офіцер російської царської армії в роки Першої світової війни, у 1917-20 р. наказний отаман Вільного Козацтва України),

4). Смілянський отаман Яків Водяний,

5). Голова Уманського повстанкому Петро Дерещук (відповідно і села Уманського повіту),

6). Отаман Петро Кучма з с. Аджамки, що неподалік м. Єлисаветграда (нині Кіровоград),

7). Єлисаветградський повстанком на чолі з Тихоном Березняком,

8). Багато сіл Єлисаветградського повіту,

9). Значна частина Олександрійського і Звенигородського повітів,

10). Мліївський ватажок Трохим Голий-Бабенко,

11). Отамани з Криворіжжя: Ялисей Лютий-Черевик, Іванов, Кость Пестушко (Степовий-Блакитний) та багато інших. Справжні межі «Холодноярської держави» ще належить з'ясувати.

«Авторитет Холодного Яру був дуже великий, зазначав історик - чекіст Борис Козельський, – його визнавало навіть багато отаманів, які йому не підлягали. Через свою географічну місцевість та своєрідну романтику, зіткану з пережитків середньовіччя, Холодний Яр становив для радянської влади неприступну фортецю». В зв'язку з неможливістю перемогти бунтівних отаманів, в ЧК розробили спеціальну операцію з нейтралізації та захоплення холодноярських отаманів.

Вона відбувалася в три етапи:

1). Вихід на одного з отаманів «Холодного Яру», який мав вплив на інших, та переконати їх в існуванні, вигаданою в надрах ЧК, «Чорноморської повстанської групи»;

2). Користуючись досягнутим, нейтралізувати дії повстанців і, посилаючись на наказ Петлюри, змусити повстанців тимчасово відмовитися від активних дій;

3). Заманити отаманів у пастку й захопити основні командні кадри холодноярської повстанської групи військ.

Безпосереднім керівником операції був Є. Євдокимов, який після успішно проведеної операції проти рейду Юрія Тютюнника став начальником особлив. відділу ВЧК. Наприкінці березня 1922 року розробку операції повністю завершили. Ідея була проста: під виглядом об'єднання повстанців створювалася «Чорноморська повстанська група» з командуванням і штабом для координації дій усіх повстанських загонів району. Чекісти перехопили полковника Петра Трохименка й сотника Юхима Терещенка, які йшли до Холодного Яру з Польщі. Трофименко був членом Військового комітету Центральної Ради. У 1918 р. - військовим комендантом Єлисаветграда. Під час повстання проти гетьмана Скоропадського він очолював повстанський загін, а потім працював у штабі армії УНР. Його ім'я користувалось авторитетом в українців. Його і було вирішено зробити командувачем «Чорноморської повстанської групи» під псевдонімом «генштабу полковник Гамалія».

Начальником штабу групи чекісти призначили Юхима Терещенка, псевдонім «сотник Завірюха». Слід відзначити, що в штабі Тютюнника було кілька українських офіцерів, котрі працювали на ЧК, зокрема Заярний, Снєгірьов, а можливо і начальник особистої контррозвідки Петлюри полковник Чеботарьов. Можливо, Трофименка та Терещенка завербували не в квітні 1921 року, а набагато раніше. Реалізацію третього етапу операції чекісти розпочали в середині серпня 1922 р. Було повідомлено, що «Командуючий» видав № 7 від 28 серпня, яким призначив:

Ларіона Завгороднього - командиром 1-ї кінної Холодноярської дивізії,

Мефодія Голик-Залізняка - командиром 1-го кінного полку Холодноярської дивізії та начальником дивізіону бронепоїздів,

Черноусова Івана («Чорний Ворон») - командиром 2-го полку Холодноярської дивізії,

Дениса Гупала - командиром 3-го полку Холодноярської дивізії,

Отамана Вороного - командиром 4 полку Холодноярської дивізії.

На 30 вересня 1922 року було призначено «з'їзд для вирішення плану руху та інших справ» у м. Звенигородці. 26 вересня 1922 року Денис Гупало, Мефодій Голик-Залізняк, Олексій Добровольський, Василь Ткаченко прибули до отамана Ларіона Завгороднього. Чекіст «сотник Завірюха» обіцяв отаманам зустріч з генерал-хорунжим

Андрієм Гулий-Гуленком, командуючим Південною повстанською групою військ, та полковником Гамалією. На той час А. Гулий - Гуленко

вже був заарештований. В Звенигородці усіх отаманів заарештували без жодного пострілу. За подібним планом операції ЧК проводились по всій Україні. На початку 1923 в Лук'янівській в'язниці, утримувалися 42 повстанських командира (отаманів). Чекіст –«сотник Завірюха» з фальшивим повстанським загоном продовжив «діяти», збираючи туди повстанців, котрі залишилися після арешту їхніх командирів. Протягом 1922-1923 року чекісти здійснили остаточну зачистку території Чорного лісу та Холодного Яру. 2 лютого 1923 року Ларіона Завгороднього, Дениса Гупала, Мефодія Голика-Залізняка, Трохима Компанійця, Василя Ткаченка, Костю Здобудь-Волю, Івана Ляшенка, Г. Яковенка, Ю.Дробатковського засудили до розстрілу, а Леонід Мушкет одержав десять років позбавлення волі. Холодноярських отаманів, козаків та декілька січових стрільців утримували разом, у камері № 1 Лук'янівської в'язниці. 09 лютого вони, (всього 38 діячів національного визвольного руху) підняли повстання у в'язниці. Хто не загинув під час повстання, був розстріляний катами.

(На мал.. представники Кіровоградської обл. ГО «Центральний Козацький Округ» під час відвідень Холодного Яру 2012 року. Пам’ять про славних героїв, завжди буде в наших серцях).

(*Прим. автора*: Про боротьбу козаків Холодноярської Республіки з більшовиками один із учасників подій Юрій Горліс-Горський написав книгу спогадів, документальний роман «Холодний Яр». Дослідник і письменник Роман Коваль відобразив події Холодного Яру в багатьох своїх виданнях. Деякі з подій боротьби повстанців проти більшовицької влади на теренах Холодного Яру та в його околицях художньо описані в романі Василя Шкляра «Чорний Ворон», тощо.

Холодний Яр - це одна з найяскравіших сторінок визвольної боротьби в Україні. Це живий приклад, як невеликі числом, але сильні духом, можуть успішно боротися з незрівнянно сильнішим ворогом. Події того часу відбувалися на теренах сучасних Черкаської, Кіровоградської та Вінницької областей, у містах Києві, Полтаві й на терито-

рії тодішньої Польщі. На жаль, про ці події мало хто знає).

ХОЛОДНИЙ ЯР – ЯК НЕСКОРЕНИЙ КРАЙ.

Мотронинський монастир, заснований ще до монгольського нашестя. Тоді тут стояла фортеця Мирослава, улюбленого воєводи Ярослава Мудрого. Повертаючись 1036 року після розгрому печенігів, Мирослав вирішив перевірити охорону фортеці і виставив свої човни у бойовому порядку. Вирішивши, що човни ворожі, дружина воєводи — Мотрона, наказала атакувати їх і вбила Мирослава. Дізнавшись про страшну помилку, Мотрона прийняла монашество і заснувала тут монастир, який став називатись Мотронинський, (на мал. Троїцька церква Мотронинського монастиря)

Задовго до виникнення самої обителі, на місці сучасного монастиря поселилися відлюдники і жили в печерах. Це місце дійсно відповідало потребам душі для тих хто шукав самоти і пізнання Бога. Навколо безмежні ліси, глибокі яри і численні чисті, освіжаючі джерела. Природа і рослинність тоді були надзичайно багаті і в той час неприступні, дякуючи багатьом пагорбам та ярам. Ця територія носить назву Холодний Яр, тому що навіть в саму спекотну погоду, внаслідок природних особливостей, тут відчувається свіжість і прохолода……

У листопаді 1919 р. до Холодного Яру прибув отаман Катеринославщини і Херсонщини Андрій Гулий-Гуленко, організатор одного з найбільших повстань в історії Визвольних змагань українського народу у ХХ ст. На той час сили повстанців під проводом Андрія Гулого-Гуленка нараховували до 20000 коліїв. Успіхи повстанців Гулого-Гуленка були вражаючими. Повстання проходили надзвичайно легко, згадував він. Цей момент вважається розквітом Повстанства. В моєму районі я був у буквальному розумінні господарем становища.

Андрій Гулий виставив ультиматум Добровольчій армії, в якому попереджав, що коли до 30 листопада 1919 р. денікінці не залишать української території, то після цього терміну будуть знищені не тільки вони, але й їхні сім'ї.

Разом із гайдамаками Холодного Яру Гулий-Гуленко розгромив ворога в районі залізничних станцій Знам'янка та Фундукліївка. До кінця 1919 року отаман зі своїми повстанцями бив білогвардійців у районі Черкаси – Чигирин – Знам'янка – Користівка – П'ятихатки – Катеринослав – Єлисаветград.

На початку січня 1920 року полк гайдамаків Холодного Яру брав участь у вигнанні денікінців із Черкас. Юрію Горлісу-Горському, який потрапив у Холодний Яр у лютому 1920 року (як старшина Армії УНР Зимового походу), одразу впало в око, що в широко розвиненій бо-

йовій організації Холодного Яру під проводом Василя Чучупаки, цілковито панували українські націоналістичні настрої.

12 квітня (за н. ст.) 1920 року отамани Холодного Яру з'їхалися на нараду у лісничівку на х. Кресельці, що при дорозі з с. Мельників на Мотрин монастир. Для того, щоб визначити дату повстання проти «Совєтської влади», яка, спираючись на російські багнети, намагалася закріпитись на окупованих землях.

Та саме цей день став нещасливим для Холодного Яру: під час бою з червоним ескадроном, який несподівано з'явився з лісу, потрапив у оточення Головний отаман Василь Чучупак. Не бажаючи здаватися в полон, він позбавив себе життя пострілом у скроню.

Під час бою були захоплені в полон його старший брат Петро – начальник штабу полку гайдамаків Холодного Яру, і боровицький отаман Павло Солонько. Незабаром їх стратили у Черкаському чи Смілянському ЧК.

Після загибелі Василя Чучупака Холодноярську організацію очолив його заступник Іван Тимофійович Деркач, (старшина військового часу, син селянина з-під м. Жаботина), член Холодноярського повстанкому. Він керував збройними силами Холодного Яру під час повстання весни – осені 1920 року.

На конференції повстанців, що відбулася 24 вересня 1920 року у Медведівці, Іван Деркач передав свої повноваження Костю Пестушку (Степовому-Блакитному), отаману Олександрійської (Степової) дивізії, якого в цей день було обрано Головним отаманом Холодного Яру і околиць. Наступного дня, тобто 25 вересня, як свідчить Юрій Горліс-Горський, на Деркача, котрий залишився командиром Холодноярської бригади, в яку переріс полк гайдамаків Холодного Яру, здійснив замах син медведівського різника Хаїма – місцевий комсомолець, співпрацівник ЧК. Деркача було тяжко поранено і Холодноярську бригаду очолив Іван Петренко.

(*Прим. автора:* Кость Юрійович Пестушко, обраний 24 вересня 1920 р. Головним отаманом Холодного Яру і околиць, народився 10 лютого 1898 року в с. Ганнівці на Катеринославщині (нині Петрівського району Кіровоградської області). Навчався в Олександрівському механіко-технічному училищі (нині Запорізький університет). У Першу світову війну рядовим воював на турецькому фронті. За хоробрість нагороджений двома Георгіївськими хрестами. Закінчив офіцерську школу в м. Горі. В ранзі підпоручика командував ротою на Західному фронті).

(*Прим. автора*: Кость Блакитний – один з організаторів повстання проти Добровольчої армії генерала Антона Денікіна. В 1919 Блакитний очолив Середньодніпровську групу (2500 багнетів, 17 кулеметів), яка формально підпорядковувалася Нестору Махну. Збільшивши

Середньодніпровську групу до 3000 чол., перейменував її на Республіканське військо, чим викликав гнів у Нестора Махна. Далі діяв самостійно. В 1920 році – він вже отаман Степової (Олександрійської) дивізії, яка нараховувала до 20 – 30 тисяч козаків і старшин. Був одним із керівників повстання весни – осені 1920 року на Правобережній Україні. Бив червоних москалів від Херсону до Черкас – на території Херсонської, Катеринославської, Київської та Кременчуцької губерній. У жовтні 1920 року, вирушивши на чолі Степової дивізії в Катеринославську губернію на допомогу рідним селам, які палили будьонівці, склав із себе повноваження Головного отамана Холодного Яру).

А Головним отаманом Холодного Яру став звенигородський отаман Ґонта (справжнє прізвище Іван Макарович Лютий-Лютенко). Народився він 24 червня 1897 року в Капустянському лісництві коло с. Товмача, що на Звенигородщині. Закінчив чотирикласну земську школу, згодом приватні курси Паршина в Москві. Окрім диплому за 6 гімназійних класів, отримав із Московського навчального округу привітання як найкращий студент з математики. На фронті був у 8-му Московському гренадерському полку. Закінчив Омську школу прапорщиків. Лютневу революцію зустрів на посаді помічника командира 12-ї роти 290-го полку, що дислокувався в Черкасах. В 1918 році брав участь у боях проти більшовиків, зокрема коло станцій Гребінки та Бобринської (нині ст. ім. Тараса Шевченка). За Директорії Лютий-Лютенко – командир 25-го Черкаського куреня, що дислокувався у Смілі. Воював у складі Запорізької дивізії під командою Олександра Загродського. В повстансько-партизанському русі з 1919 р., спочатку очолив загін звенигородських повстанців, сформований Семеном Гризлом. У різні часи його відділи нараховували до 800 козаків і старшин. Військове звання – сотник.

Обраний Головним отаманом Холодного Яру на нараді в с. Матвіївці наприкінці жовтня або в листопаді 1920 р. Але Головним отаманом Холодного Яру був короткий час і більше формально, оскільки відразу після обрання відійшов на Звенигородщину, а головні сили холодноярців під проводом Пилипа Хмари і Ларіона Завгороднього провели окрему нараду, на якій вирішили пробитися на захід, до Польщі чи Румунії. Рейд виявився невдалим десь у грудні об'єднаний загін повернувся до рідної місцевості. Вже на початку січня 1921 року на Холодноярщину прибув представник уряду УНР Микола Іванович Бондарчук (інколи пишуть – Бондарук). У січні 1921 року на з'їзді отаманів Чигиринщини в с. Цвітній він був визнаний « старшим» повс-

танського руху Чигиринського повіту. Микола Бондарчук, об'єднавши під своїм керівництвом всі партизанські загони Холодного Яру і разом з Пилипом Хмарою (командиром 2-го Холодноярського кінного полку) сформував нову структуру. (*Прим. автора*: Пилип Хмара був одним із найавторитетніших повстанських керівників Холодного Яру. Народився у 1891 р. с. Цвітному Чигиринського повіту Київської губернії (нині Олександрівський район Кіровоградської області. Місце дислокації – Чорний ліс, Холодний Яр, ліс Чута. Діяв також в Олександрійському, Єлисаветградському, Чигиринському та Знам'янському повітах. Здійснював рейди на Поділля).

Пилип Хмара і Микола Бондарчук часто були не згодні в стратегії дій. Щодо влади в повстанському русі, то Хмара ніколи не прагнув її, завжди готовий був поступитися іншому, достойнішому. Микола Бондарчук був людиною іншого складу: прагнув влади, був надзвичайно жорстким керівником. Він навіть хотів вбити отамана Пилипа Хмару за те, що той не виконав його розпорядження. Врешті, ця надмірна жорсткість, а також поразка в бою з Латиською дивізією (бригадою) неподалік Черкас у травні 1921 року і вирішили його долю. Спочатку він був зміщений. Сталося це на Чигиринському районному повстанському з'їзді, який відбувся у Цвітнянському лісі одразу після невдалого бою. У з'їзді взяла участь, окрім отаманів і старшин, ще й місцева інтелігенція. Бондарчука змістили в кінці травня на вимогу Герасима Орла-Нестеренка і Отаманенка, які повідомили, що « Бондарчук присланий з-за кордону як простий інформатор і на організацію права не мав».. Незабаром, в липні 1921 року на з'їзді отаманів Холодного Яру Микола Бондарчук був оголошений поза законом через те, що в суперечці вбив отамана Терещенка, обраного у січні 1921 р. на з'їзді отаманів Чигиринщини у с. Цвітній начальником Холодноярського повстанського штабу.

(*Прим. автора*: Терещенко - отаман Холодного Яру і Чорного лісу. Співпрацював з отаманом Пилипом Хмарою, діяв переважно в районі Чорного лісу (с. Цвітна). В грудні 1920 р. під час невдалої спроби холодноярців пробитися за р. Збруч (на Польський бік) керував

штабом об'єднаного повстанського загону. У січні 1921 році на з'їзді отаманів Чигиринщини в с.Цвітній призначений начальником Холодноярського повстанського штабу (нач. штабу Право-лівобережного окружного повстанського ко-

мітету). Вбитий у травні 1921 р. в Чутянському лісі Головним отаманом Холодного Яру - Бондарчуком).

Наступним (після Миколи Бондарчука) командуючим Холодноярською округою став отаман Герасим Нестеренко-Орел, який ще з 1919 року організаційно підпорядковувався Андрію Гулому-Гуленку. Сотник, а потім полковник Герасим Нестеренко-Орел був організатором Єлисаветградсько-Олександрійського повстанкому. На Чигиринському районному з'їзді за участю отаманів, старшин та інтелігенції у Цвітнянському лісі наприкінці травня (червні) 1921 р. Орла обрано керівником Першої Холодноярської округи. В першій половині липня 1921 року на Право-лівобережному окружному з'їзді, що відбувся в Холодному Яру в районі Гайдамацького шпиля, його обрали командуючим військами Холодноярської округи. Очевидно, у 1922 р. Холодноярська організація складалася з двох округів. Першою Холодноярською округою (Єлисаветградсько-Олександрійською) керував Герас. Нестеренко-Орел; Другою (Чигиринсько-Звенигородською плюс Чорний ліс на Єлисаветградщині) – Ларіон Завгородній. (*Прим. автора*: Ларіон Захарович Завгородній (насправді – Загородній) народився 16 березня 1897 року в с. Кошарки (Юзефівка) Златопільської волості Чигиринського повіту Київської губернії. Нерухомістю не володів, батьки землі не мали, вирощували хліб на орендованій землі. Закінчив церковно-приходську школу. Під час Першої світової війни служив у 241-му Пензенському запасному полку, згодом – у 32-у Сибірському полку, де до січня 1917 року служив підпрапорщиком у кінній розвідці, потім – прапорщик. На фронті був отруєний газами. Восени 1917 р. демобілізований за станом здоров'я і відправлений у відпустку додому.

В листопаді – грудні 1918 року створив повстанський загін (500 селян). У серпні 1919 року під час денікінської окупації зібрав загін у 25 шабель і почав діяти в районі Златополя. А в дні більшовицької окупації вступив до загону Дорошенка і Цвітковського. Під час Знам'янського повстання 1920 року влився до повстанського загону Василя Кваші, який оперував в Нерубаївському лісі та його околицях. Коли на їхній терен прийшла 1-а Олександрійська (Степова) дивізія під керівництвом Кості Блакитного, Кваша і Завгородній приєдналися до неї. Але степовики в другій половині жовтня 1920 р. відійшли на південь, Завгородній залишився воювати в рідній місцевості, влившись до загону Пилипа Хмари, де був чотовим. У 1921 Завгородній – командир

1-го Холодноярського кінного полку, який підпорядковувався безпосередньо Пилипові Хмарі. Діяв у Чигиринському, Олександрійському, Єлисаветградському та інших повітах. В жовтні 1921 р. об'єднав під своїм керівництвом загони Мефодія Голика-Залізняка та Архипа Бондаренка.

Заарештували Ларіона Завгороднього 29 вересня 1922 року у м. Звенигородці на інспірованому чекістами «з'їзді отаманів». Під арештом перебував у Лук'янівській в'язниці м. Києва. 2 лютого 1923 року у справі № 446/7971 було винесено вирок Ларіону Завгородньому, отаманам Мефодію Голику-Залізняку та Денису Гупалу, полковнику Костянтину Здобудь-Волі, козакам Олексію Добровольському, Юрію Дроботківському, Тимофію Компанійцю, Івану Ляшенку, Василю Ткаченку, члену Холодноярського повстанкому Григорію Яковенку. Засуджені до смерті були й холодноярський отаман Сергій Захаров та отаман Київщини Іван Гайовий-Грисюк. Лише Л. Мушкету дали 10 р. таборів).

Більш детально про ці події ви можете прочитати у книзі-спогади Івана Лютого-Лютенка: «Вогонь з Холодного Яру». Відповідно до структури й ідеології Холодноярської організації, то Лютий-Лютенко зазначав, що у каждого отамана були люди видающі, котрі улаштовували справу як інформаційну, так і військову. До категорії видатних особистостей він зараховував і самих отаманів. На жаль, каже він, таких людей було дуже мало. Найпевніших кадрів, які становили ядро загону було: от п'яти і до двадцяти старшин, і від тридцяти і більше козаків. Це все зависить від фронту партизанського руху.

Як бачимо, вище військове керівництво Холодного Яру у 1917 - 1922 роках не надто дбало про чітке визначення посад, які обіймало, а також практично не залишило по собі спогадів, продовживши сумну традицію козацтва, яке вміло воювати та не дуже переймалася написанням своїх хронік. Прикро, але історію власного народу знову вивчаєш за хроніками противників - колись поляків, тепер - росіян.

ТРИУМФ ХОЛОДНОГО ЯРУ.

28 жовтня 1995 р. на місці останнього бою Головного отамана Холодного Яру Василя Чучупака ВПО «Державна самостійність України» поставило пам'ятний знак. Відтоді патріотична громадськість вшановує на Кресельцях і в Мельниках козаків і старшин полку гайдамаків Холодного Яру. Заходи проходять під егідою Історичного клубу «Холодний Яр». Співорганізаторами цього-річних вшанувань виступили ВО «Свобода» Національний заповідник «Чигирин», ГО «Вільне козацтво Холодного Яру», Холод-

ноярська ініціатива, Народний рух України, Конгрес українських націоналістів, товариство «Чорні запорожці», готель «Дикий хутір», тощо.

29 квітня 2012 р., в селі Соснівка Олександрівського району Кіровоградської області було відкрито пам'ятник хліборобам Соснівки, Дев'ятки, Скаржинки і Тирнавки, які загинули післяжнивної пори 1920 року від шабель червоного ескадрону (нинішня траса Київ – Знам'янка, поворот на Соснівку – між Вищими і Нижчими Верещаками). Автор пам'ятника – Дмитро Бур'ян (Черкаси).

Багато років поспіль Історичний клуб «Холодний Яр» проводить меморіальні заходи в Холодному Яру, але такого вибуху ще не було. В минулі роки кількість учасників урочистостей уже не раз сягала тисячі й більше осіб, і все ж урочистості нагадували більше родинні вшанування, людські потоки просто розтрощили «дамбу недоброзичливості» керівників Черкаської обласної та Чигиринської районної адміністрацій. «Щось пороблено людям, сказав напередодні Романові Ковалю художній керівник хору «Заграва» Володимир Голубничий, – всі хочуть до Холодного Яру – хоч плач». Непереливки було працівникові СБУ, який отримав завдання переписувати номери автомобілів! Понад тисячу номерів автобусів і автівок мусив занотувати цей добросовісний хлопець, щоб поставити їхніх власників на облік спецслужб.

«Сьогодні ми прийшли привітатися з Миколою Скляром – легендарним отаманом Чорним Вороном та його хлопцями, відкрив вшанування президент Історичного клубу «Холодний Яр» Роман Коваль. Нехай привітає їх піснею наш Тарас Силенко – людина, яка зробила безмежно багато для увічнення пам'яті наших національних героїв».

І Тарас заспівав полеглим пісню, яку вони знали, яку співали 90 р. тому, «За байраком – байрак» на слова Тараса Шевченка.

Нас тут триста як скло товариства лягло.
А земля не приймає…

У цей день уперше за 90 літ було проведено панахиду за всіма ота-манами, яких козаки нарекли цим грізним іменем, адже Чорний Ворон – не ворона, як дехто думає, а крук – великий хижий птах.

«Чорний Ворон!
Чорний Ворон –
Степовий отаман –
Із забутої могили
Розмовля з вітрами».

У 2012 р. вшанування героїв Холодного Яру відбулося 29–30 квітня. Помимо організаторів свята, прості люди Ігор Гаврищишин, Анатолій Голубович, Анатолій Кучеренко, Олександр Рибалка, Анатолій Дідук, Ігор Сметанський, здійснили внесок на організацію меморіальних заходів у Холодному Яру, а також дід Карбала із Цвітної, який свою пенсію 800 грн. віддав на організацію вшанувань полеглих.

На відкритті пам'ятника полеглим за волю України в селі Соснівка Олександрівського району Кіровоградської області, Роман Коваль сказав: «Що таке совєтська «власть», про це найкраще знали в селі, не хочеш віддавати хліб – підійде бронепотяг і запалить село гарматами та кулеметами. Пилип Хмара із сусіднього села Цвітне навесні 1920 р. казав: «Щодо самого села, то зброї є достатньо, але впливає близькість Знам'янки та Цибулевого із залізницею. На загальне повстання село може піти, або як дуже вже допечуть, або якби хтось гнав уже червоних з України».

Допекла совєтська «власть» хліборобів Соснівки, піднялися вони на повстання і страшно поплатилися за це. Понад 50 селян порубали червоні на полі перед Соснівкою.

Поля Ващенко зі Скаржинки згадувала: «Дядина Олена, плачучи, запитала мене: «Хочеш дядька побачить?». Я кивнула головою, і ми пішли на кладовище. Я як глянула, ой Боже, скільки їх там лежить! Біля дядька – двоє сусідів. В одного скривавлено все, порубано руки, плечі, лице. Очі відкриті, в них застиг жах. Голови покладені на праве плече, на одній шкурочці держаться. В того, що лежав по правий бік, голову розрубано пополам. Дядька проткнули шаблею, він був весь у крові. Як я це все побачила, то я вже не плакала, а страшенно кричала. Постелили ми в яму рядно, положили всіх рядом і рядном накрили. Так і поховали. Засипати могилу не встигли, бо почався обстріл із бронепоїзда. Могилу засипали аж вночі. Мене на кладовище більше не пускали. А люди ще кілька вечорів збиралися там, бо вдень тільки почнуть хоронить, як із бронепоїзда: снаряди рвуться – то ближче, то далі". Роман Коваль запросив сільського голову Соснівки Л.Лебідь, автора пам'ятника Дмитра Бур'яна і народного депутата України Тараса Стецьківа розрізати стрічку. Загуркотіли тулумбаси Чорних запо-

рожців, покривало скинуто, звучить гімн «Ще не вмерла Україна». Ви уявляєте, продовжив Р. Коваль, підходить бронепоїзд до села, наводить страшні жерла на стріхи і прямою наводкою б'є з гармат і куле -метів.

А двох соснівських хлопців більшовики спалили живцем у топці локомотива. Оголошую хвилину мовчання по невинно убієних земляках наших. Пам'ятник освятив Василь Кириль, священик Української православної церкви Київського патріархату. На пам'ятнику – напис: «На пам'ять про хліборобів Соснів-ки, Дев'ятки, Скаржинки і Тирнавки, які у вересні 1920 р. підняли повстання проти більшовиків і загинули під шаблями червоного ескадрону». Викарбовано і слова поета В. Симо-ненка: «Поля мої! Досвітні таємниці Я відчуваю в плескоті хлібів». Далі виступали письменник Василь Шкляр та представники Холодно-ярської ініціативи Тарас Стецьків та Андрій Юсов. Поетеса О.Страшенко, автор великого поетичного циклу про Визвольну боротьбу українського народу в 1917–1920 прочитала вірш про Соснівську трагедію 1920 року: «Прямою наводкою били снаряди, і сіяли трупом дядьки-сіячі, шаблі їх стинали, гула канонада, загиблих ховали не вдень, а вночі. Ще довго штиряли роз'їзди червоні, «пабєда» далась по коліна в крові. Ось пам'ять нащадків стоїть в обороні, в Соснівці стражденній на вольній землі.

Промовляв і голова ВО «Свобода» Олег Тягнибок, який чимало зробив для відновлення справедливості борців за волю України, а також Олег Островський, отаман Вільного козацтва Холодного Яру. Співали на честь хліборобів Соснівки кобзар Тарас Силенко, Сергій Василюк та Володимир Гонський, які вже не перший рік вшановують загиблих на Полі смерті під Соснівкою. Заспівав свою пісню і Василь Панченко.

Далі слово надали О.Ромащенку, голові Кіровоградської обл.. організації ВО «Свобода», члену Координаційної ради Асамблея громадянських організацій малого і середнього бізнесу України Ігорю Гурняку та Руслан Андрійко, голові Молодіжної ВО «Свобода».

Роман Коваль на завершення сказав: «Попри героїзм українського народу, не вигнали ми російських окупантів зі своєї землі. Москов-

ська влада знову утвердилася на нашій землі. Одразу відновила Москва кріпацтво – під назвою радгоспів та колгоспів. І досі головна вулиця села Соснівки називається Колгоспною. Не іменем великомученика Івана Павловського, уродженця цього села, митрополита Української автокефальної православної церкви, розстріляного в Харкові 1935 р., а символом московського ярма – колгоспів. Звертаюся до сільського голови з пропозицією перейменувати вул. Колгоспну на вулицю Івана Павловського. Якщо треба наша допомога, скажіть, ми допоможемо. Готові ми й меморіальну дошку виготовити на його пам'ять. Завершив вшанування виступ Романа Хмари, уродженця с. Цвітна, керівник Східного загону ВО «Тризуб». Його прадід, Пилип Хмара, водив у бій за Україну свій Чорноліський полк, в лавах якого, напевно, були й уродженці Соснівки. Вшанувавши полеглих у Соснівці, громада переїхала до сусіднього села Цвітне, де поклали квіти до монументу отаманові Пилипові Хмарі та його козацтву. На меморіальному мітингу виступили письменники Роман Коваль (на мал..) та Василь Шкляр, Олег Тягнибок, онук отамана Юрко Хмара. Кобзар Тарас Силенко і бард Сергій Василюк.

Делегація Історичного клубу «Холодний Яр» і ВО «Свобода» поклала квіти у на могилу отамана Чорного Ворона та його козаків у с. Розумівці Олександрівського району Кіровоградської області.

Наступного дня, 30 квітня 20121 р., у центрі села Мельники Чигиринського району Черкаської області біля пам'ятника Героям Холодного Яру та пам'ятника поручникові Армії УНР письменникові Юрію Горлісу-Горському відбувся меморіальний мітинг. Його ведучий, Роман Коваль сказав: «Шановні друзі, вітаю вас усіх з національним святом вшанування холодноярських борців за волю Україну. Нехай енергія, яка нам подарує сьогодні Холодний Яр, трансформується у нашу перемогу, і не тільки не виборах. Мусимо здобути національну державу, інакше який сенс нашого існування. «Половецько-хазарська орда» мусить побитою відступити в донецькі степи. І бадьорість нашого духу, зухвалість і весела усмішка стануть запорукою нашої національної перемоги. Набирайтесь сил та енергії в Холодному Яру, очистіть помисли і стисніть вороже серце у своїх руках! Отамани є, козацько-лицарське військо формується, не за горами випробування. Здолавши їх, станемо сильнішими! Слава Україні та тим, хто здобуде для неї волю!»

Після того як настоятель храму Петра і Павла УПЦ КП у Чигирині Василь Кириль благословив меморіальні заходи в Холодному Яру,

промовляли Василь Шкляр, голова ВО «Свобода»; заступник голови Верховної Вади України - Микола Томенко; голова Львівської обл.. ради Олег Панькевич; заступник голови Конгресу українських націоналістів Євген Лупаков; заступник голови Народного руху України, голова «Молодого руху» - Іван Крулько; отаман Вільного козацтва Холодного Яру - Олег Островський; капелан Львівського крайового братства вояків УПА - отець Михайло; голова Секретаріату Конгресу

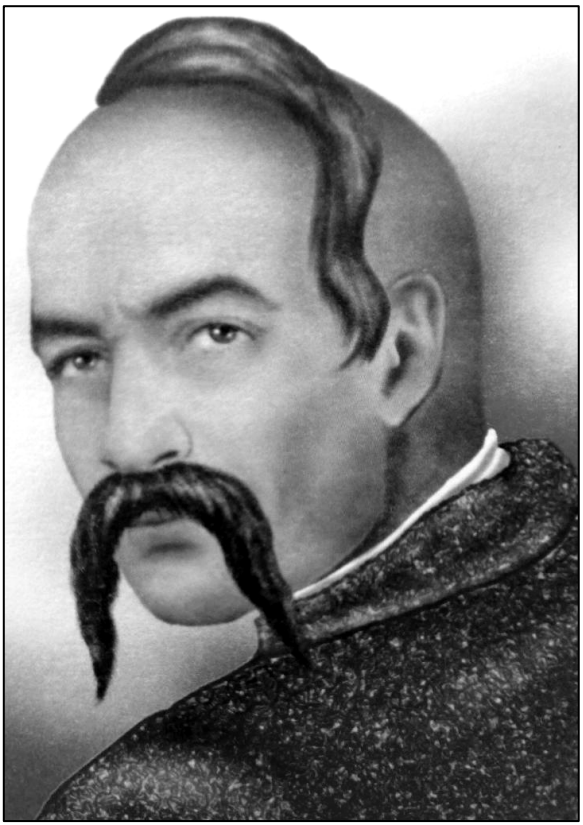
українських націоналістів Вол. Манько. Делегація від громади на чолі з В.Шкляром і Б.Легоняком поклала квіти на могилу Василя Чучупака і братську могилу холодноярців на кладовищі с. Мельники. Біля вояцьких могил пролунала сальва пам'ять і пошани до борців за волю України. Після мітингу відбулася реконструкція бою холодноярців з більшовиками, (москалі були биті). У цей день по обіді, тулумбас Чорних запорожців сповістив про початок освячення зброї та прапорів на берегах Гайдамацького ставу, яке здійснив пан-отець Василь Цириль. Після цього відбулося урочисте відкриття Музею історії Холодного Яру на хуторі Буда, прийняття в козаки Вільного козацтва Холодного Яру та концерт за участю співаків, які присвячують свою творчість Визвольним змаганням. Співали Гриць Лук'яненко, Володимир Самайда, Володимир Гонський, Сергій Василюк, Тарас Силенко, юний співак з Кам'янки - Максим Конверцев. Меценатом концерту виступив Антон Коломієць. У меморіальних заходах, попри перешкоди і саботаж влади, взято участь близько 5 тисяч осіб, (на мал. громади Черкаської обл..)

Тут доречно пригадати слова кобзаря Тараса Силенка, який співав пісню на слова Степана Руданського «Із-за гори, із-за кручі». Україно, Україно, моя рідна мати,Чи ще довго над тобою будуть панувати? Чи ще довго будуть з тебе кривавицю пити. І діточок твоїх рідних в кайданах водити? Може, знову розв'яжуться зав'язані руки. Може, знову дзвенітимуть козацькі шаблюки! Свято закінчилося, представники Кіровоградської ОГО «Центральний Козацький Округ» з великим почуттям радості та гордості за своїх земляків – повертались до дому.

СЬОМИЙ РОЗДІЛ

Стародавній козацький «спецназ».

НАЦІОНАЛЬНЕ БОЙОВЕ МИСТЕЦТВО – ШЛЯХ ДО ЦІЛІСНОГО КОЗАКА.

Відомий тренер і спортсмен Кіровоградщини, майор козацтва Віктор Тихоненко, (ОГО «Центральний Козацький Округ») зазначає: «Нажаль, на порозі XXI ст.. бойове мистецтво в Україні наразі перетворилося в реальність тільки для спортсменів, військовиків, бійців спецназу та козаків. Є невеличкі групи ентузіастів, але вони малочисельні. Більшість молодих людей України втратило інтерес та устремління до покращення кондицій свого тіла і саме тому країна сьогодні не може в достатній кількості набрати здорової молоді навіть до Збройних сил України. Тому доречні слова головного отамана Кіровоградської ОГО «ЦКО», генерал-полковника козацтва Валентина Карпова, (нижче на фото) що саме вивчення бойових мистецтв робить з хлопця чоловіка, козака, захисника Роду. Бути захисником Роду – це те, що належить не тільки козакові, але й простому українцю за правом народження. Просто ця якість, за часів колишнього СРСР, зі знищенням українського козацтва, підступно була закрита для молоді. А це приводило до виродження нації через чоловічу, фізичну нездатність українців та різні вади з фізичним здоров'ям нашої молоді, тощо. У сучасному середовищі розвиненості східних та західних бойових та спортивних єдиноборств, що безумовно доповнюють національні види мистецтв та культури, не повинні втрачатись набуті знання і досвід стародавніх пращурів. Кожен рід та національність живуть і розвиваються в специфічних умовах властивих даній території, її природним явищам, як матеріального, так й енергетичного порядку, а тому повинні відповідати культурним традиціям своєї місцевості. Спортсмени Кіровоградщини, як красиво і велично звучать ці слова. У цьому розділі неможливо назвати усіх, ким може пишатися наш регіон, для цього необхідно написати спеціальну книгу. У свій час прославили Кіровоградщину: козаки, майстер спорту Віктор Котів і його тренер Сергій Шевченко (гирьовий спорт, переможець Чемпіонату світу із силового жонглювання), Андрій Прилипин (карате традиційне, чемпіонат світу - 5 місце) і Сергій Горобец (карате традиційне, чемпіонат світу - 5 місце). Постійно на спортивних змаганнях лідирують козаки-спортсмени ДЮК «Україна», тренера Дмитрія Поляченко. До змагань козаків-спортсменів готують: Юрій Котов (Олек-

сандрія), Василь Мороз, Олексій Дорошенко (Світдоводськ), Валерій Новіков (Долинська), Віктор та Дмитро Саласенки, Віктор Звєрєв, Сергій Платонов, Віктор Фесечко, Сергій Жданович, Микола Грабавський (Кіровоград) тощо.

Слід відзначити майстра спорту України, чемпіона світу 2009 року в Нідерландах по рукопашному бою, козака Андрія Крепіна, тренер, полковник козацтва Ігор Іванов (Кіровоградський інститут МАУП). Також: ДЮСШ «Колос» ФСТ «Колос» керівник Ю. Махно; Фізкультурно-спортивне товариство «Колос»; Кіровоградський «Іваноспорт» РДЮСШІ; Кіровоградські ДЮСШ №1- №2 - №3; клуб «Будокан» і його засновника Олександра Кузьміна (віце-президента Української Федерації Киокушинкай карате, майстра спорту, старшого тренера збірної України), вони пройшли всю історію вітчизняного карате, від «підвального» клубу до великого центра «Шинкиокушинкай»- карате і багато інших. Регулярно проводяться відкриті чемпіонати області з не олімпійських видів спорту, за участю представників Черкас, Миколаєва, Одеси, Іллічівська, Кривого Рогу, Кременчука, Полтави і Кіровограда де козаки-спортсмени постійно займають призові місця.

Серед спортсменів-кіровоградців необхідно відзначити вихованців з не олімпійських видів спорту, під керівництвом заслуженого тренера України в Кіровоградської області Володимира Савченко.

Багато уваги різноплановим козакам-спортсменам приділяють:

- Шилюк Тадеуш Костянтинович - голова колективу фізичної культури керування Державного департаменту України з питань виконання покарань у Кіровоградській області Кіровоградської обласної організації ФСК «Динамо» України;

- Гусак Олександр Валентинович, викладач по військово-спортивного багатоборства Кіровоградської обласної організації ФСК «Динамо» України;

- Бондар Валентина Віталіївна, викладач по боксу ДЮСШ «Динамо-Олімп» Кіровоградської обласної організації ФСК «Динамо» України;

- Тетеревьятникова Тетяна Сергіївна - член збірної команди України по таэквондо Кіровоградської обласної організації ФСК «Динамо» України і т.д.

Усі без винятку заявляють: «Наша мета - виховання здорового способу життя жителів м. Кіровограда. Співробітництво з обласним й міськими центрами по справах молоді, родини й спорту. Як показник тісного співтовариства, тренери і спортсмени різнопланових клубів часто запрошують для показових виступів у школах, дитячих садах і практично на всіх народних святах проведених у м. Кіровограді, Світловодську, Бобринцю, Олександрії та районів Кіровоградського регіону представників обласної ГО «Центральний Козацький Округ».

Старовинний козацький «спецназ», що це таке? Про історію утворення Українського козацтва написано чимало книжок, відомо, що до козаків сходився і приєднувався різний народ. Існували чернечий, військовий (козачий) і мирський образи буття:

- чернечий – це піднесення душі над плоттю, умертвіння плоті, і за рахунок цього посилення Духа;
- козачий – це приведення в згоду душі й плоті й за рахунок цього посилення Духа (Христово воїнство);
- мирський – схожий з козачим за структурою, але набагато м'якше за результатом.

Загальновідомо, що в середовищі козаків, був, нехай і незначний, але за всіх часів існуючий прошарок людей глибоко освічених, начитаних, які володіють «таємними» знаннями, алхіміків, які вміли на практиці застосовувати ці знання часто досить успішно й зі змістом. Ці люди заснували на Січі чимало шкіл, куди набирали «придатних до навчання». І оскільки грамотність у козацькому середовищі була явищем рідким, навіть посада полкового писаря було тут не менш почесною, ніж посада військового «ватажка». Таким чином, це був природний спосіб життя слов'ян, що дозволяв їм не обмежуватися простором і часом, обкресленим фізичним тілом.

Коріннями боротьба йде на тисячі років тому, і всі ці століття вона вдосконалювалася й, досягала такої сили, що навряд чи розумна людина повірить, на що вона здатна, бо це за межами звичайного розуміння. Ще у 20 ст. до народження Христа, під ім'ям джанійців і черкасів, від устя Кубані, Дону, Дніпра, Дністра, козаки ходили на тридцятьох великих кораблях на допомогу обложеної Трої. Із цих достопам'ятних часів, добре озброєні розпачливі й вмілі в бою козаки, багато століть тримали в страху персів і мідян, греків і турків тощо... Тому давайте коротко розглянемо декілька напрямків старовинного козацького «спецназу».

«*Козачий Спас*» – це таємна й могутня бойова школа й передавалася тільки від діда – онуку, дітлахи готувалися до посвяти «в козаки» з раннього дитинства й, не всі були здатні сприйняти цю силу.

Відбирали самих тямущих, у кого думка працювала швидше світла... Згідно переказів існує три різновиди Спасу: бойовий, охоронний й цілющий.

Спас із незапам'ятних часів був способом життя людей, що населяли центральну й північну частину сучасної України. «Спас» – не єдина школа національних бойових мистецтв у нашій країні. Про підготовку Кіровоградських козаків-спортсменів ми уже писали в своїх книгах, які були видані в попередні роки. Сьогодні ми надаємо інформацію про рукопашне мистецтво Закарпаття «Сваргу»; школа козацької боротьби «Хрест» - існує в Тернополі; федерація російського бойового мистецтва України – існує у Києві і багато інших.

Термін «Спас», його значення та походження викликає чимало суперечок. Спас – порятунок душі, духу, шлях до прозріння й повернення до джерел буття. Можливість урятувати божу іскру у світі, де панують меркантильні інтереси. Треба помітити, що це найбільш пізнє трактування, засноване на егоцентризмі, що все більше посилюється протягом останнього тисячоріччя. Цим поняттям Спасу користувалися козаки при відродженні ще в 14–15 ст. Більш раніше розуміння Спасу теж говорить про те, що Спас – це спасіння, але не людини, а Знання. Знання, що прийшло до людей від вищих сил. Завдання людей у цьому випадку не тільки зберегти й примножити а й дати життя, пожвавити це Знання. Не суперечить цьому ще одна розшифровка терміна «Спас». Це слово походить від стародавнього слов'янського «випасати» – наглядати, зрощувати. Тут можна говорити про «випасання», вирощуванні душі людини на полі Спасу. Людина й навколишній його світ матеріальні. Це значить те, що він випромінює й приймає матеріально. Ще одне розуміння Спасу може йти від англійського „space" – мир. Це найбільш широке поняття, що дає величезний простір для міркування й пошуку істини. За всією видимістю в тій або іншій транскрипції система має історичні коріння, що беруть початок у Ведах стародавніх русів. Надалі з розквітом культури русів у Подніпров'я з головним містом Київ (IV століття до н.е.) та в XIV – XVII ст. вона перетерплює ряд змін і поступово стає трансовою культурою запорізьких козаків, оскільки потім передається ними з покоління в покоління.

«Бойовий Гопак» – українське бойове мистецтво, засіб духовного та тілесного вишколу, що заснований на прадавніх воїнських традиціях запорозького козацтва. Це комплексна система гармонійного

розвитку людини, розроблена на основі елементів воїнської культури січового братства, збережених у народних танцях, та доповнена власним досвідом митця та дослідника бойових мистецтв світу Володимира Пилата (на фото), президента Міжнародної Федерації Бойового Гопака. Він розповідає про світоглядні засади Бойового Гопака, учнівську послідовність, завдання і структуру Школи Бойового Гопака і багато іншої корисної та потрібної інформації. «Гопаківці» мали можливість зрозуміти систему, за якою працює та розвивається Школа Бойового Гопака. В Бойовому Гопаку існує родинна система виховання, тому учні сприймають свого Вчителя як батька, а старших по рівню як старших братів, старший брат і батько з радістю вчать меншого і радіють за нього, як в сім'ї. Тому порівняння Бойового Гопака з східними системами, для яких притаманна система бича де вчитель той, хто сильніше б'є в обличчя, в Бойовому Гопаку - бути не може. Молоді козаки дізнаються, як повинен Лицар Світла, Правди, добра та Любові жити в сучасному світі та своїми діями змінювати цей світ на краще, впроваджуючи в життя настанови та закони Козацької Дружби, притаманні козацькому лицарському стану.

Школа «Хорс», традиційна козацька Школа Бойового Гопака, що працює в усіх напрямках мистецтва воїнів: оздоровчому, фольклорно-мистецькому, спортивному та бойовому. Засновник Школи «Хорс» Сергій Тіщенко, досвідчений інструктор з Бойового Гопака та майстер козацьких бойових мистецтв. Як приклад, у 2005 р. у м. Хмельницькому виник осередок обл.. федерації Бойового Гопака. Віддаючи належне багатовіковій історії міста, осере -док було вирішено назвати «Плоскирів», (саме так звучала його назва в сиву козацьку давнину. Під керівництвом тренера Олега Геделевича, козаки-навички та учні федерації здобувають під час тренувань – козацьку майстерність, сприяють виробленню в них не лише фізичних навичок, а й розвитку лідерських якостей, почуття обов'язку, дисциплінованості та інших важливих рис, які знадобляться не лише для бою, а й у повсякденному житті.

Другий приклад, у Львові, на базі ШБГ «Шаблезуб», відбувся Чемпіонат України з Бойового Гопака у розділах «Забава» та «Борня» (обмежений та дозований дотик відповідно). Участь взяли більше 100 гопаківців з Львівської, Хмельницької, Чернівецької, Дніпропетровсь-

кої, Рівненської, Волинської областей. Від різних шкіл, участь у змаганнях узяли гопаківці з роїв «Орел», «Лев», «Скит», «Вепр», та «Шаблезуб». Молоді козачата виступали у розділі «Забава», й отримали досить посе -редні результати й багато перемог. Старші гопаківці, що виступали ще й у «Борні», за технікою ведення бою, кількістю «чистих» перемог за рівнем фізично-тактичної та психологічної підготовки стали одними з кращих бійців на змаганнях. Приклад третій. Станом на момент написання цієї книги у Чернівцях 4 березня 2012 р. відбулися змагання з Бойового Гопака. Участь у дійстві взяли 58 учасників з Хмельницької, Тернопільської, Чернівецької та інш. областей. Наймолодшому з учасників цих змагань виповнилося лише 5 років.

Такі змагання проводяться в Чернівцях вперше, розповідає голова Чернівецького осередку Бойового Гопака - Іван Підгорський. В тойже час голова Хмельницької обласної федерації Бойового Гопака - Іван Куць наголошує, що окрім фізичного виховання, учні школи Бойового Гопака отримують ще й духовне виховання. Діти вивчають звичаї, традиції та історію українського козацтва. Для них проводять лекції з історії бойового мистецтва, історії України та різні «Видатні постаті України», учні отримують ще й патріотичне виховання.

Як не дивно, але на рівні з хлопцями мистецтво Бойового Гопака вивчають й дівчата. Як стверджують тренери, це історична традиція українського народу. Адже ще за козацьких часів жінки користувалися пова -гою і багато справ робили на рівні з чоловіками. Тому наразі в цих школах дівчата виховуються в дусі українського козацтва. Погодьтеся, щоб лише станцювати древній козацький танець гопак, необхідно вміти чимало, що виходить за рамки традиційних східних єдиноборств. А виконання пісні під час танцю ускладнює вправи і разом з тим ефективно тренує дихальний апарат і витривалість воїна. Поєднуючи бойові вправи й танці з піснями, наші предки чудово знали, що роблять. Іноземці, описуючи побут козаків, зазначали, що вони цілими днями тільки співають та танцюють, а потім, в один голос, дивувалися їхній надлюдській силі, витривалості й неймовірним подвигам у бою. Спробували б вони так проспівати та потанцювати — зрозуміли б, звідки сила береться. До речі, козаки танцювали при повному озброєнні, з шаблею в кожній руці. Таким чином танці виконували функції своєрідних тренувань. У гопаку

аркані, метелиці, козачку чітко простежуються зв'язки бойових прийомів, подібних до ката в карате. Саме цьому й навчав бойовий гопак, котрий був своєрідним козацьким ушу.

Виявляється, що у стародавніх волинських колядках оспівувалися дівчата, жінки-войовниці, вихваляється їхня мужність та войовничість. Наявність в українських жінок своєрідної військової культури підтвер-джує й такий давній весільний звичай, поширений у багатьох місцевостях України: у весільному поїзді молодого супроводжує світилка, яка несе меч, тобто саме жінка виступає в ролі символічного зброєносця молодого. Весь цей матеріал є унікальним, безцінним, однак, на жаль, ще мало дослідженим. Та є надія що археологічні дослідження зможуть підтвердити літописні та фольклорні свідчення, й тоді буде відкрита ще одна славна сторінка українського козацтва. Ми ж так мало про себе знаємо й так повільно просуваємося в реформуванні свідомості. Часом боїмося самі собі сказати, що в чомусь були першими. Американці, приміром, активно пропагують так званий армреслінг, тобто боротьбу на руках, але мало хто знає, що його попередницею було саме козацьке рукоборство. Тільки козаки боролися не за спеціальним столом, а лежачи грудьми на землі.

На відміну від інших, наші народні системи виховання та види боротьби безжалісно знищувались, особливо за радянської влади. Наш «Спас» був засекречений, хоча його елементи вивчалися у закритих розвідшколах. Гопак взагалі видавали лише за танець, кулачні бої всіляко заборонялись, замовчувались і бої на поясах, славетним майстром яких був Іван Піддубник, старалися не згадувати. Навіть сліпих кобзарів, у яких, до речі, теж існувало своє оригінальне мистецтво боротьби - «костурець» (рукопашний бій навпомацки за допомогою палиці) по-звірячому винищували. Ми козаки, про це не маємо мовчати. Наш народ має знати і вміти гордитися своєю історією.

Про існування потужної системи козацького вишколу є багато історичних свідчень. Про це пише і посол австрійського імператора Еріх Лясота, і Альберто Віміна, і невідомий автор брошури «Поразка татар і турків, завдана Замойським» (Франція 1590 р.): козаки - войовничі, хоробрі солдати, народ відважний і невгамовний, у переважній більшості складається з вигнанців, які до них прибули вдосконалюватися у воєнному мистецтві. Отже, бойове мистецтво на Січі було на надзвичайно високому рівні, бо інакше чого б звідусіль з'їжджалися сюди інші воїни - вдосконалюватися?

КОЗАЦЬКІ, КУЛАЧНІ БОЇ.

Віддавна у багатьох народів великою популярністю користувався кулачний бій, вид беззбройного рукопашного єдиноборства з різноманітними ударами руками, а деколи також і ногами. Добре знали це змагально-бойове мистецтво предки українців, про що свідчать, зокрема, археологічні матеріали, літописи, пам'ятки усної народної творчості, описи закордонних мандрівників. В українській змагально-бойовій культурі існувало кілька основних видів традиційного козацько-кулачного бою, кожен з яких відрізнявся від інших своїми правилами, особливостями організації поєдинків і тактичними прийомами: це поєдинок «сам на сам», «лава на лаву» - битви двох команд, і «загальний бій», в котрому при великій кількості учасників кожний із бійців бився тільки за себе, а не за команду як це в бою «лава на лаву».

«Лава на лаву» є традиційною забавою козаків. Існує козацьке прислів'я «Той не козак, що в лаві не стояв». Козаки ставали до бою лава на лаву на великі свята – на Різдво, на Водохреща, на Масляну, на Великдень, на Покрову тощо. Вважалось, що на тих козаків лава яких виграла на свято буде Господнє Благословення, тому козаки завжди залюбки ставали до лави. У кожного в лаві було своє місце, наприклад правий з лівого краю, яке передавалось від діда до батька, і до сина, онука. Ось звідки походить образлива для не знаючих народна поговірка «знати своє місце». В козацьких родах, коли хотіли похизуватись, з гордістю говорили: «Ми своє місце знаємо!». Це означало, що цей рід знав, що треба робити і як діяти в бою. Ось звідки витоки самоорганізації козацтва в бою.

Традиція бою лава на лаву передавалась в козацьких родах – батько або дід навчали молодого козака не лише груповим способам ведення бою, але і індивідуальним. Існували і спеціальні родові техніки, які з великою таємницею передавались тільки серед родичів і заборонялось навчати представників чужих родів. Ця заборона знімалась під час війни. Вважалось, що бойовий побратим, який побував з тобою в реальному бою, є козакові за рідного брата. Ось звідки походить вислів «козацький рід», «козацькому роду нема переводу» тощо.

Бій лава на лаву є цілим ритуалом, оскільки для тих хто вперше ставав до такої забави відбувалась умовна посвята у воїни. Перед лавою козаки ставали до кола і співали ритуальних пісень, які надавали певний внутрішній ритм бою і пробуджували войовничий дух у козака. У колі відбувались козацькі танці, відбувалась немов би спеціальна розминка перед боєм. Після цього козаки шикувались у лави.

Шикування відбувалось в один, а інколи і в дві чи три ряди. Перед боєм відбувалось, як правило насміхання козаків однієї лави над іншою. Це був один із методів психологічної підготовки, оскільки тут важливо було зберегти душевну рівновагу і войовничий дух перед кулачним боєм. А коли козак не зумів цього зробити, то він міг стати слабкою ланкою в лаві, бо в такому бою дуже важливим було вести бій не вириваючись з групи. Після того як лави були готові до бою, лунала команда «Бій!» і обидві лави сходились в кулачному бою.

Слова спеціаліста Дудніка М.О. начальника відділу громадської безпеки ОГО «Центральний Козацький Округ» генерал-майора козацтва: «Сходились, як правило, три рази. Перемагала та лава, яка більше разів перемогла. Між сходками лави відбувались індивідуальні поєдинки «навхрест» чи «на поясах», а також індивідуальні кулачні бої, за дотриманням правил яких уважно слідкували досвідчені козаки. Судили лаву освідчені козаки, яких вибирали самі учасники бою, або лаву судили отамани громад. Порушників карали по різному. Наприклад, могли відшмагати лозиною, чи викупати в річці, щоб «остудився» тощо. Але покарання не могло порушувати честь і добре ім'я козака і сприймалось, як правило, як жарт. За систематичне порушення (більше трьох разів) вилучена зі змагань може бути сама команда».

Бій лава на лаву – є прекрасним засобом тренування навичків групового бою. Завдяки такій підготовці досвідчені козаки і їх нащадки вважались найкращими бійцями в рукопашних боях на війні. Наприклад під час Великої Вітчизняної війни в штикових і рукопашних атаках німецькі війська майже ніколи не перемагали радянські підрозділи, де були бійці, які пройшли школу боїв лава на лаву. Командуючий повітряно-десантними військами СССР В.В.Маркелов навіть в 1970-80-х роках XX ст. сприяв тому, що десантники у своїй підготовці використовували бої лава на лаву.

Учасники бою: команди числом не більше 25 чоловік . Кількість бійців в лавах під час проведення змагань може бути нерівною, але в одній лаві має бути не більше 25 учасників. Якщо в лаві суперників менша кількість чоловік поєдинок все рівно відбувається (наприклад 25 на 20 чи 18). Тому у комплектації повної кількості бійців зацікавлена сама команда.

Дід основоположника сучасного російського рукопашного бою Олексія Кадочникова – повний Георгіївський кавалер, родом з уральських козаків. Він передав рукопашну науку своєму синові Олексію й онуку Олексію. Сам дід конструював і ремонтував літаки, син і невістка були льотчиками, закінчив льотну школу й онук – Олексій. Його батько під час війни переміг у рукопашній сутичці під Одесою відразу п'ятьох німців. Японці з десяток років тому, пропонували Кадочникову півтора мільйона доларів тільки за те, щоб зняти на відеокамери все, що він вміє робити. Та козацьке мистецтво - безцінне.

Особливе місце в традиційному суперництві посідали учні та студенти шкіл, гімназій, семінарій, військових училищ тощо. «Міжусобні» кулачні бої були в деяких учбових закладах обов'язковою розвагою вихідних днів і свят. Ось як це відбувалося в Києві: «Кулачні бої увійшли і в життя київських гімназій. Невеликі сутички з єдиною метою поміряться силою та з'ясувати, хто сильніший і сміливіший, були тут звичайною справою. Але на цьому гімназисти не зупинялися. Раз на рік (звичайно восени) влаштовували величезне побоїще за участю всіх учнів, яке нагадувало ритуальні бої простолюду на Святках. В обох випадках ішлося про розрядку напруги і про погашення агресивності.

Колективними побоїщами особливо славилася Перша гімназія. Невідомо, чи відбувалося щось подібне в ліберальні олександрівські часи, але у 1840 р., як свідчить багато мемуаристів, місцевим учням уже добре був відомий культ кулака.

Останніми свідками старого ритуалу осінніх кровопускань у гімназіях виявилися К. Паустовський та його молодший співучень М. Полетика. «У нашій гімназії, пише перший з них, - в кожному класі було по два відділення: перше і друге. Перше відділення вважалося аристократичним, друге - демократичним. На першому відділенні вчилися переважно бовдури - сини генералів, поміщиків, великих чиновників та фінансистів. У нашому ж, другому, відділенні вчилися діти інтелігентів, різночинців, євреї та поляки. Розділення це здійснювалося, вочевидь, в силу настанови згори.

Ворожнеча між першим і другим відділеннями ніколи не вщухала. Вона виражалася у взаємній зневазі. Але раз на рік, восени, відбувалася традиційна бійка між першим і другим відділеннями в усіх класах. У ній брали участь тільки гімназисти останнього класу».

Лупцювалися між собою також семінаристи. Яскраве описання подібних боїв зустрічається у відомому творі Миколи Гоголя «Вій»:

«Два богослова обыкновенно решали, как происходить битве: каждый ли класс должен стоять за себя особенно, или все должны разделиться на две половины: на бурсу и семинарию. Во всяком случае, грамматики начинали прежде всех, и как только вмешивались риторы, они уже бежали прочь и становились на возвышениях наблюдать битву. Потом вступала философия с чёрными длинными усами, а наконец и богословия, в ужасных шароварах и с претолстыми шеями. Обыкновенно оканчивалось тем, что богословия побивала всех, и философия, почёсывая бока, была теснима в класс и поме

-щалась отдыхать на скамьях». Найпоширеніший спосіб улаштування колективних кулачних битв цілком заперечував елемент спонтанності, стихійності. Згідно з ним, змагання планувалися, організовувалися наперед і проводилися у традиційні дні і на традиційних, або заздалегідь узгоджуних місцях (на перехрестях шляхів і вулиць, на майданах, у ярах, в чистому полі за селом, на лісових галявинах, взимку — на вкритих кригою річках та ставках. Особлива цінність тих навичок, що їх цивільне населення набувало у своїх молодецьких розважальних «битвах», полягала у тому, що за своєю структурно-тактичною побудовою справжні бої піхотинців на справжніх війнах нерідко майже нічим не відрізнялися від кулачних боїв «лава на лаву».

Одяг учасників. Учасники одягнені в форму: шаровари одного кольору, який визначила сама команда, сорочка («манішка») з емблемою організації і з національною атрибутикою (елементи української вишивки), пояс-кушак. (*Прим. автора*: Як правило, пояс-кушак пов'язується поверх сорочки «манішки»).

Правила боротьби «навхрест»: Два козаки стають один навпроти одного і охоплюють один одного в захват навхрест, так щоб одна рука була зверху, а інша знизу. Козаки починають боротися. Перемагає той, хто покладе суперника на спину і протримає 2 секунди. Також перемога зараховується коли суперник розірвав захват. Боротьба ведеться до однієї, або декількох перемог. Перемагає той, хто переможе більшу кількість разів.

Правила боротьби «на поясах». Для боротьби на поясах одягають на себе пояси з матерії і обв'язують себе. Козаки беруть захват пояса суперника так, щоб одна рука була зверху, а інша знизу. Козаки починають боротися. Перемагає той, хто покладе суперника на спину і протримає 2 секунди. Також перемога зараховується коли суперник розірвав захват. Боротьба ведеться до однієї, або декількох перемог.

Перемагає той, хто переможе більшу кількість разів.

Автору цієї книги, у молоді роки приходилося не один раз приймати участь в подібних змаганнях. Бувало по різному, колись перемагали ми, а колись навпаки. Але ні одного разу не було випадку лютої агресії, як тільки у когось від удару пішла кров з носа, або з розбитої губи, зразу цей учасник виходив із кулачного бою. Пройшли роки, автор книги «перейшов» у стан почесних козаків, але продовжує з заздрістю дивиться на козацьку молодь, які сходяться в «козацькій лаві» і думає, чому у нас в Кіровограді немає подібного? А шкода.

Основні складові української народної фізичної культури сприяли національному ідеалу духовної і тілесної досконалості людини, а система народних знань про фізичний розвиток і виховання, народні засоби і методи тілесного вдосконалення людини сприяли становленню і вдосконаленню високопрофесійної військово-фізичної підготовки козаків Запорізької Січі.

Ми повинні наголосити, що військово-спортивна підготовка козаків виступає як системно завершена педагогічна структура, в якій можна виділити наступні компоненти:

- початковий відбір, де першочергового значення надавалось рівню розвитку тілесних і моральних якостей;
- традиційно-народний здоровий спосіб життя з чітко окресленими народними звичаями використання сил природи (водні процедури, очищення і загартування водою, сон на свіжому повітрі, поміркованість у харчуванні та вживанні алкоголю, дотримання постів);
- національні за своїм змістом специфічні засоби та метод військово-фізичної підготовки (герці, народні фізичні вправи, народна боротьба, двобій навкулачки тощо).

В системі військово-фізичної підготовки козаків переважали ігрові та змагальні форми використання народних фізичних вправ, часто у поєднанні з пісенним і музичним супроводом. Спрямованість цієї підготовки козаків окреслювалась досягненням досконалості у гармонійному розвитку моральних і фізичних якостей, вдосконаленні життєво необхідних рухових навичок у плаванні, бігу, їзді верхи, а також майстерному володінні різноманітними видами зброї.

Важливою рисою систематичної військово-фізичної підготовки козаків є практична реалізація принципу гармонійного виховання особистості, яка найповніше може бути простежена в діяльності Січової школи, де поруч із загальноосвітніми дисциплінами багато уваги

надавалось фізичному вихованню майбутніх козаків.

Для ефективного виховання воїнів, необхідний був постійний військово-фізичний вишкіл. Безперервні набіги на Україну поневолювачів вимагали практично від усієї людності України певної обізнаності з військовим ремеслом. Складна військова ситуація сприяла поширенню військово-фізичної підготовки народу.

Павло Алепський, подорожуючи разом зі своїм батьком по Україні, так характеризував побут українського народу того часу: «Вони від дитинства вчаться їздити верхи, стріляти з рушниць і луків та бути відважними».

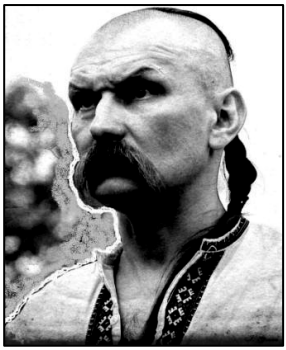
В часи козацької доби побут українців був дуже насиченим різноманітними рухливими іграми, змагальними фізичними вправами. Найголовнішу роль в процесі підготовки народу до збройного захисту рідної землі відігравали віковічні традиції, серед яких ще збереглися звичаї відповідальності батьків за виховання своїх дітей, особливо козаків. Наприклад, ще за княжих часів батьки вчили дітей володіти зброєю та їздити на коні, а по досягненні юнаком повноліття «... батько садив його на коня, давав йому в руки лук і стріли», наказуючи синові: «Віднині здобувай собі харч цим знаряддям як знаєш».

Народна фізична культура в козацьку добу, крім інших соціальних функцій, в першу чергу виконувала функцію військово-фізичної підготовки. Із самого раннього віку виховання юнаків орієнтувалось на виховання у них тих морально-психічних та фізичних якостей, які були необхідні військовій справі. Суттєву роль у загальнонаціональному поширенні народної фізичної культури відігравав український фольклор. Народна пісня, легенда, дума формували національну систему виховання, результатом якої виступає легендарна, гармонійно розвинута особистість козака.

За часів козацької доби в Україні були поширені школи, які організовувались при кожній православній церкві. Особливо насичено, цікаво проходили свята переходу учнів з одного класу в наступний. Цікаво, що свята переходу від «букваря» до «часослова», а від «часослова» до «псалтиря», завжди супроводжувались дитячими забавами та рухливими іграми. Фізичне вдосконалення підростаючого покоління було цілорічним, так як величезна кількість народних рухливих ігор дітвори поділялась на весняні, літні і зимові.

Характерною ознакою колориту української землі того часу були мандрівні борці - молоді хлопці, які ходили по селах і мірялися силою з сільськими парубками. «Давно се діялось колись, ще як борці у нас ходили по селах», - писав у своїй поезії «Титарівна» - Т.Г. Шевченко.

Перемога в таких імпровізованих поєдинках з мандрівними борцями дуже високо цінувалася серед молоді і дорослого населення, а переможець увінчувався вінком і довгий час вважався героєм парубоцької громади.

КОМАНДА ОСОБЛИВОГО ПРИЗНАЧЕННЯ.

Характерники. Про українських козаків характерників написано багато літератури. Наші характерники багато чим нагадують японських ніндзя, про яких сучасні підлітки точно знають багато. Хоча у школах історії саме України, а не Японії, повинно було приділено більше уваги цьому мистецтву... Свій початок козаки-характерники ведуть ще від давньоукраїнських язичницьких волхвів (віщунів, чародіїв). В.Шевчук пише про волхвів таке: «Вони, вважалося, знали таємну силу речей, явищ і володіли своєю, виробленою в століттях, наукою і прийомами, з допомогою яких цю віру вселяли в маси. Вони займалися пророцтвом, тобто віщували про майбутнє, через що і називали їх віщунами».

Найчастіше розвідників у козацькому війську були характерники і пластуни. На Запорозькій Січі вони створювали окремий прошарок. Про них А.Чайковський пише: «Хто меткий та хитрий, вміє собі порадити, дістає від товариства прикмети характерника, якогось над чоловіка, котрого куля не бере і котрий самого чортяку вміє окульбачити і заставити собі служити». Д.Яворницький теж стверджує, що «між козаками завжди були так звані «характерники», яких ні вогонь, ні вода, ні шабля, ні звичайна куля, крім срібної, не брали. Такі «характерники» могли відкривати без ключів замки, плавати на човнах по підлозі, як по морських хвилях, переходити через річку по сукняній повсті чи циновках з лози, брати в голі руки розпечені ядра, бачити за кілька верств довкола себе - за допомогою особливих «верцаєл», (дзеркал) далеко бачили, перебувати на дні ріки, влазити і вилазити з туго зав'язаних і навіть зашитих мішків, «перекидалися» у котів, перетворювати людей у кущі, вершників на птахів, залазити у звичайне відро і плисти в ньому під водою сотні верств». В.Голобуцький вважав що характерники були «замовлені від кулі і шаблі».

Ще в першій половині X ст. візантійський імператор Костянтин Багрянородний розповідав, що руси мають пристань на острові Святого Георгія (Хортиці), де біля велетенського дуба покладають свої жертви. Про те, що шанували і запорожці це місце, пише також Я.Новицький: «Легенда розповідає, що багатовіковий святий дуб був місцем, де збиралися запорожці і козацька рада для обговорення політичних та громадських питань; під дубом лунали запорозькі молитви;

інколи вони бралися за зброю проти ворогів. В 1775 році, після Троїцьких свят, запорожці в останній раз віддали шану святому дубові, де вони розпили кілька бочок горілки і в останній раз відтанцювали запорозького козачка».

Серед козаків-характерників було багато не християнського люду. Доказом було те, що «їх (характерників) ніколи не ховали попи, а ховали їх запорожці по-своєму». Навіть декотрим, як розповідають легенди, забивали в груди кілок, щоб вони по смерті не вставали, а тоді вже засипали землею. Однак найпоширенішим похованням характерників було поховання лицем донизу. Цей звичай склався ще зі скіфських часів.

Як стверджує С. Бессонова, так ховали «небезпечних людей – чаклунів, тобто осіб, чиє посмертне відродження було небажаним. Для того їх обертали обличчям вниз, щоб сонце не торкнулось їх своїм животворним промінням». В Кіровограді було декілька старих кладовищ на яких було поховано нащадків козацьких характерників. Автор цієї книги бачив такі могили з відповідними табличками-написами на «Чичорі». Це район Кіровограда від зупинки «Типографія» та «Налогова інспекція» вниз через кручу і до «Туберкульозного диспансеру». В районі вул.. Полтавської стоїть ресторан «Вечірній» та позаду нього побудовані багатоповерхові будинки для мешканців нашого міста. Весь цей район стоїть на людських кістках, тут було старовинне кладовище із різноплановими похованнями та склепами ще за часів царського уряду. Одне з таких поховань козака-характерника в середині XX ст.. було розкопано на старому кладовищі в районі Кущівці. Це кладовище знаходилося між старою базою колишнього радгоспу «Зоря» і «Психоневрологічним будинком» для старих та одиноких людей. У дубовому гробі, зробленому без жодного цвяха лежали останки козака зі зброєю у відповідному вбранні: в червоних шароварах, синьому жупані і підперезаному зеленим поясом. Він лежав лицем донизу, а за поясом мав глиняний горобчик горілки, запечатаний сургучем. Люди перевернули козака обличчям до гори, зразу впало в очі правильні риси обличчя, довгі вуса і зачіска – оселедець на голові. Під дією повітря, колір тіла цього козака-характерника почав швидко мінятися, чорніти, тощо.

Як розпізнати поховання козака-характерника? Перед вами в домовині лежить небіжчик, охоплюючи своїм поглядом всі деталі, ми уявляємо цю людину за життя, в зовнішньому світі його вчинки так і промовляють, хто лежить перед нами. Як неможливо прикрити сонце, і за будь-якої хмарності на небі видно, що це день, а не ніч, так само

й неможливо не помітити козака. А його поза, (обличчям до низу) говорить про те, що перед вами – характерник.

Смерть людини у всі часи сприймалася і як величезне горе, і як необхідність. Неоднозначне ставлення до смерті обумовило формування складної системи поховальних обрядів, основою яких був культ предків. Всі дії, які супроводили поховання небіжчика, були спрямовані на забезпечення переходу душі покійного на «той світ» і охорону живих від шкідливого впливу духу вмерлого, адже вважалося, що дух за певних умов може повернутися. Козаки про настання смерті прагнули дізнатися заздалегідь і, по можливості, підготуватися до неї. Немолоді люди готували смертний одяг, матеріал для труни, віддавали розпорядження відносно похоронів, поминок тощо. Існувало безліч прикмет, які провіщали людині кончину. Скрипіли стіни і балки в хаті, раптово зривалася зі стіни ікона, собака вила на будинок, на дах сідав пугач, ластівка або горобець влітали в хату, зірка впала з неба - все це були погані ознаки. Вірили в значення снів - на смерть снилося зведення нової хати, коні, церковний дзвін, про те, що випав зуб тощо

Характерна назва «домовина» свідчила про те, що цей останній притулок сприймався аж ніяк не по-християнському. Про це ж свідчить і звичай класти в труну супутні предмети. Наприклад, крім хліба і солі, вмерлим вагітним могли покласти повивальник, дітям — іграшку, курцям — люльку. Іноді козакам за пазуху клали три хлібці і глиняний горобчик з горілкою. Прийнято було також класти обрізані ще за життя покійного нігті і волосся.

Існували певні правила для поховання померлих не своєю смертю, нехрещених дітей, самогубців, чаклунів і відьом. Їх душі вважалися найбільш небезпечними і шкідливими. Таких небіжчиків ховали за огорожею кладовища, священики відмовлялися їх відспівувати. Ці могили завалювали гілками, камінням, сміттям. Тих, кого вважали чаклунами, ховали звичайно обличчям униз, здійснюючи над тілом складні маніпуляції (забивали в груди осиковий кілок, кололи тіло шилом, засипали очі маком і т. д.). Таким чином намагалися максимально знешкодити злу душу.

Прості люди називали характерників чаклунами, галдовниками, а попи вважали, що в них «вселився біс». Створюючи свою систему бойового вишколу, козаки-характерники були продовжувачами справи волхвів. Крім того, українці мали можливість ознайомитись і з бойовими мистецтвами інших народів, адже серед запорожців були представники більш ніж 20 націй.

Наприклад, гетьмана Предслава Лянцкоронського сучасники величали як лицаря, вишколеного в рицарській штуці сучасної Європи «пройшовши цілу Європу, побував також в Єрусалимі і різних варварських краях, і там багато навчився з воєнної штуки, і вернувшись додому, користувався тим: в обрядах багато відмінив і нового завів». Все це дійшло до наших днів у вигляді бойових танців – гопака, метелиці, козачка тощо. Про запорозького кошового Григорія Сагайдачного говорили, що «його ні куля не брала, ні шабля не рубала. Він такий був, що із води виходив сухим, а з вогню мокрим. Він знав усі броди і чаклунські засоби. Одне слово, він був знаючим чоловіком та характерником».

Описуючи особливості національної підготовки козаків, не можна промовчати про те, що всякому бою передувала козацька молитва та слова-заповіта «Кріплення». Козаки були впевнені, що воно незримо зв'язує їх з померлими предками, вселяє сили перед боєм. *(Прим. автора:* Отаман Знам'янського окремого Чорноліського полку ім. козака Мамая, Кіровоградської ОГО «Центральний Козацький Округ» полковник козацтва В.Мазуренко володіє словами–заповітом «Кріплення», бажаючим вивчити цей заповіт – звертайтеся до нього).

Кріпленням козацтва були названі – «характерники», особлива таємна козацька каста, що володіє Козачим Спасом, дивною наукою бою. У головній своїй боротьбі – проти «нехристів», що нападали на країну й розоряти міста і села, вони не гребували використати будь-яку доступну зброю. У тому числі, звичайно ж, таємні знання. Безумовно, цієї «зброєю» володіли тільки обрані. До Бога характерник звертався духом і думкою, шепотячи молитву таємну – Стос... У цьому піднесеному стані для нього прискорювався час, а для ворога сповільнювалося, він міг ухилитися від будь-яких ударів і сам нанести недругові смертельну відплату. Про них ходили в народі легенди.

Характерник за допомогою молитви керував простором і часом, володів секретами обережних молитов, він міг «розчинитися» у траві серед чистого поля, стати невидимим у кроні дерева, злитися з конем тижнями ні їсти, ні пити, відчути свою кулю: холодіє потилиця, і козак ухиляється від неї, бачачи її політ. «Характерників» не брали ні вода, ні вогонь, ні шабля, ні звичайна куля, крім срібної. Такі «характерники» могли відмикати без ключів замки, брати в голі руки розжарені ядра, влазити і вилазити з туго зав'язаних мішків, тощо. У бою козаки, які володіють прийомами, трималися разом - п'ятірками. Головний закон у п'ятірці – не боятися за себе; вони прорубувалися легко крізь будь-яку лаву, або колону ворога, розвертали коней і прорубували

знову коридор, як у лісі просіку... Не бійся за себе, а збережи життя другові, доручивши своє життя турботі товариша. Це і є древній слов'янський закон дружини: «За други - своя!».

Вважалося, що характерники можуть таке, що ми б зараз назвали «гіпноз». Фольклор багато розповідає про їхню здатність наводити «оману», тобто гіпнотизувати цілі маси народу. Якщо розвідники вияв-ляли великий загін турок або татар, і козаки вирішували не вступати в бій, характерники «ховали» козацький загін від ворогів. Причому, як ви розумієте, у степу під землю не зариєшся й за віковими дубами не сховаєшся. Тому вони «відводили очі». Спішившись і ставши в коло, козаки обв'язували морди коням (щоб випадково не заіржали, відчув поблизу татарських коней), а характерник тим часом устромляв навколо козаків списи. Виходила отака імпровізована огорожа і от якимсь незрозумілим чином характерники вселяли «нехристям» думку, що вони бачать перед собою всього лише гайок, на який уваги не звертали і їхали мимо якомога швидше. Серед інших якостей, приписуваних характерникам, були здатності перевтілюватися або зненацька з'являтися в потрібний час у потрібному місці, хоча ще вчора того або іншого характерника бачили за десятки, а часом і сотні верст звідси. Їх відрізняла неймовірна живучість і несприйнятливість до болю, вміння лікувати й т. п. Люди приписували їм здатності до пророкувань.

Козацька старшина завжди радилася з характерниками, починаючи будь-яку справу або похід на ворога. І якщо характерник накладав своє «вето», вносив свої корективи в плани отаманів, з ним рахувалися. Все це трималося в найглибшій таємниці. Козаки завжди й у всьому намагалися як найменше залишати про себе інформації. Мова, звичайно, йде не про реєстрові списки й не про листи турецькому султанові. Саме таємне залишалося схованим від сторонніх очей. За багатьма джерелами з Дону, Кубані й Тереку «характерниками» були майже всі Георгіївські кавалери, що мали повний бант хрестів: Чапаєв, Думенко, Шкуро, дід Кадочникова. Чапаєв під трьома німецькими кулеметами танцював «Бариню» на бруствері окопу, чув свої кулі й ухилявся від них. «Спасом» володів Думенко, 25-річний козачий полковник Васищев. За оповіданнями старих-очевидців взяття Васищевим станиці Наурської на початку 20-х років, він на площі зстрибнув з коня при великому скупченні народу, розстебнув пояс і струснувся, під ноги градом обсипалися кулі, а вся черкеска була в дірках від них...

Крім духовної й загальнокультурної освіти, величезні вимоги

пред'являлися до їхніх фізичних кондицій. Одним з тестів було зштовхування зв'язаного пластуна із кручі. Котячись серед каменів і колючок, він повинен був якомога швидше звільнитися від пута. От із цієї еліти й виходили «характерники» частіше після 42 років. Одним з основних правил у цій системі є наступне: «Не поспішай попереду батька в пекло» (аналогічно аксіомі джіу-джітсу «передчасне прискорення – це смерть»). Техніка, що накопичувалася століттями, ґрунтувалася на загальновідомих трудових і розважальних заняттях: молотьба ціпом, косовиця, верхова їзда, танець. Останній, особливо знаменитий «гопак», про який ми вам уже розповідали. А це - модель поведінки в бою, самовизначення в груповому коловороті, вибір позиції, оптимального набору рухів.

На думку В. Пилата: «Після хрещення Русі, переслідувані князями та греками волхви, жерці і воїни-охоронці храмів об'єднувалися у таємні громади і у віддалених від великих міст місцях почали створювати Січі. На островах Дніпра, побережжях Бугу і Дністра, в Карпатах і багаточисельних лісах України - волхви, в ті історичні часи заснували школи бойового гартування, в яких шлях воїна до вершин досконалості опирався на рідну віру, одвічні звичаї та обряди». Тут ми можемо згадати попередників епохи козаччини XVI ст., таємничих степових бродників, галицьких вигонців та інші військові громади [1].

МІФИ І РЕАЛЬНІСТЬ КОЗАКІВ-ХАРАКТЕРНИКІВ.

Самими яскравими й незвичайними рисами характерників були їхня невразливість для куль і шабель, уміння наводити «морок», або «оману», саме завдяки цій чарівній властивості козацькі чарівники й потрапили в поле зору істориків. Вірування ці були настільки міцні, що навіть через три сторіччя усе ще ходили серед українських селян і були записані багатьма дослідниками - легенди. Так Яворницький у своєму збірнику «Запоріжжя в залишках старовини й переказах народу» (1888р.) пише з народних вуст про запорожців «А як вийдуть на війну, ті їх б'ють лантухами, а смороду собі й байдуже: пазухи поростав-ляють і збирають туди кулі. «Та ну бий!» - кричить кошовий хлопцеві, а сам і без пістоля й без рушниці стоїть. «Підожди, батьку, наберу лантух та тоді й постріляю». В іншій легенді про кошового Сирка говориться: «Сірко - це кошовий такий. Він такий був, що дещо знав. Оце бувало вийде із куреня та й гука на свого хлопця: «Ану, хлопче, візьми пістоль, стань там та стріляй мені в руку!» Тільки хлопець візьме

1 Карпов В.Е. Біля витоків козацтва. Кіровоград. 2011. 704 с.

пістоль та тільки - бух! - йому в руку. А він візьме в руку лантух, здаве його та назад і кине. Змолоду, ті запорожці, всі були знайовиті».

Як ми раніше зазначали, характерникам приписувалося вміння наводити «морок», або «оману» на ворога «колдовськими чарами». У своїй книзі «Народна пам'ять про Запоріжжя. Перекази й розповіді, зібрані в Катеринославщині в 1875-1905 р.» Я.П.Новицкий приводить легенду про битву турків з російським військом і рятувати приходить запорізький галдовник: «Запорожець підняв руки й піймав ядро. «Вісь бач, каже, який гостинець! Ну тепер, каже, глянь на острів: шо там?» Глянувши цар, аж турків сам собі руба, сам на собі підняв руку й пішов потоптом. Піднялась велика курява, а потім стихло. «Дивуйся тепер» - каже запорожець. Глянувши цар, аж німий ні одного живого турка, порубали самі - себе...».

Наступною дивною особливістю характерників була їхня здатність до перевтілення. (*Прим. автора*: Взагалі ж «лікантропія» - перетворення людей у вовків, у слов'янських землях має глибокі коріння. Самі ранні відомості про неї збереглися в Геродота (V в. до н.е.) у його знаменитій «Історії», де в четвертій книзі «Мельпомена» описуються вдача скіфського народу «невров», що можуть обертатися у вовків. Розповідь Геродота більш ніж через два тисячоріччя замикається із численними етнографічними даними про вовкулаків, вірування які живі в Україні і до самого недавнього часу). Взагалі ж культ вовка в індоєвропейських народів дуже древній і складний, і прямо пов'язаний з військовими функціями. Заступником вовків у слов'ян вважався святий Георгій (Григорій), що замінив собою в пантеоні - Перуна. У язичеські часи, їх образи представлялися в супроводі двох вовків, що вважалися його хортами (псами). Адже саме про одну таку хорту свідчать легенди про кошового Сірка: «Тоді зіскочив з коня, давши його іншому козакові, а сам кувирдь - та й зробився хортом і побіг до татар... Як стали ті татари відпочивати, те тієї хорт поробив їм так, що смороду всі поснули. Тоді він назад до козаків та знову кувирдь - і зробився чоловіком!».

З культом вовка, пов'язане й уміння галдовників за допомогою особливих «верцадел» (дзеркал) бачити за кілька верст навколо себе й знати ворожі задуми. (*Прим. автора*: В українській мові відлюдька, одинака, того самого «сіроманця», називають ще «вовкун», або «віщун», приписуючи йому ведовські властивості. А від ведуна і до характерника - один крок. І дійсно, в образі характерників ми знайдемо чимало рис, що ріднять їх зі знахарями-шептунами, і насамперед це стосується різних «заговорів» не тільки від кулі й шаблі, але й від

опою коня, укусу змії, кровотечі з рани тощо. І якщо військові вдачі досить широко існували серед козацтва, проте лікувальні молитви, (здібності) були долею деяких. Такими козачими медиками у козаків, більшою частиною були кашовари. От що пише про них С.Сергєєв-Ценський: «Це були взагалі серйозного складу люди, що давали обітницю безшлюбності й строго тримали цю обітницю, що почитали своє кашоварство настільки святим заняттям, що не давали козакам навіть вугіллячка з багаття запалити колиску, коли варився борщ. Багаттю, втім, вони надавали й лікарське значення й незмінно запалювали його тоді, коли виявлявся серед козаків поранений черкескою кулею або шашкою». Процес готування їжі в українських віруваннях завжди вважався заняттям містичним, так що знахарство й кашоварство часто переплiталися між собою в народних легендах.

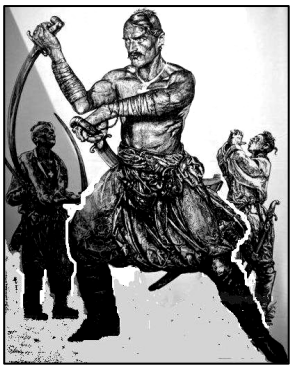

Зі знахарями ріднить характерників і знання всілякого чародійного зілля – розрив-трави для зняття ланцюгів і відмикання замків, нечуй-травы для знаходження скарбів, чаклун-травы (тобто чаклунської трави) для невразливості в бої. Також як і знахарі, галдовники були непримиренні в боротьбі із усякою поганню й чортовинням, і навіть вигнали своїм характерством всіх відьом із запорізьких земель. Ці загальні чарівні властивості, зрештою, переплелися між собою й нерідко звичайного знахаря називали «характерником», а бабку-шептуху «характерницей». Але при всій спільності рис різниця між характерниками й знахарями - кашоварами досить велика й не треба ці поняття змішувати, втім, як не слід змішувати характерників з пластунами.

Серед численних переказів про галдовникіх особливо виділяються сказання про кошового Івана Сірка, особистість дійсно колосальна в історії XVII ст. І друзі, і недруги однаково озивалися про нього як про людину чудових військових дарувань, і саме при ньому Запорізька Січ досягла апогею своєї могутності. Однак у народних легендах образ знаменитого кошового придбав зовсім казкові риси. Переказ говорить, що Сірко народився на світло із зубами, і як тільки довбня-повитуха піднесла його до стола, то він негайно схопив зі стола пірог і з'їв його - це було знамення того, що він все століття свій буде гризти ворогів. Сірко вмів наводити на татарських табунників сон, часто при цьому обертаючись білим хортом. А один раз у безіменного острова підстрелив зі свого пістоля чорта, що купався в Дніпрі. Острів цей, на якому згодом заснували одну із Січею, назвали Чертомлик, оскільки чорт «мликнул» (булькнув) ногами, коли впав у воду. Самі запорожці зазначають, що рівного Сірку не було, не буде й ніколи не може бути.

Закляття самого Сірка : «Хто ляже поруч зі мною, те ще брат, а хто вище міні - тієї проклятий». Розповідали, начебто Сірка шабля не могла взяти й він бувало підставляв своєму «джурі» (молодий козак) під удар руку, але на ній залишався лише синій слід. Сказання про магічну силу Сіркової руки були дуже популярні. Говорили, що начебто після смерті свого кошового запорожці відрізали його праву руку й з нею скрізь ходили на війну, а у випадку лиха виставляли її вперед, говорячи: «Коштуй, душа й рука Сірка з нами!» Лише після руйнування Запоріжжя козаки схоронили його руку, але не схоронили вони з нею душі його: він зовсім не вмер, він живий дотепер, він і тепер воює десь із ворогами Христової віри й козачої вільності.

Відомі в переказах й інші історичні особистості, такі як Семен Палій, Григорій Сагайдачний, батько Харко (Захарій Чепига), козак Кравчина - всі вони також уважалися характерниками. Однак легенди донесли до нас і досить колоритні образи останніх запорізьких галдівників, що доживали своє століття вже після руйнування Січі на хуторах і пасіках. Серед них козак Джереливський, що сам кував і заговорював рушниці, запорожці Канцибери, що зачарували свої гроші й ховали їх у землі, старі січові діди Пластун, Вусатий і Довгий. По смерті цих козацьких чарівників люди довго не насмілювалися селитися в тих урочищах, оскільки вірили, начебто нечистий там вив і кричав на всю плавню.

Уважалося, що майбутній характерник повинен мати професійну спадковість, і що передача йому сили йде від 7 покоління, (а знати треба своїх предків аж до дев'ятого коліна). З ритуального зачаття починався воїн - характерник, де враховувалося: сприятливий час, місце (вибиралося «місце сили»), любов між батьком і матір'ю, яка повинна бути до заміжжя незайманою й інше. Після народження хлопчика на третій день, дитина одержувала ім'я і згодом приймалися за його виховання. Із самих ранніх років, всі діти виховувалися в любові до Споконвічної Віри, Богам. Знайомство дитини з образними символами своєї Віри починалося в дитинстві з огляду обережних знаків й орнаментів, зображених на іграшках.

Прилучення дітей до споконвічної Віри Предків відбувалося у віці від 3-х до 7 років тому що в цьому віці у всіх дітей зі слов'яно-арійських пологів дуже сильно розвинене общинне мислення. І тому виховання саме в цей час проводилося за допомогою спеціальних ігор-систем, які змінюють архітектоніку й структуру мозку, причому робити це треба було вчасно. Тому з 4 - 6 років дитини за допомогою ігор

ненав'язливо (у жодному разі не можна перевантажувати психіку) навчали мистецтву сприймати інформацію в змінених станах свідомості, що дозволяло вчасно втручатися в конструкцію, що формується, мозку і своєчасно її змінити, для проведення штучної еволюції.

Недотримання зазначених строків інформаційного виховання приводить до того, що формування цих здібностей у дорослої людини не завжди можливо, а якщо можливо то займає кілька десятиліть, при цьому не гарантується досягнення навіть середнього рівня – характерника. Згадаємо знову ж народний епос про Разіна: «Біля річки Дону, у тридцятьох п'ятьох верстах від Азовського моря, жив в одній станиці донський козак, народився в нього син і виховав він його тільки до шести років і загинув із дружиною в сутичці з Азовськими (Кубанськими) козаками. Взяв його у свій будинок отаман азовців, а він був старий, дев'яноста п'яти років із древнього роду характерників. Прийняв він сироту на місце свого дитя, став його виховувати й навчати своєму ремеслу, у три країни велів йому ходити, а в четверту не велів».

Для дітей придумувалися цікаві форми гри в реальне життя, де вони намагалися бути схожими на дорослих. Також ці ігри були спрямовані на розвиток фантазії й активізацію правої півкулі мозку й тому діти вільно бачили й сприймали не тільки наш світ, але могли бачити і спілкуватися також з різними істотами і т.д. На дітей крім ігор також впливали інформацією переданої через дотик. Варто знати, що величезну роль в інформаційному спілкуванні грає права рука й хребет, тому за допомогою їх, легше впливати на людину. Із шестирічного віку хлопчикам улаштовували воєнізовані ігри. З 7 - 9 років діти були знайомі з основою Віри, грамотою, рахунками, обчисленням, листом й природознавством. Вихованням, в основному, займалися призначені чоловіки, батьки, а здебільшого козаки-діди.

Коли ж виповнювалося 12 років, а в епосі про Разіна також зазначено 9 років, (також 9 років зазначено й у книзі «Слов'янські ритуали» автор О.Духовий) - відбувався обряд ім’я наречення: «Пройшло час, і отаман надумав ім’я наречення сироті провести, зібрав козаків, щоб зробити обряд і назвали його Степаном. «Ну, тепер ти, мій син Степан, слухай мене! От тобі шашку й рушницю, займайся полюванням, дикої птиці». Після цього обряду змивалися дитячі імена (обряд проходив у текучій воді) і замість дитячого давалися два дорослих імена одне з них общинне, під яким козака всі знали (ім'я Душі), а друге - таємне, (ім'я його вищого «Я», духу), воно зберігалося в глибокій

таємниці і його не знали навіть батько й мати.

(*Прим. автора*: Відповідно до древніх слов'яно-арійських вед живуча людина розділяється на три особистостей:

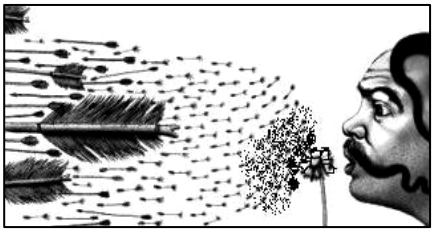
- на особистість пов'язану з душею,
- на особистість пов'язану з тілом,
- на Вище «Я» - особистість його духу).

Тобто особистість людини представляла собою Триглав, або по-іншому сказати триєдність, у якому домінує одна з перерахованих особистостей. Або як ще образно в стародавності говорили, в людині живуть три брати:

- старший спить, (свідомість духу, вище «Я»);
- середній керує, (розум - свідомість душі);
- молодший і зовсім довірливий дурень (емоції й почуття властивому тілу).

Уважалося що вище «Я» перебуває в серці втіленої людини, а саме в його правій частині, а свідомість душі й тіла знаходиться в голові (ліва півкуля й права). І от головним завданням у вихованні характерника було розбудити Вищу свідомість серця.

Після обряду ім'я наречення приступали до професійної підготовки воїна-козака, все починалася із тренування його поглядів. У результаті такого тренування характерник повинен опанувати здатністю випромінювати силу очами, наприклад поглядом зрушити предмет, або перерізувати нитку, (див. про сучасну Н.Кулагину). Потім його наставником, звичайно його ж рідним дідом, виконувалася постановка козаку уяви по всіх органах почуттів. Зорової і слухової уяви, тактильного, смакового відчуття і т.д. Потім у плині занять майбутньому характернику прищеплювалася якість «використання сили тільки для добра». Далі козак учився відчувати в собі струм сили в різних частинах тіла: руках, ногах, голові й т.д. Такі тренування проводилися звичайно на голодний шлунок тому, що голодування різко підвищує загальну чутливість організму. Організм людини здатний приймати інформацію, як із зовнішнього середовища, так і із внутрішньої. Прийом й обробку інформації здійснює нервова система через процес сприйняття роздратування рецепторами, сигнал від яких іде до мозку по нервових волокнах. Всі волокна спинного мозку перехрещуються в районі грудей, (місце перехрещування в стародавності ще називалося шляховим, або кристалом сили), і тому права половина головного мозку контролює ліву половину тіла й нав-

паки, (також розвертаються в районі грудей й енергетичні канали людини).

Далі вироблялося різке підвищення загальної чутливості до будь-якого субпорогового подразника всіх органів почуття. Треба відзначити, що людина сприймає майже всю інформацію, але усвідомлює й користується лише дуже малим її обсягом. Інша інформація губиться в глибинах підсвідомості, або може сприйматися як інтуїція. Інформація попадає в мозок двома шляхами.

1). Рецепторний - це коли сила інформаційного роздратування по конкретному рецепторові перевищує певний біологічний поріг спрацьовування. Доля цього інформаційного роздратування, що перебороло рецепторний поріг і потрапило у мозок, зіштовхується із другим порогом - мозковим.

1.1). Мозковий - у свідомість попадають лише ті інформаційні роздратування, які по своїй величині або кількості імпульсів переборюють фізіологічний мозковий поріг. А інші фіксуються на несвідомому рівні.

2). Другий шлях проходження інформації в мозок - польовий, або внесенсорний. Тобто поза рецепторним, коли інформація попадає прямо на інформаційно-польові структури мозку. При одержанні польової, або хвильової інформації, вона надходить у мозок, минаючи свідомість, прямо з підсвідомості направляється на орган слуху, (так відбувається яснослухання), або орган зору (ясновидіння).

У цих варіантах спрацьовує вже зворотний інформаційно-біологічний зв'язок. Тобто якщо при прямому зв'язку сигнал іде від рецепторів органа почуттів - до мозку, то при зворотному зв'язку, нервові імпульси йдуть від мозку - до рецепторів, дратують їх і формують зоровий образ або звук. У результаті цих тренувань характерник здобуває здатність чітко бачити й чути на уявному екрані звукові зображення запитуваної інформації.

Потім у козаків розвивалася до чіткого відчуття здатність виділяти долонею й кінчиками пальців «силу». І на кінець досягалася можливість діяти силою на більші відстані: на людей на предмети, явища природи тощо. Характерник повинен був уміти брати силу й від «землі» і від «неба».

Одним з найважливіших із тренування був і звичайний сон, тому що в ньому підвищується польова чутливість мозку й деяких рецепторів до сприйняття зовнішньої й внутрішньої інформації, у тому числі: слабкої хвильової, польової і субпорогової [1]. Оскільки у фізіологічних механізмах природного сну спостерігаються пасивна й активна фаза сну, те й все різноманіття штучних снів, або як говорять «трансів», також ділиться: на пасивні - гіпноз, і протилежний йому стан – «актив-

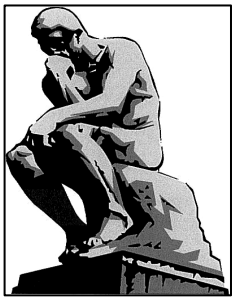
[1] Карпов В.Є., Горбенко Т.С. «Земляне». Кіровоград. 2010. 476 с.

ний транс» або, як його називали козаки, стан «Хара». (*Прим. автора*: «Ха» - позитивне «Ра» - світло, тобто позитивне просвітління). Стан «Хара» замість пасивного гальмування й сонливості (як у гіпнозі), викликає миттєву активізацію більшості психофізіологічних механізмів. На відміну від гіпнозу техніка самозанурення в нього може бути миттєвою.

От це вміння миттєвого переходу у вищий стан просвітління й повинен був досягти молодий козак. Первісний перехід з домінуючої у звичайному стані свідомості особистості душі на більш високий рівень особистості його духу (вищого «Я») виконувався учнем за допомогою наставника й називався «підключення характерника до неба». Така процедура носила ритуальний характер і була одним із присвят. На початку увага того учня, якого навчають, максимально концентрувалося на чому небудь, звичайно на серце, що повинне було залучити до себе розум, (серце є місце перебування духовної свідомості, тому «Розум» концентрується на серце, на його правій половині). Потім увага розосереджувалася на свідомості душі, якби розчиняється, (відбувається гальмування лівої півкулі мозку, тобто спочатку свідомість звужується, а потім концентрується увага на якомусь почутті, або емоції і центр свідомості переходить у праву півкулю). Залишається тільки свідомість тіла. (*Прим. автора*: Це стадія звичайного гіпнозу, коли «Я» душі відходить, а тілу «довірливому молодшому братові» можна вселяти різні установки).

Ця методика також гарна: для лікування, для естради, зомбуванню й т.д. Але воїну-характернику треба інше, тому процес триває. Далі відбувається зупинка як, процесів мислення так і сприйняття зовнішнього й внутрішнього середовища. Потім миттєво вимикаються всі емоційні психічні процеси. І в цей момент треба зробити перехід свідомості учня на інший вищий рівень його «Я», у який вливається й «Я» його душі й тіла (відбувається синтез). Тепер «Я» учня-козака підсилюється, мозок включається, і свідомість починає функціонувати в новому, робочому режимі, але на іншому рівні. Таким чином, досягається первісне входження в стан «Хара». А надалі учень входить у нього самостійно, і миттєво використовуючи для цього таємне ім'я свого вищого «Я». Досвід тренованості входження в стан «Харч», дозволяє придбати здатність миттєво входити в цей стан у будь-якому положенні тіла, у будь-якому самому складному русі, при занятті будь-якою складною справою (на скаку, у стрибку). Можна взагалі виконуючи будь-яку роботу, і перейти у стан «Хара». У цьому випадку різко підвищуються професійні якості козака характер-

ника. Сприйняття зовнішнього середовища йде як постійний потік інтуїтивного зверх свідомості. Внутрішнє й зовнішнє середовище сприймається безпосередньо, немає контролю й аналізу. Миттєво обробляються всі психічні процеси, які прийнято називати усвідомлюваними, «зупиняється й регулюється час». Тобто це повне перевтілення звичайної особистості душі в «Я» свого духу. Практично спостерігається процес пере -міщення центра свідомості «Я» в абсолютно нове тіло й нову особистість, а головне в нову психо і биоэнергетичну ситуацію, (тобто на цьому рівні характерник уже не просто понад усе почуває, а може вже міняти ситуацію, розтягувати час, працювати із простором і т.д.).

Всі вище перераховані «знаходження сили» для характерників виконувалися їхніми учнями у віці від 12 до 21 року, а після цього вже йшов заключний обряд ритуальної присвяти у воїни - характерники.

На початку волхви відправляли свідомість учнів-козаків характерників у мир «Нави», роблячи над ними особливий обряд входження в інший світ. Випробуваних укладали на землю - горілиць і з ними ніхто не повинен був розмовляти, крім волхвів - провідників ритуалу. Після спілкування з Героями Пращурами, свідомість учнів повертали в мир «Вияви». Над жертовним вогнем освячувалися військові обереги й зброя. Потім майбутні характерники повинні були піддатися чотирьом випробуванням.

1). Волхви по одному піднімали їх із землі й підводили до «вогнен -ної ріки» - площадці з розпечених вугіль шириною 5-6 м. Її потрібно було перейти не дуже швидким кроком.

2). Друге випробування полягало в тім, що майбутній характерник повинен був із зав'язаними очами дійти до дуба, або родового стовпа (використовуючи свій феномен ясновидіння).

3). Третє випробування полягало в перевірці на кмітливість й уміння вирішувати складні завдання, (головоломки).

4). І нарешті, на останньому випробуванні характерник повинен був за певний проміжок часу піти від контрольної погоні козаків, сховатися в лісі або у високій траві, а потім пробратися через сторожові заслони до священного дуба, торкнувшись рукою листів. (При цьому треба було робити оману, гіпноз та відводити іншим очі). Тільки після всіх цих випробувань учень характерника міг вважатися дійсним воїном Перуна, справжнім козаком - характерником. Після випробувань відбувалася вечеря, на якій поминалися всі полеглі в боях козаки.

А далі вже новоспечений козак - характерник зобов'язаний був сам підтримувати свою силу й уміння. І тому що м'язовий тонус виз-

начає настрій, йому було необхідно щодня не менш 2-3 годин, займатися фізичною культурою та емоційно-позитивними тренуваннями .

Також необхідно було щодня доглядати за своїм мозком, тобто перебувати не менш дві години в глибокому трансі, (стан «Хара»). Характерник довічно, (поки живий) щодня не менш 4 год. приділяв професійному тренуванню. Тому що у випадку змушеного прогулу протягом 10 днів, відбувається втрата спортивної форми, і характерник втрачав свої здатності й повинен був починати займатися заново. Він також завжди сподівався на порятунок Богів і Предків, завжди був абсолютно упевнений у тім, що при необхідності, ця допо -мога буде йому зроблена.

Вважається, що звичайні люди використають свої здібності на три відсотки... Зовсім інакше обстоїть справа з характерниками. Їм, наприклад, нічого не коштує «замовляти» гарну погоду на необхідний день. Якщо образно виразитися, їм те, що хмари розігнати - гори можуть згорнути! Характерники жили (і живуть) у єднанні із Природою, почитали древніх богів Сонця, Води й Землі - Яріла, Перуна, Ладу, постійно розвивали свій Дух і природні здатності, училися розуміти світ і користуватися його силою - на величезних відстанях бачити, чути, передбачати безладдя й діяти на їхнє попередження.

На Сході такі люди одержували титул Бодхисаттва. В Україні - крир, характерник, або Пан - володар усього живого. Цікавим є думка дослідників, звідки ж прийшло в Україну це «мистецтво жити й використовувати знання»? Виявляється, що все це пішло з України, розійшлося по всьому світі і повернутися сюди. Ще за часів аріїв ці знання поширювалося на Схід і Захід, через Месопотамію, Єгипет, Грецію, Рим, Візантію, повертаючись до нас через мистецтво волхвів і царських скіфів. А потім через характерників Запорізької Січі. дійшли до нашого часу. На Січі козаки-характерники не тільки володіли надприродними здатностями, але й бойовими мистецтвами.

Характерник не міг умерти, не передавши свій Дарунок Ведення (знання) хоча б одному спадкоємцеві. Так ці знання й збереглися до наших днів. (*Прим. автора*: В основі терміна «характерник» - сукупність стійких психічних властивостей людини, її особистих рис, що проявляється в поводженні і діях, тобто вдача. Уживається слово «характер» ще у значенні «твердість, сила волі». Тому, характерник - це воїн, що володіє своїм психічним станом, волею й завдяки цьому здатний упливати на волю інших людей. До речі, у часи Київської Русі слово «характер» уживалося й у значенні – «посада», «сан», тобто

характерник – «сановник, посадова особа». Звідси висновок: «характерник» - воїн, що за допомогою спеціальних тренувань заволодів своїм духом – «характером», і займає певний сан (посада) у козацькій військовій ієрархії).

Існує думка, що занепад характерництва був ще одним з факторів занепаду й самого козацтва. Доти, поки сильним залишалося характерництво, сильним залишалося й козацтво, тому що, по сучасним поданням, у козаків був надзвичайно сильний зв'язок з потужним «егоєгором» (*Прим. автора* - психофізичним полем), що створювалось протягом багатьох тисячоріч нашим народом. Через втрату зв'язку зі своїм «егоєгором», через вплив чужої, не властивої нашому народу духовності, була загублена підтримка своїх Богів із сумними наслідками. Ми знаємо, що володарями й хоронителями знань у Древньому світі були волхви і жерці. Із прийняттям християнства на Русі почалося масове винищування жерців-волхвів, і вони змушені були піти в підпілля, створивши фактично таємний орден, що проіснував протягом всіх наступних поколінь, часто приймаючи образ козаків -характерників, масонів, або народних цілителів, чаклунів, мольфарів, ворожбитів, віщунів, тощо.

Останні три тисячі років інтелектуальний розвиток нашого народу був утруднений. Наші землі з усіх боків розривали полчища завойовників, перетворивши нашу країну в колонію. З часом створився й успішно процвітає до сьогоднішнього дня так званий «синдром заробітчанства». З наших земель успішно викачувались і продовжують викачуватися не тільки матеріальні, але й духовні ресурси методом «витоку мізків» в інші країни. Кращі інтелектуальні сили й сьогодні залишають Україну. Здійснюється політика державного психовампіризму. І нам часом здається, що й наші ангели-охоронці, якими завжди залишалися козаки-характерники (згадаєте козака Мамая!), теж удалися до комфортності і багатства. Так це насправді, чи ні - вирішувати самому читачеві. Адже читач ніколи не повинен залишатися пасивним споживачем друкованої продукції.

Наші сучасники багато знають про Рим і Візантію. Навколо цих держав був штучно створений ореол величі. Левова частка в такому положенні по праву належить церкві. Щоб возвеличити віру Христову й представити миру язическький світ у сірих фарбах примітивізму, робилося все можливе для знищення літописної спадщини як нашого, так й інших європейських народів. Ми ж маємо досить бідну відбиту на папері історію. У середовищі волхвів-характерників було багато видатних творчих особистостей. Саме їх ми повинні дякувати за збереження частини нашої історії в билинно-пісенній творчості. Історичні думи й балади сприяли збереженню в народі пам'яті про своє походження. Козаки - характерники були обраними воїнами, елітою війська.

Козаки-характерники багато чого вміли: і скарби знаходити, і рани заговорювати, і мертвих на ноги ставити, і ядра ловити на літу, і сухими з води виходити, і як оком змигнути переноситися з одного краю степу в інший. Куля їх не брала; на Дніпрі, бувало, простелять на воду повсть і йдуть. Цариця Катерина хотіла підвести їх під свою владу, а вони не захотіли. Щоб показати силу, кинули повсть на море, взяли землю в чоботи, горілки в баклаги - і відправилися в Туреччину. Пливуть собі й співають. Багато легенд і переказів існувало в народі про окремих козаків-характерників. Про їх подвиги, чубаті діди-кобзарі розповідали жваво, з подробицями (характерними), начебто мова йшла про їхніх близьких родичів: «На Великому Лузі ще при запорожцях з химородник Фесько, його дуже боялися й слухалися козаки. От, бувало, лежить людина, а він ріже чорну редьку. Як тільки пустить редька білий сік - людині стане погано, як сік почорніє - людина вмирає. Він тоді «наколядує», що редька знову вбере в себе сік чорний, а пустить білий - і людина оживає...». Серед характерників були ті, які жили більше ста років на світі. Парадоксальний факт: незважаючи на те, що на Січ не допускалися жінки, вони зустрічалися серед військових магів-характерників. У Кіровоградському регіоні, при проведенні різних робіт на старих кладовищах, було недавно виявленому поховання характерників, серед них було дві жінки. Всі вони були поховані обличчям до низу.

У козацькій медицині характерниками широко використалося лікування землею. Землю загортали в павутину, і вона миттєво зупиняла кровотечу. Але в цьому лікуванні теж були свої секрети. Самолікування чревате зараженням крові. За старих часів, наше «Дике поле» було під енергетичним захистом порогів Дніпра. Вода, проходячи через пороги, несла потужну енергетику, вона очищала козаків. Тепер ці місця залиті Каховським водоймищем, там побудована Запорізька атомна електростанція, на Нікопольщині відкритим способом добуваються марганцеві руди. Земля козацтва перетворилася в зону екологічного нещастя.

Козацькі медики застосовували фіто і ароматерапію. Козаки курили лікарські трави в люльках. Наприклад, полинь допомагала заспокоїти нерви, поліпшувала гостроту зору. Коли випадала роса, козаки лягали на галявинах, де росли трави і вдихали їхній запах. Часто лікували «водою-залізницею»: брали іржаве залізо, розжарювали його на багатті й опускали у воду. Так виходила вода, яку пили від анемії. Застосовувалося лікування гарячими каменями, на них

накладали трави. Використовували й такий рецепт: змішували горілку з порохом й обробляли рани. Щоб вилікувати пораненого, його спочатку звільняли від душ убитих ним ворогів.

Сучасні характерники – відроджують своє вміння. Так В'ячеслав Гузій «Голова спілки козацьких організацій України» каже, що сьогодні в Україні справжніх козаків-характерників можна на пальцях порахувати і він – один з них. Не за книжковою грамотою, а за живими знаннями, які йому передав дід Тиміш, що був козаком-характерником. Писати про таких козаків і вивчати їх в Україні почали масово в роки нашої незалежності. Ми зичимо вам добра і міцного здоров'я.

Козацьке товариство Кіровоградської ОГО «Центральний Козацький Округ» висловлює подяку усім українським товариствам бойового Звичаю Спас «Сокіл»; Кіровоградським отаманам: Сергію Кисляку (Олександрійська школа традиційного козацького бойового мистецтва «Спас») та Сергію Григор'єву (Козацьке товариство «Козацький Звичай», м. Кіровоград) за організацію та проведення на високому рівні планового зимового навчально-вишкільного табору «Спас - Пластун».

Кіровоградська ОГО «Центральний Козацький Округ» високо оцінює фізичну, спеціальну та тактичну підготовку козаків підрозділів «Бешка» (Олександрійська школа ТКБМ «Спас»), «Удай» та «Кодра» (Варта «Сокіл», м. Київ) та багато інших, подібних підрозділів. Низький вам уклін за вашу наполегливу працю по відродженню козацького бойового мистецтва. Слава Українському козацтву.

КОЗАЦЬКИЙ СПЕЦНАЗ.

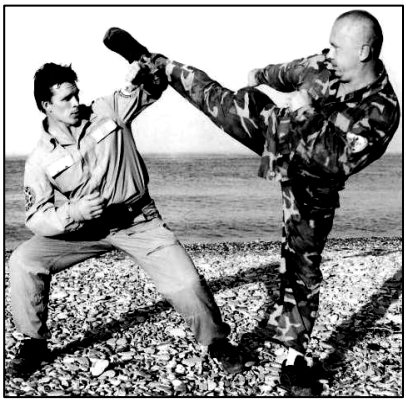
У кожної країни є своя армія. У кожної армії є своя еліта, служба в рядах якої цінується досить і досить високо. Так було в минулому,, так буде й у майбутньому. У сьогоденні - це є спецназ, (спеціальні війська особливого призначення), завданням яких є виконання операцій особливої складності. Простих людей туди не беруть, відбирають тільки самих із самих. У віддаленому минулому елітою були вікінги, ніндзя, козаки характерники і пластуни, а в майбутньому швидше за все, це буде група військових хакерів, які будуть зламувати інформаційні структури супротивника. У всіі часи, вимоги до спецназівців пред'являли самі тверді: боєць спецназу повинен бути фізично розвинений і готовий до виконання відповідальних службово-бойових завдань, мати відмінне здоров'я й високі морально-психологічні якості. Однак історія спецназу не починається в наш час. У кожного народу були і є війська спеціального призначення, їхні навички

й подвиги сприймалися як фантастика.

Як ми зазначали, у скандинавів це були берсерки, вікінги, що присвятили себе богові Одину, перед битвою приводили себе в лють. За словами очевидців, у боях відрізнялися великою силою, швидкою реакцією, нечутливістю до болю, невтримною люттю. Не визнавали щит і кольчугу, борючись в одних сорочках або оголеними по пояс. Могли вести бої з немислимими для життя ранами.

У Японії були ніндзя, воїни тьми. Славились тим, що з'являлися й зникали так раптово й мистецьки, що ворог просто нічого не встигав зробити. Вони проявили себе і як невловимі шпигуни, і як непереможні воїни. Також їх називали «демонами лісу», оскільки вважалося, що вони мають нелюдські сили.

Українцям також є, кого згадати й з кого брати приклад військового духу й уміння. Це козаки Запорозької Січі. Але не всі, а лише козаки характерники та пластуни - магічні воїни, які мали незвичайні бойові навички, здатні дати фору й ніндзям і берберкам і всім іншим.

Про історії пластунів та їх звичаї, добре розповів Т. Каляндрук, автор книги «Таємниці бойових мистецтв України» - унікальної розповіді про те, як жили і боролися наші предки, де вони брали силу і наснагу для боротьби. Книга розкриває кращі народні традиції, вчить молодь духовності і історії власного народу. Ми кажемо: «Бойові традиції та тактика пластунів складалася століттями. У поході вони знаходились у передовому розвідницькому дозорі, на привалі - у засаді у бойовій охороні. У польовому укріпленні - у постійних пошуках по навколишнім лісам та ярам». При цьому пластуни ніччю групами від 3 до 10 чол. проникали глибоко у місце перебування ворога, спостерігали за ними, підслуховували розмови.

При бойовому зіткненні, у ході розвідницького рейду, пластуни майже ніколи не здавалися в руки ворогам. Вважалось правилом, що пластун скоріше втратить життя, ніж свободу. Вміло обравши позицію й завчасно примітивши шляхи відступу, пластуни у випадку переслідування відстрілювались чи мовчки ховались на місцевості. В обох випадках супротивник боявся негайно відкрито атакувати невелику групу розвідників, знаючи влучність пластунського вистрілу й небезпеку засади. Відбивши таким чином «кураж» у переслідників, пластуни відходили. Поранених у біді не кидали, загиблих – хоронили на

місці, чи по змозі відносили (виносили) з собою.

Досвідчені пластуни були відмінними психологами. Наприклад, учили молодь, що у розвідці при зустрічі з ворогом один на один «навіть найхоробріший з козаків не відмовиться трішки злякатися , якщо на нього ніхто не буде дивитись і якщо не буде «свідків з довгими язиками». Коли річ не йшла про здобич, козак полюбляв, щоб яскраве сонце світило і розповідало про його подвиг.

Склалась своєрідна система відбору в пластуни. В пластунські команди козаки не назначались, а відбиралися «стариками» з оточення надійних й перевірених на ділі воїнів. Намагались брати молоде покоління з перевірених й надійних пластунських династій, у котрих секрети бойового й мисливського діла передавались по наступництву від дідів й батьків. Пройти відбір могли тільки козаки, здатні на важку пластунську службу й маючі окрім природної вдачі й відваги ще й вірне око й тверду руку для пострілу без промаху.

Особливо жорсткі вимоги були до фізичної підготовки. Пластун повинен був бути здатним здійснювати довгі марші не тільки у степній, але й у горно-лісистій місцевості, у холод та спеку, ситий й голодний. Обов'язковими вважались такі якості, як холоднокровність та терплячість, щоб у прямій близькості до ворога пролежати багато годин у очереті, кущі та траві, нерідко у льодяній воді, на снігу чи вліткy у хмарах набридливої мошкари, не розкривши при цьому своєї присутності необережним рухом. Тактика дій пластунів в повній мірі відповідала поставленим їм задачам, характеру місцевості, особливостям ворога. У тилу ворога головним вважалось забезпечити секретність власних пересувань, знайти неприятеля першими, вміло завести його у засаду. У пластунів довго не затримувалися козаки, що не вміли «прибрати» за собою свої сліди, не освоїли мистецтво безшумного пересування. Цінилися люди, здатні читати сліди й визначати по ним склад учасників набігу, що готується і напрямок їх руху.

Перейшовши на сторону ворога, пластуни зникали. А коли по росистій траві чи сніжному настилу за ними тягнулись зрадницькі сліди, вміло їх заплутували, хитрували, як старі зайці: рухались вперед спиною, скакали на одній нозі, по різному приховували дійсний напрям руху й чисельності групи. Природжені мисливці, пластуни вміло застосовували у протистоянні ворогові, численні мисливські правила. Наприклад, «переслідування з оглядкою», «заячий слід», «численні петлі», різні хитрощі тощо.

Звідкіля взялися пластуни і хто першим застосував цей «козацький спецназ»? Є декілька версій, але спочатку треба визначити «предків» українського козацтва.

По-перше запорожці стверджували, що їх предки прийшли з Азовських земель, що перегукується з гіпотезою деяких вчених про Тмутараканське князівство, яке стало своєрідною «ПротоСіччю», звідки князі набирали свої дружини: «Сей останній (Тмутараканський домен) став прибіжищем усіх молодих князів - ізгоїв, які вийшовши з хлоп'ячого віку (звичайно 16 літ), старалися скинути з себе опіку вихованців тим способом, що втікали на Запоріжжя ще у XI ст. Тут мріяли молоді княжичі про свої батьківщини, ідеалізували їх, конспірували, збирали ватаги, чекали нагоди, щоби мольбою у київського князя собі випросити або силою здобути собі волость». Як стверджує «Слово о полку Ігоревім», саме до Тмутаракані щоночі, перекинувшись вовком, бігав знаменитий князь-волхв Всеслав Полоцький:

«Всеслав князь людям суд чинив,
Князям городи радив, а сам вночі
вовком бігав: Із Києва добігав до
півнів в Тмутаракань, великому
Хорсові вовком шлях перебігав».
До речі, багато істориків стверджують, що саме з Тмутаракані, а не з півночі, прийшов до Києва князь Олег Віщий.

В Болгарії знайдений археологами прикордонний камінь, котрим болгарсько-руське військо позначило свої завоювання у Візантії: камінь з поміченим на ньому іменем Олега Тмутараканського - князя русів. Це й стало доказом, що Олег прийшов не з Новгорода Великого, якого тоді ще й не було (про це свідчить археологія, історик М. Артамонов), а з Новгорода Сколотського у Криму.

По-друге, із самого початку, самі запорожці вважали пластунів, рибалками – «плавниками», а вже потім самобутньою споконвічною формацією, яка виникла ще до створення Запорізької Січі. Те, що мисливці, рибалки і власники човнів здавна виділялися на Січі серед решти товариства і користувалися великим авторитетом серед козаків, підтверджує у своєму щоденнику й Еріх Лясота, котрий був присланий на Січ австрійським імператором Рудольфом II в 1594 році. Наприклад, Папроцький, розповідаючи про похід гетьмана Самійла Зборовського в 1584 р. також згадує поряд з запорожцями таємничих річкових козаків, котрі жили на річках та займалися полюванням і рибальством для забезпечення продовольством решти козаків. Про цих загадкових, річкових козаків пише і козацький гетьман Гаврило Крутневич у своєму Універсалі, виданому в 1603 році.

По-третє, в історичних документах зустрічається старовинна назва «сіромахи», це неодружені козаки, котрі постійно жили на Січі, - тобто вовки, що свідчить про її надзвичайну давність, адже в індоєвропейців, військові союзи неодружених чоловіків, які ототожнювали себе з вовчими зграями, відомі ще з часів арійського розселення, тобто за три тисячі років до Христа. До цих же часів відноситься і розповідь, про дівицю Харсію, котра царювала в тих землях над якимось таємничим народом, що може бути давнім відголоском спогадів про царство амазонок, котре було в тих краях. Те, що козаки вважали себе спадкоємцями амазонок згадував ще у 1708-1709 р. у своєму щоденнику словацький мандрівник і дипломат Даніел Крман: «Правдоподібно, що запорожці успадкували багато чого від амазонок - цих нечувано войовничих і шалено сміливих жінок, що рівнялися славою і перевищували відвагою мужів, та що, як кажуть, жили у Скитії біля Дніпра». Сліди перебування амазонок на Україні підтверджуються також іншими джерелами, але це вже зовсім інша тема.

Четверте, багато пластунів було учасниками гайдамацьких загонів, про що свідчать численні документи. Так Пластуни Семен Голомозий і Вас. Сараджик в 1734 році, у складі гайдамацького загону розгромили поляків у Мотилеві. Харко з Пластунівського куреня згадується при нападі гайдамаків на Паволоч та Погребища. Пластун Трохим Сірий згадується серед 32 гайдамаків, які в 1750 році здійснили втечу з Крилівської в'язниці. Пластун Василь Швець - учасник нападу загону гайдамаків на місто Радомишль в 1750 році. Гаврило Пластун - учасник загону Гната Марущака, який спільно з загоном опришківського ватажка Івана Бойчука, що прийшов на Січ з Карпат, діяли на Правобережній Україні в 1759 році, а це вже землі сучасної Кіровоградщини. Того ж року пластун Андрій Твердоступ заарештований царською адміністрацією разом з іншими гайдамаками у Новій Сербії. Яким Пластун згадується серед заарештованих в 1768 році учасників Коліївщини. Але найцікавіше те, що й сам отаман цього знаменитого повстання Максим Залізняк, як свідчить протокол допиту запорожця Дмитра Чернявщенка, був козаком куреня Пластунівського. Про існування «пластунства» на самих початках свідчить опис пластунів, зроблений хорунжим Кубанського козацького

війська В. Червінським, він зазначає що пластуни ж існували давно. Як тільки почав існувати козак, тут же з'явився і пластун, і починаючи від перших днів Запорожжя і до наших днів, частина козаків виконувала роль пластунів. В пластуни на Запоріжжі йшли по охоті, або за наказом козацької Ради. Як тільки Запоріжжя закінчило своє існування і воскресло «Військо вірних козаків», на місце Запорізьких пластунів з'явилися пластуни «вірних козаків», котрі «працювали» на березі Бугу, Інгулу, Інгульця та Дунаю, а пізніше, були перейменовані в Чорноморське козацтво (військо) і переселені на Кавказ. Козаки котрі поселилися на берегах Кубані, а пластуни почали влаштовувати свої залоги на цих берегах. Умови їх діяльності ніскільки не змінилися.

П'яте, Дмитро Яворницький у своїй знаменитій «Історії Запорізьких козаків» згадує Пластунівський курінь серед перших 38-ми куренів Запорізької Січі. При переселенні Чорноморців на Кубань у 1792-1793 р. у Пластунівському курені було 185 чоловіків і 75 жінок, причому із Запорожжя - 124 пластуни, 31 пластун з інших місцевостей України і 28 вільних людей, котрі пристали до куреня.

До речі, про цей курінь за радянської окупації було заборонено навіть згадувати. Ніхто не досліджував й етимологію самого слова «пластун». Слово пластун виникло від слова «пласт» і означало людину, котрій доводилось в більшості випадків працювати повзком, лежати пластом. Цю назву і призначення отримували найвідважніші і найспритніші козаки; вони були вухами і очима решти козацького товариства і під їх охороною козаки могли вільно займатися справою або бенкетувати, не побоюючись бути зненацька заскоченими ворогами. Повзком, притулившись до землі, прихований густою травою, прокрадався пластун до самого неприятеля, виглядав все, що йому було потрібно і відходив так само непомітно. По кілька годин лежав він ницьма, сховавшись за купиною, або кущем, очікуючи непроханого гостя. У радянських енциклопедіях писалося лише, що пластуни - це піхотні частини Чорноморського, а пізніше Кубанського козачого війська, котрі несли сторожову службу на Кубані. Причому замовчувався той факт, що Пластунівський курінь існував на Запорізькій Січі з початку її заснування. І пластуни не впали на Кубань з неба, а прийшли туди вже сформовані, як самобутня формація розвідників саме із Запорізької Січі.

Шосте, на жаль, збереглося небагато даних про діяльність пластунів на Запорожжі і цьому є об'єктивні причини. 6.1. окупаційна історіографія, намагаючись зобразити Запорозьке військо збіговиськом свавільних втікачів-кріпаків, котрі не хотіли працювати «на пана», всіляко затушовувала наявність у запорожців серйозних військових інституцій, в тому числі розвідувальної організації, та й ще й такої, що сягають у далеку давнину. Адже тоді треба було б переписувати всю

тодішню концепцію історії Запоріжжя, що для окупантів було неприпустимим.

6.2. слідуючою причиною було те, що самі пластуни намагалися оберігати свої таємниці від сторонніх очей. Адже вони були в першу чергу розвідниками, а які розвідники будуть виставляти напоказ усім свої секрети. Так, навіть про Пластунівський курінь маємо дуже мало документальних даних, основні ж бази пластунів були сховані від стороннього ока в плавнях, так званому «Великому Лузі», який для чужинців і непосвячених, був забороненою зоною. Саме там, заховані серед непрохідних плавнів, пластуни вишколювали свої кадри, приховуючи свою діяльність, як і кожна нормальна розвідувальна організація, під якоюсь невинною вивіскою, в даному випадку під маркою мисливського товариства. Крім того, як відомо, при зруйнуванні москалями Запорізької Січі велику частину документів Січового архіву запорожцями було знищено, щоб вони не потрапили в руки ворогів, а частина вивезена в Туреччину, на Задунайську Січ і подальша доля їх невідома. Ймовірно, що саме документи про розвідувальну діяльність пластунів знищувалися в першу чергу, як особливо секретні. Але основні свої знання, з конспіративних міркувань, пластуни, як і зрештою всі січовики, передавали лише усно, не довіряючи їх паперу.

Сьоме, проливає світло на досліджен-ня цього питання унікальний запорізький переказ, записаний від старих козаків на Запоріжжі у 1806 р, новоросійським поміщиком сербського походження Олександром Пішчевичем, пластуни виступають як першооснова, засновники запорізького козацтва. Оскільки за радянських часів цей переказ, як і все, що стосувалося історії пластунства, було суворо заборонено публікувати, дозволимо собі подати текст повністю. «Початкове їх збіговисько (пластуни) виникло від невеликого числа людей, котрі припливли від Азова на плавках (човни) і заснували своє житло на лівому березі Дніпра, навпроти теперішнього Херсона, назвавши його Олешками, (*Прим. автора:* Олешки - повітове місто Таврійської губ., від імені Олексія, ними над собою поставленого начальника). Ці Олешківські жителі з плином часу розділилися на два іменування, хоча й складали одну спільноту: ті, що жили в Олешках називались «плавниками» і вправлялися у рибальстві, а ті, що жили по дніпровських плавнях і островах, лісами вкритих, йменувались «пластунами». Ці пластуни займалися стрільбою звірів, які тоді були в плавнях у великій кількості. На тому місці де тепер Херсон, володарювала якась дівиця Харсія, (ми про неї писали

вище) над якимось народом і мала війну з якимось царем, котрий її підкорив і полонив її народ, після чого володіння Харсії зникли. Всього цього ми не знаходимо ні в якій історії, і тому потрібно вважати за байку, ними видуману або бувальщину, розповідями спотворену. Згодом турки, або кримські татари, почали притісняти олешківських жителів, то вони залишили це місце і перейшли на правий берег Дніпра, заснувавши своє житло нижче порогів і тому назвали себе «порожанами», а пізніше «запорожцями», головне ж своє місто найменували «Січчю». Тут їх збіговисько почало примножуватися людьми, що з різних місць приходили, в тому числі такими, котрі сотворили якенебудь порушення…».

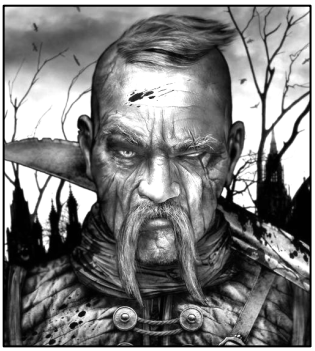
Восьме, характерним прикладом січової конспірації була так звана система «печаток», тобто наказів по війську, котрі складалися з однієї, наклеєної на віск або папір військової печатки, а сам зміст наказу передавався усно. Промосковські історики, щоб принизити козаків, пояснювали це тим, що мовляв, в Запорожжі не було писарів, хоча тут таки визнавали, що поряд з усними, в козаків існували і письмові накази, так звані «карточки». А «печатки» на Запорожжі, де в ті часи освічених людей було більше ніж, мабуть, у цілій Московщині, використовувалися виключно з конспіративних міркувань, щоб ворог, навіть перехопивши гінця, не міг нічого дізнатись про плани запорожців. Усною конспіративною мовою володіли і кобзарі, котрі, розходячись по цілій Україні, часто в своїх думах поширювали серед народу замасковані заклики до повстань. Така усна традиція передачі своїх таємниць була і у пластунів.

Дев'яте, як свідчать інші історичні джерела, у козаків були виділені в особливий клас так звані «козаки-лисичники», які мали свого отамана і свою курінну організацію й знаходились у відомстві Бугo-Гардівської паланки на землях теперішньої Кіровоградської областіі. Цей Бузький Гард лисичників, був спеціальною греблею-перегородкою, зробленою козаками на Південному Бузі. У «лисичники» відбирали хитрих і вправних козаків, які займалися полюванням в степах на лисиць, хутра яких відігравали важливу роль в торгівлі Запоріжжя. Крім того вони полювали на вовків, зайців, оленів на берегах Бугу, верхів'ях річок Інгулу, Інгульця та Тясмину. Другим завданням «козаків-лисичників» була розвідка і охорона кордонів Запоріжжя від несподіваних нападів ворога. Особливо складно було боротися з ворогами, які через плавні непомітно прокрадалися на козацькі землі: «От сим-то пластунам-лисичникам вже було не до охоти, їм охота випа-

дала вже на чоловіків (читай ворогів) з таким же розумом, як і вони».

Але все ж пластуни-лисичники не були просто мисливцями, вони ще були розвідниками. Що саме вони виконували розвідувальну функцію підкреслює, описуючи побут запорожців П.Короленко: «...це були особливі команди, котрі виділялися службою і характером із загального складу стройових частин Чорноморського війська. Пластуни, котрі пройшли практично хорошу школу боротьби з горянами, відрізнялися від інших козаків вищим розвитком військової хитрості, сміливості, відваги і в критичні хвилини, незвичайною винахідливістю, їх завдання в боротьбі з горянами складала розвідувальна служба». Крім того саме слово «пластати» згадується ще в давніх билинах у значенні слів «рубати, різати ворога».

Цікавий історичний матеріал міститься в атестаті, виданому запорозькому осавулу Григорію Пластуну, сину Якима Пластуна. Зокрема в ньому йдеться про те, що під час спільного походу козацько-московських військ на турків у 1739 році, більше відомого як Хотинський похід, Григорій Пластун «згідно виявленої хоробрості та проворності» був призначений командиром загону вибраних козаків-пластунів, своєрідного загону спецпризначення, з яким зробив безпрецедентний розвідувальний рейд у тил ворога, дійшовши аж до турецької столиці Цар-городу, де захопив в полон турецьких сановників найвищого рангу – «двох візирів і трьох султанів» і щасливо повернувся з полоненими назад. Безумовно, цей дивовижний рейд є унікальним в історії розвідувальних операцій. Подолати тисячі кілометрів в особливо складних умовах, в оточені ворогів, на незнайомих та мало прохідних теренах блискуче провести операцію і непоміченими повернутися назад, лише це вже свідчить про надзвичайно високий рівень військової підготовки наших козаків-розвідників, (читай пластунів), до якого і зараз не можуть дійти кращі розвідки світу.

Десяте, дивно, але чомусь про пластунів, котрі існували з перших днів козацтва, крім козаків ніхто не знав. Ці люди, роблячи серйозні справи для товариства і батьківщини, не кричали про себе і не розповідали про свої, інколи неймовірні подвиги. Вони скром-но робили свою справу, не піклуючись про славу. Ім'я цих героїв стало відомо лише з 1855 р. це було свого роду відкриття, котре довго цікавило суспільство і котре було зроблено лише тому, що в Севастополі знадобилися козаки, а розпочавши діяти, вони вражали своїми подвигами навіть досвідчених бійців. Винахідливість, сміливість, презирство до смерті і до всіх небезпек, повага до керівництва і старших, навіть сам

зовнішній вигляд пластуна несамохіть змушували кожного поважати цього непоказного, але незамінного воїна. У свій час москалі не змогли вивчити пластунів, котрі залишалися для них явищем таємничим і незрозумілим, і вони вдовольнилися лише тим, що (пластуни є надзвичайно ефективними розвідниками і диверсантами) і може тому назвали всі піхотні батальйони Кубанського війська «пластунськими». Але спроба адміністративними методами уніфікувати «пластунство», поставити його «на поток», організовуючи цілі пластунські батальйони і навіть цілі дивізії, також не дала бажаного результату, адже пластуни вперто берегли свої традиції, передаючи свої знання лише посвяченим. На війні пластуни виконували роль розвідників-диверсантів, своєрідних спецназівців – «командос»: «Коли відчувалась потреба в досвідчених людях для лави, коли потребувався таємний, прихований розшук, коли потрібно було розвідати сили і положення неприятеля, коли хід воєнних дій ставив на чергу завдання провести найризикованішу диверсію, коли в бою перед початком і кінцем потрібні були майстерні стрільці і т. д., тоді запускався в діло пластун. Для цього пластуни мали свою бойову техніку, свій досвід і мистецтво».

Як ми раніше зазначали, традиції пластунства в українському козацтві сягають своїми корінням в далекі, історичні часи. Так у книзі «Таємниці бойових мистецтв України» написано, що бойове мистецтво запорозькі пластуни отримали в спадок від воїнів з першої касти арійського суспільства – давньоруських волхвів. Це підтверджує і фреска із Софії Київської. Саме жрець-воїн (про що свідчить його біле вбрання) вступив у ритуальний поєдинок з росомахою. Поряд інший воїн, судячи з вусів, княжич (каста воїнів), що вступає у ритуальний поєдинок з жерцем, зображеним, рядженим у змія. Підтверджує це і знайдене бронзове верхів'я палиці волхва (VI–VIII ст.), на якому також зображено росомаху, котра розриває оленя. На графіті Золотих Воріт є зображення тварини, подібної до росомахи, яке вчені чомусь пояснюють, як зображення бегемота. Цікаво, що під цим зображенням й досі є підпис: «Микола».

У давнину тварини за своїми манерами асоціювалися з різними професіями і станами. Лев був символом правителів, царів, князів, адже, як правило, завдання лева-самця – охороняти володіння роду і відганяти інших хижаків від здобичі, яку приносить левиця. Вовк асоціювався із воїнами, армією, адже вовки на полюванні діють злагоджено, подібно до військового загону. Ведмідь – з чарівниками, бо дуже нагадував своїми повадками людину, – взимку спить, весною про-

кидається, (сонячний цикл), росомаха з мисливцями-розвідниками, адже вона сама є добрим мисливцем.

Як не дивно, але пластуни найдовше зберегли в себе традиційну козацьку зачіску чуприну (оселедець), котра була відзнакою арійських воїнів ще 20 тисяч років тому. Приклад, якось в середині XIX ст. кавказьці захопити в полон українського пластуна, його ніхто не хотів купувати (пластуни завжди відмовлялися працювати і ухитрялися втекти з полону). Така традиція зберігалась ще від Запорізької Січі. Тоді вони (кавказці) були змушені відрізати чуприну у козака, щоб позбутися (продати) його. Ще, у документах згадується запорожець Левко Товариш Пластунівського куреня, який 1694 р. утік з Очаківської неволі, куди потрапив під час морського походу отамана Якова Чалого. Пізніше він героїчно загинув підчас сутички з московськими ратними людьми, коли вони підступно напали на запорожців у фортеці Тавані 15 серпня 1699 р. Тому без перебільшення пластунів можна назвати козацьким спецназом. Недаремно ж навіть самі козаки вважали їх якимось втаємниченим орденом, до якого могли запросити тільки обраних.

(*Прим. автора*: Серед козаків звичай носіння козацької чуприни проіснував, до часів Першої світової війни. Під час визвольних змагань ця давня арійська військова зачіска була поширена серед воїнів Української Народної Республіки у Вільному козацтві та у військових частинах Гайдамаків і Запорожців).

Таємниці покривали діяльність пластунів впродовж всієї запорізької історії. Ці невтомні розвідники були щупальцями козачого війська в походах, провідниками в безбережному морі сухих степів, де вдень правили шляхи під сонцем, по високих курганах, по скрутням трави, а вночі більше вухом та слухом. Без зусиль дізнаємося про пластунів в наступних рядках «Історії запорізьких козаків» Д.І.Яворницького: «Ховаючись, ніби звірі, по тернах і очеретах, уміючи вити вовком, викрикувати перепелом, харчуючись всім, що тільки попадалося по шляху, запорізькі козаки гострозоре видивлялися ворогів, раптово нападали на них і з малими силами розбивали і перемагали безліч ворогів».

Проте із-за секретності, незначності відомостей, що повідомлялися хроніками, запорізьких пластунів легко сплутати як з козаками-могильниками, що влаштовували свої наглядові пости на високих «могилах» (курганах) і повідомляли про пересування татарської орди в степах, так і із знаменитими «характерниками», про яких ходили легенди. Відносно невелику увагу, що приділяється пластунам, істориками тієї епохи, легко пояснити подіями тих далеких часів, коли діяльність запорізьких розвідників була просто непомітною і незначною на тлі грандіозних по своїх масштабах козачих повстань і походів

під керівництвом Сагайдачного, Хмельницького, Сірка та інших.

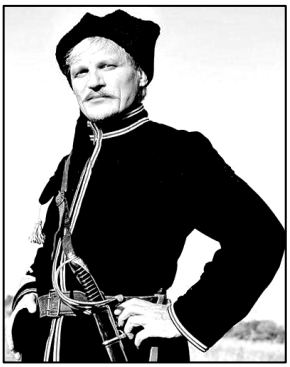
І як це не покажеться дивним, завіса таємниці відчинилася над пластунами лише після руйнування Запорізької Січі в червні 1775 р. російською армією, що поверталася з кримського походу. Діючи згідно маніфесту Катерини II, наляканої розмахом Селянської війни на чолі з Омеляном Пугачовим і що б уникнути подібного в Малоросії, війська генерала Текелі оточили Січ, заарештували козачу старшину і роззброїли запорожців. Частина з них під покривом ночі зуміла тайком піти до інших земель, інші поплили вниз по Дніпру на човнах, перебралися через море у володіння Оттоманської імперії і, прийнявши турецьке підданство, заснувати Задунайську Січ. Більшість же січовиків розсіялися по всій Україні, чекаючи кращих часів.

Ми вище зазначали, що в кінці XVIII ст., напередодні нової війни з Туреччиною, всесильний фаворит імператриці генерал-фельдмаршал Григорій Потемкін, світлий князь Таврійський, випробовуючи потребу в легкому флоті, вирішив відродити запорізьке військо і придумали першу назву «Військо вірних козаків».

Запорожці хоробро проявили себе в російський-турецькій війні 1787-1791 рр., особливо відрізнившись при узятті Очакова і фортеці Березань. Саме тоді козаче військо і перейменували в Чорноморське козацтво (військо). За заслуги у війні царський уряд відвів чорноморцям землі спершу в низинах Південного Буга, Дністра, Інгулу і Інгульця, (це частина земель Кіровоградщини), а потім, з міркувань охорони рубежів на Північному Кавказі і на прохання самих запорожців, виділило їм указом від 30 червня 1792 р. територію «...так, щоб з одного боку річка Кубань, з іншою ж Азовське море до Ейського містечка служила межею військової землі».

Переселившись в 1792-1793 рр. на Кубань, запорожці знайшли тут не тільки плавні і степи, що нагадували їм дніпровські, але і нових ворогів в особі численних гористих племен: бесленєєвцев, темірґоєвцев, шапсугов, абадзехов і інших, відомих під загальною назвою черкесів. Підбурюванні турецькими пашами і імамом, горці під зеленим прапором «газавату» (священної війни) стали здійснювати руйнівні набіги на козачі поселення, уганяючи стада і випалюючи поля з хлібом. Ця прикордонна партизанська війна, що тривала без малого півстоліття, породила з одного і з другого боку відчайдушних сміливців особливого складу. Кубанські плавні представляли собою первозданний в своїй природній дикості світ, повний кипучих пристрастей і

боротьби за життя. Ці надрічкові, злегка підтопленні низини, суцільно зарослі високим очеретом, а місцями і густим лісом, були справжнім раєм не тільки для різноманітної пернатої живності, але і для диких кіз, лисиць і вепрів. Часто вузькими звивистими стежинками пробиралися зовсім не мисливці, що висліджують дичину, а хитрі і нещадні «психадзе», що означає «водяні пси». На відміну від кінних «хиджретов», (*Прим. автора*: арабське «хиджра» - ухід Магомета з Мекки), про набіги яких говорили, що вони «підковами орють, свинцем засівають, шашками жнуть». Піші психадзе, виправдовуючи свою назву, діяли здебільшого вночі, підкрадаючись і затаївшись, при щонайменшій, слушній нагоді поголовно вирізуючи козачі сторожові пікети. Маючи таких підступних супротивників, довелося запорожцям виставити з свого середовища воїнів, які ні в чому не поступалися їм по тямущості і знанню всіляких прийомів - такими і були пластуни. Згодом їх почали називати чорноморськими пластунами

«Вони вчилися бути розвідниками і були неперевершеними козаками; вони вчилися годинами без щонайменшого руху сидіти або лежати в засідці; вони вчилися без промаху стріляти з штуцера або з пістолета і володіти кинджалом, як міг би володіти їм тільки природний горець», - напише пізніше про ратну службу пластунів С.Н.Сергіев-Ценський, відомий історик і письменник. Чорноморські пластуни бродили в плавнях невеликими групами по 3 - 5 або 10 чоловік, влаштовуючи в хащах свої «засідки», або «застави», в яких і сиділи вони навпочіпки, не ворухнувшись, деколи всю ніч, виставивши перед собою штуцер і прислухаючись до того, що відбувається в плавнях. Проте, почувши небезпеку, пластун міг відреагувати на неї блискавично влучним пострілом «на хрускіт», навіть в повній темноті, оскільки невмілих стрільців в пластуни не брали. Сама специфіка їх служби з чергуванням довгої, томливої бездіяльності і постійної готовності до сутички породила особливий тип воїна. Пластунами були в більшості своїй люди середніх років, «з розумом» оскільки вважалося, що молоді козаки – «дуже гарячі» для цього, або «жваві», як говорили запорожці, а старий козак вже стає «валкуватим», тобто важким на підйом, тому таких переводили «в поважні козаки».

Крім вміння битися будь-якою холодною зброєю, або голіруч та добре стріляти, пластуни досконало знали мистецтво фортифікації, мінну справу, вміли управлятися з гарматами. Так Еріх Лясота писав, що в козаків всі вміють стріляти з гармат, тому не треба наймати

окремих гармашів; в разі потреби, вони були вправними моряками, піхотинцями або кавалеристами. Крім того факти свідчать, що пластуни були дуже високоосвіченими на той час вояками. Адже як би не старались окупаційні псевдо історики представити січове лицарство як банду примітивних неграмотних селян, яким ліньки було працювати на своїх панів і вони втікали за пороги, факти говорять інше. В той час, коли в Московщині навіть царі не вміли писати і читати, на Січі існувала система освіти (січова і паланкові школи), козаки знали по кілька мов і володіли науковою мовою того часу - латиною, мали канцелярію і свою бібліотеку.

А інтерес до книги, до освіти серед козаків був такий великий, що вони не обмежуючись читанням на Січі, брали книги з собою навіть на риболовні заводи. До речі, ця січова бібліотека зберігалася в архіві Кубанського козачого війська, і лише в 1925 році радянська влада наважилася відібрати її в козаків. Тому на цьому фоні не виглядає дивним факт складення пластунським старшиною Мокієм Гуликом у 1792 р., який в той час займав посаду Військового Осавула, статистичного опису Кубані у формі табличної «Відомості» з короткими, але цінними даними для науки і для практичних цілей війська.

Аж через півтора століття вчені із захопленням констатували: «Знаменито, що цей розвідник-статистик ще у 1792 р. склав документ за прийомами описової школи статистиків, що існувала в Західній Європі у другій половині XVII ст.., на 16 років раніше, ніж надрукований був у Росії перший науковий твір по статистиці академіка Германа, перероблене ним на рос. мову «для вживання в училищах Російської імперії» із відомої на той час праці: «Теорії статистики» Шлепера Тобто, якщо наші пластуни у науці випереджали навіть московських академіків, то це говорить про високий рівень наукових знань в ті часи. Само собою зрозуміло, що така могутня військова традиція як пластування не могла довго залишатися в тіні. Ще в 30-х рр. XIX в. генерал-фельдмаршал князь А.Барятинський став заводити перші пластунські команди, поставлені на казенне постачання, а в 40-х рр. XIX в для стройових пластунських батальйонів була введена єдина військова форма чорного кольору. До початку XX ст. команди пластунів отримали загальне визнання і широке розповсюдження в російській армії. Пластунські батальйони за чисельністю

наближалися до кінних полків, маючи чотири-п'ять сотень по 180 чол. кожна та по 22 офіцера і 858 нижчих чинів. На той час у одному тільки Кубанському козачому війську налічувалося 18 таких батальйонів, які по першому мобілізаційному заклику в липні 1914 р. тут же відправилися на фронт. На Кавказі вони билися у складі чотирьох Кубанських пластунських бригад і вже до квітня 1915 р. було нагороджено було понад 9 тисяч пластунів - факт сам по собі красномовний. Бурхливий 1917 рік і подальші за ним роки принесли немало горя українському козацтву. У цей смутний, кривавий період згинули безслідно козацькі полки, а з ними і знамениті пластунські батальйони. Але не пропала сама традиція, прийоми якої перекочували в арсенал прикордонників і військової розвідки, услуживши вірою і правдою рідній Вітчизні.

Перед боєм пластуни завжди одягали чисту сорочку. Для багатьох це було дивним і незрозумілим ритуалом. Зокрема, знаменитого козацького отамана Семена Палія за те, що він завжди перед боєм одягав чисту сорочку, народ вважав великим чаклуном. Насправді ж, як довів відомий дослідник козацької медицини Анатолій Пастернак, це був суто практичний захід – щоб було чим перев'язати рану, адже в ті часи бинтів не було, а рани перев'язували сорочкою. Про пластунів також говорили, що вони ловлять кулі голими руками. У козаків існувало повір'я, що ворожу кулю, котра пролетіла коло тебе, або впала до ніг, слід було покласти в кишеню на щастя. Такий звичай спостерігався серед пластунів ще під час Першої світової війни. Так турецька куля, вдаривши об камінь, біля ніг козака - розплющилася: «Це до щастя, весело каже він, підіймає і кладе її в кишеню».

Пластуни становили серйозну небезпеку для будь-якого ворога, бо, на відміну від прийнятої впродовж віків у московській армії практики завалювання ворогів трупами своїх солдат: «бабы новых нарожают»; пластуни завжди намагалися воювати грамотно, з розумом, постійно шукаючи нові військові хитрощі. Скажімо, вже у XX ст. з появою нових видів зброї та способів ведення війни пластуни були ініціаторами багатьох нововведень. При атаці з перебіжками пластуни застосовували такий прийом: на ходу розщібали нижні лямки козацького наплічника – «Сидора» і при заляганні різким рухом перекидали його через голову перед собою на землю, отримуючи таким чином і захист від куль ворога і зручне опертя для своєї рушниці. Між іншим, саме українські козаки ще в XVI ст. подарували Європі вміння копати окопи («шанці») і воювати в них.

Крім того, козаки використовували при обороні окопів прототип пізніших загороджень із колючого дроту: вони обкладали їх «драчами», себто гіллям колючих кущів, і, ховаючись за ними, спокійно відстрілювались від ворога. Щоб переправитися вбрід через стрімкі ріки з сильною течією, пластуни переходили річки групами, тримаючись за руки. Так вони умудрялися переходити гірські ріки навіть вночі. Вважається що козацький танець «повзунець» (напрісядки) є витвором пластунів.

Пластуни мали багато секретів, через що навіть серед козаків мали репутацію характерників. Наприклад, вони вміли з осені визначати тривалість та суворість зими, досліджуючи хребти та нутрощі диких кабанів. Але і тут немає ніякої містики, а лише знання законів природи і здоровий глузд. Адже козаки знали, що тварини інтуїтивно відчувають прихід суворої зими і прагнуть нагуляти більше жиру. Для непомітної передачі інформації пластуни мали оригінальну систему умовних сигналів. «Досконало наслідуючи голос птаха, плач шакалів, або крик сови, пластуни при необхідності перегукуються один з одним і тим попереджають про небезпеку. Підкиданням своєї шапки високо в повітря він обманює ворога, що сприймає цей шум в тиші за політ нічного птаха, кількома іскрами від удару кинджалом об кремінь він дає знати про себе товаришу і горе тоді ворогу, захопленому зненацька». Саме за допомогою цієї системи сигналів захопили запорозькі пластуни Хаджибей під час Очаківської кампанії. Саме пластуни навчили царську армію пити чай (до того був просто окріп) і повзати «попластунськи». Адже вони ніколи не пили сирої води, запобігаючи кишковим інфекціям, а пили трав'яні чаї з лепехи (аїру), деревію, звіробою та полину. Щоб розігріти воду, пластуни ухитрялися розпалювати невеликі вогнища навіть у дуплах дерев. Коли ж їм з різних причин таки доводилося вживати сиру воду, перед тим вони ковтали жменьку вугілля, взятого з багаття (невеликий його запас носив із собою кожен пластун). Крім того, пластуни мали при собі капшук, в котрому зберігали порошок з сухих трав: полину, материнки, дев'ятисилу (оману), каляндри (кінзи), естрагону (тархуну). Цей порошок додавали до їжі або просто ковтали, що давало прекрасний захист проти інфекційних хвороб. Так, підчас Кримської кампанії, за свідченнями сучасників, пластуни виявилися міцнішими і здоровішими не лише від московських солдатів, а й від турків, сарацинів, французів і навіть англійців, котрі мали досвід війни в спекотних колоніях.

Брали участь пластунські частини у Русько-турецькій, Русько - персидській, Русько-польській та Русько-японській війнах. Двадцять

чотири пластунських батальйони билися на фронтах Першої світової війни. У Великій Вітчизняній війні деякі козацькі батальйони мали назву «пластунських» та була одна Краснодарська пластунська стрілецька дивізія. Радянський підручник про снайперів для учнів суворівських училищ, що вийшов у світ 1948 р., у розділі, присвяченому маскуванню, описує вміння запорізьких пластунів маскуватися у невеликих полукіпках пшениці чи жита, одягнувши їх на себе, непомітно підкрадатися до ворога. Особливе захоплення викликає опис вміння козаків маскуватися на голій землі: «Треба козакам вивідати, що робиться у турків, а ті на голому піщаному березі – ніяк не підберешся. Але козак і тут знайдеться, роздягнеться догола, вимаститься сирою глиною, а потім обкатається з ніг до голови в піску, лише очі блистять, і повзе на берег. Все вивідає, а його жоден турок не помітить».

Про бойове мистецтво пластунів писав у книжці «Козаки – історія народу-воїна» (Нью-Йорк, 1945 р.) американський репортер Моріс Гіндус, котрий під час Другої світової війни був у Радянському Союзі та бачив на Кубані старих пластунів, які прийшли туди з України. У 1944 р., переглядаючи радянські газети, він натрапив на замітку про те, що на Кубані росіяни готують школярів до партизанської війни з німцями й вчать їх, крім усього іншого пластунському мистецтву, наприклад повзати «по-пластунськи». Коли ж М. Гіндус питав знайомих росіян, що ж означає слово «по-пластунськи», ніхто не міг йому пояснити, і тільки один старий дід (з українських козаків), детально розповів про пластунів і багато інших подробиць із їх життя. Очевидно, у наші дні з ціллю наступництва традицій українського козацтва варто було б подумати про присвоєння частинам сучасного українського спецназу, почесні іменування «пластунські».

Закінчуючи цей розділ, ми повинні зазначити, що у вирішенні деяких чи навіть багатьох сучасних проблем державотворення нам можуть посприяти козацькі культурні традиції і незнищенний український дух. Героїчні козацькі традиції минулого повинні допомогти у будівництві сучасної національно-демократичної правової країни. Її ідеологією повинна стати українська національна ідея, а саме: поєднання інтересів держави, народу і особистості.

Це триєдине завдання важке, але його треба виконати, інакше нам знову загрожуватиме втрата незалежності і статус колонії. У цьому аспекті є важливою проблема пошуку Україною свого місця у системі світових цивілізацій. Тут виникає дискусійне питання, чи нам треба сліпо копіювати Захід (євро-американські цінності), чи, можливо, не мучитися і обирати Схід (російсько-есендівський напрямок?). Ні! Нам українцям, треба опираючись на них, створити економічно розвинену самобутню, міцну і висококультурну державу в центрі Європи - Україну XXI століття.

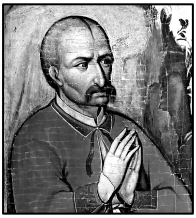
ВОСЬМИЙ РОЗДІЛ.

ПОКИ ДНІПРО ПЛИВЕ – УКРАЇНА НЕ ВМРЕ

КОЗАЦЬКІ ПОНЯТТЯ І СИМВОЛИ.

Розпочнемо цей розділ з козацької чуприни, «оселедець», (чуб). Звідкіля взялася, знаменита козацька зачіска «чуприна», яку тепер називають «оселедець»... Перш за все скажемо, що чуприна і чуб не одне і те ж, а зовсім два різних типи ношення волосся. (*Прим. автора* чуб (оселедець) - старовинна чоловіча зачіска у вигляді довгого пасма волосся на голеній голові (переважно у козаків). Сьогоднішня назва козацької зачіски «оселедець» порівняно нова, на мал. зображення цих зачісок: у 17 ст. - 18 ст. – 19 ст. – 20 ст.).

Чуб підстригався так: над лобом, на висках і на потилиці волосся голилося чи стриглося при тілі, і тільки серед голови зіставлялося на долоню широке, кругле пасмо довгого волосся. Те волосся розчісували на всі боки і підстригали кругом - вище над лобом, а нижче на потилиці. Таким чином голені місця прикривались чубом і здавалось, що голова вся в волоссі; тільки коли чуб закочувався вітром, то голий череп відкривався, і від того обличчя людини робилось диковеличним і войовничим. Чуб носили пани, городові козаки і посполита; тільки пани підстригали його вище, на польський лад, (див. мал. чуба у спокійному стані, і при бойових діях). Зовсім інакше підстригалась чуприна. Вся голова голилась чи стриглась при тілі, над самим же лобом зіставляли кругле пасмо волосся пальців у три ширини. Волосся те часом відростало в довгу косу, яку можна було, зачесавши на лівий бік, або обвести кругом голови і замотати за ліве вухо, або просто довести до нього і замотати. Частіше, коли вона була не дуже довга, тільки спускалась на вухо, і кінець її теліпався на плечі. Така коса надавала лицю дуже войовничий вид і оригінальну красу. У маленьких хлопчиків чуприну підрізували у рівні з бровами, щоб не лізла в очі. У старших голова не завсіди була гладко виголена, заростала невеликим волоссям, і так зіставалася подовгу, особливо так було у старих дідів, що не любили чепуритися. Чуприну носили запо-

різькі козаки і ті люди, котрі, так чи сяк, мали зносини з ними, як от чумаки і ті селяни, що жили близько до Запорожжя. В Гетьманщині ж, носили тільки ті козаки, що якийсь час жили в Січі і повернулись назад. Треба думати, що і в Січі деяка старшина, наприклад писарі тощо, носили чуб: «Чуба мій батько носив до самої смерті, а як голити чуприну, бачив за молодих літ і мені оповідав».

Виявляється, не всім і на Запорізькій Січі дозволялося носити чуприну, котра була своєрідною відзнакою лицарського стану. Чуприни заборонялося носити джурам, селянам-втікачам, недосвідченим воякам, брехунам, боягузам, злодіям, ошуканцям. Позбавити чуприни козака вважалося найбільшою ганьбою. Про надзвичайно високий статус цієї зачіски у запорожців свідчить і суворо регламентований спосіб носіння чуприни, закрученої саме за ліве вухо. «Чуприну неодмінно носили за лівим вухом, як усі відзнаки і нагороди, пояснював колишній запорожець Антон Головатий великому князеві Костянтину Павловичу, шаблю, шпагу, ордени та інше носять зліва, як і чуприну, то знак завзятого і відважного козака».

В Україні існував навіть спеціальний термін «чуприндир» — хоробрий, як запорожець, що носить чуприну на голові. На жаль, усі ці питання практично до сьогоднішніх днів не висвітлювались, адже московські окупанти протягом століть намагалися дотла викорінити українську військову культуру. Ще цар Олексій Михайлович, спеціальним указом вимагав від козаків: «прежде нашего пришествия разделение с поляками сотворите как верою так и чином; хохлы которьіе у вас на головах, постриги те». У поляків на той час, військова зачіска була зовсім інша, дуже високо підстрижене волосся кружком на голові, воно більше нагадувало зачіску наших селян. Але вченим, які досліджували козацькі періоди, вникати в усі ці тонкощі окупаційна влада «не рекомендувала». Після знищення Січі, московські окупанти почали силою голити чуприни всім козакам, а непокірних жорстоко страчували. Навіть, коли 1788 р. було утворене Чорноморське військо, «для утримання запорожців від відходу на військову службу, деякі поміщики крім різних перешкод застосовували їх в тяжкі без відпочинку роботи і, що найголовніше, у козаків відрізали на голові чуприни і цим позбавляли козаків козацької честі, якою вони дорожили і у кріпацькому званні, визнаючи себе не кріпаками, а козаками».

Та незважаючи на всі заборони ще до 70-х років XX ст.. в деяких

українських селах чоловіки голили голови і залишали невеликий чупер як ознаку свого козацького походження. Усі ці факти, які вперто ігнорувалися окупантською історіографією, переконливо свідчать одне: козаки - продовження давньої військової формації воїнів-кшатріїв. За часів Київської Русі вона спочатку існувала як боярсько-лицарський, а потім як козацько-лицарський стан, який виконував функції прикордонної сторожі. Зараз про це все сміливіше пишуть відомі українські вчені.

Адже навіть польська влада в офіційних документах завжди зверталася до козаків не інакше як «пани-лицарі». Про те, що козаки вважалися лицарським станом, свідчить відомий польський дипломат Станіслав Освенцім, котрий служив при дворі коронного гетьмана Станіслава Конєцпольського. У своєму щоденнику за 1643 рік, описуючи подорож з коронним гетьманом з Бара в Гадяч і назад, він зазначає: «Відправившись після обіду зі Стеблева, ми, проїхавши одну милю, досягли до ночі міста Корсуня, староства, котре належить його милості пану хорунжому коронному; тут ми прожили кілька днів. Під час цієї зупинки запорізькі козаки Чигиринського полку принесли скаргу його милості пану гетьману на свого полковника пана Закржовського про те, що вони терплять від нього великі образи і утиски, якими порушуються права їх рицарського стану. Коли справа ця роз'яснилася перед судом гетьмана і перед всіма нами, полковник був відставлений від посади...»

Не випадково на народних картинах «Козак-Мамай», поруч з козаком, на дубі, який символізує «Дерево Життя», неодмінно зображався родовий лицарський герб. Тобто, навіть народні майстри ідентифікували козацтво саме зі станом лицарів. Могили козаків відрізнялися від могил людей інших станів: на надгробному хресті поперечна частина була прикрашена невеличким древком з куском полотна на

ньому, так званою «прапіркою».

…Там, де сном убитих сплять - наші козаки.
На хрестах у них висять - з каймами хустки...

А найкраще цю гіпотезу доводять саме давні билини. Аналізуючи їх, ми отримуємо повну картину трансформації козацького стану протягом X ст. Так, в часи Святослава Завойовника (билинний Святогор) козацтво спрямовує свої сили на зовні дії, підбиваючи інші держави і народи. Недаремно сам Святогор зізнається, що його через велику силу богатирську, навіть Руська земля не може носити.

І це перегукується з літописним доріканням киян Святославові: «чужої землі шукаючи, свою занапастив». Від надлишку власної сили Святослав-Святогор гине. Його син Володимир, якого в билинах названо «Красним Сонечком», реорганізовує козацтво, створює з нього постійну прикордонну сторожу, організовує «застави богатирські», найвідомішу з яких очолює «старий козак, отаман застави богатирської» - Ілля Моровець, (згодом росіяни перевели у Іллю Муромця).

Оскільки кордони у нас були не лише на сході, але й на заході, півночі та півдні, то й «застави богатирські» там також обов'язково були. І тому серед билинних богатирів ми бачимо і волинян (Дюк Степанович), і галичан (Чурило Пленкович), і новгородців (Ставр Годинович). У билинах показано побут козаків, їхні звичаї і навіть бойові прийоми. Ось чому аж до останніх часів московські поневолювачі категорично забороняли видавати билини українською мовою, (не видані вони і до сьогодні). Але це як відсутній фрагмент у мозаїці, без якого неможливо зрозуміти зміст картини. А москвичі постійно твердять, що билини є, мовляв, їхньою творчістю, оскільки вони збереглися саме на Півночі. Хоча добросовісні історики, наприклад, Є.Савельєв доводять, що Московщина билинних богатирів ніколи не знала, це творчість, Подніпровської і Новгородської Русі та Правобережної України. Найдовше вони збереглися саме на Новгородщині, оскільки пульсуюче середохрестя України в часи боротьби з татарами з'явилися нові герої, нові думи, які й витіснили старих.

А Новгородщина, де билини збереглися найбільше, з давніх часів була населена саме давньоруським, а не московським елементом, що блискуче довів славетний історик Н. Костомаров в своїй «Правде москвичам о Руси». Ще пісні Січових стрільців збереглися в еміграції в Німеччині і Канаді, оскільки на території колишнього СРСР за виконання цих пісень розстрілювали. Але ж канадцям чи німцям ніколи і в голову не прийшло оголосити ці пісні канадською чи німецькою народною творчістю. А в билинах описуються Київ, Галич, оспівуються українські богатирі, українська природа, українські рослини і тварини, яких ті, хто співає билини на півночі, часто не можуть собі навіть уявити. Проте московських ідеологів це не дуже хвилює: якщо вони вкрали в українців навіть давню назву Русь, то можна і народну творчість присвоїти і перейменувати, адже їх перша назва, як відомо, не «билини», а «старини». Що ж до лицарського стану, то у XVIII столітті московський сенат прийняв спеціальну заборону приймати козаків у дворянство, оголосивши, що «в Малой России нет дворян...», свідомо принизивши наших козаків-лицарів до

рівня кріпаків.

Але повернемося до козацтва. Як ми раніше зазначали в цій книзі, козацькі поселення існували по всьому периметру нашої держави. Тут ми підходимо до розвінчання ще однієї великої байки про українське козацтво, яку окупаційні історики не лише нав'язали нам, а й запустили у світ. Зокрема, вони завжди намагалася обмежити історію українського козацтва, тільки історією Запорізької Січі. Мовляв, козацтво виникло на Запорожжі і лише запорожці - справжні козаки. Ігноруючи величезну кількість історичних матеріалів, які це заперечують, такий міф методично вбивали у нашу свідомість протягом століть московські стратеги. Але факти свідчать про інше.

Зокрема, ми знаємо, що поряд із запорізькими існували і городові, або ж реєстрові козаки, які були потужною військовою організацією та мали свою столицю спочатку в Чигирині, а згодом у Трахтемирові, містечку, яке постало на місці Кам'янського Городища, столиці могутнього сколотського царства Атея[1]. Дивує, що історія реєстрових козаків завжди подавалась перекручено, мовляв, вони виникли з наказу польського короля 1562 року, з метою допомагати польській шляхті закріпачувати селян. Ця дата була вигадана на догоду Москві, яка таким чином намагалася довести, що донське козацтво виникло паралельно з українським. Історичні документи спростовують цю байку. Бунчуковий товариш Петро Симоновський у своєму описі козацтва, написаному 1765 року на основі стародавніх українських рукописів, а також творів латинських, французьких, польських, німецьких та інших авторів доводить, що українське козацтво, що найменше на два століття старше за донське: «Малоросійські козаки, без сумніву, є древніші від Донських, оскільки ті у 1579 році згадуються, за царювання царя Івана Васильовича стали бути відомими, а ці почали бути ще в 1340 році, коли Польща Чермну (Червону) Русь собі підкорила».

Найцікавіше, що самі донські історики, на відміну від московських, стверджують, що саме запорізькі козаки були одними із засновників донського козацтва, вони ж заснували і першу столицю Донського Війська, яку в пам'ять про славне місто Черкаси, було названо Черкеськ. В Мізині, на березі ріки Рось, українські археологи знайшли найдавніше у світі зображення козака з чуприною, вирізьблене на кістці мамонта. Вік зображення — 20 тисяч років.

Але радянською історіографією навіть згадувати про це зображення було суворо заборонено. Адже ця знахідка переконливо доводить, що

[1]Карпов.В.Є. Біля витоків козацтва. Кіровоград. 2011. 704 с.

батьківщиною арійських племен була саме Україна.

В арійських племен, котрі в давні часи переселились до Індії, ця зачіска була ознакою військової касти — кшатріїв. Кшатрії носили її ще чотири тисячі років тому. У них вона мала назву «шикхандака» і була вона властива індійським богам вітру, Крішні (як символу воїнства). Вважається, що ця зачіска символізувала сонячний промінь, знак сонця. Крім того, чуприна, яка формою нагадує шлик на козацькій шапці, свідчила про зневагу кшатрія до смерті. Адже через чуприну безсмертна душа його підніметься до сонця. Питалися козака:

«Що то за причина,
Що в вас гола голова,
А зверху чуприна?»
«А причина то така:
Як на війні згину —
Мене ангел понесе
В небо за чуприну».

Подібну зачіску можна побачити на рельєфі у гробниці єгипетського фараона Хоремхеба (XIV ст. до н.е.), де вона прикрашає голову одного з полонених мітанійських аріїв. І мандрувала ця зачіска разом з нашими предками арійцями по всьому Євразійському континенту: від Франції, куди її принесли кельтські племена, до Японії, куди вона потрапила з таємничим арійським племенем айнів і навіть до загадкових туарегів та аріїв Індії, де була невід'ємною ознакою воїнів та правителів. (*Прим. автора*: Туарегени - групи арійських племен, які дійшли аж до Африки) А наші предки по всіх своїх землях ставили кам'яні статуї, які своїми обличчями один до одного нагадують козаків-запорожців. До речі, самі запорожці називали ці кам'яні статуї «мамаями». Чи не напрошується тут паралель із знаменитим образом Козака-Мамая - народним символом козацтва?

Всі ми добре знаємо образи скіфів з численних зображень, які знайдені при розкопках скіфських курганів Причорномор'я. На них зображені скіфи з довгим волоссям і пишними бородами. Чомусь утвердилась думка, що саме ці зображення є зображеннями царських скіфів. Але ж Геродот зазначав, що могили царських скіфів знаходяться в таємничих Геррах, які лежать за сорок днів плавання вверх по Дніпру. Ці Герри, як вказують географічні підрахунки, мали б знаходитись десь у верхів'ях річки Прип'ять. Сьогодні вони ще чекають на своє відкриття археологами, а кургани Причорномор'я можуть бути могилами скіфів-кочівників або скіфів-еллінів, які, за Геродотом, саме там і мешкали.

Зовсім інший образ скіфських богів-царів подають нам кам'яні скіфські статуї, які радянська історіографія зневажливо іменує «скіфськими бабами», що дають нам зовсім інший образ сколотського вої-

на-вождя, зовнішній вигляд якого більше нагадує запорізьких козаків, ніж скіфів, відомих із зображень із Причорноморських курганів.

Згадку про це знаходимо й у шведського історика Йогана Гербінія, котрий у своїй праці, писаній на основі давніх джерел, згадує Борисфенідів-косоносців, буквально, придніпровських козаків, загони котрих були у війську Олександра Македонського.

Цікаво, що за описами істориків одне зі скіфських племен Масагети, (Великі Саки – Гети), котрі складали у війську гунського царя Атілли передову кінноту, також голили голови, залишаючи зверху одну косичку, і бороди з вусами.

Побутувала ця зачіска й у сарматів ще в II ст.., про що свідчить грецький письменник Лукіан із Самосати. Щодо гунів, то на єдиному прижиттєвому портреті Атілли, він зображений з чуприною поверх зачіски. До речі, як довів український санскритолог Василь Кобилюх у своїй монографії «Українські козацькі назви у санскриті», ім'я Атілла означає «надзвичайний провідник», «великий вождь», а гуни є предками українців. Цю зачіску вони нав'язали візантійцям, Прокопій Кесарійський, розповідаючи про звичаї у Візантійській імперії в VI ст. н. є., де народ поділився на дві партії цирку, свідчить, що члени однієї з партій носили, як відзнаку, вистрижені до висків голови, з довгим пучком волосся, що спадав на потилицю за «гунською модою». Цікаво, що і назва цієї партії була слов'янською — «венети».

Візантійський літопис так описує давньоруське військо, яке під проводом Аскольда і Діра 866 року оточило Константинополь: «Ці варвари-руси були хорошого зросту... Значніші між ними голили бороди і носили довгі вуса; на головах з довгими оселедцями (чубами) і підголеною чуприною носили гостроверхі шапки; поверх кольчуги були одягнені білі киреі... Озброєні вони були сокирами, сагайдаками, списами та з обох боків гострими мечами, а щити в них вгорі та внизу вузькі». Отже, козацький чупер ще в ті часи вважався ознакою знатності роду.

Саме про козаків в IX столітті згадує перський анонім в «Книзі кордонів світу»: «Народ русів... войовничий. Вони воюють зі всіма невірними, які оточують їх і завжди виходять переможцями. Царя їх називають - хакан русів. Серед них є група з мороват (лицарів)... Вони шиють шаровари приблизно із 100 гязів тканини, які надягають і обертають вище коліна... Вони шиють шапки з шерсті з хвостом, звисаючим до потилиці». Навіть одяг русів — широкі шаровари, хутряні шапки зі шликами один до одного нагадує одяг запорізьких козаків. Саме під терміном «мороват», який з перської перекладається як «лицарі», перський автор розуміє професійних воїнів-козаків, що жили у військових поселеннях, які мали громадсько-вічевий устрій, носили вуса, підковою виголюючи бороду, і голили голову, залишаючи

чупер, та жили переважно з військової здобичі.

У IX-X ст.. на території Чехії, Словаччини та Польщі існувала Великоморавська держава, назву якій дали слов'янські племена «моровацiв» - бійців. У часи Київської Русі на Чернігівщині існувало навіть городище Моровиськ (сучасне село Моровськ), що означає «місто бійців», з котрого походив і легендарний Ілля Моровець, «старий козак, отаман застави богатирської», котрого пізніше росіяни перехрестили на Муромця. А знамените село Моринці на Черкащині, де народився Тарас Шевченко? А річка Морава в Австрії та річка з такою ж назвою у Чехії, а Моравська Брама — прохід між Татрами і Судетами?

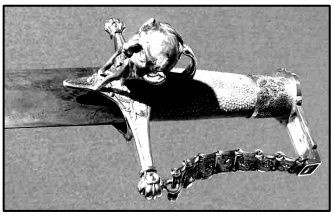
Можна стверджувати, що саме козацькі загони складали основу дружин князя Святослава та й сам князь, як свідчать описи, був посвячений в козацький стан. Ось як описує Святослава візантійський історик Лев Діакон: «... помірного зросту, не надто високого і не дуже низького, з густими бровами і світло-синіми очима, кирпатий, безбородий, з густим, занадто довгим волоссям над верхньою губою (вуса). Голова у нього була зовсім гола, але з одної її сторони висів жмут волосся - ознака знатності роду; міцна потилиця, широкі груди та усі інші частини тіла повністю співмірні, але виглядав він похмурим і диким. В одному вусі у нього була золота сережка; вона була прикрашена карбункулом, обрамленим двома перлинами. Одяг його був білий і відрізнявся від одягу його оточення лише чистотою».

У радянській псевдоісторіографії нам постійно змалювали «змосковщений та звізантійщений» образ наших боярів, лицарів та князів: «довге волосся, борода». Натомість з описів ми бачимо, що Святослав носив оселедець і вуса, а у вусі сережку. Саме так описують русів, боярсько-військову формацію і арабські автори: слов'яни стрижуться кружком і носять бороди, а руси стрижуть вуса підковою, а на голові залишають чупер. Наші давні князі Аскольд і Дір, Олег і Рюрик, з яких вперто намагаються зробити то шведів, то німців, в усіх договорах та документах називали себе та свою дружину не варягами, норманами чи вікінгами, а саме Руссю. Отже, оскільки руси носили чупер, то і у князя Олега він був, як у його внука Святослава.

Вікінги ж чупер не носили. А нам в літературі, образотворчому мистецтві та кіно постійно змальовували Олега кудлатого, з бородою, а інколи навіть у псевдо скандинавському шоломі з рогами. Мета цього була очевидна: втовкмачити нам у голови нав'язану чужинцями нісенітницю про нормандське походження князівської влади на Русі. І дуже помогло нашим недругам те, що грецькі церковники, котрі прибули на Русь з прийняттям християнства, активно впроваджували візантійщину в усі ділянки духовного життя, в тому числі в мистецтво. Тому, наприклад, на мініатюрах, у старовинних руських літописах той

же Святослав, Володимир, а також інші князі зображаються у грецькій манері кудлатими і бородатими. Хоч, наприклад, з монети князя Володимира видно, що він бороди не носив, а Святослав (самими ж візантійськими очевидцями) описується з вусами і оселедцем. Хоча і в тих звізантійщених літописах інколи вдається знайти правдиві зображення. В Радивілівському літописі (друга половина XI—XII ст.) у сцені похорону Мстислава Володимировича в Чернігові ми бачимо серед групи людей - козака з оселедцем, який схилився над небіжчиком. На мідній пластинці, інкрустованій золотом (XII—XII ст.), знайденій в давньоруському місті Родень, в одного із зображених там вояків також видніється – козацький оселедець.

І СЛАВУ СВОЮ – ЗДОБУДЕШ ШАБЛЕЮ (мечем в бою).

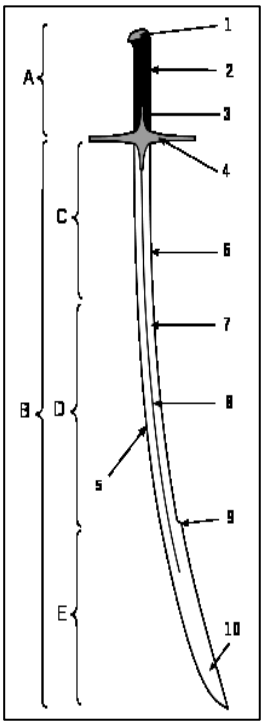

Як свідчать козацькі літописи, і багатий український фольклор, серед українських козаків існував культ шаблі, як безпосередній відголос прадавньої військової сакралізації меча і бойового пояса. Меч у середньовічній Європі зосередив у собі ознаки належності до лицарського стану, так і шабля на теренах України в XVI-XVIII ст. увічнила себе символом незалежної козацької верстви. Шабля як вид холодної зброї доводиться далекою родичкою мечу історія котрого сягає своїм першопочатком ще стародавніх часів. З'явившись у бронзовому віці (II тис. до н. е.), меч зразу ж посів провідне місце серед холодної зброї і лише значно пізніше поступився своїм видозмінам, у тому числі й шаблі.

(*Прим. автора*: Шабля — рід лезвової білої зброї. Перші шаблі з'явились у 7-8 ст. До 11-12 ст. були зброєю кочових племен. За козацьких часів використовували багато різновидів шабель. Завдяки еволюції зброї і військового мистецтва шабля (шашка) тривалий час були домінуючим типом холодної зброї у військах багатьох країн Євразії та Америки до середини XX ст. Шабля постійно перебувала у піхвах, які зазвичай робились з двох дерев'яних або металевих накладок, скріплених металевим устям (отвір для вкладання леза), двома рифами (перехоплювали піхви на початку і посередині, до них кріпились кільця (брайцари), за які чіплялись ремінці для носіння шаблі, шабельтаси та наконечник. Про будову шаблі – буде трохи нижче).

Шаблю використовували переважно у кінноті, але й у пішому строю вона також часто ставала у пригоді. Її перевагою над мечем була значно менша вага, котра дозволяла суттєво прискорювати

ударно-захисні дії. Поряд із цим силу удару й глибину проникнення надолужували за рахунок кривизни «робочої частини» клинка, котра дозволяла в ударі використати «ріжучий» ефект. У порівнянні зі шпагою, шабля вигравала за рахунок здатності наносити важкі рублячо-ріжучі удари, котрі для швидкісної кінноти були головною перевагою у рухливому бою, (як проти ворожої кінноти, так і піхоти). Будова шаблі:

A — Держак (ефес)
1 — головка
2 — черен (ручка)
3 — перехрестя, з'єднані з крижем ромбовидні пластинки призначені для надійної фіксації шаб -лі у піхвах і запобігання проникненню вологи
4 - криж або хрест, перетинка для захисту кисті до котрої може додаватись ланцюг або металевий каблук для захисту пальців, (на ній також може кріпитися кільце - додатковий важіль для керування зброєю)
5 — гострій, різальний окрайок
6 — тилій, незагострений бік залізка
7 — плаз, бічна площина залізка
8 — жолобиця, збільшує міцність і полегшує штабу
9 — молоток (елмань), збільшує міцність передньої, робочої частини залізка
10 — штих, жало - вістря зброї
B — Лезо, (залізко ділиться на три частини):
C — Застава, верхня частина леза від руків'я до пр. 1/3 довжини леза
D — Міць, середня частина леза
E — Перо, двулезий кінець залізка

З історії ми знаємо, що найбільш яскраво поклоніння мечу проявилося у хето-хуритському світі, де в другій половині II тис. до н. е. розвинувся культ бога меча. Знахідки мечів і кинджалів з антропоморфне оформленими рукоятями, відомі й серед месопотамських старожитностей II тис. до н. е. На думку вченого П.Куссена, витоки культу меча варто шукати в Егейському світі. Стародавні греки, власне, і ввели його в пантеон вірувань. Постійним атрибутом бога війни Ареса був меч, подібно до того, як у Зевса - скіпетр, у Посейдона - тризуб, а в Аполлона - лук і стріли. Ми зустрічаємо детальний опис меча вже у поемі Гомера «Іліада»: (Гектор дав) Бантові срібноцвяхований меч свій разом із піхвою й гарно скроєним пасом ремінним. А Теламоній віддав йому пояс, що пурпуром сяяв. Сучасні дослідники вважають, що описана Гомером «Троянська війна» - це відома за єгипетськими

письмовими джерелами «навала народів моря», датована близько 1200 р. до н. е. і пов'язана з розселенням індоєвропейців.

Як свідчать пам'ятники монументальної скіфської кам'яної скульптури, обов'язковими їхніми аксесуарами поставали бойовий пояс і масивна шийна гривна. Цікаво, що згодом, у пізніші часи, на стелах неіндоєвропейських народів Причорномор'я, зокрема половців, бойовий пояс або цілком відсутній, або ж зображений украй невиразно, як другорядний елемент. Бойовий пояс у скіфів, а у подальшому й у сарматів, містив у собі істотний сакральний зміст.

О.Кузьміна зазначала, що «оперізування поясом було важливим обрядом у арійців і личило тільки двічі народженим лише після того, як вони закінчували навчання. Тому що «невіглас» схожий на звіра, отже опанування знаннями - є друге народження уже в якості власне людини». Бойовий пояс із мечем формував, зокрема, атрибутику дорослого воїна і свідчив, що юнак пройшов відповідну посвяту у повноправні члени суспільства. У стародавній Індії, за законами Ману, неод -мінною деталлю ініціації для кшатріїв було - оперізування.

Минули сторіччя, проте сакральна святість меча і бойового пояса не зникли: германські племена сприйняли її, і передали наступним поколінням - європейським лицарям. Серед учених є точка зору, що культ меча був принесений до Європи з північноморських степів - готами. Це германське плем'я, яке дислокувалося в українських степах у II-IУ ст. н. е., засвоїло чимало різно-ракурсних елементів культури степового скіфо-сарматського світу. У IV ст. н. е. готи, мандруючи на захід, переносять до Європи з євразійського степу тактику кінного бою, важко-озброєну кінноту, культ коня і меча, деякі ціннісні грані культу бога-воїна, що стали складовими частинами культу військового божества стародавніх германців - Одіна. Поряд з цим, співіснує припущення, що ці загально-індоєвропейські елементи потрапили до Європи з приходом туди найдавніших індоєвропейців. а це вже III - II тис. років до н. е.

Символіка меча введена в германські фольклорні джерела, легенди, перекази, міфи, історичні пісні. Приміром, у текстах нерідко йдеться про те, що сам верховний бог Одін вручав воїну-герою меча, котрий вважався не просто одним із видів зброї, а надприродним помічником, товаришем героя. Це підкреслювалося й тим, що меч отримував власне ім'я, наприклад, меч Сігурда увічнений під ім'ям Грам, меч Регіна -Ріділь, а меч Фафніра - Хроттлі. Військові співці - скальди (як і наші кобзарі) з повагою оспівували меч: «Є там один, найкращий, золотом вбраний, загибель для списів. З кільцем ків'я, хоробрість у лезі».

Величезне значення зброї, головним чином, меча, у житті стародавніх германців віддзеркалене у юридично-правових документах. Зброя перебувала в центрі усіх переломних моментів життя юнака-воїна. Зокрема, серед стародавніх германців існував звичай озброювати юнака по досягненні ним повноліття, що здійснювалось на святкових зборах ватаг племені батьком або його родичем у вигляді дарування юнакові списа й меча, після чого він вважався уже дорослим воїном. Меч, увігнаний у землю по саме кiв'я, є священною складовою частиною ритуалу присяги. Присяга, котру приносили на зброї, засвідчена в «Едді» і в юридичних джерелах ледь не всіх германських народів. Один з видів присяги на зброї знаменує у північноєвропейських народів вступ до комітату, (військової дружини вождя). Воїн, що здійснював обряд вступу до дружини, повинен був прикласти кiв'я меча до чола, промовляючи при цьому слова клятви.

(*Прим. автора*: У сучасних козаків при проведенні присяги, шаблю прикладають до одного, та до другого плеча, а потім цілують лезо. Далі йдуть інші елементи посвяти в козаки).

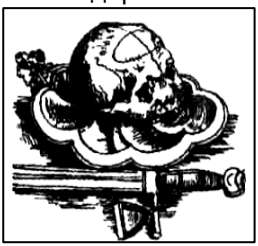
Підкреслимо той факт, що французькою мовою вираз «оперезати мечем» був еквівалентним у середньовічній Європі вислову «зробити лицарем». Ось тому меч і бойовий пояс - не прості деталі лицарського військового спорядження, а водночас із черезплічником (перев'яз) і золотими острогами - ознаки належності до лицарського стану.

Саме цей обряд - прийом у лицарі, використовувала християнська церква щоб через «благословення» зброї прищепити посвячуваному в лицарі думку, що від цього моменту він зобов'язаний бути християнським воїном і захисником церкви. Священик у своїй проповіді розказував: «Благослови, Господи, цей меч, щоби раб твій відтепер був захисником церков, удовиць, сиріт і всіх, котрі служать Тобі, супроти зла єретиків». Після вручення посвячуваному меча в ім'я святої Трійці священик наголошував: «Користуйся цим мечем для захисту себе і святої Церкви Господа і для знищення ворогів хреста Христова і віри християнської». Ідеологічна концепція: лицар - християнський воїн чітко відбилася в одному з обрядів, який полягав у тому, що під час перебування в церкві на обідні, перед початком читання Євангелія, лицарі мовчки виймали мечі з піхов і тримали їх оголеними до кінця служби. Це символізувало: «Якщо знадобиться стати на захист Святого письма, то ми тут».

Пояси, що ними користувалися спочатку монахи чернечих орденів а згодом і лицарі-ченці, - це частина давньоримської військової

форми, того самого cungulum militiae (бойового пояса), який виступав у римлян ознакою належності до військового стану і уособлював собою військову дисципліну.

Ця ж традиція продовжувала розвиватися і в Київській Русі. З мечем у житті тогочасного суспільства пов'язувалося значне коло понять і символів. Насамперед, меч в Київській Русі уособлював символіку війни: «зайти мечем» означало «завоювати», «оголити меч» свідчило про відкриття бойових дій. Меч був символом і князівської влади, - на мініатюрах Радзивіллівського літопису багаторазово зустрічаємо зображення князів, які сидять на престолі з оголеним мечем. Меч був також ознакою священної судової влади князя: «Князь недаремно носить меч - на помсту злочинцям, і на похвалу тим, що добро творять».

Меч - це і символ незалежності, свободи. Надіслати свій меч, віддати його ворогові було тотожним зреченню незалежності, визнанню своєї поразки, про що свідчить і літопис: «прислав меч і покору свою». Меч являв собою постійний атрибут дружинного лицарства Київської Русі.

П.фон Вінклер стверджував, що меч був одним із старовинних видів озброєння воїнів-русичів. Стародавні слов'яни I тис. р. н. е. ще нечасто використовували мечі. Проте із зростанням військово-торговельних та культурних зв'язків із Візантією, з Центральною і особливо Північною Європою, зі скандинавськими вікінгами, меч активно завойовує собі почесне місце серед наступального озброєння східноєвропейського лицаря-воїна. Арабські мандрівники IX-X ст. повідомляють про значну динаміку поширення серед руських воїнів мечів, які є ознакою належності до категорії фахових воїнів. Один із таких воїнів, поклавши перед своїм новонародженим сином меча, промовив: «Не залишаю тобі в спадщину ніякого майна, матимеш тільки те, що здобудеш цим мечем». У «Повісті временних літ» літописець розповідав про збір хозарами данини з поневолених полян. Коли поляни принесли данину, а саме - мечі, це дуже занепокоїло хозарських ватажків, оскільки вони вважали, що полянський меч сильніший за шаблю хозар, а отже, незабаром надійде край їхньому пануванню: «Будуть вони збирати данину і з нас, і з наших земель». Так, до речі, незабаром і сталося. На Русі меч був священним предметом і виконував, окрім військових, ще й сакральні функції. На мечах клялися русичі при укладенні договорів з візантійцями у 941 і 944 рр. Стародавній культ меча перейшов і в християнську епоху Київської Русі, (що стосується бойового пояса, то він виконував свої функції без сакрально-культового забарвлення). А.Арциховський писав: «Мечі тих князів, які зара-

ховуюся до сану святих, самі ставали предметом культу. Так, вже Андрій Боголюбський мав при собі меч Бориса (1157). Літопис прямо це говорить, що поставив над собою його меч, який і зараз там міститься. А меч Всеволода Гаврила Псковського до цих пір показують у Пскові».

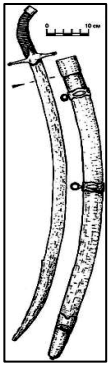

У пізньому середньовіччі Східної Європи меч як різновид холодної двосічної зброї був замінений шаблею. Показово, що в козацькі часи (XV-XVIII) шабля перебрала на себе не тільки специфічні військові функції меча, але і його стародавню сакральну символіку. Ланцюг давньої традиції культу меча та бойового пояса на теренах України не обривався ані в часі, ані в просторі хоча поступово дещо транформував свою форму (меч - шабля), акценти (у більш пізні часи зменшується сакральне навантаження атрибутики бойового пояса), проте не зміст (культ холодної наступальної зброї воїна-вершника зберігався). Про це дуже добре свідчить український фольклор. У численних думах, історичних піснях, легендах, переказах зустрічаємо часті згадки про козацьку зброю, де, до речі, йдеться не тільки про шаблю, а й про меч (хоча він давно вийшов з військового ужитку). Можливо, це є свідомим акцентуванням уваги на військовій і сакральній специфіці, що об'єднувала шаблю і меч як залишки стародавнього культу меча і бойового пояса. Що ж до ставлення українських козаків до шаблі, воно подібне до ставлення германських, слов'янських воїнів, європейського лицарства до меча.

Як зазначав Д.Яворницький, шабля асоціювалася з настільки необхідною зброєю для козака, що в козацьких піснях вона пестливо метафоризується «шаблею-сестрицею, ненькою-рідненькою, дружиною-панночкою, тощо». Ставлення козаків до шаблі як до жінки вкрай архаїчне і успадковане від пращурів, що, як зазначалося вище, пов'язано з традиціями первісних чоловічих військових громад, куди жінкам доступ був заборонений. Ця тенденція тією чи іншою мірою відбилася на становленні комітатів, ранньо-лицарських середньовічних дружин, у західноєвропейських лицарсько-чернечих орденах і в специфічному устрої Запорозького козацького братства. Українськими козаками зазвичай обожнювалось виснажливе похідне життя і роль у ньому власної шаблі - незамінної подруги:

Вечеря нам буде - по два сухарі, а постіль буде - шовкова трава, а дівчина буде - шабля гострая. З цього приводу згадаємо лицарську поему «Пісня про Роланда» і передсмертну промову-монолог Роланда до своєї вірної подруги – Дюрандаль, (довгий лицарський меч). Прирікаючи її на удовину долю, Роланд оплакує її, оскільки вона за-

лишається сама, без свого пана. Він благає її виконати його останню волю і, нарешті, обійнявши Дюрандаль, обіцяє їй вірність на тому світі. Подібне ставлення західноєвропейського лицарства і козацтва до меча та шаблі певною мірою свідчить на користь того, що українське козацтво було своєрідним місцевим проявом європейського лицарства. Д.Яворницький стверджував, що, як істинний лицар-козак, надавав перевагу шаблі перед будь-якою іншою зброєю, особливо рушницею, облагороджуючи її характеристикою «чесної зброї». Як «чесну зброю» її слід було застосовувати проти чесних воїнів, а проти такого бусурманського народу, як татари, і потрібно діяти «не шаблями, а нагаями».

Впродовж Визвольної війни середини XVII ст. козацька шабля здобуває в Україні пре-рогативи належності до шляхетно-лицарського козацького стану, набираючи символіки перемоги над ворогом, гаранта козацької державності. Так, І.Виговський говорив іноземному послу, що як московський цар у своїй землі цар, так і гетьман Б. Хмельницький у своєму краю князь або король, бо він свій край шаблею здобув і з ярма визволив. Згодом цей сакрально-мілітарний культ шаблі, як символ і оберіг молодої козацької Української держави, увічнив у своїх поезіях І.Мазепа: «Нехай вічна буде слава, же през шаблю маєм права».

У XVIII ст. шабля була поширена серед козацтва, а особливо серед старшини. Культ шаблі у середовищі козаків набув ще й релігійного християнського забарвлення. Витоки цієї традиції сягають тих часів, коли в процесі християнізації Європи, в ході освоєння церквою варварських сакральних форм, лицарський меч з хрестовидним рукі-в'ям набув символічного значення зброї християнського воїнства. Як повідомляє А.Скальковський, запорожці полюбляли під час великих церковних урочистостей, а надто в день Водохреща (6 січня), Пасхи, Богоявлення, Покрови (1 жовтня), збиратися з усіх куренів, найближчих паланок та зимівників, верхи й пішки, при всьому озброєнні, в найкоштовніших своїх шатах біля Січової церкви, щоб послухати святкову літургію. Впродовж таких релігійних свят і освячувалася козацька зброя, в тому числі й шабля, на боротьбу з ворогом. Це було неспростовним доказом того, що запорожці вважали себе Христовим воїнством (як і західноєвропейські лицарі) та захисниками християнської

православної віри. Як тут не згадати європейських лицарів, що слухали літургію і тримали в руках оголені мечі, усім своїм єством показуючи готовність у будь-який момент стати на захист християнської віри. Подібних поглядів, хоча і з іншими проявами, дотримувалися і козаки. Пріоритетним як для одних, так і для інших був захист християнських цінностей.

Культ шаблі у козаків іноді набував хронічно-поховального забарвлення. Легенда про сотника Харка розповідає, що вороги-ляхи, захопивши його в полон і маючи намір вбити, зіштовхнулись із перепоною, оскільки їхні шаблі не змогли позбавити козака життя. Лише козацькою шаблею зарубали вони Харка, тому що шабля його була лицарська, і тільки вона зуміла його перемогти, заподіяти йому смерть.

Отже, іноді козаку може заподіяти смерть лише його власна лицарська зброя - шабля. У козацькому епосі шабля аналогічно, з іншим смисловим навантаженням, виступає як поховальний інструмент, який торує загиблому шлях на той світ: «Тіло козацьке молодецьке обмивали, а шаблями суходіл копали».

Як зазначалося вище, окремого культу бойового пояса у козаків не існувало. І хоча бойовий пояс мав певний стосунок до культу козацької шаблі і, ймовірно, мав свою незначну сакральну символіку, проте передусім він використовувався козаками за своїм прямим призначенням. Власне, пояси у козаків були трьох типів.

Перші - парадні з тканини, що їх козаки намотували навколо себе і ходили «як той лицар».

Другі - бойові, виготовлені із шкіри або з волосся, у котрі було припасовано ремінчики для пістолів, люльки, кинджалів та шаблі. Цікаво, що шаблі вони носили низько: як іде козак, то вона за ним так і волочиться.

Треті - також бойові шкіряні череси (пояси), що застосовувалися козаками замість ладунки. Подібний бойовий пояс зберігся у сучасному традиційному одязі карпатських горян - гуцулів. Це широкий шкіряний чоловічий пояс - черес, пристосований до носіння топірця, ножа, люльки тощо. Як відомо, гуцульський юнак ставав дорослим, після того як батько дарував йому черес.

Таким чином, у середовищі українських козаків-лицарів культ шаблі мав декілька істотних рис.

По-перше, він був плодом впливу прадавнього військового культу меча і бойового пояса як прояву бога війни, символу воїнів.

По-друге, цей зв'язок був практично неперервним для індоєвропейської традиції, починаючи від воїнів перших індоєвропейців, хетів, греків, римлян, германських і слов'янських племен, європейського лицарства, включаючи українське козацтво.

По-третє, шабля, як і меч, - істинно лицарська зброя, компонент

атрибутики належності як до середньовічного лицарського стану, так і до козацько-шляхетської лицарської верстви.

По-четверте, шабля становила принципову рушійну силу, один з чільних різновидів зброї, якими козаки боронили і захищали християнську віру. Ще під час християнізації Європи церква долучила варварський по суті культ меча і бойового пояса до системи християнських цінностей, канонізувавши концепцію Христового воїнства. А в більш пізні часи це зосередило у собі вияв релігійно-сакрального аспекту культу шаблі як зброї козацького Христового воїнства.

Підказка. Крім вищевказаного, козаки використовували і інші шаблі, зокрема балканського походження -палаші. Аналіз зображень козаків на іконографічних творах показує, що шабля заможної української шляхти була тих же типів, що і в простих козаків. Найбільша кількість – це турецька зброя, трохи менше польсько–угорського типу. Інша річ, що ці шаблі були оформлені на високому художньому рівні, з застосуванням високо-вартісних матеріалів, коштовних прикрас та складних ремісничих технік.

Результати зброєзнавчих досліджень дозволяють не тільки верифікувати дані, одержані за допомогою інших методів дослідження зброї, але й зробити розширені та ґрунтовні висновки щодо пріоритетів використання певних типів шабель різними верствами українського козацтва. В цій книзі, автор не може охопити весь матеріал про шаблю. Скоріше це невелика розповідь на цю тему для початкового ознайомлення. Більш детально про козацьку шаблю можна довідатися з книги Дениса Тоїчкіна «Козацька шабля». (*Прим. автора*: Денис Тоїчкін м. Київ – дослідник спеціальних історичних дисциплін. У 1995 закінчив іст. фак-т Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. 1998–2002 – аспірант, 2002–05 – н. с. відділу спеціальних історичних дисциплін Інту історії України НАН України…. «Козацька шабля» - поняття, що об'єднує розмаїття типів цього різновиду холодної зброї, поширених на українських землях. Конкретні екземпляри замовляли в майстрів, купували готовими, захоплювали як трофеї. В Україні шаблі вироблялися у Львові, Переяславі, Кам'янці-Подільському, Києві, Конотопі, Чернігові та багатьох інших містах. Більшість козацьких шабель були східного та східноєвропейського зразків. Відсутність власне українських типів шабель пов'язана з недовговічністю та недостатнім розвитком української держави. Та це не завадило прославитися козакам як найкраим воїнам свого часу, а шаблі – як найхарактернішою та найважливішою в їхніх руках зброєю).

СПІВЦІ КОЗАЦЬКО– ЛИЦАРСЬКОЇ СЛАВИ. Багатоплановим архаїчним елементом козацького культурного комплексу були кобзарі - військові співці слави українського козацтва. Кобзарство не є виключно українським феноменом, а постає складовою частиною культури козацтва, яке прийшло із нашої старовини. В стародавні часи це були арійські ріші, давньогрецькі аїди і рапсоди, найяскравішим уособленням яких став Гомер. У середньовічній Європі ці форми мистецтва були представ -лені бардами, скальдами, труверами, менестрелями, мінезенгерами. В часи Київської Русі при княжій дружині теж були військові співці. Так, віщий Боян своїми чутливими пальцями вигравав на струнах і співав, звеличуючи славу київського великого князя та його непереможної дружини. Кобзарі XVI-XVIII ст. не тільки славили традиції дружинного епосу Київської Русі, але й розвинули, підняли силу українського пісенного слова. Кобзарство зі своєю самобутньою поезією стало однією з підвалин формування особистості і творчості Т. Шевченка, який почав свій творчий шлях збіркою «Кобзар» і увійшов навік в історію як Великий Кобзар.

Так у X-XI ст. виникає і починає літературно оформлюватись лицарська поезія трубадурів та труверів. (*Прим. автора*: Назва цих слів лінгвістично походить від провансальського дієслова trobar (фр. trouver), яке означало «знаходити», «вишукувати», «створювати». Проте поміж трубадурами і труверами існувала відмінність). Власне *трубадури* - ліричні співці, поети, котрі створювали свої поеми провансальською мовою, відображали у завжди порівняно невеликих творах свої особисті почуття чи погляд на певну особу, ту чи іншу подію і поширювали їх серед вищих станів феодального суспільства. Тобто, їх можна розглядати як ліричних співців французького півдня. *Трувери* - епічні співці північної Франції. Ними був створений середньовічний лицарський героїчний епос Chanson de gest - пісенні розповіді про подвиги, діяння, родовід героя. Він складається з 3-х циклів:

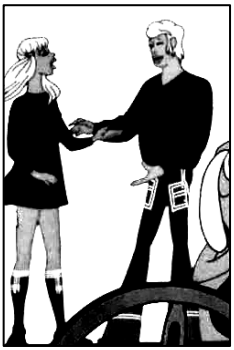
Перший цикл - усі поеми, в котрих звеличуються подвиги Карла Великого і його паладинів (соратників), так званий карловінгський чи французький цикл.

Другий - поеми, які продовжують легенди Арморіки (Бретані), легенди про короля Артура (романи Круглого столу).

Третій цикл - поеми, де відтворені подвиги героїв античності, проте на середньовічному ґрунті і з середньовічним забарвленням - так званий античний цикл.

У XII—XIII ст. лицарська поезія трубадурів і труверів досягла сво-

го найвищого розквіту. У той самий час і в Німеччині на власному німецькому ґрунті розвивалися ліричні співці-мінезингери.

Варто підкреслити, що трубадурами, труверами, мінезингерами були не городяни або селяни, а лицарі, воїни-професіонали, які виявили талант до поезії та музики. Вони не тільки творили лицар-ську поезію та епос, але змагалися на лицарських турнірах, забезпечували захист своєї землі від завойовників, брали участь у хрестових походах, зі зброєю та військовою піснею відстоювали лицарську честь. Вони поставали також духовними і патріотичними вихователями, наставниками лицарської молоді: саме з їхніх героїчних пісень вона вбирала в себе славетні і звитяжні традиції європейського лицарства, саме в них знаходила гарні взірці для наслідування. З кінця XIII ст. починається занепад, а з XIV-XV ст. поступове зникнення ліричної та епічної поезії трубадурів, мінезингерів, труверів. Лицарська поезія була реальним віддзеркаленням тодішнього життя в усіх його проявах, оскільки лицарство було саме тим життєдайним джерелом, котре напувало могутнє і чарівне дерево середньовічної лицарської поезії та епосу. Коли ж європейське лицар-ство зазнало занепаду, зів'янув і вінок лицарської військової поезії. Проте нею були закладені стежки для подальшого поступу європейської культури і суспільства, адже саме європейське лицарство було тим стрижнем, навколо якого формувалася європейська цивілізація.

У цей час на Сході Європи, на самій її окраїні, в жорстокій боротьбі з «Диким степом», татарами і турками починає зароджуватися й організовуватися на міцному підґрунті пульсуючого середохрестя правого берега Дніпра, - дружинне лицарство, яке стає праобразом козацтва в Київській Русі. Степове воїнство разом з іншими архаїчними традиціями культурного комплексу військової верстви колишніх індоєвропейців успадкувало найкращі лицарські традиції і явище співців цієї царської слави. Безпосередній пращур козацьких кобзарів у Київській Русі - співець князівської дружини, віщий Боян (образне уособлення тисяч безіменних військових співців-дружинників), що свої віщі перекладав на живі струни кобзи, - «як вони разом з князем славу рокотали». Про це згадується у славетній лицарській поемі «Слово о полку Ігоревім».

Сучасні науковці вважають, що билини Київської Русі мають прямі паралелі як в козацьких думах, так і в сагах скандинавських вікінгів. Цю точку зору підтримав і старший викладач Кіровоградського університету «Україна», керівник Координаційної ради з питань розвитку Українського козацтва при Кіровоградській ОДА (2012 р.) О.Боршуляк

Він наголошував, що форма і техніка української пісенної рецитації були вироблені, найбільш імовірно, вже у дружинно-лицарській поезії, найкращим втіленням якої є «Слово о полку Ігоревім»; до кінця XVI ст. ця форма, набувши популярності серед козацького лицарства, врешті перейшла в народ. (*Прим. автора*: Рецитація – (retsytatsiya) читання або декламування в слух перед слухачами). Далі О.Боршуляк стверджував, що прямим попередником козацьких кобзарів був віщий Боян - «соловей старого часу»; роль подібного співця була максимально вивершеною і шанованою серед слухачів.

Отже, кобзарство, як і саме козацтво, зародилося не на порожньому місці, а на міцному підґрунті військово-лицарського дружинного епосу Київської Русі, яка, в свою чергу, наслідувала стародавні індоєвропейські культурні традиції.

Головна роль кобзарства - уславлення козацького війська та залучення до лав козацтва молоді, охорона і збереження святих козацьких традицій. Недаремно історик XIX ст. А.Скальковський вважав, що бандуристи та кобзарі були істинними скальдами війська запорозького.

Українське козацтво з огляду на політичні умови того часу було змушене постійно провадити проти ворогів бойові дії як наступального, так і оборонного характеру. А кобзарі охоче оспівували бойові походи запорожців, їхній героїзм, самопожертву, хоробрість, відвагу, завзяття, сміливість, військову доблесть і героїчну смерть.

На жаль, ми маємо дуже мало відомостей про кобзарів XVI-XVII ст. Та все ж окремі джерела свідчать, що вже у XVI ст. вони користувались неабиякою повагою, як в Україні, так і прилеглих державах. Скажімо, польський поет XVI ст. М.Кобернiцький у поезії «Плач Якубові Струсові, старості Хмельницькому, загиблому за Вітчизну від рук татар, з жалем писані» (Краків, 1589 р.) писав: «Геть відійди від мене, веселий лютнисте, а підійди до мене з кобзою, жалібний кобзарю. Заграй мені думу смутку про загиблого Струса, щоб утішити серце, смертю розхвильоване. Почитайте про нього пісні, нехай його слава віднині й повік не змовкне».

Д.Яворницький зазначав, що на війну козаки, бувало, йдуть з радістю, а з війни повертаються з музиками та піснями, і чи поб'ють турка, чи пошарпають ляха, зараз же і пісню складуть на той випадок. Польський історик XVI ст. Папроцький повідомляв, що, відпочиваючи, козаки витворяли дивовижні штуки: стріляли, співали та грали на кобзах. Хорватський письменник і громадський діяч Юрій Крижанич згадує, що в часи його дитинства (перша половина XVII ст.) у хорватів і сербів існував звичай за бенкетним столом слухати героїчні пісні про

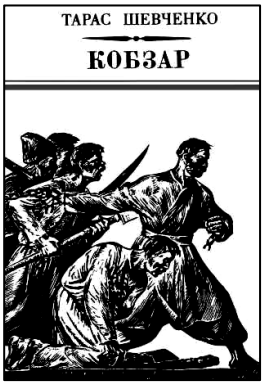
славні подвиги предків. Зокрема, він писав: «Я бачив, як вельможі та воєводи сиділи на бенкеті, а воїни, котрі стояли у них за спинами, оспівували славу предків».

На думку автора цієї книги, схожу картину являли собою і старовинні козацькі бенкети, на яких прославлялись імена найбільш хоробрих козаків-лицарів, які загинули за віру і вітчизну чи здобули визначні та звитяжні перемоги над ворогами. Ці слова підтверджують історики, коли на бенкетах, неодноразово доводилося чути від старих людей, що в старовину, на свята, на бенкетному чи іншому зібранні з'являлися подорожні співці. Вони впродовж декількох годин, а нерідко й усього дня, займали громаду піснями про колишні часи, торкалися постатей одного гетьмана за іншим, оповідаючи про старовинні війни та пригоди. Проте, на превеликий жаль, ці випадкові кобзарі не розуміли велич історичних явищ і не знали їм ціну, щоб в усіх деталях зберегти події тих часів для майбутніх потомків.

Член Ради старіших козаків, голова козацького Суду Честі Кіровоградської ОГО «Центральний Козацький Округ», генерал-полковник козацтва Леонтій Цуркан, наголошує на важливій ролі кобзи-бандури і звитяжної молодецької пісні в козацькому житті. Зокрема, він наводить цікавий випадок, як один запорозький козак продав свою восьмиструнну бандуру заможному діду-сліпцю Ригоренку, що жив на Харківщині. Ця бандура була нерозлучною супутницею життя козака до і після руйнування Січі. Він розлучився з нею лише внаслідок великої грошової скрути і прощався з нею зі слізьми і причитаннями, мов за мерцем. Так, він голосив: «Ти ж була моєю втіхою, ти ж розважала мене у всякій пригоді. Багато людей вельможних, багато лицарства славного і всякого народу православного слухали твоїх пісень! Де ти не бувала, якої пригоди не зазнавала».

Таким чином, це підтверджує, що творцями героїчного козацького епосу, котрий виконувався під звуки кобзи-бандури, були козацькі військові співці-кобзарі та сліпці-бандуристи, які перейняли свої пісні від козацьких кобзарів. Хоча сліпі бандуристи - це явище більш пізнє (XIX ст.), проте й вони зіграли надзвичайно важливу роль у збереженні козацько-лицарських традицій в Україні, не тільки прийнявши з рук останніх козаків-кобзарів їхні бандури, але й не давши загинути козацькому слову і лицарській пісні. Їхній тужливий спів збудив душі багатьох українців, у тому числі - Тараса Шевченка, котрий з великою повагою ставився до кобзарів-бандуристів, неодноразово підкреслюючи, що він виховувався на патріотичних, високохудожніх думах і

кобзарських піснях. Саме тому він і свою першу збірку поезій назвав «Кобзар», тож можна вважати, що кобзарський епос становив фундамент усієї творчості Т.Шевченка. Підкреслюючи не перебільшуваний вплив талановитих співців-кобзарів на формування творчого обличчя Шевченка, можна сказати: «Українська музика та поезія є найбільш зрозумілою світовою народною творчістю. Українські думи, через століття передавалися кобзарями, й досі світять своїми фарбами, почуваннями, лицарством в любові і ворожнечі, розмахом козацької відваги та філософською вдумливістю».

Отже, всі індоєвропейські народності, до яких відносимося і ми, мали у своїх культурних комплексах співців героїчної військової слави Витоки цієї традиції вперше були зафіксовані у Рігведі. (*Прим. автора*: Рігведи від слова Ве́ди - священні тексти індуїзму, які були створені в II-I тис. до н. е. і записані ведичним санкритом. У ній згадуються 1999 богів і міститься 1028 гімнів. Веди складаються з 4-х частин: *Ригведи* - Веди гімнів; *Самаведи* - Веди пісень; *Яджурведи* - Веди жертвоприношень та *Артхарваведи* - Веди заклинань. Спочатку Веди передавались в усній формі в середовищі ведичного жрецтва від вчителя до учня, і були записані пізніше, коли священики-брахмани склали спеціальний алфавіт деванагарі для запису санскриту).

Тому, віддаленими пращурами середньовічних співців бойової слави можна вважати індо-арійських ріші, які своїми гімнами схиляли на бік воїнів-кшатріїв прихильність богів і ставали між ними посередниками. Кобзарство не лише своїм ядром генетично пов'язане з праіндоєвропейською культурною традицією, але й саме є часткою лицарського культурного метакомплексу середньовічної Європи. Його невід'ємним елементом були співці, які вславляли свого ватажка і його військову дружину. На цьому ґрунті у XII-XIV ст. у Європі розквітла лицарська поезія, звитяжний лицарський епос, лицарський роман, що зініціювали динамічний поступ європейської літератури XVI-XVII ст., формувався європейський менталітет, навколо якого розквітла козацька цивілізація з козацьким лицарством.

У свій час кобзарство увібрало в себе звитяжні традиції співців військових дружин Київської Русі і відіграло велику роль у формуванні українського етносу. З часом відбулася трансформація кобзарства від співців вузько станових інтересів козацтва - до співців усієї України, усього українського народу - і своєрідно вилилася в середині XIX ст. у мистецьких вивершеннях Великого Кобзаря - Тараса Шевченка, як прояву європейської культури.

ЧЕРВОНИЙ КОЛІР – СИМВОЛ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА.

Досліджуючи червоний колір – як символ Українського козацтва, начальник оперативного відділу Кіровоградської ОГО «Центральний Козацький Округ», полковник козацтва Валерій Вірабян, (потомок Донських козаків та племінник в 3-му поколінні колишнього командира 4-й лейбгвардії Терської сотні, конвоя його Величності Миколи II, осавула В.Татонова) зазначає, що національним символом України – є цвіт калини: краса, кохання, материнство, кров, безсмертність роду, вогонь, національне відродження та любов до Батьківщини. Це механізм кодування етнічної культури українського народу, цвіт його душі, осереддя козацького духу, символ-знак національного єднання. Без образу калини не можна уявити собі пісенної народної творчості. Не злічити пісень про цю рослину. Одні назви які барвисті, милозвучні: «Ой, у лузі червона калина...»; «Ой зацвіла калинонька, а з неї листок спав»; «При долині кущ калини», «Три поради»; «Червона калина, похиле деревце»; «Чи я в лузі не калина була»; не калина, а листя зелене», «Червона калина білим цвітом цвіла»; «Калино-малино, чого над водою стоїш?»; «Калинко моя, де ж ти виросла?» та інші.

В той же час калина - символ вічної пам'яті про померлих. Якщо обабіч дороги чи то в полі стояла могила, сільські дівчата вважали за свій обов'язок обсадити її калиною: «щоб про покійного пам'ятали і рід його продовжувався». Такі «калинові гаї» вважалися священними. Біля них заборонялося випасати худобу, вирубати кущі. Наруга над деревцем калини вкривала людину ганьбою, гріховністю. Її саджали не тільки в полі, а й біля колодязя, хати. На могилі козака, який у серці зберігав образ калини, чи чумака, який вирушив у мандри і не зміг повернутися, загинув у дорозі, побратими саджали кущ калини як ознаку того, що тут похований українець.

Образ калини співзвучний духові українського народу. Козак, умираючи на чужині, просить «насипати високу могилу, посадити в голову калину. Будуть пташки прилітати, калиноньку їсти, будуть мені приносити від годиноньки вісті». Наразі калина постає в образі світового древа, яке пов'язує світ мертвих зі світом живих. На його вершечках птахи їдять ягоди і приносять людям вісті, іноді з потойбіччя. Загалом калина, посаджена на могилі, символ любові як подружньої, так і братської, сестринської, материнської. Коли помирав козак, дівчина плакала і благала забрати її в могилку, яка сховає її горе. Але козак відповідав, що якщо вона його кохає, нехай стане калиною на його могилі. Відтоді гірка від свого горя калина жевріє на могилі коха-

ного, і її палкого почуття не може навіть мороз остудити.

Оповідали і таке: колись, давним-давно, сміливі українські дівчата заводили у непрохідні хащі загони завойовників Батия, прирікаючи їх на загибель. Саме з крові і їх дівочих сердець зросли калинові кущі, нагадуючи про мужність і пролиту кров в ім'я волі свого народу.

Але живе образ калини не тільки в піснях, казках, легендах, а й у прислів'ях та приказках: «Любуйся калиною, коли цвіте, а дитиною, коли росте»; «Весною калина білим цвітом квітує, а восени червоні ягідки дарує»; «Запишалася калина, наче красна дівчина»; «Який кущ, така й калина, яка мати, така й дитина»; «Пам'ятай, дитино, що сказала мати. Посади калину в себе біля хати»; «Нема цвіту білішого, як цвіт на калині, нема в світі рідніщого, як мати дитині»; «Без верби і калини нема України»; «Горять вогні калини - кличуть на калинове весілля»; «Мамина калина росте біля хати - сюди прилітають зозулі кувати». В цих висловах концентрується філософія буття українських козаків, життєдайні зерна народної мудрості.

(*Прим. автора*: Червоний — колір з мінімальною частотою, що сприймається людським оком. Діапазон червоних кольорів в спектрі з довжиною хвилі 630—760 нанометрів, межа сприйняття залежить від віку. Один з трьох «основних» кольорів в системі RGB, додатковий колір до нього — зелений).

Назву калини пов'язували з народженням Всесвіту і вогняної трійці: Сонця, Місяця і Зірки. Свято Коляди в дохристиянських віруваннях було утіленням народження Кола (Сонця). Імовірно, тайна слова «калина» пов'язана з розколюванням, жаром, паланням.

У військово-культурному комплексі українського козацтва червоний колір та різні його відтінки, в тому числі й малиновий, посідають почесне місце. Як свідчать археологічні, письмові та фольклорні джерела, українськими козаками поважався і широко використовувався цей колір у повсякденному житті (одяг), у військових походах (прапори, бойове спорядження), під час поховань загиблих козаків (покривання мертвого лицаря-козака червоною китайкою та встановлювання бойового червоного прапора в головах). Читач питає, чому саме червоному кольору віддавали перевагу козаки? Не виключено, що через те, що червоний колір є домінуючою барвою війни, все спопеляючого червоного вогню людської крові, а звідси - ознакою провідної діючої особи війни - воїна і військової верстви воїнів-професіоналів у цілому. Його витоки сягають тисячолітніх пластів праіндоєвропейської спільноти.

Власне кажучи, вже у V тис. до н. е. пращури середньостогівських

племен дніпро-донецької культури - засипали свої поховання червоною вохрою. Це так звані колективні могильники маріупольського типу, притаманні часо-простору цієї спільноти. Ця традиція була продовжена пращурами індоєвропейців, воїнами-скотарями середньостогівської культури, котрі мешкали в українських степах 5-6 тис. років тому. На думку Б.Рибакова, червону вохру, якою покривали скорчені кістяки, слід уважати не символом вогню, а чимось іншим, наприклад, символом крові. Бо стародавні індоєвропейці, (5-6 тис. років тому) вже наділяли червоний колір символічним змістом (військові сутички, пролита кров і жалоби за небіжчиком, це відзнака воїнів та їхньої військової доблесті).

Свою власну думку має отаман Кіровоградського полку січових стрільців КТ «Центральний Козацький Округ», полковник козацтва Олег Маленко. Вчасності він вважає, що в арійських племен, червоний колір вже був атрибутом військової верстви воїнів-професіоналів. Як відомо, суспільство аріїв, за Рігведою, розмежовувалося на три «стани-варни» (кольори): жерці-брахмани, військова аристократія – кшатрії та рядові общинники - вайш'ї. Саме червоний колір і був кольором-ознакою воїнів-кшатріїв. У стародавній Індії подібні бойові червоні прапори вивозили на колісницях, а згодом і на слонах.

В часи Гомера серед грецьких племен існувало подібне ставлення до червоного кольору як до символу війни, вогню, ознаки панівної військової аристократи. У багатьох піснях «Іліади» бій, кровопролитна сутичка з ворогом порівнювалися з пожежею, що нищить все довкола. Грецький воїн-герой Ахілл, наче могутня непереможна пожежа, знищує троянських воїнів. Коли ж Ахілл потрапив у скрутне становище, на допомогу йому прийшов бог вогню і ковальства Гефест, своїм бурхливим червоним полум'ям винищуючи троянців та їхніх союзників і забезпечуючи грекам перемогу.

Грецька військова аристократія віддавала перевагу червоному кольору і особливо його пурпурному відтінку як ознаці військового стану і свого панівного становища в суспільстві. Так, грецький легендарний герой Ясон мав прекрасне пурпурове вбрання, яке йому виткала і подарувала непереможна воїтелька, богиня Афіна.

Про те, що червоний колір як атрибут воїнів-професіоналів - не випадковість, а закономірність військової традиції, свідчать численні приклади. Червоний бойовий одяг носили спартанські гопліти та римські легіонери; в кровопролитні бої їх вели за собою також червоні знамена. В Москві, у Державному музеї образотворчих мистецтв ім. О.С.Пушкіна експонується римський бойовий прапор - вексиллюм

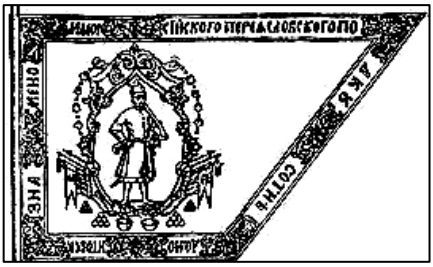
(штандарт кінноти і загонів особливого призначення). Цей прапор являє собою невелике полотнище пурпурного кольору, на якому золотисто-жовтою фарбою нанесено зображення богині перемоги Вікторії. У червоних плащах воювали також кельти. Археологічні знахідки свідчать, що й скіфи фарбували бойовий панцир і зброю у червоний колір. Їхні родичі сармати («обперезані мечем») теж вважали червону барву кольором військової верстви, про що свідчить, поховання сарматського воїна на Вінниччині. Кістяк воїна лежав у саркофазі, випростаний на спині, з розкинутими ногами (в археології ця поза класифікується «позою вершника»). Археологам вдалося зафіксувати, що небіжчика було одягнуто у червоне шкіряне вбрання, гаптоване золотими прикрасами, а на поясі золотими пряжками було пристебнуто меч.

У войовничій Римській імперії червоний колір та його відтінки, особливо пурпурний, набули ще більшого значення, ставши символом не тільки військової верстви, а й імператорської влади. Ця традиція збереглася в майбутньому у Західній та Східній Римських державах. Відомо, що найбільш шанованим державним кольором у Візантії був червоний. На візантійських іконах, на котрих зображена боротьба святого Георгія (Юрія) - покровителя лицарства з драконом, бачимо червоного коня, що як бойовий лицарський кінь, ймовірно, є символом війни, вогню, героїчної боротьби з ворогом, силами зла. Так, червона фарба неодмінно фігурувала у військовому спорядженні фахових воїнів.

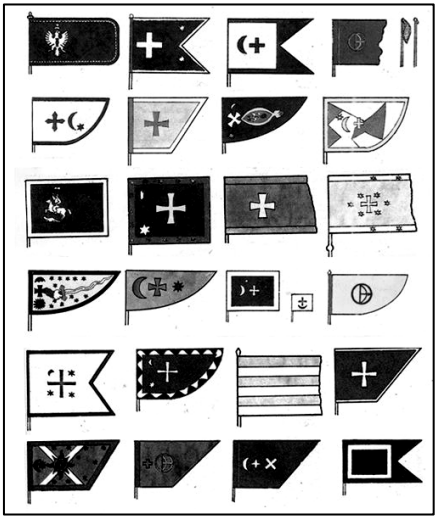
Особливо яскраво традиції червоного кольору як кольору військової верстви воїнів-професіоналів проявилися у середньовічних прапорах. Так, германські імператори Священної Римської імперії, окрім державного прапора, застосовували ще так зване бойове знамено (Blutfahne, що перекладалося як «кривавий стяг»). Під цим прапором, котрий мав червоне (криваве) забарвлення і носився на списі, вони воювали, а також використовували його в урочисті хвилини. Цікаво також, що давнє геральдичне знамено покровителя європейського лицарства св. Георгія являло собою білий хрест на червоному полі. Воно згадується в європейських хроніках XIII-XIV ст. Відомо, що цим Георгіївським прапором нагороджувалося швабське і франконське лицарство, і саме такий червоний прапор з білим хрестом майорів над козацьким табором С.Наливайка на річці Солониці у 1596 р.

Давні слов'яни також вважали червоний колір символом війни, воїнів і військової аристократії, що проявлялося і в одязі, і в бойовому спорядженні, й у військових відзнаках. Приміром, бойові відзнаки давніх слов'ян, так звані «чолки стягові», мали спочатку вигляд довгої жердини, на вершині якої закріплювалися гілки дерев, жмутки трав, конячі хвости та інші предмети. Пізніше до них почали прив'язувати

великі шматки тканини яскравого, переважно червоного, кольору, що мали клиновидну форму. Крім суто практичного застосування (засіб керування, орієнтування) на бойовищі і в поході, бойовий червоний стяг набув у стародавніх слов'ян своєрідного культового значення: ймовірно, він уособлював присутність слов'янських богів на полі бою, їхню моральну і реальну, як вірили слов'яни, підтримку. Як вважав російський історик М.Карамзін, слов'яни обожнювали свої знамена й були упевнені, що у воєнний час вони святіші за усіх ідолів.

Поступово, з утворенням держави Київської Русі, прапори зазнають певних змін щодо форми і кольору, витісняючи з ужитку старовинні чолки. Ці військові знамена набули вигляду витягнутих трикутників, а їхні полотнища були переважно червоними. Такими їх можна побачити на мініатюрах (кінець XV - початок XVI ст.), але, ймовірно, подібні історичні малюнки наслідували більш давні оригінали, які до нас, на превеликий жаль, не дійшли. За свідченням ученого М.Рабіновича, колір полотнищ прапорів князівських дружин на мініатюрах - здебільшого червоний різних відтінків. Так, на 147 із 168 мініатюр Радзивіллівського літопису стяги червоні, інші - сині, зелені, коричневі чи білі. Інший вчений Сергійчук, стверджує, що усього стягів на кольорових композиціях цього літопису 213, із них 190 червоних, 7 жовтих, 7 білих, 2 коричневих, по одному синьому та зеленому. (На мал.. різні козацькі прапори).

Термін «червлений стяг», «червлене знамено» широко вживається у давньоукраїнських літописах і означає «багряний», «червоний» колір бойового прапора. У фондах Музею Армії в Стокгольмі зберігається прапор Богдана Хмельницького. Як при-пускають історики цей прапор був втрачений козаками Хмельницького в битві з поляками при Берестечку в 1651 році; під час окупації шведами території Польщі (1655) козацький прапор імовірно виявився трофеєм. Прапор являє собою коричневе полотнище з укосом (по збере-

жених акварелях його первісні кольори - червоно-жовтогарячий), у центрі на білому тлі зображені золоті хрест, шестикінечні зірки, срібний півмісяць і літери.

В українських козаків червоний колір був уособленням військової верстви, що проявлялося і в червоно-малинових знаменах, і в козацькому одязі, і в ритуальній насиченості – як символи козацтва.

Можна вважати, що українське козацтво є спадкоємцем традицій воїнів-дружинників Київської Русі, котрі у свою чергу, своїм корінням сягають ще традицій давньої слов'янської культури. Червоний колір, зафіксований ще в індоєвропейській військовій культурі, виступає символом війни, а також стану воїнів і військової аристократії ще в середньовіччі. Тому, мабуть, недоречно пов'язувати козацький червоний (малиновий) прапор з традиційними кольорами Речі Посполитої (червоно-білими). Як уже зазначалося, червона барва була властивою стародавнім прапорам багатьох народів, і показово те, що червоний колір був символічною атрибутивністю військового стану воїнів-професіоналів усіх індоєвропейських народів.

За свідченням екс-начальника штабу Кіровоградської ОГО «Центральний Козацький Округ», відомого громадського діяча, полковника козацтва Сергія Скічко, відомо, що перший знаний нам з історичних джерел козацький прапор мав червоне полотнище з білим хрестом. І надалі саме поєднання цих кольорів неодноразово зустрічається на козацьких знаменах. Тут напрошуються паралелі між цим першим відомим нам козацьким стягом і прапором мальтійського лицарства - червоним штандартом з білим (сріблястим) восьмикутним хрестом (нагадаємо, що перші українські козаки-запорожці вважали себе мальтійськими кавалерами). На думку Сергія Скічко, історія цього першого бойового червоного козацького прапору бере свої початки від родинного герба уславленого запорозького ватажка, князя Дмитра Вишневецького (Байди - так прозвали його в народі). Саме під його червоним стягом вирушали козаки у бойові походи в середині XVI ст.

Козацькі прапори набирали різноманітної форми (існували трапецієвидні, прямокутні і трикутні полотнища), у кольорах переважали різні відтінки червоної барви. Хоча варто зауважити, що в українських козаків упродовж тривалого часу не було єдиного типу козацьких корогв, а панувала цілковита довільність і щодо барв прапорів, і щодо зображених на них геральдичних знаків.

Перший приклад, у Київських прапорах, які збереглися в описах з часів визвольної війни Богдана Хмельницького, вживалися такі кольори: червоний і малиновий – 8 разів, білий - 7, блакитний - 6, жовтий -5

чорний - 4, зелений - 1 раз.

Всього збереглося 14 описів прапорів. Ось один з описів очевидця штурму м. Гомеля в 1651 р.: «Наступ почався 4 червня в неділю. О восьмій годині рано, при зміні варти, побачили спершу корогву червону з білим хрестом і білою обвідкою, потім показалася друга червона корогва, а коло неї три білі і дві чорні, і дві жовто-облочисті (тобто жовто-блакитні), і під ними 8 тисяч козаків кінних і піших вибраного війська».

Другий приклад, а у 1651 р. під Гомелем козацькі прапори були такі: один червоний з білим хрестом і білою обвідкою, один червоний, три білих, два чорних, два жовто-блакитних. А в 1655 р. під Львовом за Б.Хмельницьким несли червону корогву і другу - з образом святого Михаїла, що пробиває змія. За свідченням польського очевидця, за гетьманськими коргвами несли ще близько 34 стягів: на них було відкарбовано герби майже всіх воєводств і повітів, за винятком польського білого орла в короні.

Третій приклад, Д.Яворницький, описуючи чотири старовинні козацькі корогви, зазначав, що одна з них ткалась із подвійного оксамиту, з однієї сторони червоного, а з другої - зеленого кольору; три ж інші корогви були білими, виготовленими із звичайного полотна. Окремі курені, полки, паланки мали свої прапори, при чому всіляких квітів і малюнків. Звичайно прапори несли релігійну символіку.

Незважаючи на різноманітність форм і кольорів козацьких прапорів, спільною для більшості знамен була присутність червоного кольору - кольору військової верстви воїнів-професіоналів - і білого - кольору, котрий (як уже зазначалося вище) символізував християнство, а козаки, як відомо, завжди вважали себе вірними захисниками християнської релігії. Власне, у такий спосіб символічна гама червоної і білої барви поєднувала козаків-запорожців та європейських лицарів-ченців. Скажімо, велика корогва запорожців у XVIII ст. зоставалась червоною із зображенням з одного боку архангела Михаїла, а з другого - білого хреста із золотим сонцем, півмісяцем і зірками. Прапори куренів і паланок були здебільшого малиновими, а під час морських походів використовувались особливі прапори: білий - із зображенням св. Миколая і червоний - із зображенням козацького корабля. Українські козаки любили і поважали червоний колір, тому

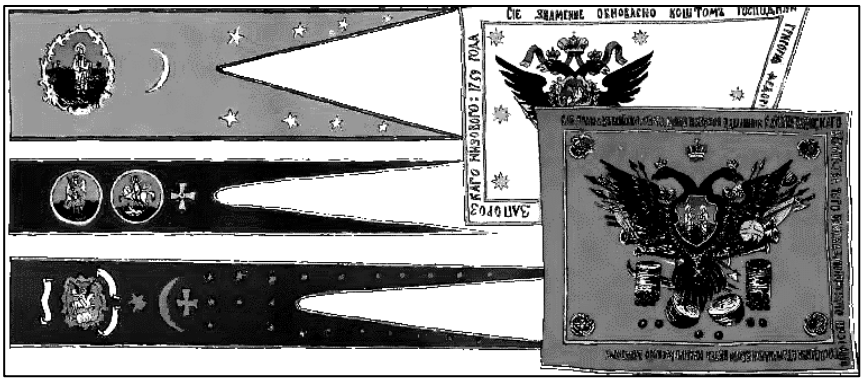
широко використовували одяг «на козаку жупан червоненький» – та військове спорядження червоного кольору. Так, Іван Коновченко, виїзджаючи на бій з ворогом, зодягав найкоштовніше своє вбрання, в тому числі «і червоні тиляги під серебром, під златом».

Корогва – як символ українського козацтва.

Козацька корогва – це прапор. За призначенням вони поділялися на:

- гетьманські – були державними прапорами України;
- січові – символом війська Запорізького;
- полкові – бойовими прапорами козацького війська.

Під час походів прапор завжди майорів на чолі війська. Під час битв біля корогви точилася запекла боротьба, бо втрата прапора для козаків означала поразку. Корогва була одним з найшановніших козацьких клейнодів. Корогва, як і всі інші клейноди була обов'язковим атрибутом усіх козацьких ритуалів. У бою та під час найбільших урочистостей гетьманська корогва свідчила про присутність гетьмана. Після винесення корогви із січової церкви починали скликати і проводили козацьку раду. Під час похорону гетьмана за труною несли схилену корогву. Почесними охоронцями корогви були генеральні, військові, полкові, курінні та сотенні хорунжі. (Мал. козацькі клейноди 18 ст.)

Корогва входила до складу клейнодів, тобто атрибутів влади козацької старшини, які після відродження в середині XVII ст. української державності стали державними символами. До середини XVII століття клейноди виступали як символ влади козацької старшини. Вони були спільними для городових і запорізьких козаків. У походах вони перебували при козацькому війську, а в мирний час зберігалися у військовій скарбниці.

З 1648 року гетьманські клейноди стають державними символами Гетьманщини. Новообраним гетьманом клейноди надсилались польським королям, турецьким султанам і російським царям. Функціонува-

ли козацькі клейноди до кінця XVIII століття. А коли в 1775 р. за наказом Катерини II була знищена Запорозька Січ, втратили силу і регалії січової старшини. Після ліквідації російським урядом на початку 80-х років XVIII ст.. козацьких полків були скасовані і клейноди полкової та сотенної старшини. Історична доля козацьких клейнодів була складною. Частиною з них після поразок козацького війська в 1651 році під Берестечком, під Черніговом та Києвом опинилась у ворожих руках і тепер вони, очевидно, знаходяться в запасниках польських музеїв. Але переважна більшість козацьких клейнод була захоплена Росією.

Продовжуючи розглядати корогву, як прапор, емблему держави, треба сказати, що такі прапори відомі в Україні з найдавніших часів, вони були державними символами. Знамена окремих князів стали емблемами їхніх князівств, а великокнязівський прапор – державною емблемою Київської Русі. Як приклад на розгляд читачеві представлено малюнок з трьома великими прапорами-символами, (малинового кольору з золотою бахромою і такими же золотими буквами, в центрі - кольорові емблеми та козацькі шеврони), які належать Кіровоградській ОГО «Центральний Козацький Округ»

В бою для кожного козака прапор паланки, (округу), полку, сотенна корогва чи значок були такими ж важливими як і для воїнів часів Київської Русі їхні стяги. Втрата прапора для козаків, як і для їхніх предків, була рівнозначна поразці.

(*Прим. автора*: Дуже цікавим є той факт, що козаки використали різні прапори, ось деякі історичні факти:

1). Імператор Священної Римської Імперії Рудольф Габсбург в 1593 році подарував козакам золотий прапор з орлом. Прапор передав кошовому отаманові Богдану Микошинському посол Эрих Лесота;

2). Козаки мали прапор від австрійського імператора Максиміліана I, зроблене «з кармазинового адамашку»;

3). Польський король Стефан Баторий подарував козакам «клейноди»: корогва, бунчук і булаву;

4). В 1557 році загін запорожців Дмитра Вишневецького перейшов на службу до Івана IV Грозному й одержав від нього прапор;

5). В 1632 р. козаки одержали від російського царя: «прапор навмисне із запасних прапорів - послати той прапор Тульських Черкас, і

Дніпровських козаків голові Йвану Ворипаю». Опис прапора: «Тафта венеційська, опушка червлена, всередині два клини жовтих так один клин чорний, на чорному клину коло тафта червлена, тафти в ньому два аршини б вершків...».

6). В 1646 році польський король Владислав IV подарував козакам синій прапор з біло-червоним орлом (подібна композиція на деяких географічних картах іменувалася гербом України).

7). В 1649 році від польського короля Яна Казимира козаки одержали червоний прапор з білим орлом, 2 російськими хрестами й написом «Ioannes Casimirus Rex Poloniae» (Ян Казимір-король польський);

8). 31 липня 1651 року в Чигирину посол турецького султана Чауш Ага вручив Богдану Хмельницькому булаву, шаблю, халат і прапор із зображенням місяця;

9). В 1653 році московське посольство боярина В.В.Бутурліна вручило Хмельницькому знаки влади, у числі яких прапор зі Спасом;

10). Павло Алепський писав, що в 1654 бачив у війську гетьмана Хмельницького «прапор христолюбивого войовничого гетьмана Зіновія із чорної й жовтої матерії смугами з піднятим на ньому хрестом»;

11). В 1654 році Богдан Хмельницький одержав від російського царя Олексія Михайловича прапор із зображенням Всемилостивейшего Спасу, Пресвятої Богородиці, Святих Антонія й Феодосія Печерських і Святої Варвари (прапори передав посланник Бутурлін у Переяславі);

12). В 1665 році гетьману Брюховецкому від російського царя переданий прапор «кольорів середина тафта червлена, опушка тафти зелена, по прапорі кола тафта лазоревая».

13). В 1706 році в Бендерах козакам Івана Мазепи турецький султан подарував синьо-червону корогву, на червоному полі півмісяць і зірка, на синьому – «золотий хрест Східної церкви».

14). Петро I дарував гетьманові Апостолу білий прапор з державним гербом. Воно ж використалося при гетьмані Разумовском;

15). В 1762 році Катерина II передала для отамана козаків нові клейноди: булаву, прапор, литаври, печатку, пернач, значки й палицю. Те ж саме траплялося при виборах кожного нового отамана. Відомо, наприклад, жовтий прапор Запоріжжя;

16). В 1763 р. отаман П.Калнишевский за свій рахунок виготовив синій прапор із зображеннями Петра й Павла, церкви, двоглавого орла);

17). З середини XVI століття своєрідним гербом Запорізького козацтва став козак з мушкетом. Печатка з таким зображенням була подарована польським королем Стефаном Баторієм гетьманові в 1576 році. На прапорах козак звичайно зображувався на жовтому тлі, одяг козака - червоних кольорів;

18). Козак з мушкетом зображувався як на головних полкових прапорах - корогвах, так і на прапорах, сотенних корогвах і значках. Ордер гетьмана К.Разумовского від 18 вересня 1755 року регламентував вид полкових і сотенних прапорів. На одній стороні повинен був розміщатися козак з мушкетом, а на звороті полковий або сотенний герб;

19). В 1758 році при виготовленні блакитних сотенних прапорів для Ніжинського полку замість сотенного герба (якого ймовірно не було) минулого використані літери найменування сотні в декоративному обрамленні;

20). Рішенням № 429 від 22 березня 2005 р. Кіровоградське обласне управління юстиції повторно затвердило свідоцтво та прапор Кіровоградської обласної ГО «Центральний Козацький Округ», (великий малиновий стяг з золотою бахромою по периметру, в центрі кольоровий шеврон і надпис золотими буквами - назва організації).

Таким чином, в українсько-козацькій культурі другої половини XVII-XVIII ст. знайшли відображення кращі риси українського народу і передалися поколінню XX-XXI ст. - прагнення до свободи, соціальної справедливості, наполегливість у боротьбі за свою державність.

КОЗАЦЬКЕ ПОБРАТИМСТВО.

Обряд воїнсько-козацького побратимства, що походить з давніх часів, описаний у карбі: «Мазепство – на Святій Могилі, біля Матері чи Радетеля, як сходить Батько Коло Ярило, один до одного, один на шаблю руку, на пояс - другий, надрізують коло кістяшок кулака і змішують мазку – повертаючись на вісім сторін та приказуючи: Бережем Край Звичаєм, одне - одну обичаєм: свідок Бог наш Батько та степ гайний. Після кроплять кров в келих з вином та одноразово випивають. Коли просто братчик, то випиває сам су перед товариства». До отамана козаки зверталися: «Батьку кошовий, отамане військовий», а до молодих недосвідчених козаків - «синку». Важливо те, що при встановленні такої «родинної» субординації мав велике значення не реальний вік козака, а його життєвий досвід воїна-лицаря. Саме тому 40-літній козак іноді звав батьком 20-літнього, бо останній раніше вступив до Запорозької Січі і уже став справжнім фаховим воїном.

Козаки-побратими через все життя проносили повагу один до одного. Вірність і відданість побратимів аж до самопожертви були характерним явищем епохи. Нерідко козаки, що бралися між собою, йшли один за одного у вогонь і воду, на тортури і на вірну смерть.

Так М. Дуднік наголошує, що звичай побратимства в стародавні часи був загальним ще в індоєвропейських народів. Побратимство виникло на ґрунті первісної родової общини і набуло звичаєво-правового характеру братерської спілки двох або декількох осіб, які не були близькими, кровними родичами. Його ціль - тісний зв'язок між побратимами з метою взаємодопомоги. Цей звичай особливо поширився в часи розкладу родового ладу і зародження станово-класових суспільств (протодержав). Відбувалося формування ватаг воїнів на чолі з вождями, які базувалися на традиціях чоловічих таємних спілок як однієї зародкової форми примітивної державної влади. Члени військових ватаг, які були відірвані від общини і сім'ї, не знали інших зв'язків між людьми, ніж родинні. Тому вони намагалися не тільки відтворити втрачені родинні стосунки, але за допомогою штучного спорідднення консолідувати первісні військові об'єднання.

Обряд побратимства супроводжувався клятвою і різноманітними символічними ритуалами. Побратими пили змішану з вином кров один одного, спільно вживали галюциногенні напої ритуальну їжу, обв'язувалися одним поясом, обмінювалися подарунками тощо. Так поступово із розрізнених воїнів-вигнанців з різних родових общин формувалось військове братство, засноване на родинних засадах, праобраз варварських дружин і ранньосередньовічних лицарських ватаг. Видобування крові і нанесення знаків і рубців на тілі посвячуваних було символом прийому не тільки в родове об'єднання, а й у військову спілку - дружину побратимів.

В той же час Ю.Ліпперт стверджував, що родинною ознакою для первісної людини була насамперед тотожність крові. Майбутні побратими вірили, що навіть штучне змішування крові повинно створювати нову родинну спорідненість. Разом з тим, побратимство укладається не тільки шляхом змішування крові, але і віддаванням будь-чого, що невід'ємно належить особі, як, наприклад, волосся, частин одягу, яких-небудь подарунків. Велику роль відігравала ритуальна трапеза козаків-побратимів. Вона була кулінарним символом втілення майбутньої долі, і, ймовірно, це образ не індивідуальної, а колективної долі всіх представників тієї вікової групи козаків, в котру переходять головні дійові особи ритуалу. Прийняття в ту чи іншу групу нових членів, а також і вибуття з неї, припускає ритуальний перерозподіл загального об'єму життєвої сили козацтва.

Отже, побратимство у козаків утворилося на основі традицій первісної родової общини, де виникла і почала своє становлення військова ватага -дружина. За аналогією до родів, всередині ватаги козаків-

воїнів встановлювались штучні родинні зв'язки, роблячи її членів побратимами по зброї.

Історичний звичай побратимства прибув з минулого середовища стародавніх етносів, які населяли територію України. Зокрема грецький історик Геродот 2,5 тисячі років тому описував подібний обряд у скіфів: «До великої глиняної посудини вливають вина і змішують з кров'ю тих, з ким укладають союз, уколовши шилом або дряпнувши трохи шкіру ножем. Потому занурюють у посудину меч, стріли, сокиру і спис. Як це зроблять, промовляють довгу молитву, а потім п'ють із чаші ті, що укладають союз і найдостойніші з їхніх дружин». Так, на золотому предметі зі скіфського кургану Куль-Оба (біля Керчі) зображені двоє скіфів, які п'ють з одного келиха-рогу. Ймовірно, на ньому зафіксовано обряд побратимства, який закріплюється спільним вживанням галюциногенного напою. Ця традиція продовжувала існувати і надалі. К.Тацит повідомляє, що у верховних володарів Передньої Азії існує звичай: щоб створити міцний договір, вони переплітають праві руки, міцно зв'язують разом їх великі пальці, і як тільки вони наповнюються кров'ю, проколюють шкіру і злизують кров один в одного.

Така домовленість, вважається має таємничу силу, оскільки освячується кров'ю. Грецький письменник Лукіан (II ст. н. е.) так описує скіфський ритуал побратимства: спочатку майбутні побратими клянуться жити разом і вмерти, якщо знадобиться, один за одного; потім надрізують собі пальці, збирають кров у келих, тримаючи в руках оголені мечі і обійнявши один одного за плечі, п'ють з нього, і опісля цього немає сили, яка могла би їх роз'єднати; за скіфською традицією дозволяється заключати побратимську спілку не більше як 3 особам.

За тисячоліття свого існування в середовищі європейських воїнів побратимство стало невід'ємною часткою їхньої культурної традиції. Слово «дружина», яке було широко розповсюджене в Київській Русі-Україні, ще більш виразно промовляє про близькі, дружні, побратимські відносини в лицарській ватазі русичів. Ватага була замкненою групою, яка мала складну структуру. До неї входили: вождь, ветерани та новобранці. Але ця стратифікація базувалася на традиціях рівності всіх членів первісної родової общини і живилася спільною долею членів ватаги. Вождь був перший серед рівних. Між членами ватаги існував глибокий общинний зв'язок, дякуючи якому, воїни-супутники відчували не тільки єдність один з одним, а навіть тотожність. Саме тому побратимство було характерною рисою ранніх середньовічних лицарських ватаг-дружин.

У добу раннього середньовіччя в лицарському середовищі формується характерний корпоративний кодекс. Він передбачає лицарську солідарність і самовідданість, спільне володіння статками тощо. Лицарська дружба перетворюється на духовне братство. Лицар з

втратою побратима втрачав власну життєву силу. Наприклад, відважний Роланд і мудрий Олів'є тільки разом були в змозі досягти бажаної лицарської рівноваги поміж мудрістю і відвагою.

У середньовічній Західній Європі було поширене лицарське побратимство, яке проявлялося в різноманітних формах. Деякі з лицарів-побратимів разом билися в битвах з ворогом, брали участь в лицарських турнірах, військових маневрах. Вони разом подорожували, ходили на поклоніння святим місцям, відвідували храми і причащалися до сакральних таємниць. Лицарі-побратими були однаково одягнені і мали подібну зброю.

Традиція побратимства широко побутувала і в Східній Європі, в середовищі дружинного лицарства Київської Русі. Наприклад М.Костомаров вважав побратимство характерною рисою української історії від Київської Русі до козацьких часів. З писемних джерел, які свідчать про існування побратимства, насамперед треба згадати твір Феодосія Печерського (XI ст.) «Друге послання до князя Ізяслава Ярославовича». В ньому автор попереджує про зростання впливу католиків («латинян») і закликає з ними не «брататися». Можливо, з того, як вжив цей термін Феодосій Печерський, братання, побратимство в Київській Русі-Україні було широко розповсюдженою традицією.

Обряд побратимства простежується у билинному епосі. Так, у билині «Ілля Муромець і Святогор» є опис цього ритуалу. Хоча билина була створена приблизно в XVI-XVII ст., вона свідчить, що традиція побратимства не забута і пам'ять про неї була передана нащадкам. За текстом билини, майбутні побратими розповідали кожен про себе, ділилися сокровенним, обмінювалися подарунками, золотими натільними хрестами, обнімали один одного, цілувалися, браталися на все життя і, покуштувавши хліба та солі, ставали побратимами.

Схоже побратимство було однією з фундаментальних засадничих принципів організації князівської дружини на Русі. В.Балушок вважає: «Між членами дружини встановлювався зв'язок, прототипом якого була кровна спорідненість родового суспільства. Тому прийняття нового дружинника до воїнського колективу включало ритуал братання його з іншими членами дружини. В давнину цей обряд зводився до обміну чи змішання крові в тій чи іншій формі. Так було в усіх європейських народів. Слов'яни і давні русини, з усією очевидністю, не становили винятку... Билини показують нам більш пізній християнізований варіант ритуалу братання нового богатиря з членами богатирської дружини».

Член Ради козацького товариства Кіровоградської ОГО «Центральний Козацький Округ», генерал-майор козацтва Микола Дуднік (фото на другій сторінці), наголошує, що побратимство - це гарантія лицарської взаємодопомоги, і під час битви з ворогом, і в мирному

житті. Побратими поважали і слухались один одного. Навіть якщо хтось з них був «більшим», а хтось «меншим» хресним братом. Побратимська дружба і взаєморозуміння понад усе. Мотиви побратимства в козацьких билинах віддзеркалюють життя і події, які насправді існували в минулому, оскільки ідеальна поведінка в ролі названого (хресного) брата-побратима була складовою кодексу честі воїна, а будь-який ідеальний еталон - це також частина реально існуючої суспільної свідомості. Звичай побратимства княжих дружинників X-XIII ст. був успадкований українським козацтвом. Спочатку ритуал цієї військової традиції був простим.

З часом у козаків цей обряд почав освячуватися християнською церквою. Козаки, що мали стати побратимами, йшли до церкви і в присутності священика давали клятву перед Богом, що з цього часу вони брати, а того, хто зрадить, чекає боже прокляття і гнів. Козаки-побратими зобов'язувалися любити і допомагати один одному в будь-якій життєвій ситуації, а якщо треба, то і пожертвувати своїм власним життям заради побратима. Після цього козаки-побратими робили запис у церковній книзі, слухали молитву, дарували один одному хрести та ікони і виходили з церкви немовби справжні рідні брати до кінця свого життя.

Свідчення про побратимство підтверджує запис у церковній метричній книзі (заведена вона була у 1761 р.) в селі Протопопівці Олександрійського повіту Херсонської губернії від 28 жовтня 1801 р. «Це слово заповітне поміж двома братами Федорами». У цьому посвячуванні засвідчували і заповідали перед Богом, що вони з цього часу - брати-побратими, і хто порушить братерську спілку, той опиниться перед божим судом. Побратими зобов'язувалися любити один одного незважаючи на будь-які обставини і в цьому розписувалися. Ось так козацькі традиції побратимства увійшли в кров і плоть українського народу.

Родинні принципи побратимства жили в козацькому середовищі до кінця XVIII ст. Запорозька Січ була немовби однією великою родиною українських козаків. Недаремно М.Костомаров бачив у Запорозькій Січі своєрідне військове чернече братство, головними засадами якого були: справжнє військове побратимство, аскетизм, релігійність, цнота, готовність до небезпеки.

Козаки-побратими через все життя проносили повагу один до одного. Вірність і відданість побратимів аж до самопожертви були характерним явищем епохи. Після знищення Запорозької Січі у 1775 р. традиції побратимства продовжували існувати серед українців, хоча намітилася тенденція до їхнього поступового відмирання. Про це

свідчить збірник українських приказок Номиса, де серед 14 тис. варіантів знаходимо лише декілька, які стосуються побратимства. Наприклад: «Добре брацтво краще богацтва», «При добрій годині усі побратими, а при лихій нема і родини», «Сватання не братання», «Побратався собака з горобцем», «Не братайся, з ким телят не пас!».

В Україні у кінці XIX ст. етнографами зафіксовано два приклади побратимства (так зване «горівчане братство») в Катеринославській і Херсонській губерніях. Так, у м. Дмитрівці на Херсонщині братання відбувалося другого дня Великодніх свят між двома щирими приятелями, які бажали зміцнити свою дружбу. Браталися переважно люди, у котрих не було жодної родини, ні братів, ні сестер. Вважалося, що братам-побратимам не годиться заводити сварок, ні свідчити проти себе - це було б гріхом. Серед українців існувало повір'я, що братання - один з перших ступенів споріднення, і тому діти побратимів не могли вступати в шлюб поміж собою.

Представник козацьких громад Кіровоградського регіону, обласний військовий комісар, полковник ЗС України – Микола Тищенко (на фото) звертає увагу, що побратимства існували і в інших європейських народів. Так, у чорногорців в кінці XIX ст. етнографічно зафіксований ритуал побратимства, який широко використовували в козацтві. Подібні ритуали побратимства були дуже розповсюджені у XIX ст. серед сербів, боснійців, осетинів, у меншій мірі - у росіян. Зокрема, у осетин побратими наповнювали келих пивом чи горілкою, кидали туди монету і тричі пили з неї, клялися один одному у вірності: «Нехай цей напій стане для мене отрутою, якщо я зраджу». М.Тищенко вважає, що цей ритуал - дуже давній відгомін скіфського, тільки в ньому вже не проливається кров, а металеву зброю (мечі) замінили металеві гроші.

Далі А.Тищенко наголошує: «Братання розвинулося, було у вживанні і не перестало існувати ще й тепер тільки у тих народів, у котрих не вивівся ще устрій родинний, ні кривава помста, і котрі зоставшись в загальнім і вічнім стані озброєння не мають ще досить міцної сили публічної, щоб забезпечити нею оборону і усунути помсту. Воно існувало і у давніх слов'ян, коли вони знаходилися ще в добі свого суспільного розвитку, опісля щезали у Поляків, Чехів. Надовго збереглося в українських козаків, де був устрій спільного життя і воєнне життя, а тим самим і давні звичаї. Запорізька Січ була заснована на засадах побратимства, які були успадковані козацтвом від дружинного лицарства Київської Русі. Збережені козацтвом традиції побратимства стали органічною складовою ментальності нашого українського народу.

КОЗАЦЬКО- ЛИЦАРСЬКИЙ КОДЕКС.

Головний спеціаліст відділу громадської безпеки Кіровоградської ОГО «Центральний Козацький Округ», генерал-майор козацтва Петро Закревський (на фото): «Відродження козацьких традицій є надзвичайно потрібною і важливою справою. Постане сучасне українське лицарство – духовно постане й Україна. Сьогодні нам належить продовжити велику місію козацтва. Козаки знову мають стати захисниками честі й гідності України, її традицій, її культури». (*Прим. автора*: Закревський П.Ф. військовий інженер, полковник запасу СБУ. Перший керівник (1990-1993 р.) українського підрозділу антитерору «Альфа». Учасник бойових дій ДРА, почесний член Міжнародної асоціації ветеранів підрозділів «Альфа» (Україна). Є автором електронних книг і багатьох науково – методичних посібників по безпеці бізнесу).

Далі слова П.Закревського: на прикладі Кіровоградської обласної ГО «Центральний Козацький Округ», я хочу розповісти вам про козацько-лицарський кодекс нашої організації і як він впливає на виховання молоді. Автор цієї книги, генерал-полковник козацтва Карпов В.Є. любить повторювати: «Після нас - не буде нас, а справи залишаться. Тому робіть більше добра людям». Народна мудрість говорить: якщо хочеш залишити про себе пам'ять на 50 років – вирощуй сад, на 100 років – будуй будинок, на тисячу – виховуй сина. Народ, що бажає зберегти себе в історії, повинен піклуватися про виховання своїх нащадків.

Рівень розвитку молоді – мірило рівня кваліфікації і культури будь - якого суспільства, важливий показник його прогресу або регресу. Найважливішою закономірністю розвитку національно-патріотичної системи є єдність її структурних елементів: навчання і виховання. В системі українського козацтва виховання відіграє провідну роль, а козацьке навчання є тільки засіб виховання. Навчання, відірване від виховання і без опори на нього розвиває тільки розум, накопичує знання і не може дати позитивних результатів. Лише поєднання навчання і виховання особистості формує у неї культуру самостійного мислення, розвиває і зміцнює духовні здібності і характер, формує світогляд, моральні норми і соціальну позицію.

Кіровоградська ОГО «Центральний Козацький Округ», – не єдина громадська організація, яка виховує молодь у дусі лицарства, працює на перспективу. Саме в цій організації існує висока професійна майстерність козака-педагога стимулює потребу молодої людини стати свідомішим, постійно самовдосконалюватися, щоб реалізуватися як громадянин. П.Закревський відзначає, що загальної системи народного виховання в дусі козацтва, у кожного народу своя, особлива,

національна система виховання. Вона базується на рідній культурі, національній мові, історії тощо.

В підґрунті козацького гарту лежить щоденна практична робота нашої козацької організацій. Як зазначалося раніше, в ОГО «Центральний Козацький Округ» входить 31 підрозділ Кіровоградського регіону. Головна мета їх діяльності – формувати вільнолюбиву і незалежну особистість, козака-лицаря, мужнього громадянина, сутність якого розкриває козацьке гасло: *«Душу – Богові! Життя – Батьківщині! Серце – людям! Честь – нікому!»*

Загальновизнано, що сьогоднішнє суспільство засновується на ідеї моральності й цементується духовними прагненнями народу. Ідеологія козацтва фундується на таких засадах: Християнство (Православ'я), прагнення до Народовладдя та Самоврядування в організації свого життя й на усвідомленні святого свого обов'язку – захищати рідну українську землю й українську державність. Це стало в перебігу віків свого роду генетичною особливістю козацького характеру. І в сучасному суспільстві, коли значний відсоток населення України розгубив, не мав або розміняв свої ідеали на «речовизм» та долари, козацтво за рядом обставин стає найбільш стійким носієм національно-історичних традицій українського народу, здатним зіграти роль свого роду каталізатора громадської самосвідомості, очолити всенародний рух за духовне відродження України-Батьківщини, бо козацтво має Кодекс Честі! *Душу – Богові! Кодекс лицарської духовності козацтва.*

Дедалі більше політичних і культурних діячів, учителів, батьків звертаються до християнських моральних цінностей козацтва як найбільш стійких, універсальних, не підвладних політичній та ідеологічній кон'юнктурі. Це означає, що сучасне українське суспільство поступово підходить до визнання й опанування етичних основ християнства, від яких воно було штучно відлучене протягом багатьох десятиліть і до яких у більшості людей навіть було сформовано різко негативне ставлення.

Ніхто не буде сперечатися, що віра є носієм духовності. Так воно і є, адже те, чого навчають в християнській моралі, спрямоване на забезпечення нашого духовного добробуту, і найперше гармонії нашого внутрішнього світу. Багато молодих козаків відвідують храми, вважають себе віруючими і повага до традицій та релігії свого народу стримує багатьох з них від хибних кроків. Свою роль тут відіграє козацтво, а тому молода людина буде намагатися жити і діяти так, щоб не було соромно перед людьми.

Життя – Батьківщині! Кодекс лицарської звитяги козацтва.
Козак: готовий боротися до загину за волю, честь і славу України; нехтувати небезпекою, коли справа стосується життя рідних, друзів, побратимів, долі Матері-України; з презирством і ненавистю ставиться до ворогів, прагне визволити рідний край від чужих заброд-завойовників; уміє доводити наукову неспроможність ворожих ідей і теорій, спрямованих на послаблення Української держави, на приглушення національної свідомості і самосвідомості, та встановлення національної несправедливості і нерівноправності; здатний відстоювати в будь-яких обставинах життя рідну мову, культуру, мистецтво, духовні традиції, гідність і гордість свого та інших народів; виявляє героїзм, подвижництво в творчій праці і в бою в ім'я свободи і незалежності України; відстоює своє право бути господарем на рідній землі, володарем національних багатств, готовність нікому не давати на поталу своєї материзни і дідизни; здатний і готовий займатися постійно, в тому числі і в години можливого лихоліття, народотворчою і націотворчою діяльністю, будівництвом і зміцненням Української держави.

Серце – людям! Заповіді милосердя козацтва.
Козак: готовий допомагати найслабшим, найбеззахиснішим – дітям, створювати умови для їхньої радості, попереджувати їхні страждання, замінювати їм у разі необхідності батька і матір, брата і сестру; всебічно допомагає сиротам, вдовам, бабусям і дідусям, турботливо ставиться до безпомічних, постійно їх матеріально підтримує; надає допомогу хворим, інвалідам, потерпілим від злих людей, стихійних сил природи; здатний до співчуття, жалю до людей, які потрапили в біду; готовий допомагати будь-якій людині, щиро розділити з нею журбу, страждання, горе, зробити все для того, щоб їй стало легше.

Честь – нікому! Кодекс лицарської честі козацтва.
Козак: любить батьків, вірний у коханні, дружбі, побратимстві, товаришуванні, ставленні до Батьківщини, рідного народу; готовий турбуватися про молодших, зокрема дітей, усіх літніх людей і людей похилого віку; підкреслено шанобливо ставиться до матері, дівчини, жінки, бабусі; виявляє непохитну вірність ідеям, принципам народної моралі, національним і загальнолюдським цінностям; відстоює свободу і незалежність особистості, народу, держави, єдність і соборність українських земель; прагне робити пожертвування на будівництво храмів, навчально-виховних закладів, просвітних установ, пам'яток історії та культури; готовий проявляти принциповість і непримиренність до зла, аморальності і наступальність у боротьбі з ними; здатний цілеспрямовано й систематично розвивати фізичні і духовні сили, зокрема непохитну силу волі і непоборну силу духу, можливості свого організму, займатися самопізнанням і самовдосконаленням; уміє скрізь і

всюди чинити шляхетно, виявляти доброчинність, лицарські чесноти, глибоку історичну пам'ять, національну гідність і гордість; турбується про розвиток національних традицій, звичаїв, обрядів, бережливо ставиться до рідної природи, землі, примножує її багатств; прагне внести якнайбільший особистий внесок у підвищення добробуту рідного народу, його матеріального і духовного рівня.

Кожен з етапів козацько-лицарського гарту Кіровоградської ОГО «Центральний Козацький Округ» має свої особливості й проводиться:

1). Родинно-дошкільний – через роботу з батьками дошкільнят та введенням спеціальних бесід до програми дитячого садочка.

2). Родинно-шкільний, форма роботи козацько-лицарського гарту:
2.1). Робота за рахунок шкільного компоненту з основних дисциплін козацько-лицарського виховання;
2.2). Робота за рахунок годин гуртків, у формі Козацької республіки (самоврядування учнівського колективу) та класних козацьких загонів;
2.3). Робота у формі діяльності дитячо-юнацької організації «Молода Січ» Українського козацтва тощо.

3). Громадсько-родинний – у формі діяльності учнівського куреня Українського козацтва та місцевого осередку жіночої громади «Молоді берегині» Українського козацтва.

4). Громадсько-таборовий – на всіх етапах козацького гарту (в тому числі й у «вишах») – через систематичний фізичний, психологічний, трудовий, морально-духовний вишкіл. (*Прим. автора*: У складі Кіровоградської ОГО «Центральний Козацький Округ» є вищий навчальний заклад – Кіровоградський інститут МАУП, директор інституту, отаман військово-козацької паланки МАУП, генерал-лейтенант козацтва, професор Свірень М. О.).

Основна мета сучасного козацько-лицарського гарту – формування в родині, школі, інституті і громадському житті творчу особистість козака-лицаря, захисника рідної землі з яскраво вираженою українською національною свідомістю і самосвідомістю, світоглядом і характером, високою мораллю і духовністю. Українська козацька духовність – це історично сформована система духовних багатств лицарської верстви рідного народу, яка виробила і в своєму бутті, способу життя відобразила найвищі цінності його національної душі, філософії, характеру, світогляду, моралі, правосвідомості, естетики; це лицарська духовність, компоненти якої розвиваються у напрямі довершеності, найглибшого відображення

потреб, інтересів української нації, держави.

Практичний досвід Кіровоградської ОГО «Центральний Козацький Округ» на протязі 7 років стверджує, що козацько-лицарський гарт може (й повинно) бути центром духовного життя, берегинею духу громади, але для цього їй потрібно бути національно-свідомою, мати національно налаштовані козацькі кадри, лицарів духовності у самій організації, сформовану громадську думку та козацькі звичаї і традиції громади.

Загальновизнано, що у період моральної кризи, дегероїзації і деморалізації значної частини нашого суспільства творче відродження культурно-освітніх і виховних національних козацьких традицій – одна з необхідних і найважливіших граней зміцнення могутності України.

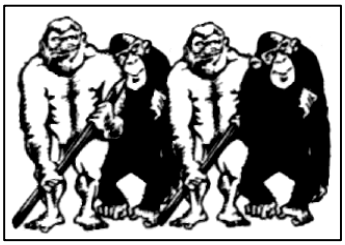
Козацько-лицарський гарт (виховання) – на громадській основі (на базі загальноосвітніх шкіл), це навчально-виховний заклад нового типу, покликаний дати учням додаткову козацько-лицарську освіту, забезпечити їх надійний духовний зв'язок з предками, розвинути стосунки з сучасниками і зорієнтувати козачат на інтереси нащадків, бо творче відродження в житті ідей і засобів козацького буття має забезпечити виховання фізично здорових, морально чистих і по-лицарські мужніх та сильних духом громадян незалежної України.

Карпов В.Є. наголошує: «Лише виховуючи українця, можна виховати українця. Якщо ти нічого не створив своїми руками, своєю головою, то можеш хоч тричі сповідати найчудовіші теорії та концепції, мати добре серце та старанність на межі божевілля, але все буде даремно і кінець кінцем піде прахом». Тому історія вчить, що ефективне те, що утверджує своє. А своє у нас – козацтво – спосіб життя вільної людини, яка зі зброєю в руках захищала Богом дані їй вольності й права.

У громадсько-родинній вихованій роботі козака та берегині, а це як правило молодь з 14 років, ми здійснюємо через діяльність різноспрямованих козацьких товариств та жіночих громад Кіровоградської ОГО «Центральний Козацький Округ». Практика роботи козацько-лицарського виховання переконливо свідчить, що поглиблення і примноження козацько-лицарських традицій в сучасних умовах сприяє нарощенню зусиль державотворчого спрямування, піднесенню духовності як кожної особистості зокрема, так і всієї громади, суспільства в цілому. Вважаємо, що козаки покликані вести широку просвітницьку роботу серед населення з проблем історії, культури, мистецтва, військової справи, державницької діяльності козацтва, прагнути по-козацькому, по-лицарському виховувати підростаюче покоління.

Ми бачимо, що виховання підлітків і юнацтва фактично відібрано у школи: світогляд, інтереси, моральні цінності у більшості молоді формуються під впливом телебачення та інших засобів мас-медіа.

Роль сім'ї у вихованні падає. Молодь ігнорує думки дорослих (батьків, учителів), ставиться з недовірою до будь-яких ідеалів – і старих, і нових; їй притаманні егоїзм та індивідуалізм, перевага матеріальних інтересів над духовними. Юнаки і дівчата, що прагнуть до знань, духовності, до пізнання національної і загальнолюдської культури становлять меншість в океані сірості, примітивізму, криміналу.

Різко відмовившись від ідеології і деполітизував школи, ми самі собі завдали шкоди: ліквідували систему різноманітних політичних і патріотичних клубів та клубів за інтересами. Це привело до аполітичності значної частини учнівської молоді, до проявів песимізму, скептицизму, байдужості і втрати патріотизму. Знищили систему громадського інформування учнів. Це сприяло формуванню політичного безкультур'я випускників. Ми ліквідували колишні піонерські і комсомольські організації, але не створили ніяких інших дитячих і юнацьких громадських організацій для учнів. Це погано, той хто сьогодні керує процесом навчання і виховання у школі – завтра може завоювати весь світ.

Козацька система виховання:

- наймудріша, бо вона озброєна багатющими знаннями, виробленими колективним генієм народу;
- найавторитетніша, бо її істинність підтверджена багатовіковою масовою практикою;
- найідейніше, бо вона базується на заповідях народної моралі, націлена на формування справжньої людини;
- найпрогресивніша, бо вона завжди знаходиться на передньому краї боротьби за розум, за світло знань, за перемогу Добра над Злом;
- найбагатша, бо на її теренах протягом багатьох віків сумлінно працюють мільйони козаків-вихователів.

Народні традиції козацтва, звичаї та обряди об'єднують минуле і майбутнє народу. Практично прилучаючись до них, учнівська молодь убирає в себе філософський, психологічний, ідейно-моральний і естетичний зміст, у неї формується національна самобутність, творче ставлення до дійсності...

У практичній роботі Кіровоградська ОГО «Центральний Козацький Округ» дотримується основних змістовних компонентів сучасного козацько-лицарського виховання молоді, які полягають у наступних фундаментальних положеннях:

1). Козацько - лицарського виховання – це основний осередок лицарської духовності в зв'язку з державно-громадським управлінням.

2). Козачата – центр навчального процесу, суб'єкт навчання і виховання. Навчання і виховання козачат – це за своєю суттю самонавчання, самоосвіта, самовиховання, самоорганізація і самореалізація особистості.

3). Родинне національне виховання молоді – природне, провідне виховання і батьки – головні вихователі протягом усього життя.

4). Українознавство – наукова основа, духовна серцевина козацького навчально-виховного впливу в родині, школі, інституті, суспільному житті, філософія і політика державотворення.

5). Національне козацьке виховання інших верст населення – всеохоплююча і багатогранна система впливів, ідей, підходів, яка покликана пробуджувати, стимулювати розвиток закладених природою задатків, можливостей козаків, набуття ними етносоціального досвіду і реалізації завдання гуманізації системи виховання.

6). Українське козацтво – як педагогіка, це – вітчизняна наука про виховання підростаючих поколінь українців (представників інших меншин) нашої Батьківщини, якій здавна притаманні глибокі гуманістичні традиції, які постійно збагачуються народною виховною мудрістю, вищими здобутками світової науки і культури.

Принципи, за якими будується козацько-лицарське виховання:

1). Демократизація – це мета, засіб, гарантія трансформації загальноосвітньої школи у школу козацько-лицарського виховання, Це варіативність та відкритість змісту козацько-лицарського виховання, співробітництво, взаємоповага козачат та козаків-наставників, усунення авторитарного стилю виховання.

2). Гуманізація – подолання відчуженості козачат від наставника. Визначення особистості вихованця як вищої соціальної цінності з правами на свободу, соціальний захист, на самореалізацію у різних сферах діяльності й спілкування.

3). Індивідуалізація та диференціація – передбачає розвиток кожного козачати, молодого та дорослого козака з урахуванням його інтересів, мотивів, системи цінностей, різниці в інтелектуальній, емоційно-вольовій та практичній сферах, особливостей фізичного і психічного розвитку, всіляке стимулювання здібностей кожної людини, планування власної діяльності.

4). Психологізація процесу виховання козачат – глибоке вивчення дитини, її внутрішнього світу, визнання того, що особистість розвивається не лише за закладеною в ній біологічною програмою і під впливом середовища, а й під дією власних потреб, бажань, досвіду, Підготовка козачат до свідомого управління своїм розвитком.

5). Пріоритетність шляху розвитку та реалізації духовного потенціалу дорослих козаків, що означає: ясне усвідомлення вищої мети існування людини та людства; постійне прогресивне самотворення

та допомога в цьому іншим; наповненість життя гуманістичним змістом, надання пріоритету буттєвим цінностям, що знаходять прояв нерозривно в думках, словах і діях; високий рівень фізичної, емоційної, ментальної та моральної культури.

6). Натуралізація (трансформація) української козацько-лицарської духовності - історично сформованої системи духовних багатств лицарської верстви рідного народу, яка виробила і в своєму бутті, способі життя відобразила найвищі цінності його національної душі, характеру, світогляду, ідеології, моралі, філософії, правосвідомості та естетики.

7). Ідеалізація (формування в молоді ідеалів) – один із найважливіших елементів духовності як кожної особистості, так і всього народу. В історичній свідомості народу найвищий статус належить тим людям -ідеалам, які відстоювали свободу як найдорожчу цінність попередніх поколінь, невтомно боролися з чужоземними загарбниками, захищали свою національну гідність і честь, по-лицарськи служили рідній Батьківщині, будували власну національну державу.

Напрямки, форми, методи роботи з козацько-лицарського виховання.

Цілісну особистість сучасного козака-лицаря, ми козацькі товариства Кіровоградської ОГО «Центральний Козацький Округ», формуємо в результаті багатогранної навчально-виховної роботи, насамперед таких напрямків діяльності батьків, учителів, вихователів, представників інших громадських організацій:

1). Від козацьких секретів здоров'я, тіловиховання – до олімпійських вершин. Працюючи в цьому напрямку, ми плекаємо у кожного юного козака міцне здоров'я, загартовуємо тіло і дух, формуємо уміння досягати перемог на спортивних іграх.

2). Рідну Україну захищай по-лицарському, до загину. Тут формуємо уміння захищати рідну мову, культуру, землю, готовність спростовувати теоретичні ідеї, фальшивки всіляких недоброзичливців, людей по-ворожому настроєних до нашої незалежності.

2.1). Досліджуємо і практично відроджуємо військово-спортивне мистецтво наших пращурів: верхової їзди, стрільби з лука, володіння списом, шаблею, іншими видами козацької зброї, подолання природних перешкод, кернування човном під веслами та вітрилами, різних видів боротьби та протиборств, в т. ч. бойового гопака, козацького

багатоборства тощо.

3). Козацькому роду– нема переводу. В процесі реалізації завдань цього напрямку роботи виховуємо в юних козаків родинні цінності, повагу до свого роду, бажання примножувати його славу Добром, Правдою, Красою.

3.2). Організовуємо дослідження кожним юним та молодим козаком, класними загонами славної історії українського козацтва – від його зародження до зміцнення, на прикладах епох П.Сагайдачного, Б.Хмельницького, І.Мазепи тощо.

- проводимо бесіди, розповіді на теми «Ми малята – козачата», «Козаки зростають здоровими і дужими», «Козацькому роду нема переводу», «Козаки-вояки, оборонці України». Проводимо ігри з ходьбою, бігом, рівновагою, козацькі забави на теми «Біжіть до жовто-блакитного прапора», «Знайди кольори козацьких прапорів України», «Вгадай, де був козак». За допомогою вчителів застосовуємо сюжетно-рольові ігри, ігри-інсценіровки, драматизацію і театралізацію на козацькі теми;

- пробуджуємо і виховуємо у козачат бажання у чомусь хорошому бути першими, лідерами. Виховуємо в кожного з них почуття власної гідності, віри в свої сили, можливості;

- організовуємо вивчення героїчного життя, подвижницької діяльності, високого військового мистецтва керівників повстань отаманів С.Наливайко, І.Сірка, Т.Федоровича, І.Богуна, М.Кривоноса, І.Мазепи, П.Орлика, П.Полуботка, П.Калнишевського, І.Гонти, М.Залізняка.

- допомагаємо козачатам виконувати конкретну, шкільну програму вивчення козацького визвольного руху, козацького краєзнавства, туризму та екскурсій козацькими шляхами, пошук козацьких могил та цвинтарів, їх упорядкування, встановлення пам'ятних знаків, вивчення молоддю козацьких родоводів.

4). Продовжуючи патріотичні традиції козаків, звичаї наших пращурів-язичників, які були сонцепоклонниками, і віруючих козаків, ми навчаємо кожного молодого козака і козачку палко і ніжно, самовідда-

но любити свою калинову, вишневу країну, по-синівському служити їй корисними справами.

5). Козацькими шляхами – до висот української духовності. Тут на міцному науковому ґрунті та культурно-історичних традиціях козацтва Кіровоградська військово-козацька паланка інституту МАУП «Центрального Козацького Округу» формує високу мораль, силу волі і силу духу юнаків. Допомагаємо їм оволодіти основами української козацької філософії, ідеології, психології, національного характеру і світогляду. Додатково допомагаємо відроджувати козацькі мистецькі традиції кобзарства, лірництва, гуртового співу, танцю, дотепного влучного слова, різьбярства, художнього розпису, художньої вишивки, іконопису. Вивчати і застосувати на практиці козацькі знання: народної медицини, астрономії, агрономії, метеорології, кулінарії.

5.1). Проводимо індивідуальну, групову, масову культурно-просвітницьку роботу в підшефних школах, спрямовану на те, щоб кожен учень – член козацького осередку займався самопізнанням і саморегулюванням, самовдосконаленням, розвивав свої інтелектуальні здібності і фізичні можливості, пізнавав сутність й особливості козацької ідеології (філософії, світогляду, моралі, етики, естетики, характеру, правосвідомості).

6). Плекати український храм природи. Основними завданнями цього напрямку роботи з юними козаками ми вважаємо формування в них любові до рідної природи, готовності і уміння берегти і примножувати її багатства, красу. Разом з козачатами вивчаємо екологічне становище в регіоні та беремо участь у заходах з метою його покращання.

7). Всеукраїнська толока, особиста праця – тобі, Державна Україна. Тут козацькими засобами формуємо якості господаря рідної землі, державну позицію та інтереси українського власника, який чесною і самовідданою працею нарощуватиме матеріальні блага, духовні цінності рідного народу, гармонійно поєднуватиме особисті і загальнонаціональні потреби.

Допомагаємо пізнавати і досліджувати, а також відроджувати традиції козаків як мудрих хліборобів, умілих орачів, господарів землі: прилучаємо козачат до організації і ведення фермерських господарств, створення госпрозрахункових трудових об'єднань, майстерень, малих підприємств, асоціацій, організації взірцевих молодіжно-козацьких господарств різного профілю.

8). Науку і техніку – на службу нації, Україні. Робота спрямована на пізнання вихованцями законів розвитку науки і техніки, формування любові до науково-пізнавальних процесів, уміння власними зусиллями свого мозку і рук рухати вперед ці фундаментальні галузі суспільного життя.

9). Допомагаємо дорослим козакам вивчати сучасні види техніки, інформаційної та електронної обчислювальної машинної технології і організації особистої та спільної творчої діяльності, зокрема: радіозв'язок, теле-радіо конструювання, теле-радіомоделізм, системи електронної автоматики автомобільна та тракторна справа, тощо.

10). В душі і серці кожного із нас – Соборна Україна. Зміст і методику роботи в цьому напрямку спрямовуємо на вироблення у козаків державотворчих і націотворчих якостей. Працюємо над тим, щоб зміцнення національної держави, поглиблення згуртованості нації стало смислом життя кожного громадянина України.

11). Козацька наша слава не вмре, не поляже. Разом з нашими вихованцями – молодими та дорослими козаками – глибоко пізнаємо історію українського козацтва, досягнуті ним національні пріоритети – ідейні, політичні, наукові, культурні і державотворчі. Поширюємо серед учнів молоді та дорослого населення знання про козацький національний визвольний рух, про заслуги козаків у боротьбі з чужоземними загарбниками.

Основні завдання козацько-лицарського виховання:

- плекати фізично загартованих, із міцним здоров'ям, дужих тілом і духом синів і дочок незалежної України;
- формувати і підростаючого покоління високі лицарські якості, шляхетність, моральні чесноти, почуття милосердя;
- виховувати силу волі і силу духу, мужність і звитягу, уміння боротися зі злом і перемагати його в будь-яких життєвих обставинах;
- плекати віру, надію, любов, готовність творити добро і красоту в собі і в довкіллі;
- формувати здатність до альтруїзму, гармонійного поєднання осо-

бистих, індивідуальних і загальнонаціональних, державних потреб та інтересів, відчувати себе невід'ємною складовою частиною цілого і вічного – української нації, держави;

- виховувати у підростаючих поколінь український козацький характер, світогляд, історичну пам'ять і національну свідомість;
- готувати молодь до активної національної творчості, участі в розвитку рідної культури, духовності;
- виховувати господарів рідної землі, творців Української держави, її захисників від ворожої агресії, мовної і культурної експансії;
- сприяти оволодінню молоддю військово-спортивним мистецтвом козаків, формуванню в неї, з урахуванням сучасних світових здобутків в галузі науки, культури і техніки, творчих умінь продовження політичних, державних, економічних, мистецьких і військових традицій українського козацтва.

Позитивний результат від 7 річної роботи козацько-лицарського виховання Кіровоградської ОГО «Центральний Козацький Округ»:

1). Висока національна свідомість і самосвідомість козаків, патріо -тизм і відданість ідеалам українського державотворення, демократичного суспільства та етнонаціональної злагоди.

2). Ефективність моделі школи козацько-лицарського виховання щодо розумового, соціального і духовного зростання учнів та реалізація їхнього емоційного, нормотворчого і ціннісно-естетичного потенціалу.

3). Висока результативність науково спроектованого соціально-культурного простору шкіл, ліцеїв та інституту МАУП щодо духовного розвитку і етнонаціонального збагачення ментального досвіду козаків

4). Очевидний конструктивний вплив системи козацько-лицарського виховання на психосоціальний і духовний розвиток особистості, її національну самосвідомість, культурне зростання та навчальну успішність.

5). Ефективна реалізація духовно-ментального потенціалу експериментального освітнього процесу в благодатному емоційно-психологічному полі їхнього культурного життя.

6). Позитивне сприйняття соціально-культурним оточенням інноваційних, психолого-дидактичних та організаційних змін у козацько-лицарському вихованні.

7). Неперехідне значення у духовному розвитку школярів, студен -тів технікумів і вишів самої виховної системи козацько-лицарського кодексу усіх без винятку козацьких товариств Кіровоградської ОГО «Центральний Козацький Округ».

8). Інтенсифікація процесів духовного єднання учасників освітньо -виховного процесу, що виявляється у повазі, довірі, взаємодопомозі,

щирих взаєминах між козаками-старійшинами та козачатами і дорослими козаками.

9). Віра, національна самосвідомість, благодатна любов до Батьківщини, соціальна творчість і ментальна мудрість старших козаків – ось основні риси духовно розвиненої особистості усіх козаків Кіровоградської обласної ГО «Центральний Козацький Округ» у козацько-лицарському вихованні підростаючого покоління.

10). Постане сучасне українське, козацьке лицарство – духовно постане Україна. Сьогодні підростаючому поколінні належить продовжити велику місію козацтва. Козаки знову мають стати захисниками честі й гідності України, її традицій, її культури.

Загальновідомо, що поглиблення і примноження козацько-лицарських традицій в суча -сних умовах сприятиме нарощенню зусиль державотворчого спрямування, піднесення духовності як кожної особистості зокрема, так і всього народу, суспільства в цілому. Оволодіваючи козацькою духовністю і вступаючи до лав козацтва, українці ставали славним і звитяжним братством лицарів волі, чесних власників, палких патріотів і повноправних господарів рідної землі. Це був не лише волелюбний військовий орден, що постійно стояв на чатах своєї материзни і дідизни, охороняв рідну мову, культуру, духовність, етнічну територію від ворожих навал Козаки були землеробами і хліборобами, митцями і вченими, культурними і державними діячами, тим соціальним станом, який на своїх могутніх плечах зберігав і плекав українську націю, державу. Козацтво було невичерпним джерелом української еліти, яка виконувала історичну національно-творчу і державотворчу місію.

Сучасний загальнодержавний сплеск цікавості до історії козацтва й зокрема уваги до його проблем пояснюється просто: йде формування національної еліти, яка спирається в своїй діяльності на національно – козацький досвід державотворення.

Козацький громадський рух – система громадського навчально-виховного впливу нового типу, що покликана дати молоді додаткову козацько-лицарську освіту, забезпечити її надійний духовний зв'язок з предками, розвинути стосунки з сучасниками і зорієнтувати на інтереси нащадків, бо творче відродження в житті ідей і засобів козацького лицарства має забезпечити виховання фізично здорових, морально чистих і по-лицарські мужніх та сильних духом громадян незалежної України. Слава українському козацтву.

ПРО ЗВИЧАЙ ТА ЗВИЧАЄВЕ ПРАВО КОЗАКІВ.

Ми повинні сказати, що усі без винятку, 31 козацький підрозділ, які входять в Кіровоградську ОГО «Центральний Козацький Округ», поважають козацькі звичаї і дотримуються звичаєвого права козаків, (на мал. Карпов В.Є.). Перш ніж звернутись до питань «звичаї і звичаєве право» козаків, з'ясуємо принципи і найголовніші засади вивчення звичаїв, обрядів та вірувань козаків у межах народознавства України. Спочатку автор книги пропонує розглянути два поняття:

1). *Звичаєве право українців*, (З. п.) – це система санкціонованих державою звичаїв (правових), які є джерелом права у певній державі, місцевості, або для певної етнічної чи соціальної групи. Утворюється шляхом постійного, дотримання упродовж тривалого періоду звичаїв нормативного характеру, відображає правову культуру і правову свідомість народу, а водночас й інтереси панівних верств суспільства. В богослов'ї такий термін вживається також у контексті «звичаєве право церковне».

3. п. було сформоване на основі звичаїв, які існували ще у додержавний період, досить поширене у рабовласн. і ранньому феодальному суспільствах. У практиці багатьох народів застосовувалися кровна помста, принцип таліону, прадавні шлюбні обряди тощо.

(*Прим. автора:* Таліон - правовий принцип, за яким вразі нанесення якоїсь шкоди винуватцю завдають таку саму шкоду. Класичним прикладом таліону є біблійне «око за око, зуб за зуб». Таліон характерний для різноманітних примітивних систем права. Він позірнологічний та справедливий тож користувався неабиякою популярністю в давнину, а в народній масі часто вважається правильним і досі).

З появою писеменних нормативних актів З. п. перетворюється на допоміжне джерело, яке застосовується у разі відсутності належного закону (акту). Згодом ідея законності, розвинутої у ході буржуазної революції, обумовила офіційне заперечення ролі З. п., але наприкінці 19 ст. відбулася своєрідна реабілітація звичаю як джерела права, насамперед цивільного права. В цей час остаточно оформилася теоретична конструкція санкціонування З. п., зачатки якої містилися ще в працях давньоримських юристів. Основою для застосування З. п. були визнані: пряме посилання у текстах нормативних актів, або мовчазна згода, неявне відсилання до звичної, усталеної практики. Тобто З. п. розглядалося як підзаконне, похідне і додаткове джерело права. Від середини 20 ст. настійним стало прагнення звільнити З. п. з-під «опіки закону», теоретично «обґрунтувати рівність і незалежність його - як джерела права». Аргументом на користь такого підходу стали

окремі рішення судів, що ґрунтувалися на звичаях, які суперечили положенням законів.

Неоднозначне ставлення до З. п. у різні історичні періоди обумовлено насамперед його архаїчним, консервативним характером, що не сприяє радикальним змінам і одночасно може слугувати утвердженню стабільності суспільства, захисту традицій правового ладу від невиправданих змін, або накидання чужоземних правових норм. Невизначеність і розпливчастість З. п. робить можливим свавільне його застосування суддями та посадовими, особами. З іншого боку, гнучкість і еластичність З. п. за певних умов має позитивне значення. Нині З. п. досить широко використовується лише в ряді країн Африки та Азії (переважно з числа колишніх колоній), а також є джерелом міжнародного права і українського козацтва.

З. п. в Україні сягає своїм корінням правових звичаїв Київської Русі, основну частину яких згодом було записано у «Руській Правді» та інших князівських актах, які скоріше фіксували звичаєві норми, ніж творили нові. «Руська Правда» і неписане право, що доповнювало її, зберігали свою силу і після монголо-татарської навали у Галицько-Волинському князівстві та у Великому князівстві Литовському в перший період його правової історії. З появою Литовських статутів З. п. не втратило свого значення. Перший Литовський статут (1529 р.) прямо вказував, що за умови відсутності законного регулювання слід керуватися звичаями.

Можливість використання З. п. передбачали і поширені в Україні збірки магдебурзького права. Виключно на підставі З. п. діяли копні суди. Пізніше Запорізька Січ стала місцем виникнення великої кількості правових звичаїв, які в сукупності склали нове поняття, козацьке право (К. п.). Це право не знало писаних джерел і пропонувало за будь-яких обставин керуватися нормами З. п. та здоровим глуздом. Суттєву вагу мали норми З. п. на етапі входження України до складу Московської держави, коли царський уряд офіційно визнав збереження «давніх прав», у т. ч. З. п. як своєрідну гарантію автономії України.

Польсько-литовська судова система була скасована, а нові судові органи орієнтувалися виключно на «давні права», які лише згодом стали уточнюватися у нормах гетьманського законодавства. У наступних спробах кодифікувати чинне в Гетьманщині право всі підготовлені проекти, починаючи із славнозвісної пам'ятки «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1743), віддавали належне З. п. України, використовуючи його як одне з джерел кодифікації, а також закріплюючи можливість його застосування для регулювання певних відносин у галузі шлюбно-сімейного і спадкового права та в деяких інших

випадках.За радянську владу, спершу допускалася допоміжна роль З. п. у деяких цивільних та ін. правовідносинах, з'явилась навіть концепція «революційного звичаєвого права» академіка О.Малиновського. Але згодом основним джерелом радянського права стали нормативні акти і З. п. майже повністю втратило своє значення, за виключенням сфери міжнародного права та при регулюванні деяких відносин у торгівлі, мореплавстві і в ряді ін. випадків. Об'єктом пост, наукового вивчення З. п. стало у зв'язку з утвердженням на початку 19 ст. ідей школи права.

Історична школа права поклала в основу свого право розуміння походження права з «народного переконання» або з ідей, безпосередньо пов'язаних з «народним духом», а в З. п. вбачала найкращий вираз народної правосвідомості і ключ до розуміння «народного духу». Тому З. п. було проголошено найважливішим джерелом права, воно зайняло чільне місце у теоретично-правових та історично-юридичних дослідженнях. З. п. стало також об'єктом пильної уваги етнологів, етнографів, соціологів, деяких політиків, які сподівалися знайти у нормах З. п. основу для розбудови всієї правової системи «у дусі народної правди».

Після здобуття Україною державної незалежності (1991) спостерігається певне зростання інтересу вчених і практиків до проблем З. п., українського козацтва та у програмах деяких політичних організацій навіть з'явилися заклики повернутися до «звичаєвого державного права України».

2). *Козацьке звичаєве право*, (К. з. п.) – це система звичаєвих норм, переважна більшість яких виникла на Запорізькій Січі. На нормах К. з. п., які відображали інтереси пануючої верхівки, на Запорізькій Січі базувалась структура і діяльність військово-адміністративних і судових органів, регулювались питання земельних, майнових і особистих відносин. Особливого значення норми К. з. п. набули після возз'єднання України з Росією, коли в Україні була скасована польсько-литовська судова система. Пізніше, коли назріло питання кодифікації права в Україні, звичай як джерело права ще повною мірою діяло у «Правах, за якими судиться малоросійський народ» та інших збірниках - звичай визнавався, а суди зобов'язувалися застосовувати його, якщо він не суперечив інтересам козацької верхівки. Окремі норми К. з. п. ще діяли протягом 18 ст. і першої половини 19 ст. на Лівобережній Україні та на Півдні України, межиріччі Дніпра, Південного Бугу, верхів’я річок Інгулу, Інгульця та Тясмину. А це як ви знаєте, вже були землі теперішньої Кіровоградської області. Виходить, що

козацькі колективи Кіровоградщини, ще у 18 - 19 ст. визнавали К. з. п., тому ми є носіями історичного козацького звичаєвого права. Козацькі звичаї та обряди передавались з роду в рід, змінюючись під впливом різноманітних чинників суспільного життя. Коли на нашу землю прийшло християнство, нова церква використала давні звичаї дохристиянської доби, щоб сполучити їх з новою вірою. Проблема стосунків хрис-тиянства і народної обрядово-звичаєвої традиції трактувалася в радянській науці однозначно як конфронтаційна. Такого тенденційного коментування сьогодні потрібно уникати, наголошуючи натомість на взаємозбагаченні християнської і народної обрядовості на шляху до благословення людської праці, справедливості, пошани до роду, до жінки-матері і т.д. Багато з того, що відійшло у минуле з обрядів та звичаїв, сьогодні викликає в сучасного читача критичне ставлення. І все ж про це цікаво знати, це - частина української історії, частина образного світу нашого народу.

І. *Звичай:* В основі звичаю лежить: Коло, Віче, Рада, самоврядування. (*Прим. автора:* звичайний, звичайна, звичайне; **1.1**. Завжди властивий, повсякчасний, звичний. **1.2.** Укорінений у побуті віддавна що опирається на загальну прийнятність і давнину вживання).

Звичай творився багато тисячоліть, він охоплює уявлення, знання і вміння народу. Ми і наш Звичай – з тих пір, відколи ми себе пам'ятаємо. Звичай – чи не єдина ідеологія, що відповідає закону філософії: практика – критерій істини. Звичаєва ідеологія ґрунтується на Національній Ідеї, її основа – життя по совісті і по Правді та пріоритет інтересів народу над всіма іншими. У Звичаї відсутня релігія. У Звичаї може жити людина будь-якої національності, яка визнає Звичай.

Звичаєва ідеологія розглядає Природу як живий організм, пов`язаний з народом, і основу всіх благ, відповідно визначає інтереси народу і Природи як рівнозначні. Звичай – це ідеологічно-правова система, основа Народного національного Звичаєвого ладу та народної держави. В історії Звичаєвий лад називається Родовим ладом.

Теоретичні джерела Звичаю живляться усною народною творчістю, «Супойським переказом», «Велесовою книгою», «Руською Правдою», Козацькими літописами, «Конституцією» П.Орлика, «Історією Русів», творами Г.Сковороди, І.Котляревського, Т.Шевченка, П.Куліша, П.Чубинського, І.Франка, Л.Українки, Д.Яворницького, В.Гнатюка, В.Шаяна та дослідженнями сучасників.

Звичай – доцільний, природній і простий – це система знань, яка

постійно доповнюється життям, але його основи – незмінні. Звичай формує свідомість та дію в ім'я правдивого життя. До Звичаю входять «міти» (міфи) – елементи стародавньої Родової Віри, перекази про минуле, знання про суспільно-державну організацію і політику та правові норми – Звичаєве Право (Покон).

Канонізувати або спрощувати Звичай не потрібно. Звичай – це спосіб життя від народження і до смерті. Етика, закони, віра – побудовані на Звичаї, але вони, на жаль, часто нищать Звичай, декларуючи, регламентуючи, підмінюючи його. Де забувають Звичай – там живуть в духовній пустоті, брехні, насильстві, страждання і злиднях.

II. *Звичаєве Право козаків:*

Звичаєве Право – це сукупність правових норм, що основуються на родовій (народній-національній) свідомості, Родовій Вірі і родовій моралі, які регулюють і захищають національний Звичаєвий лад і державний устрій та регулюють всі інші взаємовідносини в суспільстві. Звичаєве Право складається з головних норм (правових принципів) та підпорядкованих їм звичаєвих законів. У Звичаєвому Праві не було конституції, її функцію виконували головні норми. Головні норми Звичаєвого Права – це головні правові принципи і норми Звичаєвого ладу, або по іншому Родового ладу. Український народ – єдиний великий народ на євразійському просторі, що зберігав Родовий лад в часи феодалізму і мав свою Родову Державу – козацьке Запоріжжя!

Норми Звичаєвого Права визначають суспільний лад, державний устрій та головні взаємовідносини в суспільстві. Право первісно з'являється із Звичаю, тобто із волі народу, а не із волі державної влади. У Звичаєвому Праві влада просто немає права давати, писати і змінювати право!

Звичаєве Право дійсно є Українським – «Країнським» і існувало в нашому краї в своїй завершеній ідеологічно-правовій формі вже як мінімум 10 тисячоліть тому, за часів виникнення розвиненого Родового ладу в якому власне і виникає ДЕРЖАВА, як сила, що захищає територію і підтримує справедливий порядок.

III. *Козацькі звичаєві закони:*

Звичаєві закони змінювалися відповідно до потреб суспільства.

IV. *Звичай - обичай козацтва:*

Звичай-обичай, норми поведінки, обряди, прикладні системи не є Звичаєм. Звичай як ідеологічно-правова система в них присутній і вони як підсистеми на ньому базуються, але не визначають суспільний лад та державний устрій.

V. *Козацька Віра:*

Віра – це світогляд, це стан душі, особистий позитивний досвід, це оптимізм. Віра в своє призначення на Землі, одне одному, в свій Рід, Народ, у свою Землю і Звичай – це основа для правдивої віри.

Козаку-звичаєвцю не потрібні посередники між ним і Богом, і козак не перекладає свою відповідальність за свої помилки на Бога, не просить прощення, а бере відповідальність за це на себе і відпрацьовує або відшкодовує заподіяне.

Надія тільки на Бога, а лицарство наше - козацьке. У товаристві дотримуються віротерпимості (є різні віри і різне розуміння однієї і тієї ж віри). Забобонність віри – це шлях в нікуди і є знищенням самої віри Віра і знання повинні йти поруч, вір не тому, що розповідають, а тому, що бачать твої очі. Май власні переконання. Вірити, як усі, означає вірити у ніщо. Ніколи не май віри, вищої за розум. Люди – богоподібні, самодостатні тому, що вони мислять, творять, люблять і працюють

VI. *Значення землі для Звичаю:*

«Не ходити за ту землю та не віддавати». Заборона купувати-продавати Землю – святу Матір усіх людей. Українці – землеробська нація, а отже – нація, що творить, дає життя, гуманна, мирна, тому й відноситься до Землі та до Природи, як до Матері. Це і сформувало духовність нації.

Козак – вільна, дбайлива людина, господар, а не раб-споживач та губитель, що нищить все живе на Землі і саму Землю. Козак – це власник земельної ділянки. Вся земля належить громаді і не продається (перебуває у колективній власності). Козак – підприємець: має свою справу, живе своєю працею. Козацька кооперація – взаємодопомога, спільна діяльність, розподіл доходів згідно із внеском.

VII. *Козак – звичаєвий:*

Живе у ритмі з Всесвітом, Сонцем, Водою, Землею. Має духовні та людські якості: доброти, любові, радості, гармонії, чистоти помислів і думок. Творить простір чистоти і любові в собі, в своїй родині, в своїй громаді та державі. Думає, розмовляє, співає рідною українською мовою, яка є Джерелом Формування – Реалізації – Матеріалізації успішного Життя. Відроджує сімейну, родинну, козацьку обрядовість.

Створює українське середовище, поширює українську культуру. Не шукає спокою у бездіяльності. Не слугує грошам та не дозволяє їм владарювати над собою. Підкоряє свої примхи розуму та волі. Сам себе стверджує Воїном. Має здатність битися не тільки за себе, але й за інших. Постійно навчається: Звичаю, історії, культурі, фундаментальним наукам, мистецтву, музиці та професійним знанням. Дбає

про особисте здоров'я та здоров'я своєї сім'ї (фізич. культура, спорт, походи, чистота, охайність та здорове харчування). Пізнає рідний край і світ теоретично та практично. Веде активне громадське життя.

Слово:

Слово козака – це його вартість. Не каже двох слів там, де від нього чекають одного. Якщо може промовчати, не говорить нічого. Чує не тільки те, що говорять, а й що приховують за допомогою слів. Визнаючи когось зі своєї громади, відповідає за його слово, як за своє.

Справа:

Робить справу правильно і до кінця. Для козака слова «хочу», «можу» «мушу» є тотожними. Завжди знаходься там, де важче. Мужньо бере на себе керівництво людьми заради виконання справи. Дає дорогу тому, хто може зробити більше за нього.

Шлях:

Усвідомлює, що досягає мети наймудріший. Не чекає, коли його вдарять, а починає першим. Йти прямо не означає йти у правильному напрямку. Не ступає в один слід двічі. Якщо не може просуватися вперед, то впевнено стоїть на місці.

Мета:

Кожний його постріл має бути спрямований в ціль. Мета не в тому, щоб боротися, а в тому, щоб перемагати. Мету, від котрої відмовиться, привласнить його противник. Від досягнення малої мети не чекай великої перемоги. Досягнувши своєї мети, встановлює собі наступну.

Міра:

Не віддаляє себе від громади ні в малому, ані у великому. Нікому не показує ані своєї болі, ані своїх радощів. Не побажає іншому, не отримає і сам. Відповідальність за події свого життя покладає тільки на себе. Все те, що тримає у твердій руці, у нього ніхто не відбере.

Гідність:

Його можуть знищити, але не можуть перемогти. Ніколи ні про що не шкодує. Ніколи нічого не просить. Пропонує допомогу нужденному, навіть коли він не просить. Не вірить Богові, який принижує і робить з нього раба.

Правила:

Обіцяє тільки те, що може дати. Повертає собі те, що втратив. Не зачіпає чужого, воно для нього мерзенне. Вибачає того, хто готовий вибачити його. Не страждає через відсутність розкошів та багатства, а задовольняється тим, що має.

Принципи:

Немає близьких друзів, (за винятком побратимів) немає ворогів – є тільки учителі один – одному, де всі рівні. Немає чудес – є тільки різний рівень знань. Немає релігії, вищої за Істину. Перемагає з повагою Україна понад усе!

Гасла: Немає щастя без Честі, а Честі - без Совісті! Перемога або смерть!

VIII. Козацьке побратимство:

Взаєморозуміння, взаємодопомога, взаємопожертва в ім'я громади, роду, сім'ї та побратима. Спочатку думка і справа, а потім слова. Слова та справи не розходяться між собою. Вірність Слову. Без вдосконалення себе Волі і Правди не здобудеш. Не піддавайся спокусам: марнославству, чинам, жадобі влади, грошей, маєтностей, безмірних задоволень.

IX. *Сім'я, Родина і Рід – в основі Звичаю:*

Родова пам'ять про всіх своїх предків – до сьомого коліна. Пам'ять про захисників-воїнів, які поклали голови свої за землю Батьківську, за родини, друзів-побратимів, за процвітання і збереження своїх родів. Шанування своїх батьків і утримування їх в старості. Пошана та повага до Матері, Жінки, до людей, роду та народу.

Проживання в родовому маєтку в гармонії з живою природою. Екологія чистої природної людської свідомості: чисті думки, повітря, вода, природна їжа. Психічне та фізичне здоров'я. Родинна обрядовість від народження до смерті. Природний, здоровий, красивий, гармонійний одяг. Культура формування родини. Виховання та навчання дітей у рідній сім'ї. Природне, народне виховання – засвоєння основ моральності, у тому числі любов і сумлінне, відповідальне ставлення до праці й спрагу до самостійного активного набуття знань.

X. *Самозахист громади, роду, сім'ї, особиста безпека:*

Володіння особистою традиційною козацькою та сучасною зброєю.

Козак – це сучасний воїн, захисник. Козацтво без молоді– не козацтво Дух та знання молоді формуються Звичаєм. Служба громаді, Землі-Матері, свідоме служіння рідній законно вибраній владі. Козак – це брат у допомозі іншим козакам та їх родинам.

XI. *Громада:*

Кожен є рівним до кожного, всі є рівними до всіх, кожен є рівним до всіх. Кожен стає рівним до всіх тоді, коли визнає себе козаком, коли визнає громаду та її владу над собою і коли громада визнає тебе і твою владу над нею. Гарантоване існування кожного незалежно від його економічної ролі й соціального статусу. Кожен за всіх, всі за кожного. Задарма ніхто не працює і відповідає сам за себе. Всі власники. Заборона найманої праці – без гідної платні.

Багатим можна стати лише за рахунок власної праці або артільно шляхом кооперації зусиль рівноправних власників. Відкидаючи одного, ти відкидаєш усіх. Відкинувши громаду – громада відкине тебе.

XII. *Звичаєва держава:*

Світоглядні основи, закони держави та мораль народу ґрунтуються на Звичаї. Козак має право на найвищу владу або делегує це право більш достойному через народне Віче. Повнота влади в руках обраних представників народу. Відсутнє делегування владних повноважень. Захист інтересів людей і вироблення адекватної стратегії поведінки з урахуванням мінливих умов навколишнього середовища. Обов'язковий контроль з боку товариства та громади над обраною владою, її звітність і відповідальність майном та життям. Постійна змінність козацьких старшин, дорогу молоді.

XIII*. Державотворення:*

Назва мови – українська – є Державною мовою титульної нації і засобом міжетнічного, міжнаціонального спілкування в Державі; кольори Державного Прапора – жовто-блакитний (де верхня частина прапора має жовтий (золотистий) колір, а нижня блакитний).

Державний герб: Герб-Трисуття, відповідає трьом часовим вимірам. Вічове правління – Законодавче Віче (структура: Нижня і Верхня палати). Нижня Палата обирається в земельних округах на мажоритарній основі шляхом прямого таємного голосування. В Нижній Палаті існує лише галузево-правовий поділ на фракції. Депутати приймають закони тільки у першому читанні. Верхня Палата обирається прямим голосуванням на території визначених земель та працює посесійно і збирається двічі на рік, приймає закони підготовлені Нижньою палатою. До її компетенції належить: обирання Голови Верховного Суду, Генерального Прокурора, Голови Національного банку тощо.

Конституційний Суд скасовується, його функції виконує Верховний Суд та сама Верхня Палата Законодавчого Віча.

XIV. *Президент-Гетьман:*

Україна є Президентсько-Вічовою Державою. Президент-Гетьман є всенародно обраним Головою Держави і діє від імені народу. Очолює вертикаль виконавчої влади, призначає Голову Уряду.

Президент - є головнокомандувачем Збройних сил, очолює усі військово-козацькі та інші формування.

Національний суверенітет - це сукупність суверенних прав нації на вільний вибір соціально-економічного, політичного ладу на цілісну територію, економічну незалежність на мову та культуру.

На при великий жаль, нинішній Президент України В.Янукович відхрещується від українського козацтва, «як чорт від ладану». Замість того, щоб очолити цей національно-патріотичний рух, він передає всі свої козацькі повноваження – Кабінету Міністрів України. А ті в свою чергу – іншим під власним керівникам підрозділів.

Козаків, які є громадянами України, яких в останні роки вперто не хотіли і не хочуть помічати, чомусь раптово злякалася Верховна Рада України в особах народних депутатів України В.М.Грицака (генерал-лейтенанта міліції, Партія регіонів), В.А.Бевза (генерал-лейтенанта міліції, Комуністична партія), О.О.Зарубінського (без погон, Блок Литвина), М.М.Петрука (генерал-полковника, Блок Юлії Тимошенко), Бобильова О.Ф. (генерал-лейтенанта міліції, «Наша Україна»), Кузьмука О.І. (генерала армії України, Партія регіонів), які не найшли нічого кращого, як втілити «у життя» проект закону України «Про внесення змін до деяких Законів України щодо носіння форменого одягу, використання знаків розрізнення та символіки», а Верховна Рада України надала йому ходу за №4885 від 19.11.2010 р., включивши проект закону до порядку денного кількох сесій Верховної Ради України.

Згаданий законопроект прирівнює козаків України до громадян-злочинців, які загрожують національній безпеці та обороні України. Народні обранці пропонують вищому законодавчому органу держави «їх демілітаризувати». Таке враження, що народні обранці не володіють інформацією про те, що громадські організації в Україні козацької спрямованості не є військовими формуваннями. Вони є патріотами своєї держави, яка пройнялася козацьким духом, возвеличила його до святості національної ідеї і пройшла шлях від усвідомлення себе Нацією, яку породило Козацтво.

Упродовж багатьох віків Українська нація сприймала і завжди сприйматиме козацтво як невід'ємний атрибут свого існування. Зараз в Україні більше мільйона козаків, тобто громадян України, які прийняли присягу козака та були посвячені в козацтво. Їм не присвоєно, а надано козацькі звання і право носіння не військової форми одягу (далі – форма), а козацьких Одностроїв (далі – однострій), що не є одним і тим самим. Це вже не лише фольклорна данина історичному минулому, а й цілком реальна проблема сучасного українського суспільства. Що ж сьогодні? Народні обранці вважають, що українські козаки носять не однострій, а форму і отримують не козацькі звання, а військові. Чомусь народні обранці впевнені, що козацько-громадськіі об'єднання не повинні відтворювати державні чи релігійні символи. Чому сьогоднішні козаки не мають права на однострої та державні символи України, наприклад, Державний прапор та Малий державний Герб, тобто тризуб? Чому народні депутати України торкаються таких питань, про які мають мізерні поняття.

Або інше, заборонити козаку на однострої традиційно носити знаки розрізнення (погони, нарукавні знаки, емблеми, нашивки, кокарди, лампаси тощо)? Це означає знеособити козака, зробити бидлом, як зашифровують міліціонерів без знаків розрізнення з маскою на обличчі з прорізями для очей. Козаку цей «маскарад» не потрібен, він не є

представником силових структур України.

В той же час носіння козацького однострою є проблемою сучасного козацтва і не закріплено ніякими законами, але це проблема національно-громадського руху, громадських козацьких об'єднань, а не народних депутатів. Історично козацтво було покликано до життя і весь час жило нагальною потребою обороняти Україну від різних нападників. Ясна річ, у перервах між походами козаки, принаймні частина з них, господарювали в своїх фермерських «зимівниках», займалися різними промислами і ремеслами. По суті своїй козацтво було професійним воїнством (зі своїми полками та сотнями, куренями та паланками), все життя якого спочатку полягало у захисті державних кордонів, а потім – бути регулярною армією, а в «мирний» час під час урочистостей витягнути з шафи козацький однострій і показати усім, що ми – Козацького роду, як співається в державному Гімні України.

Бо в іншому випадку потрібно прибрати спочатку з Гімну, що ми Козацького роду, а потім нас «роздягати наголо». Отож, перша проблема, яка виникла під час відродження козацтва в Україні на початку 1990-х р. тепер уже минулого століття, полягала в питанні: «А яким має бути призначення козацтва?». Що це – народна армія, резервна армія, як додаток до офіційно діючої, фольклорно-етнографічні гурти чи професійні громадські об'єднання? Відповіді на ці запитання так досі не знайдено і за таких умов ще довго знайдено не буде.

Дев'яносто відсотків козаків колись проходили (і зараз проходять) військову службу у силових структурах держави або спеціальну службу у правоохоронних, митних та інших органах, тому мають спеціальне звання, класні чини та ранги. Вони своєю формою пишалися і не соромилися її носити навіть у вільний від служби час. І козаки не соромляться носити однострій, немає чого соромитися свого минулого.

Що стосується громадських козацьких відзнак (орденів, медалей тощо), то це питання взагалі поза межами правового поля держави. Козацькі нагороди носять та пишаються ними тисячі громадян України, в тому числі військовослужбовці, правоохоронці, рятувальники, судді, прокурори, митники, вчителі, артисти, письменники й народні обранці. І ніхто не відмовився прийняти від козацького-громадського об'єднання, яке оцінило його заслуги перед батьківщиною своєю чесною працею, ратними вчинками - козацьку нагороду. Слід зазначити, що козацькі нагороди іноді є єдиними нагородами, якими відзначені громадяни України за свої благородні вчинки, бо державі не до них.

Концепція національно-патріотичного виховання підкреслює, що національно-патріотичне виховання формується на прикладах історії становлення української державності, українського козацтва, героїки визвольного руху, досягнень у галузі політики, освіти, науки, культури і спорту. Все це возвиличує славу Українського козацтва.

ДЕВ’ЯТИЙ РОЗДІЛ.

КОЗАЦТВО - ФУНТАТОР УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

ЧИ ПОТРІБНІ ЗАРАЗ КОЗАКИ?

Скільки людей – стільки й думок. А думки бувають різні та ще й мають властивість – матеріалізуватися. Сьогодні ми згадуємо всіх, хто жив за законом: душу - Богові, серце - людям, життя - Батьківщині. Брати козаки, наш святий борг зробити так, щоб ніколи більше не переробляється історія й ми жили в злагоді зі своєю совістю, щоб ніколи більше не розривався зв'язок часів. Бо у наших жилах тече - козацька кров. (*Прим. автора*: Фундатор. лат. fundator «основа, засновник»).

Читач каже: «Козаки! Де ваша слава? Чи знайдеться вона в якомусь підручнику, чи вилунає вона з уст якогось можновладця, чи буде прикладом для молоді. Мабуть ні! Не до Вас зараз, панове козаки! Бо зараз в пошані інше – урвати шмат, полити брудом, уникнути відповідальності. Немає вже вашої славетної історії, бо дуже заважає вона сьогодні роз'єднати країну.

Тому й пишуть про вас по всіх газетах, що ви були розбійниками, людей грабували, села нищили – ніде не сказано про тодішню зухвалу тутешніх панів над селянами та землями Українськими. А про вашу історичну жадобу до кровопролиття вже таке вигадали, що й читати про вас страшно становиться.

А як же інакше?! Бо ви козаки - символ єдиної України, символ державності, символ волі. Навіщо панам депутатам вас звеличувати – вони ж вас роз'єднують. Їх принцип у керуванні – роз'єднуй та володарюй». Багато різних думок: добрих і поганих, злих і лагідних. Давайте розглянемо декілька негативних реплік наших читачів:

1). Козак-вільна людина. Козак-це захисник України і українського народу. Козак - не солдат, але озброєний чоловік. А озброєний українець, завжди загроза панівного класу та тоталітарного режиму.

Задумайтесь, чи потрібні зараз козаки як суспільна верства, як захисники прав та вольностей народу, при цьому вони незалежні від держави, але залежні від своїх обов'язків перед народом.

Чимало чиновників кричать: «Сучасне козацтво в Україні нагадує ляльковий театр, маскарад пенсіонерів». Дуже дивні думки, наприклад в Кіровоградському регіоні кожний п'ятий житель вважає себе козаком. Для іншого прикладу візьмемо сьогоднішнє російське козацтво на Кубані, Дону та Сибіру. Їх статус та діяльність набагато вищій ніж в Україні. Їх права і можливості захищені Законом про козацтво. Думаю що «влада імущих» не хоче і сама не дозволить такого Закону в Україні, бо вона боїться козаків.

2). Погоджусь лише в тій частині сучасного козацтва де воно на-

було театральних форм, а в іншій частині - це сильне суспільство.

Запорозьке ж козацтво виникало не з дозволу держави, а як вершина росту самосвідомості народу, як реакція на ситуацію в країні, лише потому держава зробила з нього реєстрових козаків - керовані збройні сили.

В разі нового збігу обставин та умов для відновлення козацтва в незалежній Україні, вмотивованого, зрілого в своїх діях та намірах, то питання в якій формі можливе таке існування - не буде виникати. Реакція взагалі не може виникати керованою. Держава знову буде вимушена признати явище козацтва та спробувати взяти під контроль створення реєстру козаків, чи щось інше.

3). За останні 20 років з'явились сотні козацьких організацій в Україні, Росії та інших країнах СНД. Своєю діяльністю, більшість з них викликає тільки усмішку, а не повагу. Дійсно смішно, коли «дорослі дядьки» рядяться в генеральські мундири, (треба ж придумати - генерали у козаків) і відзначають один-одного, ними ж придуманими «нагородами» і «титулами». Мабуть скоро й козацькі фельдмаршали з'являться. Недарма ж в народі їх звуть не козаками, а «кізяками».

Правду каже читач, ми хотіли як краще, а вийшло як завжди, далі мабуть іще гірше, якщо не об'єднаємося . Але під цими «рядженими» козацькими товариствами - багато достойних людей, які вболівають за рідну справу, займаються вихованням молоді і збереженням історичних пам'яток, відроджують народні козацькі традиції, та інші добрі справи, використовуючи офіційну «кришу» цих козацьких товариств.

Звертаю увагу, що в сучасній ситуації, в Україні стає можливим потужний стрімкий розвиток філософії і ідеології Козацтва, як перший проросток генетичної пам'яті від наших Пращурів. І ось чому:

А). Значна частина суспільства не задоволена повільним ходом позитивних змін, які були задекларовані, але не виконані «правлячою» владою. Ті, хто свого часу підштовхував «помаранчеву революцію», як спробу «випустити пару» в напруженому суспільстві, схоже навіть назву взяли навмисно: помаранч – гіркий апельсин (почитайте Лермонтова, «Герой нашого часу»). Дійсно український «помаранч» виявився таким, яким і повинен бути - гірким. Кримінальні клани пов'язані з закордонними «ляльководами» так і залишились при владі, змінилася тільки частина статистів. А майбутні чергові «вибори» – знову приведуть до зміни статистів.

Б). Парадокс сучасної української державної влади залишився в силі – Україною «керують» люди, які менше всього дбають про народ

України. Народ і природні скарби України – це тільки те, що повинно задовольняти їх особисті потреби і потреби їх «керівників» з-за кордону. То чого ж можна чекати від «володарів», які не є патріотами власної Держави, та ще й підконтрольні ворожим силам (іноземець завжди дбає про інтереси свої і своєї держави).

Зрозуміло, що «вічно» ситуація в країні такою не може бути, рано чи пізно терпець простих людей урветься. Одним з таких моментів, що прискорить позитивні зрушення в суспільстві стануть майбутні виборні «перегони», які ще збільшать протиріччя в суспільстві.

В). Практично всі політичні партії в країні себе дискредитували перед пересічними громадянами. Одні й ті ж обіцянки протягом багатьох років призвели до того, що більшість людей втратило в них віру і поява «нових» партій з тими ж гаслами, викликає у них посмішку.

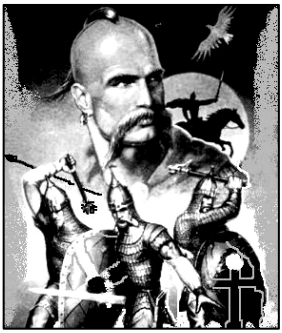
Г). Держава не виконує головне своє призначення – захист власного громадянина, точніше захищає тільки кілька відсотків населення країни. Зрозуміло, що переважна більшість людей цим не задоволена і навіть невеликий поштовх призведе до початку активної боротьби за заміну владних структур з діючих агресивних до власного народу на лояльні. **Д).** Значна дегенерація релігійних структур, які використовуються для стабілізації суспільства в недостатньо духовно розвинутих націях. Збільшення кількості різних «церков» і сект до кількох тисяч протягом останніх 10-15 років призвели до зацікавлення частини населення питаннями релігії, або протилежної дії. Що в обох випадках виявилось позитивним для суспільства – багато людей зрозуміло, що просто так гроші не викидають на вітер, тим більше закордонні «добродії», яких ніяк не можна запідозрити в доброзичливості до потенційних конкурентів. Зрозуміло на кого всі ці секти «працюють», значить знову - розділяй і володарюй.

Е). Відсутність реальної чесної перспективи для підростаючого покоління. Вся пропаганда побудована на приниженні Людини, чесно немає можливості забезпечувати достойне існування і розвиток своєї сім'ї, невизначена перспектива для майбутніх дітей.

Ж). Надмірне поширення «агресивної» реклами «елітних» товарів відіграло свій позитив в цьому. Більшість молоді, не зважаючи на задіяні заходи по деградації (наркотики, пияцтво) залишаються в здоровому глузді і розуміють: для того, щоб чесно заробити грошей на нормальне житло, майно і життя треба відпрацювати таку кількість років, що люди скільки не живуть в Україні. Люди бажають жити достойно зараз, а не посмертно, як закликають деякі релігії і представники влади. Наприклад М.Азаров: «Оцінювати стан економіки країни по

оцінках ВВП на душу населення несправедливо. Ми стали жити краще, а ми»? (*Прим. автора:* Згідно даним Європейського статистичного агентства (Eurostat), за підсумками 2010 р. жителі крихітного Люксембургу виявилися самими заможними в Європейському Союзі - там ВВП на душу населення, (принцип купівельної спроможності) склав 80,3 тис. дол. у рік. При цьому в Україні відповідний показник рівняється тільки 6,6 тис. дол., що майже в 5 разів менше).

Тому вихід один, бажаєш жити достойно – живи за рахунок других членів суспільства, відбираючи частину результатів їх праці, привласнюючи собі. Не відбереш у другого – відберуть у тебе. Але не всім такий паразитичний спосіб життя до вподоби і вони починають цікавитись українською історією, як же наші Пращури жили раніше? Враховуючи все це, зрозуміло, що з'являється можливість відродження філософії і ідеології історичних Пращурів. Як один із варіантів - через відродження козацтва, в основі якого те ж підґрунтя. Але козацтво повинно спочатку само стати таким, яким воно колись було – Чесним, Сильним, Незалежним і Національно-Патріотичним. Зрозуміло, що сучасні багаточисельні «гетьмани» усіх козацьких товариств цього не бажають. Ціль зрозуміла – вона така, як і у політичних партіях, «свої» людей забезпечують «вибори» потрібного керівництва. Необхідний Закон про козацтво. Вибачте, пани «гетьмани» і прозахідні «демократи», ви забули, що у нас була власна Демократія:

1. Козацька громада обирає собі виключно всіх Отаманів, враховуючи й Гетьмана.

2. В будь який час козацька громада має можливість зняти будь якого Отамана. Бо козаки свою Голову довіряють Отаману, але й Отаман відповідає Головою перед козаками. Ось і вся різниця між західною «демократією» і козацькою. В першому випадку - не відповідає Ніхто, в другому випадку – Всі. Наприклад поклав нерадивий Отаман марно козацькі Голови, будь ласка – неси свою на плаху.

От і вся проста, козацька демократія. Зрозуміло, сучасне суспільство поки ще не дійшло до стану військових дій між громадою і владою. Тому ефективність козацької демократії на данному етапі, в повній мірі неможливо впровадити. Починати треба з створення територіальних козацьких громад, які будуть піклуватись про інтереси усіх своїх козаків, їх родин та інших людей на території громади, як протидію діючим кримінально-фінансовим кланам. Громадам на першому етапі навіть немає потреби проходити державну реєстрацію.

Просто товариство людей з спільними інтересами – допомагати

виживати гуртом, щось на зразок колишніх родових кланів, чи селянських общин. З зростанням кількості людей в козацьких товариствах, можлива державна реєстрація, як гро-мадського товариства, в основі якого - піклування про інтереси своїх членів, враховуючи в першу чергу захист від не конституційних дій територіальної влади і бізнесових структур. Слідуючим етапом повинно стати об'єднання дрібних територіальних громад в сільські, районні, міські, обласні. Роздувати різні «міжнародні», або «всеукраїнські» товариства – немає потреби. Бо навіть самоуправління міського і обласного товариства вже є проблемою. Достатньо мати міську і обласну Координаційну Раду, яка повинна захищати інтереси своїх територіальних громад. В перспективі – Державна Рада з представ-ників Регіональних Рад.

Отамани територіальних козацьких громад обираються і звільняються згідно козацьких традицій. Отаман має делеговані права для захисту інтересів свого товариства в різних об'єднаннях: міського, обласного чи державного рівня.

Головні напрямки роботи козацьких товариств – це частина обов'язків Держави, які вона не виконує сповна, а саме:

1). Захист пересічної Людини, незалежно від її «надбань» і вад — майнового, релігійного, соціального стану, чи іншого, що суперечить філософії Пращурів. Кожна Людина народжується, щоб жити і радіти життю - сьогодні, а не мріючи про примарне посмертне щастя на «тому світі»;

2). Захист інтересів Держави від зовнішнього втручання, будь то ідеологічна, військова, чи економічна агресія;

3). Громадський контроль за всіма гілками державної влади;

4). Гармонічне, національно-патріотичне виховання підростаючого покоління.

Зрозуміло, все вище згадане виконується в обсязі, враховуючи можливості територіального товариства. Більш масштабні акції виконуються силами кількох товариств, спрямовані дії яких забезпечують міські, або обласні Координаційні Ради.

Люди нарешті повинні зрозуміти, що по великому рахунку, вони нікому не потрібні, крім них самих. Дестабілізація ситуації в України, під час виборчих перегонів допоможе їм це збагнути. Люди повинні зрозуміти, що влада яку вони обирають для себе, повинна бути народною. Не ми (народ) служимо владі, а влада - є слугами свого народу. Коли народ це усвідомить і зрозуміє, тоді й почне діяти. Надія помирає - останньою, і як правило разом з Людиною.

ПЕРШОЧЕРГОВІ ЗАВДАННЯ КОЗАЦТВА НА 2012-2015 р.

Вже не один рік політичні партії декларують свої програми на період передвиборних компаній і з успіхом провалюють їх. 21 рік з моменту Незалежності нашої держави, нам (народу) щось обіцяють і за цей період, що найменше – 21 раз нас обдурили. Скажіть люди добрі: «Скільки ще разів треба вам наступити на одні і ті граблі, щоб у вас у голові прибавилося розуму?». Кіровоградські козацькі товариства пропонують обговорити в своїх регіонах наші ініціативи і зробити їх козацьким планом розвитку України на 2012-2015 роки. Назвемо їх просто: «Двадцять кроків назустріч народу України».

1. Дати можливість народові України працювати й гідно заробляти шляхом прийняття нових Законів, замість нинішнього Податкового кодексу, Кодексу економічного росту для стимулювання економічної активності, у тому числі за рахунок зниження податків.

2. Допомогти селянинові стати хазяїном на своїй землі, створити умови для розвитку аграрного виробництва. Земля сільськогосподарського призначення повинна використатися винятково по своєму прямому призначенню. Ганебна практика побудови маєтків, гольфів-клубів, зон відпочинку для ВІП-персон – скасовується. Право власності одержать тільки громадяни України, а за кожну ділянку буде призначена реальна ціна. Держава викупить паї в тих, хто не обробляє землю. Селянин зможе одержати доступний кредит на 49 років для придбання ділянки й ведення фермерського господарства. Виробники зможуть продавати свою продукцію без численних посередників, а уряд повинен покласти кінець спекуляціям на аграрному ринку. На селі буде створюватися інфраструктура для комфортного проживання: школи, дитячі сади, медичні й культурні установи. Для реалізації цих планів козацтво вимагає забезпечити прийняття національної програми аграрного розвитку, продовжить мораторій на продаж землі сільгоспризначення, запустить програми пільгового кредитування.

3. Встановити гідні зарплати й справедливі пенсії шляхом справедливого розподілу національного багатства в інтересах громадян, у тому числі за допомогою підвищення мінімальних зарплат, пенсій і прожиткового мінімуму.

4. Покінчити з ганебною практикою, коли зарплата в Україні в 4-6 разів нижче, ніж у державах Євросоюзу, і в 3 рази - чим у країнах колишнього СРСР. Підвищення зарплати громадян - це потужний стимул для розвитку економіки, через ріст купівельної спроможності. Українське козацтво відкидає політику дешевої робочої сили, що зба-

гачує олігархів, гальмує розвиток економіки, особливо високих технологій.

5. Станом на 01.01.2013 р. мінімальна зарплата повинна бути збільшена до 2400 грн, (це розмір реального прожиткового мінімуму). Протягом наступних п'яти років необхідно довести мінімальну зарплату до двох прожиткових мінімумів, які будуть розраховуватися, виходячи з реальної вартості гідного життя. Козацтво вимагає припинити ганебне маніпулювання навіть тими мізерними зарплатами, які зараз існують у бюджетній сфері 2012 р. й на які влада умудряється заощаджувати. Для цього планується встановити строгу відповідальність за порушення законодавства при оплаті праці, зменшити податкове навантаження.

6. Антинародна пенсійна реформа 2012 повинна бути скасована. Необхідно невідкладно зробити осучаснення пенсій шляхом їхньої прив'язки до середньої заробітної плати, починаючи з 2009 року. Її розмір необхідно підвищити у середньому на 334 грн. Поступово до солідарної пенсійної системи, буде додана добровільна накопичувальна, але під державні гарантії й при суворому контролі держави над банками й керуючими компаніями. Для реалізації цих планів народні депутати повинні затвердити зміни до Закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», прийняти Закони про реформування пенсійної системи й інші документи.

7. Притягти до відповідальності корупціонерів шляхом проведення антикорупційної люстрації, перевірки відповідності доходів і витрат чиновників й їхніх родин.

8. Ми пропонуємо створити незалежне Національне антикорупційне бюро. Ніяких виключень у боротьбі з нечистоплотними чиновниками - бути не повинно. Новий парламент України має намір прийняти Закон про імпічмент президента, забезпечити неминучість покарання вищих посадових осіб за корупційні й інші злочини. Необхідно дозволити використання в суді як докази аудіо- і відеозаписів. Для реалізації цих ініціатив козацтво пропонує прийняти цілий ряд змін у закони (тім числі «Про статус народного депутата», «Про державну службу», «Про судоустрій і статус суддів», «Про прокуратуру»), а також Карний й Адміністративний кодекси.

9. Відновити справедливість шляхом реформ судової й правоохоронної систем, перетворивши їх з репресивно-каральних у правозахисні. Звільнити з в'язниць усіх політичних ув'язнених.

10. Народ повинен мати право на гідний захист. Щоб повернути довіру громадян до судів і прокуратури, необхідно ретельно перевірити законність прийнятих ними резонансних рішень. Судова реформа, що передбачає в тому числі й незалежне фінансування судів, повинна назавжди відгородити Феміду від впливу влади й посадових

осіб. В Україні повинні запрацювати суди присяжних, як це передбачено Конституцією. У новій редакції Основного Закону необхідно передбачити деполітизацію процесу призначення суддів. Президента і парламент треба позбавити такого права. Це виняткова прерогатива Вищої ради юстиції. Конституційний суд необхідно скасувати, він себе скомпрометував. Його функції передати особливій палаті Верховного суду. Треба прийняти Закон про безкоштовну правову допомогу. Прокуратуру необхідно позбавити функцій слідства й загального нагляду. Її роль підсилиться в сфері контролю над дотриманням законності. Деполітизувати СБУ і скоротити чисельність спец підрозділів. Для реалізації цих завдань народні депутати приймуть Закони «Про фінан -сування судової влади», «Про безкоштовну правову допомогу» тощо.

11. Науку і інноваційні технології направити на розвиток України. Замінити дорогий російський газ дешевою вітчизняною енергією, зупинити ріст тарифів у ЖКХ, відстояти українську ГТС тощо.

12. Козацтво вимагає покінчити з ганебною практикою, коли громадяни змушені на оплату житлово-комунальних послуг і продуктів харчування витрачати дві третини своїх скромних доходів. Рішення нинішньої влади про стягнення пені за послуги ЖКХ – скасувати, в першу чергу треба виплатити борги по зарплаті.

13. Козацтво вимагає ввести мораторій на підвищення тарифів у ЖКХ, поки не буде реалізоване їхнє прозоре формування. Необхідно впроваджувати альтернативні види палива, щоб максимально здешевити тарифи ЖКХ. Народ України готовий покінчити із засиллям на внутрішньому ринку монополій, які наживаються на відсутності в громадян вибору. Знищення корупції дозволить уникнути вимагацького податку, що становить до 30% від вартості товарів і послуг. Демократичні сили мають намір забезпечити населення дешевим газом вітчизняного видобутку, прийняти законодавчі акти про компенсації цін на ряд товарів і послуг для малозабезпечених родин й інших пільгових категорій громадян.

14. Усунути кримінальний-олігархічний режим Януковича шляхом приходу в парламент опозиційних сил й утворення в ньому демократичної більшості. По-перше - повернути Україну на європейський шлях розвитку. По-друге - повернути народу й країні украдене чиновниками й олігархами.

15. Надра, природні багатства, пам'ятники історії, культури й духовності повинні належати тільки народу, тому козацтво ставить завдання перед правоохоронними органами повернути незаконно привласнені олігархами багатства - громадянам країни. Всі незаконні угоди, у результаті яких клани, групи й приватні особи стали власниками природних багатств, родовищ корисних копалин, треба переглянути й анульовати. Необхідно забезпечити неухильне виконання Законів, що

забороняють приватизацію або будь-яке відчуження парків, водних ресурсів й узбереж будь-якими юридичними або фізичними особами, а незаконно отримані у власність або користування об'єкти треба повернути державі.

16. Поставити владу під контроль суспільства шляхом проведення широкомасштабної реформи політичної системи, додання реальної незалежності судової влади, введення процедури імпічменту президента й відкликання депутатів виборцями, проведення референдумів по важливих питаннях.

17. Місцевим радам - реальний вплив. Передбачити введення кримінальної відповідальності за голосування народними депутатами чужими картками. Витрати на утримання органів влади скоротити до мінімуму, а пільги для посадових осіб - скасувати. Зняти недоторканність з депутатів, президента й суддів.

17.1. Відновленням Основного Закону буде займатися створена у Верховній Раді конституційна асамблея, а не кишеньковий орган при Януковичі. Необхідно у Виборчому кодексі установити чіткі правила гри під час виборчих кампаній. Внести в нього зміни можна буде не пізніше чим за три роки до виборів. Істотно зміцнити місцеве самоврядування, скасувати обласні й районні держадміністрації. Їхнє місце займуть виконавчі органи місцевих рад. Податки на доходи фізичних осіб і землю в повному обсязі залишати в місцевих бюджетах.

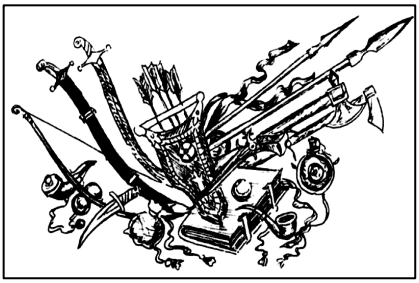
18. Створити сучасну, ефективну й доступну систему медичного обслуговування. Кожному громадянинові за рахунок бюджету треба надати гарантований Законом обсяг мед.послуг, включаючи швидку допомогу, медикаменти, матеріали, всі види лікування й оперативного втручання. Основою системи стане обов'язкове державне медичне страхування, а в перспективі - добровільне страхування роботодавцями своїх співробітників. Це дозволить роботодавцеві одержати податкові пільги. Громадяни на 80% будуть забезпечені якісними недорогими препаратами й матеріалами вітчизняного виробництва. Для забезпечення цих ініціатив треба прийняти Закон про страхову медицину.

19. Соціальну відповідальність та соціальну допомогу треба зробити тим, кому вона дійсно необхідна. Для дітей, позбавлених батьківської опіки, створити гідні умови для виховання в державних будинках сімейного типу. Необхідно покласти початок новій політиці щодо людей похилого віку й громадян, що мають особливі потреби. Козацтво вимагає впроваджувати нову молодіжну політику, приділяти особливу увагу патріотичному й фізичному вихованню підростаючого покоління, сприяти пропаганді здорового способу життя.

20. Народ має право на духовне багатство. Всі громадяни повинні одержати рівний доступ до культурних цінностей. Культурно-гумані-

тарна політика козацтва затверджує українську мову як єдино-державну за умови вільного розвитку всіх інших мов, на яких говорять в Україні. Терміново необхідно реформувати систему керування культурою з використанням прозорого конкурсного механізму культурних проектів, створити правові основи для залучення недержавних засобів у культуру й мистецтво. Відновити Конституційні принципи волі совісті й рівності релігійних організацій перед законом, викорінити практику втручання держави в церковне життя, заборонити використання релігійних організацій у політичних цілях.

Ми це можемо. Ми це зробимо. Бо разом ми сила. Слава Україні.

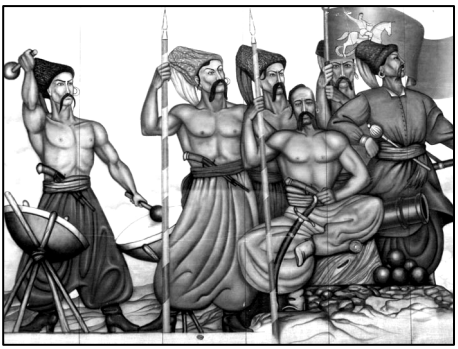

КОЗАЦТВО УКРАЇНИ В ДАТАХ.

Про українське козацтво написано багато книг, як наукових так і художніх. Незліченна плеяда науковців захищала свої дисертації по цій темі, проте в численних наукових працях чимало суперечливості та кон'юнктурності у висвітлені історії укра -їнської, козацької доби. Причина в тому, що крім суб'єктивних чинників, притаманних кожному автору окремо, наявні й об'єктивні – політичні, які суттєво впливають на виклад історичного матеріалу. Історичний матеріал, який дійшов до нас і який використовують сучасні науковці при дослідженні козаччини, був написаний у ті часи, коли Україна-Русь ще перебувала під зверхністю Речі Посполитої і Московії. Відтак, козаки, які боролись проти поневолення українського народу, вважались в тогочасному суспільстві не патріотами, а навпаки – мало не злочинцями. Тож будь-які прояви правдивого, істинного висвітлення історичних подій були неможливі у ті часи. Не було й мови про визнання провідної ролі українського козацтва у збереженні української нації, як за часів Речі Посполитої, так і за часів московського царату. Щодо часів Незалежності України, то об'єктивне дослідження української козаччини не тільки можливе, але й цілком правомірне, хоча й не узгоджуватиметься з побутуючою історіографією, яку нещодавно викладали іменити науковці, підпорядковані Москві.

Історична правда настільки страшна, що її важко усвідомити. Передовсім зауважимо, що за всіх часів, реєстрові козаки були найманцями і використовувались чужинськими урядами для придушення визвольної боротьби українського народу. Тож вельми прикро, що вітчизняна історія продовжує і звеличувати колишніх ворогів українського народу до рівня національних героїв. Тому автор у першій своїй книзі «Біля витоки козацтва» розпочав, в у другій книзі «Козацькому роду нема переводу» спростовує кон'юнктурні виклади науковців

та виправляє побутуючі спотворення історичної доби українського козацтва на землях теперішньої Кіровоградщини, де кожна історична особа та визначна подія висвітлена у відповідності до свого призначення в українській історії. Ми повинні підкреслити, що українців у XVI-XVII ст. чужоземці називали нацією козаків. Чому так трапилось? Тому що саме козацтво упродовж трагічно-загостреного часу зуміло в умовах ціл-ковитої бездержавності України сформувати військовий осередок, витворити соціальну верству воїнів-професіоналів, котра поклала на свої міцні плечі фундаторські обов'язки керуючої і провідної сили української нації.

Є.Маланюк у 1954 р. писав: «Козацтво обіймало всіх ліпших людей - чи то був нащадок князівського або боярського роду, чи то був повноправний шляхтич Речі Посполитої, чи відважний міщанин, чи недовчений богослов, чи врешті селянин. Козацтво - це було максимальне націотворче напруження цілого народу, цілої Батьківщини. Це була тотальна мобілізація всіх її духовних, матеріальних, моральних і соціальних, культурних і політичних ресурсів».

За подібних історичних лексем, українське козацтво зуміло піднятися над своїми вузько становими інтересами воїнів-професіоналів і розпочало напружену й кровопролитну боротьбу за утвердження української державності, прагнучи завоювати свободу не тільки собі, але й селянам та міщанам, взагалі усьому народові України. Ще в XVII ст. француз Боплан писав про козаків: «Вони кмітливі і проникливі, дотепні і надзвичайно щедрі, не побиваються за великим багатством, зате дуже люблять свободу, без якої не уявляють собі життя».

Українське козацтво формується у XV-XVI ст., розквітає у XVII ст. і згасає (точніше, його знищують) наприкінці XVIII ст. Однак воно не було якимсь феноменальним явищем в історії України зокрема та історії Європи в цілому. Оскільки Україна розташовувалась на межі європейських цивілізацій Заходу і азійських агресивних номадів Сходу, вона змушена була безперервно дбати про свою безпеку й організовувати суспільну верству воїнів-професіоналів. Такою була ситуація в часи Київської Русі, так відбувалось і згодом, у XV-XVIII ст.

Українське козацтво продовжувало і розвивало лицарські дружинні традиції Київської Русі X—XIII ст. але витоки козацтва як професійної військової верстви сягають своїм корінням ще далі, а саме глибин індоєвропейської спільноти. З них постала в XIV-XV ст. нова українсь-

ка еліта -шляхта. Найкращі її представники, воїни-феодали, князі та старости прикордонних земель, стали першими організаторами та ватажками козацьких загонів. Це - черкасько-канівські старости Остап Дашкевич, князь Дмитро Вишневецький (Байда) тощо.

Досліджуючи козацьку культуру як державотворче явище, доречно виразно підкреслити вагу Конституції Пилипа Орлика. Хоча повстання під керівництвом І.Мазепи завершилося невдало, але козаки-мазепинці не покладаючи рук готувалися до продовження справедливої боротьби за визволення України. Враховувалися помилки, осмислювався гіркий досвід поразок. Результатом цього процесу і став Конституційний договір 5 квітня 1710 року. П.Орлик та українські козаки розуміли, що лише сукупними зусиллями і враховуючи інтереси всіх соціальних верств України існувала можливість перемогти і здобути для українського народу незалежність. Хоча Конституція П. Орлика залишилася лише на папері, вона має для нас дуже важливе значення як оригінальний документ козацької доби, покажчик постулатів І.Мазепи, всіх тодішніх освічених українських громад.

Ця Конституція вже з самого початку була зорієнтована на Європу (будучи упорядкованою українською та латинською мовами), увібрала в себе найдовершені здобутки європейської правничої думки народовладдя і лицарського кодексу, визначну роль не тільки у формуванні середньовічної української козацької держави, а й у становленні матеріальної та духовної культури самого українського етносу, як це яскраво відобразилося в усній народній поетичній творчості.

У XVII-XVIII ст. українське козацтво стало не лише національними збройними силами, але й чільним фундатором української держави, усе було просякнуте козацьким духом - від адміністративного устрою до ідеології. Хоча пізніше унаслідок несприятливих політичних обставин ці соціальні і політичні надбання були втрачені, ідеал козацької свободи, козацької волі назавжди залишився вкарбованим у пам'яті українського народу. Недаремно французький мислитель Вольтер висловлювався: «Україна завжди прагнула до волі. Навіть коли в певні періоди української історії це волелюбне прагнення начебто пригасало, щоб згодом, проте, у більш сприятливих умовах запалати невгасимим полум'ям Свободи і Волі - від тих далеких козацьких часів і до нашого суперечливого сьогодення».

Не перебільшеною, вирішальною є роль козацької культури у становленні форм української нації. Саме козацтво стало тим стрижнем, навколо якого консолідувався український народ. Пізніше козацтво перетворилося на своєрідний хребет української нації. Саме тому майже кожен українець мріяв стати козаком - вільною людиною, а в середньовічній Європі - Україна була відома насамперед як країна козаків, (тобто вільних людей).

Українська, козацька культура не зникла навіть тоді, коли козацтво (Запорозька Січ, городове козацтво) було знищене наприкінці XVIII ст. і коли були ліквідовані козачі формування XIX ст. (Задунайська Січ, Буго-Гардівське, Бузьке, Азовське формування тощо), вони перейшли в наше XX-XXI ст. насамперед тому, що це українське козацтво. Козацький дух - ось та першооснова, що генетично перетекла через сторіччя, стала нашим гаслом, підтримувала і надихала на боротьбу за українську державність. Таким чином, українська козацька культура – це складне й багатовимірне явище, яке відіграло визначну роль у державотворчому процесі України. Завдяки козацтву і його впливу на українську культуру впродовж бездержавних і колоніальних століть, у ментальності українців жило і процвітало прагнення до волі і свободи, а козак незмінно був уособленням українського ідеалу чоловіка-воїна. Цей незнищенний козацький дух сприяв відновленню української державності у кінці XX ст. та на початку XXI ст.

Стисло про козацтво України в датах[1]:

І млн. р. тому - Поява первісних людей на території України.

10-12 тис. р. до н. є. - Мезоліт.

5-7 тис. р. до н. є. - Неоліт.

3-4 тис. р. до н. є. - Розселення племен Трипільської культури на території України. (Енеоліт).

1-2 тис. р. до н. є. - Бронзова доба.

На зламі 1 і 2 тис. до н. є. - Початок залізної доби.

IX-УII ст. до н. є. - Розселення кіммерійців між Дністром і Доном та на Кримському і Таманському півостровах.

VII - III ст. до н. є. - Скіфи у Причорномор'ї.

УII -УI ст. до н. є. - Створення грецьких колоній у Причорномор'ї.

512 р. до н. є. Війна скіфів з перським царем Дарієм.

III ст. до н. є. - Утвердження сарматських племен у Подніпров'ї. Заснування Неаполя Скіфського в Криму.

IV ст. - Вторгнення гунів у Східну Європу. Відхід готів на захід.

Кінець V - початок VII ст. - Існування держави антів.

530 - Велике розселення слов'ян. Проникнення слов'ян на Балкани.

839 - Згадка Бертинської хроніки про Русь у зв'язку з посольством до Людовіка І Франконського.

860 - Перший похід Русі (Аскольда і Діра) на Константинополь.

60-ті роки IX ст. - Прийняття християнства князем Аскольдом.

[1] Карпов В.Є. Біля витоків козацтва. Кіровоград 2011. 704 с.

882 - Захоплення Києва Олегом.

882 - 912 - Князювання Олега.

Кінець IX ст. - Прихід печенігів у Причорноморські степи. Перехід угрів на Дунай.

907- Похід Олега на Константинополь.

911- Укладення договору князем Олегом з Візантією.

912-945 - Князювання Ігоря.

915 - Перша згадка в Літописі про печенігів.

40-ві роки IX ст. - Походи Ігоря на Царгород і Закавказзя.

944 - Укладення договору князем Ігорем з Візантією. Згадка про християнську Русь.

945-964 - Регентство княгині Ольги.

957 - Подорож Ольги до Константинополя.

964-972 - Князювання Святослава.

968, 969-972 - Походи Святослава на Балкани.

Біля 965 - Розгром хозарів Походи на Оку і Волгу та за Дунай.

Близько 980-1015 - Князювання Володимира у Києві.

981 - Приєднання князем Володимиром Червенських городів.

988 - Прийняття християнства як державної релігії Русі.

996 - Десятинна церква.

X ст. - В історичних билинах київського циклу, оспівано Іллю Муромця (в Українській версії «Муровець» - за назвою села поблизу Києва), який ніс прикордонну службу при князі Володимирі. В билинах Ілля називається «старьш козак», «отаман».

1015-1019 - Боротьба за Київ між синами Володимира.

1017 - Ярослав уперше посідає престол у Києві.

1019-1054 - Князювання Ярослава Мудрого.

1015-1016 - Кодекс права («Руська Правда») Ярослава Мудрого.

30-ті роки XI ст. Розгром печенігів.

1037 - Закладено Софійський собор.

Близько 1039 - Перший Київський літопис.

1051 - Обрання Іларіона, першого русина-українця на митрополичий престол.

1068 - Перший похід проти половців. Згадка про київське віче. Повстання у Києві.

1073 - «Ізборник» Київського князя Святослава

1093-1113 - Князювання Святополка у Києві.

Близько 1113 - Нестерова редакція руського літопису «Повісті временних літ».

1103 - В «Повісті временних літ» говориться про висадку в травні ц.р. княжих військ на о. Хортиця. Ошч Протовчого - перша літописна згадка про поселення, в межах сучасного м. Запоріжжя імовірно населена - козаками, за однією з версій, - бродниками, які несли прикор-

донну і митну службу в Київській Русі. Від цього моменту можна було б починати відлік віку м. Запоріжжя.

1113-1125 - Князювання Володимира Мономаха у Києві.

1125-1132 - Князювання Мстислава Володимировича.

1124-1152 - Князювання Володимирка в Галичині. Об'єднання галицьких князівств зі столицею в Галичі (перша згадка 1140 р.).

1146-1154 - Князювання Ізяслава Мстиславича в Києві.

1143 - 1147 - В «Хроніці Польщі, Литви і всієї Русі» згадка про козаків, які допомогли князю Ізяславу повернути престол, захоплений його дядьком Юрієм Володимировичем: «Не міг того докінчити з угорцями і поляками, але все відшкодував з волинськими козаками».

1153-1187 - Князювання Ярослава Осмомисла у Галичі. Поширення галицького князівства до гирла Дунаю.

1155-1157 - Князювання Ю. Довгорукого Суздальського у Києві.

1169 - Зруйнування Києва Андрієм Боголюбським.

Близько 1170 - Початок князювання Р. Мстиславича на Волині.

1182 - Польський король Казимир II з'являється біля Галича з наміром посадити на престол племінника Мстислава І. Волинські козаки виступили на боці руських князів.

1185 - Похід Ігоря на половців (1187 р. «Слово о полку Ігоревім»).

1187 - Перша згадка назви "Україна" Київському літописі.

1187-1199 - Володимир II.

1188 - Роман Мстиславович вперше посів Галицький стіл.

1189- Угорська інтервенція. Бела III проголошує себе королем Галичини.

1199 - Об'єднання Галичини і Волині князем Романом

Близько 1201 р. Роман оволодів Києвом.

1202 - Спустошення Києва князем Рюриком і половцями.

1205 - Смерть князя Романа. Початок боротьби за його спадщину

1212 - 1214 - Литовські князі Монтил Гимбутович та Живинбуд «козацькими шляхами» посилають на Русь, війська, які втручаються у княжі міжусобиці. (Коли є козацькі шляхи, то очевидно, що були й козаки, які ними ходили).

1214 - Боярин Володислав Кормильчич посідає престол галицького князя.

1219 - Галич захопив Мстислав Удатний (з його дочкою одружився Данило Романович Галицький).

1223 - Поразка руських військ у битві з татарами на річці Калці.

1225 - Битва на р. Калка в Запорозькім степу. Козаки - бродники (за однією з гіпотез - предки донських та запорізьких козаків) зіграли вирішальну роль у перемозі монголів над руським військом. Отаман бродників – Пласкиня, нібито виманив з укріпленого табору руських князів, після чого їх військо було знищено.

1227 - Об'єднання Волині синами Романа.

1238 - Відновлення Галицько-Волинської держави Данило Галицьким (помер 1264 р.). Розгром Д. Галицьким німецьких рицарів під Дорогочином.

1239 - Князь Данило підпорядковує Київ владі Галицько-Волинського князівства.

1239-1242 - Татаро-монгольська навала орд Батия на Русь.

1240 - Падіння Києва. Спустошення міста монголо-татарами.

1245 - Бій під Ярославом. Кінець угорсько-польської інтервенції і боротьби за спадщину в Галицько-Волинському князівстві.

1245 - Поїздка Данила Галицького до хана.

1253 - Коронування князя Данила у Дорогочині.

1259-1260 - Походи хана Бурундая на Галичину і Волинь.

1264 - близько 1301 - Лев I - галицький князь.

Близько 1300 р. Об'єднання Галицько-Волинського князівства із Закарпатською Україною.

1288 - Спустошення Галичини і Волині ордами хана Телебуги.

1292 - Закінчено Галицько-Волинський літопис.

1299 - Київський митрополит Максим приймає титул «Митрополита всея Русі» і переїздить до Володимира на Клязьмі.

Близько 1303 - Заснування Галицької митрополії.

1316 - Союз Андрія і Лева, князів «всієї землі Руської, Галичини іВолодимири», з Тевтонським орденом.

1316-1341 - Гедимін — король «Литовський і Руський».

Початок XIV ст. Смерть останніх Романовичів (правління сина їхньої сестри - Болеслава Юрія II Тройденовича).

1325-1340 - Князювання Юрія II Болеслава.

1331 - Похід на Люблінську Землю.

1339 - Юрій II Болеслав надає місту Сяноку Магдебурзьке право.

1339 - Смерть Юрія II Болеслава.

1345-1377 - Правління Ольгерда у Велик. князівстві Литовському.

1349 - Завоювання Галичини польським королем Казимиром III.

1350-1352 - Боротьба польсько-угорської коаліції з Литовським князівством за волинські землі.

60 р. XIV ст. Перемога литовського князя Ольгерда над татарами на Синіх Водах (1362). Владу Литви над Київщиною і Поділлям. Син Ольгерда стає київським князем. Князювання на Поділлі Коріатовичів.

1375 - На західноукраїнських землях організовано католицьку ієрархію.

1377-1434 - Правління Ягайла у Великому князів. Литовському.

1385 - Кревська унія між Польщею та Литвою.

1387-1772 - Галичина під пануванням Польщі.

XIV ст. Перехід українських земель під безпосередню владу

Вітовта. Князь Федір Коріатович править у Мукачеві (помер 1414 р.).

1392-1430 - Князювання Вітовта у Велик. князівстві Литовському.

1399 - Розгром Вітовта татарськими військами на річці Ворсклі.

1410 - Грюнвальдська битва.

1413 - Городельська унія між Литвою та Польщею.

30 р. XV ст. Приєднання до Польщі Західного Поділля і заведення польського права на всіх окупованих українських землях.

1430-1432 - Правління Свидригайла у Великому князівстві Литовському.

1432-1440 -Правління Сигізмунда у Вел. князівстві Литовському.

1440 - Олелько Володимирович стає київським князем.

1449 - Утворення Кримського ханства.

1475 - Турки здобувають генуезьку колонію Кафу (нині Феодосія). Крим попадає під турецьку зверхність.

1482 - Перший великий напад кримських татар (союзників Московського князівства) на Київ. Спустошення Києва кримським ханом Менглі-Гіреєм.

1489-1492 - Перші документальні згадки про українських козаків.

1490-1492 - Повстання у Галичині проти польського панування під проводом Мухи.

1492 - В серпні цього року у пониззі Дніпра під Тягинею запорозькі козаки захопили турецький військовий корабель.

1494 - Запорозький флот і десант під командуванням Богдана Глинського штурмом взяв турецьку фортецю Очаків, знищив залогу, розсіяв по степу татарські загони і звільнив з полону сотні людей.

1498-1499 - Перші напади на українські землі турків.

1502-1504 - Два успішних штурми запорозькими козаками під командуванням Богдана Глинського турецької фортеці Гавань.

1503 - Приєднання Чернігово-Сіверщини до Московського князівства.

1508 - Повстання князів Глинських проти Литви.

1514 - Перемога військ князя Костянтина Острозького над московським військом під Оршею.

1529 - Перший Литовський Статут.

1538 - Буковина попадає в залежність від Туреччини.

1556 – Д. Вишневецький споруджує укріплення о. Мала Хортиця.

1558-1560 - Спільні походи козаків і московського війська на чолі з Дмитром Вишневецьким на Північний Кавказ та у Крим.

1563 - Страчено Байду-Вишнивецького.

1569 - Люблінська унія між Литвою та Польщею.

1572 - Створення королем Речі Посполитої Стефаном Баторієм козацького реєстрового війська (в реєстрі 300 козаків).

1573-1586 - Правління короля Речі Посполитої Стеф. Баторія.

1578 - Збільшення козацького реєстрового війська (600 козаків). Передача реєстровцям Трахтимирова, в якому був козацький шпиталь, арсенал, собор тощо.

1577 - Похід Івана Підкови на Молдову, взяття Ясс. Запровадження козацького реєстрового війська (реформа Стефана Баторія).

Близько 1580 - Заснування в Острозі школи та друкарні.

1578 -1580 - Універсал польського короля Стефана Баторія, яким встановлювалась блокада Запорожжя: приписувалось всім без винятку прикордонним старостам допомогти київському воєводі князю Острозькому «знищіти низовиків з Дніпра», паралельно вводились санкції на торгівлю з козаками боєприпасами, продуктами і забороняло пускати запорожців «на волость».

1581 - Видання «Острозької Біблії».

1583 - Козаки захопили і зруйнували м. Тягин - військову базу Туреччини у Придністров'ї.

1589 - Утворення Московського патріархату.

1590 - Прийняття польським сеймом "Порядку відносно Низовиків і України", реорганізації козацького реєстру, відділення його від Низового.

1591-1593 - Перші козацькі повстання під проводом Косинського та Наливайка (1594-1596 р.)

1591-1596 - Початок козацьких воєн в Україні, які продовжувались 174 роки. Козацькі повстання під керівництвом Г. Лободи, М. Шаули, К. Косинського, С. Наливайка.

1593 - Зруйнування 80 тис. татарським військом Томаківської Січі.

1593-1638 - Базавлуцька Січ.

1594 - Місія на Запорожжя посла австрійського імператора Еріха Лясоти. Його надзвичайне свідчення про козацький побут і порядки у Базавлуцькій Січі та у Війську Запорозькому Низовому.

1596 - Берестейська церковна унія.

1606-1607 - Участь запорозького козацтва у повстанні донських козаків на чолі з Іваном Болотніковим.

1606 - Взяття козаками Варни.

1608 - Взяття козаками Перекопу.

1611-1612 - Участь реєстрових і запорозьких козаків у війні з Московським царством.

1614 - Козацькі морські походи під проводом гетьмана Петра Сагайдачного.

1615 - Заснування Київського братства, Київської братської школи (майбутньої Києво-Могилянської академії) і друкарні.

1616-1622 - Гетьманування Петра Конашевича-Сагайдачного.

1616 - Взяття запорожцями турецької фортеці Кафи.

1616 -1622 - Гетьманство Петра Сагайдачного. Створення регу-

лярного козацького війська.

1616 - Походи запорозького козацького війська в Крим і Туреччину. Взяття Варни, Синопа, Кафи.

1618 - Похід козацького війська на Москву на підтримку кандидата на московський престол королевича Владислава. Облога Кремля і відміна його штурму Петром Сагайдачним.

1620 - Відновлення православної ієрархії в Україні.

1620 – Участь козацького війська на чолі з П. Сагайдачним у битві під Хотином.

1625 - Козацьке повстання під проводом М. Жмайла. Бій біля Курукового озера.

1628-1629 - Спроба церковної угоди. Ідея створення Київського Патріархату. Поляновський «Вічний мир» з Москвою (за яким Смоленщина і Чернігівщина закріплювалися за Польщею).

XVII ст. Неодноразові козацькі повстання проти Польщі.

1630-1634 - Козацьке повстання під проводом Тараса Трясила. Бій під Переяславом. Реєстр 8000.

1630-1638 - Козацькі антипольські повстання під керівництвом Павла Бута (Павлюка), Яцька Острянина, Карпа Скидангі, Дмитра Гуні. Поразки повстань приводять до ліквідації козацького самоврядування, замість гетьмана призначається польський комісар.

1632 - Обрання на коронаційному сеймі Петра Могили на митрополита.

1635 - Будівництво Кодака. Повстання під проводом Сулими.

1637 - Повстання під проводом Павлюка. Бій під Кумейками

1637-1642 - Участь запорозьких козаків спільно з донськими козаками у взятті і утриманні турецької фортеці Азов («Азовське сидіння»). На весні 1640 р. бій козацької ескадри із 23 чайок під командуванням Гунка (Грицька) Черкашеніна з 40 турецькими галерами. Бій під Лубнами.

1638-1652 - Микитинська Січ.

1638 - Ординація Війська Запорозького реєстрового. Хмельницького обрано Чигиринським сотником (він був військовим писарем).

1645 - Переговори з французьким послом у Речі Посполитій графом де Брежі про найом козаків на службу у Франції, вів у Варшаві сотник Богдан Хмельницький. В облозі і здобутті фортеці Дюнкерк (Франція) взяли участь 2500 реєстрових і запорозьких козаків на чолі з Іваном Сірком.

1645-1648 - Козаки брали активну участь у завершенні 30-річної все європейської війни.

1648 - Початок Національно-визвольної війни українського народу під керівництвом гетьмана Б.Хмельницького (1648-1657 рр.) проти польського поневолення.

1648 - Битва під Жовтими Водами.

1648-1657 Гетьманство Богдана Хмельницького. Створення незалежної Української козацької держави.

1648-1654 - Визвольна війна українського народу під керівництвом гетьмана Богдана Хмельницького.

1648 - Корсунська битва.

1648 - Битва під Пилявцями.

1648 - Облога Львова.

1648 - Тріумфальний в'їзд Хмельницького у Київ.

1648 - Поразка під Лоєвим військ під проводом М. Кричевського.

1649 - Битва під Зборовим. Зборівська мирна угода з Польщею.

1649 - Похід на Молдавію.

1649 - Битва під Берестечком.

1651 - Бої під Білою Церквою.

1651 - Білоцерківський мир.

1652-1709 - Чортомлицька Січ.

1652 - Розгром польського війська у битві під Батогом.

1653 - Битва під Жванцем.

1653 - Земський собор у Москві ухвалив прийняти Україну під протекторат царя.

1654 - Переяславська рада.

1654 - Посольство до Москви у складі С. Зарудного та П.Тетері.

1657 - Помер Б. Хмельницький.

1657 - На раді у Корсуні гетьманом обрано І. Виговського.

1657-1659 - Гетьманування Івана Виговського.

1658 - Гадяцька унія.

1659 - Розгром московських військ під Конотопом гетьманом І. Виговським.

1659 - Підписання Ю. Хмельницьким «Переяславських статей».

1660 - Укладання Ю. Хмельницьким Слободищенського трактату.

1663 – «Чорна рада» у Ніжині.

1663-1668 - Гетьманування І. Брюховецького на Лівобер. Україні.

1664 - І. Виговського страчено за доносом П. Тетері.

1663-1665 - Гетьманування Павла Тетері на Правобереж. Україні.

1665-1676 - Гетьманування П. Дорошенка на Правобереж.Україні.

1666 - Під Брацлавом війська П. Дорошенка розбили поляків.

1667 - Андрусівське перемир'я між Москвою і Польщею (поділ України за «Вічним миром» від 1686 р.).

1668 - П. Дорошенко визнає протекторат Туреччини.

1668 - Польський уряд затверджує гетьманом Ханенка.

1669 - Глухівські статті.

1669-1672 - Гетьманування Дем'яна Многогрішного на Лівобережній Україні.

XVII ст. - Руїна на Правобережній Україні.

1672 - Турки зайняли Поділля. Бучацький мир між Туреччиною та Польщею.

1672-1687 - Гетьманування І. Самойловича. Конотопські статті.

1674 - Ханенко передає булаву Самойловичу.

1676 - Дорошенко передає булаву Самойловичу.

1680 - Смерть кошового отамана Івана Сірка.

1654 - Переяславська Рада. Рішення про військовий і політичний союз України з Московським царством.

1654-1657 Українське козацьке військо воює з Польщею на боці Московського царства.

1656 - Мирний договір Московської держави і Польщі у Вільно. Українська делегація на переговори не була допущена.

1657-1659 - Гетьманство І. Виговського.

1657- Союз України зі Швецією. Швеція визнала Україну незалежною державою.

1658 - Гадяцький договір, за яким Україна в статусі Великого князівства Руського вступала у конфедеративні стосунки з Польщею іі Литвою.

1658- Декларативне затвердження польським сеймом Гадяцького договору. Проголошення України Великим князівством Руським.

1659-1663 - Гетьманство Юрія Хмельницького.

1660 - Договір Юрія Хмельницького про перехід України під протекторат Польщі. Розкол України на Лівобережну та Правобережну. Початок громадянської війни між козаками, яка носить назву Руїна.

1663 -1722 - Діяльність Малоросійського приказу, який керував справами Лівобережжя як автономного утворення в складі Московського царства, згодом Російської імперії.

1677-За договором з Польщею, Київ формально перейшов під протекторат Москви.

1683 - Польща тимчасово поновила козацтво. Підпорядкування православної Київської митрополії Московському патріархові.

1686 - Знову «Трактат про Вічний мир» (між Росією та Польщею).

1687 - Перший Кримський похід.

1687 - Гетьманування Івана Мазепи (1639 р.) Коломацькі статті.

1689 - Другий Кримський похід.

1692-1695 Повстання запорожців під керівництвом обраного ними гетьмана Петра Іваненка (Петрика) проти гетьмана України Івана Мазепи. Програмою повстання було відновити автономію Запорожжя, встановити козацьке самоврядування. Повстання носило антифеодальний характер і відображало невдоволення переважної частини козаків авторитарним правлінням гетьмана Івана Мазепи. Закінчилося після загибелі Петрика від руки найманого вбивці.

1699 - Карловецький договір. Поділля повернули під Польщу.

1704 - Арешт Палія і заслання його до Сибіру.

1705 - Робота російсько-турецької межової комісії по встановленню кордону. Порушення територіальної цілісності земель Війська Запорозького Низового, що викликало різкі протести козаків і спровокувало їх участь у повстанні гетьмана Івана Мазепи проти Петра І.

1707-1708 - Участь запорожців у повстанні Кіндрата Булавіна.

1708 - Шведсько-український союз.

1708 - Падіння Батурина.

1708-1722 - Гетьманування Івана Скоропадського.

1708-1709 - Участь частини запорожців на чолі з кошовим отаманом Костем Гордієнком проти гетьмана Івана Мазепи.

1709 - Російське військо під командуванням полковників П.Яковлєва і Г.Ґалаґана зруйнувало Чортомлицьку Січ.

1709 - Полтавська битва.

1709 - В Бендерах помер І. Мазепа.

1709 - Заснування Олешківської Січі.

1709-1734 - Перебування Війська Запорозькою Низового на території Кримського ханства.

1709 -1711 та 1728 -1734 - Кам'янська Січ.

1710 - Гетьман П. Орлик (помер в еміграції 1742 р.).

1710 - Похід гетьмана П. Орлика на Правобережжя України.

1710 (16 квітня) - Перша Українська конституція складена гетьманом П. Орликом в м. Бендери. Прийнята при участі запорозьких козаків на чолі з Костем Гордієнком.

1711-1734 - Олешківська Січ.

1711 - Військовий похід запорожців на чолі з Пилипом Орликом та Костем Гордієнком на Правобережну Україну.

1712 - Прутський мир. Правобережжя і Запорожжя переходить під владу Орлика.

1712 - Визнання Туреччиною гетьманом П. Орлика.

1714 - Правобережжя переходить під владу Польщі.

1721 - Ніштадський мир.

1722 - Помер І. Скоропадський.

1722-1727 - Перша Малоросійська колегія. Наказний гетьман П. Полуботок (помер 1724 р.).

1727 - Гетьманування Дем'яна Апостола.

1734-1775 - Нова Січ. Повстання на Правобережжі України (гайдамаки). Військо Запорозьке Низове на прохання імператриці Анни Іоанівни повертається на свої споконвічні землі. Вольності Війська Запорозького Низового визнаються урядом Російської імперії як незалежна територія з правами самоврядування. У складі Вольностей 8-и адміністративно-територіальних одиниці (паланок), та у складі Військ-

ка з 38 куренів. Помер гетьман Д. Апостол.

1734-1750 - Діяльність в Україні «Правління гетьманського уряду»

1735-1739 - Російсько-турецька війна. Запорізька козацька флотилія і морська піхота штурмують і морем беруть Очаків. Козаки впродовж всієї війни забезпечують, розвідку, підвіз боєприпасів, перевіз військ. На о.Хортиця і Мала Хортиця – встановлюють козацькі верфі для будівництва бойових суден.

1745 - Загинув Олекса Довбуш.

1750-1764 - Гетьманування Кирила Розумовського.

1755 - Скасування українсько-російського митного кордону.

1760 - Судова реформа. Гетьманщину поділено на 20 суд. повітів.

1761 - Київ перейшов під пряме імперське управління.

1762 - Перше обрання П. Калнишевського кошовим отаманом.

1763 - У Глухові скликано Генеральні збори.

1764 - Скасування гетьманства урядом Російської імперії.

1764-1781 - Діяльність другої Малоросійської колегії.

1765-1767 - Опис Малоросійських земель.

1765-1775 - Десятирічне керівництво Військом Запорізьким Низовим, видатним військовим діячем України (кавалером ордена Андрія Первозданного), генерал-лейтенантом російської армії Петром Калнишевським.

1768 - Початок Коліївщини. Залізняк і Гонта. Участь частини запорожців на чолі з Максимом Залізняком у повстанні проти Польщі.

1768 - Повстання на Січі. Рейди запорозького козацького флоту на Дунай. Російсько-турецька війна, в якій беруть участь запорожці під керівництвом кошового отамана Петра Калнишевського.

1772 - Перший поділ Польщі.

1772-1774 - Участь частини запорожців у повстанні під керівництвом Ємельяна Пугачова.

1772-1918 - Галичина під владою Австрії.

1774 - Кучук-Кайнарджинський мир. Проголошення Кримського ханства незалежним від Туреччини.

1774 - Австрія захопила Буковину.

1775-1918 - Буковина під владою Австрії.

1775 - Ліквідація царською владою (Катерина II) Запорозької Січі.

1775 - Маніфест про зруйнування Січі.

1775-1828 - Задунайська Січ.

1781 - Гетьманщину поділено на три намісництва: Київське, Чернігівське, Новгород-Сіверське.

1783 - Кінець автономії Гетьманщини.

1783 - Царський указ про закріпачення селян на Лівобер. Україні.

1783 - Приєднання Кримського ханства до Російської імперії.

1785-1817 - Бузьке козацьке військо. Його виникнення пов’язане

з сформованим у 1769 р. полком українських козаків, що брали участь у російсько-турецькій війні 1768-1774 р. В 1775 р. козаків цього полку було поселено на прикордонних землях по р. Південний Буг. В 1797р. полк ліквідовано, а козаків перетворено на державних селян. В 1803 військо відновлено у складі трьох полків по 500 козаків. Центром війська став Вознесенськ. Бузькі козаки брали участь (1806 - 1812 р.) у війні проти Туреччини і Франції (1812 - 1814 р.). В 1817 р. військо було остаточно ліквідоване, козаків перетворено на військових поселенців.

1787-1796 - Катеринославське козацьке військо. Козацький корпус, створений за царським указом від 03 (14).06.1787 р. на півдні України. У 1790 р. до Катеринославського козацького війська включено Херсонський пікінерський полк, сформований у 1776 р. із запорожців, перетворений у 1783 - в легко кінний. Катеринославське козацьке військо організоване князем Потьомкіним з колишніх запорожців та військових поселенців Катеринославщини (сучасні землі Дніпропетровщини). Сформоване з 10 полків на взірець Донського козацького війська. Для поселення одержали землі в межиріччі Інгулу, Інгульця і Південного Бугу – це землі сучасної Кіровоградщини. У 1790 році «великим гетьманом» Катеринославського і Чорноморського війська було призначено Потьомкіна. В 1802 р. козацьке населення колишнього Катеринославського козацького війська було переселено на Кубань. 3000 осіб стали основою майбутнього Кавказького полку - Кубанського козацького війська.

1788-1860 - Чорноморське козацьке військо. Утворене з колишніх запорозьких козаків.

90-ті роки XVIII ст. Початок заселення українськими козаками Чорноморки, утворення козацького Кубанського краю.

1791 – Масовий перехід українських козаків на Кубань.

1793 - Другий поділ Польщі. Правобережна Україна у складі Росії (1795 р. - до річки Буг).

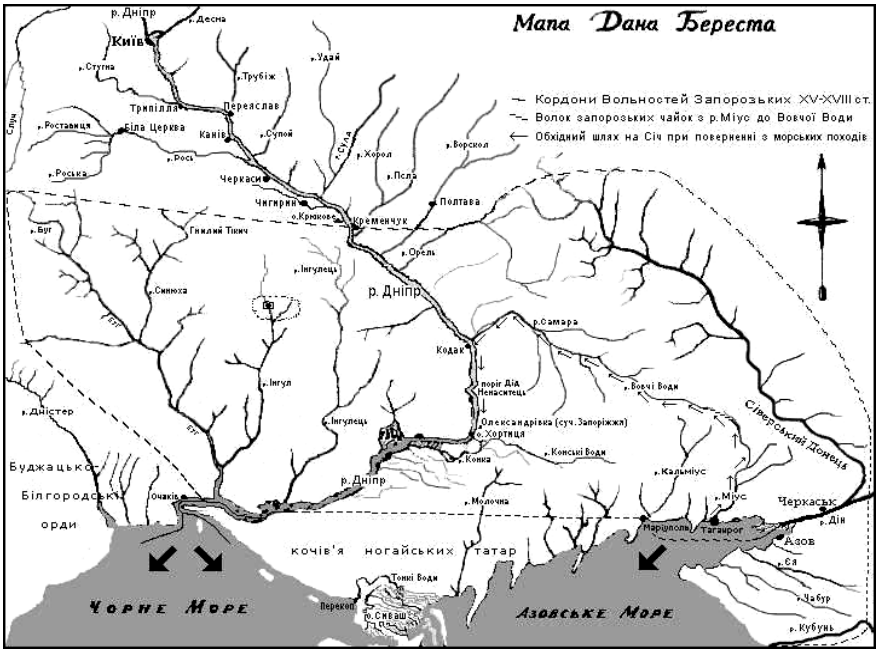
1795 - Третій поділ Польщі.

1796 - Намісництва перетворено в губернії. Кріпацтво поширене на південну Україну.

1807 - Усть-Дунайське, (Буджацьке) козацьке військо. Козацьке формування створене в 1807 р. із задунайських козаків, чорноморців та ін. категорій українського, російського, сербського населення, що мешкало на території Бессарабії, Молдови, Валахії. Причина створення - війна з Туреччиною. В травні 1807 р. нараховувало близько 15 тис. чоловік ,(на момент ліквідації 1.387 козаків). Після ліквідації 500 козаків переселились на Кубань.

1813 -1835 - Антикріпосницький селянський рух на Поділлі під проводом Устима Кармалюка.

1814 (9 березня) - Народився Тарас Шевченко.

1815 - Конституція Королівства Польського.

1817 - Закриття царським указом Києво-Могилянської академії.

1817 - Відкриття Рішельєвського ліцею в Одесі.

1819 - Відкриття Імператорської Київської духовної академії.

1818-1821- Існування таємної організації «Союз благоденства».

1818 - Заснування в Полтаві масонської ложі «Любов до істини».

1821 - Створення у Тульчині таємного Південного товариства декабристів (Пестель).

1822 - Створення Північного товариства декабристів.

1822 - Перше видання у Москві чотиритомної праці Бантиш-Каменського «История малой России».

1822-1825 - «Історія Русів» (перше видання 1846 р.)

1825 - Повстання декабристів у Петербурзі.

1825 - Виступ Чернігівського полку в Україні.

1828-1869 Дунайське (Новоросійське) козацьке військо. До складу війська входили колишні усть-дунайські буджацькі, чорноморські козаки й задунайські запорожці, які оселились в Бессарабії і Херсонщині до 1828 року та волонтери з Дунайських князівств і Ватіканського півострова, що служили добровольцями в російській армії під час російсько-турецьких війн кінця XVIII - початку XIX ст.

1830 - Початок польського повстання.

1831 - Придушення польського повстання.

1831 - Скасування Магдебурзького права в містах Лівобережної України.

1832 -1866 - На півдні сучасної Запорізької обл. (Бердянський район) створюється Азовське козацьке військо з колишніх козаків Задунайської Січі, частина яких під керівництвом кошового отамана Йосипа Гладкого (згодом генерал-майор російської армії) перейшла на бік Російської імперії. З 1864 - 1866 р. козаків переселяють на Кавказ, а у 1866р. Азовське козацьке військо ліквідовується.

1834 - Відкриття Університету Св. Володимира у Києві.

1837 - Видання «Руською трійцею» (М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький) у Будапешті альманаху «Русалка Дністрова».

1842 - Скасовано Литовський статут.

1846-1847 - Діяльність Кирило-Мефодіївського братства у Києві.

1848 - Скасування панщини, політичне відродження Галичини. Собор Руських учених у Львові. Відкриття кафедри української мови і літератури у Львівському університеті. Створення у Львові культурно-освітнього товариства «Галицько-руська матиця».

1848 - Виникнення першої української політичної організації «Головна руська рада». Засновано газету «Зоря Галицька».

1855 - Масовий антикріпосницький рух «Київська Козаччина». Кінець 50-х р. XVIII ст. Недільні школи на Наддніпрянщині.

1856 – «Похід у Таврію за волею» самовільне переселення селян (охоплено 574 села з населенням 76 тис. осіб) Катеринославщини та Херсонщини.

1860 - Створення Кубанського козацького війська шляхом об'єднання Чорноморського козацького війська та частини Кавказького лінійного козацького війська.

1861 - Нова Австрійська Конституція. Галичина отримала автономію. Буковина стала коронним краєм Австрії.

1861 (10 березня) - Смерть Тараса Шевченка.

1861 (3 березня) - Скасування кріпацтва в Російській імперії.

1862 - Розпочато військову реформу, переозброєння армії. Повстання поляків на Правобережній Україні.

1863 - Циркуляр міністра внутрішніх справ Росії П. Валуева про заборону українського друкованого слова.

1864 - Судова реформа.

1864-(9) - Освітня реформа.

1868-1939 - Діяльність товариства «Просвіта» у Львові.

1869-1918 - Діяльність товариства «Руська Бесіда» у Чернівцях.

1870 - Заснування колегії Павла Галагана у Києві.

1870 - Міська реформа, заснування думи.

70-ті р. XIX ст. - Індустріалізація Донбасу (Юзівка, тепер Донецьк).

1873 - Заснування Товариства імені Т. Шевченка та природничого

музею ім. Дідушицьких у Львові.

1873-1919 - Діяльність Історичного товариства ім. Нестора Літописця у Києві (у 20-ті р. XX ст. у складі ВУАН).

1874 - Введено загальний військовий обов'язок для осіб, чоловіків віком 21 рік, строком на 6 років.

1874 - Заснування Чернівецького університету.

1876 - Емський указ царя Олександра II про заборону друку і видання книжок українською мовою. Виїзд М. Драгоманова на еміграцію до Женеви.

1877-1878 - Перший судовий процес українських соціалістів у Галичині (І. Франко, М. Павлик, О. Терлецький та ін.)

1878-1882 - Видання М. Драгомановим у Женеві журналу «Громада».

1881 - Убивство народовольцями царя Олександра II. Вихід роману І. Франка «Борислав сміється».

1884 - Запроваджено новий університетський статут, який ліквідував автономію університетів.

1885 - Заснування Харківського технологічного інституту.

1895 - Проголошення ідеї політичної самостійності України.

1897-1913 - М. Грушевський - голова НТШ у Львові.

1896 - Відкриття В.Хвойкою перш. пам'яток трипільської культури.

1898 - Заснування Київського політехнічного інституту.

1898 - Вихід першого тому «Історії України-Русі» М.Грушевського.

1898 - Святкування у Львові 100-річчя відродження української літератури.

1902 - Відкриття пам'ятника І. Котляревському у Полтаві.

1903 (липень) - Загальноукраїнський страйк.

1904 - Земські діячі заснували «Союз Визволення».

1904 - Група членів РУП вийшла з партії і утворила Українську соціал-демократичну спілку (Меленевський-Ткаченко).

1904 - Створено Українську демократичну партію (УДП), до керівного складу якої входили В. Чехівський, С. Чикаленко.

1904 - Засновано Українську радикальну партію (УРП) на чолі з Б.Грінченком, Єфремовим, Ф.Матушевським.

1905 - Повстання на броненосці «Князь Потемкин -Таврический».

1905 - Повстання матросів на 12 кораблях Чорноморського флоту в Севастополі, очолюваних лейтенантом П.Шмідтом.

1905-1906- Створення перших товариств «Просвіта» на Центральних і Східноукраїнських землях.

1905 - Засновано Селянський союз на чолі з С.Єфремовим

1907 - Заснування М. Грушевським Українського наукового товариства у Києві.

1905 - Утворення політичних партій на Наддніпрянщині: Україн-

ської соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП) і Української демократично-радикальної партії (УДРП).

1908 - У Києві створено Товариство українських поступовців.

1909 - Реформи Столипіна про запровадження земств на Правобережжі України.

1914 - Виборча реформа в Галичині (українці отримують третину місць у крайовому сеймі).

1914 - Формування в Австро-Угорщині українського легіону Січових стрільців.

1914 - Початок першої світової війни. У Львові створено Головну українську раду та Союз визволення України.

1916 - Війська Південно-Західного фронту під командуванням О. Брусилова прорвали австрійську оборону і захопили східну частину Галичини, Буковину, Волинь.

1917 - У Росії перемогла лютнева демократична революція, повалено самодержавство.

1917 (15 березня) - Микола II зрікся престолу.

1917 (17 березня)- У Києві створено Українську Центральну Раду.

1917 (19 березня). 100-тисячна національна демонстрація у Києві.

1917 (17 квітня) - У Києві відбувся Всеукраїнський національний конгрес.

1917 (5 травня) - У Києві відбувся 1-й український військовий з'їзд.

1917 (10 червня). I Універсал Центральної Ради, проголошення автономії України.

1917 (15 червня) - Утворення Генерального секретаріату Центральної Ради.

1917 (3 липня). II Універсал Центральної Ради.

1917 (25 серпня) - Корніловський заколот і його розгром.

1917 (25 жовтня) - Більшовицький переворот у Петрограді.

1917 (7 листопада). III Універсал Центральної Ради. Проголошення Української Народної Республіки.

1917 (3 грудня) - РНК прийняла «Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Центральної Ради».

1917 (4-6 грудня) - Всеукраїнський з'їзд рад у Києві.

1917 (8 грудня) - Встановлення радянської влади у Харкові.

1917 (11 грудня). I Всеукраїнський з'їзд Рад у Харкові.

1917 (12 грудня) - Проголошення радянської влади у Харкові.

1917 (26 грудня) - Встановлення радянської влади –Катеринослав

1917 - Створення Українського Вільного козацтва з законами і традиціями Запорозького козацтва.

1917-1918 - м. Олександрівськ (сучасне м. Запоріжжя) з повітом комплектує дві козацькі дивізії, основу I Запорозького корпусу на чолі з полковником Петром Болбочаном.

Поступальний розвиток різних форм козацького самоврядування на території сучасної Кіровоградщини почав йти на спад з 1920 р. Після поразки антибільшовицького руху в Україні тут установлюється, як і на іншій території країни, радянська влада. Однак, незважаючи на це, навіть більшовицькі влади не змогли остаточно підірвати розвиток козацьких товариств на пульсуючому перехресті України з життєвими артеріями Дніпра, Інгульця, Інгулу, Синюхи та південного Бугу – це землі сучасного Кіровоградського краю.

При аналізі ступеня наукової розробленості цієї проблеми, необхідно згадати праці інших дослідників присвячені історії й традиціям козачого самоврядування з 1920 – 1990 р., у ході яких відбулася його значна трансформація, що змінила весь уклад і принципи соціальної організації козачого співтовариства. Як не старалася більшовицька влада, українське козацтво залишилося незламним. При дослідженні козацької тематики в історіографії Кіровоградщини 1920-1990 років, основну увагу треба приділити питанню формування й становлення традицій самоврядування українських козацьких військ.

У даних роботах обґрунтувати й дослідити особливості й специфіку внутрішньої організації козацьких товариств й тих соціальних, владних механізмів які дозволяли здійснювати керування ними на основі історичних традицій народоправства й автономії за двома напрямками:

Перший з них ставить період 1920-1980 років XX ст.

Другий охоплює 1981-1991роки, а також початок нинішнього XXI сторіччя. І залежно від конкретно-історичної ситуації, у рамках розглянутих періодів - виділити кілька специфічних етапів. Автор цієї книги, станом на 2012 р. вищезазначений період не досліджував.

1989-1991 - Поява перших осередків відроджуваного козацтва.

1991 - На о. Хортиця за підтримки і активної участі генерального директора ВАТ «Мотор Січ» - В.Богуслаєва відбулась перша установча Велика Рада сучасного Запорозького козацтва. Тоді кошовим отаманом обрано Володимира Мельника.

1992-1993 - розроблені Статути МГО «Українське козацтво»; Запорозького козацького товариства «Запорозька Січ»; Кіровоградської «Буго-Гардівської паланки» та інших осередків.

1994 - Відбулась перша офіційна Велика Рада Козацького Війська Запорозького Низового, на якій обрано керівні органи і прийнято Статут КВЗН. Верховним отаманом обрано Олександра Панченка.

Приблизно у цей час, (про це писали раніше), автор цієї книги, разом зі своїми товаришами організував в Кіровоградському регіоні діяльність першого обласного козацького товариства «Буго-Гардівська паланка», де на протязі багатьох років був крайовим старшиною, полковником козацтва та займав різні керівні посади в «БГП-УК».

У 2000 р. за ініціативою генерал-осавула українського козацтва Кіровоградської «Буго – Гардівської паланки» Валентина Карпова пройшла реорганізація і відокремлення частини козацького осередку - «БГП-УК» і створення нового козацького товариства Кіровоградського регіону - ОГО «Центральний Козацький Округ». Сформовано штаб обл.ГО «ЦКО», першим крайовим отаманом у 2000 р. було обрано Карпова В.Є., начальником штабу - Валентина Власенко.

2004 - Розроблено Статут і у 2005 проведено юридичну реєстрацію Кіровоградської обласної ГО «Центральний Козацький Округ». На загальних зборах товариства у 2005, крайовим отаманом «ЦКО» повторно було обрано генерал-хорунжого козацтва Валентина Карпова.

2011 - У м. Кіровограді відбулася Кіровоградська крайова козацька Рада ОГО «Центральний Козацький Округ». Крайовим отаманом в третій раз обрано генерал-полковника, (генерал-отамана), козацтва Валентина Карпова. У 2010 - 2012 р. до складу ОГО «Центральний Козацький Округ» уже входило більше 30 різнопланових козацьких осередків. Ця обласна громадська організація у 2005-2012 р. являлася однією із потужних козацьких товариств Кіровоградського регіону.

Закінчуючи цей розділ, ми констатуємо: Успадкувавши волелюбність від своїх славних предків - козаків, український народ здобув власну Українську Державу. Ми покладаємо надію, що ідеї Волі і Чину допоможуть обрати правильну позицію усім громадянам нашої Незалежної Держави. Саме це має значення серед базових пріоритетів козацтва, що відроджує саме внутрішню суть колишнього історичного козацтва з його кодексом честі, родовими традиціями шляхетності, самозреченого служіння Вітчизні, здоровим способом буття та інше.

Шановні побратими, пам'ятаймо, що виникнення українського козацтва, а точніше його відокремлення в окрему верству української спільноти, було зумовлене змінами соціально-політичного устрою України і характеризується як процес самовизволення українського народу з-під ярма чужинського поневолення. В цьому й полягає покликання сучасного козацтва, яке має історично-зумовлене патріотичне призначення, – захист національних інтересів українців.

Відтак, нове покоління відродженого козацтва, як оновлена патріотична верства українського суспільства, зрощена на засадах істинної демократії, не заангажована чужою ідеологією та політичною демагогією, має подбати за Україну і передати її прийдешнім поколінням, як найцінніший скарб, омріяний тисячами знедолених поколінь.

Ми сильні тому, що ми разом. Слава українським героям! Слава Україні! Слава усім козацьким товариствам України!

КОЗАЦЬКІ ТЕРМІНИ.

Аргат - наймит, робітник. У Запорозькій Січі аргатами називали у XVIII ст. бідних козаків, які наймитували в Криму, Молдавії, Валахії. З аргатів вийшло багато ватажків гайдамацьких загонів, зокрема Максим Залізняк.

Байдак - річкове плоскодонне однощоглове дерев'яне судно зі стерном. В XVI-XVШ ст.. запорозькі козаки використовували байдак, як військове судно. В XVII-XIX століттях на байдаках перевозили вантажі по Дніпру, Дону, Сіверському Дінцю.

Бандура - класичний (діатонічний) та сучасний (діатонічний або хроматичний) український національний струнно-щипковий музичний інструмент з родини арф, гусель та псалтиріонів. Музикант, граючи на старосвітський чи сучасній бандурі, не притискує струн на грифі, а подібно до арфи, щипком пальців (лівої руки тощо) у потрібний момент видобуває звук певної струни.

Булава: **1)** Вид холодної зброї, що виникла у найдавніші часи й мала форму палиці, на одному з кінців якої була закріплена головка у формі кулі, восьмигранника, шестигранника та інше з металу, або каменю. Руків'я булави виготовлялося найчастіше з дерева, (рідше з металу).

2) Один із клейнодів у реєстровому козацькому війську, на Запорізькій Січі та в Гетьманщині, що був ознакою влади гетьмана (кошового отамана).

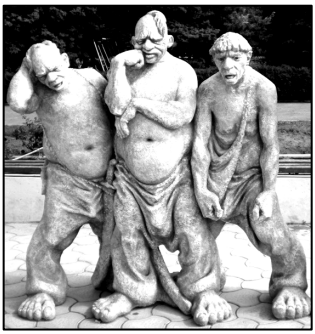
Бунчук - військова регалія у вигляді палиці з кулею або вістрям на верхньому кінці, під яким прикріплювалися китиці чи волосся з кінського або турячого хвоста. Бунчук був в ужитку давніх племен і народів, що проживали і на українських землях: скіфів, сарматів, половців, монголо-татар. Широко використовувався бунчук як військова регалія на Запорізькій Січі та Гетьманщині. Козаки запозичили його від турків і татар, які використовували бунчук замість прапора чи військового знака.

Бунчуковий товариш (бунчужний) - в українському козацькому війську в 17-18 ст. - помічник генерального бунчужного. Бунчужний товариш у військових походах виконував обов'язки ад'ютанта при гетьмані, а на урочистих церемоніях носив за ним малий бунчук. Посаду бунчужного товариша було скасовано у 1764 році.

Велика козацька рада України – найвищий орган козацького самоврядування в Україні

Верховний отаман Українського козацтва обирається представниками козацьких округів на Великій козацькій раді України із числа керівників козацьких організацій

Виборні козаки - група українського козацтва, яка у XVIII столітті користувалася козацькими привілеями. Створена на підставі наказу 1735 року, за яким до козацьких компутів (списків) було внесено лише заможну верхівку (30 тисяч лівобережних і слободських козаків), а переважну більшість козаків перетворено на підпомічників. Указ закріпив майновий поділ українського козацтва. Слобідських виборних козаків 1765 року було позбавлено козацьких привілеїв і перетворено на військових обивателів. Лівобережні виборні козаки втратили козацькі привілеї після офіційного запровадження кріпаччини 1783 року на Лівобережній Україні.

Виписні козаки, (або ви пищики) - козаки, виключені з козацьких реєстрів (списків) польсько-шляхетським урядом у 1617-1619, 1625, 1630 та інших роках. Виписні козаки брали активну участь у козацьких повстаннях XVII ст.. проти гніту польської шляхти.

Військовий довбиш - був важливою особою на Січі, оскільки ударами в литаври збирав козаків на січовий майдан на раду. Він також подавав сигнал про те, що кошовий отаман став під корогвою, а військова старшина під бунчук і що січову раду можна починати. Допомагаючи військовому осавулу, довбиш супроводжував важливих злочинців до Січі. Проводив інспекцію стану збору та виходу козаків з зимівників. Направлявся в паланки для з'ясування причин затримки виплати податків. Довбиш особисто мав бути присутнім при виконанні вироків. Символами його обов'язків були литаври

Військовий кантаржій - зберігач міри і ваги на Січі. Слідкував за збором здобутків для січової скарбниці, а також дотримання правил торгівлі на Січі

Військовий обозний - очолював артилерійську і фортифікаційну справу на Січі. Під час походу він або наказний обозний керували побудовою табору з возів, а також штурмом укріплень ворога. Займався обліком та комплектуванням війська, разом з військовим осавулом підтримував дисципліну та порядок на Січі. Помічником обозного був пушкар

Військовий осавул - в його обов'язки входила організація і ведення прикордонної служби запорізьких земель, охорона зимівників та шляхів на Січ по Дніпру і на суші. Він проводив слідство та виконання судових вироків. Разом з обозним підтримував дисципліну й порядок у війську, в фортеці Січі та похідних таборах. Займався розподілом платні та провіанту. Його помічником був військовий довбиш. Мешкав і харчувався осавул у своєму курені. Символом влади військ-

кового осавула була тростина. Для підвищення престижу влади кошового отамана, судді, писаря і осавула під час урочистих ходів та в бойовій обстановці кожного з них супроводжувала почесна варта, яку виділяли курені

Військовий писар - від імені кошового отамана та товариства складав і підписував документи. Очолював Січову канцелярію, був начальником для всієї військової старшини, що займала посади писарів в паланках та в похідних командах. Посаду військового писаря займали високоосвічені люди, обізнані на іноземних мовах і латині. Завдяки письменності й різнобічним знанням вони користувалися великою повагою у козаків. У зв'язку з цим військовий писар рідко переобирався на січовій раді. Мешкав військовий писар в окремому приміщенні разом зі своєю канцелярією, до якої входили писарі різних рангів та кухар. У XVIII ст. військова канцелярія Січі налічувала 48 чоловік. Зовнішньою ознакою гідності військового писаря був каламар (чорнильниця) в довгій срібній оправі, який він під час ради тримав за поясом, а перо застромлював за праве вухо

Військовий пушкар - під керівництвом військового обозного завідував артилерією. Зберігав порох, свинець, ядра, навчав гармашами. Займався постачанням артилерії. В його веденні була пушкарня, де утримувалися злочинці

Військовий суддя - чинив суд на Січі. У відсутність кошового отамана виконував його обов'язки, тобто був наказним кошовим отаманом. За допомогою військового скарбничого регулював витрати коштів Січі, зберігав «скарб і армату» у Військовій Скарбниці. Мешкав і харчувався суддя у своєму курені. Символами влади судді була січова печатка та тростина

Військовий тлумач (або драгоман) - крім іншомовних перекладів документів та переговорів з іноземцями, здійснював розвідку та контр -розвідку Січі. Для виконання цих обов'язків виїздив сам або направляв розвідників у сусідні держави.

Військові шафари перевозів. Збирачі податків на перевозах: Кодацькому, Микитинському (через Дніпро), Самарському (через Самару) та Буго – Гардовому (через Буг). У кожного шафара був підшафарій, писар, та підписар.

Військовий товариш - почесний титул, який у XVIII ст. присвоював гетьман України представникам козацької верхівки за воєнні заслуги. Ранг «військовий товариш» дорівнював сотникові.

Возний - судовий урядовець у Польщі, Литовському князівстві і в Україні (до XIX ст.) В Україні «возні» були при Генеральному суді (генеральний возний), полкових, сотенних та інших судах.

Всеукраїнські козацькі організації - до них належать організації, діяльність яких поширюється на територію всієї України і мають

легалізовані місцеві осередки не менше ніж в половині обласних адміністративно-територіальних одиниць.

Гаківниця - довга важка рушниця, якою були озброєні запорозькі козаки у XVI-XVII ст. Під час пострілу прикріплювалася до землі гаком уражала ціль на відстані до 300 кроків.

Галера - дерев'яне гребне судно, було на озброєнні європейських та азіатських країн головним чином в середні віки (XVI-XVПІ століття). Мало від 16 до 25 пар весел, 2 щогли. Вміщувало близько 200 чол., швидкість до 13 км/год.

Гармати козаків - дійшли до нас, чотирьох видів: мортири, мідні гармати, залізні ковані й чавунні.

1). Мідна мортира має вигляд мідної ступки завдовжки 10, завширшки 90 із отвором 40 мм. Наприклад в Польщі гармати (мідні) почали відливати не раніше XV ст.; через те в першій половині XVI ст. вони були досить рідкісними, як у самій Речі Посполитій, так і в запорізьких краях.

2). Залізна гармата має залізну ковану трубу, скріплену вісьмома залізними кільцями й відкриту з обох кінців. До одного з них (звідки заряджають) прироблено залізні дужки, в котрі вкладали залізний зарядний ящик; довжина трубки 640 мм, самого ящика 240, отже, всієї гармати 880 мм, ширина ящика з верхнього кінця 175, з нижнього 110 мм, внутрішній діаметр труби 60 мм, товщина стінок труби по 20 мм.

3). Чавунна гармата складається з чавунного ствола з хвостом та підставкою для прицілу; довжина ствола 640, хвоста 120 мм, отже, всієї гармати 760 мм, діаметр при хвості 160, при дулі — 125 мм, діаметр отвору — 55 мм.

4). Мортири, (див. мортири). Переважна частина запорізьких гармат, що дійшли до нас, польського, турецького й російського виробництва, деякі генуезького: «Гармат запорожці в себе не мають, використовують несподівано захоплені на турецьких кораблях і галерах». На рахунку була кожна гармата в кожній із польських фортець і в кожній із запорізьких. В актах 1672 р. вказуються: «гармати мідні, ломові, польові, затинні мідні пищалі, затинні залізні пищалі, залізні городові; а до них по 100 залізних і свинцевих ядер для мідної й ломової, по 200 для інших, вагою по гривенці й півгривенці ядро, та кілька десятків пудів гнота. Від російського царя запорожці вперше отримали «пушки ломовыя, гранати, ракеты, сипоши и трубы», в 1673 р.

Гармаш - в українському козацькому війську спеціально підготовлений козак, які опанував артилерійську справу. Гармаші входили до числа гарматних служителів і становили соціальну категорію козацтва, найчисельнішу групу військових служителів, пов'язану з військовим устроєм Запорозької Січі, які забезпечували справне функціонування артилерії.

Генеральна канцелярія Українського козацтва – вищий організаційно-координаційний центр козацьких організацій України.

Генеральна старшина - вища державна адміністрація в Гетьманщині в 17-18 століттях. Генеральна старшина становила найближче оточення гетьмана. До складу генеральної старшини входили: генеральний обозний, генеральний суддя, генеральний писар, генеральний підскарбій, генеральний хорунжий, генеральний бунчужний, два генеральних осавули. Генеральна старшина брала участь у Генеральній військовій раді, вирішувала найважливіші політичні, адміністративні та військові питання, проводила дипломатичні переговори, відала фінансами і судовими установами, очолювала збройні сили козаків Протягом 18 ст. права генеральної старшини у вирішенні державних справ України постійно обмежувалися заходами російського уряду. По мірі обмеження російським царизмом державних прав України генеральна старшина втрачає свої функції. На початку 80-х років 18 століття генеральна старшина, як адміністративний орган перестав існувати. В період Гетьманату 1918 р. - вищий старшинський командний склад Збройних Сил Української Держави, до якого належали генеральний хорунжий, генеральний бунчужний і генеральний осавул.

Герб козацький - козацькі війська мали свій герб. На ньому починаючи з кінця 16 ст. був зображений козак у шапці з шаблею при боці і рушницею на лівому плечі. Цей герб був на печатках, прапорах гетьманів України. В добу Козацько-гетьманської держави мали герби і вживали їх на своїх печатках численні козацькі старшинські роди тощо.

Герць - ратоборство, окремі сутички і поєдинки українських козаків з ворогом перед боєм.

Гетьман - вищий воєначальник і керівник української козацької держави. Після утворення 1572 р. українського реєстрового козацького війська (Війська Запорозького Низового) гетьманами стали називати його керівників. Уряд Польсько-Литовської держави всіляко уникав вживання даного титулу і підміняв його виразом «старший його Королівської Милості Війська Запорозького». В той же час, повноваження гетьмана реєстрового козацтва були суттєво обмежені урядом Речі Посполитої, а часто ця посада взагалі скасовувалась. Так, придушення козацько-селянських повстань 1637-1638 р. Замість гетьмана було призначено урядового комісара. Внаслідок відновлення після Національно-визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького 1648—1657 рр. української держави, гетьман став її главою. В його руках була зосереджена вся повнота виконавчої, законодавчої та судової влади, здійснював зв'язки України з іноземними

державами, мав значний вплив на церковні справи. Гетьманські укази універсали, які були обов'язковими для всього населення. Ознаками влади гетьмана були бунчук та булава. Після Переяславської ради 1654 р. і укладення Березневих статей 1654 р. з Росією розпочалося обмеження повноважень гетьмана. Його формально обирали на генеральній військовій раді на невизначений термін за погодженням із царським урядом. У XVIII ст.. новообраний гетьман затверджувався в Москві чи Петербурзі й укладав з Росією спеціальний договір (статті). Гетьман очолював уряд України - генеральну старшину, що разом з інш. полковниками утворювала старшинську раду, яка мала значний вплив на державні справи.

(*Прим. автора:* Посада гетьмана на Лівобережній Україні існувала до 1764 р. (з перервами у 1722-1727 та 1734-1750 рр.). З 1663 до 1681 р. посада гетьмана існувала також на Правобережній Україні (наприклад П. Тетеря, П. Дорошенко, Ю. Хмельницький, М. Ханенко), 1710-1742 рр. гетьманом України в еміграції був Пилип Орлик. Упродовж квітня - грудня 1918 р. на чолі Української Держави стояв Павло Скоропадський, який також мав титул гетьмана).

Гетьман України – Президент України, голова Ради Українського козацтва при Президентові України.

Гуляй-город - пересувна бойова споруда, зібрана з дерев'яних щитів з отворами для стрільби. Гуляй-городи застосовувалися запорозькими козаками.

Державна козацька служба – виконання українськими козаками функцій, узгоджених козацькими організаціями з місцевими органами державної виконавчої влади

Державний реєстр козацьких організацій України – інформаційна база, яка містить відомості про козацькі організації України

Десяцький - на Запорозькій Січі ватажок нижчої військової одиниці — десятки.

Джура (чура) - в Україні у 16-18 ст. — зброєносець у козацької старшини. Згодом джурами почали називати молодих хлопців. Разом з козаками джури ходили в походи, брали участь у боях. (*Прим. автора:* Первісно джура іранське слово, що означає товариш, в українську потрапило як запозичення з татарської).

Дума - ліро-епічний твір української усної словесності про події з життя козаків XVI-XVIII ст. Козацька дума — жанр суто українського речитативного народного героїчного ліро-епосу, який виконували мандрівні співці-музики: кобзарі, бандуристи, лірники в Центральній і Лівобережній Україні.

Жупан - старовинний український і польський верхній чоловічий одяг заможного населення, переважно із сірого, або синього сукна. У XVII - XVIII ст. частина святкового костюма заможної козацької стар-

шини, шляхти та міщан, пізніше набув поширення серед селян.

Займанщина - земельна власність, набута правом першого зайняття вільної землі. Була поширена в малозаселених місцевостях Слобідської Лівобережної України і Запорозької Січі в XVI-XVIII ст.

Запорізька Січ - суспільно-політична та військово-адміністративна організація українського козацтва, що склалася наприкінці XV ст. - першій половині XVI ст. за дніпровими порогами у районі острова Хортиця. Виникнення Запорозької Січі було зумовлене колонізацією Середнього Придніпров'я феодалами Великого князівства Литовського, Руського і Жемайтійського, посиленням феодально-кріпосницького та національного гніту і пробудженням самосвідомості народу.

(*Прим. автора:* За свідченням Д.Яворницького, існували 8 січей: Хортицька (1556-1557), Томаківська (1563-1593), Базавлуцька (1593-1638), Микитинська (1639-1652), Чортомлицька (1652-1709), Кам'янська (1709-1711), Олешківська (1711-1734), Нова (Підпільненська) (1734-1775). Після жорстокого зруйнування у 1775 р. Запорозької Січі російським царатом певен час існувала ще й Задунайська Січ (1775-1828).

Зброя козаків: Зі зброї у вжитку запорізьких козаків були гармати, рушниці, пістолети, списи, шаблі, келепи, стріли, сагайдаки, якірці, кинджали, ножі, панцери. Яків Собеський на початку XVII ст. каже, що багато хто з козаків не користувався шаблями, але рушниці були у всіх. У тому ж столітті про зброю козаків пише Боплан: за його словами, у запорожців були у вжитку фальконети, ядра, порох, пищалі й шаблі; вирушаючи в похід, кожен козак брав одну шаблю, дві пищалі, шість фунтів пороху, причому важкі боєприпаси складав у човен, а легкі залишав при собі. В тому ж XVII ст. про зброю запорізьких козаків згадує літопис Самовидця: за його словами, у запорожців були у вжитку самопали, шаблі, списи, стріли й обухи, тобто келепи чи бойові молотки. В середині XVIII ст. про зброю запорізьких козаків пише Мишецький, вказуючи, що у запорізькому війську, як у старого, так і у малого була вогниста зброя, рушниці або флінги, пістолети, холодна зброя - списи й шаблі, а порох і свинець купували в Польщі й Україні - свій хоч і робили, але він не відзначався доброю якістю. Більшість цієї зброї козаки здобували у поляків, росіян, татар і турків. Головна маса пороху спочатку йшла від польського уряду, а згодом, після переходу запорізьких козаків у підданство російського царя, з Москви.

Звичаєве козацьке право – система санкціонованих державою правових звичаїв, які є джерелом права для Українського козацтва.

Зимівник - назва хутора у запорозьких, а потім у чорноморських козаків, де козаки перебували, коли не було військових дій (особливо взимку). Це були перші фермерські господарства в Європі.

Значковий товариш - звання, що надавалося в українському

козацькому війську старшині та козакам з другої половини XVII ст. Значкові товариші берегли сотенні та полкові прапори-хоругви. Пізніше це звання надавалося синам полкової старшини.

Звичай – це спосіб життя від народження і до смерті. Етика, віра, закони побудовані на Звичаї але вони, на жаль, часто нищать самий Звичай, декларуючи, регламентуючи, підмінюючи його. Автор книги нагадує: «Де забувають Звичай – там живуть в духовній пустоті, брехні, насильстві, стражданні і злиднях».

Звичаєве Право – сукупність правових норм, що основуються на родовій (народній-національній) свідомості, Родовій Вірі і родовій моралі, які регулюють і захищають національний Звичаєвий Лад і державний устрій та регулюють всі інші взаємовідносини в суспільстві. Звичаєве Право складається з головних норм (правових принципів) та підпорядкованих їм звичаєвих законів. У Звичаєвому Праві не було конституції, її функцію виконували головні норми.

Головні норми Звичаєвого Права – це головні правові принципи і норми Звичаєвого Ладу, або по іншому Родового ладу. Український народ – єдиний великий народ на євразійському просторі, що зберігав Родовий Лад в часи феодалізму і мав свою Родову Державу – козацьке Запоріжжя!

Норми Звичаєвого Права визначають суспільний лад, державний устрій та головні взаємовідносини в суспільстві.

Право первісно з'являється із Звичаю, тобто із волі народу, а не із волі державної влади. У Звичаєвому Праві влада просто немає права давати, писати і змінювати право!

Каламар - письмова приналежність (письменницький інструмент), приладдя для зберігання чорнил (звідси інша назва - чорнильниця) і вмочування в нього пишучого предмета (найчастіше пера) під час писання; в Україні особливого поширення набув у козацькі часи. У козацьких канцеляріях чорнильниці-каламари мали найрізноманітніші форми й були, як правило, мистецькими витворами народних умільців. Виготовлялися вони з металу (бронза, срібло), скла або кераміки. Козацькі каламари були стаціонарними і похідними. Серед перших — комбінації з кількох з'єднаних невеликих посудин для чорнила різного кольору зі спільною кришечкою. Серед других - посудини зі звуженим горлечком і вушками для підв'язування до пояса та комбінації з футляра для пер і спеціальні відділення для чорнильниці. Щоб чорнило не виливалося й не висохло, каламар мав кришечку або затичку. (*Прим. автора*: Козац. каламар вважався одним із козацьких клейно-

дів, символом влади військового писаря, зокрема, Генерального писаря, що під час ради займав місце поряд з іншими старшинами).

Кіш Запорозької Січі: 1). Центральний орган управління в Запорозькій Січі, що відав адміністративними, військовими, фінансовими, судовими та іншими справами. Кіш виник з часу заснування Січі (16 ст.) і зазнав тієї ж еволюції, що й сама Січ. Спочатку Кіш був лише виконавчим органом, що обирався і контролювався військовою радою. За часів Нової Січі (1734-1775 р.), коли компетенція козацької ради звузилася, Кіш взяв на себе частину її функцій. В останні десятиріччя існування Січі Кіш лише формально обирався військовою радою, а фактично призначався радою старшини.

2). Збірна назва для означення всього військового товариства запорозьких козаків. **3)**. Козацький військовий табір, в якому знаходилася військова старшина на чолі з кошовим отаманом, що здійснювала управління всіма справами Війська Запорозького.

(*Прим. автора*: Термін «кіш», «кхощ» - татарського походження і має декілька значень: **а)** - головна квартира старшого чабана, який керував громадою власників десяти отар, в кожній з яких було по тисячі овець; **б)** - тимчасове місце постою, військовий табір, головна квартира війська під час походу тощо).

Клейноди - символи влади військової старшини (від німецького слова Klieinod — дорогоцінність). До клейнодів належали: корогва (прапор), бунчук, булава та її різновиди: тростина (палиця) та пірнач, каламар, литаври та печатка.

Кобза - старовинний український струнно-щипковий музичний інструмент. На кобзі грають, притискуючи пальцями струни на грифі в поєднанні з щипком відкритих струн на корпусі. У 80-х роках XVI ст.. в Україні кобзу витіснила бандура.

(*Прим. автора*: Музиканти - вчені припускають, що стародавнім предком нашої бандури є єгипетський інструмент, що одержав у грецьких джерел найменування «Пандура». Інструмент цей під назвою «тамбур», можливо, проник до нас через Персію. До речі в Малій Азії і Закавказзі досі побутують інструменти, близькі нашій бандурі. У народів, що займали проміжне географічне положення між слов'янськими та азіатськими, є абсолютно аналогічні інструменти зі схожими назвами: у грузин - чунгурі і пандурі, у південних слов'ян - тамбура, у монголів - домбур, у киргизів і татар - думра, в остяків - домбра, у калмиків домра) і т.д.

Козацтво в Україні - це члени козацьких організацій, що діють на території України з метою реалізації потенціалу козацької ідеї для консолідації українського суспільства на основі єдності історичної свідомості, традицій і культури і діє відповідно до своїх статутів (положень). Козацтво в Україні є спадкоємцем і продовжувачем ідейних, духовних і моральних засад українських козаків, правонаступником козацьких організацій, які діяли в Україні з метою відновлення незалежності України, її духовних, культурних, організаційних, військово-патріотичних і господарських традицій. Слова «козак», «отаман», «гетьман» або похідні від них можуть використовувати лише козацькі організації та їх об'єднання, що діють відповідно до цього Закону, їх члени, а також молодіжні та дитячі громадські організації, які діють відповідно до Закону України «Про молодіжні та дитячі громадські організаці» з метою задоволення інтересів щодо розвитку молодіжного та дитячого козацького руху в Україні.

Козацька організація – це зареєстрована згідно з законом громадська організація, яка об'єднує прихильників відродження історичних, патріотичних, господарських, культурних, духовних і моральних традицій українських козаків та внесена до Державного реєстру козацьких організацій. Козацькі організації мають право на добровільних засадах засновувати або вступати між собою в об'єднання, укладати між собою угоди про співробітництво і взаємодопомогу.

Козацька старшина - військовий та адміністративний керівний склад Запорізької Січі, реєстрового козацтва, Гетьманщини, а також Слобідської України. Зародження козацької старшини розпочалося разом з виникненням українського козацтва в кінці 15 століття. Спочатку до її складу входили отамани-ватаги, що були керівниками перших козацьких загонів. Повного організаційного оформлення козацька старшина набула в період створення Запорозької Січі. В різні часи її існування чисельність цієї групи козацтва була неоднаковою і деколи сягала до 150 осіб. На Запорозькій Січі старшина зосереджувала в своїх руках адміністративну владу і судочинство, керувала військом, розпоряджалася фінансами, представляла Січ у зносинах з іноземними державами. Старшину обирали на військовій козацькій раді за участю всього козацтва.

Козацький округ – територіальне об'єднання козацьких організацій, які здійснюють свою діяльність в існуючих межах Автономної Республіки Крим, областей України, міст Києва та Севастополя. (Мал. Прапор Кіровоградської ОГО «Центральний Козацький Округ»).

Козацьке звання – яке надається члену козацької організації у встановленому порядку.

Козацький однострій – формений одяг із знаками розрізнення встановленого зразка, на носіння якого мають право члени козацьких організацій

Козацький реєстр – інформаційна база, яка містить відомості про українських козаків – індивідуальних членів козацької організації

Козацькі товариства - підприємства чи громадські формування, утворені українськими козаками для задоволення та захисту своїх законних соціальних, економічних, гуманітарних, творчих, вікових, національно-культурних, освітніх, спортивних та інших спільних інтересів або особистих потреб

Кошовий отаман - виборна службова особа в Запорозькій Січі (16-18 ст.), яка зосереджувала у своїх руках найвищу військову, адміністративну і судову владу, очолював Кіш Запорізької Січі. Кошових отаманів до середини 17 ст. часто називали гетьманами. Під час воєнних походів влада отамана була фактично необмеженою, але в мирний час найважливіші питання військового і політичного характеру виносив на розгляд ради старшин і військової ради. Кошовий отаман мав чітко визначені обов'язки: відкривати військові ради (коло), головувати на старшинських радах, вступати в дипломатичні стосунки з іноземними державами, розподіляти військову здобич, прибутки від мит, узаконювати поділ пасовищ, земель і угідь для полювання і рибальства. Кошовий отаман затверджував обрану січовою радою кошову старшину: військового писаря, військового суддю, військового осавула, які були його найближчими радниками і помічниками. Призначав паланкову і наказну старшину, інколи й військових службовців — військового довбиша, військового товмача, військового кантаржія, військового гармаша (пушкаря) та інших. Кошовий отаман, виконуючи функції верховного судді, затверджував вироки, винесені кошовим суддею, в тому числі і смертні, приймав духовних осіб з Києва і призначав священиків у січову і паланкові церкви. На час своєї відсутності призначав свого заступника — наказного отамана. В церкві ставав в окремому місці - бокуні (стасидії), різьбленій з дерева і пофарбованій у зелений колір. Символом влади кошового отамана була булава, яку він тримав у руці під час урочистих заходів та в бойовій обстановці.

Курені козацькі, на які поділялося військо Запорозької Січі, не були тактичними одиницями, тобто військо не виходило в похід або на поле бою куренями. Для здійснення походу або бойових дій курінь або декілька куренів формували тактичні одиниці, що називались командами або партіями. Іншими словами, курінь був військово-адміністративною одиницею, а вся Січ разом з куренями, паланками, перевозами, торгівлею та прикордонною службою була військово-адміністративним об'єднанням, своєрідною козацькою республікою.

Курінний отаман - виборна особа, що очолювала курінь. У Запо-

розькій Січі (16-18 ст.) обирався на курінних сходках терміном на 1 рік. Курінний отаман відав господарством, коштами куреня та здійснював управління його справами, зокрема, забезпечував свій курінь боєприпасами, харчами, включав новоприбулих до козацьких списків (компутів) тощо.

(*Прим. автора*: Хто не був раніше на посаді курінного отамана, не міг бути обраним на посаду кошового. Велике значення це мало також і для інших посад на Січі. Так, наприклад, якщо суддя та осавул не займали раніше посади курінного отамана, то звання військового старшини за ними не зберігалося після їх звільнення з посад).

Особлива повага до посади курінного отамана свідчить, що це найдавніша посада у війську, її удостоювалися найталановитіші козаки, зокрема, військові старшини, що займали раніше посади кошового отамана, судді, осавула, писаря та ін. Курінний отаман мав необмежену владу над козаками свого куреня. Без його дозволу ніхто не мав права відмикати курінну скарбницю, де зберігались кошти куреня та особисті речі козаків. В курінній скарбниці зберігались речі і тих козаків, що займали вищі посади на Січі, в т.ч. і кошового отамана. Коли курінний отаман тимчасово був відсутній, у господарчих справах його заміщав курінний кухар. Під час походу призначався наказний курінний отаман, а обраний залишався в Січі. Курінний отаман мав свій значок, тобто невеликий прапор, який ніс курінний хорунжий. Обирався курінний отаман на загальній курінній раді

Лава: **1).** У військовій справі, особливий бойовий лад у козацьких військах та кінноті, що застосовувався під час наступу.
2). В побуті — дощаний ослін у хаті.

Литаври - ударний музичний інструмент, що складається з металевого казана і натягнутої на нього шкіри. В Україні відомий з кінця XV століття. Входили до списку козацьких клейнодів. Литаври являють собою систему з двох або декількох мідних котлів, відкрита сторона яких затягнута шкірою. Змінюючи ступінь натягу шкіри можна змінювати висоту звуку інструментів. Розрізняють литаври гвинтові та педальні. На гвинтових литаврах шкіра натягується за допомогою гвинтів. В процесі виконання твору настроювати такі практично литаври неможливо. На педальні литаври, які останнім часом поступово витісняють гвинтові, настройка висоти звуку здійснюється за допомогою спеціального педального механізму. На таких інструментах можливий особливий музичний ефект — «глісандо». (*Прим. автора*: Глісандо - ковзати пальцем від однієї ноти до іншої у висхідному чи спадним напрямку. Це ефектний колористичний прийом гри.)

Ліра - струнний музичний інструмент. В Україні ліра — струнно-клавішно-смичковий інструмент з колесом, яке крутиться і тертям об струни видобуває звук.

Майдан: 1). Площа, переважно базарна, відкрите місце в населеному місці, де збиралися люди. **2).** В Україні - підприємства для курінння смоли.

Місцеві козацькі організації - до них належать міські (сільські), районні та обласні організації, діяльність яких поширюється на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці

Молодик: 1). Наймит, робітник у Запорозькій Січі в XVI-XVIII ст. **2).** Народна назва молодої неодруженої людини.

Мортира - артилерійська гармата з коротким стволом, пристосована для стрільби по закритих цілях. Відома з XV століття.

Мушкет - ручна вогнепальна зброя з ґнотовим затвором. Мушкет з'явився в Іспанії у 1521 році. Мушкетами озброювались запорозькі козаки.

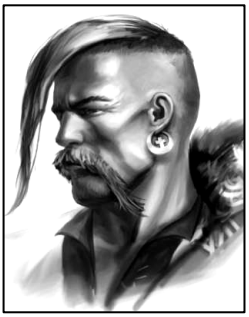
Наказний гетьман (отаман). Наказного гетьмана обирала козацька старшина чи призначала генеральна старшина, як правило зі свого складу в разі смерті (в цьому випадку Наказний гетьман виконував обов'язки до обрання постійного гетьмана) або тривалої відсутності гетьмана (отамана). Призначали Наказного гетьмана (найчастіше з полковників) також для очолення у поході козацького війська, коли гетьман залишався у своїй резиденції. (*Прим. автора:* Призначення Наказного гетьмана оформлялося універсалом, а з 20-х років 18 ст. – тільки царським указом.

Нереєстрові козаки - українські козаки, за якими польсько-шляхетський уряд не визнав козацьких прав і привілеїв.

Облога - спосіб оволодіння фортецею шляхом оточення її військами і проведення пристепової атаки. Мистецтвом облоги добре володіли українські козаки.

Обозний - виборна службова особа, яка займала одну з найвищих державних і військових посад у Гетьманщині в 17—18 століттях. Поділялися на генеральних і полкових. Генеральний обозний, який належав до генеральної старшини, вважався першою особою після гетьмана. Керував військовою артилерією, відав постачанням гетьманського війська, виконував дипломатичні доручення гетьмана, займався розслідуванням особливо важливих справ. Засідав у Генеральній військовій канцелярії та Генеральному військовому суді. Полковий обозний керував полковою артилерією і вважався заступником полковника в українському козацькому війську. Під час воєнних дій, як найвищий за рангом член генеральної старшини, обозний найчастіше призначався наказним гетьманом.

Оселедець (чуб) - старовинна чоловіча зачіска у вигляді довгого пасма волосся на голеній голові (переважно у козаків); чуприна. Назва «оселедець» порівняно нова. Чуб та чуприну зазвичай розглядають як два окремі види зачіски. Чуб підстригався так: над лобом на

висках і на потилиці волосся голилося чи стриглося при тілі, і тільки серед голови залишалося на долоню широке, кругле пасмо довгого волосся. Те волосся розчісували на всі боки і підстригали кругом, вище над лобом, а нижче на потилиці. Таким чином голені місця прикривалися чубом і здавалося, що голова вся у волоссі; тільки коли чуб закочувався вітром, то голий череп відкривався, і від того обличчя людини робилося дико-величним і войовничим. Зовсім інакше підстригалася чуприна. Вся голова голилася чи стриглася при тілі, над самим же лобом лишали кругле пасмо волосся пальців у три ширини. Волосся те часом відростало у довгу косу, яку можна було зачесати на лівий бік, або обвести кругом голови і замотати за ліве вухо, або просто довести до нього і замотати. Частіше, коли вона була не дуже довга, тільки спускалася на вухо і кінець її теліпався на плечі. Вважалося, що така коса надає лицю дуже войовничий вигляд та оригінальну красу. Чуприну неодмінно носили за лівим вухом, як усі відзнаки і нагороди. В Україні існував навіть спеціальний термін «чуприндир» — хоробрий, як запорожець, що носить чуприну на голові.

Паланка - адміністративно-територіальна одиниця (округ) у Запорізькій Січі. В буквальному перекладі з турецької мови означає невелику фортецю, у переносному розумінні слова у запорожців ним позначалося центральне управління певної частини території. Виникнення паланок було зумовлене збільшенням населення на Запоріжжі й ускладненням, у зв'язку з цим, функцій управління та суду.

Печатка - металевий або гумовий предмет з нарізними знаками для відтворення їх на сургучі, воску або за допомогою фарби на документах. В Україні з XVII століття печатки були у вжитку у гетьманів, у Генеральській військовій канцелярії, в Запорозькому Війську.

Пищаль: 1). Рушниця, була на озброєнні українських козаків і російських військ XV-XVII століть. **2).** Гармата, застосовувалась при облозі фортець і в польовому бою.

Підпомічники - незаможна категорія українського козацтва XVIII століття, що була неспроможна відбувати військову службу за свій рахунок. Підпомічники повинні були виконувати такі самі повинності, як і посполиті селяни, але в половинному розмірі, а також постачати військовий провіант, фураж і обробляти землі виборних козаків під час їхнього перебування на військовій службі. У 1783 році підпомічними були прирівняні до державних селян.

Пірнач - вид холодної зброї у середньовічній Європі, Київській Русі, у козацтві та Близькому Сході, різновид булави, що являла со-

бою металеву головку з гострими виступами, насаджену на держак. Мав форму срібної або позолоченої палиці, довжиною близько 0,5 метра, з литою кулеподібною головкою, до якої кріпилися від 4 до декількох десятків металевих пластин, «пір'їн», прямокутної, трапецевидної, трикутної або ажурної форми. Від «пір'їн» походить назва «пернач». У Україні XVI-XVIII ст.. пернач був також ознакою влади курінних отаманів і полковників. Пірнач належав до клейнодів – відзнаки та атрибути влади української козацької старшини.

Пластуни - особливий склад спеціальних піших команд і частин українського козацтва та Чорноморських і Кубанських козачих військ в XIX на початку XX століть. Спеціалізувались на сторожовій службі в очеретах і плавнях, та там де треба пересуватися поповзом.

Полк - з XIV ст. термін полк вживається для позначення окремих військово-козацьких загонів. Після переходу більшої частини українських земель до складу Великого князівства Литовського, полки формувалися за територіальним принципом з місцевого українського населення. Використовувалися для боротьби з набігами татар, а також для ведення воєнних дій проти Польщі, Московської держави, Тевтон -ського ордену. У другій половині 16 ст., після утворення українського реєстрового козацького війська, полк став його основною структурною одиницею. Кількість козацьких полків не була стабільною і залежала від чисельного складу і реєстру. Наприклад у 1601 р. їх було чотири, в 1620-30-х рр. - шість (Білоцерківський, Канівський, Корсунський, Переяславський, Черкаський, Чигиринський), короткий час існували також Миргородський та Лубенський полк. Назва полк походила від міст чи містечок, де містилася його полкова старшина. Наприкінці 16-на поч. 17 ст. у полку нараховувалося біля 500 козаків, згодом ця кількість змінилася, у 1620-30-х рр. вона складала біля 1000 чол.

Полковник паланковий - член похідної старшини Запорізької Січі, керівник одного або кількох військових загонів під час воєнних дій, сухопутних та морських походів у 16-18 ст. Інколи полковника називали *сердюком*. У 18 ст. полковник очолював паланкову старшину. До її складу входили також осавул, писар, підосавул та підписар. Паланковий полковник, що обирався паланковою військовою радою терміном на один рік, був представником кошового отамана на території паланки. Він наділявся значними повноваженнями, включаючи право засудження до смертної кари козаків. Зовнішньою ознакою влади полковника був пернач, який звичайно носився за поясом. Полковник паланки мав, крім цього, свою печатку. (*Прим. автора*: На час ліквідації Запорізької Січі царським урядом у 1775 р. було тільки вісім паланкових полковників).

Полковник похідний - на Січі були полковники «похідні». Похідний полковник призначався під час формування бойових загонів та

команд, які виступали в похід по суші або по воді. Йому призначались осавул та писар, яких називали похідними старшинами. Кожен такий полковник очолював загін козаків в 500 чоловік. Для керування кожною паланкою щорічно обирався козацькою радою полковник (у пізніші часи на цю посаду став призначати козацький Кіш), а також осавул, писар, хорунжий, підосавул та підписар, яких називали паланковою або полковою старшиною. Полковник одержував ознаку влади - пірнач, який він носив за поясом, а також значок, тобто невеликий прапор, який ніс полковий хорунжий попереду команди

Посвідчення українського козака – документ встановленого зразка, який посвідчує особу його власника та підтверджує факт надання йому в Україні статусу українського козака і є дійсним для реалізації прав та виконання обов'язків, передбачених Законами України

Прапор козацький - українське козацтво в XVI-XVII ст.. вважало як прапор військовий: корогви-полотнища малинового кольору з певним затвердженим зображенням.

Рада - на Запорозькій Січі (до 1775 року) та Лівобережній Україні (до 1663 року) загальні збори козаків; дорадчий орган при гетьманові.

Рада Українського козацтва – консультативно-дорадчий орган при Президентові України, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністраціях. Але Президент В.Янукович, анулював цей орган при Президентові і ввів його при Кабінеті Міністрів України.

Рангові маєтності - в Україні в XVII-XVIII ст.. земельні володіння, що надавалися гетьманом або царем козацькій старшині «на ранг», тобто, як винагорода за службу на час перебування на тій чи іншій посаді; форма землеволодіння в Україні.

Рангові селян - залежні селяни на Лівобережній та Слобідській Україні в другій половині XVII-XVIII ст.., які жили в рангових маєтностях. Відбували феодальні повинності на користь козацької старшини. Були перетворені на кріпаків або стали державними селянами.

Реєстри - списки (компути) козаків, переважно реєстровців, окремих частин або всього Війська Запорозького у XVI-XVIII ст. Складання військових реєстрів було повсякденною практикою в багатьох європейських державах і країнах, зокрема в Україні. Ведення реєстрів почалося з виникнення реєстрового козацтва, тобто такого, яке офіційно перебувало на службі Речі Посполитої, маючи за це певні права, привілеї і грошові винагороди. Перші спроби сформувати реєстрове військо козаків припадають на першу пол. XVI ст., часи правління королів Зигмунта I та Зигмунта Августа. Однак тільки король Стефан Баторій остаточно сформував реєстрове військо (грудень 1578 р.) і, очевидно, тоді було складено список козаків-реєстровців. Зберігся

реєстр тільки одного з козацьких полків, який повернувся з походу проти Московської держави (1581 р.). До нього було внесено 530 імен і прізвищ козаків, на чолі яких стояв відомий військовий діяч Ян Оришовський. 30 козаків становили його особисту роту, а 500 поділялися на десятки, очолювані отаманами. Аналіз імен і прізвищ свідчить, що більшість козаків мали українське походження. Досить великою була частка білорусів і прибалтів. Це пояснюється тим, що втрати, понесені під час боїв у Прибалтиці й Білорусі, козацький полк поповнював місцевими жителями.

Рогатина - холодна зброя у вигляді ножа, насадженого на довгий дерев'яний держак (1,5 - 3 м).

Рушниці козаків - рушниці (правильніше ручниці, від слова «рука»), або ж самопали, у запорізьких козаків були найрізноманітніші: більшість була з довгими стволами, оправлена сріблом з насічками й черню на ложах, стріляла завдяки покладеному на полицю порохові й припасованому до полиці й курка кременю. Так само виглядали й менші за розмірами, з «просторными» стволами пістолети, звані запорізькими козаками пістолями; кожен козак мав при собі чотири пістолети й носив два з них за поясом, а два у шкіряних кобурах (від татарського «кубур» - шкіряний чохол), причеплених ззовні до шароварів. Рушницями, пістолетами й шаблями запорожці особливо любили шикувати і звертали на них велику увагу, оздоблюючи дорогою оправою та прикрасами й завжди намагалися утримувати їх у великій чистоті (через що й побутував вислів «ясна зброя»). Тільки перед походами запорожці змочували рушниці й пістолети розсолом, щоб вони приіржавіли й не «грало враже око на ясній зброї».

Сердюк - воїн найманих піхотних полків, ство -рених гетьманом Петром Дорошенком у другій половині 17 ст. спочатку на Правобережній Україні, а згодом і на Лівобережній. Сердюки становили особисту гвардію гетьмана. Існували до 1-ї чверті 18 ст. Сердюків набирали переважно з неукраїнського населення: поляків, сербів і волохів. Це робилося з метою уникнути повстання у війську з політичних мотивів або переходу частини війська на бік промосковських або пропольських лідерів. У деяких випадках, особливо за нестачі добровольців, до сердюків приймали козаків Гетьманщини і Запоріжжя, які наймалися за утримання і платню від гетьманського уряду. Як виключення, до лав сердюків зараховували селян. На кінець 17 ст. українці переважали за чисельністю у сердюцьких підрозділах. Середній сердюцький полк нараховував 400 - 500 вояків. Вони

несли військову службу на кордонах, всередині країни, охороняли гетьманську резиденцію. (*Прим. автора*: Царським указом від 14 липня 1726 р. сердюцькі полки були ліквідовані).

Сірома - козацька біднота на Запорозькій Січі в XVI - XVIII ст. Сірома була свідома свого положення і мала право в надзвичайних випадках збиратися на «чорні ради», це ради без участі старшини та заможних козаків.

Січова Рада - найвищий орган влади на Запорожжі, який вирішував справи законодавства, управління і суду, участі війська у війні й укладання миру; обирав і скликав кошову старшину з кошовим отаманом на чолі. Січова Рада мала також деякі господарські функції, розподіляючи поміж січовими куренями землі і рибальські дільниці для спільного господарювання. Бувшим органом, типу прямого народоправства, Січова Рада зберігала права кожного січового козака на участь в її зборах. Ці збори відбувалися неперіодично, як правило на центрі січового майдана. В ухвалі переважала більшість присутніх, визначена на око, без підрахунку голосів. За останній час існування Запоріжжя, Січова Рада втратила своє значення на користь кошової старшини.

Слобода - поселення в Україні, жителі яких звільнялися від феодальних повинностей і податків (тимчасово на 15-30 років).

Сотник - особа, що очолювала військову і адміністративно-територіальну одиницю – сотню. Наприклад у Гетьманщині у Слобідській Україні в другій пол. 17-18 ст. Під час національно-визвольної війни під проводом Б.Хмельницького 1648-57 роках посада сотника була виборною. Обирався він на козацькій сотенній раді й затверджувався полковою радою або радою генеральної старшини. З 1687 р. вже призначався полковником або гетьманом, а з 1734-50 років - Генеральною, військовою канцелярією; у Слобідській Україні — царським урядом або місцевою московською адміністрацією. Після скасування гетьманства в 1764 р. сотника призначав президент Малоросійської колегії. Сотник на території сотні здійснював військову, адміністративну і судову владу. Сотник очолював сотенну старшину, до якої входили сотенний отаман (городовий), сотенний писар, сотенний осавул, сотенний хорунжий. Як голова сотенного суду, сотник розглядав цивільні й незначні кримінальні справи.

(*Прим. автора:* Посаду сотника у Слобідській Україні ліквідовано в 1765, у Лівобережній Україні - на початку 1780 років. У Правобережній Україні, що перебувала під владою Польщі, посаду сотника скасовано в 1711-1714 роках).

Сотня - військова і заснована на ній територіальна одиниця. У 16 ст. з'явилися перші сотні реєстрових козаків, як підрозділи козацьких полків. У козацькому реєстрі 1649 р. сотні іменувалися або за назвою

місцевості, або за ймменням сотника. У Козацько-Гетьманській державі 17-18 ст. та на Слобідській Україні, сотня становила адміністративно-територіальну, судову й військову одиницю у складі полку. Кількість сотен у полках була неоднакова (від 7 до 20) й не лишалася незмінною. Деякі сотні (особливо полкові) ділилися у 18 ст. на 2, 3, а навіть 4 (у Ніженському полку) - сотні, які мали відповідну нумерацію. Кількість козаків у сотні, як військовій одиниці, була від кількох десятків до кількох сот (здебільше 200 - 250; на Слобідській Україні менше). На чолі сотні стояв сотник, підпорядкований полковому урядові. Сотні пов'язані з столицями Гетьманщини (Батуринська, Глухівська), або гетьманськими маєтками («на булаву») підлягали безпосередньо гетьманові. Сотні існували також в охотницьких (компанійських і сердюцьких) полках, але їх організація мала суто військовій характер.

Списи козаків - списи й ратища (від слова «рать») широко використовували запорожці: «козакові без ратища, як дівчині без намиста». Зі списів, що дійшли до нашого часу, видно, що всі вони виготовлялися з тонкого й легкого дерева завдовжки в п'ять аршинів, (*Прим. автора*: 1 аршин або 4 четверті = 28 дюймів = 16 вершків = 71,12 см.) спірально помальованого червоною й чорною фарбою. На кінці ратища був залізний наконечник, а на нижньому дві невеличкі, одна під одною, дірочки для ремінної петлі, що одягалася на ногу. На деяких ратищах робили ще залізну перетинку, щоб пронизаний списом ворог зопалу не просунувся по спису аж до рук козака. Деякі списи робили з вістрями на обох кінцях, ними можна було класти ворогів і сюди й туди. Списи часто служили запорожцям замість мостів при переході через болота: дійшовши до грузького місця, вони відразу кладуть один за одним два ряди списів — в кожному ряду спис і вздовж та впоперек, і переходять по них; коли перейдуть через один ряд, відразу стають на другий, а перший знімуть і з нього мостять третій, та так і перебираються.

Струг - старовинне (гребне або вітрильне) дерев'яне судно, пристосоване для плавання по річках.

Торбан - український народний струнний, щипковий, музичний інструмент. За побудовою близький до бандури. На торбані 30 - 40 струн. Поширений був в Україні з першої половини XVIII — до кінця XIX століття.

Тропак - український народний танець, за характером виконання близький до гопака.

Універсал - розпорядний акт, що його видав у XVII - XVIII ст.. у феодальній Польщі король, а в Україні — гетьман.

Характерник - назва віщуна, чаклуна на Запорозькій Січі, який займався не лише ворожінням, але й лікуванням поранених козаків, їх психотерапією та психофізичною підготовкою. Характерник – своєрід-

ний духовний наставник, якого козаки шанували і дещо побоювались, хранитель традицій і таємниць бойового мистецтва запорозького козацтва. За переказами, характерники вміли ловити кулі голими руками, ставати невидимими та з'являтися в кількох місцях одночасно. Польський історик Бартош Попроцький, лишив спогад, від якого волосся стає дибки, козаки не лише замовляли кулі, вони збирали їх з себе руками і кидали назад у ворогів. Ті в кого потрапляли ті кулі, гинули на місці. Характерник танцює під кулями, зупиняє їх у польоті, отряхує з сорочки, наче мух, вбити його неможливо, він всюди і ніде. Про цих дивовижних воїнів - магів, Руські та Візантійські філософи згадували ще у XV ст.., саме тоді ці нащадки опальних Волхвів, з'явилися на сході, і обрали своїм осередком давній ритуальний острів Хортицю. Поява серед козаків чаклунів була спричинена залежністю успіху чи невдачі бойових дій тих часів від погодних умов. Сильний дощ міг зволожити порох, що робило козаків з їх вогнепальною зброєю беззахисними перед кіннотою суперника; у той же час, такий дощ перед боєм міг швидко перетворити бойовисько на багно, в якому грузла важко озброєна кіннота суперника. Чаклуни - «хмаропрогонителі» допомагали козакам взаємодіяти з погодними умовами.

Хоругва (корогва) - військовий прапор, військовий клейнод українського козацтва 15-18 ст. символ влади гетьмана України, кошового отамана Запорозької Січі, полковника, сотника. Має вигляд полотнища (переважно прямокутного) з держаком - корогвищем, інколи з навершям у вигляді хреста або кулі. На полотнищах різноманітного забарвлення зображувалися Ісус Христос, святі, геральдичні символи. Корогва (хоругва) Запорозької Січі найчастіше мала червоний колір, білий хрест посередині та сонце, місяць, зірки в кутах. Різнобарвні корогви полків і сотень мали відповідні геральдичні зображення, часто пов'язані з гербами міст. (Прим. автора: Походження хоругв очевидно, від праслов'янського korggy — прапор).

Хорунжий - особа, що зберігала й носила прапор війська запорізького який називався хоругвою; у Польщі і Литовської державі – це земський урядовець у повіті (Хорунжий повіту), що очолював шляхетське ополчення. За цим зразком створено в 17 ст. ранг Хорунжого в козацькому війську й державній адміністрації. При кожному полку і сотні були полкові й сотенні хорунжі, а при Генеральній Старшині — генеральний хорунжий. В українських збройних силах та формаціях початку 20 ст. хорунжий - старшинський чин, що відповідає підпоручникові

Чайка - безпалубний плоскодонний човен запорізьких козаків XVI - XVII ст. Мав вигляд величезної видовбаної колоди з верби або липи, по бортах обшитої дошками. Довжина 15,5 - 21,5 м, ширина й висота

бортів до 4 м. Чайки не мали ні кіля ні палуби. На борту був очеретовий пояс, який захищав при обстрілі і від затоплення. На чайках було два стерна, спереду і ззаду, щоб не треба було повертати; була й щогла для вітрил, але козаки надавали перевагу веслам. З кожного боку чайки мали по 10-20 весел. Крім веслярів на човні могли розміститися 50-70 озброєних козаків та 2-6 фальконетів (гармати калібром 30 мм.), порох, свинець, ядра, харчові продукти. У будівництві чайок брали участь до 60-ти майстрів. На її спорудження йшло два тижні.

Челядь - в Україні челяддю називали наймитів козацької старшини, а подекуди також молодь — учасників весілля.

Чорна рада - Козацька рада, в якій, крім старшини, брало участь велике число рядових козаків. Слово «чорна» виводиться від «чернь» - термін, що ним старшина окреслювала рядових козаків, а також нижчі стани суспільства. (*Прим. автора*: Найвідоміша Чорна рада відбулася 17 - 18 червня 1663 року біля Ніжина).

Чубук - порожнистий стрижень (звичайно дерев'яний), на який настромлюється люлька для тютюну

Чумаки - категорія населення в Україні в XV-XIX століттях, яка займалася візницько-торговельним промислом.

Шабля - один з основних різновидів холодної колючо-рублячої-ріжучої зброї козаків. Найчастіше використовувався іранський тип шабель, котрий вирізняється значною кривизною клинка, яка розпочинається майже від хрестовини і різко наростає у робочій частині, (це остання третина клинка). Іранський клинок переважно позбавлений долів і сильно звужується у вістря. Руків'я є переважно кістяним чи роговим, не нахиленим, з довгою металевою хрестовиною та загнутою, майже перпендикулярно до леза клинка, голівкою. Іранські клинки короткі і легкі (середня довжина - 80 см, а вага 500 грм). Легкість і кривизна шаблі дозволяла виконувати блискавичні ковзаючі відбиви-відводи і навздогін удари, при цьому шаблі описувала різноманітні кола і вісімки. Положення вістря варіювалося від вертикально-вгору до вертикально-униз (зависання). Наявність нахиленого руків'я при незначній кривизні клинка дозволяла виконувати і колючі удари, при цьому лезо розташовувалось як вертикально, так і горизонтально (іноді цей удар супроводжувався відходом - відхиляннням убік і носив контратакуючий характер). Характерною особливістю козацької техніки шабельного бою у пішому порядку було використання різноманітних повзунців (удари ногами у низьких положеннях, або в падінні) та ударно-захоплюючих дій вільною рукою. Бойові дії вершника відрізняються активним за діянням стремен, котрі дозволяли підводитись та глибоко нахилятись для нанесення важких ударів особливо проти піхотинців.

Шанці - загальна назва земляних укріплень (окопів) різних видів у

Росії та в Україні з XVIII і до початку XIX ст. Часто застосовувались українськими козаками.

Шафар військовий - у Запорізькій Січі (16-18 ст.) службова особа, яка збирала податок (перевізне) з купців на користь військової скарбниці на переправах через Дніпро, Інгул. Інгулець Південний Буг і Самару (від польського szafarz - економ, ключник). Кожен із чотирьох військових шафарів разом із підшафарями, писарем та підписарем і козацькими командами розміщувалися на одному з перевозів, наприклад Кодацькому, Микитинському, Буго-гардівському, Самарському і слідкував за порядком при переміщенні вантажів через переправи, вів прибутково-видаткові книги.

Шляхта - дворянство у феодальній Польщі, Литві та на загарбаних ними українських і білоруських землях. Виникла в період феодальної роздробленості як нижча верства феодалів (шляхтичів), зобов'язаних відбувати військову службу.

Яничари - регулярна піхота в Османській імперії, що діяла у 14 - 19 ст., створена султаном Мурадом I. Яничари спершу набиралися з полонених, потім поповнювалася примусовим набором дітей християн підданих (сербів, болгар та інших). Після переходу на іслам яничари виховувалися в дусі релігійного фанатизму й сліпого послуху; творили дисциплінований корпус, іноді численністю до 40 тисяч, з керівником-агою на чолі. (*Прим. автора*: Яничарам було заборонено одружуватися до 1566 р. та займатися господарством, вони стали підпорою влади турецьких султанів, знаряддям турецького абсолютизму. З 17 ст. почався розклад яничар, вони втручалися в державні справи, робили державні перевороти. Військо яничар було ліквідоване 1826р. наказом султана Махмуда II. В українській мові назва яничари вживалася переносно на означення ренегатів, що вірно і завзято служили чужій владі, лютих карателів, катів, поневолювачів тощо).

Ясир - бранці, що їх захоплювали турки і татари під час розбійницьких нападів на українські, російські та польські землі з XV ст. до 60 р. XVIII ст. Бранців продавали на невільницьких ринках Кафи, Гезлея, Бахчисарая.

Ятаган - холодна зброя, середня між шаблею і кинджалом, має фігурний вигин, лезо увігнуте. За середньовіччя поширений у народів Середньої Азії, зокрема у турків. Трофейними ятаганами нерідко

користувалися запорозькі козаки.

БОРІТЬСЯ ГІДНО, БИЙТЕСЯ ДО ОСТАННЬОГО.

Головний парадокс в тім, що оптиміст вірить, - ми живемо в кращому з світів, а песиміст боїться, що так воно і є. Скажи козаче: який ти слід залишиш після себе? Слід, щоб витерли паркет і подивилися косо вслід, або незримий міцний слід, - у чужій душі на багато літ? Як на мене, тільки закриваєш книгу, зразу в голову приходять свіжі думки….

Наприклад, гостра політична боротьба, яка відбувається в Україні після проголошення незалежності, відбилася і на становищі українського козацтва. Деякі козацькі товариства та частина козацької старшини «Запорозької Січі» не сприйняла національно-демократичних засад відродження козацтва і була звинувачена більшістю в антиукраїнських діях. У відповідь, спираючись на підтримку окремих місцевих державних і господарських структур, вони створили альтернативне українському козацтву – «Козацьке військо запорозьке низове», корот -ка назва «КВЗН». Козацька рада альтернативного козацтва «КВЗН», сформованого на базі охоронного приватного підрозділу на чолі з О. Панченком, відбулася з участю представників російського козацтва (Дону, Кубані, Уралу, Москви, Оренбурга) і духовенства Московської патріархії на о. Хортиці у вересні 1994. Управління юстиції Запорізької області зареєструвало «КВЗН» та статут цієї організації. Генеральна канцелярія українського козацтва оцінила це рішення як незаконне. До «КВЗН» приєдналося декілька козацьких підрозділів Півдня та Сходу країни, було утворено «Союз козаків України».

Між цими козацькими об’єднаннями України склалися напружені стосунки, зумовлені різним баченням розв’язання соціально-культурних і політичних проблем сучасної України. Так, українське козацтво беззастережно визнає українську мову конституційно-державною, тоді як «КВЗН» вважає державну мову необов’язковою, а «Кримський козачий союз» взагалі оголосив своєю мовою - російську. Українське козацтво стоїть на позиціях підтримки Української православної церкви Київського патріархату, тоді як «КВЗН» орієнтується на Українську православну церкву Московського патріархату, а Київський патріархат вважає неканонічним.

Українське козацтво орієнтується на політичний центр і праві сили України, «КВЗН» підтримує лівих і знаходить у їх середовищі підтримку. Українське козацтво вважає себе невід’ємною частиною українського народу і прагне діяти на теренах всієї України, тоді як «КВЗН» добивається виділення козацтва в окрему групу з наданням певних привілеїв і злиття в єдину спільноту з російським козацтвом.

Я не можу надати пораду кожному українському козаку, куди йти і

з ким йому по дорозі. Стереотипи поведінки та морально-етичні цінності козацтва зароджувалися в суворих умовах. Одним із найважливіших його здобутків стало усвідомлення власних історичних традицій, виражене через культ пам'яті й спрямоване на виховання патріотизму - на зразках минулого. У боротьбі за відстоювання прав і привілеїв козацтво поступово усвідомлювало себе окремим соціальним станом. Етнічна свідомість і козацький гарт утверджували в козаках почуття власної гідності, лицарських ідеалів вірності, доблесті й честі. Ці поняття в ході національно-визвольного руху поширювалися з козацького середовища й на інші верстви населення. Тому цілком природно, що саме світоглядні засади козацтва стали одним із вагомих чинників національної свідомості українців, а серед тогочасної європейської спільноти останні дістали назву «козацького народу». мабуть це правильно, бо по великому рахунку, наша Україна – це «козацький народ». Вибір свого шляху – це відповідальний крок у житті кожного козака, тому я можу порадити звернутися до феноменальної популярності написаних слів Володимира Винниченка, до його «Заповіта борцям за визволення».

По перше, самостійна Українська держава повинна будуватися, опираючись на власний народ, а не на зовнішні сили. Наслідком орієнтації Хмельницького на Москву, а Мазепи - на Швецію стала повна загибель ідеї національної державності. Те ж відбулося й у новітні часи, коли Центральна Рада «значною більшістю висловилася за орієнтацію на зовнішні сили, за те, щоб покликати рятуйте інших?! Наприклад, на той час, з однієї сторони - більшовицькі орди, а з іншої - німецьке військо».

По-друге, самостійна Українська держава можливо лише за умови соціального й політичного звільнення всього народу. Поки звучав заклик «Україна без хлопа й пана», доти Б. Хмельницький здобував перемогу за перемогою, але тільки-но вигнаних польських панів почали заміняти українські, ентузіазм народу почав спадати, і Хмельницький зазнавав поразки за поразкою. Мазепа сподівався добути у звільненій Україні привілею й багатства для себе й свого війська, а про «холопів» знову ж і мови не було.

Центральна Рада не заглушила соціальні хвороби, бо боялася «ексцесів чорни», не врахувала, що слабкою була національна свідомість народу, забитого століттями неволі й принижень. «Будучи в гущавині народу, я власними очами бачив, - говорить Винниченко, - що дала нашій нації «орієнтація на зовнішні сили». Я власними вухами чув, як українські маси проклинали Центральну Раду, а з нею й Україну, як відрікалися від самого імені українця». І як підсумок: «Без орієнтації на свій народ, без його участі в боротьбі, без його всебічного інтересу й ентузіазму зовнішні сили нас розірвуть і задушать».

Наша свідомість і дійсний козацький гарт. Часто молодь питає, яких змін за 20 р. зазнала етнічна свідомість українців? З цього приводу я буду висловлювати власні думки. По великому рахунку свідомість людей взагалі не міняється сотнями років, тому що не змінюється їхня біологія. А свідомість значною мірою є продуктом людської біохімії, а ту визначає ландшафт і клімат, а це речі достатньо сталі. Люди, які живуть в певному регіоні, мають ту саму свідомість, яку мали їхні предки. Тому, зокрема, існує вірність родовим традиціям. Є й ситуативні видозміни поведінки, це нормальна тимчасова реакція. Це схоже на те, як ми реагуємо на погоду: стає холодніше - вдягаємося, тепліше – роздягаємося. Насуваються злидні - пакуємо комори, а у достатку - шикуємо.

Вважаю, що старше і середнє покоління українців в цілому продовжують ментально жити в системі цінностей СРСР. Змінилася емблематика, колористика, певною мірою мова спілкування в частині політичних термінів і сленгу, але не більше. А от побутова мораль, система хабарництва - лише розквітло. Ми ще генетично не викорінили засадниче бажання підпорядковуватися якимось авторитетним вождям. І це торкається, насамперед, народжених в СССР. Говорячи про свої страхи, ми ментально живемо навіть не в системі Радянського Союзу, а в системі раннього Середньовіччя.

В той же час суспільна свідомість сучасних українців інтегрувала у собі ціннісні орієнтації західної цивілізації на чолі з активним способом життя. Безперечною перевагою демократичних перетворень в Україні є інформаційна свобода в сучасному суспільстві. Однак, якщо десять років тому питання стояло про кількість інформації, то зараз це питання якості. Сьогодні людська психіка, цей недосконалий апарат, витримує граничні інформаційні та емоційні навантаження. Телебачення, як основний інформаційний носій, стрімко збільшило демонстрацію агресії, цинізму, жорстокості, культу грошей, цінностей кримінального світу тощо. Що, в свою чергу, призводить до формування викривленого світогляду та ціннісної дезорієнтації, особливо у дітей та підлітків.

Кожен із козаків, з одного боку, є особистістю, індивідуальністю, з іншого, ми з дитинства належимо до людської спільноти, живемо у певному психосоціальному просторі з необхідними поведінковими настановами. Відчуття душевного комфорту козака залежить:

по-перше, від рівня задоволеності його особистих потреб;

по-друге - від усвідомлення, що з ним все нормально, «як у людей».

Душа українського козака, всупереч трагічному історичному досвіду, демонструє величезну життєлюбність і життєздатність з орієнтацією на сьогодення, де переважає емоційно-почуттєва компонента над

розумово-вольовою. Звідси дивовижна працездатність і працелюбність українських козаків. Схильність козаків до індивідуалізму, загалом явище прогресивне і є передумовою побудови громадянського суспільства в європейських традиціях.

Загальновідомою рисою козаків - є українська ліричність і мрійливість, поетичність і релігійність, прагнення до ідеалу, повага до внутрішнього світу людини, її талантів та здібностей. Козаки завжди були здатні до добровільного об'єднання в самоорганізовані й самокеровані структури і братства, організації і товариства, корпорації та інше.

Козацька «кордоцентричність», як риса українського національного характеру, означає сприймання життя більше серцем, емоційно-чуттєвою сферою, ніж раціональним розумом. Тиск на таку особистість призводить до емоційних травм.

Спеціальні дослідження останніх років показують, що серед козаків з вищою освітою, переважають інфантильні особистості. Інфантильність є, напевно, домінуючою формою деформації суспільної свідомості в Україні. З неї випливають різні види не пристосованої до життя поведінки.

По-перше, це можливість роботи без оплати. Оскільки працьовитість усвідомлюється українцями як цінність, то робота без оплати - це така витончена форма втечі від реальності, замаскована нездатність щось змінювати у своєму житті, приймати рішення та нести за них повну відповідальність дорослої людини. З іншого боку, українські працедавці всіх рівнів, не поспішають оплачувати працю найманого робітника, порушуючи важливу християнську заповідь.

По-друге, це пошук «сурогатних батьків», який полягає в прагненні знайти у когось схвалення своїх дій, чи то на Сході чи на Заході.

По-третє, це схильність до думки, що хтось повинен організовувати життя, розв'язувати наші козацькі проблеми.

Звичайно, що хибність такої позиції не усвідомлюється, сприймається гостро, навіть доходить до неврозів. Тоталітарна система залишила ще один наслідок - криміналізація суспільної свідомості, яка проявляється в терпимому ставленні козаків до кримінальних виявів. На ті, чи інші дії, ми придумали відповідь: «аби було не гірше». Так у 2008-2010 р. психологи Кіровоградського інституту МАУП проводили опитування Кіровоградців і з'ясували, що суспільна свідомість сучасних українців інтегрувала у собі ціннісні орієнтації західної цивілізації на чолі з активним способом життя, що левову частку душевного життя людини складають уявлення, ілюзії, стереотипні судження і омани. Тому важливу роль у регуляції поведінки сучасного козака відіграє міфічна свідомість, яку можна розглядати як сполучну ланку індивідуальної і колективної психіки. Про роль ілюзій та міфів у процесі історії писав Фрейд. Міфологія як збір міфів - це специфічний світогляд, що

виник у давні часи. У ній відбиті погляди козаків на явища природи і життя, зачатки наукових знань, релігійні і моральні уявлення. У міфі почуття переважають над інтелектом, емоції - над думкою, вольові імпульси - над пізнанням. Основна функція міфу не пізнавально-теоретична, а соціально-практична, спрямована на забезпечення єдності і цілісності колективу.

Окремим різновидом українського міфу є тоталітарний міф. Ось його риси: чітке орієнтування на досягнення визначених завдань; зневажливе ставлення до людини; нетерпимість і агресивність; мета - виправдовує засоби. Міфічний спосіб пізнання є провідним у процесі соціалізації і формування особистості у дитячому віці, але залишається актуальним на все життя. Існують міфи, що підвищують енергетику, силу духу, підсилюють стійкість особистості стосовно зовнішніх примусових впливів, і міфи, що знижують енергетику людини, дезорганізують і деморалізують її, знижують потенціал самореалізації особистості. Позитивні міфи, що притаманні українським козакам, є такими: поняття «кодекс честі», «лицарство» - для них це справжня цінність. Дотримання правил, ретельність виконання своїх обов'язків, високий професіоналізм, компетентність. Козаки є прихильниками чесної праці, не терплять хитрощів і підступу, ненавидять злодіїв та шахраїв.

Проте, поряд з цим в колективному несвідомому стані українців функціонують дуже небезпечні прояви, що насаджені чужими культурами, ось їх риси:

- комплекс меншовартості;
- Україна — це «окраїна»;
- страх перед війною і як наслідок - дивовижний факт ядерного роззброєння України;
- зневіра, що від мене залежить якість життя, здоров'я, добробуту;
- рання втрата цнотливості як для юнаків, так і для дівчат, оцінюється як значне особисте досягнення, і навпаки - цнотливість сприймається, як пережиток. (Спрацьовує проти генофонду України, адже перший сексуальний партнер має вирішальний енергетичний вплив на всіх наступних дітей жінки (явище телегонії, про це автор неодноразово зазначав у своїх книгах: «Непосредственное познание»; «Межличностные секреты»; «Скромно о нескромном»; «Психология брака» тощо);
- чим заможніший чоловік, тим більша вікова різниця з його сексуальною партнеркою;
- почуття щастя безпосередньо залежить від кількості грошей;
- обов'язковість статевих стосунків без почуттів, хоч з ким-будь - є корисним для здоров'я;
- якщо любить мене, (тебе) - то зміниться, не хоче мінятися –

найду собі іншого (іншу);

- генетична нездатність українців до вольових вчинків і сильної протидії політики;

- послухай «бабу» і зроби навпаки - зневажливо-шовіністичне ставлення до жінки та інше.

В минулому XX ст. були відкриті закони впливу на психіку людини, що за своїм значенням можна зіставити з розщепленням атому. Нажаль, ці знання використовуються виключно з метою маніпуляції. Для попередження деструктивного впливу на психіку з боку інформаційного простору необхідно внести деякі зміни в систему сімейного виховання і шкільного навчання. Центральне місце тут займає формування інформаційної стійкості козацьких ідеалів у підлітків та юнаків. Передумовами формування такої якості в молоді є козацько-культурна ідентичність, соціальна зрілість, соціальна компетентність, впевненість у собі, здатність до виявів власної волі.

До необхідних та достатніх умов козацького виховання соціально адаптованої людини додається ще й необхідність нерозривного духовного зв'язку батьків з дітьми. Вільний час доведеться витрачати не на марне гаяння часу (телевізор, комп'ютерні ігри, алкоголь, наркотики), а віддавати більше уваги дітям. А державна соціальна політика повинна бути спрямована на зменшення частини зайвої та вірусної інформації в інформаційному просторі України, бо ця проблема є питанням державної безпеки.

Проблема нашого часу постійні сварки щодо історичного минулого, на жаль всі системні ґрунтовні політичні зміни Україні давалися під впливом зовнішніх чинників... Козаки в різних регіонах мають різні акценти в своїй поведінці, в інтерпретації. Знову ж таки різний клімат, ландшафт тощо. Тому треба зрозуміти, що ми різні, і це нормально. По великому рахунку, всі країни і їх сегменти всередині достатньо сильно не люблять один одного. Ми чомусь в своїй історичній меншовартості вважаємо, що всі інші, досконалі і сильні, а ми бідні нечупари і у нас тут якісь ексклюзивні проблеми.

Тепер декілька слів відповідно нашої, української еліти. З цього приводу, Я, Карпов В.Є. багато цікавих думок виклав у попередніх книгах: «Мораль переходного периода» та «В ожидании выстрела Авроры» де зазначено, що на шляху елітотворення будь-якій нації необхідно пройти певні етапи. Наприклад, спочатку в Європі був своєрідний посполитий бандитизм, який проявлявся в грабунках. Потім нащадки цих бандитів стали баронами, графами і феодалами. І тільки

після третього покоління, з тих графів і феодалів почала з'являтися «нова аристократія», її влада була легітимізована новими законами і підзаконними актами. А вже нащадки «нової аристократії» в тих країнах - стали елітою. Ось приблизно скільки треба часу пройти від стану бандитів «нових українців) - до еліти, яку признає народ.

В Україні ще не закінчився подібний, бандитський період. Більше того, система функціонування злочинного світу України досить ефективна, бо вона не лише ґрунтується на певних правилах і системі цінностей, але й закріплена кров'ю. А це, як показує історія, сильний аргумент для того, щоб прості люди працювали так, як їм кажуть, а не як їм заманеться, створюється: «… страна безропотных рабов».

Ми, український народ тільки починаємо переживати етап «бандитизму», через декілька років він дійсно відійде в минуле. Як швидко – залежить від народу України. Зрозумійте, що 20 років незалежності України для історії, це навіть не мить, це - ніщо. Ми в своїй кордоцентричності думаємо, що це «великий термін». Ми в цьому плані тільки можемо змагатися з росіянами, які щороку казали, що ми (Україна) от-от розвалимося і впадемо. А ми 20 р. «крутимо їм дулі» у відповідь і тим втішаємося. Але ця політика більше ні на кого не впливає. Українська людина стала дуже м'якою і піддатливою. А козаки, з одного боку, стали неймовірно терплячі - це одна з сумнівних чеснот, які у нас залишилися. А з другого боку те, що в козацькій масі - є великі амортизаційні запаси, ми навчилися пристосовуватися до будь-чого.

Про українську мову. Питання державної мови – це майбутнє нашої самостійної держави. Адже державність визначається мовою. Якщо існує єдина державна мова - є нація, існує мова - є країна! Тому кожна складова державності, - територія, Конституція, національні традиції і МОВА. Прагнення окремих політиків зруйнувати національну самобутність українського народу через мовне питання не тільки загрожує знищити духовні підвалини нашої держави. Це, без перебільшення, злочин проти історії та майбутнього нації, протистояння і каталізатор розбрату та розколу українського суспільства між Заходом і Сходом. Законопроект передбачає що «застосовуються заходи, спрямовані на використання регіональних мов, або мов меншин … за умови якщо кількість осіб, – носіїв регіональної мови, що проживають на території, на якій поширена ця мова, складає 10 відсотків і більше чисельності її населення». Таким чином, країна буде розірвана на дві частини – і в одній з них не буде жодних стимулів щоб знати українську. Сьогодні чинне рішення Конституційного суду від 14 грудня 1999 року № 10 рп/99 у справі про

офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції щодо застосування державної мови, якому законопроект Партії регіоналів суперечить практично весь. У тлумаченні КС, зокрема, зазначено, що мови національних меншин можуть застосовуватися «поряд з державною мовою». А Колесніченко пропонує «замість державної мови» – практично у всіх сферах життя.

Показово, що Європейська хартія регіональних мов або мов меншин, на яку посилаються автори законопроекту, охороняє «історичні регіональні мови або мови меншин Європи, деякі з яких знаходяться під загрозою відмирання».

Як ідеться у висновку Головного науково-експертного управління Верховної Ради, «попри декларації про рівні мовні права усіх громадян України, законопроект закладає норму про функціональну нерівність мов, відповідно до якої мови слід використовувати «з урахуванням стану кожної мови» (стаття 5, частина друга, пункт № 3 проекту закону), що суперечить Європейській хартії регіональних мов або мов меншин, яка призначена передусім для захисту мов, яким загрожує зникнення внаслідок малої кількості носіїв». Натомість Колесніченко щойно сам визнав, що більше 95% усієї періодики й книг в Україні видається російською мовою. То, може, не ту мову насправді захищає Європейська хартія? Колесніченко сам визнає панівний статус російської, і хоче лише посилити його за рахунок державної мови.

Тому українські козаки категорично проти прийняття Закону «Про регіональні мови та мови меншин». Ми переконані: він посіє ворожнечу в суспільстві та поставить під сумнів соборність України.

Перекладаючи військово-козацькою мовою, пояснюю: символом кожної бойової частини є прапор. Втрата прапору за будь-яких обставин тягне за собою розформування підрозділу і його ліквідацію. Українська мова - це духовний прапор нашої держави. Її зникнення означатиме ліквідацію суверенітету і державності України. В тій політичній ситуації, яка склалася сьогодні, козаки разом з українським народом будуть захищати нашу державу і єдину - українську мову.

(*Прим. автора:* Європейська хартія регіональних мов - ухвалена у Страсбурзі 5 листопада 1992 р. Метою Хартії є «захист і розвиток історичних регіональних мов і мов національних меншин у Європі».

Ратифікована Україною у травні 2003 року. Відповідно до закону про ратифікацію хартії, в Україні положення документу застосовуються до мов таких національних меншин: білоруської, болгарської, гагаузької, грецької, єврейської, кримськотатарської, молдавської, німецької, польської, російської, румунської, словацької й угорської.

Хартія в Україні. Хартію було ратифіковано Законом України від 24 грудня 1999 р. N 1350-XIV «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, 1992 р.» з великою кількістю

застережень. У той же час стаття 21 Хартії передбачає, що будь-яка держава під час підписання, або здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти чи свого документа про прийняття, затвердження або приєднання може заявити одне або декілька застережень до пунктів 2 - 5 статті 7 цієї Хартії. Інші застереження не дозволяються. У нас застереження чомусь є буквально до всієї Хартії. Але зовсім не з цих, а з процедурних питань Закон втратив чинність у зв'язку з визнанням його таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним) згідно з рішенням Конституційного Суду України від 12 липня 2000 р. N 9-рп/2000. Вдруге Хартію ратифіковано Законом України від 15.05. 2003 р. № 802-IV «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин»).

Козацтво України у глобальному міжсезонні. Під час аналізу того, що чекає нашу державу, а з нею і українське козацтво у майбутніх десятиліть XXI ст., треба враховувати підсумки двох попередніх десятиліть української незалежності. Ці підсумки загалом невтішні: **1).** Україна практично: одні втратила, інші частково втратить у найближчий час важливі ресурсні інструменти впливу на міжнародну політику. Маються на увазі ядерна зброя, військова інфраструктура (особливо кримська), ракетно-космічна галузь (включно з будуванням двигунів для військових ракет на заводі «Мотор-Січ»), газотранспортна система, нафтопереробні потужності тощо.

2). Найближчим часом зростатиме регіональне та планетарне значення таких українських ресурсів, як агросектор (включно з переробними потужностями вітчизняного агропрому), водні ресурси, нафтогони, електроенергетичні системи, гірничо-збагачувальні комбінати, два загоризонтні радари ПРО «Днепр» (у Криму і Закарпатті), літакобудування (включно з перспективним будівництвом гелікоптерів сімей -ства Мі-17), танкобудування, туристичні та рекреаційні зони, порти, радіо-космічний комплекс у Сімеїзі. Ці ресурси, за правильного застосування, можна перетворити на інструменти регіонального та глобального впливу.

3). Українська армія, за висновками більшості міжнародних експертів, не може на сьогодні забезпечити ефективний захист національних інтересів України. Сучасна військова техніка перебуває на озброєнні українських збройних сил у незначній (і не достатній для ведення фронтових операцій) кількості. Українська армія, судячи зі всього, не здатна вести бойові дії в режимі «комплексної цифрової присутності». Авіація перебуває на рівні початку дев'яностих років. Особливо відсталими (за рівнем авіоніки та ресурсно не забезпеченими, за даними закордонних експертів), є підрозділи ударної та військ-

ково-транспортної авіації. Засоби стратегічної ППО і ПРО переважно застарілі і працюють у взаємодії з відповідними російськими системами. Військовий флот, за оцінками незалежних агентств, є некомплектним та практично небоєздатним (можливо, за винятком кількох ракетно-артилерійських катерів). Питання про фахову компетентність українських спецслужб та антитерористичних підрозділів є дискусійним, але тут також лунають вельми критичні оцінки. Головним тут бачиться те, що українська армія не є державотворчою структурою. Армійська верхівка, так само як і верхівка спецслужб, практично не береться у розрахунок в іграх владних еліт України. Наші генерали не створили власної касти (соціального стану, мілітарного ордену або хунти) з власними владними інтересами і лише обслуговують інтереси фінансово-політичних угрупувань.

4). Українці ще не переконали міжнародних експертів та речників національних меншин в Україні у своїй ефективності у сфері виконання функцій титульної нації на території, яка юридично закріплена за державою Україна. Це стосується норм функціонування інформаційного простору, норм функціонування державної мови та ефективного врегулювання національних конфліктів (у випадку з кримськими татарами). Відповідно у прикордонних областях неухильно збільшується кількість людей з неофіційним подвійним громадянством і тих, хто отримує «картки» іноземної національної належності.

5). Не ліквідовано культурно-цивілізаційного розлому, що поділяє Україну на два відмінні цивілізаційні простори - Захід (плюс Центр) і Схід (плюс Південь). Після 2004 року не було жодного уряду України, який би збалансовано відображав інтереси та прагнення обох цивілізаційних просторів держави. Відповідно, цей розлом залишається перспективним чинником уможливлення територіальної дезінтеграції України.

6). Досі не виконано обіцянок державної адміністрації України щодо євроінтеграції, які були озвучені ще у 1990-х роках. Незалежні оцінки процесу зближення України з ЄС на поточному етапі радше негативні, аніж позитивні. Зовнішні умови залучення України до ЄС, які й до того не були безхмарними, в останні роки погіршились. Окрім всього означеного, заданими опитувань, зростає скептицизм населення України щодо євро інтеграційних планів владної еліти. Цей скептицизм став помітним після фінансової кризи у Греції 2011 року.

7). Визначальним (за межами піар-казок) стрижнем сучасного українського зовнішньополітичного позиціонування залишається Великий договір з Російською Федерацією 1997 року та Харківські домовленості 2010 року. Одночасно Україна є членом Ради Європи та інтегрована до низки політичних та комунікативних європейських проектів. Речники правлячої еліти заявляють про європейський вибір

України і паралельно зміцнюють свою реальну інтеграцію до групи російських правлячих еліт. США також традиційно зберігають значний вплив на українські еліти (особливо бізнесові та медійні їхні складові). Тобто для України залишається актуальною схема «інтерференції зовнішніх впливів» з поступовим зміщенням фундаментальних інтересів владних еліт у бік північного сусіда.

8). Політична верхівка країни більш консолідована, ніж за часів попереднього президента, не відбувається руйнівних «адміністративних війн» між гілками влади, як у 2005-2009 р., але ця консолідація досягнута не як баланс інтересів еліт, а як поетапна монополізація влади в руках тільки однієї регіональної фінансово-промислової групи. Яка використовується не для контролю за економікою, а для контролю за політичним простором. Відповідно, електоральна та реферативна база підтримки влади звужується, спостерігаються явища «системної фрустрації» цілих секторів публічного політичного і медійного поля та спалахи протестний настроїв народу України.

(*Прим. автора*: Фрустрація - frustratio обман, марне чекання, розлад, руйнування планів, задумів. Психологічний стан гнітючої напруги, тривожності, відчуття безвихідності і відчаю; виникає в ситуації, яка сприймається особою як невідворотна загроза досягненню значимої для неї мети, реалізації тої або іншої її потреби. Сила Ф. залежить як від міри значущості дії, що блокується, так і від близькості його до наміченої мети).

9). Хоча Україна не має відвертих ворогів серед сусідніх країн, їхні чільні політики час від часу роблять заяви про перегляд існуючих кордонів. Україна 2009 р. фактично відступила Румунії нафтоносний шельф біля острова Зміїний. Цей казус ніби ні про що не говорить, але великі обвали починаються з маленького камінця...

10). Екологічна ситуація в Україні загрозлива. Чорнобиль досі є «фасадною» і дискредитуючою реальністю країни. Іноземні довідники й далі не рекомендують довший час залишатись на території України, вживати місцеві харчі і воду. Це перешкоджає та перешкоджатиме у майбутньому розвитку туристично-рекреаційної галузі та (можливо) експорту продукції агросектору.

11). Модернізаційна стратегія для України вимагає формування та розбудови в першу чергу власного українського суспільства, як самостійного суб'єкту людської цивілізації. Саме зріле й структуроване національне суспільство є головною запорукою незалежної державності будь-якого народу. З огляду на європейську належність України, воно має розвиватися на засадах «громадянського суспільства» та вертикальної мобільності, на відміну від жорсткої ієрархічно-сімейної традиції країн Далекого Сходу.

12). Суспільна самоорганізація й структурування на сучасній основі вимагають формування нової національної еліти - інтелектуальної,

політичної, управлінської та господарської, здатної ефективно контролювати національні ресурси, включити їх у світові процеси та нарощувати їх. Сьогоднішня, правляча псевдоеліта не має належної культури та інтелектуальної підготовки, глибоко не орієнтується в суті суспільних процесів, що відбувається в Україні, не може надати народу необхідної спрямованості й темпу.

13). На зміну сьогоднішній, правлячій номенклатурі, що приватизувала державу та її багатства й перетворюється на олігархію, має прийти нова еліта, головним капіталом якої є знання в широку розумінні, володіння сучасними технологіями мислення та професійної діяльності. При всій трагічності ситуації, Україна поки що зберегла головний ресурс – «людський капітал», відсутність якого є головною проблемою «третього світу» та перешкодою його розвитку. Україна потребує революції в управлінні державою та виробництвом, для чого на чільні позиції в суспільстві має прийти «інноватор-інтелектуал», це може бути: політик чи державний службовець, крупний підприємець чи менеджер. Безумовно, важливою складовою процесу зміни нашої еліти буде інкорпорація до нової еліти передової частини існуючої номенклатури та її залучення до вирішення глобальних завдань, що стоять перед Україною.

(*Прим. автора*: Інкорпорація (In corporo) - це така форма систематизації, коли нормативні акти певного рівня об'єднуються повністю або частково у різного роду збірники чи зібрання у певному порядку. Інкорпорація являє собою постійну діяльність державних й інших органів з метою підтримувати законодавство в діючому (контрольному стані).

14). Україна має прагнути ефективного співробітництва з іноземними корпораціями та капіталом в галузі розробки та практичного застосування високих технологій. Одним з головних пріоритетів держави в її міжнародній діяльності має бути максимальне сприяння інноваційному розвитку України, а головним критерієм доцільності іноземних інвестицій - модернізація технологій та впровадження ефективного менеджменту на українських підприємствах.

Отже, проблеми українських козаків разом з основною масою суспільства постійно зростають і ззовні, і всередині країни. Саме тому Україна фігурує в обговорюваному тепер так званому «списку Бжезінського», де перераховані країни, які можуть бути під час бурхливого імперіалістичного «міжсезоння» поглинуті регіональними імперіями або ж потрапити на безнадійно «близькі» навколо імперські орбіти. Для успішного виходу України з економічної і соціальної кризи дуже важливими є консолідація (об'єднання) українського народу в єдину націю. Треба, щоб усі громадяни країни, незалежно від їхнього етнічного походження, партійної приналежності, мови, віросповідання, усвідомили себе українцями - патріотами своєї Батьківщини.

ЗМІСТ

Вступ 3
Перший розділ: «Східноєвропейська держава» 17
Моя Україна 18
Стародавність 20
Перші згадки про Україну 21
Літописи Київської Русі 23
Середньовіччя 26
Козацька Україна (1649-1657) 29
Імперська доба в Україні 32
Новітній час 33
Соціалістична доба 34
Друга світова війна 34
Відлига. Застій. Перебудова 36
Незалежність України (1991) 37
Політичні протистояння 40
Бідність українських козаків 42
Країна покірливих рабів 48
Державний устрій України (теперішній час) 51
Мова козаків 52
Релігія в Україні (загальні питання) 53
Другий розділ: «Зародження козацтва «Дикого поля» 57
Козацтво – як народна пам'ять 58
Історичні передумови козацтва 61
Джерела формування українського козацтва 74
Січ – як центр консолідації козацтва 87
Доленосне XVII століття 99
Історія – болісний процес усвідомлення 104
Окремі козацькі товариства України (2010 – 2012 р.) 109

Третій розділ: «Єлисаветград (1754) – Кіровоград (2012)» 112
Кіровоградська область – як адміністративна одиниця України 113
Обласна релігійна конфесія 116
Історичне формування Кіровоградської області 118
Історично-козацька слава Кіровоградського краю 123
Фортеця Святої Єлизавети 148
Четвертий розділ: «Дай Боже воювати і шабель в «Дикому полі» не виймати 159
Легенди – як пам'ять народна 160
Утворення поселень нашого краю 180
Нова Сербія – як землі Єлисаветградщини 197
Історична Буго-Гардівська паланка (1734 – 1775 р.) 202
Як зруйнували Січ 208
Сьогоднішня Буго-Гардівська паланка (1995 – 2012 р.) 211
Кодацька паланка (XVIII ст.) 216
Інгульська паланка (XVIII ст.) 218
Боротьба за назву нашого міста 219
Козацтво Кіровоградщини за історичну назву 227
П'ятий розділ: «Степ та воля – козацька доля» 229
Козаки – зимівчани, (сидні) 230
Православно-предківська віра 236
Взаємовідносини козаків з російським урядом 242
Зародження козацького землеволодіння 250
Козацька старшина – як окремий соціальний прошарок 259
Судові інстанції козаків 265
Козацька доба Кіровоградщини 269
Шостий розділ: «Козацтво–авангард національної свідомості» 271
Гайдамацький рух на землях сучасної Кіровоградщини 272

Холодноярська організація (1917-1922 р.) 285
Зв'язки Холодноярців з козаками 288
Холодний Яр – як нескорений край 297
Тріумф Холодного Яру 302
Сьомий розділ: «Стародавній козацький спецназ» 308
Національне бойове мистецтво – шлях до цілісного козака 309
Козацькі, кулачні бої 316
Команда особливого призначення 322
Міфи і реальність козаків – характерників 327
Козацький спецназ 339
Восьмий розділ: «Поки Дніпро пливе – Україна не вмре» 356
Козацькі поняття і символи 357
І славу свою здобудеш – шаблею, (мечем в бою) 365
Співці козацько-лицарської слави 374
Червоний колір – символ українського козацтва 379
Козацьке побратимство 389
Козацько-лицарський кодекс 395
Про Звичай та Звичаєве Право 408
Дев'ятий розділ: «Козацтво – фундатор української Держави» 419
Чи потрібні зараз козаки? 420
Першочергові завдання козацтва України на 2012-2015 р. 425
Козацтво України в датах 429
Козацькі терміни 450
Боріться гідно, бийтеся до останнього: (наша свідомість і дійсний козацький гарт, козацтво України у глобальному міжсезонні) 472
Зміст 484
Література та джерела 487

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА

1. Антонович В. Про козацькі часи на Україні. К.1991

2. Антонович В.Б. Коротка історія козаччини. - К. 2004.

3. Андрусяк М. З найновішої літератури про Мазепу. Віс-к. 1933

4. Аркас М. Історія Північної Причорноморщини, - І969. - Т.1.

5. Архіви Коша Нової Запорізької Січі. Корпус документів 1734-1777. - К. Т.З. 2003.

6. Андриевский А. Сербы в Києве. Киевская старина. 1885. Т.11. С. 381-395.

7. Архимандрит Арсений. Софроний Добрашевич - архимандрит Новой Сербии. Киевская старина. 1884. Т.10. С. 276-304.

8. Балабушевич Т.А. Територіальні межі правобережних полків. Проблеми історичної географії України. – К.: Н.д. 1991.

9. Батюшковъ П.Н. Подолія. Историческое описаніе. – СПб.: Общест Польза. 1891.

10. Боєчко В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України. – Львів, 1992.

11. Багалей Д. Колонизация Новороссийского края и его первые шаги по пути культуры. -К., 1889. 115с.

12. Багалій Д.І. Заселення Південної України і перші початки її культурного розвитку. Харків. Видав. «Союз». 1920. 102 с.

13. Бажова А.П. Из Югославянских земель - в Россию. Вопросы истории. 1977. №2. С.124-137.

14. Бокий Н.М., Горбул Г.П. Болгарские поселения на Кировоградщине. Первая Правобережная научная конференция по историческому краеведению, посвященная 225-летию начала изучения древностей края: Тезисы докладов. - Кировоград,1988. С.43-45.

15. Грушевський М.С. Ілюстрована історія України. – К.: Н.д. 1992.

16. Г.А.Т. и К.(Гавриил Розанов). Отрывок повествования о Новороссийском крае из оригинальных источников почерпнутый. Одеса.1851

17. Голденберг М. (під редакцією). Адрес-календарь и справочная книга «Елисаветград» на 1888 год.

18. Голобуцький В.О. Запорозька Січ в останні часи свого існування. 1734-1775. -К. АН Української РСР. 1961. 415 с.

19. Голобуцький В.О. Запорозьке козацтво. -К. Вища шк..1994. 539с.

20. Грицак Я.Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. -К. 1996. 360 с.

21. Дорошенко Д. Нарис історії України в 2-х томах. К. 1992. Т2. 349с.

22. Дмитрієнко М.Ф. Зміни в адміністративно-територіальному устрої України в 1919 – 1920 рр. Український історичний журнал. № 6 (453). Листопад – грудень, 2003. – К.: Національна академія наук України, Інститут історії України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень; 2003. С. 68-78.

23. Дмитрієнко М.Ф. Зміни в адміністративно-територіальному устрої України в 1919 – 1920 рр. Український історичний журнал. № 1 (454). Січень – лютий, 2004. – К.: Національна академія наук України. Інститут історії України. Інститут політичних і етнонаціональних дослідж; 2004. С. 43-52.

24. Дмитрієнко М.Ф. Особливості картографування даних про видання газет України (жовтень 191 –1920 р.) Проблеми історичної географії України. – К.: Н.д. 1991.

25. Дмитрієнко М.Ф. Маркова О.Є. Адміністративно-територіальний поділ Української РСР з 1917 по 80-ті роки XX ст. Історико-географічні дослідження на Україні. – К.: Н.д., 1992.

26. Егоров В. Л. Историческая география Золотой Орды в XIII-XIV вв. – М.: Наука, 1985.

27. Ефименко А. История украинского народа. -К. Либідь, 1990. 512 с.

28. Загоровский Е. Очерки по истории славянской колонизации в Новороссии в XVIII веке. Военно-исторический вестник. 1912. Кн.1-4.

29. Заруба В.М. Адміністративно-територіальний устрій та адміністрація Війська Запорозького у 1648-82 р. – Дніпропетр-к: Ліра, 2007.

30. Зміни адміністративно-територіального поділу Кіровоградщини (1752-1965 рр.) Кіровоградський обласний державний архів. Путівник. Упорядники: Е.І.Горбунова, Т.В.Михайлова. – К.: Наукова думка, 1966.

31. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Кіровоградська область. Редкол.тому Д.Сиволап та іншы. -К. Вид-во АН УРСР.1972. 817 с.

32. Карпов В.Є. Біля витоків козацтва. Кіровоград. 2011. 704с.

33. Карпов В.Є. Наука совершенствования. Кіровоград. 2008. 450с.

34. Карпов В.Є. Непосредственное познание. Кіровоград. 2008. 465с.

35. Карпов В.Є. Мораль переходного периода. Кіровог.-д. 2009. 464с.

36. Карпов В.Є. В ожидании выстрела «Авроры». Кіров.-д. 2012. 554с.

37. Карта Округовъ 3-го Резервнаго Кавалерійскаго Корпуса с означеніемъ селеній, въ которыхъ расположены полковые Штабы. 1832. Фотокопия. Новоукраинский районный краеведческий музей. (Николаев). № 1779-1720.

38. Кіровоградська область. Адміністративно-територіальний поділ на 1 березня 1966 року. – Кіровоград: Організаційно-інструкторський відділ Виконавчого комітету Кіровоградської обласної ради депутатів трудящих, 1966.

39. Кіровоградська область. Адміністративно-територіальний поділ на 1 липня 1977 року. – Дніпропетровськ: Промінь, 1977.

40. Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни. 1941-1945. Збірник документів і матеріалів. – Дніпропетровськ: Промінь, 1965.

41. Крикун Н. Г. Административно-территориальное устройство Правобережной Украины в XV-XVIII вв. – К.: АН Украины, 1992.

42. Костомаров Н. И. Богдан Хмельницький. Собр. соч. Спб., 1904. Кн. 4. Т. 9. С. 17.

43. Куліш П. О. Перший період козаччини аж до ворогування з поляками. Правда. Львів, 1868.

44. Козацька рада. - К.: МАУП, № 1 жовтень 2005. 80 с.

45. Кривенко В., Шляховий К. Символіка Кіровоградщини. Альбом. Кіровоград; ПВЦ «Мавік». 2008. 208 с.

46. Леп'явко С. Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні. Чернігів. 1996.

47. Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки. К. 1992. С. 24.

48. Матковский Александр. Македонский полк в Украине. Скопје. Мисла.1985. 288 с.

49. Методичні поради вчителям по вивченню історії Кіровоградської області. Кіровоград. КДПІ.1988. 28 с.

50. Павлюченко О.В. Сербські військово-землеробські поселення на Україні у XVIII ст. УІЖ. 1981.№ 2. С.101-108.

51. Пашутин А.Н. Исторический очерк г. Елисаветграда. 1897. 175 с.

52. Пірко В.О. Освоєння Півдня України в XVI-XVIII ст.: Автореф. док. іст. наук. - К. 1996. 36 с.

53. Полонская-Василенко Н.Д. Заселение Южной Украины в середине XVIII ст. Историк-марксист.1941. №5. С.30-46.

54. Полонська-Василенко Н.Д. Заселення Південної України в половині XVIII ст. (1734-1775). Мюнхен.1960. Ч.1. 221 с.; Ч.2. 186 с.

55. Полонська-Василенко Н.Д. З історії останніх часів Запоріжжя. ЗІФВ. -К. 1926. Т.9. С.278-299.

56. Рибалка І.К. Історія України. Від найдавніших часів до кінця XVIII ст. Харків. 1995. 446 с.

57. Самійло Величко. Літопис. - К. 1991. - Т. 1. - С. 46.

58. Симоновский П. И. Краткое описание о козацком малороссийском народе. - М. 1847.

59. Скальковский А. История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского. Извлечено из собственного Запорожского архива. 1-е изд. Одесса. 1841; 2-е изд. Одесса,1846; 3-е изд. Одесса,1885.

60. Скальковский А. Опыт Статистического описания Новороссийского края. Ч.1. География, этнография и народоисчесление Новороссийского края. Одеса. 1850. 366 с.

61. Скальковский А. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края, 1731-1823. Одеса. 1836. 300с.

62. Скальковський А.О. Історія Нової Січі або останнього Коша Запорозького. Пер. з рос.Т.Завгородньої. Дніпропетр-к. Січ. 1994. 678 с.

63. Соколов К. Историческая и статистическая записка о военном городе Елисаветграде. ЗООИД. 1848. Т.2. С. 386-395.

64. Соловьев С.М. История России с древнейших времен. М.1964.-Т.23-25-26.

65. Сборник законов СССР и Указов Президиума Верховного сонета СССР. 1938-1967. Том 1. – М.: Издательство «Известия Советов депутатов трудящихся СССР». 1968.

66. Сведения о церквях по ведомости Елисаветградской протопопии за 15 октября 1774 г. ЦГИАК Украины. С. 990 (Переяславско-Бориспольская епархия). Д. 1008. Л. 156-170. Архивные выписки А.В.Пивовара, г. Киев.

67. СССР. Административно-территориальное деление союзных республик на 1 января 1958 года. – М.: Издательство «Известия Советов депутатов трудящихся СССР». 1958.

68. СССР. Административно-территориальное деление союзных республик на 1 января 1983 года. – М.: Президиум ВС СССР. 1983.

69. Схема Єлисаветградського повіту. 1922. ДАКО. ПФ. Арх. № 7.

70. Ткаченко М. Утворення Нової Сербії на запоріжських землях в 1752 р. Україна. 1926. Кн.17. № 2-3

71. Шамрай С. До історії залюднення Степової України в XVIII ст. ЗІФВ. 1929. Кн. XXIV. С.207-302.

72. Яковлів А. З історії реєстрації українських козаків в 1-й пол. XVI віку. Україна. 1907. Т. 1. С. 266-273.

73. Яворницкий Д.И. История города Екатеринослава. 2-е изд. Дне-к. Промінь.1989. 200 с.

74. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків. Пер. з рос. Сварника. Львів. Світ. 1990. Т.1. 319 с.

75. Ямненко М.І. Козацьке право громадянського суспільства України.

К. 2008. 407 с.

Міністерство освіти і науки України.
Науково-дослідний Центр «Інноваційні технології»

Карпов Валентин Євгенійович

Козацькому роду нема переводу

Науково-пізнавальне видання.

Рекомендовано на засіданні науково-методичної ради Центру «Інноваційні технології», протокол № 4 від 20.06.2012 року м. Кіровоград – 492 с. (укр. мова).

Здано в набір 10.07.2012. Підписано до друку 16.07.2012
Формат 60х84 1\16 . Бумага офсетна. Друк офсетний.
Гарнітура Arial. Авт. лист. 29.5 Умов. друк. лист
Тираж 1000.